

FROM MAHENDRA BHANTILAL

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ

કાઠીયાવાડમાં

સાર્વભૌમસત્તા અને ગાયકવાડ મજમુંદાર

( વ. રંગીલદાસ તથા વ. રઘુનાથરાયનાં કાવ્યો સાથે )



પ્રયોજક અને પ્રકાશક

નયનસુખરાય વિ. વિનોદરાય મજમુંદાર

બી. એ. એલએલ. બી.



સંવત ૧૯૮૯ ]

જામરેલી.

[ ઇ. સ. ૧૯૩૩

મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

શુક્તકે મળવાનું ઠેકાણું-

નયનસુખરાય વિનોદરાય મજમુન્દાર  
હવેલી દરવાજે, અમરેલી.

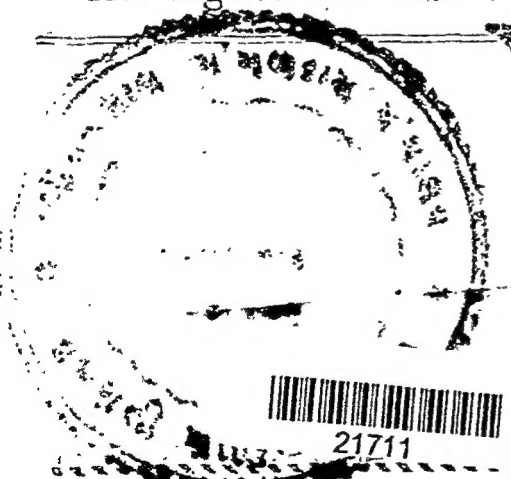
ગોપાળરાય વિનોદરાય મજમુન્દાર  
લેવા શેરી, અમદાવાદી પોળ, વડોદરા.

કૌસ્તુભરાય વિનોદરાય મજમુન્દાર  
માંગનાથ સ્ટ્રીટ, જુનાગઢ

૨૧,૭૧૧

સર્વ હક પ્રકાશક તથા પ્રયોજકે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

All rights are reserved by the publisher



શ્રી અરુણોદય પ્રેસ-અમરેલીમાં મેનેજર ધારશી ડાહ્યા.  
ભાઈએ છાપ્યું, તા. ૧-૮-૩૩

## અર્પણ પત્રિકા.

વિપદિ ધૈર્યં અથાભ્યુદયે ક્ષમા  
સદસિ વાક્યપટુતા યુધિ વિક્રમઃ  
યશસિ ચાલિર્યયિઃ વ્યસનં શ્રુતૌ  
પ્રકૃતિસિદ્ધ્યં ઇદં હિ મહાત્મનાં ॥-વીગેરે

ઉપર લિખિત શ્લોકમાં વર્ણવેલા ગુણોના આશ્રયભૂત  
વૈ. ત્રીકમદાસ, ગવરીદાસ, રંગીલદાસ આદિ અમારા પૂર્વજો-  
જેઓએ સ્વધર્મ પાળી, પોતાના જમાનાતે અનુકૂળ રહી આ  
લોકમાં પોત પોતાના અન્નદાતાની ન્યાય, નીતિ તથા વક્ષ-  
દારીથી ચાકરી જન્મવતે છતે શ્રી. કૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્માની  
ભક્તિસુધાનું પાન કરી પરલોક પણ સુધાયો-તે પ્રતાપી પ્રાતઃ-  
સ્મરણીય વડીલોનાં-તેમજ તેઓને પગલે સંસારાનુસાર યથા-  
શક્તિ ચાલવાની આજે ૩૫ વર્ષથી જેને દેક છે એવા મારા  
પિતાશ્રી વિનોદરાયભાઈનાં-ચરણમાં આ પુસ્તક અર્પણ કરી  
તેઓની આશીર્વાદો યાચું છું કે તેઓનાં આદર્શ જીવન ચરિત્રો  
પોતાના વંશજોના હૃદયમાં સર્વીંગે તેઓના તુલ્ય થવા સ્પર્ધા  
જગાડી, પોતાના દરજ્જાની જીવન યાત્રા સફળ બનાવે.  
એજ વિનંતી.

આપનો ચરણરજ સેવક અને

છોડ નયનસુખરાયના

કૃતાનેક સા. દ. પ્ર.

## અકાશક વિષે બે બોલ.

આ ગ્રંથનો ‘અકાશક’ “ત્રીકમદાસના કાવ્ય અને ચરિત્ર” નો પણ ‘સહ સંપાદક’ હોઈ તેને વિષે લખાયેલ અભિપ્રાય-માંથી વાનગી:—એક પ્રતિષ્ઠિત અલસ્ય મને નીચે પ્રમાણે લખે છે—“તમોને (નયનસુખરાયને) ધન્યવાદ છે કે આ નેક ફર્જ બજાવી ‘રૂકમણી બ્યાહ’ (ત્રીકમદાસનું હોંદી-કારસીમાં કાવ્ય) ની ટીપણી બનાવવામાં તમે ઘણી મહેનત ઉઠાવી લાગે છે. વ. ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર વ. રઘુનાથરાયભાઈની કલમથીજ લખ્યું તે ખાતે જાહેર ખુશ થાઉં છું...” જુઓ “ગુજરાતી” તા. ૧-૩-૩૬

...‘પર્વત પચીશીના લેખક કવિ ત્રીકમદાસના એક વંશજ શ્રી. નયનસુખરાય...નો પ્રોત્સાહનથી તથા એમણેજ પુરી પાડેલી કેટલીક સામગ્રીથી આ ગ્રંથનું કદ વધી જઈને લગભગ ત્રણસો પાનાનું પુસ્તક પ્રકટ થયું છે’...‘મુખ્ય વિષય તો કવિ ત્રીકમદાસનાં કાવ્યો અને તેનું ચરિત્ર છે. કવિ...નું જે ચરિત્ર આ પુસ્તકમાં વિસ્તારથી આપ્યું છે, એ વાંચવાથી એ સમયમાં સૌરાષ્ટ્રમાં મુત્સદ્દી નાગરોનું જીવન કેવા પ્રકારનું હતું તે સમજાય છે અને એ દષ્ટીએ...વાંચવા યોગ્ય છે.’

(કૌમુદી એપ્રિલ ૧૯૩૧)



સર્વેશ્વરો વિજયતે રણછોડરાયઃ

## પ્રસ્તાવના.

“ Lives of great men all remind us  
“ We can make our lives sublime  
“ And departing leave behind us  
“ Foot-prints on the sands of time ”...

કવિ લોંગફોર્સની ઉપરની મહત્વપૂર્ણ લીડીઓની ચથાર્થતાની પરંપરા અમારામાં, અમારા કુટુંબીઓમાં અને પરમાર્થ દષ્ટિએ વાંચક વર્ગમાં અનુભવાય અને કોઈપણ વાચક, ઇતિહાસ જ્ઞાન સાથે, મન-કર્મ-વચને આ જીવન ચરિત્રોના નાયકો જેવી ની-ખાલસતા, સ્વામીભક્તિ, પ્રમાણિકતા અને ઇષ્ટદેવની અડગભક્તિ-ના ગુણો “ ઉત્પત્સ્યતે હિ મમ કોપિ સમાનધર્મો ” એ ન્યાયે શ્રદ્ધા કરે તથા ખીલવે તો સાફ-એ ઉદ્દેશથી પ્રથમ ત્યારે આજથી ચારેક વર્ષ ઉપર “ ધી ગુજરાતી ” ના તંત્રીજી શ્રી. નટવરલાલ ઇશ્વરભ દેસાઈએ અમારા વ. ત્રીકમદાસજીનું જીવન વૃતાંત છાપવા ઇચ્છા જતાવી ત્યારે અમે તેને તે આ. સાધન પુરાં પાડેલાં. આને પરિણામે તેઓ શ્રીએ “ ત્રીકમદાસનાં કાવ્યો અને ચરિત્ર ” નામનું એક પુસ્તક બહાર પાડી અમારા કુટુંબ ઉપર એક મહાન ઉપકાર કર્યો છે જે બદલ તેને જેટલો ધન્યવાદ અમે દઈએ તેટલો થોડો છે.

તે પુસ્તક પ્રસિધ્ધ થયા બાદ તેના અનુસંધાનમાં ઉપર વર્ણ-  
 વેલા ઉદ્દેશથી વ. રઘુનાથરાયભાઈ કૃત અમો મજમુંદાર કુટુંબના  
 સંવત ૧૭૮૦ થી ૧૯૩૪ સુધીના અહેવાલમાંથી તે તે વર્ષો દર-  
 મ્યાન થઈ ગયેલા અમારા વૈ. વડીલોનાં વૃતાંતોનું, તેમજ વ.  
 દુલેરાયભાઈના ચરિત્રનું સારાંશ રૂપે એક પુસ્તક-તેના ક્રમ વીગે-  
 રેમાં યોગ્ય તે સમયોચિત સુધારા વધારા સાથે-તૈયાર કરવા  
 માંડ્યું. આ અરસામાં અમારા પૂર્વજને-શ્રી. પર્વત મહેતા તથા  
 નરસિંહ મેતાજીના સમય સંબંધે જ્યોતિર્વિદ્ શ્રી. જગજીવનભાઈ  
 બધેકાએ જુદે જુદે સ્થળે ફરી, તપાસ કરતાં તેને વૈષ્ણવ સાધુઓ  
 પાસેથી નરસિંહ મહેતાજીના સમકાલીન અને તેનાજ શિષ્ય  
 મંડળ માંહેલા કવિ મીરા ચારણ તથા હરિદાસજીએ જે જે કાવ્યો  
 મહેતાજી અને તેના-એટલે કે અમારા-પૂર્વજને વિષે રચેલાં તે,  
 કંઠસ્થ સાહિત્ય રૂપે, હાથ લાગ્યાં. આ હકીકત “ ગુજરાતી ”  
 પેપરમાં વાંચ્યાથી, જે કે આ કાવ્યો યોગ્ય વખતે બહાર પાડ-  
 વાનાં છે તોપણ અમારી કુદરતી જુઝાસા વહેલી તૃપ્ત કરવા  
 શ્રી. બધેકાજીને અમોએ વિનંતી કરતાં તેણે જે માહેતી આપી  
 તે જોતાં અમોને એમજ લાગ્યું કે ખરેખર રા. બધેકાજીએ આ  
 શોધજોળથી અમારા ‘વૈશ્નવ’ કુળની તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યની  
 ઉમદા સેવા બજાવી આપણુ-ગુજરાતી જનતા-ને સદાના ઋણી  
 કર્યા છે. તેણે પુરી પાડેલી આ હકીકતને પણ, અમારી પરંપરા  
 ગત માંહીતી સાથે, આજ પુસ્તકમાં ‘અમારા મૂળ પૂર્વજને’ ની  
 ઝોળખ દેવાના હેતુથી સંક્ષેપે આપવાનું છાપ ધારી આજ જે  
 વર્ષની મહેનત બાદ આ પુસ્તક પુરું કરી છપાવી આપ વાંચક

બૃંદ સમક્ષ મૂકતાં મને 'વરે' દર્પ થાય છે તો આશા છે કે આ પુસ્તકમાં વ. રઘુનાથરાયભાઈના અહેવાલની ભાષા યતનાં સુધી જેવી ને તેવી રાખવા યત્ન કર્યો છે માટે જો 'મેહેરબાન', 'રા. રા.', 'ભાઈ', 'સાહેબ', 'નામદાર' એવા માનના શબ્દો જે તે સ્થળે ન વપરાયા હોય તો માફ નહિ લગાડવાની તથા ભાષામાં કંઈ વ્યાકરણ દોષ કે એવી ખીજ ખામી માલુમ પડે તો દરગુજર કરવાની આપ ઉદારતા અંતાવશો.

આ પુસ્તકનું "કાઠીયાવાડમાં સાર્વભૌમ સત્તા અને ગાયકવાડ મજમુદાર" એ નામ રાખવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ કે અમો 'મજમુદાર' કુટુંબના મૂળ પુરુષ ભવાંનીદાસ 'સોરઠ સરકાર' ના દીવાન હતા તે વખતે દાંડીની બાદશાહી સાર્વભૌમ સત્તા કાઠીયાવાડમાં હતી; ત્યારબાદ શ્રી. ગાયકવાડ સરકારની સત્તા જતી અને છેવટે નામ. ઇંગ્રેજ સરકારના અમલની સ્થાપના થઈ-એ પ્રા. છેલ્લાં બસેંહ વર્ષથી કાઠીયાવાડની આ ત્રણે સર્વોપરી સત્તા સાથે અમારા વડીલોને સંબંધ હતો ( જે હજુ ચાલુજ છે અને પ્રભુ રખાવે એ પ્રાર્થના છે ) તેમાં વ. ત્રીકમદાસજી અને તેના કરતાં પણ તેના પુત્રા વ. ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસનો સમય કાઠીયાવાડ તેમજ વડોદરાની રીયાસતની સવારીખમાં નીચે બતાવ્યા પ્રા જુના તથા નવા યુગના સંધિકાળ સમાન હતો. શ્રી. ગાયકવાડ સરકારની રીયાસત આજ અરસામાં નામ. કુંપની ( ઇંગ્રેજ ) સરકાર સાથે રાજકીય સંબંધમાં આવી હતી તથા શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર, કાઠીયાવાડના ભૂમીયા ભૂયાતો પાસેથી, જે ખંડણી ઉધરાવતા હતા તેનો કર્તવ્ય

વાકર સા. દરમ્યાન સંવત ૧૮૬૩-૬૪ માં અંદુળસ્ત થઇ છેવટ સંવત ૧૮૭૬ માં તે મુલુકગીરી જમે ઉદ્ધરાવવાનું કામ પણ નામ. કુંપની સરકારને સોંપ્યાનો ઐતિહાસીક બનાવ આ વખત દરમ્યાનજ થયો હતો.

આ સોંપણ પછી કાઠીયાવાડમાં ધીરે ધીરે અંધારણ પૂર્વક સુવ્યવસ્થા નામ. કુંપની સરકારે કરી અને - શ્રી. ગાયકવાડ સરકારે પણ તે નવીન ફેરફારોને અનુકૂળ પોતાની રાજ્યનીતિ રાખી, કાઠીયાવાડમાંના પોતાના ખાવસા મુલુકની હદમેહદુદ વી. સંબંધે ઇતર રાજ્યસ્થાનો સાથે પડેલી તકરારોના નામ. કુંપની સરકાર વિદ્યમાને ફડયા-ચોખવટ કરી-એ પણ આ વખત દરમ્યાન બન્યું હતું. ઉપર બતાવેલા સર્વ મામલા તથા પંચાતોમાં શ્રી. ગાયકવાડ સરકારના મજમુદાર તરીકે અમારા વૈ. વડીલોએ શ્રીમંત સરકારની તેમજ કાઠી. એજંસીમાં ઉંચા દરજ્જાની નોકરી કરી નામ. ઇંગ્લેન્ડ સરકારની જે ઉમદા એક નીજાથી ચાકરી બળતી છે તેનો તથા તે સંધી-કાળનો કંઈક ખ્યાલ આપને આ ચરિત્રોથી આવે-એ હેતુથી પણ આ વૃતાંત પ્રસિદ્ધિમાં મુકવા મન લલચાવું છે.

અત્રે એક નોંધ લેવા જેવી વાત એ છે કે અમારા પૂજ્ય પિતાશ્રી વિનોદરાયભાઈ પણ નાની ઉંમરમાં તેના જમાના યોગ્ય પુરેપુરી ઇંગ્લેન્ડ ફળવણી લઈ તેજ શ્રી. સરકાર ચાકરીમાં જોડાયા અને તે 'મહેનત, ખંત તથા ઉમંગથી' બળવતાં શ્રી. મહારાજ સાહેબ ખુદે કૃપાવંત થઈ સાતસેં રૂ. બક્ષીસ આપેલા વી. કદર કરેલી-આ પ્રા. પોતાના વડીલો જે નોકરી બળવતા તે

આજ ૩૫ વર્ષથી એકનીબાધી કરતાં તેણે કુટુંબની 'ટ્રેડીશન' હજી સુધી જાળવી રાખી છે.

અમારા આ વડીલો તેઓના વંશજોની પક્ષપાત ભરેલી દૃષ્ટીએ તો મહાપુરુષ દેખાય એ સ્વાભાવીક છે પરંતુ ત્રાહીત સોફો પણ તેઓને તેવાજ લેખતા એ વાતની પ્રતીતિ અર્થે આ ચરિત્રોને છેડે પરિશિષ્ટમાં સમસ્ત કાઠીયાવાડ અને વડોદરાના મુતસદી તેમજ વિદ્વજ્જનોના પત્રો તથા યોગ્યતે સ્થળે પ્રમાણ-પત્રો છાપવાની અમે યોજના કરી છે જેથી વાંચકને ખ્યાલ આવી શકે કે કાઠીયાવાડમાં તેઓનો માન મરતબો તથા ગીણતી કેવા ઉંચા પ્રકારનાં હતાં; અને આમ થવામાં મુખ્ય બે કારણોએ.

પહેલું તો એ કે તેઓ શ્રી. ગાયકવાડ સરકારના મળમુંદાર હોઈ કાઠીયાવાડના લગભગ દરેક રાજા રજવાડાના સંબંધમાં તેઓ આવતા તેથી તથા શ્રી. ગાયકવાડ સરકારની રીયાસતમાં એકલા ગુજરાતીજ નહિ પરંતુ દક્ષીણી ખાલણ તેમજ મરાઠા મુતસદીઓ અને સરદારોનો નીકટ સમાગમ પણ તેઓને થતે તેથી તેઓની દૃષ્ટી વિશાળ થઈ રહેણી કરણી નિરભિમાની હતી અને તેને લીધે તેઓની ધજત આજરૂ સારા દેશાવરમાં એટલે કે કછ-કાઠીયાવાડમાં તેમજ ખુદ વડોદરામાં પણ ધણી હતી.

વળી તેઓની દૃષ્ટિ સંકુચિત ન થવામાં તેઓનો ધર્મ પણ એક મુખ્ય ભીજું કારણ હતું. તેઓ જગત વંદ શ્રી. વલ્લભા-ચાર્યજીના અનુયાયી હોઈ તે સંપ્રદાયની મધુર શીતળ છાંયા નીચે ચારે વર્ણના સોફો સાથે સમાન દરજ્જે તેઓ સહવાસમાં આવતા અને તેને લીધે અહંકારને બદલે દીનતાની છાપ પડવાથી

તેઓ સર્વદેશીય હતા એટલુંજ નહિ પણ તે સંપ્રદાયના સિ-  
ધાંતોના અભ્યાસથી, પ્રભુ કૃપાથી, તેઓ પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિથી  
રંગાએલા રહેતા. તેઓ પૈકી વ. ત્રીકમદાસ, તેના પુત્રો-રંગીલ-  
દાસ તથા રેવાશંકર અને પૌત્ર રઘુનાથરાય તો ‘ મુત્સદ્દી ’ ઉ-  
પરાંત શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના પરમ ભક્ત-કવિ હતા. તેઓએ  
શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને આ ભૂતળ ઉપર કરેલી અનેક લીલાઓમાંથી  
અમુક અમુક લીલાઓનાં પદો, કાવ્યો રચી પોતાના જીવતરને  
સાર્થક કર્યું હતું અને તેઓનું ખરું વ્યક્તિત્વ તો તેઓના  
કાવ્યોમાં જળાકી ઉઠે છે. જ્યાં સુધી તે વાંચવામાં ન આવે ત્યાં  
સુધી તે વડીલોના જીવન આદેશો સમજવામાં અપુર્ણતાજ રહે-  
વાની તેથી આજ પુસ્તકના ત્રાજા ખંડમાં વ. રંગીલદાસનાં તથા  
રઘુનાથરાયભાઈનાં કાવ્યો અને તે સાથે તેની ‘ એટ બાવની ’  
અમળ્ય એ હેતુથી ભાવીક લોકો માટે એટમાં શ્રી એટપતિની  
નિત્ય સેવાના ક્રમનો સાર પણ આપવામાં આવ્યો છે તો આશા  
છે કે વાંચક વર્ગ તે કાવ્યો વાંચી અમારો પ્રયાસ સફળ બનાવશે.

છેવટે આ પુસ્તકમાં અમારા કુટુંબ ઉપરના આદ્ય સમયનું  
વર્ણન આપતાં કદાચ જો કોઈનો કંઈ વાજળી દોષ બતાવવામાં  
આવ્યો હોય તો તે બા. હામા યાચી, તે દેખથી નહિ પણ અ-  
મારા વડીલોએ કેવી ધીરજ રાખી તે કદાજ કાળ પસાર કર્યો-  
તે ધડો લેવાનાં શુભ આદેશથી લખાયું છે એમ સમજવા વાં-  
ચકને વિનંતી કરી વિરમું છું.

અમરેલી

ચૈત્ર વદ ૧૧ સં. ૧૯૮૯

નયનસુખરાય

પ્રકાશક-પ્રયોજક

અમારા પૂર્વજ દાદાઓ-(સં. ૧૩૬૦-૧૫૪૪)

( વડનગરથી તળાજી, માંગરોળ અને જુનાગઢ )

શ્રી. પરજીત મેતા અને નરસીંહ મેતા વિષે કંઈક.

મહા ગુજરાતના છેલ્લા હીંદુ રાજા કરણ વાઘેલા, સુત્રતાન અગ્રાહીન ખીલજીના સરદારને હાથે પરાજય પામી, નહાસી ગયા પછી મુસલમાનોના અવાર નવાર આક્રમણને લીધે સંવત ૧૩૬૦ ના અરસામાં વડનગર છોડીને ભાણુજ પંડ્યા કરીને એક નાગર અહરથ-પોતાને પરિવાર-એક પુત્ર ગદાધર અને પુત્રી-તથા ઇબ્દ દેવ શ્રી. મહાદેવજી અને ગણપતિને સાથે લઇને કાઠીયાવાડમાં તુળાપુરી ( તળાજી ) ગામે આવી રહ્યા. આવખતે તળાજીમાં “ ડેવ ” રાજા નામે નાગાર્જુન કરીને હતો. આ રાજાને પુત્ર ન હોવાથી, ભાણુજ પંડ્યાએ તેને પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કરાવ્યો જેને લીધે તે રાજાને ત્યાં જે પુત્ર થયા એટલે તેણે ભાણુજ પંડ્યાને- મહાદેવપુરી અને ઇસરીયા-એમ જે ગામે તેના ઇબ્દદેવની સેવાના ખર્ચ અર્થે ધનામ આપ્યાં.

આ રાજાને સાનો અને સુરો એ નામના જે નહાના ઓરમાન ભાઈ હતા તેમાં સુરાની ગાદી ત્રાપજમાં હતી તથા તે બાળક હોઇ તેને મહેતાપણું ભાણુજ પંડ્યાના પુત્ર ગદાધર પંડ્યાએ સં. ૧૩૮૮ થી સં. ૧૪૦૦ એમ બાર વર્ષ કર્યું, અને સુરો યુવાન થતાં તેને સર્વ કામ સોંપી ગદાધર મેતાજીએ શુંદી ગઢ તુળાપુરીમાં બેપારી પેઢી કાઢી. આ ગદાધર પંડ્યા મહેતાપણું કરવા માંડ્યા ત્યારથી પોતાને મહેતા ઉપનામે કહેવડાવવા

લાગેલા તથા વેપારમાં તેણે બાદશાહી ફોજ જે ચાંચીયાઓને સજા કરવા આવેલી તેને મોદીખાનું, પૈસા વીગેરેની મદદ આપેલી તેના બદલામાં છ ગામ ગદાધર મેતાને મળેલાં. ગદાધર મેતાને પાંચ પુત્ર થયા પણ તે બધા બચપણમાં જ ગુજરી જતાં તેણે નવરાત્રીમાં નવ અપવાસ કરી તળાખનાં ભગાની માતાને પ્રસન્ન કરતાં, દેવીએ તેને કહ્યું કે તે પાંચે પુત્રો યોગેશ્વર હતા તેથી ગયા માટે તેની યાદગીરીમાં પાંચ મહાદેવો થાપજો તથા હવે છઠો પુત્ર થશે તે જીવશે. તે છઠો પુત્ર સં. ૧૩૯૮ માં જન્મ્યો અને તેનું નામ પુરુષોત્તમદાસ ઉર્ફ વિજયદાસ રાખ્યું. ગદાધર મેતા દેવીના કહ્યા પ્રા. પાંચ ડેરી થાપી તે પાંચનાથ મહાદેવના નામથી હજી તળાજી તથા શેત્રુંજીના સંગમ ઉપર પ્રસીધ્ધ છે. પુરુષોત્તમદાસે ૧૧ શિવાલયો સ્થાપ્યાં તેમાંના એક ( નાગેશ્વર મહાદેવ ) માં સંવત ૧૪૩૪ માં તુળજાપુરીના વડનગરા નાગર પુરુષોત્તમદાસે થાપના કરી-એ મતજાળનો શીઝાલેખ છે.

પુરુષોત્તમદાસને બે પુત્રો હતા. મોટા પુત્ર કૃષ્ણદામોદર સંવત ૧૪૨૦ માં તથા ન્હાના પુત્ર પરબતદાસ સંવત ૧૪૩૦ માં જન્મ્યા.

કૃષ્ણદામોદર સંવત ૧૪૫૧ ના અરસામાં જુનાગઢમાં થાણદાર થયા તથા સંવત ૧૪૬૯ માં મેઘલદેવ સાથેની વંથલીની લડાઈમાં તે મરાણા.

પરબતદાસ માંગરોળમાં થાણદાર હતા તથા તે અને કૃષ્ણદામોદર મોતીનાં કડાં પહેરનારાં અને પોણામણની તરવાર બાંધનારાં પુરુષો હતા એમ વર્ણન મળી આવે છે. પરબત મેતાને



વંશ આગળ ચાલેલો છે અને સમસ્ત કંઈ, કાઠીયાવાડના નાગરમાં “ વૈશ્રવ ” અવટકથી પ્રસિધ્ધ છે, જ્યારે કૃષ્ણદામોદરની બે ત્રણ પેઢી ચાલી તેનો પુત્ર વંશ બંધ પડ્યો છે.

આ પરણત મેહતાની હકીકત એવી છે કે-પરણત મેતાને શરૂથી હૃદયમાં પ્રેમ લક્ષણુ ભક્તિનો અંકુર તો હતોજ તે નરસીહ મેહતાના સત્સંગથી વણોજ વૃદ્ધિ પામ્યો. અર્થા કરી પરણત મેતાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જ્યાં મુઘી દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં મુઘી શ્રી દ્વારકાનાથજીને નીરખવા. આ નિયમાનુસાર પોતે વર્ષમાં બે વાર જમણા હાથમાં તુલસી વાવીને દ્વારકા જતા તથા તે તુલસી શ્રી રણછોડરાયજીના ચરણમાં સમર્પતા. આ પ્રા. કરતાં પોતે ૬૮ વર્ષના થયા અને શરીર પણ વૃદ્ધાવસ્થાને લઈ વાળું જરજર થઈ ગયું તોપણ જ્યારે સગાં સંબંધીનું કહ્યું ન માની એક સંધ સાથે દ્વારકા જવા નીકળ્યા ત્યારે માર્ગમાં રાતવાસો કરેલો ત્યાં પ્રભુએ કૃપા કરી પરણત મેતાને રવળમાં આજ્ઞા કરી કે-“ હું ભક્ત ! હું તારી ભક્તીથી પ્રસન્ન થયો છું, તું પાછો વળ, હું પોતે ગોમતી સરિતા સાથે એક માસમાં તારે ઘેર આવી તારે ત્યાં રહી સેવા લઈશ અને આજથી મેં તને વૈષ્ણવ પદ આપ્યું છે.” પરણત મેતા પછી જાગી ગયા અને પાછા વળવાના સંકલ્પ વિકલ્પમાં પડી ગયા. છેવટે તેણે પ્રભુ પાસે વિનંતી કરી કે લોકાની પ્રતીતી માટે કંઈક એંધાણ આપો ત્યારે અંતર્ધ્યાન રહી પ્રભુએ કહ્યું કે “ આજથી આઠમે દહાડે દીવથી મારે માટે વાસુદેવ સલાટ એક સીંહાસન તૈયાર કરી દ્વારકાં જાય છે તે અનાયાસ તારી પાસે (માંગરોળ) આવશે. ”

આ ઉપરથી પરખત મેતા પાછા ઘેર આવ્યા અને પ્રભુનું  
 કીર્તન સ્મરણ કરતા દીવસો ગણવા લાગ્યા. પછી બરાબર આ  
 હમે દહાડે સ્વપ્નમાં પ્રભુએ વાસુદેવ-જે વહાણમાં દરીયા રસ્તે  
 સીંહાસન લઈ દ્વારકાં જતો હતો-તેને માંગરોળ સીંહાસન લઈ  
 જવા આજ્ઞા કરતાં તેણે બગી તે વાત સહુને કરી તો વહાણવાળા-  
 એ ન માન્યાથી, અચાનક વાવાઝોડું થઈ વહાણ ઘસડાઈ રાતમાં  
 માંગરોળને ખાળે આવી ચડ્યું એટલે પ્રભુધંજી સમજી, સર્વ  
 ઉતર્યા અને પરખત મેતાને જાણ કરતાં સર્વે સાથે તે વાજતે ગાજતે  
 સિંહાસન ઘેર લઈ ગયા. ( આ સીંહાસનનાં અમોએ દર્શન  
 કર્યાં છે ) ત્યારબાદ પ્રભુએ આપેલી મુદત પુરી થયે સંવત  
 ૧૫૦૧ ના માગશર સુદ ૬ બુધવારે પેરોડીયે સોઢલીવાવમાં ગો-  
 મતીજી પધારતાં તે છલી વળી. આ બખર સાંભળી સહુ જોવા  
 આવ્યાં અને ચક્ર-મત્સ્ય આદી ચિહ્નો જોઈ ગોમતીજી પધાર્યાં  
 જાણી સહુકો નાહ્યાં. પછી છેલ્લે તેમાં પરખત નાહ્યા કે પાણી  
 હડવા માંડ્યું એટલે તેની વાંસે વાંસે છેક છેવટના ભંડાર સુધી  
 ઉતરતાં વાવના ગોખમાં દ્વારકાંનાથનું દશાંગુલ સ્વરૂપ પરખતે  
 દીકું. પોતાનું છોટું સ્વરૂપ જોઈ રખેને પરખત શંકા કરશે  
 એમ વિચારી પ્રભુએ તેને પોતાના આઘ સ્વરૂપનું દર્શન દઈ,  
 ઘેર લઈ જવા પરખતને આજ્ઞા આપી, પોતે પાછા છોટે દશાંગુલ  
 રૂપે બની રહ્યા એટલે પાલખીમાં પધરાવી વાજતે ગાજતે  
 ધામધુમથી રવાણી ચડાવી પ્રભુને પોતાને ઘેર લઈ જઈ પરખતે  
 મંદીરમાં પધરાવ્યા. આજે તે સ્વરૂપ જુનાગઢમાં નાગરવાડામાં  
 ખીરાજી ભક્તજનોને દર્શન દઈ પાવન કરી રહ્યા છે.

( વધારે વીગત માટે જુઓ ગુજરાતી પ્રેસનું ' ત્રીકમદાસનાં કાવ્યો અને ચરિત્ર ' નામનું પુસ્તક પાન ૨૧ થી ૪૫ તથા ૭૭ થી ૮૧, ૨૮૦, ૧૧૩ વીગેરે )

અમો આ પરગત વંશમાં જન્મવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ.  
( જુઓ વંશાવળી પાન ૧૮ )

કૃષ્ણદામોદરને ત્રણ પુત્રો હતા તેમાં સૌથી નાના નરસીંહ-  
દાસ—આપણા નરસીંહ મેતા-નો જન્મ સંવત ૧૪૬૫ માં થયેલો.  
તે જન્મથી જડ માફક મુખે ન બોલે, ન રડે, ન હસે એવી  
જડ ભરત જેવી ચર્ચાવાળા હતા ( તે પૂર્વ જન્મમાં પિપાણ  
કરીને એક મહાન પ્રભુ ભક્ત હતા ). સંસાર વ્યવહારના સારા  
ખાદા પ્રસંગે કાકા પર્વતદાસ વડીલ તરીકે હાજરી ભરી કામ  
ચલાવી દેતા, તે પ્રા. નરસીંહ મેતાને જનોઈ દેવા પર્વત મંતર  
આવ્યા ત્યારે આવા મેતાજીને જનોઈ દેવું કે નહિ એ ચર્ચા  
ઘાતાં-દેવું તો ખરું-એમ નિર્ણય થયો અને સંવત ૧૪૭૨ ના  
મહા સુદ ૨ ના રોજ તેને જનોઈ દીધું. આ પ્રસંગે ઇશ્વરી  
સંકેતથી એક સંત મહાત્મા આવી ચડ્યા તથા બહુકને દેખી  
પાયે પડ્યા અને ' રાધેગોવીંદ ' કહ્યું એટલે બહુક નરસીંહ મેતા  
હસીને સ્હામું ' રાધેગોવીંદ ' બોલી તે મહાત્માને પગે પડ્યા આ  
પ્રસંગથી મહેતાજીને પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર સ્પુર્ધો.

પછી સંવત ૧૪૮૨ ના વૈશાખ સુદ ૩ ના રોજ મેતાજીનાં  
લગ્ન જુનાગઢ પાસે મજેવડી ગામે રઘુનાથજી કરીને એક નાગર  
મૃદસ્થતી પુત્રી માણકબાઈ સાથે થયાં તે પ્રસંગે પણ કાકા

પરળતદાસે જન જોડી હતી. સંવત ૧૪૮૬ માં માણેકપાઈને સીમંતોન્નયન સંસ્કાર માગુશર સુદ ૮ મે કર્યામાં આવ્યો ત્યારે પણ કાકાએ આવી આ પ્રસંગ ઉદ્દેશ્યો, તદનંતર ત્રીજે દહાડે સુદ ૧૦ ના રોજ મેતાળનાં માતૃશ્રી ગુજરી ગયાં. પછી મહા સુદ ૧૧ ને દહાડે મજેવડીમાં મેતાળને શામળદાસ કરીને પુત્ર જન્મ્યો. સંવત ૧૪૮૮ માં મહા સુદ ૫ મે મેતાળને ત્યાં કુંવરબાઈ નામે એક પુત્રી અવતરી.

પછી સંવત ૧૪૯૫ ના ફાગણ સુદ ૫ ના રોજ મેતાળએ પોતાના પુત્ર શામળદાસને જનોઈ દીધું ત્યારે આ પ્રસંગે ભાલીએ કંઈ મહેલું મારતાં મેતાળ આલ્યા ગયા અને શ્રી. ગોપનાથજીનું તપ કરી શ્રી શંકરને પ્રપન્ન કરતાં તેણે ચૈત્ર સુદ ૧૫ ના રોજ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સાથે મેતાળને ભેટાડ્યા તથા ભગવાને રાસ દેખાડી આ લીલા ભૂતળમાં ગાવા મેતાળને કરમાવ્યું. ત્યારબાદ સં. ૧૪૯૯ ના મહા સુદ ૫ ના રોજ કુંવરબાઈનાં લગ્ન થયાં તે પ્રસંગે મેતાળ વંથળી કોઈ સાધુ ભેગા કંઈ નીમીતે આલ્યા ગયેલા તેથી શ્રી. ભગવાને મહેતાળને રૂપે પધારી દેવના પણ ન થાય એવા વિવાહ કર્યો. આ વર્ષ મેતાળની જાગીર ખાત્રસા થઈ. સંવત ૧૫૦૧ માં મહા સુદ ૭ ના રોજ શામળદાસનાં લગ્ન કોડીનાર પાસેના વડનગરમાં થયાં તથા સંવત ૧૫૦૨ ના પોસ વદ ૨ ના રોજ મેતાળ હુંડી લખી, જે પ્રભુએ શામળશા શેઠનું રૂપ લઈ પોસ વદ ૩૦)) સ્વીકારી. ત્યાર બાદ સંવત ૧૫૦૩ ના કાર્તિક સુદ ૫ ના રોજ શામળદાસ સ્વર્ગવાસી થયા તથા સંવત ૧૫૦૪ માં પ્રભુએ પધારી મેતાળનાં

ખીતાનું સાંવતસરીક શ્રાદ્ધ કાર્તિક સુદ ૭ ને દહાડે સારીને ઉદ્દેશ્યું.  
 સંવત ૧૫૦૫ માં રામનવમીએ માણેક મેતીજી વૈકુંઠવાસી થયાં  
 અને સં. ૧૫૦૭ માં કુંવરબાઈને સીમંત આવતાં ચૈત્ર સુદ ૧૩  
 ના રોજ પ્રભુએ પધારી તેનું મામેરું પુર્યું. ત્યારબાદ સં. ૧૫૧૧  
 આસુ વદ ૫ ના અરસામાં સોમચંદ નામે ગરીબ કરજગ્રસ્ત  
 ગાળીયો શરણે આવતાં, ‘ દેદારો ’ ગીરો મુઝી રૂ. ૩૦૦) તેને  
 ધરણીધર મેતા પાસેથી અપાવ્યા તથા સંવત ૧૫૧૨ ના માગશીર  
 સુદ ૭ ના રોજ રા’ મંડલીકની સભામાં પ્રભુએ પધારી મેતા-  
 જીને પ્રત્યક્ષ હાર આપ્યો. પછી મેતાજીએ જુનાગઢ છોડી માંગ-  
 રોળમાં વાસ રાખેલો. સંવત ૧૫૨૦ ના જ્યેષ્ઠમાં કુંવરબાઈ વી-  
 ધવા થયાં અને અઢાર માસ બાદ પ્રભુપદ પામ્યાં અને સંવત  
 ૧૫૩૦ માં શામળદાસનાં વિધવા સ્ત્રી ભાદરવા સુદ ૧૨ ગોલોક-  
 વાસી થયાં. સં. ૧૫૪૨ ના ફાગણમાં ચારણ મીઠા કવિએ  
 મેતાજીનાં માંગરોળમાં દર્શન કર્યાં જ્યાં સં. ૧૫૪૪ ના આવણ  
 વદ ૯ ના રોજ મેતાજી હરિશરણ થયા.

નોટ—સોઢલીવાવમાં શ્રી. ગોમતીજી સં. ૧૫૦૧ માં પધાર્યાં  
 ત્યારથી તે ‘ ગોમતીવાવ ’ કહેવાય છે.

પર્વતદાસના જન્મનું વર્ષ પા. ૧૨ ઉપર સં. ૧૪૩૩ વાંચવું.

નયનસુખરાય.



# મજમુદારની વંશાવળી

ભાલોજી

ગદાધર

પ્રદ્યોતમદાસ (૩)

કૃષ્ણદાસોદર

કૃષ્ણવ પર્વતદાસ (૪)

નરસીંહ મહેતા વી.

...

ભવાનીદાસ (૧૩)

મીડમદાસ વીગર

ગભરીદાસ

રંગીવદાસ

માણિકદાસ—રેવાશંકર વી. સાત પુત્રો

રમુનાથરાય

કલ્યાણરાય

ચંબડાસ

ફલેરાય

હરિપ્રસાદ

ભગવતીદાસ વી.

છાત્રાપાઈ (વિશ્વજીએય વેર, પરણ્યાં)

## શ્રી નરસીંહ મેતાના સમય વિષે વધુ પ્રકાશ.



હાલ તાજેતરમાં શ્રી. બવેકાજીએ-(૧) પંદરધુરવાસી ગોવીંદ સ્વામીએ સંવત ૧૫૪૯ માં પુરા કરેલ સંસ્કૃત ગ્રંથ “ ભકિત દર્પણ ” માંથી, (૨) બાંધવગઢવાળા ધર્મદાસે ‘ ધર્મધ્વની ’ નામે હીંદીમાં સંવત ૧૫૩૪ માં રચેલ ગ્રંથમાંથી, (૩) હરિવંશપાનંદ સ્વામીએ સંવત ૧૫૩૦ માં “ ગુરુ મહીમા ” નામે સંસ્કૃતમાં કરેલ ગ્રંથમાંથી, (૪) સંવત ૧૫૪૧ ષહેલાં ચલી ભગવાન નામે એક મુસલમાન ભકત કવિએ પોતે તીર્થ યાત્રા કરી તેના હીંદી-માં બનાવેલા દુહામાંથી, (૫) ગોપાચળગઢ ( ગ્વાલીયર ) ના વિષ્ણુદાસ સ્વામી નામના સંતે સંવત ૧૫૧૫ માં મેતાજીના શિષ્ય થઈ પછી રચેલ ‘ વૈષ્ણવ પ્રમોદ ’ નામક સંસ્કૃત ગ્રંથ-માંથી તેમજ (૬) સંવત ૧૫૦૬ માં દેપાળ જૈન કવિને નરસીંહ મેતાનાં દર્શન થયાં એમ તેના સંસ્કૃત કાવ્યમાંથી-એ રીતે નરસીંહ મેતા વિષે તથા તેને હાર શ્રી. દામોદરરાયે દીધો વી. સંપાટ ઉલેખ બતાવી પુરવાર કર્યું છે કે શ્રી. નરસીંહ દાદાજીને સમય સંવત ૧૪૬૯ થી ૧૫૪૪ સુધીનો મનાય છે તેજ સત્ય છે.

( જુઓ “ ગુજરાતી ” તા. ૪-૧૧-૧૯-૨૫/જુન/૧૯૩૩ )

નયનસુખરાય



## અનુક્રમણીકા.

	પાન
અર્પણ પત્રીકા ... ..	૩
પ્રકાશક વિષે એ બોલ ... ..	૪
પ્રસ્તાવના ... ..	૫-૧૦
અમારા પૂર્વજ દાદાઓ ( સંવત ૧૩૬૦-૧૫૪૪ )	
શ્રી પર્વત મેતા તથા નરસીંહ મેતા વિષે કંઈક ...	૧૧-૧૭
મજમુદારોની વંશાવળી ... ..	૧૮-૧૯
શ્રી નરસીંહ મેતાજીના સમય વિષે વધુ પ્રકાશ ...	૨૦
અનુક્રમણીકા ... ..	૨૧-૨૩
રઘુનાથરાયભાઈની ભાવનાનું પદ ...	૨૪

ખંડ પહેલો ( સંવત ૧૭૮૦-૧૮૬૦ ) પા. ૧-૧૪૬

પ્રકરણ ૧ સંવત ૧૭૮૦-૧૮૪૫ ...	૧-૧૬
પ્રકરણ ૨ સંવત ૧૮૪૫-૧૮૫૫ ...	૧૭-૩૩
પ્રકરણ ૩ સંવત ૧૮૫૬-૧૮૫૯ ... ..	૩૪-૪૪
પ્રકરણ ૪ સંવત ૧૮૬૦-૧૮૬૨ ...	૪૫-૫૯
પ્રકરણ ૫ સંવત ૧૮૬૩-૧૮૬૪ ...	૬૦-૬૬
પ્રકરણ ૬ સંવત ૧૮૬૫-૧૮૬૭ ...	૬૭-૭૪
પ્રકરણ ૭ સંવત ૧૮૬૭-૧૮૭૦ ...	૭૫-૮૪
પ્રકરણ ૮ સંવત ૧૮૭૦-૧૮૭૪ ...	૮૫-૯૨



પ્રકરણ ૯ સંવત ૧૮૭૪-૧૮૭૬	...	૯૨-૧૦૦
પ્રકરણ ૧૦ સંવત ૧૮૭૭-૧૮૮૦	...	૧૦૧-૧૦૯
પ્રકરણ ૧૧ સંવત ૧૮૮૦-૧૮૮૪	...	૧૧૦-૧૧૯
પ્રકરણ ૧૨ સંવત ૧૮૮૪-૧૮૮૭	...	૧૧૯-૧૨૮
પ્રકરણ ૧૩ સંવત ૧૮૮૮-૧૮૯૦	...	૧૨૮-૧૩૭
પરિશિષ્ટ પત્રોમાંથી વાનગી	...	૧૩૭-૧૪૬

### ખંડ બીજો (સં. ૧૮૯૦-૧૯૪૧) પા. ૧૪૭-૩૫૦

પ્રકરણ ૧ સંવત ૧૮૯૦-૧૮૯૮	...	૧૪૭-૧૬૧
પ્રકરણ ૨ સંવત ૧૮૯૯-૧૯૦૮	...	૧૬૨-૧૭૬
પ્રકરણ ૩ સંવત ૧૯૦૯-૧૯૧૬	...	૧૭૭-૧૯૫
પ્રકરણ ૪ સંવત ૧૯૧૪-૧૯૧૬ (ઓખા)	...	૧૯૫-૨૧૬
પ્રકરણ ૫ સંવત ૧૯૧૬-૧૯૧૭	...	૨૧૭-૨૩૨
પ્રકરણ ૬ સંવત ૧૯૧૮-૧૯૨૧	...	૨૩૩-૨૪૮
પ્રકરણ ૭ સંવત ૧૯૨૨-૧૯૩૦	...	૨૪૯-૨૮૦
પ્રકરણ ૮ સંવત ૧૯૩૧-૧૯૩૬	...	૨૮૦-૩૦૧
પ્રકરણ ૯ સંવત ૧૯૩૭-૧૯૪૧	...	૩૦૧-૩૨૮
પરિશિષ્ટ પત્રોમાંથી વાનગી	...	૩૨૯-૩૫૦

### ખંડ ત્રીજો પા. ૩૫૧-૪૫૨

રંગીલદાસ તથા રઘુનાથરાયભાઈનાં કાવ્યો.

ડૉ. હરિલાલ ઝુવ સા. ના ' જરોડા ડેલીગેટ '

નામના પુસ્તકમાંથી અન્યતરણ	...	૩૫૧-૩૫૨
રંગીલદાસનું ' દ્રૌપદી પદ્ધતિધાન '	કાવ્ય ...	૩૫૩-૩૯૨

રંગીલદાસનું “ સ્તુતિમાલા ” કાવ્ય એટલે શ્રી		
પ્રભુનાં અવતાર ચરિત્રો	...	૩૯૩-૪૦૪
રઘુનાથરાયભાઈની ‘ એટ બાવની ’ સમજવા માટે		
શ્રી એટપતિની સેવા પુણ્નના નિત્યક્રમનો સાર ...	૪૦૫-૪૧૨	
રઘુનાથરાયભાઈનું “ એટ બાવની ” એટલે શ્રી		
એટપતિની નીત્ય લીલાનાં તથા એટ બાવ તથા		
વિદાય થવા વખતનાં પદોનું કાવ્ય ...	૪૧૩-૪૩૪	
રઘુનાથભાઈ કૃત બાળલીલા, દાનલીલા, માનલીલા		
રાસ, એટમહીમા, દ્વારકા પરિક્રમા વી. નાં પદો	૪૩૫-૪૫૨	
સાંકળીયું ( અંક ૧ તથા ૨ )	...	૪૫૩-૪૬૦
શુદ્ધિ-૪૬૬	...	૪૬૧-૪૬૪
ક્રેડા. વ. ગવરીદાસના હસ્તાક્ષર	પા. ૨૪ સામે	
વ. રઘુનાથરાયભાઈ ખુદ	૧૬૦ ,,	
રાવબહાદુર દુલેરાયભાઈ ખુદ	૨૬૫ ,,	
વ. રંગીલદાસના હસ્તાક્ષર	૩૫૩ ,,	

આ પુસ્તકમાં વપરાયેલા ટુંક શબ્દો વિષે ખુલાસો.

પ્રા.=પ્રમાણે; સા.=સાહેબ; બા.=બાબત; વી.=વીગેરે;  
 શ્રી.=શ્રીમંત; નામ.=નામદાર; ખુદા.=ખુદાવંદ;  
 બા.=બાબત; વ.=વડીલ; વૈ.=વૈકુંઠવાસી.



# ખંડ પહેલો.

( સંવત ૧૭૮૦-૧૮૯૦ )

૧. રઘુનાથરાયભાઈની ભાવના-‘ રઘુપતિરામ ’ એ રાગ.

મારું મન રમણદ્વિપમાં રાયેરે,

જેની રેણું અભાદીક જાયે—મારું

ધ તો ભૂવૈકુંઠ કહેવાયેરે, જાંઠાં નિત્ય હરિ દર્શન થાયેરે

દીડે દેહનાં દુકૃત જાયે—મારું

રમા રણાંછે ત્યાં રિદ્ધિ જાધરે, લીલા અહભૂત મહાસુખદાધરે

નિત્ય નીરખીને કરે કમાઈ—મારું

ચારે વ્યૂહ સહિત નીવાસરે, પટારાણીઓ પ્રભુજીની પાસરે,

પૂરે પામરે જીવની આશ—મારું

દારકેશ દયાનીધિ નાથરે, નવ-મૂઠે થડે જેનો હથરે

યદપિ અવગુણ ભર્યો હોય ગાત—મારું

રઘુનાથ કહે વિસ્તારીરે, ચંદુનાથ ચરણ ચિત ધારીરે

ખીજે જાય નહિ મતિ મારી—મારું

શ્રી રણછોડજી

## પ્રકરણ ૧

### લવાનીદાસ.

શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના પરમ ભક્ત નરસીંહ મહેતાના કાકા મહાત્મા પરચંત મેતાનો વંશ પ્રભુ કૃપાથી સારી રીતે ચાલેલ છે અને તેના વંશજો “ વૈશ્નવ ” એ અવટકથી જોળખાય છે તેમાં પરચંત મહેતાથી દશમી પેઢીએ લવાનીદાસ કરીને પ્રતાપી પુરુષ થઈ ગયા. તેઓ ધર્મ કર્મમાં નિમગ્ન રહેતા તે સાથે શુદ્ધિવાન હિંમતવાન કારંતી ભાષામાં નિબળીત અને ચતુર હોઈ બાદશાહી અમલમાં જુનાગઢમાં અમદાવાદના સુભાનો નાયબ ( ડેપુટી ) મીર ઇસ્માઇલના દીવાન હતા તથા તેવી સાથે રહીને અમરેલી નજીક મીર ફકરુલ્લહીન જે સોરઠની ફૌજદારી લેવા આવતો હતો તેને હરાવ્યો હતો ( જુઓ તારીખ-ઇ-સોરઠ, નો ગુજરાતી અનુવાદ પાન ૧૦૫ )

( Extract from—Tarikh-I-Sorath of Divan Ranchhodji translated from the original Persian into English by J. Burgess P. 135 ).

.....Mir Fakhar-Al-Din came with an army to take charge of Junagadh as its fozdar but when he arrived in the plain of Amreli, he was met and opposed by Mir.

વિવાહ બાદ પુનઃ નોકરી માટે હૈદરાબાદ લખતાં નીચામ ઉપ મુલક તરફથી પોતાની હજુરમાં આવવા મોહોર સીકા સહીત રૂકો આવતાં ભવાનીદાસ દક્ષીણ તરફ ચાલી નીકળ્યા તે રસ્તામાં સોનગઢ કીચે શ્રી. પીલાણરાવ મહારાજ ગાયકવાડનું મુકામ હતું તેની રહેજે ભેટ લેતાં તેણે ભવાનીદાસના રૂકા વીગેરે જોઈ પોતા પાસેજ ખાનગી કારભારી તરીકે દાખલ કરી દીધા તથા આગળ ઉપર ભવાનીદાસને હાથીના ધનામનું બહુ માન આપ્યું હતું. તે સંબંધે તેના પૌત્ર રેવાશંકર લખે છે કે—

### ( ચંદ્રાવળા )

દેશ દેખતાં સહુ દીવાની પદવી પીલાણ દીધરે  
વિદ્યા બહુ ખુનીયાદી દેખી કૃપા અતીશે કીધરે  
કૃપા અતીશે કીધ તે ટાણે હસ્તી ધનામ દીધુ સહુ બાણે  
ઈ વાત અવનીમાં નથી જાંતી દેશ દેખતાં સહુ દીવાની

ત્યારપછી શ્રી પીલાણમંત્ર મહારાજે ગુજરાત ચંદ્ર કૌજ સાથે કાઠીયાવાડમાં ઉતરી, ચારે મેર ફરી, સંસ્થાનોના ગુન્ન-યશ પ્રમાણે આકાશ મુકી, કુલ તાલુકા તપાની ખંડણી વસુલ કરી તથા ભવાનીદાસની સલાહથી જ્યાં તેના ઇષ્ટ દેવ પરમત કુળપતિ શ્રી રણછોડજી બીરાજતા હતા ત્યાં એટલે કે માંગરોળ મુકામે રોજોને હાંકી કાઠી ગાયકવાડી ચાણું મુક્યું. આ કાઠી-યાવાડ મુલકગીરી જમાખંદી વસુલ લેવાનું કામ શ્રી. પીલાણરાવ મહારાજે મજમુદાર તરીકે પ્રથમ ભવાની-દાસનેજ હાથે લીધું હતું. પછી સંવત ૧૭૮૮ ( ઈ. સ. ૧૮૩૨ ) માં શ્રી. પીલાણરાવ મહારાજનું દગ્ગથી ખુન થયાથી

શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજ આદીએ આવ્યા તેના વખતમાં પણ  
 ભવાનીદાસ તેના તે હોદ્દા ઉપર તેવીને તેવી આજર પ્રતિષ્ઠાથી  
 કાયમ રહેલા તથા ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં જે જે હુકો  
 તથા મુલકો શ્રી સરકારે મેળવેલા તે સાચવવામાં બહુ  
 તેમાં વધારો કરી અમલ બરાબર જમાવવામાં રાજ્ય  
 ની સારી ચાહરી કરતે હોતે આખર સંવત ૧૮૦૨ સાલે  
 શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજ સા. ને કંઈક કામે તજેગાંવ ગયેલા  
 ત્યાં તાવની સખત બીમારીનો ભોગ થઈ હરિશરણ થયા.

આ તજેગાંવ તે દાલાડે કુટુંબની જગીરનું મુખ્ય મથક  
 હતું અને મુળથી દાલાડે કુટુંબ સતારાના મહારાજાના સે-  
 નાપતિ પદે હોઈ, ગાયકવાડ કુટુંબ તો શરૂમાં તે દાલાડે કુટુંબના  
 દીવાન દરજ્જે હતું. આથી કરીને ભવાનીદાસને શ્રી. ગાયકવાડ  
 સરકારને કામે વારંવાર તજેગાંવ જવું આવવું થતું તે પ્રસંગે  
 કોઈએક વૃદ્ધ અપુત્ર ભક્ત દક્ષીણી વિધવા બાઈના ઘરમાં તે  
 પોતાનો ઉતારો રાખતો, આ બાઈને ત્યાં શ્રી મુરલીધરનાં દક્ષી-  
 ણની પ્રણાલીકા મુજબ જે બાબુએ એકેક એમ જે સ્વામીનીજી  
 સહીતનાં સ્વરૂપની સેવા હતી તે આ બાઈએ ભવાનીદાસની પ-  
 વિત્ર રહેણી કરણી તથા ભક્તી જોઈ તેને પધરાવી આપી ત્યા-  
 રથી એ સ્વરૂપે ભવાનીદાસના વંશજો માથે પધાર્યાં, તથા ત્રી  
 કમદાસના ઘરમાં તો તેનીજ સેવા હતી, અને હાલ તે જુનાગ-  
 ઢમાં કોંગ્રેસ પર આવેલી ભવાનીદાસના પ્રપૌત્ર વ્રજદાસની  
 બ્રહ્મપુરીમાં ખીરાજે છે.

ભવાનીદાસને પહેલી સ્ત્રીને પેટે એક પુત્ર સંતોકરામ થયેલ

તે ભક્ત જેવા હોઈ દુનીયાદરીમાં ખૂબ ભાગ લેતા નહિ. તે સ્ત્રી ગુજરાં બાદ પોતે ખીજી પરણેલા તેનાથી ત્રણ પુત્રો થયા તેમાં મોટા તાપીદાસ અને સૌથી ન્હાના ત્રીકમદાસ હતા. આ ત્રણ પુત્રો બાળક હોવાથી પોતાના સગા ભાણેજ ભાણજીભાઈ જેને તેની ઘણી નયણી આર્થીક સ્થિતિને લઈ મામા ભવાનીદાસ પોતાનું અંગી માણસ દુર દેશમાં ભેગા હોય તો ફીક એમ વિચારી પોતા પાસે તેડાવી કામકાજમાં સાથે રાખી તૈયાર કર્યા હતા, તે ભાણજીભાઈને શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજે ભવાનીદાસવાળી ખાનગી કારભારીની જગા આપી તથા શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજના વખતમાં પણ ભાણજીભાઈ તે જગ્યાએ કાયમ રહેલા. પછી ત્યારે ભવાનીદાસના પુત્ર તાપીદાસ યોગ્ય ઉમરના શ્રી સરકાર આકરી કરે તેવા થયા ત્યારે તેને મુતાલીક શ્રી. મોટા કતેહસિંહરાવ મહારાજની હજુરમાં ભાણજીભાઈએ તેડાવતાં તે આવ્યાથી શ્રી. મહારાજ સાહેબે પ્રસન્ન થઈ તેને નોકરીમાં દાખલ કીધા. તે પ્રથમ ભાણજીભાઈ તળે રહી હજુર કામ કરતા તથા સંવત ૧૮૨૯-૩૦ માં ભાણજીભાઈના ગુજરવા બાદ શ્રીમંતે પાછો કારભાર તાપીદાસને સોંપ્યો. \*

\* નોટ—“ અનંતજી દીવાન ” નું જીવન ચરિત્ર લખનારને આ ભાણજીભાઈ તથા ભવાનીદાસ વચ્ચે મામા ભાણેજનું સગપણ હતું તે માણસ નહિ હોવાથી તેણે આપેલી વંશાવળી ( પા. ૧૨ ) માં તે સંબંધ બતાવ્યો નથી અને ઉલટું અજ્ઞાનતામાં ભવાનીદાસને બદલે ભાણજીભાઈને આશ્રય આપનાર તરીકે ત્રીકમદાસનું નામ લખી જનરે તે કાઢ

તાપીદાસ કારભારી થયા ત્યારે તે જમાનાના ધોરણ પ્રમાણે અરણ્ય જમાદાર અલી હખલીન તેના બહાંદર થએલ. તે જમાદાર તથા તેની અરણ્ય સીપંદી રાજ્યમાં બળવત્ર થઇ ગઢેડી જતાં તેને તોડવા શ્રી મોટા ફતેહસિંહરાવ મહારાજનો વિચાર થયો, તે કામમાં જમાદાર પોતાનો બહાંદર હોમ તાપીદાસ શ્રી. સરકારે મરજી બરાબર સાંચવી ન શકતાં તાપીદાસનો કારભાર બંધ કરી તેને તથા તેના બોલાવ્યાથી તેના ભાઇ ત્રીકમદાસ જે વડોદરે આ વેત્તા તેને કેદમાં રાખ્યા અને ગોર્વીરપંત મામા કારભારી થયા.

ત્રાહિત વ્યકતી હોય એમ વર્ણુન કયું છે ( જુઓ પાન ૧૫-૧૬ ) અનતજીભાઈનું તે ચરિત્ર વાંચતાં માત્રુમ પડે છે કે લા-હોરીદાસનું કુટુંબ વણું ગરીબ હતું તથા તે કુટુંબની ચડતી ભવાનીદાસને લીધેજ થઇ છે. ભાણુજીભાઈ જુનાગઢના પ્રખ્યાત દીવાન અનતજીભાઈના બાપના કાકા થાય.

વિશેષમાં ભાણુજીભાઈ ભાવનગર રાજ્યના માજી દીવાનો સામગદાસભાઈ તથા વિહવદાસભાઈના પૂર્વજ વડવા થતા હતા તથા આ કુટુંબની ચડતી પણ ત્રણે અંશે ભાણુજીભાઈના સર્ગ ધનેજ આભારી છે એમ મે. હરીલાલ સવામલાલભાઈ કૃત મે. કે. “ સામગદાસ પરમાણંદદાસ ” નું ઈંગ્લીશમાં લખાયેલ જીવન ચરિત્ર વાંચતાં પ્રતીત થાય છે. તેમાંથી જરૂર પુરતું અંત્રે ટાંકયું છે:—

‘P 2 Rauchhoddas had now to face adversity  
.....therefore determined to try his fortunes  
in other lands... ..accompanied by another



આ સમયે કેદમાંથી છુટવા વિષી ચલાવતાં કારભારીએ જાણીને ન ભરી શકાય એટલા દંડનું નામ પાડતાં જેલમાં સડીને મરવા કરતાં હીરાકણી ચુસી મરવું ઉત્તમ, એમ જેએ ભાઈએ મુંઝામું વિચાર કર્યાનંતર, ત્રીકમદાસ મહા ભક્તિશાળી તથા પ્રભમાં દ્રઢ આશ્રય રાખવાવાળા હતા તેને ઉદાસીમાં અર્ધ જગત અર્ધ સુતેલા એવી દીશામાં પડેલા ત્યાં કંઈક ભગવદ્ભાસ જેવું ચંદીખાનામાં થઈ આવતાં જાગી ઉઠેલા તથા હરકોઈ પ્રકારે પ્રભુ ખુલાસો કરશેજ તથા ગભરાવા કારણ નથી એમ દ્રઢ શ્રદ્ધા લાવી દેહપાતનો વિચાર માંડી વાળ્યો. આ સમયે ત્રીકમદાસે ગાયું છે કે—

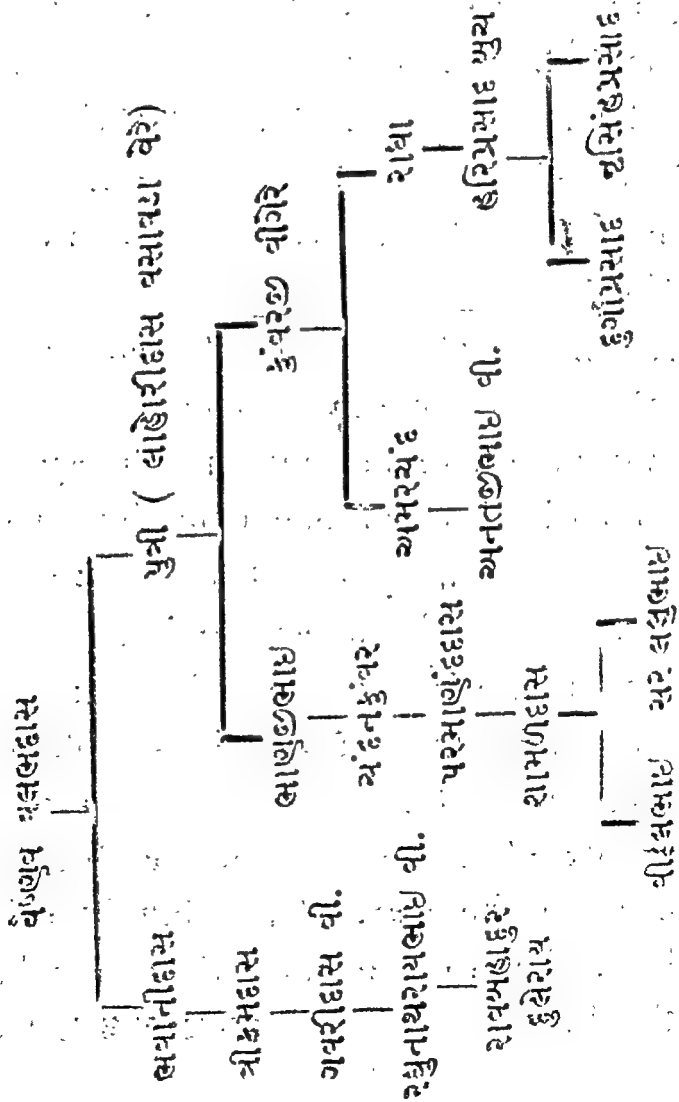
---

Nagar, Ranchhodas left Ghogha for Baroda.  
 'P. 3 In a few days Ranchhodas arrived at Baroda where he met one Bhanji a Nagar, who like himself had come for service from Junagadh.....By this time Bhanji had been promoted to high post and Damaji always kept him with him in all his wars...Through the good offices of Bhanji, Ranchhodas was soon enrolled in the Baroda service.....So highly pleased was Bhanji with...Ranchhodas that he married his daughter Chandaukunverbai to him and Parmananddas was the issue... .. ( નોટ ચાલુ પાન ૮ )

## રાગ માફ.

નીરખીને હરખી હરિમુખ નીરખીને હરખી  
 ધ શુકનની હુ બલીહારી મારી બાહુલકી ફરકી-૧

જરૂર પુસ્તી વંશાવળી નીચે પ્રા. છે.



વીની રાત વાટસડી જોતાં આકુળ વ્યાકુળ થાઉં  
 આવી અચ્ચાનક દર્શન દીધું પુલી અંગન મહાઉં—૨  
 લોચન લાલ કસુંબે વાધે મોહન મસ મસતા  
 ત્રીકમદાસની આશા પુરવા આવ્યા હોતે શું હસતા—૩

તેના પુત્ર રેવાશંકર આ પ્રસંગ નીચે ગુજળ વર્ણવે છે:—

હરિભક્ત પણ લાજને લીધે, હીરાકણી લઈ હાથરે  
 ઉભેતા બ્રાત્ર પ્રાશનને આડે તાંહાં આવીગયા પરબનનાથ  
 પરબનનાથ તે આવી સાહે થયા સરવ સીપાઈ જગાવી  
 સાક્ષ પુરે સહુ પરસન કીધે હરિભક્ત પણ લાજને લીંને

... ..

સ્વપ્ન સાનિધ્ય આવીને દીધું શ્રી રણછોડજીગરે  
 વડોદરામાં વચમાં રાજદ્વારમાં સખતી થાયે  
 સખતી થાય તે દાણે શ્રી મુખેની વાણીથી જાણે  
 ધાયું હતું તે કામ ન કીધું, સ્વપ્ન સાનિધ્ય આવીને દીધું.  
 મેવક જાણી શ્રી રણછોડ જાણી સાનિધ્ય નિત્યરે  
 કષ્ટ પડે ત્યાં આવી ઉભે એવી કૃપાની રીત  
 એવી કૃપાની રીત તે રાખે તુરત ત્રીકમ તણા દુઃખ કાળે  
 પુર્યા કાંઈક પાંતીએ કોડ સેવક જાણી શ્રીરણછોડ

\_\_\_\_\_

છેવટ કેદમાંથી અમુક વખત બદ કારભારીની વિરહતા છતાં  
 શ્રીમંતની કૃપા દ્રષ્ટીથી તથા ભાણજીમાર્પનાં જમાઈ રણછોડદાસ  
 ની મદદથી તેઓને શરતી છુટકો થતાં ત્રીકમદાસને વડોદરે  
 જનુરમાં આસ્થ તરીકે સુકી, તાપીદાસ જુનાગઢ ગયાનંતર સં.

૧૮૩૪ માં શ્રી. કૃતેહસિંહરાવ મહારાજયે મુહુકગીરી કીધી ત્યારે તેનું કામ ત્રીકમદાસનેજ હાથે લીધું. અને તેજ પ્રમાણે સંવત ૧૮૩૫ ની તમામ ચુકવતી પણ તેનેજ હાથે થઇ હતી.

સંવત ૧૮૩૫ માં “ ઓલ્પ ” તરીકે નિવૃત્ત થતાં ત્રીકમદાસ જુનાગઢ આવી રહ્યા અને બેએક વર્ષ જુનાગઢ રીયાસતમાં મોકરીએ રહી માંગરોળ પાસે આવેલ સીત્રના વહીવટદાર તરીકે કામ કર્યું. આ અરસામાં માંગરોળમાં મુસલમાની પ્રીતુરનીબીક લાગતાં સેવક મંડળુજી રાતોરાત પરગત કુળપતિ શ્રી રણછોડરાયજીને ભેટમાં છુપાડી ત્રીકમદાસ પાસે સીત્ર ન્હાસી આવ્યા. ત્રીકમદાસે થોડો વખત શ્રીને ત્યાં રાખી પછી જુનાગઢમાં સેવક માટે ઘર તથા શ્રી સાડ મંદીરનો પોતથી બંદોબસ્ત કરી શ્રી રણછોડરાયજીને જુનાગઢ લઇ જઇ તેમાં પધરાવ્યા. આ સમયે ત્રીકમદાસજીએ પોતાના એક પદમાં ગાયું છે કે:— .....

આવ્યા મુળ મંગળપુર માંહે, અચળ જીરણગઢ ગામ

એવી કૃપા અંતરથી કીધી તેને કરંત પ્રણામ

તેમજ તેના પુત્ર રેવાશંકર પણ વણવે છે કે:—

પરગત તણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ રાખતા હૃદય મોગરરે

સેવા મંદીર રહેવા કીધાં આબ્રણ વસ્ત્ર અપાર

આબ્રણ વસ્ત્ર અપાર તે કાધાં, વિપ્રને વર્ષાસન દીધાં

નિત્ય શ્રી મુખ નિરખ્યાનો નેમ, પરગત તણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ

વિશેષમાં ત્રીકમદાસના પૌત્ર રઘુનાથરાયભાઈ આ સમયે લખે છે કે:—જેમ પરગત સાડ પ્રભુ દ્વારકાંથી માંગરોળ આવ્યા, તે

મજ તે ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી જુનાગઢ પધાર્યા ને તે જગે મંદીર તેનેજ હાથે અંગીકાર કર્યાનું તથા તે મંદીર કરી કલ્યાણરાય ઉપર કૃપા કરી દુરસ્ત કરાવું. નિજ મંદીરમાં સાંકડમાં સેવક સુદાંતી રેહણાક હતી, તેમાં ગવરીદાસની અનેક સેવા લીધી તેમ સેવકોની રેહણાક જુદી કરાવી, કલ્યાણરાયની સેવામાં રૂપાનું મારણું અંગીકાર થયેલ. ...

૫મી જે શ્રીરણછોડરાયજીને માંગરોળ ખીરાજતા ત્યારે શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી આપવું ગામ અપર્ણ થયેલ તે આપવું ગામ જુનાગઢ રાજ્યે જુનાગઢવાળા શ્રીરણછોડરાયજીને જરી રહેલા દીધું-તેજ ખતાવી આપે છે કે માંગરોળવાળું મુળ સ્વરૂપજ જુનાગઢ પધારેલ. આ ખાખતનો વિશેષ પુરાવો માંગરોળના મુળ રહીશ અને જુનાગઢના પ્રખ્યાત અમરજી દીવાનના પુત્ર રણછોડજી દીવાન કૃત તવારીખ-૪-સોરઠમાંથી મળી આવે છે ( જુઓ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ પાન ૪૧-૪૨ ).

Extract from Parikh-I-Sorath translated into English by J. Burgess P 57 ઉપરના માંગરોળના વર્ણનમાં લખ્યું છે કે-Above 200 years ago on the stair-case of the Gomtiyav the image of Ranchhodraya was found by Parbat Mehta and is up to this day worshipped in a Vaishnav temple of Junagadh.....

વડીલ ખંધુ તાર્પદાસને રાજ્ય અટપટમાંથી ખચાવવા મદદ વાસ્તે ત્રીકમદાસ વડોદરે ગયેલા તથા ત્યાં જેએક વર્ષ એહ

તરીકે શ્રી. હજુર રહેલા ત્યારે તેની સૌમ્ય પ્રકૃતિ, કારકુની સાથે મુત્સદીગીરી અને ફારસી આદી ભાષામાં દક્ષતા વીગેરે ગુણો શ્રી. મોટા ફતેહસિંહરાવ મહારાજના પુર્ણ જાણ્યામાં આ વિદ્યા તેથી તેની ત્રીકમદાસ ઉપર અંતર કૃપા થઈ આવેલી તથા ખોતે તેની ગીણુતી ચીતમાં રાખેલી હશે જેથી સંવત ૧૮૩૭ માં ત્યારે ખોતાની ખાસી સ્વારી કાઠીયાવાડમાં ફોજ લઈ આવેલ ત્યારે જુનાગઢ તરફથી ચુકવણું કરવા ત્રીકમદાસને મોકલવામાં આવતાં તેને જોઈ શ્રીમંતે કૃપાભાવ દેખાડી તે પ્રાંતમાં લશકર રહ્યું ત્યાં સુધી ભેળા રાખ્યા તથા એ મુલુકગીરીનું કામ આગળ ઉપર તેનાજ હાથથી લેવાનો શ્રીમંતનો ઇરાદો હશે તેથી હરેક તાલુકાની ચોવટ ચુકવતી ખંતપત્ર વીગેરે ત્રીકમદાસનેજ હાથે કરાવ્યાં તથા કામ પુરું થયે તાત્કાલીક તે ત્રીકમદાસે રજા માગ્યાથી જુનાગઢ જવા શ્રીમંતે “ હા ” પાડી પરંતુ વડોદરે પહોંચી શ્રી. સરકાર સીકાનો પત્ર આપી હજુરી ખસુસને ખસુસ ત્રીકમદાસને લેવા મોકલી વડોદરે તેણી લીધા અને તેને કાઠીયાવાડ મુલુકગીરીના ચાલુ કારભારીપણે દફતરદરકદાર દરાવી શ્રી. સરકારથી તે ઉપરાંત ગુજરાતની આસામી તથા ભોજન ખર્ચ, થોડાની ચંદી, મસાવનું તેજ સહીત આખર-આ રીતે બદોખસ્ત કરી આપ્યો. સંવત ૧૮૩૮ થી તે સંવત ૧૮૫૫ સાદ્ય પર્યંત ખુદ ત્રીકમદાસે તે કામમાં માલીકપણે કામ કરેલું.

Extract from selections from the records of the Bombay govt. (new series) Vol. 37 PP. 89/90 “Memo of Gaikwar & Peshwa's Jama

from Morbi in undermentioned years com-  
municated by Bhanji Mehta 2 nd. October  
1807 Ad.

✻



from 1783 Ad. to 1792 Ad,

In Samvat.

1839 5 th. Magh sud by...Trikamdas total  
Rs. 75000

1840 13 th. Posh Vad by...Trikaudas Rs.  
52000 gaikwar

1841 2 nd. Chaitra vad 3 by..Trikamdas  
Rs. 58000 gaikwar

1844 11 th. Chaitra vad by...Trikamidas Rs.  
43000 gaikwar

1845 12 th.	"	Trikamdas Rs.
		40000 gaikwar

1846 12 th. Vaisakh sud-by ... Trikamdas  
Rs. 38000 gaikawar

1848 13 th Jaishtha vad. by...Trikamdas in -

Consequence of famine in the year 1847  
Rs. 13581

and on account of 1848 Rs. 38000

✱



(Sd.) A. Walker  
Resident

રાજેશ્રી ગોવીંદ ચીંતામણુ વ માણુકો નરહરરાવ નારો શ્રી-  
પત ગોસાવી યાંસ અખંડિત લક્ષ્મી અત્રંકૃત રાજમાન રાજેશ્રી  
ફતેહસિંહરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ ખેલ સમશેર બહાદુર દંડવત  
સુરસેન તીસેન મયાવ અલ્લહ મહેતા ત્રીકમદાસ યાંસી સાક્ષાત્માદ  
યેશુ પ્રમાણે તપસીવ ... ..

૧૫૦૦ વતન કાઠીયાવાડ્યે મુલુકગીરીવર

૧૦૦ ઇનામી ગામ મોજે ગોલાધર

મણુ ૧૧૧૩ ૩ શેર મોદીખાન્યા તુન સીધા.....

... સદરહુ પ્રમાણે ઇનામી ગાંવ સાક્ષાત્માદ પ્રમાણે પાણુન  
વેતનાયા એવજ ખે દીકત દેઉન મોદીખાન્યા તૂન સીધા દેવીત  
ખણીજે. ૭ ચંદ્ર ૨૦ માંહે સફર ... ..

સંવત ૧૮૪૦ માં કીરમત યોગે પોતાની નાતના તેમજ રાજ  
દરબાર માહેલા અદાવતી પક્ષની ખટપટથી ત્રીકમદાસજીને થોડા  
દહાડા કષ્ટી વેદવી પડેલી. આ સાથે શ્રી. મુરારરાવ ગાયકવાડની  
સ્વારી કાઠીયાવાડમાં આવેલી તેની સાથે સીંધીયા સરકારના સં-  
બંધી રવજીજી પણ હતા. આ રવજીજી ગીરનાર જગાએ જતાં  
તેની જીનાગઢના દીવાનજી અમરજીએ ઘણી ખરદાસ્ત કરતાં  
તે જો વચ્ચે સારો સંબંધ બંધાએલ હતો ત્યાર પછી ગાયક-  
વાડી ફોજ ખાખરીઆવાડમાં હતી તે વખતે અમરજી દીવા-  
નનો જીનાગઢમાં વધ થયો તેને અંગે પોતાને કાંઈ હરકત ન  
આવે તથા ત્રીકમદાસ શ્રી. ગાયકવાડ સરકારમાં નોકર છે માટે  
ઉપયોગી થશે એમ દુરદેશી વાપરી, ખુદા. નવાબ સાહેબે ત્રીક-  
મદાસના પુત્ર મનોહરદાસ જેઓ લશ્કરમાં પેશકાર હતા તેને



તેણી. દીવાનનું કુલ કારખાનું સોંપતાં મનોહરદાસને તે લેવું પડ્યું કારણ કે તેમ ન કરે તો ખુ. નવાખ સા. ઘણી તેથી જે આહે તે કરે એવી સ્થિતિ હતી, આ ઉપરથી અમરજીભાઈના કુટુંબીઓએ રવળજી સીંવીયાને માણસ મોકલી ખુ. નવાખ સા. સામે સહાયતા કરવા વિનંતી કરતાં, રવળજીએ શ્રી. મુરારરાવજી જેઓ પહેલીજવાર આવેલા હોય ખીન માહેતગાર હતા તેને એવું ઉંધું દસાવ્યું કે જુનાગઢ જેવું સ્વસ્થાન હસ્તગત કરવાની આ તક છે-એટલે શ્રી. ગાયકવાડી ફોજ સાથે સર્વેએ જુનાગઢ નજીક ધંધુસર ગામે આવી મુકામ કરતાં ત્યાં દીવાનજીના કુટુંબીઓ વીગેરે જાહેર રીતે તેઓને મળ્યા અને છુપી મસલતમાં રવળજીને એવું સમજાવ્યું કે-હાલ જુનાગઢમાં કરતા હરતા મનોહરદાસ છે માટે ત્રીકમદાસને પ્રથમ દુર કરો એટલે જેમ ધારશો તેમ ખુદા. નવાખ સા. કરી આપશે. પરંતુ ત્રીકમદાસ ઠેક શ્રી. હજુર સુધી જાણીતું માણસ હોય તેના ઉપર એકાએક હાથ નાખતાં તે મંડળી અત્યશય અને વટોઢરે શ્રી. હજુરને એવું લખ્યું કે જુનાગઢ સ્વસ્થાન આપણા હસ્તગત આવી બન્ય તેવું છે પણ તેમાં આપ-ણુંજ માણસ-ત્રીકમદાસ આડે આવે છે. કારણ ખુદા. નવાખ સા. પાસે તેના ચિરંજીવનો કામુ છે તેથી વાત સમી પડવા દેતા નથી વીગેરે-એટલે શ્રીમંતનો જવાબ આવ્યો કે એ સ્વસ્થાન કામુમાં આવી જાતું હોયને તેમાં ત્રીકમદાસ આડે આવતા હોય તો તેને થોડા રોજ કેદમાં રાખવા બાધ નથી. આ ઉપરથી ત્રીકમદાસ નિર્દોષ છતાં તેને કેદ કરી ચોપ્રીમાં રાખ્યા અને જુનાગઢ ઉપર દાખ રોઆખ ચલાવતાં ખુ. નવાખ સાહેબે શ્રી. સરકારનો દયાવ

ઉતારવા સાડ અમરજીભાઈના પુત્રને કારભારીનાં વસ્ત્રો આપી શ્રી. સરકાર છાંવણીમાં મોકલ્યા એટલે તેઓએ રવળુજી વી. ને સમજાવી ગાયકવાડી દ્વીજને વિદાયે કીધી તે ગુજરાત તરફ રવાના થઈ કારણ ખરી રીતે જુનાગઢ સ્વસ્થાન હાથ આવે એવું મુળથી હતુંજ નહિ. માત્ર અદાવતને લઈ ત્રીકમદાસની આગર પાડી અમરજીભાઈના પુત્રને કારભાર સોંપવા માટેની આ બધી રવળુજીની રમત હતી.

ઉપરની ખટપટથી, મનોહરદાસ પોતા ઉપર સખ જળદો હોવા છતાં કોટ ટપી લાગી છુટ્યા ને એકદમ પરચાર્યા વંડાદરે જઈ શ્રી. હજુર પહોંચી ચરણ કરતાં રવળુજી વિશ્વકંઠ બીજું ત્રીજું પોતાના જાણવામાં આવેલ તેમાં શ્રી. મહારાજ સા. ને જુનાગઢ હાથ આવશે એમ ખોટું સમજાવી, તેવું કંઈ ન કરતાં કોઈની અદાવતે ત્રીકમદાસ જે શ્રી. સરકારના આગરદાર આસામી હતા તેની ઈજત પાડી એ વાતથી શ્રીમંત બહુ ગુસ્સે થયા. આ બખર પોત પોતાના વકીલ મારફત સુખા તથા રવળુજીને થતાં સુખાએ તો પોતે ખારી રાખી હશે તે પ્રા. બચાવ કરતાં આ સર્વ કારસ્તાન રવળુજીનુંજ છે એમ શ્રી. ને ખાત્રી થઈ એટલે ત્રીકમદાસને છુટા કરવા તુરત માણસો રવાના કર્યા. આ વખતે ગુજરાતની સરહદ સુધી દ્વીજ પહોંચેલી હતી ત્યાં ત્રીકમદાસની બેડી તોડી ખુલાસો કરવા માણસો શ્રીમંતે મોકલ્યાં છે એવા બખર પોતાના વકીલ મારફત રવળુજીને પડતાં તે તો પોતાના રસાલા સાથે લશકર છોડી ગુજરાતની સરહદ વટાવી ગયા અને શ્રી. સરકારના માણસોએ અ.વી. શ્રી. હજુર હુકમ પ્રા. ત્રીકમદાસને

ખંધન મુકત કર્યા અને લશકર વડોદરે ગયું. ત્યાં શ્રી મહારાજ સાહેબ હજુરથી ત્રીકમદાસને વસ્ત્ર આપ્યાં તે વખતે તેણે અરજ ગુજારી કે, અન્નદાતા પોતાનો શો અપરાધ છે તેની ચોકસી કર્યા વિના પોતે કેમ વસ્ત્ર લઈ શકે ! ત્યારે ખુદ શ્રીમંતે પુણ્ય કૃપાએ આજ્ઞા કરી કે આ વાતની વિગત પકેપણે તમામ પોતાના જાણવામાં છે અને સર્વ વાતની ગણતરી શ્રી. સરદારના લક્ષમાં છે મારે કંઈ ક્ષોભ રાખશો નહિ—આમ શ્રીમંતે આશ્વાસન દીધું.

## પ્રકરણ ૨

### ત્રીકમદાસ-સંવત ૧૮૪૬ થી ૧૮૫૫

સંવત ૧૮૪૬ માં શ્રી માનાજીરાવ મહારાજે ફૌજને કાકીયાવાડ મુલુકગીરીના કામે જવા રૂખસત આપવા સમય ત્રીકમદાસને પાગાહ ઈનામની સનદ કરી દઈ સુખાને હુકમ કર્યો કે પ્રાંત મજકુરમાંથી ઘોડાનો યોગ કરી આપવો તથા પોતેજ હજુરમાંથી ડંકો નીશાન છત્યાદી સગવડ કરી દીધી. હજુર ફરમાન પ્રા. સુખાએ વહવાણુ અગણે ખોડુ ગામે ઘોડાની તદખીર કરી ત્રીકમદાસને પાગાહ એનાયત કરી (પુર્વે શ્રી. માનાજીરાવ મહારાજ પોતે ફૌજ સરદારીમાં કાકીયાવાડ ગયેલ ત્યારે ત્રીકમદાસની ચાકરી આપના ધ્યાનમાં હોવાથી અંતર કૃપા વિશેષ થઈ આવેલ. ) ત્યારબાદ સંવત ૧૮૪૮ માં મુલુકગીરી ફૌજ કાકીયા-

વાડમાં ગઈ ત્યારે સરસુઆ હામીદ જમાદાર હતા. તેનું મુકામ જુનાગઢ નજીક હતું તે અરસામાં તે શીકારે ગયેલ ત્યારે જુનાગઢની ચોકીના સીપાઈઓએ બંદુકોનો ખહાર કરતાં ખુદ જમાદારનેજ ગોળી વાગી તે મરાયા. આ બખર વડોદરે જતાં ત્યાંથી હુકમ આપ્યો કે ત્રીકમદાસે સરસુઆગીરીનો આજ્ઞા સંભાળી જે કાંઈ ચુકવણુ વી. એ પ્રાંતનું બાકી હોય તે ઉકેલી લઈ લશકર સુદાં હજુરમાં આવવું એટલે દૈનિકશાથી મુલકગીરી ઉઘરાવી ત્રીકમદાસ વડોદરે ગયા.

### સીકા

આદનાપત્ર સરકાર રાજશ્રી માનાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપાસ ખેલ સમશેર બહાદુર તા. ત્રીકમદાસ મેહેતા સા. સલાસ તીસેન મયા વ અલક તુમ્હી વિનંતી પત્ર પાંદવીલે તે પાવલે હમીદ જમાદારાયા કામ ઝાહલ્યાયા મજકુર લીહીલા ગેશાસ ઇશ્વરે અંધટીત કેલે. શ્રી સતેશ ઉપાય નાહિ. યા ઉપરી મુલકગીરી ચે કામાયા બંદોબસ્ત તુમ્હી વ ચીરંજીવ રા. જેસગરાવ ગાયકવાડ એક વિચારે કરન કરણે વ તીકડીલ તાલુકે ચુકાવયાચે કીતીક બાકીસ રાહીલે અસ્તીલ ત્યાંચે ગુંતે ચુકાતીચે ઉકુંન ઘેઉન જલદ યાવયાચે કરણે તુર્ત પર્જન્યાની ઉંવાડદીલા આહે અશાત તીકડીલ કામાયા બંદોબસ્ત ગુંતા ઉકુંન ઘેઉન આઠ પંદરા દીવસાત કાઠંગાંગડ ચેથે ચેણે મુલકગીરી કામ તુમ્હાસ સુખુદ આહે તરી કામદાજચી ચૌકસી રાખુન બંદોબસ્ત કેવણે વ સરકારાતુન વરાતા મુલકગીરીવર ઝાહલ્યા આહેત

ત્યાજ્ઞતા કોહી એવજ પાવતા આહે વ બાકીસ દેણે એવજ  
રહિલા આહે ત્યાચા નિકાલ તુમહી કર્ન દેઉન વરાતદા  
રાચા કર્ન દેણે ચે વીશી ભરોસા સરકાત તુમહીચા  
આહે તીકડીલ વર્તમાન વરચેવર લીહીત જાણે જાણીજે છ બાર  
માહે મોહોરમ મોર્તબસુદ

### કડીના મહારાજાવનું બંડ.

સંવત ૧૮૫૧ માં એવો કીરસો બની આવ્યો કે આ વર્ષે  
શ્રી. ગોવીંદરાવ મહારાજ ગાદી પર સ્વસ્થ થયા એટલે મુલુક-  
ગીરી કૌજની સુબાગીરી ગોવીંદપંત મામાને આપી કૌજને કા-  
ઠીયાવાડ જવા સજ્જ કરી. આ શખ્સ અંગાઠિ ત્યારે તાપીદાસ  
વડોદરે હતા ત્યારે તેના તથા તેને લઈ ત્રીકમદાસના વિરોધી  
હતા. વળી શ્રી. ગોવીંદરાવ મહારાજ ગાદીએ આવતાં પુનેથી  
પોતાનું ખાસ મંડળ લાવેલા તથા તે માણસોને કારભારી વી.  
હિંચી જગ્યો આપેલી. આ લોકો સાથે ત્રીકમદાસને પરિચય  
નહિ તેથી મુલુકગીરી કામદાર તરીકે કાયમ રહેવા વિશે અંદેશ  
જેવું થઈ આવેલ પણ કોક કોક જુના માણસોથી એ આસામી  
(ત્રીકમદાસ) યોગ્યતાવાળું પાગાહ વીગેરે સરકારથી મળેલ આ-  
ગણાળું છે વીગેરે હકીકત શ્રી. મહારાજ સા. ને કાને આવેલ  
તેથી સુખાને વિદાય કરવા સમય ખુદ શ્રી. મહારાજ સા. કાર-  
ભારી તથા સુખા એકાંતે બેઠેલા ત્યાં ત્રીકમદાસ દુરનીશે જતા  
તેને અંદર બોલાવ્યા. આ વખતે શ્રી. મહારાજ સા. દેવપુત્ર  
કરતા હતા તેણે ગોવિંદપંત મામા તથા ત્રીકમદાસ તરફ જોઈ  
કરમાવ્યું કે, પુર્વે તમારે રાજ કારણને લઈ અણખનાવ જેવું હતું

પણ આ વખતે તમે બન્નેને મુલુકગીરી કામે મોકલું છું તમા બેટલી રહે તો સરકાર કામ બગડે માટે ખટરાગ એક બીજાએ ને રાખવો વીગેરે. ત્યારે ત્રીકમદાસે અરજ કરી કે અમારાથી સરકાર ચાકરીમાં તિલમાત્ર તકાવત નહિ પડે. આપ માફ કાંડું મામાના હાથમાં સોંપી ભલામણ કરો કે અંતર ન રાખે. ત્યારે શ્રીમંતે પોતાના દેવનાં બે ટુલ ઉતારી ઉભયતા ઉપર નાંખી આજ્ઞા કરી કે દેવ દરમ્યાન રાખી એક ચીતે રહી સરકાર કામ ઉપર નજર રાખી ચાલજો. પછી સુખા તથા ત્રીકમદાસને વસ્ત્ર આપી વિદાય કર્યાં.

ફોજ કાઢીયાવાડ તરફ જતી હતી ત્યાં કડીના જગીરદાર મહારાજાએ બંડ કરી પોતાની કુમકમાં નજીફઅલીખાં જેની મુગલાઈ દુકડી મુલુકમાં હુટકાટ કરતી એ તરફ આવી ચડેલી તેને બોલાવતાં તેણે સરસ્વતી ઉપર મુકામ કરી સિદ્ધપુર દખાવવા માંડ્યું. આ બખર વડોદરે પકતાં હજુરે હુકમ આવ્યો કે ફોજ લઈ ગોવીંદપંત મામાએ કાઢીયાવાડ ન જતાં કડી ઉપર ચડી જવું. એટલે ગાયકવાડી ફોજે તે તરફ કુચ કરી પણ સંખ્યામાં તે ચોડી હોવાથી કેમ કરવું તે સંબંધે મસલહત કરવા ગોવીંદપંત મામાએ સરદારોને ભેગા કર્યા તે વખતે ફક્ત ત્રીકમદાસે નજીફઅલીખાં ઉપર અચાનક છાપો. મારવાની સાહસ ભરેલી સલાહ આપતાં પ્રથમ તો તે ગોવીંદપંત મામાને પસંદ ન પડી પણ આખરે ત્રીકમદાસના સમજાવ્યાથી પાંદરે રાજા જેવા મોટા સરદારને ત્રીકમદાસના મતમાં ભળતા જેમ તેની સલાહથી તે મુજબ અચાનક હલ્લો કરવા ફરતાં, ગોવીંદપંત

મામા વીગેરેએ ફોજ સાથે-રાતે એકાએક તોપના-જખરા મારાના  
રક્ષણ તમે સરસ્વતી નદી ઉતરી નજીક અલીખાનના લશ્કર ઉપર  
છાપો મારી તેને હરાવ્યું. ત્રીકમદાસે આ લલાઈમાં પોતાની  
પાગાહ સાથે ચડી મદ્રાસી ભયો લાગ લીધેલો આ ફતેહના  
ખખર વડોદરે જતાં શ્રી. ગોવિંદરાવ, મહારાજ સા. ધણું પ્રસન્ન  
થયા અને મામાને હાથીતું તથા ત્રીકમદાસને પાલખી ચા-  
ખદાર તથા તેને અંગે રૂ. ૬૭૨ ની આસામીતું ઈનામ  
એનાયત કરી શ્રી. હજુરથી શાખાસી પત્ર આપ્યાં.

શ્રી મહાલસા કાંત.

સીકે.

આજ્ઞાપત્ર સરકાર રાજશ્રી ગોવિંદરાવ સેનાખાસખેલ સમશેર  
ખહાદુર તા. ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસ મેહેતા સા. ખમ્મસતીસેન  
મયા. વ અલદ સરદાર ચાકરીએ ઉપયોગી એકનિષ્ઠ જાણુન  
કૃપાવંત હોઉન પાલખી દાલી અસે તરી યાંચે અનુભવ ઘેઉન  
સરકાર ચાકરી એકનિષ્ઠપણે કરીત જણું જાણીને છ ૧૧ માહે  
જમાદીસઆખર

મીરતખસુદ

શ્રી મહાલસા કાંત.

સીકે.

શ્રી રાવશ્રી ગોવિંદરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેર  
ખહાદુર યા. ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસ મેહેતા જૂત તમે અરજદાર

લખી તે પાહતી ને શરવે લકીકત કણ્ણાશંકરના ગુજરતે માલમ  
 થઇ તમે પત્રમાં પળુંલખેલ તેથી સરવે ધ્યાનમાં આવ્યું. તમે  
 સરકારના કદીમ ચાકર ભરસાના છો તમે ચાકરી કરતા  
 આવ્યા છો તે પ્રમાણે રાજશ્રી ગોર્દીદ ગોપાળ એમને વિચારે  
 કરતા જાને. નજીક અલીખાનની ફૌજનું વર્તમાન પરાગંદા થયા-  
 નું તથા પછી ભાગે છે તે પણ જાણ્યું તેની તજવીજ મોકતપણે  
 રાખજો બીજું સરવે કણ્ણાશંકર લખશે તેથી માલમ પડશે. સં.  
 ૧૮૫૧ ના પોસ સુદ ૩ દીને જાણીજે છ ર

ભારતખસુદ

રાજશ્રીયા વિરાજીત રાજમાન્ય રાજશ્રી ત્રીકમદાસભાઈ સ્વા-  
 મીચે સેવેશી પો. બાબાજી આપાજી સા. દંડવત વિનંતી  
 ઉપરી ચેથીલ કુશલ જાણુન સ્વકીય કુશળ સિહિત જાવે. વિશેષ  
 ..... અગત્ય ધરન સદરહુ પ્રાં. એવજ પાર પાકુન દેઉન  
 નરેખી પારેખ્યાંચે નાંવે પાવતી પાહવાવી. હે કામ તુમ્હી કળ-  
 કળાને જરૂર કરાવે ... લશ્કરાંત માકુલ માણુચ સિહાવયાસ  
 તુમ્હી આહા ત્યા અર્થા હરએક વિપચી વાકડે પકુન દાવે ...  
 તરીયાયા ઉત્તગડા કરન દાવયાચે તુમ્હાકડે આહે, સુસાપ્રતિ  
 વિશેષ કાય સિહિણું હે વિનંતી.

કાર્તિક સુદ ૫ સંવત ૧૮૫૪ મા. અકાલા નજીક જુનાગઢ

શ્રી શાકર.

રાજશ્રીયા વિરાજીત રાજમાન્ય રાજશ્રી ત્રીકમદાસ સ્વામીચે  
 સેવેશી પોખ્યરાવજી આપાજી સા. દંડવત વિનંતી ઉપરીચેથીલ



કુશળ જાણેાન સ્વકીય કુશળ લીલિત જાવે. વિશેષ તુમહી કૃપા કરૂં પત્રે એકદોન પા. તે પાવલી લીહીલા મજકુર સવિસ્તર કળલા વ રાજશ્રી કરૂંલાશંકરજી યાંસ લીહીલે ત્યાંનીલિ સાઘંત તુમચા લીહીલ્યા પ્રા. સા. ત્યા વરૂંન ખહુત સંતોષ જાહલા યાચ પ્રકાર સદૈવ પત્રી સાંભાળ કરાવા સીમે વિસીચા મારા કળલા ત્યાચા ખંદુખસ્ત સરકારાતુન કરૂંન ઘાવા મહણજે ગુંતા પડનાર નાહિ મહણેાન લીહીલે ત્યાંસ કડીચી મોહીમ ઉલગહુન કાકેવાડાંત ચાલીલે મહણજે સરકારચી પત્રે ઘેઉન પાહું. તુમહી આમચ્યા કામાસ દીકત કરનાર નાહિ હિ ખાતર જમા આહે. ચંદ્ર ૨૧ જા. અવલ ખહુત કાય લીહીલ્યે લોભ કરાવા હે વિનંતી .....

ત્રીકમદાસને સાત પુત્રો મનહરદાસ, રસીકદાસ, ગવરીદાસ, રંગીલદાસ, કાશીદાસ, માણેકલાલ તથા રેવાશંકર અને એક પુત્રી એમ સંતતી હતી, તેમાં પહેલાં જેને તો જુનાગઢમાં ઇજ્જત કાઢુંની ચાકરીનો યથાયોગ્ય યોગ થઇ આવેલ તેથી એ એમાંથી કોઇએ વડોદરા તરફની ઇચ્છા ન કરતાં ત્રીજા પુત્ર ગવરીદાસને પોતાની સાથેની કામગીરીમાં ત્રીકમદાસે પહેલેથી સામીલ રાખ્યા હતા. આ વખતે ગવરીદાસનું વય આશરે વિશેષ વર્ષનું થયેલ ( તેનો જન્મ સંવત ૧૮૨૦ માં થયો હતો ). તથા આટલી ઉંમરમાં તેઓ સમજુ, સાવધાન, લડકમાર હતાં એટલુંજ નહિ પણ તેને હીંદી, ફારસી, ઇત્યાદી ભાષાના જ્ઞાનનો સંચય પણ પરિપક્વ થયામાં આવેલ હતો એટલે પોતા પાસે હરેક કામમાં ખેવસ્તીની શરૂઆતથી વાકફગારી મેળવવા ત્રીકમદાસે રાખેલા તે

દહાડે દહાડે સર્વ મામલો તેને હાથ આવતો ગયો અને સરકાર તથા દોલતનાં આણસો, સરદારો તથા કાઠીયાવાડ પ્રાંતના મોટા છોટા ભૂમીઓ ભૂપાલોમાં અંછી તરહથી મીલાવટ પામવા લાગ્યા. મોટાં મસલતી જે જે કામો હતાં તેની માત્ર ત્રીકમદાસ જાતે સંભાળ શખતા બાકી ગવરીદાસ કુલ કચેરીમાં યથાસ્થિત સંભાળી ચલવતા તેના ઉપરાંત સંવત ૧૮૫૩-૫૪ થી રંગીવદાસ પણ લશકરમાં પીતાશ્રી ત્રીકમદાસ પાસે રહી વાકફગારી મેળવવા લાગ્યા હતા. તે પણ પરમ વિચિત્રજ્ઞ, વિક્તાન અને કવિ હતા તથા ફારસી ભાષા ઉપર ધરાની લોકો જેટલોજ તેનો કાબુ હતો.

પાંચમા પુત્ર કાશીદાસ ઘરના ચુખી તથા પોશાક પહેરવા ઓઢવામાં ઘણા શોખીન હતા. તેઓને કાંઈ પ્રજા નહતી તેથી ખીન્ન લોકમાં ન પડતાં પરગણાં ઇબ્બરે રાખી આનંદમાં જીવન ગાળતાં તેની માફક માણિકલાલ પણ તાલુકા તથા મહાલો ઇબ્બરે રાખી પોતાનો નિર્વાહ કરતા અને આ રીતે તેણે ઘણું દ્રવ્ય સંપાદન કરેલું તથા ગીરને નાકે આવેલો શ્રી. સરકારનો ધારી મહાલ તેણે એવો આખાદ કરેલો કે અઘાપી તે “ માણે કલાલની ધારી ” એ નામથી ઓળખાય છે. તે શરીરે કાઠાવાળા તથા ગાહારે પણ જળરા તેમજ શક્તીવાન પુરુષ હતા. જેણે પુત્ર રેવાશંકર, રંગીવદાસ માફક કવિ હોઈ ફારસી, ગ્રંથ, મરાઠી તથા ગુજરાતી ભાષા તેમજ પિંગળશાસ્ત્રમાં પ્રવિણ હતા. તે સાથે તેઓ મુત્સદ્દી પણ પુરા હોઈ નોકરી કરતે જીતાગદના જી. નવાજ સા. હામદખાનજીના દીવાનપદ સુધી પહોંચેલા.

[illegible]

વૈ. ગવરીદાસ ત્રીકમદાસના હસ્તાક્ષર

આ પ્રમાણે સાને પુત્રા સકરમી હોઇ ત્રીકમદાસ પુરા લા-  
અશાળી હતા. તે પોતે ગાય છે કે—

### સગ બીહાગ કે માર.

બાઇ મારે લેણું તે શ્રી લક્ષ્મીવરનું  
આગેના અવગુણ વિમારી કહેવર આપ્યું નરનું  
વૈષ્ણવ કુળ આત્મણુ ભૂતજમાં પ્રાકટ્ય પરમત વરનું  
સંત.ત, સંપતિ પુન્ય પ્રતિષ્ઠા દાન ગુંસાઇ કુંવરનું  
વળી વિશેષે સુંદર સેવન શ્રી મન્મુરલીધરનું  
(જાન.) ત્રીકમદાસ વિમુખજે હરિથી ધિક આધુન્ય અમરનું

સ્વાશંકર લખે છે કે— (ચંદ્રાવળા)

પાલખીપદ પર્યંત પ્રતિષ્ઠા આદનાળી અધિકારરે  
ગોખદારને ચમર ચલાવે સો થોડે સરદારરે  
સો થોડે સરદાર સદાએ, મહીપત આગળ વેણુ મનાએ  
નિત્ય નેમપર પુર્ણ નિષ્ઠા પાલખી પદ પર્યંત પ્રતિષ્ઠા

... ..

જગી સાતેં સુત સકરમી સારા સરદારે મનાએરે  
મોટા મહીપતીઓ માઝા રાખે નામચીન કહેવાએરે

... .. વીગેરે

વર સેવા વૈભવ વધાર્યો રિધિ રિધિનો નહિ પારરે  
રૂપુ સોનું હીરા માણુક મોતી જડાવના હાર  
મોતી જડાવના હરતે ઝાઝા મંદીર મરજ્જદાની મોટી માઝા  
આવી અંસારમાં ફેરો સુધાર્યો થેર સેવા વૈભવ વધાર્યો

ત્રીકમદાસ સંબંધે બારોટ લોકોએ કવિત બોલેલાં કે—

નાગર નખમાંય સમાવી નવે સોરઠ

ગઢપતિ ફેરા ખાય ડેરે ત્રીકમદાસને

ત્રીકમદાસ તપ કીચો સાતે પુત્ર સમાસ

પ્રસણા જળે કવિ પાવને દીડે ગવરીદાસ

સરખા તપ તેજ કરમીવટ સોગત, શામ ધરમી નીત્ય કરે સમાસ

અરબે કરે ભૂપતિ ઉભાં ડેરે ચારે ત્રીકમદાસ

સકળ પુત્ર મનોહર સરીખા, લખણુ બત્રીસ વિદ્યા સત્રવાસ

બોતેરકળા પ્રવિણ બરાબકય દાસ રસીકને ગવરીદાસ

એવા ત્રીકમદાસ પ્રતાપી ને નસીબદાર હતા છતાં મનમાં  
જરાએ અલીમાન ન લાવતાં પોતે પરિપૂર્ણ ભગવદ્ ભક્ત  
હોઈ પોતાનાં અને પોતાની પ્રજનાં પ્રાકમીપણાને પ્રભુ કૃપાનું  
ફળ માની સંતુષ્ટપણે રહેતા. એક બાબુ સરકાર ચાકરી જેમ  
દીવ દઇ કરતા તેમ બીજી બાબુ હેડે જીવે કથા, કીર્તન, સેવા  
કરવા ઉપરાંત પોતે હોંદી, ફારસી ભાષામાં નીપુણ હોઈ “ શ્રી  
હકોર લીલા ” “ રૂકમીની ખ્યાલ ” અને ગુજરાતીમાં પર્વત-  
પચીશી વીગેરે ભગવત ગુણાનુવાદનાં કાવ્યો રચેલાં તે સીવાય  
પરંપરાગત થી કૃષ્ણ ભકિતના રંગમાં આત્યાવસ્થાથીજ રંગા-  
યેલા હોઈ પોતાનાં અંતર્ગત પ્રેમવલ્લણો ભાવદર્શક ઘણાં છુટક  
પદો પણ શ્રી કૃષ્ણ લીલાનાં બનાવ્યાં છે. આવી રીતે લોકીક  
લેગુંજ તેનું અલૌકીક સાધન પણ નિત્યમેવ રહ્યા કરતું.

વેશવ પ્રમાણે નવ વિધાનું ગુણવાતાની વાતરે  
 પૂજા અર્ચા કરે પ્રેમથી હરિ ચરચા દિન રાત  
 હારે ચરચા દિન રાત તે ચાલે ગળે માળ તુલસીની ધાત્રે

... ..

શ્રી ડાકોર દેવની સેવ બહુ કરે અહરનીશ એની બાજરે  
 કીર્તન કથા કાવ્યો ઘણી કીધી સરવ સું રાજ સુદાસ

... ..

સદા સરવદા છે, શ્રી શરણે જાણજો મરન જનન  
 જન્મ થકી તે અંતજ સુધી હર મજનમાં મન  
 હરિ ભજનમાં મન તેં રાખ્યું મહાપ્રસાદ વિણ અવન નાખ્યું  
 ... .. ( રેનાશંકર ).

ત્રીકમદાસ વિગેરે ભાવિક લોકોનું એક ભજન મંડળ હતું  
 તે એક અરુક જગ્યાએ એકઠું થઇ નરસીંહ મેતાજના પદ  
 કીર્તનો ગાઇ ભગવત ગુણાનુવાદ કરતું. પછી આ મંડળી ભજન  
 કીર્તન કરવા માટે એક જગ્યા વિસળવાવ ઉપર જુનાગઢમાં  
 બાંધવા વિચાર ચલાવતી હતી તેવામાં ત્રીકમદાસજીને મહેતાજી  
 માટે ઘણોજ ભાવ હતો તેને મહેતાજીએ દર્શન આપી ગેતાનોજ  
 અમલ રાસ ગેરો જ્યાં પોતે કીર્તન ભજનની ધુન મચાવતા તે  
 મૂળ જગ્યાનું એંધાણ દીધું એટલે તે પ્રા. તપાસ કરી શોધતાં  
 ગીચ ઝાડીમાં તે સ્થાન જડી આવ્યાથી ત્રીકમદાસે ઝાડીઓ ક-  
 પાવી ત્યાં જગા બંધાવી નરસીંહ મહેતાજીની મૂર્તિ પધરાવી તે  
 સ્થળ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું હતું. તદુપરાંત આ વખતે મૂળ પેટલાદના  
 પણ ડાકોરમાં આવી વસેલા અને જેણે શ્રીમત્ વલ્લભાચાર્યજી મહા-

રાજકોટ થઇ ત્રીકમદાસ વડોદરે આવ્યા. ત્યાં અમુક વખત બાદ ઉદરનું દર્દ ફરી વધી જતાં એક વખત રાવ બાબા પોતે જાતે તથા બીજી વખત બ્રહ્મ શ્રી. મહારાજ સા. પણ સર્વ મંડળ સહીત આવી તબીયત જોઇ ગયેલા અને અવાર નવાર મંગળ સખીદાસ ખાનગી કારભારીને ખચકાવવા મોકલતા. પછી પોતે શ્રી. ડાકોર જવા શ્રી. સરકારની પરવાનગી માગતાં શ્રીમતે તો વડોદરે રહેવા આગ્રહ કર્યો પણ ત્રીકમદાસ ન માન્યા અને કહ્યું કે “ ત્યાંહા જમ્મશ કામ છે જેનું ” એટલે જ આપતાં ચીરંજીવીઓ સહ શ્રી. ડાકોર જઇ રહ્યા. રેવાદાંકર લખે છે કે:-

ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ, ગોપીદાસજી નામરે  
ત્રીકમ તાતની માંદપ જાણી આપ્યાં બહુ ધનામ  
આપ્યાં બહુ ધનામ તે ઘેર આવી, રાજમંડળને ભેળા લાવી  
એ રીતે સરકારમાં લાજ, ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ

... ..

અતિ આગ્રહ મહારાજે કીધો રહેવા પોતા પાસે  
શરીર અશક્ત દેખીને કહ્યું પણ ન માન્યા ત્રીકમદાસ  
ન માન્યા ત્રીકમદાસ તે કેહેનું, કહ્યું જમ્મશ કામ છે જેનું  
દીવસ થયે માર્ગ ડાકોરનો લીધો, અતિ આગ્રહ મહારાજે કીધો  
વડોદરેથી વૈકુંઠવાસી ચાલી ગયા શ્રી ચરણરે  
રાજ્ય અધિકાર વૈભવ વિસારી સાહી લીધું શ્રી શરણ

... ..

ડાકોરમાં કેટલાક દીવસ તો આકર્ષણ કરીને પણ મંદિર  
નુંવી તેઓ દર્શન વીગેરે કરવા જઇ શક્યા પણ પછી શરીરની

આરીક સ્થીતિ થઈ આવતાં નામરમરણ કથા કીર્તન કરતાં તથા  
 પોતાના ઈષ્ટ દેવ શ્રી ડાકુરેશ રણછોડરાયને યથા શક્તી વસ્ત્રા  
 ભુષણ ધરાવી નિત્ય મેવાં તથા દુધના જુજવા પદાર્થોની સામગ્રી  
 કરાવી સમર્પતા. ત્રીકમદાસને ઉતારે પરમ ભગવદીય ભટ્ટ  
 ઇશ્વરામજી જેની માનાગત લોકોમાં શ્રી ગુસાંઈ બાળક જેટલીજ  
 હતી તે ત્રીકમદાસની નબળી તબીયત જાણી ખબર લેવા પધાર્યા  
 ત્યારે ત્રીકમદાસે તે મહાનુભાવનાં ચરણો પોતાની છાતીએ ધરી  
 સન્માન પૂર્વક વિદાય કર્યા.

પછી સંવત ૧૮૫૫ ( મૃગ સાવ ૧૮૫૬ ) ના આશુ મા-  
 સમાં શરત્પુત્રમતે મેજો સાલાઆદ પ્રા. ભરાઇ પ્રાણીમાસહ પંડવે  
 બીડ ભાંગ્યા પછી નાહી દીકરાઓને ટેકે મંદીરમાં જઈ શ્રી  
 ડાકોરનાથજીનાં ચર્ણુ સ્પર્શ કરી, દીકરાઓની ભલામણ શ્રી  
 રણછોડરાયજીને દર્શ પોતાનું રચેલું નીચેનું સુંદર ભક્તિની પરીકાષ્ઠા  
 દર્શાવનારું પદ બોલ્યા —

### રાગ પ્રભાતિ કેદારે

કર્મ જોગે જાંહાં જાંહાં ફરે જાદવા તાંહાં તાંહાં આપની  
 ભક્તિ દેજો,  
 કીટ પક્ષી સરી સર્પ નર પશુ વિષે, રખે વિસારો સંભાળ લેજો.  
 સાધુની સંગતિ સેવ હરિ ભક્તની આશ વિશ્વાસ એક ચરણ ચંતે,  
 વાસના ત્યાગ અનુરાગ નીજ નામનો ધ્યાન ગુણગાન સુખ  
 આદિ અંતે.  
 વાસ પ્રજા ભૂમીનો દાસ દાસત્વતા, અવર ઈચ્છીત નથી નાથ માફ,  
 મુકતીને જુકતીના જીવ બીજા હશે ત્રીકમદાસને શરણ તારે.



ઉપરનું પદ પુરૂં થયે પ્રભુની આજ્ઞા માગી ઉતારે આવી  
પછી દેહ છોડી વૈકુંઠવાસ કર્યો, ત્યારે ઈશ્વરામ ભટજી પણ હા-  
જર હતા, આ સમયનું એટલે કે એક આદર્શ વૈષ્ણવ કેમ પ્રભુ  
ધામને પામે છે એ સત્ય ઘટના જોઈ તેનું રોમાંચક વર્ણન  
રેવાશંકરજી નીચે પ્રા. કરે છે—

એજ ભટ ઈશ્વરામજી પોતે ત્રીકમદાસની પાસરે  
દેહ મુક્તને ટાણે હુતા જાંહાં ઘાનો નિવાસ  
ઘાનો નિવાસ તે જગે શરીર સોખું શ્રીશરણ ત્યાંહાં લગે  
ગયા વિમાનસહ ભટજી જોતે એજ ભટ ઈશ્વરામજી પોતે  
પુરુષોત્તમ છે એ પૃથ્વીપરે પ્રાણ હરવા વખતરે  
પ્રભુના પારવ્રદ પાંચજ આવ્યા નમ્યા જાણી મહા ભકત  
નમ્યા મહાભકત તે જાણી ઈશ્વરામથી ઉચર્યા વાણી  
મોકલ્યા અમને શ્રી કમલાવર પુરુષોત્તમ છે એ પૃથ્વીપર  
ત્રીકમતાતની પ્રકમા કરી ભગવત પારવ્રદે બહુરે  
હાથ જોડી પધરાવી લીધા ભટજી દેખે સહુ  
દેખે સહુ તે નેણે પુત્રને સાંભળાવ્યું વેણે  
આવ્યા હતા મુદ્રાને તિલક ધરી ત્રીકમતાતની પ્રકમા કરી  
ઘાના સાંભળો સુત સકરમી તમારા તાતની વાતરે  
શા સારું સહુ શોચ કરો છો એની અતિશે ખ્યાત  
અતિશે ખ્યાત એની ઘણી વધામણી શ્રી ધામ ગયા તાણી  
એ પંડ છે ધરતી પરધરમી, ઘાના સાંભળો સુત સકરમી

ત્રીકમદાસે પોતે એવી સુચના આપેલી કે બ્યાંથી શ્રી ડાકોર  
દેવની ધજનાં નિત્યમેવ દર્શન થતાં રહે તેવી જગે તેને અગ્નિ-

સંસ્કાર કરવો તે પ્રમાણે શ્રી ગોમતીજી કહે તેવી જગ્યા ગોત્રી તેને ત્યાં અગ્નિદાહ કરી પુત્રોએ તે જગ્યા તથા તેની પછવાડે હાલ જ્યાં ઇજારામજીની ખેતક છે ત્યાં મુઘીનો પડતર ભાગ વેચાનો લઈ ત્યાં સ્મારક તરીકે ધર્મશાળા બાંધી અને અગ્ની સંસ્કાર કરેલ સ્વર્ગ ઉપર ડેરી ચણાવીને અમારા ગોરને દેખ-રેખ સુખવંશ માટે કૃષ્ણાર્પણ સોંપી. હાલમાં તે ડેરીનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તે માંહેલા સમાધના લીંગને મહાદેવ માની તેનું કંઈક નામ પાડી તાજેતરમાં કોઈએ શીવાલય બનાવ્યું છે.

ત્રીકમદાસના પૈકુંડે ગમન પછી રેવાશંકર દહાડે પાણી વીગેરે ઉતર કીયા કરવા દ્વારાજી તથા જીનાગઢ તરફ વળ્યા અને ગવરીદાસ વડોદરે પાછા ફરતાં સાથે રંગીવદાસ પણ ગયા, તથા વહીલો પાજીત રોજગારમાં ત્રીકમદાસ છતાંજ તે સામેલ હોઈ ગ.રીદાસની કારકીદીમાં તેનો સમાવેશ થઈ જાય છે તેથી તેમની જીની જીવનરેખા દોરી નથી. x

---

x ઉપર લખેલી ત્રીકમદાસની સંવિસ્તર હકીકત માટે જીઓ. ગુજરાતી પ્રેસે બહાર પાડેલું “ત્રીકમદાસના કાવ્યો અને ચરિત્ર” નામનું પુસ્તક.



## પ્રકરણ ૩

સંવત ૧૮૫૬ થી ૧૮૫૮

૧-સંવત ૧૮૫૬ ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસે આખા સેલુકરના પ્રસંગમાં બબ્બેલી શ્રી. સરકાર ચાકરી.

સંવત ૧૮૫૫ ની આખરમાં ત્રીકમદાસજી ગુજરાં પછી સંવત ૧૮૫૬ માંજ શ્રી. સરકારે કૃપા કરી ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસની દસ્તગીરી કીધી તથા ધણીને ઇકબાલ પ્રતાપે તેઓની જુજરસી વાકેફગારી ધણીને દ્રષ્ટે આવી પસંદ પડી ચાકરીમાં તીમાણા અને ત્રીકમદાસના ગુજરાન પ્રમાણે સરવ તીમનોક શ્રી. સરકારે ગવરીદાસને નામે કરી આપી તેના હાથે કામ લેવા ફરમાવ્યું તથા આ સાથે ફૌજ કાઢીયાવાડ બન્ય ત્યાર ત્રીકમદાસને હુંટનાર તાલુકદાર પાસેથી તેનું વળતર ગવરીદાસના કહેવા પ્રમાણે કરી લીધા પછીજ તેની ચુકવતી કરવી એવા પણ હજુરના શીકાપત્ર મુળા ઉપર થયેલ.

ઉપર મુજબ શ્રી. સરકારે કૃપા વધવાનો નીચે પ્રમાણે પ્રમાણે પ્રસંગ બની આવેલ:-સંવત ૧૮૫૬ માં શ્રી. પેશ્વા સરકારના મુળા આખા સેલુકર જે અમદાવાદની અમલદારી ઉપર હતા, તેણે કાઢીયાવાડમાં દુલાગા ( ગાયકવાડી અને પેશ્વાઈ ) વહીવટ ચાલતો ત્યારે પેશ્વા ભાગના જમીનદારો ખાસેથી ગાયકવાડી ફૌજે હમેશ શીરસ્તાના ઘાસદાણા ઉપરાંત કેટલીક બા. નો ઉપાડ બરતી કરી અધિક લીધો છે તેની સાલ બ સાલની

લાખોની રકમ લેણી કાઢી, તેની યાદ-લખ પોતે જાતે એ વાતનો ખુલાસો કરવા વડોદરે આવ્યા. તેના સવાત્ર જવાબની દુતરફ ખેંચતાંણુ ભારે પડી તે વખતે શ્રીમંત ગોવીંદરાવ મહારાજશ્રીએ રાવખાખા (વડોદરાના દીવાન રાવજી આપાજી) આગળ ત્રીકમ-દાસનું રમરણ કરી તેના ગુજર્થનો અફસોસ કીધો કે આ પ્રસંગે એની ખરી જરૂર પડ્યાથી તેની ખોટ જણાય છે. હવે તેના પુત્રો આંહી છે તેઓને વાકેફગારી હોય તો તજવી ચ કરો.

આ વખતે ખાનગી કારભારી પા. મંગળસખીદાસ વીગેરે પાસે હતા તેને અને રાવખાખાને ગવરીદાસની જુજરસી નજરમાં હતી તેથી તેઓએ કહ્યું કે અન્નદાતા ! અમે તપાસ કરીએ છીએ પછી ઉભયતાએ ગવરીદાસ તથા રંગીવલસને તેડાવી આખા સેલુકરના સવાત્ર જવાબ વિશે સલાહ પુછી ત્યારે તે ખન્નેએ વિનંતી કરી કે પાર પાડનાર સરકાર સત્તા મુખ્ય છે, આકી જે આપણા ( ગાયકવાડ સરકાર ) ઉપર લાખોનું લેણું કાઢી તે દાવો લાગ્યા છે તે રદ થઇ, આપણા ભાગના તાલુકાઓ ઉપર પેલાં દોઝે વધુ જુલમ કરી વંધારે વસુલ લીધાથી આપણું લેણું નીસરશે, તથા તેના સાત દરસાલની ગામ ગન્દાના આંકડાવાર પકા દખલદાર મોજુદ છે. ત્યારે રાવ ખાખાએ તેઓની પીડ યાચી તે કામ કરી આવવા ફરમાવતા તે દાખલાઓ ઉપરથી દીવસ રાત ખેસી ખે ભાઈકે કાગળો તૈયાર કરી રાવ ખાખાને બતાવી ખાત્રી કરી આપી એટલે તેઓને સાચાશી આપી હજુરમાં તેડી ગયા અને શ્રીમંત મહારાજસા. ખુદને તે ગાયકવાડ સરકારના લેણાવા સામા દાવાની યાદ બ-

તાંવી તેથી તે ઘણા પ્રસન્ન થયા અને ફરમાવ્યું કે આજ્ઞા પાસે રજુવાત કરી આવો અને સવાલ જવાબમાં પાછા હરશો નહિ.

આ ઉપરથી રાવ જાગ્યા તેઓ બન્ને ભાઈને સાથે લઈને સેલુકર પાસે ગયા અને પ્રથમ તેનો દાવો નજરમાં લઈ કહ્યું જે મુકાબીલ અમારા સરકારનો પણ દાવો છે માટે તમે મેં મેં સરકારની ચોખ્ખટ કરી સમાધાન આજ પર્ચંત કરવા ધાયું તે ઉત્તમ છે. ત્યારે સેલુકરે પુછ્યું કે તમારો ( ગાયકવાડ સરકારનો ) દાવો શું છે ! હોય તો યાદ લાવો. ત્યારે સાથે લઈ ગયેલ યાદ બતાવી અને આજ્ઞાએ પોતાની યાદ સાથે તે મેળવી તપાસી તો ઉલટું ગાયકવાડ સરકારનું લેણું જરૂરી નજરે પડ્યું તેથી દડો પડી ગયો અને મનમાં સમજ્યો કે આમાં સાર નીકળે તેમ નથી. પછી સામું જોઈ રાવ જાગ્યાને પુછ્યું કે આ બેઉ કોણ આસામી છે ! ત્યારે જાગ્યાએ કહ્યું કે ત્રીકમદાસના પુત્રા છે. ત્યારબાદ સેલુકરે કહ્યું કે ઠીક છે, અમે આ બાબત વિષે અમદાવાદ જઈ અમારા માણસને રજુવાતે મોકલશું. પછી એક બે દીવસમાં અમદાવાદ તરફ પાછો વળ્યો.

### અમદાવાદની લડાઈ.

ઉપર પ્રા. ન કાળ્યો ત્યારે આજ્ઞા સેલુકરને તો હરેક રીતે શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર સાથે બગાડ્યું હતું એટલે અમદાવાદ બીજે રૈયતી મહાલોનો કેટલોક વાંધો કાઢીને તે મજમુ મહાલોમાં ગાયકવાડ ભાગના હોસા ઉપર વધારે જીતમ જેવું-એકેટી કરવા માંડ્યો ત્યારે તે કોના હુકમથી આવું જોર મારે છે તે આ. પુના તપાસ કરતાં “ સહુ સહુનું હોય તેમ ચાલે ચલાવે.”

એવો ઉતર મળતાં તથા પુનેથી પણ સેલુકરને તોડવાનો ઇશારો આવેલ તેથી તેને સજા દેવા ગાયકવાડી દૈન્ય વડોદરેથી મોકલી તેમાં મુખ્ય રાવબાબા પોતે તથા તેની સૈનાતમાં જમાદાર અમીન, શીવારામ, તથા સાયદી વીગરે જોડતાં તે ભેળા ત્રીકમ-દાસના પુત્રોને પણ ચાકરી પાગાહ સુધ્યાં દરમાયશ થતાં રંગી-લદાસને વડોદરે રાખી પોતાની પાગાહ સાથે ગવરીદાસ તે ચાકરીમાં ગયાં.

ગવરીદાસ લડવે બહુ બાહાદુર હતા તથા લડાઈમાં સેમરતું કડીદાર મારવાડી બખ્તર પહેરતા અને દાત, તરવાર, બંદુક બાંધતા અને મેટા સરદારની પંકતીમાં ગણાતા હતા. અમદાવાદમાં લડાઈ પ્રસંગ ચાલી ગાયકવાડી દૈન્ય પોતાનો કોટ ગામમાં હતો તેની બારીએથી શહેરમાં પ્રવેશ કરી શહેર હાથ ધર્યું અને ભદ્ર ઉપર તોપો ચાલી અને અચાનક રાત્રે હલ્કો કરી દોરડાં બાંધી દૈન્ય અંદર ઉતરી તેમાં ગવરીદાસ પણ દાંતમાં તરવાર લઈ ભદ્ર ઉપર ચડી જવામાં હતા અને આખર સેલુકર જીવતો પકડાયો. આ લડાઈ મંસલહતમાં ગવરીદાસે ગળત સંપત પ્રમાણે મહેનત લઈ પોતાની મુત્સદીગીરી તેમજ સરદારી પેશે જવાંમંદી પરાક્રમ બતાવેલાં તે રાવબાબા, અમીન જમાદાર વી. ગીણતીના સરદારોને કીટ વચ્ચાથી રાવબાબાએ જેની જેવી મહેનત તેવું શ્રી. સરકાર હજુર લખી જણાવતાં તેના ઉપર સરકાર હુકમે સાબાશી પત્રો લખાઈ આવેલ તેમાં શ્રી. મહારાજ સા. તરફથી ખાનગી કારભારી પા. મંગલસખીદાસનો ગવરીદાસ ઉપર સાબાશી પત્ર આવેલ તે નીચે આપ્યો છે.

રાવબાબા લશકરમાં હોઈ ગવરીદાસ ઉપર ખાનગી  
કારભારી પા. મંગળસખીદાસનો પત્ર-

સ્વસ્તી શ્રી અમદાવાદ સંસ્થાને સરવે ઉપમા યોગ રાજેશ્રી  
ભાઈ ગવરીદાસ ત્રીકમદાસ વડોદરેથી લ. પરી. મંગળસખીદાસ-  
ના જોગોપાળ વાંચજ્ઞે. અત્ર કુશળ છે ..... સરવે શહેર  
હસ્તગત થઈ દાહી કરી ભદ્ર ઉપર તોખો ચાલુ એવું શ્રીમંત બાબા  
સાહેબે લખ્યું તેથી ઘણી ખુશી થઈ છે. ભાઈ! લોકે જે ચાકરીની  
હત કરી કસર કોઈએ રાખી નથી સર્વ દોષતના વિભાગી લોક  
છે. સરવનો મનોરથ શ્રીમંત પૂર્ણ કરશે. તમા પણ સરકાર  
ચાકરીમાં કસર રાખી નથી. સંવત ૧૮૫૬ ના આખાડ  
સુદી ૧૨ ગુરુવાર

પછી અંદુલસ્ત માટે કેટલીક ફોજ અમદાવાદ રાખી બાકીનું  
લશકર વડોદરે પાછું ફર્યું એવામાં એકાએક મંદવાડ થઈ આવી  
શ્રી. ગોવિંદરાવ મહારાજે કૈલાસવાસ કર્યો અને શ્રી. આણંદરાવ  
મહારાજ ગાદીનશીન થયાના ખચર ફોજમાં આવી પહોંચ્યા.

૨-સંવત ૧૮૫૭-૫૮ મહારાવનું બંડ-કડીની લડાઈ  
મેવાસી કોળીઓનું ફીતુર વીગેરેમાં ગવરીદાસની  
ચાકરી.

શ્રીમંત આણંદરાવ મહારાજે જુના કારભારી રાવજી આપા-  
જીનો કારભાર કાયમ રાખ્યો. આથી કાન્હેજી બાવાએ ઉપાડો  
લઈ રાવ બાબાને ખસેડવા ફીતુર ફર્યું તથા શ્રી. મહારાજ  
આ. ના લોગપણનો કાલ લઈ થોડા વખત માટે તે રાવજીને

ખસેડી શક્યા પરંતુ તેનું તોદાન વિશેષ ન ચાલ્યું અને તુર્તજ હંગામો ફરૈનશીન થાતાં શાંતી થઇ સર્વ નિર્ભય થયા અને રાવ બાબાનો વધુ કામુથી કારભાર એક અખત્યારી થયો.

રાવ બાબાની નિષ્ઠા ધણીની દોલત સુધારવા તરફ હોઇ રૈયતી જોરતલણી સર્વ કામ સરાહે ચલાવવા સાડ કાઠીયાવાડ તથા મહીકાંદાની મુલુકગીરીનો સરદાર નક્ષબર હુકમ બંદોબસ્ત કરવા સાડ પોતાના નાનાભાઇ બાબાજી આપાજીને એ કામનો કુલ મુખત્યારીનો અખત્યાર સોંપી દૈજ હુસ્મનોને દાગે તેવી તૈનાત કરી આપી તે વખતે કાઠીયાવાડ કામની પૂર્વવત નિલાવણી વિષે મોટા બાબા ( રાવજી સા. ) ને ગવરીદાસે વિનંતી કરી બાબાજી સા. ને પોતાની સોંપણુ કરવા કહેતાં—મોટા બાબા સા. નીખાલસ દીવના હોઇ સારી ચાકરીની કદર કરવા વાળા હતા તથા સેલુકર સાથેના સવાલ જવાબના પ્રસંગમાં ગવરીદાસની મુલસદીગીરી તેમજ અમદાવાદની લગાઇ મસલતમાં તેની સિપાહગીરી નજરે જોયેલ તેથી તેના ઉપર ચારે હાથ અંતર કૃપા હોઈ—મોટા બાબાએ એકાંતમાં બાબાજી સા. ને સવળી વાતથી વાકફ કરી ભલામણ દીધી અને લશકરમાં ભેગું જવા હુકમ કરી ત્રીકમદાસનું વતન વેતન ચાલતું આવ્યા પ્રમાણે ચલાવી કાઠીયાવાડ પ્રાંતનું કામકાજ ગવરીદાસનેજ હાથે શ્રેવા સંબંધી શ્રી. મહારાજ સા. નો સીકા પત્ર ગવરીદાસને નામે કરાવી આપ્યો. તેથી ત્રીકમદાસના વખતની કરજદારીનો તોડ કરવા સાડ તથા મોટા બાબાની હાજરી પણ ભરાઇ શકાય તે વારતે રંગીલદાસને વડોદરે રાખી, ગવરીદાસે પોતાની પાગાહ



પાત્રખી સહીત લશ્કર સાથે જ્યાં તૈયારી કરી તથા લશ્કર  
લેંગા છાણીયે જઈ પ્રથમ મુકામ કર્યો ત્યાંથી લશ્કર વિદાય  
થવા ટાણે ખાસ ડેરે મોટા બાબાએ આવી સહુને રજા આપી  
તે સમયે ગવરીદાસનું કાંડું બાબાજી સા. ના હાથમાં સોંપી  
રૂબરૂમાં એટલુંજ બોલ્યા કે—“ હજી તને ( બાબાજીને ) ગવ-  
“ રીદાસનો પુરો પરિચય નથી; આજ તેની પાછલી આકરી  
“ ઉપર નજર રાખી હું સોંપણ કરું છું પણ તેના ગુણો એવા  
“ છે કે આગળ ઉપર તુંજ તેની સીફારસ મારી પાંસે કરીશ ”  
એવું કહી વિદાય આપી.

શ્રી મહાવસા કાંત.

સીકો

રાજેશ્રી બાબાજી આપાજી ગોશાવી યાસે અખંડીત લક્ષ્મી  
અસંકૃત રાજમાન રાજશ્રી આનંદરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસમેલ  
સમશેર બહાદુર રામરામ. શુરશન ઇમન્ને મયાતેન વ અસંક  
પ્રાંત કાઠીયાવાડ શ્રી મુલુકગીરીયે કામકાજ બદોઅસ્ત ગવરીદાસ  
ત્રીકર્મદાસ મહેતા યાંચે હાથે સાત્રાયાદ સરકારે દુવાવંત હોઉન  
ધેત આરેત ત્યા પ્રમાણે મહેતા મજકુરે યાંચે આત્રાપેશ રાખુન  
યાંચે હાથે કામકાજ ધેતવનવે બાણીને જ ૧૮ માહે સફર

મં.હિાન અસુદ

શ્રી મહાવસા કાંત.

રાજશ્રી બાબાજી આપાજી ગોશાવી યાંસે અખંડીત લક્ષ્મી  
અસંકૃત રાજમાન્ય રાજશ્રી આનંદરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસમેલ

સમશેર બાહાદુર રામરામ સુરસન ઇસન્ને મયાતેન વ અત્રક-  
પ્રાંત કાઠીયાવાડ્યે નેમણકી મધ્યે સાત્રાબાદ ગવરીદાસ ત્રીકમદાસ  
મહેતા યાચે નાંવે વેતન વ લોજન ખરચ વીગેરે ચાત્રત આડે  
તપસાવ.....

૧,૦૦ એકુણ સોળાશે રૂપયે વ મ. ૧ ૥ ૬. ૩૥ લોજન  
ખરચ મુલુકગીરીત દરરોજ આસામી ૧૦ દહાવ ચંદી ચાત્રત  
આડે તપસાવ.....વજની પાવણે દોન મણ સાડાતીન શેર ચેણે  
પ્રમાણે મુલુકગીરીચે નેમણકાત સુદામત પાસુન ચાત્રત આડે  
... મહેતા મજકુર યાસ પાવતે કરણે હીચાખી મુજરા અસે  
બણીજે છ ૧૮ અહરા માહે સકર

મોતખમુદ

શ્રી

ચીરંજીવ રાજેશ્રી બાબાજી યાસ રાવજી આપાજી આસીરવાદ  
હિપરી ચેથીત કુશળતા છ પાવેનો દેથે યથાસ્થીત બણેન સ્વકોય  
કુશળ લીકાત બવે વી. રા. ગવરીશંકર ત્રીકમદાસ યાચી નેમ-  
ણક મુલુકગરી કડીત પેશજી પાસેન આડે ત્યા પ્રમાણે હાસ્તી  
હ હા સમગમે રવાના કેલે આડે યાજ વીસી સરકારચે પત્ર  
તુમ્હાસ આજ્ઞાહીદા આડે ત્યા પ્રમાણે ત્યાચી નેમણક વ ચંદી  
વીગેરે ને અસેવ તે મખત્રાસીચે યાત્રી પ્રમાણે પત્ર દીલે આડે  
ત્યા પ્રમાણે ચાત્રવાવે મશારનીદહે વરી લોભ કરીત બવા  
યાજ વીસી ન વ ન અર્થ ચિતાંત ન આજ્ઞાવા તુમચે  
લીકોણ્યા પ્રમાણે સદરી મેત્રાસ વિનંતી કડન કાગદ પત્ર સરકારચે

દેઉન રવાના કેલે આહે ત્યાચી ખરદાસ્ત રાખાવી. મી તુમહાંસ સમક્ષ જાણીચે મુકામે આજ્ઞા કેલી આહે વ, હે ભેટ ઘેઉન તુમચે પત્ર ઘેઉન આલે.....ખહુત કાય લીહીણ્યે લોભ કર વા હે આસારવાદ.

### મહારાવનું ખંડ.

જાણીથી લશકર દર કુચ ચાલતાંજ મહારાવ ગાયકવાડ કે જેને કડી વીગેરે બેચાર ઠેકાણું સારાં જગીરમાં હતાં. તેનાથી સંતોષ ન પામતાં વડોદરાની ગાદીની ચાહના કરી તેણે એકાએક ખંડ ઉઠાવ્યું છે એવા ખબર આવતાં પહેલાં તેને મુકાબલે જઈ ખંદોખરત કરવાં સંવત ૧૮૫૭ ની સાલમાં વડોદરાનો હુકમ સાદર થતાં લશકર કડી તરફ ગયું, તે ચાકરીમાં પણ પોતાની પાગાહ સાથે ગવરીદાસ હાજર હતા. કડીમાં ખહુ દહાડા સુધી લડાઈઓ ચાલી પણ મહારાવનું જોર હડે નહિ તેથી વધારે કુમક સાર સરદાર શીવારામ જગદીશને તેના તોપખાના સુધ્યાં મોકલ્યા તે પણ ખુટી જઈ મહારાવજીને મળી ગયો અને મહારાવને કહ્યું કે-હું તારે ત્યાં આવ્યો એટલે વડોદરા આવ્યું એમ ગણી રાખ-આ રીતે મહારાવનું પડ બળવાન થયું.

નામ કપની સરકાર સાથે કરાર.

ખીજી બાજુ વડોદરામાં આરબ લોકો જે કે ઘણા હતા તે પણ સ્વભાવે મનસ્વી હોઈ જોર મારી ગયેલા તેથી તેઓને કડી ખદ્દે જવાની પ્રમાયશ થતાં શ્રીમંત મહારાજ સા. ના રક્ષણ

માટે વડોદરે પોતાની જરૂર છે—આમ બહાનું કાઢી તેઓ ગયા નહિ. આ રીતે સંવત ૧૮૫૮ સાત પર્યંત કડીમાં લડાઇનો મામલો જરી રહ્યા ત્રી મંત્ર પેશ્વા સરકારની મદદ માગી તે ત્યાંથી પણ કોઈ આવી શકે એવું લાગ્યું નહિ તેથી તથા મલ્હારરાવના ખુદ નામ. મુંબઈ સરકારની ફોજની મદદ લેવાની મંત્રન-તમાં છે એવા ખબર રાવખાખાને મળ્યા ત્યારે મીર સા. ને મુંબઈ મોકલી નામદાર કુંપની સરકાર સાથે સલાહ કરવા ઇજા જણાવી. આ વખતે નામ. કુંપની સરકાર પણ પોતાના લાભાર્થે કોઈ પણ દક્ષીણી દરબારમાં પોતાનો પગ કરવા તક જોતી હતી તેથી ખુદ નામ. ગવર્નર ડંકન સા. ખંભાત આવ્યા એટલે વડોદરેથી રાવખાખા ત્યાં ગયા અને નામ. ડંકન સા. ને મળ્યા. ઇંગ્રેજી પત્રટણે આજુ મદદમાં રાખવી અને તેના નીમનોક ખરચમાં શ્રી. ગાયકવાડ સરકારે અમુક મહાલો આપવા એવો ઠરાવ કરી તેની ટ્રીટી કરાવવાની મંજૂરી મળવાની શરતે કરી નામ. ડંકન સાહેબે મુંબઈ જઈ કર્નલ આવેકઝાંડર વાતકર સા. ને પત્રટણે સાથે કુમકે મોકલ્યા એટલે તેને ખાખજી સા. ની મદદે મોકલી રાખાયા વડોદરે આવ્યા.

આ પછી કડીમાં લડાઇનો મામલો જરા સારો ચાલ્યો પણ આખર ઇંગ્રેજી મસલહતે ફતેહ થાનાં કડી વીતરે મલ્હારરાવની જગીર શ્રી. સરકાર હસ્તગત થઈ તથા મલ્હારરાવને રહેવા મ-કાન નડીયાદ આપી ઇંગ્રેજી ફોજે વડોદરે આવી કાંપ બાંધી તથા ખાખજીની ફોજને લોકાર છાપરીયાના મેવાસી કોળાઓએ માથું ઊપાડી હંગામો કરેલ તેની સખ સાદ જાવું થયું અને

તે શીતુરને દાખી તેનો બદોખસ્ત કર્યા બાદ મહીકાંદાની ચુકવ-  
તીનું કામ ઉઠેલું. આ પ્રમાણે સંવત ૧૮૫૯ ની સાલ વ્યતીત  
થઈ તેથી તે સાલમાં પણ લશકર કાઢીયાવાડ જઈ શકેલ નહિ.

આ મેવાસી ટ્રાળીઓ સાથેની આગલોગ પાડીયાની લડાઈમાં  
પણ ગવરીદાસ ફોજ લેગા હતા તેને એક ગોળી છાતીમાં ઠંડી  
અને બીજી જમણા હાથનો અંગુઠો તોડી લાગેલ હતી. મહાર-  
સવનાં કડીનાં શીતુરમાં એક બણુવા જેવું એ બન્યું કે વીળપુર  
ધાણદાર વીઠ્ઠલરાવ દેવાજી ( જેઓ આગળ ઉપર મુલુકગીરી  
સરચુલા થઈ હૈ વડોદરાના દીવાનપદે પહોંચેલા ) તેને અને  
ગવરીદાસને વારંવાર મળવું થઈ એક સાથે લડાઈમાં ચડવા  
ઉતરવાનો યોગ થઈ આવતો, આથી કરીને એ બન્નેનો એક  
જીવ થઈ ગયેલો.

ઉપર લખ્યું તેમ કાઢીયાવાડની કામગીરી બંધ રહ્યાને કારણે  
કરજદારો રંગીલદાસને મુંઝવે નહિ એ વિષે વિનંતી કરતાં  
બાબાજી સાહેબે રાવબાબા ઉપર ભલામણ લખતાં રાવબાબા  
બોલી ઉઠ્યા કે “ જુઓ, અમે કહ્યું તેમજ થયું, હવે અમ  
ઉપર ગવરીદાસની સીધારસ આવવા માંડી છે ” એમ કહી પોતે  
શુરત રાખતા. રંગીલદાસે પણ તે દીવસનું અર્ચ પરબાર્યું ની-  
કળે તે મારે ઘોળકાનો ચમુતરો ધમ્મરે રાખેલ હતો ( આ વખતે  
ઘોળકા શ્રી. સરકાર હસ્તક હતું ).



## પ્રકરણ ૪

સંવત ૧૮૬૦-૬૧-૬૨

૧-સંવત ૧૮૬૦ મહારાવતું કાઠીયાવાડમાં ખંડ અતે  
આખર તેનું પકડાવું વીગેરેમાં ગવરીદાસની ચાકરી.

મેવાસી કોળીઓના હંગામમાં પોતાને હાથે ગોળી લાગ્યા  
સખઅ તે બીમાર થયાથી તથા ઘેર ગયે પણ પાંચ-છ વર્ષ થઇ  
ગયેલ અને વળી પોતાના મોટા પુત્ર ગુલાબરાયની વહુનું સીમંત  
તેમજ જુનાગઢની નાગરી નાનમાં વિવાહ થતા હતા તેથી  
ગવરીદાસે ઘેર જવા રજા માગી ત્યારે બાબાજી સાહેબે તુર્ત  
આવવા તાકીદ કરી રજા આપી.

ગવરીદાસ વિરૂધ્ધ ઈર્ષ્યાળુઓની જરૂર અને તેમાં  
તેઓને નિષ્ફળતા.

અત્યાર સુધી બાબાજી સા. પાસે ગવરીદાસનો એક દસ્તી  
કારભાર હતો તે મહીકાંદાના જમીદારોને રૂચતું નહિ. આ વખતે  
વસોવાળા દેસાઈભાઈ ( જેને તેના પીતા રામદાસ દેસાઈ ની-  
ભાવણી અર્થે બાબાજી સા. ને સોંપી ગયેલ તે-આ દેસાઈભાઈ  
દસા-રાય સાંકળીવાળા દરબારના વડવા થાય ) તથા અમદાવાદી  
નાગર માધવરાય ખુશાલરાય ( જેઓને જુનાગઢ રાજ્યમાંથી ખા-  
રજ કરી તેનો ગીરાસ જપ્ત કરેલ તેથી પોતાના જુનાગઢના  
ગીરાસના ખુલાસા માટે બાબાજી સા. ની કુમકની ઉમેદે લશ-

કરમાં આવી રહેલ તે ) એ રીતે બન્ને ઇસમો ફોજમાં હતા તથા બન્ને પોતાના રીજકની તદખીરમાં હતા તેવામાં ગવરીદાસને ઉપર જણાવેલાં કારણોસર ઘર તરફ જવાનું થવાથી તથા ધોળકાનો ચમુતરો રંગીલદાસે ઇગ્ગરે રાખ્યાથી તે પણ લશકરમાં અવેજી આવી નહિ શક્યાથી, મેદાન ખાલી બેઠા, તક સાધી માધવરાયે દેસાઈભાઈ ( જેઓને થોડી વિદ્યા હતી ) તેને સમજાવી પોતાના મુતીમ તરીકે રાખી કામ ચલાવવા માંડ્યું. તેઓનો ઇશદો તો ત્રીકમદાસના પુત્રોને એ કામપર પાછા ન ચડવા દેવાનો હતો પરંતુ તેમાં કાવ્યા નહિ કારણ કે સંવત ૧૮૫૪ પછી ઠેઠ સંવત ૧૮૬૦ સાથે કાઠીયાવાડની મુલુકગીરી શરૂ થતાં પ્રથમ પાટડી તાલુકાની ચુકવતી ન થઈ શકી અને મોરચા માંડવા પડેલ ત્યારે તેજ ઘડી બાબાજી સા. જેની ગવરીદાસ ઉપર પુરી મહેરબાની હતી તેણે પત્ર લખી ગવરીદાસને ઘેરથી તેડાવ્યાં એટલે તે આવી હાજર થયા અને જે માણસો પોતાની ગેરહાજરીમાં પેસી ગયેલ તે ફરી બેર ન મારે તેટલા માટે રંગીલદાસ ( જેઓ સહભાગ્યે આજ અરસામાં દીટીની રૂએ ધોળકા મહાત્ત નામ. કંપની સરકાર હસ્તક સોંપાયાથી ત્યાંના ઇગ્ગરાનું કામ આટોપી છુટા થયા હતા ) તેને તેડાવી બન્ને ભાઈઓ એકસલાઈ બાબાજી સા. ની કૃપાથી દરકી કામ કુલ એકદસ્તીથી પાછું હાથ લાવ્યા અને આગળ રામદાસ દેસાઈ અને ત્રીકમદાસને ધરવટ જેવો સંબંધ હતો તેને લઈ સાફ ચીતથી વાતચીત થઈ ખુલાસા થતાં દેસાઈભાઈ અને ગવરીદાસ વચ્ચે તો અંતરાય રહેવા ન પાડ્યો અને બન્ને સાથે રહી કામ

કરવા લાગ્યા. માત્ર માધવરાયને અદાવત હતી પણ તેની તો કામકાજમાં દખલ ન રહી.

### કાઠીની મદદથી મલ્હારરાવનો હંગામો.

સંવત ૧૮૫૪ પછે અમદાવાડ, કઠી મેવાસી કોળીઓ વીગેરે હંગામાને લીધે કાઠીયાવાડની જમે છ છ વરસની ચડી ગયેલ તેનો તાલુકદારોને પણ પુરો ખર્ચ જતાં જગે જગે તોપો માંડવી પડે વસુલ થાય તેમ હતું. પાટડીનું ચુકવણું થઈ વઢવાણ આગળ લશકર આવેલ ત્યારે ત્યાં પણ મોરચા બાંધવા પડેલ તેવામાં મલ્હારરાવે નડીયાદથી લાગી લશકરને ભેગું કરી કાઠીયાવાડમાં ઉતરી કાઠી માત્રા નાગણી વી. ને પેટામાં લંછ બંડ મચાવ્યું તેથી તેને સજા દેવા ફેટલાક સરંજમ સાથે વિહારાવ દેવાજીને તથા ગવરીદાસને જવા બાબાજી સાહેબે હુકમ કર્યો. વીહારાવ દેવાજીએ ધારી લંછ પુકંડ પકડી સાબર કુંડલા પાસે મલ્હારરાવને હરાબ્યા પછી મલ્હારરાવે પાછું થોડું ઘણું લશકર એકઠું કરી શેત્રુંજી ઉપર પડાવ નાંખી સામનો કરવા ધાર્યું. વિહારાવ દેવાજી ફોજ સાથે શેત્રુંજી ગયાં તો શત્રુનો મોટો જમાવ ભેયો. કુંગર ઉપરથી દુશ્મનોએ બંદુકનો મારો ચલ્લેઓ અને ગાયકવાડી ફોજ થોડી હોમ આટલી ફોજ સાથે લડાઈમાં ઉતરવું સલામતી ભરેલું નથી એમ પોતાના લાગતા વળગતા કાઠી ભૂમીયાઓ જે ભેગા હતા તેણે કહી ગવરીદાસ વીગેરેને શેકવા માંડ્યા પણ ગવરીદાસે તેઓનું ન માનતાં વીહારાવ દેવાજીને આગળ ઝંપલાવતાં ભેઠ પોતે પણ ખુલી તરવાર સાથે જઈ પુરપાટે કુંગર તરફ ફોજ સાથે ધમકાવે કર્યો અને



જો કે હુશમનોની ગોળીનો તારીરો થયા કરતો હતો છતાં ન  
 ડરતાં ગોળીઓના વરમાદ વચ્ચે વીદ્યારાવ દેવાજી તથા ગવરીદાસ  
 ફોજ સાથે હુગર ઉપર જઈ પોહોંચ્યા અને ખીંગાણું થયું તેમાં  
 માત્રા નાખણી વીગેરે જીવ લખ નાહા અને મલ્હારરાજે પા-  
 લખીમાં જેમી ભાગતા હતા તેને વીદ્યારાવ તથા ગવરીદાસે ઘેરી  
 લીધા અને તેને હાથ કરી બાબાજી સા, પાસે આવી પહોંચ્યા.  
 આ લડાઈમાં ગવરીદાસને પગના ક'ડે નળીમાં ગોળી વાગેલી  
 તથા જ્યારે જખમ ડગાઈ ગાંઠ થઈ માથે પાણી નાખવામાં  
 આવ્યું ત્યારે શ્રીમંત સરકાર તરફથી હેમનાં નક્કર કડાં વીગેરે  
 પોષાક તથા આફતાબી વીગેરે બાબાજી સાહેબ તેની રાવડીયે  
 આવી આપી ગયાં.

**સંવત ૧૮૬૦ ની મુલુકગીરી-તેની અગત્યના અને  
 ત્રીકમદાસના ઘરની સરકારે કરેલી કદર.**

વઢવાણનું ચુકવણું કરી મળ ફોજ સાથે બાબાજી સા. કાકી-  
 બાવાડમાં ઉતર્યા તથા ઘણા વરસની ખંડણી તાલુકાઓ પાસે રહી  
 તેના તોડનું ચુકવણું ભારે થઈ પડેલ તાલુકદારોને જ વરસ પુરમદ  
 (રાહત) મળ્યાથી હરેક જમીદાર ખુદખર પરંતુ બાબાજી સા.  
 જયરદસ્ત સરદાર તેથી તે સાત્રમાં હરેક ડોકાણે-નગર, પોરખંદર,  
 બુનાગદની વંચલી, જેતપુર વીગેરે તાલુકામાં તોય જારી રહ્યાથી  
 હરેક તાલુકાની ચડા વરસ સીકેની જમા સુધ્યાં ચુકવતી-ફેલમ-  
 મીન, આડમમીન સીકે-સરકાર આંકડા પ્રમાણે કીધી. તે વર્ષ  
 ઘણીપણુંની શરતે અભીમાન પૂર્વક બાબાજી સાહેબે ત્રીકમદાસના  
 ઘરનાં નીચે પ્રા. કામ સરકાર નક્કે કરી આપ્યાં તેની તપસીદા:-

- ૧ ખાચર કાઢીઓએ ત્રીકમદાસને ( સં. ૧૮૫૫ ) માં લુટ્યા હતા તેની વળતર પાંચાળની ચુકમતી વખતે લઈ ગવરીદાસને અપાવી.
- ૨ રાજકોટમાં રસીકદાસની રહેણાંક હતી તેને રહેજા બદાને રાજકોટવાળે બંદીખાને નાંખેલા તેથી ફોજ સાથે રાજકોટ મુકામ કરી રસીકદાસનો ખુલાસો કરાવી તેના માનવું વળતર દામેદરમ અપાવ્યું.
- ૩ સંવત ૧૮૫૩ માં રાજ્ય ખટપટને લઈ ત્રીકમદાસને જુનાગઢ છોડવું પડ્યું હતું જેથી તેના છેલ્લા પાંચ પુત્રોએ ધોરાજી તથા મોટા મનોહરદાસે જેતપુર અને ખીજા રસીકદાસે રાજકોટ એમ રહેણાંક રાખેલી. વચમાં સંવત ૧૮૫૪ માં જુનાગઢની રહેણાંકનો બંદુબસ્ત થાય તેમ હતું પણ ત્રીકમદાસની ઇજા ન હતી તે પછી સંવત ૧૮૫૫ માં જ્યારે પોતે માંદા થઈ ધોરાજી આવેલા ત્યારે ખુદા. નવાળ સાહેબે દીવાન કન્યાણુ શેઠને ખાસ ત્રીકમદાસને હવાફેર બદાને જુનાગઢ રહેવા આવવા માટે તેડી લાવવા મોકલેલા પણ ત્રીકમદાસે અહેસાન માની તે વાત રચતી ન હોવાથી સહ્યતાથી ના પાડી કન્યાણુ શેઠની સારી ગરદાસ્ત કરી તેને પાછા વાળેલાં. આ રીતે ઠેક સંવત ૧૮૬૦ સુધી ધોરાજીની રહેણાંક ત્રીકમદાસના કુટુંબની રહેલી પછી સંવત ૧૮૬૦ સાથે આગાજી સાહેબે પોતે જુનાગઢની ચુકવતી વખતે વચ્ચે પડી ખુદા. નવાળ સાથે સમબંધ કરી ત્રીકમદાસના ઘરનો પુર્વપત જુનાગઢમાં ચાલુ રહેણાંકનો

બંદાબસ્ત કરાવી આપ્યો તે અનુસાર બાંહેધરીનાં માણસો તેડવા જતાં અખાત્રીજે ત્રીકમદાસનું કુટુંબ સાત વરસે જુનાગઢ રહેણાકે પાછું આવ્યું.

## ગાયકવાડી ફૌજ પહેલીજવાર કાઠીયાવાડમાં ચાલુ રહેણાક રાખી.

ગાયકવાડી મુલુકગીરીના ઇતીહાસમાં આ વર્ષ અગત્યનું છે. સંવત ૧૮૫૪ સાલ પર્યંત શ્રી. ગાયકવાડ સરકારની ફૌજ દરવરસ મુલુકગીરી ઉધરાવવા કાઠીયાવાડ આવતી તે મુલુકગીરી ઉધરાવી ચોમાસા પહેલાં તુર્ત વડોદરા પાછી જતી આથી કરી વિશેષ બંદુબસ્ત દેખરેખ ન થાતી, તથા તાલુકદારોમાં પરસ્પર કજીઆ કરીસાનું પ્રકરણ ચાલી એક બીજામાં જે જેથી સતાવાન તેની બેકેદી હતી તથા કાઠી શોકો ઘણા સરકશ હતા—તે આ વર્ષથી એટલે સંવત ૧૮૬૦ ની સાલે બાબાજી સાહેબે વડોદરા પાછા ન ફરતાં ફૌજ ચાલુ કાઠીયાવાડમાંજ કાયમ રહેવા ઠરાવ્યું તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે:—મોટાં મોટાં સ્વસ્થાનો જેવાં કે જુનાગઢ, ભાવનગર, નગર વીગેરે જેઓ ગાયકવાડ સરકારની ફૌજ વડોદરા વળતી ત્યારે તેની ગેરહાજરીમાં પોત પોતાની ફૌજ ફેરવતાં ને માંહેમાંહે લડતાં ને ફાવે તે તે તાલુકામાંથી કાંઈ પડાવતા તે બંધ પડ્યું અને કાઠીઓનાં ટોળાંઓ ફરી જીલ્લે જીલ્લે લુંટફાટ કરતાં તેને સખ સખ પહોંચાડી જેર કર્યાં. નાના ગીરાસ મોટાઓ દબાવી જતા તેમ ગીરાસો લોપાવા બંધ પડ્યા કારણ કે તેઓની ફરીઆદ બાબાજી સા. પાસે આવવા લાગી એટલે બાબાજી સા. તેમને વાજખી ઇનસાફ દેતા—

આ પ્રમાણે જર જમાની સુદ્ધાં એકદસ્તી એકજ સરકાર અમલ  
સર્વ ઉપર દયાવ રાખી યથાએગ્ય જમાવ્યો-કાયમ કરીયો  
ખાયાજી સા. નો દવાય એવો પડતો કે તે બા. તો એમ કહેવાનું  
કે-“ બાબા, તારી બકરીનો કોઈ ન ઝાંઝે કાન ” ( આ ઉપરથી  
તો સા. કવી દત્તપતરામસાહેબે તે કહેવત નામ. ઇંગ્લેન્ડ સરકારના  
એકદસ્તી અમલ વિષે વાપરી છે કે-“ દેખ ખીયારી બકરીનો  
પણ કોઈ ન જતાં પકડે કાન ”-આનું મુળ ઉપરની  
ખાયાજી વિષેની કહેવત લાગે છે )-આથી કરી સૌ રજવાડાએ  
પોત પોતાની હદમાં રહી વાજખી રીતે વર્તવા શી મવા માંડ્યું  
અને ખાયાજી સા. ના લશકરમાં તેઓના વડીલો પણ રહેવા  
લાગ્યા હતા.

શ્રી મહાત્મસા કાંત.

સીકો

શ્રીમંત રાવશ્રી આણંદરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસબેન સમશેર  
બહાદુર-વી. ગવરીશંકર ત્રીકમદાસ તથા રંગીનદાસ ત્રીકમદાસ  
જત તમે વડીલો પાછાંત કદીમ સરકાર આકર સીવસીયો આ-  
લતાં તમે ઉભયતા સરકાર આકરીમાં તે ઉપરાંત તમારી તરફથી  
ખાતર જમે થઈ તમારી આકરી બહુત પ્રકારે નજરમાં  
લાવતાં તમારા ઉપર સરકાર કૃપાવંત થઈ આ પરવાનો  
તમને સાદર છે તો કાઠીયાવાડ મુલુકગીરીના દક્ષતર દરેકની આકરી  
તમે કરજો ને મુલુકગીરી મહાવાનિલાય સરકાર લા - નિદેસાઈ  
જમીનદારી હકદસ્તુર ચીરડાનું કદીમ તમારું છે તે

ઉલ્લયતા વંશપરંપરા ખાજો ભોગવો લેજો એ દરક તમારો સરકારથી કૃપા કરી ચલવી આપવામાં આવશે તે સીચાય આ-સામી તથા ગામનું ઇનામ તમને મળશે. કદાચીત તમાન ભાઈ બંધો વીગેરે એ દરકનો કાવો તમ સાથે કરી સરકારમાં ફરીયાદ થાશે તો સરકારથી સાંભળવામાં આવશે નહિ તથા મંજુરી નહિ કરે. તમને આ અલયા શાદર છે તથા તમે ઉલ્લયતા ખા-તર જમે રાખી સરકાર ચાકરી કરી દરકી વતન ઉત્પન્નનો અનુભવ લેજો. તમને ખાત્રી જમે સાર સરકારથી પરવાનો સાદર કર્યો છે. સંવત ૧૮૬૧ ના શ્રાવણ સુદ ૧ દીને-ચંદ્ર ૨૮ માંડે રખીઉલ્લયાખર

૨-સંવત ૧૮૬૨ ખાખાજી સા. સાથે રંગીલદાસની દ્વારકાં યાત્રા તથા તેની સમય સુચકતાથી પાર પડેલ વિક્રમ મામલો-રાવજી આપાજી સા. નો કેસાસવાસ.

કે. શ્રી. ગોવિંદરાવ મહારાજનો ખાસો કખીતો માતુશ્રી ઘેનાંબાઈ ગાયકવાડ બયાં સા.ની સ્વારી આ સાથે દ્વારિકાં વીગેરે સૌરાષ્ટ્ર પંચતીર્થોની યાત્રા કરવાને ઇરાદે કાઠીયાવાડમાં લશકરના મુકામે આવી દાખલ થતા, દ્વારકાં સુધી બયાં સા. ભેળા જડા પણુ ઘટારથ સરંજમથી યાત્રાએ જવા ખાખાજી સા. પણુ તૈયાર થયા અને સાથે માત્ર રંગીલદાસને પોતા ભેળા લીધા અને પો-તાની અવજી લશકરના મુખીપણે પોતાના પુત્ર વિદ્યરાવ ખાખા-જીને નીમી સર્વ કામનો હવાલો વીદ્યરાવ દેવાજીનાં અખત્યારમાં રાખીને વિદાય થયા.

વિહારાવ દેવાણ્ણે દ્રોજ સાથે યથાથોગ્ય મુલુકગીરીની સુ-  
કવતીનું કામ ચલાવ્યું. આ ચાકરીમાં ગવરીદાસ ભેળા હતા.  
આ વખે દ્રોજને ચુકવણામાં મોરચાળાંધી ટંટા બમેડાનો પ્રસંગ  
ન આવ્યો અને વીહારાવ દેવાણ્ણે જતે જાહેરદાગ રાખી હરેક  
કેકાણાંનો નીકાલ થઈ આવ્યો.

પરંતુ ઝોખામંડળ કંટક દેશ તથા ચાલુ દેશાંતરનો માત્ર  
ત્યાંના કાયા લોકો જોરદાર તે સુટી ખાય કારણ કે કોઈનો દાખ  
જરૂર તેઓએ પુરો દાંડલ નહિ તેથી યાત્રા નીમીત્ત સુખા સા.  
( બાપાણ ) નું દારિકાં આવવું થાતાં તેનો ડર સહુ કોઈ ખાય  
તેથી વાઘેર લોકો હકુમતી હોઈ તેની હકુમત સુખાએ રાખવી  
પણ સુખા વીગેરેએ કરભાર ન આવવો અને વાઘેરોએ સુખા  
તરફ ફેર ન કરવો—એવું પરસ્પર બહાંદરી આપી હરતાં યાત્રાનું  
કામ તો ફીક ચાલ્યું. તેવામાં એક દીવસ મંદીરમાં બાપાણ  
સા હરીદાસ કથામાં બેઠેલા ત્યાં કોઈ વાઘેરે પથરા નાંખ્યા  
તેથી પોતાની તળીચત ધણી ગરમ થઈ આવતાં વાઘેરોએ દર-  
વાજા બંધ કર્યા અને પરસ્પર ખીગાડ ઉપર વાત આવી. આ  
વખતે રંગીલદાસ પાસે હતા તેણે કટાકટીનો પ્રસંગ જોઈ પાસે  
આવી હાથ ઝાલી વિનંતી કરી કે આંહીથી ઉઠી મુકામે ચાલો  
અને તેઓની બેઠેલીનું પુછવાનું હશે તે વચમાં જે ( બાંહેદરીના )  
માણુઓ છે તે હથુ જોવાશે. આ વાત બાપાણ સા. પણ સમ-  
જીને ઝટ ઉઠ્યા એટલે રંગીલદાસ સ્વર્ગદારીની ખારી ખુલી હતી  
તે રસ્તે મુખાને મુકામમાં લાવ્યા અને પછી કુનેહથી કામ લઈ  
મુજુ માણુકને તેણી બન્ને બાજુને તાણુ ન પડે એવી સમજીતી

કરી આપી. પંઝી સ્વારી બેટ જમ આવી યાત્રામાંથી પાંઝી ફરી ત્યારે કેટલીક મજબૂત સુધી વાઘેરો સુઆને વિદાય કરવા આવ્યા અને આજ્ઞાથી રજ માગી ત્યારે મુખીને યોગ્ય પોષાક આપી વિદાય કર્યા. ઉપરનાથી બાબાજી સા. ને રંગીવદાસનો પુર્ણ સંતોષ થયો અને દારકાંવાળાએ પણ જે કર મજમુદારોનો ન લેવાતો તે વિષે વંશપરંપરા ત્રીકમદાસના ઘરનો એએ ઠેકાણે કર ન લેવો એવો લેખ કરી આપ્યો.

...અખત માણુક મુળુ સમૈઆણી જોગ જત મેતા ત્રીકમદાસ લવાનીદાસનું પેટમાં શ્રી ગોમતીજીની જત્રાને આવે તે કર હાંસલ માફ કરી આપે છે તે અમારે પાળવું હસ્તે રંગીલદાસ ત્રીકમદાસની મારફત લખી આપું છે. સં. ૧૮૬૧ ના ફાગણ સુદ ૩ માણુક સમૈઆ શાહુજાણીનો વંશ ને મેતા ત્રીકમદાસનો વંશ આવે તેનું પાત્રે તે વાતમાં તકાવત પડશે નહિ તે શ્રી રણછેડજીનો ફાત્ર છે.

કટારીનું  
ચીકન

(સહી) ૧ લી. મેતા મુરારજી વી. અચળજી  
(સહી) ૧ શાખ જેસાણી વીરાતી

શ્રી મહાલસા કંત

સીકે

.....શ્રીમાન રાવશ્રી આનંદરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તાસબેલ સમશેર બાહાદુર-વો. ગૌરીદાસ તથા રંગીવદાસ ત્રીકમદાસ જત

તમારા ઘરનાં માણસ શ્રી દ્વારકાં જત્રા જએ છે તેનો કર  
મારી શ્રી બેટ શંખોધ્વાર સુધાંત દરોખસ્ત બાળતી મુધ્ધાં  
નાઘેરના અમલથી ચાલતા આવ્યા પરમાણે નીરંતર તમારા  
ઘરના તથા તમારા ભાઈ કાશીદાસ તથા માણીકલાલ તથા રેવા  
સંકર એનાં ઘરનાં માણસ જરે જતરા જએ તારે હરદો કી-  
કાણુના કર માશી ચાલુ પાલ્યામાં આવશે કાઈ વાતે હરકત  
થાશે નહિ. આ પત્ર દાખલા સાડ ભોગવટા માટે તમારે પાસે  
રાખજો. સં. ૧૮૭૪ સુરસન સમાન અશર મયાનેન વ અલક્ષ  
જાણીજે ચંદ્ર ૩ રમજન મોતખસુદ

બાબાજી સા. ની સ્વારી યાત્રા કરી, કૌજનું પોરખંદર જીએ  
જળીયા મુકામ હતું ત્યાં પાછી ફરી અને શ્રી. ઘેનાંબાઈ સા.  
સૌરાષ્ટ્ર પચતીથી કરવા પધારતાં રંગીલદાસને તેની તૈનાતમાં  
માકલ્યા.

આ સાલે વડોદરા દીવાન શ્રી. રાવજી આપાજી ગુજરી જતાં  
દારભારમાં મુખ્ય નામ સીતારામ રાવજીનું પડ્યું પણ વિશેષ  
કતોપણું સખારામ ચીમણાજીનું હતું ( સખારામ એ સીતારામના  
નાના ભાઈ થાય અને એ જન્ને રાવ બાબાના ત્રીજાબાંધવના પુત્રો  
થાય તેમાં મોટા સીતારામને રાવબાબાએ દતક લીધેલ હતા ).

આ સાલના ચોમાસે ગવરીદાસ એવું કાંઈ મોટું કામ ન  
હોવાથી રંગીલદાસને લસ્કરમાં રાખી પોતાના તથા તેના પરિવારને  
અને કાશીદાસ તથા માણેકલાલને પરિવાર સહિત, નાનાં બેન  
સુદ્ધાં સાથે લઈ જઈ દ્વારિકાં યાત્રાએ ગયેલા હતા.



૩-સંવત ૧૮૬૨ રઘુનાથરાય તથા પ્રજાદાસનાં લગ્ન  
અને બાબાજી સા. વડોદરા દીવાન થયાં.

મુલકગીરી વસુક્ષાત વખતે આ સાથે વઢવાણના પથાણ ઝા-  
લાએ માથું ઉપાડ્યું એટલે તેની સગ્ન માટે બાબાજી સાહેબે  
ફોજ સુદ્ધાં વઢવાણ જઈ મોરચા કીધા. ત્યાં કેટલાક સરંજામ  
સાથે વડોદરેથી સીતારામ બાબા પણ આગીરુટ રેસીડેન્ટને લઈ  
આવી પહોંચ્યા, તેમાં જે હેતુ હતા-એક તો ફોજને મદદ દેવાનું  
અને બીજું વડીલ (બાબાજી)ને વડોદરાનો કારભાર સંભાળવા  
વિશે વીવેક કરી સલાહ પચાણ કરવાની હતી અને વળી જેવરા  
જીની માનતાનું પણ કામ હતું પણ સીતારામ બાબાની તરેહવાર  
પ્રકૃતિને લઈ ધરસલાહે ઘાટ જેસે તેમ ન હતું તેથી ઘટારથ  
ઉતર દઈ તેને બાબાજી સાહેબે વિદાય કીધા.

વઢવાણ મુકામે ચુકવતીમાં જરા વિલંબ લાગ્યાથી જુનાગ-  
ઢના રણછોડજી દીવાન કંઈક લશ્કર લઈ નજીકના તાલુકા ઉપર  
જોરતલ્લખી ચુકવતી કરવા નીકળેલ. તે વાતના શ્રી. સરકાર ફો-  
જમાં જળર પડ્યા એટલે વીરવરાવ દેવાજીને કેટલોક સરંજામ  
તથા આકરીમાં રંગીવદાસને સોંપી જુનાગઢ ફોજ સામે મોકલ્યા  
તેથી રણછોડજી પાછા ફર્યા અને તાકીદે કુચ કરતા રસ્તાના  
બાણકાર તે આડે રસ્તે થઈ જુનાગઢમાં પેસી ગયા. પછી તેજ  
સરંજામથી બાબાજી સા. નો હુકમ મેળવી કાઠોયાવાડ, સોરઠ,  
જરડની ચુકવતી-ઘણી ખરી પાર ખાડી વીરવરાવ વઢવાણમાં  
ફોજ લેળા થઈ ગયા. ત્યાં વઢવાણનું પણ ચુકવણું આખર  
થયું.

આ સાથે જુનાગઢની નાગરી નાતમાં વિવાહ હતા સખ્ય ગવરીદાસના બીજા પુત્ર રઘુનાથરાય તથા રંગીલદાસના પુત્ર વ્રજદાસ એ બંનેના લગ્ન કરવા પ્રથમ રંગીલદાસને જુનાગઢ મોકલવા અને લગ્ન ઉપર ગવરીદાસે પોતે ધેર જવું એમ ધારી રજા માગી ત્યારે બાબત સા. એ વિવાહના ધનામની સહુ વચ્ચે પ્રસિદ્ધ ચીડી તથા બેચે ભાઈઉને શાસ્ત્ર જેટાએ આપી કચેરીમાં લાજ પ્રતિષ્ઠા વધારી સન્માનથી સમાધાન કર્યું.

### રેવાશંકર જુનાગઢના કારભારી થયા.

આ વખતે કાઠીયાવાડમાં મોટા તાલુકાઓ પર્યંત માંડે ખાનગીમાં પણ પોતાનાં મોટાં કામનો ફેરબદલો કે એવું કરવાનું હોય ત્યારે લશ્કરના સુબાના ફકરથીજ કરતાં એવો કમ ચાલવા લાગેલો હતો એમ માલુમ પડે છે તે અનુસાર જુનાગઢના રઘુનાથજી તથા રણજોડજી દીવાન જેઓને સંવત ૧૮૫૮ થી કલ્યાણ શેઠનાં કારભાર ત્રીસી જુનાગઢનું કામ સોંપેલ તેઓનાં કારભાર મોકુફ કરવા ખુદા નવાબ સા. ને ઈજા હતી અને શ્રી. સરકાર સુખા પણ તેઓથી નારાજ હતા તેથી ખુ. નવાબ સા. ને જાનો ઇબ્તલાસ દોસ્તીનો શીલશીલો દીવાનજી સા. સાથે હોદ્દા, જે કે પોતાનું લશ્કર તો ન નીસરી શકે એ શરતે, કોઈ વાત પોતાની જમે સુખા મંજુરીથી ચાલતી થઈ આવે એવા હેતુથી ખુ. નવાબ સાહેબે સ્વપ્રજાથી રેવાશંકરને જુનાગઢનું મુખ્ય દીવાનપદ સોંપવા નિશ્ચય કરી લશ્કરનો ફકર લેવા તેને મોકલતાં ઉચિતતા ભાઈઉની મદદથી બાબત સા. પાસેથી ફકર લઈ

રેવાશંકર જુનાગઢ આવ્યા અને પાછળથી જુનાગઢના દીવાન થયા હતા.

આ સાથે આમુ સુદ ૪ ના રોજ મોટા ભાઈ મનોહરદાસે વૈકુંઠ વાસ કર્યો.

### બાબાજી સાહેબ વડોદરાના દીવાન થયા.

ખીજી બાજુ આજ અરસામાં શ્રી. સીતારામ બાબાના અર્ચાગ અમલથી રાજ ઉપર બહુ કરજદારી થઈ ગઈ અને ખુદ શ્રીમંત આણંદરાવ મહારાજ પોતે યોગેશ્વર જેવા સાદા અને તપસ્વી મીઠાજના હોવાથી તથા શ્રી. કૃતેર્સીહરાવજીનું વય કાચું હોવાથી તેનાથી તુર્ત જુજરસી થાવી કદાણ હતી અને શ્રી સ-  
યાજીરાવનું વય છેક બાળક હતું તેથી રેસીડેન્ટ કર્નલ વાકર સાહેબે અને સરકારનો એક બાયશ એક નક્ષ વીચાર દુરદેશ નીગાહ પોંચાડી શ્રી રાવબાબાના ઘરની મુરવત ઘણી પણ તેમાં બાબાજી સા. ને તજવીજકાર માહાજેદાર જાણી ( કડીમાં તેની સાવધાની જોયેલી ) રાજ્યનો અંદોખસ્ત કરવા ખાતર રેસીડેન્ટ સાહેબે બાબાજી સા. ને તેડી લાવવા વડોદરેથી રા. બાપુ મેરા-  
ળને લશકરમાં મોકલ્યા. ( આ અગાઉ બાબાજી સાહેબે પોતાની ઇચ્છેજી બાંહેધરી હુદ્દાં નીમનોક હરી રૂકાર આવે તથા કાઠીયા ઘાડનું કામ પણ પોતાના આસામીને ત્યાં મુકી પોતા હથુ રા-  
ખવું એમ વોકર સાહેબને લખેલ ), તે ઉપરથી જો કે ઘર કલેશનો વીચાર કરતાં અંદેશો આવ્યો ખરો પરંતુ જો ન થાય તો શું સ્થિતિ થાય એ પણ ધ્યાન લેતાં સં. ૧૮૬૨ ના ચાતું નર્સમાં દ્રૌજ સુઆગીરી વીહલરાવ દેવાજી દીવાનજીને સોંપી ગ-

વરીદાસને મુલુકગીરીના કામની ચાકરી ઉપર દીવાનજી સા. ની તેનાતમાં મુઠી પોતે વડોદરે પધાર્યા તથા પોતા સાથે રંગીવદાસ ( જેના ઉપર ઓખામંડળના પ્રસંગથી ઘણી પ્રસન્નતા હતી તેને ) તથા ખીજ એક બે નીકટના દક્ષીણી અમલદારોને લઈ ગયા. .

વડોદરા ગયા પછી પોતે પ્રથમ તો સીતારામ બાબા લેગા ઉતર્યા પણ પછી તો નોખું મકામ કરી રહ્યા અને દીવસે દ-હાંડે બાબાજી સા. અને સીતારામ બાબા વચ્ચે અણબનાવ જ-હરે ઉઠાડો પડતા, બાબાજી સા. રીસાઈ કાઢીયાવાડ આવવા નીકળ્યા અને યુવતેશ્વર મુકામ કરી રહ્યા, ત્યાં સરદાર દોલતનો એકઅખત્યારી મુખત્યારપણે કારભાર તેને સુપદ થયો એટલે પોતે નવી હવેલી બાંધી તેમાં રહ્યા અને આસપાસ પોતાના નામે નવું પડું વસાવ્યું.

કારભારમાં બેગલાના કારભારી ગંગાધરશાસ્ત્રીની પડખે મદદગારી તે બાબાજી સા. પાસે જરૂર પડે મોટાં કામોની એ-કાંતમાં વાતચીત કરી માત્ર સલાહ દે-એ પ્રમાણે મસજીદમાં ઉભયતા દક્ષીણી અને ગુજરાતીમાં ત્રીજા ફક્ત રંગીવદાસ-જે યથાયોગ્ય ઈજાજત આગરથી બાબાજી સા. પાસે રહેલા-તે હતા-એ રીતે પ્રભુ કૃપાથી કાઢીયાવાડ લશ્કરમાં, તળ વડોદરે, અને જુનાગઢમાં-સર્વત્ર-ત્રીકમદાસના ધરનો કાચુ એ વખત થઈ આવેલ.

વરાપ થતાં દીવાનજી સા. પણ તુર્ત ફોજ સાથે આવી પહોંચી  
સા. ને મળ્યા એટલે કાઠીયાવાડની શ્રી. સરકારની જમેના બંદુ-  
બસ્તનું કામ શરૂ થયું.

જમ સા. ને સમ દઈ કંડોરણા લીધું.

પછી ઘુઠુ મુકામે ઝાઝાવાડ તથા મેરણી માળીઆની જ-  
મેનો બંદોબસ્ત ( સેટલમેન્ટ ) કરી ત્યાંથી નામ. જમ. સા.  
ને સમ દેવા વાકર સા. તથા દીવાનજી સા. બ્રીટીશ અને ગા  
યકવાડી લશ્કર સાથે સરપદડ ઉપર થઈ કંડોરણા રાણા તરફ  
આગળ વધ્યા, કારણુ શ્રીમંત સરકાર ફોજ કાઠીયાવાડમાં હતી  
છતાં દેશના સર્વ માન્ય ધોરણુ વિરૂદ્ધ નામ. જમ સાહેબે પોર-  
બંદરના નામ. રાણા સા. નું કંડોરણા દબાવ્યું હતું અને ઘણું  
સમજાવ્યા છતાં તે પાછું આપવા નામ. જમ સાહેબે આનાકાતી  
કરી હતી. એ બે સરદારોએ કંડોરણા પહોંચી તોપ ચલાવી, સર  
કરી નામ. રાણા સા. ને તે પાછું સોંપ્યું અને કાઠીયાવાડનાં  
રાજ્યો પોતાના હાથમાં કાયદો લઈ, જહોર સુલેહનો લંગ કરી  
માંહોમાંહે લડતાં તેઓને તેમ ન કરતાં વ્યાજખી વાતે ઉપરી  
સત્તા પાસે દાદ ફરીયાદ કરી ન્યાય મેળવવાનો આ પ્રમાણે પાડ  
શીખતી કાઠીયાવાડના બાકીના ભૂમીઆ ભુપાલો પાસે ઝાઝા-  
વાડ મોરણી માફક દસ વરસના ઠરાવની જમેના ખત કરાવી  
તેની સામા શ્રી. ગાયકવાડ સરકારે ઈંગ્રેજી બાંહેધરી પૂર્વક કીલો-  
બંદોબસ્ત પોતે પળશે એવી રીતે પ્રવાના લખીને આપ્યા.

ત્રીકમદાસના ઘર ઉપર તેમજ ખુદ ગવરીદાસની સદાઈ ઉ-  
પર દીવાનજી સા. ને લીધે નામ. વાકર સા. ની પણ પુરી મીડી

નજર હતી, તેથી પેશકશ અંદોળસ્તનું તમામ કામ ગવરીદાસનેજ હાથે લેવાયેલ તથા તમામ સીકા પત્રો પરવાનાં વીગેરે જે જે લખત પદ્ધતનું કામ હતું તે સુગા સજાહે અને ઈંગ્રેજી થાટ પ્રા. ગવરીદાસેજ તૈયાર કરેલ મુસદ્દે અને ઘણું ખર્ચ તેને હાથે લખાયેલ-કારણ કે, મુળથીજ ત્રીકમદાસના હાથ નીચે કામ કરેલ તેથી ગવરીદાસ કાળીલ હોઈ, કોઈપણ કામ એને મન અગમ ન હતું અને હરેક કામના તોડની સવડ તેને ઘણી સારી હતી. એટલુંજ નહિ પરંતુ તેના લખાણની ઢગ પણ જોઈએ તેટલામાંજ ટુંકાણે લખવાની છતાં, તેમાં ન્યૂનતા ન આવે અને મુદાસર મતલબે કામનો પુરો પરિચય સહુને બતાવે એવી હતી.

સને ૧૮૦૪ થી ૧૮૧૪ વર્ષો દરમિયાન પેશ્વા ભાગનોઈજનરો પણ શ્રી. ગાયકવાડ સરકારને હોઈ આખી કાઠીયાવાડની મુલુક-ગીરી જમા શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર ઉધરાવી વસુલ કરતાં તેથી બ્યારે કર્નલ વાકર સા. નો અંદુલસ્ત થયો ત્યારે શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર હુડુ દુભાગા વહીવટ હોઈ તે એટલમેંટ શ્રી. ગાયકવાડ સરકારેજ શ્રી. કંપની સરકાર વિદ્યમાને કયું આથી શ્રી. ગાયકવાડ સરકારના મજમુદાર ગવરીદાસને હાથે તે અંદુલસ્તનું કામ લેવાય એ દેખીતું છે પેશ્વા ભાગ મજમુદાર તો ફક્ત સાક્ષી ભુત તરીકે કાંપમાં હાજર રહેલા હશે તે ઉપરાંત તેઓના હાથથી કામ લેવાયું નથી અને ઉપરનાં કારણે લેવાય નહિ એ સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેવું છે. આ વાતની નીચેનાથી પુષ્ટી મળે છે:—

૧૦૪૬. આજમ ગવરીદાસ ત્રીકમદાસ મા. અમરેલી.

મોઅજતફ વલીઓમ લાંગ સાહેબ-આકટોંગ પોલીટીકલ

એજંટ પ્રાંત કાઠીયાવાડ મુકામ રાજકોટ—સલામ દીગર દાસ  
તાલુકે ચુડા તથા તેના ભાઈઆતનાં ગામ મોજે મીણાપુર તા.  
મેશગળ વીગેરે એ દરદોને પરસ્પર પેશકશના ખાતા બાબત  
બીધો પડતાં તેહના એક બીજના કહેવામાં તકરાર સરખું વાસે  
કરેનલ વાલકર સાહેબના વખતમાં હરેક તાલુકાને  
નીકાલ બ દો મસ્ત તમારે હાથે થયામાં આવેલ તેથી...

...તમારી વાકેફગારી પ્રમાણે તેહની દકીકત લખવી. સંવત  
૧૮૮૮ ના ચત્ર ચુદી ૧૦ તા. ૧૦ એપ્રીલ સને ઈ. સ. ૧૮૭૨

Rajkote

(sd.) Wm. Lang

10th April 1882

Actg. Pol. Ag.

નોટ—આ ચુડા તાલુકો પેથા ભાગનો છતાં ગાયકવાડ  
મજસદારનેજ પુછાણ થયું એ સૂચક છે.

આ અધિવતના લેખક રંધુનાથરાયજીએ પોતે નજરે જોયલ  
કડોરણા મુકામે થતા “વાકર સા. ના બંદુબસ્ત”  
નો હિવાલ

દેખાવે તો જેવા સીંક સમા દાગ જરખવાળા વસ્ત્રે તેવાજ બીનરમા સુહાગા-માનાણુ હતા અને તેમાંજ બાળકો ઉત્તર તા વણી મીઠાણ રાખી તેઓ સાથે મસ્કરી વિનાદથી ખાલના ચાલતા.

બાબાજી સા. સીંધાબ્યા બાદ ચીલરાવ દીવાનજી તો વિશાલ લાડથી રઘુનાથરાયને લડાવતા અને તે ( લખક ) પોતે બાલ્યા-વસ્થામાં જરા સહુ કોઈ ખુશ થાય તેવું બાલ્યું છું-વાચ્યાજી હતા તેથી દીવાનજી સા. તે રમકડાં સમાન થઈ પડેલા અને જે કાંઈ ખાવા પીવા કે રમવાની ચીજ હોય તે પોતાની પુત્રી સંતોષામ્મ સાથેજ રઘુનાથરાયને પણ આપતા.

પછી કાઠીયાવાડની જમીના જાંદુલસ્ત સારૂ વાકર સા. પ-ધાર્યા ત્યારે દીવાનજી સાહેબે તેની સાથે રઘુનાથરાય ( લેખક )ને મેળવતાં વાકર સા. પણ તેજ રીતે હાસ્ય વિનોદથી તેની સાથે ચર્ચા રમાડે અને જ્યારે કઠોરણમાં સાહેબનું આગરે હોઠ બે માસ મુકામ રહી કાઠીયાવાડના વણાખરા તાલુકાના ગાંધીધરી વીગેરેના તોડ પડ્યા ત્યારે રઘુનાથરાય પણ તે મુકામે સા. રવા-રીમાં હજાર હતા તથા આ વખત તેની ઉંમર આરેક વર્ષની હતી.

આ સમયનું વર્ણન કરતાં રઘુનાથરાયનાઈ લખે છે કે તે વખતે બે હેરા (તંબુ) ખડા કરેલા-એક કંનદેવ કચેરીની બેઠકને મોટા તંબુ અને તેની જરા પાસે કનાવથી જુદા પાંડેલ ખીળો ખાનગી-બેઠકનો તંબુ હતો. કચેરીના મુખ્ય મોટા તંબુમાં કા-ઠીયાવાડના વણાખરા ભૂમીયા, જમીદારો બંધે તથા બાકીનાએ-ના વકીલો અને ગવર્નિંગસ વીગેરે કારખરી મહબ બેસે તેનાં વાકર સા. તથા દીવાનજી સા. ત્રી દશારા પ્રમાણે ગવર્નિંગસ



કામનો અંધવાળી દસ્તાવેજ લે, દે. બીજો તંબુ ખાનગી બેઠકનો ( Chamber ) હોય તેમાં કોઇ ભુખીયાને નથી મુલાકાતે કે કોઇ કહેવા સાડ કે પુછવા માટે મળવા બોલાવે ત્યારે ગવરીદાસ તેને સાથે લઇને આવે અને કામ પુરું થયે સાથે લઇને જાય અને આ તંબુમાં વાકર સા. ની તથા દીવાનજી સા. ની હાજરી ભરવા એક ગવરીદાસ ફક્ત આવજવ કરી શકતા.

બન્ને તંબુમાં વાકર સા. ખુરશી પર અને પાસેજ આડો કાચ તે ઉપર પહેલા દીવાનજી સા. ને વાંસે ભાવનગર વાળા ઘાણ્યા એ પ્રા. બેઠક હતી અને એક બીજી ખુરશી હતી તે ઉપર ફક્ત રઘુનાથરાય ( લેખક, ઉ. વ. ૧૨ ના ) પોતે બેસતા તેને વચ્ચે વચ્ચે બન્ને સાહેબો બોલાવે અને કલાવે-એ રીતે રાખતા અને સાહેબ વડોદરા તરફ પાછા ફર્યા ત્યારે રઘુનાથરાયને પણ પોશાક તથા કંઈ વિલાયતી ચીજો રમત માટે આપતા ગયેલા.

સર્વ કરતાં ગવરીદાસ ઉપર સાહેબની ઘણીજ મીઠી નજર માલુમ પડતી. વચ્ચે વચ્ચે કોઇવાર સાહેબને અગર દિવાનજી સા. ને એમ એક બીજાને કંઈ પેગામ સલાહ લેવી હોય ત્યારે જેમ દીવાનજી સા. ના મોકલવાથી ઈંગ્રેજ લસ્કરમાં ગવરીદાસ જઈ આવે તેમ વાકર સા. ને પણ કંઈ તેવું કામ પડતું ત્યારે વટાવાળાને મોકલી ગવરીદાસને તેડવી કહેવું ઘટે તે કહે.

કાઠીયાવાડનો બંદુબસ્ત કરી વાકર સા. વડોદરા પધાર્યા ત્યારે તેને લેવા ગાયકવાડી રીયાસતના નામીયા અમલદારો, આરતી, ફરતી, કર્નાક સા. વિગેરે સામા ગયેલા ત્યારે ( કાઠીયાવાડમાં વાને

ચાતમાં ગવરીદાસે સા. ને કહેવ હશે કે મારો એક બાંધવ રંગી-  
ગીલદાસ બાબાજી સા. પાસે છે તેથી ) આકૃતિ પહેરવેશે રંગી-  
લદાસને વરતી સહુ મીજલસ વચ્ચે રંગીલદાસનો હાથ પકડી  
વાકર સાહેબે “ ગવરીદાસ શરીરે સારા ખુશીમાં છે, ” એવું  
કહી પોતાનું હેતુ દેખાડેલ અને કાતોક સા. પાસે પણ ખાતરી  
માં તારીફ કરેલ.

## પ્રકરણ ૬

સંવત ૧૮૬૫-૬૬-૬૭

૧-સંવત ૧૮૬૫ કાઠી એવઝ નાબણીનો હંગામો  
ગવરીદાસે દાખી દીધો

સંવત ૧૮૬૫ માં રાણીકદાસ જેઓ બુનાગઢના કારભારમાં  
રેવાશંકર સાથે હતા તે નવૃત્ત ચાતાં રેવાશંકરનો એકલથુ કાર-  
ભાર થયેલ તે પણ છેવટ સંવત ૧૮૬૬ ની આખર સાથે મો-  
કુદ થયો હતો.

માણેકલાલને સંવત ૧૮૬૫ થી શ્રી. સરકાર ખાતે આન-  
શ્ચી એક અખત્યારે ધારી તથા તેના પ્રગણા સીકે કામતી દી-  
વાનજી સા. હથુ સોંપણુ થઈ અને તેણે તે મહાલ એવો આજ્ઞા  
કર્તા કે આજ પણુ તે “ માણેકલાલની ધારી ” ના નામથી  
જોળખાય છે અને કાશીદાસને અમરેલીના કમાવીસદાર તરી-  
કે દીવાનજી સાહેબે રાખી દીધેલ.

કાઠીયાવાડમાં જાળાજી સા. હતા ત્યારે લગાઈએ ચઢ્યા ઉતરવામાં જેમ મુખ્યત્વે વીહારાવ દેવાજી દીવાનજીનું હતું તેમજ વીહારાવ સાહેબે પોતાના વખતમાં એ કામનો અખત્યાર ગવરીદાસ ઉપર રાખેલ. આ સાથે આવગના કાઠી ઓઘડ માત્રા નાગ્નણી એણે જાળાપરં મારી કાઠીનાર ખુદની આમન્યા લોપી સામટા માણસોના જમાવથી અમરેલી જુલ્લે મોટું તોફાન ઉઠાવ્યું આ વખતે લશ્કર મોરબી નજીક હતું, ત્યાં ખુબ આવતાંજ વટારત દોજ સાથે આપી ગવરીદાસને તે સ્વારીના માલીક-પણાથી વીહારાવ દીવાનજી સાહેબે મોકલતાં, રઘુનાથરાય ( લેખક ) જે લશ્કરમાં સાથે હતા તથા જેની વય ૧૨-૧૩ વર્ષની કાચી હતી તેને વીધે “ તારે કાળજી ન રાખવી હું જાચવીશ ” એમ દીવાનજી સાહેબે કહ્યાથી તેને સોંપી, ત્યાં દરકી કામ ગુલામરાય અને કાશીદાસ હથુ રાખી ગવરીદાસ ઓઘડ સામે ગીર તરફ ગયા ત્યાં કાઠીઓ સાથે ઘણી લગાઈઓ પડતાં કાઠીઓને અતિ મહાત કરી કચ્છ પાર નસાડી મુક્યા.

૨-વાકર સા. નું ફરી કાઠીયાવાડમાં આવવું.

સંવત ૧૮૬૫ સાલે કારનાક સા. ને ઝેરીડેંટસીનો ચાર્જ સોંપી વાકર સા. વીજાવત જવા મુજબ ગયાનું સાંલખ્યાથી વીહારાવ દીવાનજી સાહેબે તેને લખ્યું કે જેમ કાઠીયાવાડમાં હવે ખેસારી બંદુખસ્ત શીધાનો જસ લીધો તેમ માળીયા અને ઓખાને શાસન આપી ખુબે યશ લઈ પછી રીધાવો. આ પત્ર

નામદાર ગવર્નરે સા. ને વંચાવતા તેણે પણ દુરાબ્યું કે-એ બંદો-  
અસ્ત વાકર સાહેબે કયો બાંડ વીંચાયત જવું એટલે વાકર સા.  
ફોજ સાથે આવી ખાડાવાર લઈ માળીયા તરફ જતાં ત્યાં ઉત્તમ  
પ્રકારે લડાઈ થઈ આવતાં ડોસાજી પોતાનાં માણસો સાથે માંડ  
જીવ લઈ, રણ ઉતરી કચ્છ પાર વાગડે નાસી ગયો અને માળી-  
યામાં સરકારે થાણું મુક્યું. પછી ત્યાંથી લશકર ઓખા જતાં  
કોઈ સામું ન થયું અને પોશીનરાનો કોટ પાડી, બંદર ન ચ-  
લાવવાનો અને ઇંગ્રેજ વહાણ લુંટેલ તેના વળતરના રૂ. એટ  
તથા દારિકા વાળા પાસેથી લેવા દરાવી ફરી કેલ ન કરવાની  
તાકીદ કરી વળતાં પોરબંદરમાં નામ. રાણા સુલતાનજીથી તેના  
કુંવર હાજાજીને વૈમનસ્થ હતું તેમાં હાજાજીને થાપી તેની મદદ  
માટે થોડી પસંદગણ ત્યાં રાખી વાકર સા. પોતે ત્યાંથીજ વહા-  
ણમાં મુંબઈ જઈ લાગલોજ વીંચાયત જવા ઉપરી ગયા અને  
દીવાનજી સા. ગાયકવાડી ફોજ સાથે ધારી-અમરેલી વળ્યા.  
વાકર સાહેબે આ વખતે પોરબંદરની જકાતમાંથી અમુક હીરસો  
નામ. કંપની સરકારને મળવાનો હક પોરબંદર પાસેથીજ મેળ  
વ્યો હતો.

રાજકોટનું સરદાર તેના ભાયાત દબાવી બેઠેલ તેથી શ્રી.  
સરકારની કુમક માણ્યાંથી લશકર સુદ્ધાં ત્યાં જઈ રાજકોટવાળાને  
પાછું સોંપવા અને તે મસલહત અર્થ વીગેરે લીધેલ નાણાંનો  
થાલ પાર પડે ત્યાં સુધી ત્રણકરી થાણું તળ રાજકોટ સરદાર-  
રમાં મુકવા-વીગેરે બંદોઅસ્ત સાફ લશકર રાજકોટ ગયું તથા  
આતુર્ભોસ નજીક આવતો હોવાથી ત્યાં જાવણી કરવા ધાર્યું.

કચ્છમાં ફતેહમહમદ અને માંડવીવાળા શેઠ વચ્ચે બીગાડ થતાં ગ્રીનવુડ સા. વી. માંડવી કુમકે ગયા તથા તેના બેસાવ્યાથી ગવરીદાસ જઈ વચ્ચે પડી મામલો પાર ઉતાર્યો.

આ અરસામાં કચ્છમાં જે કે ઘણી " રાહ " સા. પોતે હતા તો પણ તેની નજરકેદ જેવી સ્થિતી કરી તળ ભુજ અને અંતર જમાદાર ફતેહમહમદે પોતાની સત્તામાં કબજે રાખેલ, માંડવી બંદર શાહ હંસરાજ શીવરાજ દબાવી બેઠેલ તથા લખપત, મુંદરા વીગેરે મહાલો જેને જેમ કહેલ તેમ દબાવી પાડેલ. તેવામાં માંડવીવાળા શેઠ અને ફતેહમહમદ વચ્ચે બીગાડ-તકરાર જેવું થતાં માંડવીવાળા શેઠે મદદ માગતાં ગ્રીનવુડ સા. કંઈક પકડણી સામાન સાથે માંડવી ગયેલા. ગ્રીનવુડ સા. પોતાં ઉપર ધસી આવશે એમ જાણી ફતેહમહમદ પણ સામું લશકર લઈ માંડવી નજીક દોણીઆસરે જઈ મુકામ કરી રહેલ. તેવામાં એકાએક ગ્રીનવુડ સા. ને માંદપ થઈ આવી તેથી મુખ્યતે કારણે એ કામ પડ્યું મુકવા મનથી વીચારી, કોઈને જણાવા ન દેતાં પોતાની નજર પોંચ્યા ગ્રા. ગવરીદાસનું આંહી જરૂરી કામ છે તેથી તેને પત્ર પહોંચતાં તુર્ત મારી પાસે મોકલશે-એવું ત્રિવરણ દીવાનજી સા. ઉપર તેણે લખીને તેડાવતાં, લાગલાજ લશકરમાંથી રવાના થઈ ખંભાળીયા રહેતે સલાયા બંદરેથી જતાને ખેસી ગવરીદાસ તુર્ત માંડવી જઈ પહોંચ્યા અને જેવું તો કમળે પીળાયાના દર્દમાં સા. ની છેક આખર અવસ્થા જેવી સ્થિતી હતી. ગ્રીનવુડ આફેગે તેને કહ્યું કે ફતેહમહમદને મળી

આ એ વચ્ચે કામ પાર પાડી આવ એટલે ગવરીદાસે ક્રોધમહમદ ઉપર પોતાને નામે એટલુંજ લખ્યું કે દીવાનજી સાહેબે કંઈક કામ સારૂ મને સા. પાસે અહીં મોકલો છે, મારે પાછું જવાની તાકીદ છે પણ મને ખાનગી રાહે સુખ્યાએ કંઈ તમને સંદેશો દેવા કહેલ છે તે મરજી હોય ને લખો તો ઉભાઉલ મળતો જઈ. આના જવાબમાં ક્રોધમહમદે બે સારાં માણસને તેડવા મોકલતાં સાહેબને કાને નાંખી ત્યાં જઈ એકાંતમાં દીવાનજી સા. ને નામે કહ્યું જે-આજ કોઈ અંગ્રેજ સરકાર સાથે મોટા ભુપ પણ સહામી બાંધી શકતા નથી ત્યાં તમારે સર્વ વીચારવું જોઈએ વીગેરે કુંડામાં ધટ્યું તે કહેતાંજ તે કહે. કે-હું સહુ સમજું છું ને દીવાનજી સા. ની સલાહ લાગળી છે પણ આ દેશ ખુલેલ તેથી મને કોઈનો ભરોસો પોંચતો નથી માટે તાકડે તમે આવેલ છો તે તમારી પર ભાર મુકી કહું છું કે જે જે ઘાટ તમે ઉતારશો તે મારે મંજુર છે. ત્યારે ગવરીદાસે કહ્યું કે તેવું છે તો એક મળલ પાછા હડી મુકામ રાખો તો સાહેબને ભરોસો આવી, વાત કંઈ તે ગળે ઉતરે. આ ઉપરથી ક્રોધમહમદે એક મળલ ફોજ સાથે પાછા હડી મુકામ કર્યું. આ બાબુ ગવરીદાસે ત્વરાથી આવી બધી વિગત કહી દેખાડતાંજ સાહેબે મહેરબાન થઈ દુશાવાના પોશાક સહીત એક હેમની ઉપર ઉતરી ઇનામ આપીને તેજ વખતે પલટણ વાંસેથી આવે એમ દરાવી સા. વિદાય થયા પછી માંડવીવાળા શેડીયા તથા પલટણવાળા શ્રીશીથ સા. વીગેરે તરફથી પણ શાલ જોટાના પોશાક ગવરીદાસને મળ્યા. આ સાંભળી ક્રોધમહમદ પણ ભૂજ તરફ કુચ કરી

ગયા તથા તેના માણસો ગવરીદાસને તેડવા આવતાં તે પણ ત્યાં ગયા એટલે ગવરીદાસને પહેરામણીનીરી તે પોશાક, લઘિમાં હેમના પોશાક કડાં, આક્રતાખી, સાવ સે નાને પુલે ઢાવ, સોનેરી મુડે તરવાર, છુરો વીંગેરે કુતેદમદમદ તરકથી મળ્યાં એટલુંજ નહિ પણ તેના માણસો સુદ્ધાને પાઘડીઓ આપી, ચાર દી રાખી ઘણી મીઠાશથી રજા આપી. ગવરીદાસ ખંભાળીયે આવતાં સાંભળ્યું કે શ્રીનંદુક સા. ગુજરી ગયા આથી તેને પોતાને અહુ લાગી આવ્યું.

ઉપરની તમામ હકીકત વીઠ્ઠલરાવ દીવાનજી સાહેબે વડોદરા દીવાન શ્રી બાબાજી સા. ને લખતાં તે પણ અમીમાનવાળા મોટા ખમીરના અમીર હોઇ તેણે ભર કચેરીમાં દીવાનજી સા. નો પત્ર વાંચી કહ્યું કે, અમારા માણસો પોતાના પ્રાંતમાં સમાસ કરી દેખાડે એ તો ફીક, પણ પરમુલુક કચ્છ દેશ તેમાં ગવરીદાસે જઈ અહુ સારે ઘાટે મસવત પાર ઉતારી એકાંક જોણું નથી કરી દેખાડયું—એવી રીતે તારીફ કરેલ.

આ સાથે ચૈત્ર માસમાં રઘુનાથરાય ( એખક ) તથા શ્રાવણ માં ગુલાબરાય ઘરભંગ થયેલ એટલે થોડા રોજ પોતે જુનાગઢ જઈ આવી, ગવરીદાસ પાછા રાજકોટ મુકામે લસ્કરમાં આવી રહ્યા.

આ જ્યાં મામલાઓ દરમ્યાન રંગીવદાસ તો વડોદરેજ તથા હતા તે પણ ત્યાં મોટી ઇજ્જત અપાયથી રહેતા હતાં. બાબાજી સા. ની તેના ઉપર સંપૂર્ણ માફી નજર અને પુરો ભરોસો હતો તે એટલે સુધી કે એકવાર શાસ્ત્રી બાબા જેની રંગીવદાસ તરફ

પહેલેથી કરડી નજર હશે તેણે એકાંતમાં બાળાજી સા. પાસે રંગીલદાસ સંબંધે કંઈક વાત, બોટું આળ ચઢાવી, કરી ત્યારે બાળાજી સાહેબે શાસ્ત્રીજીને તુર્ત કહ્યું કે તમને બોટી બ્રાંતી છે બાળી તમે કહો છો તે કલમ તો તેના હતુ મારે ત્યાં જમે થઈ દાખલ છે-એવી રીતે બોટા આળથી તેનો બચાવ કરેલ. રંગીલદાસ પાસે ગુજરાતી, દારસી લખવા વાંચવાનું કામ મુખ્યત્વે હતું તે ઉપરત વડોદરાની ન્યાયાધીશીમાં અદાલતના કામમાં દરજ્જેથી તેની દખલ મેં પાળુ હતી-એ રીતે લોક મા-મલામાં તેનો અંતર નહતો. તે પોતે વિચિત્રણ, વિદ્વાન હતા એક મેર આચાર વૈશ્વવ્રતામાં પણ સર્વોપરી વખણાય તેવો હતા. ત્યારે બીજી બાજુ તેની પાસે ઘર આળ સારા સારા સરકારી અધિકાર પામેલા માણસોની પણ આવજા રહેતી-એવી લોકીકમાં ઉંચી સ્થિતી હતી. સંવત ૧૮૬૬ ની શરૂ સાલથી તેણે પોતાના પુત્ર વ્રજદાસને પોતા પાસે તેડાવી રાખેલ તેની ઉમર જ્વે કે ૧૩-૧૪ વર્ષની હતી તોપણ હજુ કાચી કહેવાય તે બાળાજી સા. તેને લાડ લડાવતા, માથે તે આપતા તથા બરદાસ્તથી રાખતા. વ્રજ-દાસ ન્હાના છતાં સમજુ, સાચવણવાળા હુશીયાર હતા તેથી તેના વડે પોતાના ઘરને ઘર રીતે ધાટમાં લખવાનું રંગીલદાસે ચીત ઉપર લીધું હતું.

૩-સંવત ૧૮૬૭ બાળા સા. નો કલાસવાસ અને તેના પુત્ર વીરલરાવ ભાડે સાહેબનો કારભાર.

સંવત ૧૮૬૬ ના ઉત્તરાર્ધમાં બાળાજી સા. ને ક્ષય રોગની આવના થઈ આવતાં સંવત ૧૮૬૭ ની શરૂ સાથે કાર્તિક મા-



સમાં તે પ્રતાપી પુરૂષે દેહ છોડી કૈલાસવાસ કર્યો. તેના ત્રયોદશાહ ઉકલ્યા બાદ દીવાની નામ આસગી દરક દરેલ તેજ નામે સનદ હતી તેમ બાબાજી સા. ના પુત્ર વિહારાવ ભાઉ સા. ને નામે બાહાલ થઈ. તેજ વખત બાબાજી સા. નું મંડળ સર્વ વડોદરામાં રહે તો પોતાનું ચાલવા ન દે એ કારણે એકમેર વીહારાવ દેવાજી દીવાનજી સા. નો ઉરજ ( દરજ ) વધે પણ ઘટવા ન પામે એવું વાકર સા. લખી ગયેલ તેથી તેને નામે કાઠીયાવાડ સોંપાવવાનું ધારી મુલાગીરીનો ખેશાક માત્ર દીવાનજી સા. ને પણ અપાવી, પાછો આખર સાલ આવે બંદોબસ્તથી સોંપવા દીક્ષાસો. કરી તેને તો લાગલા કાઠીયાવાડ તરફ વિદાય કર્યા.

બુનાગઢ નાગરી નાતમાં આ સાલે વિવાહ થતાં ગવરીદાસનાં બન્ને પુત્રો ગુલાબરાય તથા રઘુનાથરાયનાં ફરી લગ્નો થયાં અને ગુલાબરાયની મોટી દીકરીનું કન્યાદાન દીધું. આ પ્રસંગ ઉપર રંગીલદાસ પણ ઘેર આવેલ તથા વિવાહ ઉકલ્યા બાદ બાબાજી સા. નાં માણસોને વડોદરાથી દુર રાખવાની રીતીને લઈ હુકમ પ્રમાણે તે અમરેલી હાજર થતાં ધારી પાસે જાવણી કરાવી ત્યાં પોતાના ભાઈ ગોવીંદરાવજીને વીહારાવ દીવાનજી સાહેબે મુકેલ તેની પાસે રંગીલદાસને રાખવામાં આવ્યા અને જ્યાં લગાઈ પ્રસંગ વધારે હોય તે તરફ ગવરીદાસને ફરમાયશ હતી.

## પ્રકરણ ૭

સંવત ૧૮૬૭-૬૮-૬૯-૭૦

૧

ઝોખામાં પોસીતરાવાળાએ તથા વાઘેરાએ પાછું કંઈ માથું ઉપાડેલ તેથી તેના બદોબસ્ત માટે ઈંગ્રેજ પલટણ સાથે ઘટારથ સરંજમથી ગાયકવાડી ફોજ ગઈ તે ભેગા ગવરીદાસને પણ મોકલવામાં આવેલ. ત્યાં કોઈ સામું ન થતાં શીતુરી સર્વે રજુ થઈ ગયાથી દાખ બેસાડવા પુરતો બદોબસ્ત કરી લશ્કર પાછું વળ્યું અને ગવરીદાસને જરા ફીક રહેતું નહોતું તેથી વાંસે રો-કાયા અને પોતાનાં છોકરાં વીગેરે કુટુંબને બોલાવ્યાથી સાથે હોઈ, પોતાને ફીક થયે સહુને દારકાંની યાત્રા કરાવી પાછા ફોજ ભેગા થઈ ગયા.

જામનગર ઉપર ચડાઈ અને તેને આપેલી નસીયત

સંવત ૧૮૬૮

ઝોખાથીજ બેએ સરકારની ફોજ પાછી વળેલ તેણે ખરડા નજીક મુકામ કરેલ ત્યાં પર્વત ઉપર મોડપુરનો કીલો છે તે દેકાણે આરબ થાણું રહેતું હતું તે કીલો બેવા પલટણી સાહે બોએ અંદર જવાનું કરતાં, આરબ લોક અણુસમજી અજર જત હોઈ, જીદ પકડી સાહેબોને અંદર પેસવા ન દેતાં જરા તાણમતાણ થઈ એકાદ સાહેબની હલાકી થઈ આવ્યાથી (મરાઠા જવાથી) ગુન્હેગારને સોંપવા માગણી કરતાં નામ. જામ સાહેબે

કાઠીયાવાડ

આનાકાની કર્યાથી તેને સબ-દેવા વિઠ્ઠલરાવ દેવાજી દીવાનજી-  
નેએને હાથીની અંબારી શીકા કટાર જરી પટકા મુધ્યાં પુણું  
અધીકારથી કાઠીયાવાડ મુલુકમીરી સર સુલ્તાનો અખત્યાર મ-  
ળેલો-તે તથા વડોદરેથી ખુદ ખાસા શ્રી. ફતેહસિંહરાવ મહારાજ  
કુલ દોલતના સરદારો સાથે જાતે, રેમીડેન્ટ નામ. કાર્નાક સા.  
અને શાસ્ત્રીજી એ પ્રમાણે સંવત ૧૮૬૮ ચર સાલે હજુરી  
કોર્ટ મોટા દબદબાથી કાઠીયાવાડમાં ઉતરતાં, કાઠીયાવાડનું લ-  
શકર પણ ઘણા જખીરાવાળું તેની ભેળું થઈ, જુજવે મુકામે  
પહાવ રાખી આગળ ચાલતાં, જામ સા. ના દેશમાં થઈ ઠેક  
નગર જઈ તોપો ચલવી કીલો પાડી હલ્લો કરવા તૈયારી કરી  
તે સમે શ્રી. ગોરવામી મહારાજ તથા મહાજન વીજેરેએ સમજા-  
વતાં નામ. જામ સા. રજુ થઈ જેમ શ્રી. સરકાર મરજી તે પ્રા.  
સત્તર કલમેનો કરાર કબુલ કરી તેણે ચુકવ્યું.

Memorandum of articles acquiescence in  
which was demanded from the Jam of Nava-  
nagar on the 23<sup>rd</sup>. February 1812 and  
which was unreservedly given by that Chief  
on the same day )

3. The fort of Morpur must be destroyed

6 For the expense of the army fifteen  
Lakhs of kories are requisite

7 The people who killed a British officer  
...to be given up without reserve.

... ..

9 The Pargana of Sarpadad must be re-  
turned to the Dhrol family.

... ..

12 The Nazarana to His Highness Fatch-  
sing amounting to Rs. 25000 to be paid.

... ..

17 A fine of one lakh to the Gaekwar  
government for being compelled to erect  
batteries against Nagar

Sahi ( signature ) of the Jam.

પછી ધુગણ વ્યતીત થતાં ગરમીના દીવસોને લઈ જુનાગઢ  
સંસ્થાનને ~~સરકાર~~ આવતી સાલ ઉપર મોકુફ રાખી ઇંગ્રેજ  
લશકર પાછું ગયું અને ગાયકવાડી ફૌજનું મુકામ ગણોદે રાખી  
ગંજાધર શાસ્ત્રીજીને ફરી લગ્ન કરવાનું હતું તથા તેના આગલા  
ધરના પુત્રોને જનોઈ દેવાનું હતું તેથી કુલ સર્વે ખાસ સરંજામ  
મંથી એ સમારંજ ઉપર અમરેલી આવ્યા.

ગવર્નીદાસે ભીમરાવાળા નાજને જેર કર્યો.

ત્યારબાદ પાંચાલમાં ભીમરાવાળા નાજે શીરજેર થયેલ તે  
શ્રી. સરકારના ધ્યાનમાં હતું ત્યાં તેણે જસદણને રંગડવા માં-  
ડયું એ સંખ્ય જોઈ જસદણની કુમકમાં નાજને દોડે કરવા સાર

દોળ તૈયાર કરી તે સ્વારીનો મુખ્ય મદાર ગવરીદાસ ઉપર રાખવાનું ટેવી, શ્રી. કૃતેહસીંહરાવ મહારાજ તથા નામ. કાર્નાટ સા. શાસ્ત્રીજી વીગેરે સર્વ કચેરી મંડળ બેઠેલ તેમાં દીવાનજી સાહેબે ગવરીદાસનો હાથ પકડી તેની તારીફ કરી નાજ્ સામે તેને મોકલવાનું જાહેર કરી રવાના કર્યાં. શ્રી. સરકાર પુણ્ય પ્રતાપે ગવરીદાસે ભીમોરા જઈ મુકામ કીધો. ત્યાં નાજ્ને સાફ લડ્યો પણ તેને આખર જીવથી મારી યથાર્થીત બંદુબસ્ત કરી ગવરીદાસ પાછા અમરેલી આવ્યા.

શ્રી. કૃતેહસીંહરાવ મહારાજ પણ વયમાં દારિકા યાત્રાએ જઈ આવ્યા પછી વૈશાખમા બીજે સમારંભ વિહારાવ દેવાજી દીવાનજી સા. ની પુત્રી સંતુષાર્થના કન્યાદાનનો ભારે ઠાઠમાઠથી થયો અને ત્યારબાદ વડોદરાનું કુલ મંડળ તુરત વરસાદ પહેલાં વડોદરા તરફ રવાના થયું તેઓને વળાવવાં શ્રી. ડાક્ટર મુર્ધી રંગીવદાસ સાથે ગયેલ તથા ત્યાંથી તેને પાછા ફરતી વખતે શાસ્ત્રીજીએ ગવરીદાસની તારીફ કરી જે-એ પ્રાંતના ( કાઠીયા-વાડના ) સરકારી મંડળમાં મને એ શક્ષ ગાયસ્તે બોજદાર ઘણું દીક નજરમાં આવેલ છે-એમ કહી રંગીવદાસને નીલાવ અર્થે વડોદરા આવવા વિવેક કર્યો.

ઉપરના સમારંભમાં ભાગ લેવા ભાવનગરના ના. મહારાજ શ્રી. વખતસીંહજી બહાદુર ઉર્ફે આતાભાઈ સાહેબ ખુદ અમરેલી પધારેલાં તે વખતે તેઓશ્રીએ ભાવનગર રાજ્યને કાયમના બહોળા અને અગત્યના લાભો, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારનું હિત જાળવતે. મેળવી આપ્યાની સેવા બખબ્યા ખાતે ગવરીદાસ તથા રંગીવ-

દાસને વંશપરંપરા કુંગરી ઇનામી ગામ મોજે હુવારા કૃપાવંત થઇને આપેલું જણાય છે.

આ વર્ષના ચાતુમાસમાં છાંટો એક પણ વરસાદ થયો નહીં ફક્ત જરા ગીર નાકે છાંટથી ઘાસ થયેલ તેથી લાખાપાદર ત્રણકરને રાખેલ.

સંવત ૧૮૬૯ શરૂ સાલે કાઠીયાવાડ ખાતે ગ્રીનવુડ સા. ની જગ્યે આ. મેકમડો સા. અમરેલી આવી રહેલ.

**૨-સં. જુનાગઢની ગાદી સંબંધે તકરાર અને ખુદા.  
નવાખ સા.બહાદુરખાનજીએ કરી આપેલી  
૧૨ કલમની કલમખંદી.**

સંવત ૧૮૬૭ ના ફાગણ માસમાં જુનાગઢના ખુદા. નવાખ સા. હામદખાનજી એહેસ્તનશીન થયા અને તેની વાંસે ખુદા. બહાદુરખાનજી જેઓ પાટણમાં રહેતા હતા તેને બાપી અમીરો. તથા જમાદાર ઉમર મોખાસન, આજમખેગ વીગેરે તેડી આવી શ્રી. ગાયકવાડ સરકારના રૂકારની દરકાર રાખ્યા વગર ગાદીએ બેસાડી દીધા. તે વખતના ધોરણ પ્રમાણે આ કામ સર્વોપરી મત્તાના-શ્રી. ગાયકવાડ સરકારના-રૂકારથી થવું જોઈએ પરંતુ તે પ્રમાણે નહિ કર્યાથી, તથા રાધનપુરવાળાં બીબી કમાલખાનખાને એક પુત્ર ( સલામતખાં ) હતો તે બીબીજનયાં હોઈ પહેલો ગળાય તેથી તેનો હક ગાદીએ પહોંચે છે એમ તેની તકરાર પરંતુ તેના વિશે જરા સંદેહ જેવું હતું કે તે ખોટો પુત્ર છે તેથી તે જામત પણ જુનાગઢને પુછી તપાસ કર્યા બાદ રૂકાર અપાય એવું હોવાથી બ્યારે સંવત ૧૮૬૮ માં ફોજ વટોદરેથી નામ.

જામ સા. ને સગ્ગ દેવા કાઠીયાવાડ આવી ત્યારે જુનાગઢને પણ તેની આપખુદી માટે અંખ્ય દેખાડવા, ફોજને જુનાગઢ સામે લઇ જવા ધારેલું, પરંતુ નગરનાજ બંદુખસ્તમાં ફાગણ માસ વીતવા આવી ગરમીના દીવસો શરૂ થવાથી બ્રાટીશ ફોજને પાછું જવાનું હતું તેથી આવતી સાલે જુનાગઢ ઉપર જવાનું રાખેલું.

દરમ્યાન સંતુષ્ઠાધના લગ્ન પ્રસંગે આવેલા આ. રઘુનાથજી દીવાને જુનાગઢનો પોતાનો કારભાર ભરી રહે એ લાકડે ગંગાધર શાસ્ત્રીનું સુત્ર સાંધી શ્રી. સરકાર મરજી તેમ કરી દેવા કલ્પમો ઉભી કરેલી તેમાં હીંદુ ધર્મનું મકાન પાટણ તે મુખ્ય અને કોઠીનારમાં નીમે હરસો જુનાગઢનો તે પણ શ્રી. સરકારને દેવો વીગેરે કપુત્ર કરેલ પરંતુ અંદરખાનેથી જુનાગઢ રાજ્યમાં ફાણુ જમાદાર ઉમર મુખાસન અને મીરજી આજ્ય ખેળનો હોધ, તેના સાથ વિના આ. રઘુનાથજી દીવાનથી (જેઓ ઉપર જુનાગઢના ખુદા. નવાજ સા. ની ઇતરાજી હતી) શ્રી. સરકાર મદદ વગર કંઈ પણ થઈ શકે તેવું નોંધતું તેથી તેના હથુ કામ (negotiate) લેવાનું મોકુફ કર્યું અને “હીંદુ ધર્મમાં ખલલ ન થાય તેવો મનમાન્યો ( પાટણમાં ) બંદુખસ્ત કરી આપવા તથા કોઠીનારમાંનો જુનાગઢનો નીમે હરસો વી. શ્રી. સરકારને આપવા વીગેરે” —કલ્પમોની વિનિષ્ઠિ ખુલા. નવાજ સા. તરફથી જમાદાર ઉમરે ચલવી. આ ઉપરથી શ્રી. સરકારને નગર પ્રા. ફોજ ખર્ચ ન પડે અને વળી દુકાળનું વરસ છે તેથી ફોજના ઉપયોગ વગર શ્રી. સરકાર હક સચવાઈ સમજીત થઈ શકે તો કરવા સંજોગે વડોદરાનો ઉત્તર મંગા. તાં, રકાર આવ્યો.

કે અમરેલી બેઠે સુભા હથુ ઉદ્દેશ થાનો હોય તો ઉત્તમ વાત છે એટલે દીવાનજી સાહેબે મ્હોં દીધું તેથી મુખત્યારી લઈ જમાદાર ઉમર મુખાસન જુનાગઢથી જાતે આવતાં સંવત ૧૮૬૯ ના માગશરમાં ૧૨ કલમની કલમચંદો થઈ ઉદ્દેશ થયો તેમાં આ. મેકમડો સા. ની પણ દરમ્યાનગીરા રાખતાં તેણે પણ ખુશ થઈ નીકાત થઈ-આવ્યા પ્રા. નામ. રેસીડેન્ટ સા. તરફ રીપોર્ટ કરેલ ત્યારબાદ સંવત ૧૮૬૯ ના ફાગણ માસમાં ખુદા. નવાબ સા. ને શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર તરફથી ગાદીનાં વસ્ત્રો આપવા સાદુ દ્રવ્ય સરખમથી દીવાનજી સાહેબે પોતાના નાનાભાઈ ગોવિંદરાવજીને તથા તે સાથે ભેગા કારભારી તરીકે દેસાઈભાઈ અને ગવરીદાસ બન્નેને મોકલેલ. ખુદા. નવાબ સાહેબે પણ સ્થામાં વસ્ત્રાલરણ, કારભારી બેઝને હાથે હેમ કડાં વીંગેરે આપી વિદાય કરતાં સ્વારી પાછી અમરેલી આવી.

Memorandum of arrangements regarding Bahadurkhan Babi Nawab of Junagadh made through Vihalray Devaji and Capt. Mac Murdo on behalf of the Hon. Company Bahadur dated Magshar vad 13 th Thursday samvat, 1869 and forwarded to the Bombay Government

(i) Re-the temple of Somnath at Prabhas Patan and the general religious security of the Hindoos of that place.



(ii) Re-cession by Junagadh of its share of Kodinar to the Gaikwad Sarkar.

... ..

(v) The debts due to the bankers of the sarkar army and to Rewashanker Trikamdas and guaranteed by Vithalrav Devaji shall be paid off from the Jortatbi collections

(vi) The nazarana to the Sarkar Rupees twenty-five thousand and one (25001) shall be paid by Hundi on Ahmedabad.

... ..

(xii) The existing Parwanas of guarantee to Mehta Trikamdas Bhavaridas who is an old servant of the Sarkar are confirmed. The securities (guarantees) shall be caused to give fresh assurance according to the said Parwanas ( મહેતા ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસ કદીમ સરકારના ચાકર તેહના આહેધરીના પરવાના ચાલુ છે તે બાહાલ છે નવેસરથી એ પરવાના પ્રમાણે બાહાલરોએ ખાતર જમે કરી આપવી )

ઉપર પ્રમાણે અમરેલી બેઠા શ્રી. સરકારને શ્રમ વિના જુનાગઢનો નીકાલ કર્યો તેનો યશ દીવાનજી સાહેબને મળ્યો અને જુનાગઢની વાત પણ મુધારા ઉપર આવી એટલે તે કલમ

ખંદીના ડરાવની છેવટની આરતી કલ્પમ પ્રા.-તેઓની ખાંદેધરી વીમેરે પૂર્વવત્ આગર દીવ જન્મધથી તેડાવી લેવા એવું દરેક હોવાથી નવાજ સા. ના માણસો ધોરાજી આવી ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસના કુટુંબને સન્માનથી જુનાગઢ મોકલાવી ગયા કારણ કે શ્રી. સરકારની જુનાગઢ તરફ ઉપર વર્ણવ્યું તેમ કરડી નગર થઈ ત્યારે પોતાના કુટુંબના કિયાળા જુનાગઢ બકાર લઈ રહેતા હતાં ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસ ખેડેના કુટુંબો અગાઉ માફક ધોરાજી આવી રહેલ.

શ્રી જડેશ્વરનું દેવળ પોતે બંધાવેલ તેની અરચાસાફ દુકાળને લઈ પોતે જઈ ન શક્યાથી રંગીલદાસને દીવાનજી -સાહેબે મોકલી યથાવિધિ કાર્ય સીધી કરેલ.

જગતે જેમ તેમ આ કહીન વર્ષ નિર્ગમન કર્યું ત્યાં ચાતુર્માસમાં વૃષ્ટી ઘણી થતાં તેની શરૂથીજ લોખેને તાવ વીમેરે રોગોનો ઉપદ્રવ ભારે થઈ પડેલ તેમાં સંવત ૧૮૭૭ શરૂ સાથે રસીકદાસ જુજરી જતાં ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસ, તેની હટકટે ( ખરખરે-લોકીકે ) આવેલ ત્યારે ગવરીદાસ બહુ માંદા થઈ જતાં ઘર આગળ રોકાયા અને કાર્તિક માસમાં દીવાનજી સા. ની સ્વારી કોડીનારની મુલાકાતે તથા પ્રજાસપાટણની યાત્રાએ જઈ પાછી ફરી ત્યારે ગવરીદાસને શરીરે કંઈ સુંખ આતાં તેઓ પણ અમરેલી આવી પોહોતા.

તેવામાં ખોસા લોખેના સામટા સ્વારો વાગડમાં આવી આ કાંડે બ્રાંગધ્રા મોરખીના મુલુકમાં ઘણો ભંજવાડ કરવા લાગ્યા તે સંખધે મધુકાંડેથી ઉપરા ઉપર કાગુળ તથા માણસો આવતાં

તેની સગ્ન માટે તથા એ પ્રાંતનું સંરક્ષણ કરી શકે તેટલી ફોજ એ તરફ મોકલવા વીચારી દીવાનજી સાહેબે કામ શીખવા પોતાના કનીષ્ઠ બંધુને અને તેની તૈનાતમાં ગવરીદાસને મુખાપણે ફોજ આપી રવાના કર્યા તથા કંઈ દેશથી વધુ વાકફ થવા આ મેકમડો સા. ને પણ ઇછા થવાથી તે પણ સાથે ગયા. ફોજે મુકામ હળવદ રાખી પ્રથમ ખોસા લોંકોનો ઉપદ્રવ મટાડવા રણ ઉતરી વાગડના ગામોમાં તેઓનો વાસ હતો ત્યાં બે ચાર વખત પછી સવારી કરી તેઓને મારી તગડી મુક્યાં તે ઠેઠ તેઓ પોતાની રહેણાંક સીંધપારકરે જઈ રહ્યા તોપણ ફોજ આશરે ડોઢેક વર્ષ બંદુબસ્ત માટે આ તરફ રહેલી.

કંઈ કાંઈથી હરામખોરોએ કાઠીયાવાડના મુલુકને નુકશાન કરેલું તેની વળતર આ. સંવત ૧૮૬૮ સાલના ઠરાવ પ્રા. આ. મેકમડો સાહેબે જુજવાળાને તાકીદ કર્યાથી સાહેબ મોસુક પાસે મોરખીવાળા અંબારામ મંડોડી હથુ રાવભારા (ભારમલજી) ની વીધી જે પોતાનો મુલુક જુજવાળાણુ દબાવી બેઠા છે તે પોતાને વસુ સરકાર મદદથી થઈ આવે તો પોતે ચાલુ સરકારની કુમક રાખી વર્તણુંક તે પ્રા. રાખે-એ રીતે વિખી ગુપ્તપણે આવવા લાગી તે મસલહતે કંઈ પુછપરછ ખુલાસા જેવું હોય તો મેકમડો સા. ફક્ત એક ગવરીદાસની સલાહ લેતા તથા અંબારામ મંડોડી પણ એ કામ પાર પાઠવાની સલાહ પર્ચાણમાં ગવરીદાસની મદદ લેતા. પછી મેકમડો સાહેબે આ કામ સાડ માગણી કરી પોતાની બદલી કંઈ ખાતે કરાવતાં તેની જગે બેલેંટાઇન સા. અમરેલી ખાતે આસી. નીમાયા હતા.

## પ્રકરણ ૮

સંવત ૧૮૭૦ થી ૧૮૭૪

૧-શ્રી. સરકારને ઓળખામંડળ મળ્યું તથા શ્રી. પેથા  
ભાગની મુલુકગીરી કંપની સરકારે મેળવી.

જનમશ્રી જસાણ સંવત ૧૮૭૦ આખર સાલે ગુજરી ગયા.  
તેને પુત્ર નહિ તેથી તેની વાંસે તેના કુટુંબના જનમ સતાણ ગાદીના  
માલીક થયા એટલુંજ નામ પડ્યું બાકી તો તે રોગી હોઈ રાજ્ય  
કામ અંખત્યાર જનમ જસાણનાં રાણી આશુબા ચલવતાં કારણ  
તે બાઈ લાયક માણસ હતું તેણે ( આશુબાએ ) જનમ સતાણ  
પણ અપુત્ર હોઈ સરોહવાળા જડેજન ભાયાત જેઓ નંદકના કુટુંબી  
થતા હતા તેના પુત્રને દીવાનજી સા. વીજેરેલી સલાહથી રણમલજી  
નામ રાખી ખેતાને બોળે લીધા. આ કારણે જેડીયા, બાલંભા,  
આમરણવાળા સિગરામ ખવાસને કુમતી સુઝી તે સંવત ૧૮૭૧  
સાલે તેણે જનમ શ્રી. સતાણની માંહેથી સલાહથી "તુફાન કર્યું"  
અને નંદાનગરના સીયાંદી ખાતેના મસકતી અરખોને બહેકાવ્યાથી  
તેઓએ કડોરણા, પડવરી અને હડીઆણા એમ ત્રણે કીલા  
લાય કરી, નગરનો મુલુક હુટવા માંડ્યો—

ખીજી બાજુ રાણીગતું વાઘણીયું ગામ જેતપુરવાળાએ જનમીન  
થવામાં જેરાવરીથી લખાવી લીધેલ તેથી રાણીગ ખેતે સારા  
કાડીઓ પાસે રાખતો તેઓએ રાણીગ ગુજરતાં તેના દીકરાને  
વર્ષ જેતપુર ઉપર વેર આપ્યું, એટલે જેતપુરની કમક શ્રી.

સરકારે કરતાં તેઓએ અમરેલી સામે પણ જ્ઞહારવટું કરી લા-  
ડેરના સામટા કણુખીને માર્યા—

ત્રીજી બાજુ જુનાગઢમાં સીમંદી તથા મુત્સદી લોકોનું દેવું  
ચઢી ગયાથી ખુ. નવાળ સા. ની મુત્ત્રાકાત લઈ તેનો બંધ  
વાળવાનો હતો—આ બંધાં કારણોને લઈ તોપ સહીત લશકર  
લઈ ખેલેંટાઈન સા. સુધાં દીવાનજી સા. મુખ્ય તો નગરની  
કુમકે નીકળ્યા. રસ્તામાં લાલવડ મુકામે ખુદા. નવાળ સા. મળવા  
આવતાં તેણે ૧ ફોરીમાં ચરધી દેવી એમ ક્યું. પછી જમ સા.  
ના મુલુકમાં ચરખો સાથે કામ લેવાનું તે લગ્નજી તો સારી પડી.  
પણ તેઓને હડીઆણું ખાલી કરવા ફરજ પાડી જમ સા. ને  
સોંપ્યું. પછી કંડોરણા ઉપર ફોજ ગઈ ત્યાં દીવસ ગતિ થતાં  
મદદે અમરેલીથી ભારે તોપખાનું મગાવ્યું તથા ડોઢેક વર્ષ ઉપર  
ખોસા લોકોને સજા દેવા જે ફોજ રણકાંઠે ગયેલી તેણે ત્યાં રહી  
જંદુબસ્ત કરી શાંતી થાપ્યાથી તેને ખોત્રાવી લીધી હતી તે પણ  
આવી પહોંચી. આ પ્રસંગે દીવાનજી સા. સાથે લશકરમાં ચાક-  
રીએ રંગીલદાસ તથા રઘુનાથરાય પોતે હતા, તેઓને અને રણ  
થી પાછી ફરેલી ફોજમાં ગવરીદાસ હતા તેને ઘણે દહાડે મળવું  
થયું. પછી કંડોરણા હાથ કરી જમ સા. ને સોંપ્યું. ત્યારપછી  
ઘેર ગયે ઘણે વખત થયેલ એટલે ગવરીદાસ રજા લઈ જુનાગઢ  
આવ્યા ત્યાં ખજર આવ્યા કે ખાવાવાળો, મેરામ ગોવાળ અને  
જેસલમેર—એ ત્રણે એક થઈ ગીરનાર કુંગરમાં ઢંગ ખાંધી આ-  
સપાસનાં ગામ ગોહડામાં લુંટફાટ કરતા હતા—તેઓએ ગવરીદા-  
સનું ગામ વીછાવડ મારી, ખુન લુંટ કરી ગયેલ, તે ઉપરથી તેને

દેર કરવા હુકમ આવતાં માણેકલાલને લઈ ગોવીંદરાવજી ખીલખે આવ્યા અને ગવરીદાસને તેડાવ્યા એટલે તે આવ્યા બાદ બધા ભેગા થઈ વરસતે વરસાદે ઢંગ ઉપર ચડી જતાં લડાઈ તો સારી થઈ પણ ઢંગને ભાંગી નાંખ્યો. આ વીજાવડની હકીકત એવી છે કે—

સંવત ૧૮૬૩ આખર સાલે ખીલખા પાસે આવેલા ઉમરાળાના ગીરાસીયાનો પડતર ઉજડ ટીંખો નામે વીજાવડ હતો તે તેઓએ ગવરીદાસનું રક્ષણ લઈ તેને ચક્ર વંશપરંપરા અઘાટ માંડી આપ્યો અને પોતાની જીવાઈ બદલ બાર સાંતી ધત્તી માગી લીધી. ત્યારબાદ ગવરીદાસે તે ટીંખો સંવત ૧૮૬૪ માં વસાવી આબાદ કર્યો હતો.

આ વખત દરમ્યાન દીવાનજી સાંહેબે અરખો પાસે પડધરી ખાલી કરાવી જન્મ સા. ને સોંપ્યું. અરખ લોકોએ ત્યાંથી જોડીએ સગરામ ખવાસનો આશ્રય લીધો એટલે તેને શેહ દેવા સાડ મંત્રેજી પલટણ સાથે બેલંટાઈન સા. જોડીયા ઉપર ગયા અને દીવાનજી સા. નજદીકમાં મુકામ રાખી રહેલા. પ્રથમ તો સગરામજીને ઘણો સમજાવેલ તે માન્યો નહિ પણ ફોજ માથે આવી પહોંચતાં લાચાર થઈ રજુ થયો એટલે તેને એક આંમરણ ખાવા આપ્યું. જોડીયા ખાલંખા લઈ જન્મ સા. ના થકા આ મસલતી ખર્ચ થયું તેના થાલમાં આ. સુંદરજી ખત્રીને સોંપ્યા—એ રીતે જોડીયા—ખાલંખા—ના માલીક તરીકે સગરામ ખવાસ જુદા તાલુકદારમાં સંવત ૧૮૬૪ થી હતા તે મટીને આ બેકેદીને લીધે જન્મ સા. ને તાળે રહ્યા.

ત્યારબાદ કચ્છના રાવ સા. ની મદદગારીએ જવા માટે મેકમર્ડો સાહેબે એજ પવટણો બોલાવ્યાથી તથા દીવાનજી સા. ને પણ લેગા કચ્છમાં જવા વડોદરેથી હુકમ આવ્યાથી એએ લશકર સંવત ૧૮૭૨ શરૂ સાલે કચ્છમાં ઉતર્યા.

બુજમાં તે વખતે કુતેહમહમદ જમાદર ગુજરી ગયેલ તેના પુત્ર હુસેનમીયાં કરતા કારવતા ખરા પણ તેનો વકર થોડો હતો તે તથા માંડવીવાળા શેઠ વીગેરે કોઈ સ્લામું ન થાતાં, આવી રજુ થયાથી તેના મકાનો ( મહાલો ) માં રાવ સા. ની દખલ અપાવી તેને બુજમાં સ્વતંત્રપણે ગાદીએ બેસારી એએ ફૌજના મસલતી ખર્ચાવી. ના. રા. લેણા થાય તેની દીલ જમણમાં અંતર મહાલ કુંપની સરકાર તાલુક રાખેલ. આ સાકરીમાં રંગીનદાસ લશકરમાં લેગા હતા અને ગવરીદાસ તો રઘુનાથરાય સહીત અમરેલીએ ગોળીકરાવજી પાસે મુલુકમીરીનું કામ આવતું ત્યાં જઈ રહેલ.

ઓખામંડળના વાઢેલ તથા વાઘેર તાલુકદારોએ હરામખોરીની સાથ મુકી નહિ અને ધંધેજી વહાણની લુંટના વળતરનો દરેલ આંકડો પણ ભરેલ નહિ તેથી તે બાબતમાં તેના સંસ્થાનો ખાત્રસા વહીવટમાં લેવા દરાવી બુજવાળી ધંધેજી પવટણો ઉપર હુકમ આવતાં ત્યાંથી જ તરી માર્ગે તે ઓખામાં પહેલી ઉતરી તથા તેની સામું કોઈ ન થઈ શકતાં બેટ, દારકાં, વરવાળા, આરંભડા, ધીણુકી વીગેરે મકાનો લાથ ફરી ત્યાં સરકારી આણં કાયમ કરી દીધાં તથા એ જગ્યા હીંદુ ધર્મની જાણી તેની મર્યાદા રહેવા સાદ શ્રી. ગાયકવાડ સરકારને સોંપાય એવી શ્રીમંત કુતેહસીદરાવ

મહારાજે દરખાસ્ત કરતાં જવાબ મળ્યાની રેસીડેન્ટ સાહેબે કંઈ રકમ જેવું કહ્યું હશે તેથી તે મકાનો આપણને (શ્રી સરકારને) સ્વાધીન થવાનાં માટે તેનું દબાવ લેવા તથા કંપની ફોજને મદદ આપવા કહ્યુંથી લશકર સુધ્યાં આપ્યા તરફ જવા દીવાનજી સા. ને હુકમ આપ્યાથી ખુશકો માર્ગે જતાં ખંભાળીયા મુકામ કયો ત્યાં તો પક્ષટણ સાથે સાહેબો આપ્યાથી પાછા વળેલા તે ભેગા થઈ ગયા. સાહેબોએ આપ્યાની સર્વ વીગત કહી તેમાં આપ્યાનું દબાવ લેવા દીવાનજી સા. ને નહિ કહ્યાથી, વગર તેડે આપ્યા કેમ જવાય ! એમ વીચારી દીવાનજી સા. સલાયા ગયા અને ત્યાંથી સર્વ વિગત વડોદરે લખી એટલે ત્યાંથી સમાચાર મળ્યા કે પક્ષટણી ખર્ચમાં અગાઉ ઘણા ખર્ચા જે માહાલો કંપની સરકારને અપાયેલ તેમાં વીજપુર ઘણો દુર વળી મેવાસી માહાલ તેથી તેને બદલે ચરોતરમાં એક ગાયકવાડી માહાલ લેવા ઇંગ્લેન્ડ સરકારની ઈજા તેથી તેઓની આ માગણી મંજૂર થાય તો આપ્યાનું પાર પડે તેમ છે—આમ ખાનગી ખર્ચ મળ્યા. આખર સંવત ૧૮૭૪ ની શરૂમાં તા. ૬ નવેમ્બર ૧૮૧૭ ની ટ્રીટી થઈ આપ્યાની, કુલ માલેકી હક અખત્યારથી, સુપર્ડ શ્રી. ગાયકવાડ સરકારને થઈ.

## ૨-સંવત ૧૮૭૨

જુનાગઢમાં ચરણ જમાદાર ઉમર મુખાસન ઘણો કાબુદાર થઈ પડેલ તથા ઊના દેસવાડા વીગેરે માહાલ દબાવી બેઠેલ તેને કાઢી મુકવાની માગણી આવતાં ઘણી ખરી પક્ષટણો સાથે બેલેન્ટાઇન સા. ત્યાં જતાં તેની રહામે થવા જમાદારનું શું ગળું !



તેથી સાહેબની મરજી ઉપર પોતાના નીકાલની વાત મુકી તે જુનાગઢ બહાર નીસરી ગયા. આ તકે ખુ. નવાખ સાહેબે પણ પોતે એક કોરીની અરધી દેવા લાલવડે હરાવેલ તેની સહુ મુત્સદાઓની ફારગતી લઈ લીધી તથા ફૌજનો મસલતી ખર્ચ ઉઘડો દીધો એટલે ફૌજ ત્યાંથી વિદાય થઈ. જમાદાર તો જ્યાં સાહેબ ત્યાં ભેજો કરતાં છેવટ એમ હતું કે તેના હકોની ફારકતી કરાવી તેને બદલે મોજે ટીંપડી તથા પીપરીયું ગામ અઘાટ ગીરાસરી તેને અપાવ્યાં.

આ વર્ષ નાગરી નાતમાં વિવાહ થતાં કલ્યાણરાયને જનોઈ આપી તેનાં લગ્ન પણ થયેલ તે પ્રસંગ ઉપર ગવરીદાસ તથા રંગીવદાસ જુનાગઢ આવેલ. દારકાનું દખલ તે સાલે પણ ન મળ્યાથી દીવાનજી સા. આખર સાલે અમરેલી ફૌજ સાથે આવ્યા. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના સુખા તરીકે ફૌજ સહીત મુલુકમાં ફરવાની તેના આ છેલી સફર હતી. આ વર્ષ પછીથી સુખાનું ફૌજ સાથે ફરવું બંધ થયું કારણ કે શ્રી. સરકાર તરફથી ગંગાધરશાસ્ત્રી સવાલ જવાબ માટે પુને ગયેલ ત્યાં તેનો ઘાત થતાં ઈંગ્રેજ સરકારે પેશ્વા સરકારને જર્જ દેખાડી જે જે કીલા સં. ૧૮૫૯ ની ટ્રીટીમાં પોતા તરફ રાખવા હરેલા તે તથા શાસ્ત્રીજી ના ખુનના શકદાર ત્રીંગજી ડેંગલેને હસ્તગત કરતાં શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર ઉપરના દાવાની ફારગતી લઈ ગુજરાત પ્રાંતના માલક વીંગેરે પણ પૂર્વવત તેઓની તરફ રાખવા હરાવ્યું તેમાંથી પેશ્વા ભાગની કાઠીયાવાડ મુલુકગીરી કુંપની સરકારે તા. ૧૩ જુન સને ૧૮૧૭ ની ટ્રીટીથી પોતા સ્વાધીન રાખી હતી. આથી

કરીને સંવત ૧૮૭૩ સાલે મુલુકગીરીનું કામ સાહેબ મોસુફે  
 જોડીયે રહી ચલાવ્યું તથા કોઇવાર ખહાર ફરવાજેવું થાય ત્યારે  
 વડોદરા હુકમથી કાંઇ ફોજ સરંજામ દીવાનજી સા. પાસેથી સા-  
 હેબ મગાવી લે. જે મુલુકગીરી પૈકી, જુનાગઢ, નગર, પોરબંદર,  
 ગોંડળ એ ચાર મોટા તાલુકામાં જેએ સરકારની જમીનો નીમો  
 નીમ હીસો કહેવાય તેનો શ્રી. ગાયકવાડ ભાગનો અવેજ પોતા  
 ભેળો વસુલ કરી દીવાનજી સા. નો અવેજ તેને ભરી આપે.  
 ભાવનગરની જમીનો અવેજ તો સંવત ૧૮૬૪ સાલથી પલટણ  
 ખર્ચના રોકડ અવેજમાં કામ લાગતો હોય તેની રજુવાત તેદી-  
 થીજ કુપની સરકાર હતી હતી. ગાલાવાડની જમીનો તો સુવાંગ  
 પેશ્વા સરકારનાજ ભાગે વહેંચણમાં આવેલી. પાલીતાણા, વળા,  
 લાડી વીગેરેની હદ ભાવનગર સાથે મીશ્રીત હતી તેથી તેનો એક  
 વકીલ માત્ર સવાલ જવાબ માટે અમરેલી રહેતો. મોરબી તાલુકો  
 દેખાવમાં રજુ જેવો પણ માંહેથી તેને મેકમડો સા. નો વસીલો  
 હતો -એ શીવાય શ્રી. ગાયકવાડ ભાગના તાલુકામાં ધ્રોળ, બળીયા  
 માળીયા, કોટડા વીગેરે તથા ઉપર લખા ગોહલવાડે દેવાણીઓ,  
 વાઘાણી સુધાં, ઉપરાંત ઉંડ, ચાલગ અને બાળરીઆવાડનાં ગામો  
 તથા ડાહા, ડેડાણ ને બીલખા બગસરા વીગેરે-આટલા ઉપર  
 માત્ર દીવાનજી સા. નો મોસલ જઇ શકે ને ત્યાં જઇ રજુ રહે-  
 એવો મુશ્કેલી સૌભાગ્ય નહિ જેવો રહ્યો. વરસમાં એકવાર વડોદરા  
 જવાનું મુશ્કેલી થતું તે છડી સ્વારીએ જતા તથા સંવત ૧૮૭૨  
 માં રંગીલદાસને દીવાનજી સા. ભેળો લઇ ગયેલ.

આ વખતે જો ભાઉ સા. નું ચલણ હતું તેવું રહ્યું હતું તો

આ રીતનો સુખો દીવાનજી સા. ને, તે પણ બદલી દેત પણ મુંબઈના ધાકજીદાદાજીનો કારભાર થયેલ. વળી શ્રી. કૃતેહસીંહરાવ મહારાજનું સુત્ર દીવાનજી સા. ને સાઈ અને વાકર સા. ના લગ્ન્યા ઉપરથી કાર્નાક સા. ની પણ નજર તેને સાવ તોડવાની નહિ તેથી જેમ આવતું તેમ જરી રહેલ. ભાઉ સા. તથા સુંદરજી શેઠ એક સલાહે થઈ ગયેલ અને દેસાઈભાઈ પણ તેઓને મળી ગયેલ એટલે દીવાનજી સા. તેને પૂર્વવત્ માનથી રાખે પણ માંહેથી ચીત્ત મેજો થોડો તેથી તેને સા. પાસે વકીલ તરીકે રાખ્યા અને માધવરાય તો સંવત ૧૮૬૯ માં ગુજરેલ એટલે જુનાં વિશ્વાસુમાં માત્ર ત્રીકમદાસનું જ ઘર દીવાનજી સા. પાસે રહ્યું-આવી સ્થિતિમાં યથા સમે સંવત ૧૮૭૩ થી તે સંવત ૧૮૭૬ સુધી જેમ તેમ દીવસો નિર્ગમન કર્યા.

સંવત ૧૮૭૪ માં કાંઈ લશકરથી દીવાનજી સા. ખોસાના ઉપદ્રવ સાફરણ કાંઠે પાટડીયે જઈ મુકામ રાખી રહેલ. રંગીલદાસ તે સ્વારીમાં સાથે હતા. આ સાથે જુનાગઢમાં મુત્સદીઓને કેદ કરી દંડ લીધો, તથા તેના બહાંધર ત્રીનેત્રેશ્વરના અતીત ભાટ વી. ને જીવથી માર્યા.

## પ્રકરણ ૯

સંવત ૧૮૭૬ ( ૧૮૨૦ ઇ. સ. )

૧-શ્રી. ગાયકવાડ સરકારની મુલુકગીરીની નામ. કુંપની સરકારને સોંપણ તથા વીહલરાવ દેવાજી દીવાનજીનો કારભાર થયો.

સંવત ૧૮૭૪ સાલે દગાથી ત્રંબકજી ડેંગલેને શ્રી. પેશ્વા સરકારે ક્રેદમાંથી નસાડી લગાઈનું મોટું તોફાન ઉભું કર્યું પાણી તેમાં પુના સર થઈ આખર તેની હાર થતાં ૧ વર્ષના ૮ લાખ રૂપીયા પ્રેન્શન દેવાનું દરાવી ઇંગ્રેજ સરકારે તેનું રાજ્ય સંભાળી લીધું એટલે તે ભેળા ગુજરાત પ્રાંતના માહાલો, મુલુકગીરી સર્વ તેઓને ત્યાં ખાત્રસા થઈ આવતાં, અમદાવાદ શહેર પ્રગણામાં તથા પેટલાદ માહાલમાં તેજ રીતે ગાયકવાડ પેશ્વાને નીમોનીમ વિભાગથી સમાયીક અમલ તેમાં અમદાવાદ પ્રગણાં સહીત ઉપજ આંક જરાખર ગણી વડોદરા નજીક પેશ્વાના મહાલ ડભોઈ, ખાલાદરપુર, સાવલી હતાં તે શ્રી. ગાયકવાડ સરકારને આપી, એ મહાલ (અમદાવાદ) પ્રગણાં મુઘાં પોતા તરફ રાખી પેટલાદ પ્રગણાનાં ગામ ગના પૂર્વથી જેમ વહેચણે જેહના વહીવટમાં તેમજ ખાલાલ રાખી ખુદ પેટલાદ તળના નીમે વિભાગની ઉપજ આકારમાં ઉમરેટ લઈ મકાન તે, ઇ, શહેર (પેટલાદ) આખું શ્રી. ગાયકવાડ સરકારને ચોકખું નકશું કરી આપ્યું—વીગેરે મહાલોની અદલા ખદલી થઈ આવી.

આ સાલે શ્રી. કુતોદસિંહ મહારાજ કૈલાસવાસી થયા તેની વાંસે શ્રી. સયાજીરાવ ખાળક તોપણ ચલાવી શકે તેવડા હોઈ તેને રાજ્યનું કામ સોંપેલ પણ મુખ્ય માલીક શ્રી. આનંદરાવ મહારાજ હયાત, તેની સાદી પ્રકૃતિ તેથી ઇંગ્રેજ સરકાર વધુ અખલારથી રાજ્યની સંભાળ દેખરેખ રાખતા હતા.

શ્રી. પેશ્વા તથા પીંઢારા સાથેની લડાઈમાં સીંધીયા અને હોલકર, જેઓની મેવાડ, મારવાડ વીગેરે રજવાડા ઉપર જન્મ

હતી, તેના ઉપર, માંહેથી મળેલ હોય તો ઉઠવા ન દેવા—એ ધરાદાથી અંગાળાની કૌજથી કુંપની સરકારે દબાવ રાખેલ. તેમાં નાગપુરવાળા આપા સા. નો ઉઘાડો પક્ષ (કુંપની સરકાર સહામે) જણાતાં, તેને ખારજ કરી, તેના વંશના જે રૂબરૂ તેને રાજ્ય સોંપી સમાધાન કીધાનંતર રૈયતી ખાલસા હોદ્દર સીંધીયાનો મુલુક તે તેના તરફ ખાલાલ રાખી, ઉપર લખ્યા ( મેવાડ મારવાડ વી. ) દેશની જોરતલખી કુલ કુંપની સરકારે પોતાં તરફ નવાં તહનામાં થતાં લખાવી લીધી. એક શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર તરફની જોરતલખી ઉપર લખ્યું તેમ ઘાટે શીથળ પણ તેને ખલાલ હતી કારણ કે જ્યારે ખીજી દોલતોવાળા દક્ષીણીઓનું માંહેથી શ્રી. ખેશ્વા સાથે સંધાન રહેલ ત્યારે શ્રી. ગાયકવાડ સરકારનો નામ. કુંપની સરકાર સાથે નીખાલસ વહેવાર વસતાં તેની તારીફ અંગાળા—વીલાયત સુધી લખાયેલ તે ઉપરથી તે દોલતની પ્રસન્નતા રાખવા વિષે ઉત્તર ફરી વળેલ હશે એટલે જે વર્ષ સુધી કુંપની સરકારે સખુર પકડી.

ત્યારઆદ સંવત ૧૮૭૫-૭૬ ના અરસામાં શ્રી. આણંદરાવ મહારાજે કૈલાસવાસ કર્યો અને શ્રી. સયાજીરાવ ( જે અત્યાર સુધી રીજન્ટ હતા તે ) કુલ માલીકપણે ગાદીપતી થયા એટલે સંવત ૧૮૭૬ શરૂ સાથે કાઠીયાવાડ મુલુકગીરી સોંપવા આ. રેસીડેન્ટ સાહેબે કંઈ ઉચ્ચાર કાઢેલ પણ શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજનો પુરો સ્કાર ન મળ્યાથી તેવું તેણે મુઅર્ઝ લખી જણાવ્યું.

આ સાથે વીહલરાવ ભાઉ સાહેબે પોતાના પુત્રી કાશીયામનાં કનન મોટા સમારંભથી કરેલ તથા કડી, કાઠીયાવાડ પર્યંતથી

પોતાના મંડળને આગ્રહ પૂર્વક તેડાવેલ તેથી દીવાનજી સા.  
 પોતે તો ન જઈ શકેલ પણ પોતાના કબીલા તથા ભાઈને મો-  
 ક્કેલ તથા ત્રીકમદાસના ધરને મુખ્ય બાબાજી સા. નો વસીલો  
 તેની જગે ભાઉ સા. પણ પોતાના વડીલનું નામ નીચું પડવા  
 ન દે તેવા સાવધાન તેથી મજમુદારને નોતરતાં—તેને તથા દીવા-  
 નજી સા. ને અણુઅનાવ જેવું ખરૂં પરંતુ એ બંનેને ઘણી લેખી  
 મરજી સાચવતાં, તે બેઉ સરદારો કદર કયાસના બાણનાર તેથી  
 એક બીજાને ત્યાં જવાય આવાય તેમાં એ સરદારોને ગીણતી  
 ખરી કે ત્રીકમદાસનું ધર ભલામાંજ ઉભશે પણ તેનાથી  
 હરગીજ આધી પાછી નહિ થાય—એ પ્રા. હોય વિવાહ ઉપર  
 રંગીલદાસ, રઘુનાથરાયે વડોદર જોયેલ નહિ તેથી તેને સાથે લઈ,  
 દીવાનજી સા. ની રજા લઈ વડોદરે ગયેલ. ગવરીદાસના આગલા  
 ધરના પુત્ર ગુલાબરાય માદા તેથી ગવરીદાસ અમરેલી રોકાયા તથા  
 તેની પાસે વ્રજદાસ રહ્યા કારણ તેણે તો વડોદરા જોયેલું હતું.

વડોદરે જઈ મોટા મોટા સરદારો, દરકદારો, મુત્સદીઓ  
 પારેખ મંડળ છતર ગૃહસ્થો વીગેરે જેની જેની સાથે જુનો અ-  
 ગાઉનો ધરવટ—મીદાશનો સબંધ હતો ત્યાં, તે તાજે કરવા તથા  
 વિશેષે તો રઘુનાથરાયને વાકેફ કરવા તેને લઈ રંગીલદાસ મળવા  
 હાજર જતા અને ખુદ શ્રીમંત સરકાર શ્રીનો મુજરો પણ કરેલ.

તાંચા દીવસોને લઈ સીધું વડોદરે આવવું પડેલ તેથી પ્રથમ  
 શ્રી. ડાકોર થઈ વડોદરે આવવાનો શીરસ્તો તે પ્રા. ન થઈ શ-  
 ક્યાથી કાંઈ બાધા રાખેલ એટલે વિવાહ ઉકલે તુર્તજ ડાકોર ગયા  
 ત્યાં પાંચ રાત્ર રહી પાછા માઘ બેસતાં વડોદરે આવ્યા તેવામાં

ગુલાબરાયને મંદવાડ વધતાં સહુ કુટુંબસહ પ્રાચી જવું દસ્તાં  
રઘુનાથરાયને તેડાવ્યાથી શ્રી. સરકાર અને ભાઈ સા. ની રસ્તા  
લેતાં પોશાકો મળી તે રવાના થયા.

રઘુનાથરાય પ્રાચી જતાં રસ્તામાં દીવાનજી સા. નું દર્શન  
લઈ વડોદરાનું અહેવાલ પુછતાં તેને સર્વ વિગત કહી દેખાડી.  
પ્રાચી નહાવાનો આગલી રાત્રેજ ત્યાં જઈ પહોંચતાં માલુમ પડ્યું  
કે ગુલાબરાય તો છેક માંદા હતા એટલુંજ નહીં પણ તેનો એકજ  
આગક પુત્ર હતો તે પણ રસ્તામાં પ્રભાસે શીળા દેખાઈ ગુજરી  
ગયેલ. માનતાનો સ્વાદ તો કોઈને ન રહ્યો તો પણ નહાઈ નારા-  
યણ બલી કરી, કોડીનાર, ઉના, તુલસીસ્થામ, ધારી થતાં થતા  
કાગણ સુદમાં સહુ અમરેલી આવ્યાં પછી તો દહાડે દીવસે ગુ-  
લાબરાયને રોગનું દયાણુ વધતું ચાલ્યું એટલામાં કાઠીયાવાડ  
મુલુકગીરી તથા શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજને પૂર્ણપણે રાજ્ય  
કામસોંપવા વીગેરે કામે મુખ્યમંત્રી ગવર્નર નામ એલ્ફ્રીસ્ટન સા.  
જેઓ પુતામાં અંગાઉ રેસીડેન્ટ હતા તેની સ્વારી વડોદરે આવ-  
વાની છે એવા નકી ખબર મળતાં, દીવાનજી સાહેબે કંઈક  
જરૂરી ખાનગી પત્ર બહેચર શેઠ ઉપર લખ્યો હશે એટલે નામ.  
ગવર્નર સા. ની સ્વારી આવે તે વખતે વડોદરા હુકમ મળ્યા પ્રા.  
હાજર રહેવું એમ ત્યાંથી લખાઈ આવતાં દીવાનજી સા. વડોદરે  
વખતસર ગવર્નર સા. ને લેવા જવા તૈયારી થતી હતી ત્યાં  
પહેલા જઈ પહોંચ્યા એટલે શીરસ્તા પ્રમાણે કાઠીયાવાડ દીવા-  
નજી આવે ત્યારે તેની સામે સામૈયું થવું જોઈએ એ મુજબ  
સામૈયું થયા બાદ બાંધી કમરેજ નામ. ગવર્નર સા. ને સામૈયું

કરવાની સ્વારીમાં લેજા ગયા. રંગીવદાસે તે વખતે વડોદરે જ  
હતા કારણ લાઉ સા. ની પુત્રી ગુજરતાં તેને રોકાવું પડેલ  
તેવામાં તેને ગવરીદાસે પણ લખી મોકલ્યું કે આ પ્રસંગે ત્યાં  
( વડોદરે ) જ રોકાજો.

દરમ્યાન ગુલામરાયે ચૈત્ર સુદ પડને અમરેલી વૈકુંઠવાસ કર્યા  
નો ખનાવ ખતી ગયો.

૨-નામદાર ગવર્નર એક્ષીરટન સા. બહાદુર પધાર્યા પછી  
એક બે બેઠક એકાંતમાં તેને અને શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ સા.  
ને થઈ તે વખતે રાજ્યના કામની મુખ્યતારગી બંગલા તરફ હતી  
તેનો સરકાર ફાટવીન હથુ દેવા લેવાનો આકાર કાઢી શ્રી. મ.  
હારાજ સા. ને નજરે કરી-“ હવે તમે તમારું રાજ્ય સંભાળી  
ચલાવી શકશો ” એવું કહી રાજ્ય મુખ્યતારગી નામ. ગવર્નર  
સાહેબે લખી આપી ઈંગ્રેજ માણસો જે શહેરને દરવાજે તથા  
ખુદ શ્રી. મહારાજ સા. ની હવેલી વી. કંઠાણે હતાં તે ઉઠાડી  
લઈ શ્રી. મહારાજ સા. ને ખુશ કર્યા. પછી વળતાં “ શ્રી.  
ગાયકવાડ સરકાર મુલુકગીરીનો તમારે ખર્ચ નામે ન કરવો  
અને આંકડા પ્રા. શ્રી. ગાયકવાડ ભાગની મુલુકગીરીનો અવેજ  
વસુલ કરી શ્રી. ગાયકવાડ સરકારને ઈંગ્રેજ સરકાર ભરશે માટે  
એ મુલુકગીરીનો અમલ ફક્ત આપી અમને ખુશ કરો ”-એમ  
માગણી ના. ગવર્નર સાહેબે કર્યાથી એ પ્રા. ( તા. ૩-૪-૧૮૨૦ )  
ના રોજ દેવું કરતાં અમરેલી વીગેરે માહાલો શ્રી. ગાયકવાડ  
સરકાર તરફ આહાલ રહ્યા, તેમજ મહીકાંડાની મુલુકગીરી પણ  
સોંપણ થઈ તે સમે શ્રી. સરકારે તથા લાઉ સાહેબે દીવાન



સા. ને બોલાવી, કાઠીયાવાડની મુલુકગીરી તથા માહાલ સંબંધી શ્રી. સરકારનાં જરૂરી શું શું કામો છે તેની યાદ કરી તુર્ત બેઠકમાંજ લાવવાનું કહેતાં દીવાનજી સાહેબે ભાઉ ફરનવીસ, રંગીલદાસને પાસે તેડી, નીરાળા બેસી કાઠીયાવાડ સંબંધી સાત કલમની યાદ આપતાં તેમાં બે કલમ કારભારીયે વધુ લખાવી એ રીતે નવ કલમની યાદ શ્રી. મહારાજ સાહેબે નામ. ગવર્નર સા. ને સોંપી. તેઓએ તપાસવા રેગીડેન્ટને આપી. તે યાદમાં પાંચમી કલમ-ગવરીશંકર ત્રીકમદાસ મહેતા એ વડીલોપાર્જિત કાઠીયાવાડ પ્રાંતના મુલુકગીરી કામગાર છે તેની દસ્તુરી શ્રી. સરકાર જમે શીવાય એ પ્રાંત મજદુરમાં સરકાર ભાગના તાલુકા તથા હરેક ગામ ગન્ના ઉપર હમેશથી છે તે પ્રા. અપાવે જતાં મુલુકગીરી સંબંધી કામકાજ તેઓને હાથે લેવું અને તેનું લેણું જુનાગઢમાં છે તેનો નીકાલ કરી આપવો-એ રીતે છે. તે પ્રા. શ્રી. મહારાજ સાહેબે શ્રીમુખે સોંપણુ ભલામણુ કરી રંગીલદાસ પાસે હતા તેનું કાંડું નામ. ગવર્નર સા. ને સોંપ્યું.

મૂળયાદ ( તા. ૩-૪-૧૮૨૦ ની ) મરાઠીમાં છે. ચેત્ર વદ ૪ સંવત ૧૮૭૬ યાદી કાઠીવાડ મહીકાંદા વ આમરોળી સંબંધી જાજ સાલ બોલાવયાયે-સુરસન આશરીન મયાતેન વ અલક.

... ..

૧ ( પાંચમી કલમ ) ગૌરીશંકર ત્રીકમદાસ મહેતા જુનાગઢ કાર યાંજ બદલ.

૧ મશારનિલ્હે સરકાર ચાકર મુલુકગીરીત પૂર્વપાર કામગાર આહેત યાંચી સાલાઆદ દરક, દસ્તુરી સરકાર જમે શી-

વાય તાલુકદાર યાંજવર આહે તી ત્યાજ કડે ચાલવુન  
ત્યાચે હાતુન મુલુકગીરી સંબંધી કામકાજ ઘેઉન બરદા  
સ્ત ડેવીત જાવી.

૧ જુનાગઢ સંબંધી યાંચા વ યાંચે ભાવાચા ઐવજ યેણે  
આહે ત્યાચા વાજખી ઉલગડા ઝાલાપાહીજે.

૨

English translation: —

Clause for Mehta Gavrishanker Trikamdas  
resident of Junagadh.

(5) ‘...The said Government servant is  
the Mulukgiri Kamdar from ancient times.  
His dasturi is permanent on the Talukdars  
besides the Gaikwad Jama. It should be  
continued to him and the business connected  
with the Mulukgiri should be taken through  
him and he should be given good treatment.

Capt. Barnwell who was the 1st. Poli-  
tical Agent of Kachhiawar; writes thus in  
his letter to the chief Secretary to the Govt.  
of Bombay dated 21 st. Octo. 1824 A. D.

“... ..This officer was particularly re-  
commended to our consideration during the

Baroda discussions and his interests were made a particular subject of solicitation by H. H. the Gaekwar .....

પછી પરસ્પર પોશાક થઈ નામ. ગવર્નર સા. ને સીધાવવા વખતે, શ્રી. મહારાજ સાહેબે રાજ્યનો કારભાર સોંપવા પ્રોત્તે દીવાનજી સા. નું નામ લઈ ગવર્નર સા. ની ખાતરી રીતે સલાહ પુછતાં તે નામદાર કહે કે—હવે આપ મુખ્યત્વાર છે છતાં પુછો છો તો એ માણસ બહેતર એ કામ લાયક મારી નજરમાં ઠીક આવે છે એવું કહી વિદાય થયા. ત્યારબાદ ઉપરનો જે દીવાની સોંભાળ્યે ભાઉ સા. તરફ તે એમના તરફ રહેતાં કારભારીનું કામ મુખ્ય દીવાનજી સા. અને તેના હાથ તળે બહેતર ભાઈના હાથે લાગલું કહેડાટ ચાલવા માંડ્યું.

ચૈત્ર સુદ પડવે ગુલામરાય ગુજરી ગયાનો ખબર આવ્યા તેને લીધે તથા દીવાનજી સાહેબે સલાહ આપી જે શ્રી. સરકારથી તમારી સોંપણું થઈ છે એટલે તમારે સાહેબ લોકો પાસે જઈ હાજર રહેવું, જેથી આગળ તમારા નીલાવનો બંદુબસ્ત ચાલે અને એ કામ સંબંધે આંહી શ્રી. સરકારમાં બોલવા ચાલવા સારું રઘુનાથરાવને મારી પાસે મોકલજો, તેને મારા “વાડા” માંજ ઉતારો આખી રાખી માંડે ખાતરી હોંદવી, ફારશી લખાણ વીગેરે જે કાંઈ કામ તે એને હાથે લઈ જઈ અરદાસ્ત કરીશ—એવું કહી રંગીલદાસને વિદાય કીધા.

## પ્રકરણ ૧૦

સંવત ૧૮૭૭ થી ૧૮૮૦

રંગીલદાસ વડોદરેથી પાછા ફર્યા અને અમરેલી આવ્યા તથા ત્યાં બેઝે ધરનાં છોકરાં દીવાનજી સા. ના આગ્રહથી રહેલાં હોઇ, ગુલાબરાયના શોકમાં ગવરીદાસને દીલાસો આપવા અમુક વખત રહી પછી રઘુનાથરાયને સાથે લઇ રંગીલદાસ બેલેંટાઈન સા. ની હાજરીમાં જુનાગઢ ગયા તથા ગવરીદાસ તો ગોવીંદરાવજી પાસે અમરેલીજ રહેલ તેથી તેની તૈનાતમાં વ્રજદાસને રાખતા ગયા.

શ્રી. પેશ્વા ભાગની મુલુકગીરી ઉપર આ વર્ષે મુંબઈ સરકારથી બાંતરેલ સા. નીમાંઈ કાઠીયાવાડ આવી રાણપુર મુકામ રાખી કામ ચલાવતા હતા તથા શ્રી. ગાયકવાડ ભાગની મુલુકગીરી ( કાઠીયાવાડ તથા મહીકાંઠા સુધા ) ની સોંપણ બેલેંટાઈન સા. ને રેસીડેંટ વીલીયમ સા. તરફથી થયાથી તેણે જુનાગઢ મુકામ રાખેલ અને તેની પાસે કારભારી તરીકે શેઠ સુંદરજી શીવજીના ગુમાસ્તા નાનજી જીવરાજ હતા.

ભાઉ સાહેબે સુંદરજી શેઠ ઉપર બરદારતનો કાગળ લખી રંગીલદાસને આપેલ તેથી તે નાનજીભાઈની હાજરી ભરતા તથા કાઠવાર તેની સાથે સા. ની પણ મુલાકાતે જતાં-એમ કરતાં તક બેઠ એક વખત અરજ હેવાલ કરતાં સાહેબે ફરમાવ્યું કે મુલુકમાં તાલુકા વીગેરે ઉપર તમારું હક દસ્તુર શું છે ! તેની યાદ

લાવો તેથી જે પ્રમાણે હતું તે પ્રમાણે રંગીલદાસે રઘુનાથરાયને હાથે ઘરની રીત મર્યાદા પ્રા. ગવરીદાસ એકને નામે યાદ લખાવી દાખલ કરી.

ત્યારબાદ દીવાનજી સા. ને વડોદરા ખાતાના મનુષ્યનો પુરો ભરોસો નહિ આવ્યાથી, રઘુનાથરાયને તુર્ત વડોદરા મોકલવાની તેની તાકીદ આવ્યાથી તે ભાદરવામાં નીકળી ડાકોર થઇ દશેરા અગાઉ ત્યાં હાજર થતાં તેને પોતાના “ વાડા ” માંજ ઉતારે આવ્યો તથા પડે શ્રી. સરકાર કે બંગાલા તરફ જય ત્યાં સાથે જેમ ભાઉ ફરનવીસને જવા હુકમ તે પ્રમાણે તેની ભેળા રઘુનાથરાયને પણ આવવા હુકમ કરેલ. પછી શ્રી. સરકાર સાથે જુદા મેળવતાં તેણે ઓળખાણ પૂર્વક ફરમાવ્યું કે રંગીલદાસ ભેળો તે આવેલ એ મારી નજરમાં છે. કોઈ કોઈ વાર દીવાનજી સા. શ્રી. સરકાર હજુર કામે રઘુનાથરાયને પણ મોકલતા.

સંવત ૧૮૭૭ માં નામ. મુન્શી ગવર્નર સા ની સ્વારી ખીજી વખત વડોદરે આવી ત્યારે તેઓ હજુરથી માંડી, ખાનવેલ સા. ઇત્યાદીક મોટો મોટો સા. લોક ત્યાં આવેલ તે બધા પાસે સલામ પેગામ વી. માટે રઘુનાથરાયને દીવાનજી સા. મોકલે તથા રેસીડેન્ટ સા. ને બંગલે તો વારંવાર જવું પડે તેથી તે કામ તો એક રઘુનાથરાયની તરફજ સોંપણમાં—એ રીતે રઘુનાથરાયનો બોજ વધર હતો તેથી વડોદર ના મ.નેલ મંડળના લોકો પણ તેને ઉતારે આવવા જવા લાગેલ.

આ વર્ષે શ્રી. સરકારથી દીવાનજી સા. ને કારખાની સનદ કારખારી નામે સાદહજર રા. સીવાય ગામ જીલ્લેય સીકે થઇ આવેલ.

ઝોખામાં બેટ દારિકાં વરવાળે શ્રી. ગાયકવાડ સરકારના  
જમાદાર વીગેરે માણસોને વાઘેરોએ જીવથી મારી તે દેશ હાથ કરી  
લીધેલ તેથી તેઓને સજા દેવા સાડ અને કછમાં રાવ (ભારમલ-  
જીએ) ભારાએ મથું ઉપાડેલ તેને દુખાવ સાડ મોટા સામાન સાથે  
ફોજ ભુજ ગયેલ તેણે રાવ ભારાને પદબ્રષ્ટ કરી, મેકમડો સા.  
ની તજવીજ પ્રમાણે તેના પુત્ર રાવ દેસણ ગાદીએ, અને તે સમજી  
થાતાં સુધી પાસે લક્ષ્મીદાસ વલ્લભજી કારખાતે ચલાવે એમ  
અદાખસ્ત કરી ફોજ વળી તે ઝોખે આવી અને તે ફરી હાથ કરી  
શ્રી. ગાયકવાડ સરકારને સ્વાધીન કર્યું અને ત્યાંથી ખુમાણ કાઢી-  
ઓનું મોટું શીતુર ઉભું થયેલ તેની સજા ઉપર તે લશકર ગયું.

પછી નામ. ગવર્નર સા. કછ જઈ વળતાં ઘોઘા રસ્તે પાછા  
વડોદરે આવી ત્યાંથી મુંબઈ જવા ટાણે તે નામદારે તમામ  
શાહીના ગીણતીનાં સરકારી માણસોને પોશાક આપનાં એક  
પોશાક રઘુનાથરાયને પણ મળેલ તથા છોતેરની આગલી સફર  
ટાણેજ નામ. ગવર્નર સા. બોલેલ કે ગાયકવાડી રાજ પેશ્વાઈ  
કરતાં નાનું પણ માણસો સરસાં સામટાં છે. આવાં માણસો  
આજીરાવ પાસે હત તો પેશ્વાઈ ન જાત એમ તારીફ કરેલ.

સંવત ૧૮૭૭ શરૂ સાલે બેલેંટામન સા. લશકર લઈ ગાય-  
કવાડી તાલુકામાં ફરવા નીસરેલ તે ભેળા હાજરી આફરીમાં  
રંગીનદાસ હતા અને ગવરીદાસ પાસે અમરેલીમાં વજદાસ રહેલા  
તેને, નામ. ગવર્નર સા. કછની મુલાકાત વાસ્તે ગયા ત્યારે તેઓ  
સા. ને મળવા ગોવીંદરાવજીને જવાનું હતું તેથી અગાઉથી  
તજવીજ કરવા, ઘોઘા સુધી મોકલેલ.

ખેલેંટાઇન સા. નો વીચાર, જો ગાયકવાડી કામ પોતા તરફ રહે તો પાલીતાણા મુકામ કાયમ રાખવાનો હતો ત્યાં તો જુજવા અમલ ન રાખતાં એકજ વસુ કરવા મુંબઈ સરકારની ગીણુતી હશે તેથી આખર સાલે સા. મોસુફની મહીકાંડે બદલી થઈ ત્યાંનું કામ સોંપાયું અને દુભાગા અમલ પુલેટીકલ એજન્સી રીતે પરખારો મુંબઈ સરકારના હુકમ મુજબ ચલવવા બાબુવેલ સા. તરફ હુકમ આવ્યો તે સાથે બીજો પણ હુકમ આવ્યો કે જેતપુર ચીતળવાળાએ તથા બાખરા ચાવંડવાળાએ—સંવત ૧૮૬૪ ની ઈંગ્રેજ સરકારની કુત્ર કાડીયાવાડના તાલુકદારને બાંહેધરી મળ્યા પછી પોતા પાસેથી શ્રી. ગાયકવાડ સરકારે જરતી જમે લીધી છે—વીગેરે અરજ કર્યાથી તેઓને લઈ બાબુવેલ સાહેબે વડોદરે આવવું એટલે તે સા. વડોદરે ગયા.

રંગીવદાસ અત્યાર સુધી ખેલેંટાઇન સા. ની તેનાતમાંજ રહેતા હતા પણ દુભાગા અમલ બંધ પડી સા. મોસુફની બદલી થયાથી તેણે કંઈક ઈનામ તરીકે રોકડ તથા પોશાક આપી રંગીવદાસને રૂબરૂ આપી તે ટાણે વડોદરે થઈ દેશમાં આવવું ધારી રંગીવદાસે અરજ કરી હજુ ઈંગ્રેજ સરકારને સોંપણ થઈ છતાં કંઈ ઉપજીવીકાનો ખુલાસો ન થયેલ તે વિષે મુખ્ય મદદ તો શ્રી. ગાયકવાડ સરકારથી મળે પાર પડવાનું પણ રેસીડેંટ સા. પણ મદદ આપે સાહેબ મોસુફે આ. વીલીયમ સા. ઉપર ચીડી આપી વિદાય કરતાં રંગીવદાસ વડોદરે આવ્યા. તેને પણ દીવાનજી સાહેબે “ વાડા ” માં રઘુનાથરાય સાથે ઉતરવા આગ્રહ પૂર્વક કહ્યાથી એઓ પણ રઘુનાથરાય બેળા ઉતર્યા.

૨-આનંદેશ સા. ચારેક માસે રહ્યા પણ જે કામે આવેશ તેનો પાર પડ્યો નહિ. ( તે કંઈક ગીરાસીઆઓને વધુ અપાવવા માગતા હતા ) એટલે તે કાઠીયાવાડ તરફ વિદાય થતા હતા તે દાણે ફરી પણ શ્રી. સરકાર, રેસીડેન્ટ સા. તથા કારભારી સાહેબે રૂબરૂ ઘણી ભલામણ કરતાં આનંદેશ સાહેબે રંગીવદા સને-“ તારે તુરત મારી પાસે કાઠીયાવાડમાં આવવું ” એમ કહી રવાના થયા, એટલે દીવાનજી સાહેબે પણ તુરત જ જવા સલાહ આપતાં રંગીવદાસે વિનંતી કરી કે જે પ્રમાણે અમે જેવેટાઇન સા. ને જુનાગઢ મુકામે દરતુરીના આંકડા સુધાંતી યાદ આપી છે તેજ પ્રમાણે તેના ટેકામાં શ્રી. સરકાર-જેણે અમારી સોંપણુ કરી છે-તેના તરફથી ઈંગ્રેજ સરકારમાં અપાય તો સાઈ. તે ઉપરથી કહે-ફીક-એટલે કાકો ભત્રાજીને લાગ્યા ખેસી આવેશ દાખલો રજુ કરતાં, તે પ્રા. શ્રી. સરકારથી ગવર્નીદાસ અને ( રઘુનાથરાયે આગ્રહ પુવંક કહાથી ) તેની સાથે રંગીવદાસ-એ જે નામે લખાઈ રેસીડેન્સીમાં યાદ અપાતાં રંગીવદાસ તુરત રજા લઈ કાઠીયાવાડ તરફ સીધાવ્યા. રઘુનાથરાય તો વડોદરેજ દીવાનજી સા. પાસે ચાકરીમાં રહ્યા હતા.

આનંદેશ સા. નું મંડળ વડોદરેથી ખુશ્કી માર્ગે કાઠીયાવાડ જવા નીકળેલ પણ સાહેબ પોતે તરી માર્ગે ગયા તેથી વહેલો ઘોઘે ઉતર્યા ત્યાં તેની સરભરા સાઈ અમરેલીથી ગોર્ખીદરાવજીએ અગાઉથી પ્રજ્ઞદાસને ઘોઘે મોકલેલા તે સા. ને જઈ મળતા મેલો વીગેરે વિવેક ઉકલ્યા બાદ સા. ને પોતાનેજ વડોદરાના ભલામણ તાણજ હતી અને પોતે મોટા દીનવાળા સરદાર તે



પોતાનું મંડળ કે રંગીલદાસની આવવાની રાહ ન જોતાં કેટલીક વાતો ગાયકવાડી મુલુકગીરી સંબંધી વ્રજદાસને પુછતાં તેણે—  
 “ ઘોઘાબારા વી. કેટલાક અમદાવાદ જીવાના માંહાલો વિના એ જણો તો કુલ એકંદર શ્રી. ગાયકવાડ સરકારનીજ ચુકવતી ખાતાનો ”—વીગેરે માહિતી સા. મોસુફને કહી દેખાડતાં, સાહેબે તેને ફરમાવ્યું કે તારે કામ ઉપર હાજર થાવું અને સાહેબ પોતાને નામે હુકમ ચીઠી લખવાં પડે તે લખવાં અને તે મારે પોતાની મોહોર સીકો વ્રજદાસને સોંપી લાગલાજ ગાયકવાડ ભાગની મુલુકગીરીનું કામ તેને હાથે લેવું સાહેબે શરૂ કર્યું તથા પોતાનું મંડળ આવ્યા બાદ પણ મુખ્ય તો એ કામનો સીગો મજમુદાર તરફ બાહાલ રાખી સાહેબે અમરેલી જઈ મુકામ કીધો. ત્યાં ખુદા. નવાખ સાહેબ સુધ્યાં દુલાગા મુલુકના ભુપાલ ભુમીયા તેને મળવા આવેલ અને રંગીલદાસ પણ આવી પહોંચ્યા તથા સાહેબની કદરદાનીની વીગત સાંભળી તેને નીરાંત વળી. ઉપરની વીગત વ્રજદાસે વડોદરે રઘુનાથરાયને લખ્યાથી તેણે દીવાનજી સા. ને તે જાહેર કર્યોથી તેઓ પણ પ્રસન્ન થયાં.

ગવરીદાસ વચમાં જુનાગઢ ગયેલ ત્યાં તેને માંદપ થઈ આવેલ. પછી ઠીક થતાં અમરેલી જવા નિકળ્યા, રસ્તામાં સા. નું મુકામ ધારી ગુંદાળી હતું તેને મળવાની ધારણાએ ત્યાં ગયા અને સા. ને મળતાં તેઓએ ઘણી મહેરબાની બતાવી—“ મારી આગળ તમારી તારીફ મેકમડો સાહેબે ઘણીજ ઘણી કરી છે. તથા તમારી સાથે વાકર સા. વીગેરે ખીજ સા. નો પરીચય પણ મારા જાણ્યામાં છે ”—વીગેરે કહી ઘણું માન સન્માન દીધું.

પછી ત્યાંથી ગવરીદાસ પોતે અમરેલીના દરકનો પણ શ્રી સર-  
કારથી કાંઈ નોર લાવવાની ધારણાએ અમરેલી આવી પગ ટ-  
કાવી રહ્યા તથા મુલુકગીરી ખાતે દસ્તુર વીગેરેનો નોર પાડવા  
રંગીલદાસ તો સાહેબ પાસેજ રહેલા. આનંદેલ સા. ના પેટમાં  
ગીણતી ખરી કે જેમ આ કામનો સીગો મજમુદારને સોંપ્યો  
તેમ આગળ ઉપર તેમનું દસ્તુર પણ ચાલુ કરવું તેથી છોતેરમાં  
રંગીલદાસે જે યાદ આ સંખધે બેલેટાઈન સા. ને આપેલ તે  
તથા તેને લગતા બીજા કાગળો સાથે ટાંકી એક રીપોર્ટ (સંવત  
૧૮૮૦ માં ) મુખ્ય સરકારમાં કર્યો.

સંવત ૧૮૭૮ માં ખુમાણની રહેણાકનો મુદ્દો લાવનગરવા-  
ળાએ જેતપુરવાળા ઉપર સાબીત કર્યાંથી સાહેબે ધારી ગુંદાળીથી  
જેતપુર જઈ ત્યાં જપ્તી કરેલ.

રાવ સા. ગોપીંદરાવજીને ત્યાં લગન અમરેલી મુકામે થત  
પોતે ન આવી શકતાં દીવાનજી સાહેબે ઘર કુટુંબને મોકલ્યું તે  
સાથે રઘુનાથરાય પણ રજા લઈ વડોદરેથી અમરેલી આવ્યા.  
પછી જુનાગઢ જતાં વયમાં જેતપુર મુકામે રંગીલદાસ તથા  
વજ્રદાસને મળતા ગયા તથા રસ્તામાં રેવાશંકર જેઓ પોતાના  
પુત્ર શામળદાસને ખરજવાનું દર્દ ધણું વધેલ તેની દવા નીકો  
વડોદરા અને યાત્રા નીમીતે ડોકોરજી વિ. જતા હતા તે પણ મળ્યા.

થોડો વખત જુનાગઢ રહી રઘુનાથરાય પાછા વડોદરે નોક-  
રીમાં હાજર થતા ત્યાં ભાઉ સાહેબે માગણી કર્યાંથી દીવાનજી  
સા. ને કાને નાંખી તેનું પણ હોંદવી, દારસી લખણું વિ. હું  
કામ પડે તે રઘુનાથરાય કરતા એ રીતે સંવત ૧૮૮૦ ની સાલ

આવી પોતી એટલે ઘર છોડે ડોઢેક વર્ષ થયેત તેમાં વળી ક-  
 ત્યાણુરાયની વહુનો આગળ ઉપર સીમંતનો પ્રસંગ હતો તેથી  
 વડીલોના લખવાથી રજા લઈ રઘુનાથરાય ઘેર આવ્યા. આ  
 અરસામાં ગવરીદાસે અમરેલી વી. માહાલોનું મુલુકગીરી દરક  
 મળે જતું તે સંબંધે અરજ કરેલ તે ઉપરથી ત્યારે  
 બાબાજી બચાજને અમરેલી પંચ મહાલનો હીસાબ આપવા  
 દીવાનજી સા. પાસે ગોળીદરાવે મોકલ્યા ત્યારે તેની સાથે  
 કેટલાંક કામો જેના ખુલાસા વડોદરેથી લેવાના હતા તેની  
 યાદ કરી મોકલી હતી તેમાં ગવરીદાસની માગણીની પણ  
 કલમ લખી હતી. દીવાનજી સા. પોતાના વખતમાં એ બાબત  
 નીમીત હરસાલ અમુક રકમ અપાવતા એટલે બાબાજીએ વિદાય  
 થવા વખતે ખુલાસો પુછતાં દીવાનજી સા. ખુદના જાણવામાં કે  
 એ માહાલોમાં મુળ મુલુકગીરી ચુકવતીનાંજ ગામગોડો એટલે  
 ગવરીદાસનો જે હક તે વાજખી સાચોજ છે. વળી ઈંગ્રેજ અમ-  
 લમાં સંવત ૧૮૭૬ પછી કાઠી લોકો વધુ જોર મારી ઉંચું જોઈ  
 ગયેલ તથા દેશ ફરીયાદે ઉપડી મનસ્વી અરજીઓ શ્રી. સરકાર  
 સામે કરે છે—આવા મામલામાં ગવરીદાસ પોતે જોજવાદાર માણસ  
 તે અમરેલી હોઈ તે માહાલ ઉપર અરજીઓ થાતાં તેની વાકેફ-  
 ગારી પુરી તેથી સવાલ જવાબમાં ઉપયોગી તથા રંગીલદાસ ખુદ  
 સા. પાસે એટલે ત્યાં પણ સવાલ જવાબમાં તે ઉપયોગી-એ  
 રીતે બન્ને પુરૂષો ઘણા કામના છે—એમ વીચારી કદરદાનીથી  
 રૂકાર આપી પાંચે માહાલમાં ગામ ગન્ના વાર પોતે અપાવતા  
 તે પ્રા. દરતુર કરી દઈ સનદ આપવા ફરમાવેલ. લખાણનું કામ

મુળ વિશેષે કરી ધજ કરતા ને તે હથેજ ચીડી પત્રો વીગેરે સર્વે જગેતી મજમુંદારી રીતે ચાલતું તેમ ચત્રવવા હુકમ આપ્યા પ્રા. ૧૩૦૧ શ. દસ્તુર સીવાય ધરતી વાડી અમરેલીના તળ કરમે તથા દીવાળી ઇત્યાદી કે વસ્ત્રો મળતાં તે સુદ્ધા દેવા-વીગેરે અંદાઅસ્ત બન્ને વડીલો તથા રઘુનાથરાય, વ્રજદાસ, કલ્યાણરાય વીગેરે સર્વે અમરેલી હતા ત્યાંજ થઇ આવ્યો. પછી ગવરીદાસ બધાંને લઈ જુનાગઢ ગયા અને કલ્યાણરાયની વહુના સીમંતનો અવસર થયાએજ્ય પાર ઉતાર્યો નંતર વ્રજદાસ સાહેબ સ્વારી દરીયા કાંઠે હતી ત્યાં હાજર થયા.

શ્રી મહાલસા કાંત

સીકો

રાવશ્રી સચ્ચાણરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસબેલ સમસેર બહાદુર-તા. રઘુનાથરાય ગવરીદાસ તથા વ્રજદાસ રંગીવદાસ જત ત-મારા વડીલ તથા તમે સરકાર સેવા ચાકરી એકનીઠે હરએક કીધી તથા કરવાને ઉમેદવાર ચાકરીના ઉપઓગ તથા તમારા નીરવાહ થવાં ઉપર નજર દઢને સરકારથી કૃપા કરીને મજમુંના દરખા પરગણે અમરેલી તથા કોડીનાર તથા ધારી ઘાતરવડ તથા ચાવંડ દામનગર કસબા તથા પરગણા ગામોમાં દાએતું કરી આપું છે તેની યાદ એલાહીદા સરકારની શ. ૧૩૦૧ તેરસોએક તથા જમીન કસબે અમરેલી મધે વિદ્યા એકસોનેત્રીસ વાડી મુધાં તેમાં પીતની કોસ ૨ ને તળે વીધા ત્રીસ તથા બારે તરાની જમીન વિદ્યા સો મજે એકંદર ધરતી વિદ્યા એકસોનેત્રીસ

એણે વિગતે આપી છે તેના ઉપલોગ પુત્ર પૌત્રાદી વંશપરંપરા  
દરક તથા ધરતી વાડીનો લેખે ને સરકાર ચાકરી કરે છે તેવી  
એકનીયે કરજો. સંવત ૧૮૮૦ ના ફાગણ સુદ ૨ સન આખી  
આશરીન મઆતેન વ અવધ જાણીજે છ ૧ માહે રજબ

મોતબ મુક

## પ્રકરણ ૧૧

સંવત ૧૮૮૧ થી સંવત ૧૮૮૪

૧-રંગીતદાસનું અવસાન.

રઘુનાથરાય-( લેખક પોતે ) ચતુર્માસ જુનાગઢ રહી, પછી  
રાજકોટ જઈ રંગીતદાસ, કલ્યાણરાય વીગેરેને મળી અમરેલી  
આવી પોતાની ચાકરી ઉપર ચડવા વડોદરે ગયા. કલ્યાણરાય  
આ વર્ષે હાંતમાં આવેલ તેથી તેને પ્રજ્ઞદાસ પાસે રહી ઇંગ્રેજ  
કાયદે પોતાના કામકાજમાં નાખી વાકેફ કરવા રંગીતદાસે પોતા  
પાસે તેડાવી રાજકોટ રાખેલ.

આ સાલ અવર્ષણથી કાઠીયાવાડમાં દુકાળી હતી. રઘુનાથરાય  
વડોદરે પહોંચ્યા બાદ તેની પાસે દીવાનજી સાહેબે, ખેલેંટાઈન  
સા. ના કારખાંસીયે મુંબઈથી વડોદરે થઈ સાદરે જતાં ભાંડિ સા.  
મારફત કાંઈ ખોટી સાચી કરી શ્રીમંત ખુદનું મન પોતા વિષે  
ઉચક કર્યાંતી તથા પોતાના બંધવ ગોવીંદરાવજી તરફના પાત્ર  
આસંતોષની વાત એકાંતે ખેટ ખુલી કરેલ-એવો રઘુનાથરાય ઉ-  
પર તેનો ભરોસો એકેલ.

ચાવંડ તપા વિષે બાબરાવાળાએ તકરાર લીધેલી તેનો ધર-  
મેળ નીકાલ થાય તો કરવો કે કેમ ? એમ રંગીલદાસ તથા  
ગવરીદાસે રઘુનાથરાય મારફત દીવાનજી સા. ને લખી પુછતાં તેઓ  
શ્રી. ના કહેવાથી રઘુનાથરાયે ખુદ હજુરમાં જઈ શ્રીમંતને કાગળ  
વંચાવી સર્વ હકીકત રોશન કરી એટલે તેઓશ્રીએ દીવાનજી સા.  
ને પુછી મત લઈ તત્કાળજ રૂકાર આપેલ અને તે પ્રમાણે ઉત્તર  
કરી વળ્યાથી છેવટ રૂકાર પ્રા. ત્રણ ગામ બાબરાવાળાને પાછાં  
આપવા દરાવી એ કામને ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસે ધરમેળે પાર  
પાડ્યું. વળી જે જે મામલા આલગ દેશ સુધ્ધાની ગામગના વાર  
અરજીઓ વીગેરે પડેલ તે સર્વનો મુખ્ય ધણીનો પ્રતાપ પણ નોર  
લાવ્યાથી પોતાના ધણીના કામમાં પુરા ઈમાનદાર છે  
એવી ગીણતી સાહેબ લોકોને પણ નજરમાં આવી.

ત્યારબાદ સંવત ૧૮૮૨ શરૂ સાલે પોતે બેએ ભાઈ (ગવ-  
રીદાસ તથા રંગીલદાસ) શ્રી ડોકરજી તથા શ્રી નર્મદજીની  
યાત્રા વીગેરે ખાનગી કામે ત્યાં આવશું તે દીવાનજી સા. ને પણ  
કાને નાંખશે એમ રઘુનાથરાયને લખી મોકલ્યું એટલે દીવાનજી  
સાહેબે પણ એ વાત જાણી-“ જરૂર આવજો ” એમ પોતા  
તરફનો આગ્રહ ઉત્તરમાં લખાવ્યો.

દરમિયાન સંવત ૧૮૮૧ ના શ્રાવણ ભાદરવેથી રઘુનાથરાયને  
જરા માંદપ થઈ આવ્યાથી શરીર નબળું પડેલ તેથી વડોદરાના  
પાણીએ અસર કરવા માંડી તે આરામ થઈ શરીર વળવાને  
બદલે દહાડે દીવસે ઘસાતું આપ્યું. હવે જે હવાફેર માટે કાઠી-  
ચાવાડમાં આવવાનું કરે તો શરીર સુધરી જાય પણ ઉપર લખ્યા

આ. વડોદરે આવવાની વડીલોની ગોઠવણમાં ખસેડ પડે તેથી  
 પોતે છાનું રાખી વડીલોને તળીયતના ખજર કંઈ ન દીધા  
 અને ખીજાઓને પણ વારી મુકેલ કે તેઓ કાંઈ તે સંબંધે ન  
 લખે-રઘુનાથરાયને તો નમળાઈ વધતી ચાલી. આ વર્ષ સીંકરથ  
 હોઈ ગોદવરીનો મેળો હતો પણ ત્યાં મરફી ચાલતી હોઈ  
 હજારો માણસો છુટતાં જુનાગઢથી પુણનંદ સ્વામીને સાથે લઈ  
 મુંદરજી રંગીલદાસ ( રઘુનાથરાયના સગરા ) ત્યાં ગયેલ તે  
 એક નાશકમાંજ નીષ્ઠ થયા. ઉનાળામાં તો તે રોગ ગુજરાત  
 કાઢીયાવાડ તરફ ફેલાયો તેથી ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસે આવી  
 હવા જોઈ, આવતા વર્ષ ઉપર વડોદરા આવવાનું ટેવી એ મત-  
 લખે લખી જણાવતાં, રઘુનાથરાયે પોતાના શરીરની નબળી અ-  
 વસ્થા જોયું તે કોઈ આવી તેડી જાઓ ત્યારે અવાય તેમ છે  
 એમ ઉત્તર વાળ્યાથી કશું ન વીચારી એએ ઘરનાં નાનાં મોટાં  
 કન્યાશુરાય તથા વહુવાર સીકે વડોદરે રવાના થયા. ડાકાર સુધી  
 તો તાણી છુસી રઘુનાથરાય રહ્યા ગયા તેનો તાડો લાગ્યાથી  
 તેને હલો આવી ગયો. માણેકલાલ સકુટુંબ શ્રી નાથજી જવા  
 વહેલા નીકળી મુકેલા તેને આવી હવામાં આગળ ન જવા દેવા  
 રંગીલદાસ વાડાસીનોર વીરપુર સુધી જઈ પાછા વાળી લાવતાં  
 દર્દની ઝપટમાં પુરા આવી ગયા તે સહુ પંચ રાત્ર વધુ ડાકાર  
 રોકાઈ વડોદરે આવવા નીકળ્યા ત્યારે રંગીલદાસે પોતાની ગાડી-  
 માં રઘુનાથરાયને સાથે લઈ એક ખીજાની તરફનો અહવાલ  
 ચાલતી વાટે કહ્યો સાંભળ્યો અને પછી ગવરીદાસને વાંકે કહ્યો.  
 દીવાનજી સાહેબે પોતાના વાડ રહામે નવા ચોકમાં આગ્રહથી

સર્વેને ઉતાર્યા અને રઘુનાથરાયને પોતાના ખાસ વડ (જગતાથ) ની દવા ચાલુ કરી.

ત્યારબાદ તેને જરા ફીક જણાતાં સર્વે શ્રી. નર્મદાજીની યાત્રા કરી આખ્યા આ વખતે વૃજદાસ એક ફક્ત કાઠીયાવાડમાં સા. ની હાજરવાસીમાં રોકાયેલ તે પણ ઘોડીએથી પડતાં પગે સારી ધગ્ત થઈ આવેલ તેના અને ખાનવેલ સા. નાં મડમ એકાએક ગુજ્યાથી તેના અફસોસને લઈ સા., આસી. વીલ્સન સા. ને ચાજ સોંપી રજા ઉપર ગયાના ખખર વૃજદાસથી જાણતાં વડીલોને ઘણી ગમગીની થઈ આવી.

વડોદરામાં વચ્ચે વચ્ચે વડીલો શ્રીમંત સરકારનું દર્શન લેતા. દરમ્યાન ચોમાસું જારી થાતાં રઘુનાથરાયને રોગનું દમાણુ વધવા માંડ્યું. છેવટે પેદોની સલાહ પડી કે વડોદરા રઘુનાથરાય રહેશે તો દવા છતાં બચાવ થવો મુશ્કેલ છે પણ દેશમાં તે જશે તો વર્ષ છ માસે પણ હવાફેરથી ફાયદો થવા આશા છે તેથી સર્વ સંશયોવારને લઈ ગવરીદાસે દેશમાં જવું એમ ઠર્યાથી ગણપતી ચોથની ભર કચેરીમાં રઘુનાથરાય અશક્ત તોપણ શ્રી. મહારાજ સા. ની રજા લેવા સાહે તેને સાથે લઈ ગવરીદાસે રૂબરૂ માંજી ત્યારે શ્રીમંત સરકારે સરે કચેરીમાં પોશાક આપ્યો. પછી માંજીએ રઘુનાથરાયની જીતવાની આશા નહિ તેથી અને વડીલોએ શ્રીમંત સરકારને રઘુનાથરાયને માથે હાથ મુકવા વિનંતી કરતાં શ્રી. મહારાજ સાહેબે હાથ મુકી “અરા હોમલ” એટલા

---

\* શ્રીમંત સરકાર આશીર્વાદે પ્રભુ કૃપાથી રઘુનાથરાયભાઈ આ પછી ૫૦ વર્ષ બાદ-આશી વરસની વયે વૈદુર્યવાસી થયા.



અક્ષર શ્રામુખે બોલી રજા આપી. પછી તો બાઉ સા., દીવાનજી સા., અમીન સા. વીગેરે એ તો નાના મોટા સર્વને વસ્ત્રાદીક આપી વિદાય કર્યા. ડાક્ટર સુધી રંગીલદાસ વળાવવા આવેલ. અમીન સાહેબે આપેલ મીયાનામાં રઘુનાથરાયને સાચવી લઈ જતાં નવરાત્રીમાં અમરેલી સર્વ આવી પહોંચ્યા અને મીયાના વી. ને રજા આપી.

૨-સંવત ૧૮૮૧ સાલની દુકાળીથી શ્રી. સરકારને રાજ ઉપર દેવું થઈ આવતાં તે વર્ષે શ્રી. સરકારે બંગલાની ખાતરી અપાવી પોતાના શાહુકારોનાં નાણાં કોટું કરી કરજે લીધેલ તે વિષે શ્રી. સરકાર શું કરવા ધારે છે ! તે સાડ ઘટે તે કારખા-રીને મુખતારીથી બંગલે મોકલવો-એમ જલ્દી પુર્વક લખાણ આવતાં દીવાનજી સા. નેજ મુખતારપણે શ્રી. સરકારે મોકલ્યા કારણ કે જો કે માહેથી પોતાની બેદીલી તો પણ એ મોટા કામ વખત કારખારનો બદલો કરવો ફીક નહિ એમ લાગ્યું. દીવાનજી સાહેબે માહાલે માહાલના આંકડા ચલાવી સાત વર્ષના દબરાનો ઘજેજી બહાંદરીથી બદોખરત કીધો પણ ત્યાં સુધી બાંધેલ ખર્ચે શ્રી. સરકારને રહેવું પડે એમ હતું તેથી શ્રી. નો ભરસો વધુ ઉઠી ગયો.

ત્યારબાદ આગળ ઉપર શ્રી. ખંડેરાવજીનો જન્મ થાતાં તેની વધામણી જ્ઞાને એક હજુરીયાને શ્રીમંતે નામ. ગવર્નર એલ્ફ્રીસ્ટન સા. ની પાસે મુંબઈ મોકલ્યો ત્યાં તેઓ સા. ની અરજી તપાસતાં શાહુકારનાં કોટાનાં નાણાં એકકદમ ભરાય તો સાત વરસનો બાધ નહી લેવાય-એવું કહેતાં દીવાનજી સા. નો

કારભાર મોકુફ કરવા તથા નાણાં ભરવાની તજવીજમાં શ્રી. મહારજન સા. પડી ગયા પણ કમનસીબે ત્યાં તો નામ. એલ્ડી રૂન સા. બદલાઈ તે જગા પર નામ. માલકમ સા. નીમાઈ આવ્યા, એટલે દરેક વખત દરમ્યાન ( સાત વર્ષ અંદર ) શ્રી. સરકાર નાણાં ભરે તો પણ ન લેતાં કરાર મુજબ ચાલવું જોઈએ એ પ્રા. નવા ગવર્નર સા. ને સમજાવવા રેસીડેન્ટ મા. મુંબઈ ગયા. આ વર્ષે વજદાસના પુત્ર ભગવતીદાસને જનોઈ ફેવું હતું તે સમારંભ ઉપર રઘુનાથરાય હજી અડકત હતા તે. પણ તેને અને કલ્યાણરાયને લઈ અમરેલીથી ગવરીદાસ જુનાગઢ આવેલા અને તે પ્રસંગ પાર ઉતર્યાનંતર વજદાસને સા. હજી રાજકોટ અને કલ્યાણરાયને અમરેલી મોકલ્યા અને ગવરીદાસ રઘુનાથરાય સહીત જીડા જુનાગઢ રહેલ કારણ કે કલ્યાણરાયે અમરેલીના દરકના કામ ઉપરાંત રાવ સા. ની મરજી મેળવત. ખુદ કર્યાના લાગણી માંડી કુલ શહેરના વેરાવાંટીમાં પુછાણ મથા રવારી શીકારી ચઢવા ઉતરવાના મામલામાં પણ તેની ( કલ્યાણરાયની ) ગવરીદાસ પ્રભાણે દીક્ષેર પ્રકૃતિ નીવડી આ પતાં એ સર્વ મહાત્મ સખંધી મામલો તથા કુલ કામ પાગાલ સુધાં ઘરઘંધાનાં ખાતો પત્રાંમાં લાય તજે જે મ્હેતા-દલપત ઝાલે અને બહુલાઈ તેના હથુ અને તે ઉપર પોતે બહુ મ્હેનતી ને પંડ્યે સહુ કામ સંભાળી લઈ ગવરીદાસને ખેરીકરી કરેલ.

ત્યારબાદ વૈશાખમાં રઘુનાથરાયની મોટી પુત્રી તથા ગુલામરાયની પુત્રીનાં લગ્ન હોવાથી તે પ્રસંગ ઉપર વજદાસ, કલ્યાણરાય ગવરીદાસ, રંગીજદાસ આદી સહુ ઘર સાથે ભેજો થાત.

કન્યાદાનનું કાર્ય જ્ઞાતી ભોજન વી. યથાર્થીત ઉકલ્યાનંતર રંગીલદાસ તથા વૃજદાસ રાજકોટ ગયા અને ગવરીદાસ તથા કલ્યાણરાય અમરેલી આવ્યા.

રઘુનાથરાય જુનાગઢ રોકાણા અને ચાતુર્માસ ત્યાં રહ્યા. વચમાં ખુદા નવાખ સા. બહાદુરખાનજીનું દર્શન લેતાં, ખુદા નવાખ સા. ને રાગ રાગણીની પુરી પરીક્ષા તે રઘુનાથરાયે વડોદર સેવ્યાથી તેના ભેદ થોડા ઘણા બાણે તે વાતે વાતમાં કહી બતાવ્યાથી નવાખ સા. પ્રસન્ન થયા અને ત્યારપછી એવો કોઈ પરદેશી જાનાર આવે અને મીજલસ થતી તે વખતે યાદ કરી રઘુનાથરાયને તેડાવતા તથા રઘુનાથરાય બાંધ ત્યારે ખુદા નવાખ સા. ખીજું કામ બહુત કરી બંધ રખાવી તેના ઉપર દ્રષ્ટીથી દેશપરદેશની વાતો ઘણી કરે-પુછે એ પ્રા. મીઠી નજર દેખાડતા. આ વખતે ગોવીંદજી જાલાનો કારભાર જુનાગઢમાં હતો.

હજી સુધી રાજકોટ દસ્તુરીનું ખાસ ખુલેલ નહિ. રંગીલદાસને કોઈ જમીંદારોમાંથી મુરવતે દસ્તુર મળતું તથા એ વઠીલોને નામે હડાળા તથા હડેલા એ ગામ ઈજારે રાખેલ તેથી રંગીલદાસ ધંધાર્થે ખર્ચ કરી નીભાવ કરતાં પણ નામે કવરો નહિ અને કોઈ તેનામાંથી ગોટોવાળે કે ખાઈ જવાનું કરી શકે તેવી તેની કાની તબવીજ નામે નહિ. તેનું સર્વ બાણે બાંધે જન્મથી પુણ્ય સાધવાનીનું હતું. વૃજદાસની સરસાઈ તથા હીમત ખીજા ઘાટની, તે પોતાના ખાનગી ધંધામાં કહીઓનાં ગામ તપાના ઈજારા રાખતા. વચમાં વલાહનાં જામો પણ રાખેલ હત્યાદી એક ઉપર એ સામટા ધંધામાં તેની હીમત નજર પહોંચ ઘણી તેથી તેના

પિતા કરતાં તેણે હાથ પહોંચ સારી મેળવી તેમાંથી પોતાનાં ખાનગી ઈત્યાદી ખર્ચ પણ સારાં કીધાં.

૩-આ વર્ષ કન્યાગત હોય વૃજ્ઞદાસને રાજકોટ તથા કલ્યાણરાયેને અમરેલીની ચાકરીમાં રાખી બન્ને વડીલો પોતાના ઇશ પકવં કબીલા માત્ર અને સાથે એક રઘુનાથરાયને લઈ ભાદરવામાં જોધપુર ખંભાળીયા રસ્તે કારંકાં યાત્રાએ ગયા. ત્યાં તીર્થ સેવન સામટા દીવસ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શ્રાદ્ધાદીકથી ઉકલી પછી શ્રી બેઠ ગયા ત્યાં શરત્પુનમના ઓછવ પર્યંત રહી પછી શ્રી ઇષ્ટદેવની આજ્ઞા લઈ પાછા પોરબંદર રસ્તે થઈ આવવા નીકળ્યા કારણ કે આ. વીંસન સા. ની સ્વારી ત્યાં હતી. રાવળ પહોંચ્યા ત્યાં શરદોત્સવ રાકાયુકત થયેલ તેની આગલી રાતે રઘુનાથરાયને ત્યાં પુત્ર દુલેરાયભાઈનો જન્મ થયાની વધામણી લઈ મોસાળીયાં જોર આવી મળ્યો તેથી સર્વે પોરબંદર જઈ, દરબનું જાતી ભોજન કરાવી, રંગીલદાસ ત્યાં સાહેબ સ્વારીમાં રોકાતાં, ગવરીદાસ સથવારા સાથે પૌત્રોત્સવના પ્રસંગે સારૂ લુનાગઢ આવ્યા. તે ઉકેલી અમરેલી ગયા તથા રઘુનાથરાય તો લુનાગઢજ રોકાયેલ.

માગસર ઉતરતે પોરબંદરથી સા. ની સ્વારી રાજકોટ આવી તેજ રાત્રીમાંથી રંગીલદાસને શરીર કાળજવર કે નવ દીવસના નવજવર હોવાય છે તે સત્તત લાગુ થતાં દરદે દીવસે રૂઢ્યુકત જોર પડી હાંફે ઉપડથી વૃજ્ઞદાસે અમરેલી લગ્યા કિયર ગવરીદાસ સાથે કાશીદાસને લઈ રતોવાઈ આવતાં પણ વજનસર પહોંચી ન શક્યાથી મેળાપ નથયો અને પાસ મુદ્દ ૨૦ ને દરદે રંગીલદાસે વેઢુંવાસ ક્યો. એ દુઃખની સીમા ત્યાં શું સંભવું

રીને મમજી, શાણા હોઈ તે પ્રા. કામ સારી રીતે ચલાવતાં જેમ જેમ તેની સાથે પ્રસંગ પડતો ગયો તેમ તેમ મીઠી નજર (મજમુદાર ઉપર) થતી ગઈ.

આ અરસામાં શાહુકારોને દેવાનું ધારી શ્રી. સરકારે સાત વરસનો દરેક કરેલ તે સામુત રાજ્યાનાં જાહેરનામાં સર્વથા આવેતાં શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર તરફ એક વડોદરા તથા સુરત અઢાવીસી નવસારી વીગેરે જાહાજ રાખી, આઢી કુલ મહાલ મકાનો મુલુકગીરી અને તેના અવેજ સુદ્ધા કબજામાં (sequestration) લઈ તે કામ કુંપની સરકારથી દીવાનજી સા. ને સ્વાધીન કરી વીલીયમ સા. ગુજરાત કમીશનર નીમાતાં તે અમદાવાદ જઈ રહ્યાથી નવાખ અમીનુદ્દીન, મીર સા. અમીન જમાદારના પુત્ર વીગેરે તથા કુલ શાહુકાર મંડળ-ટુંકામાં તમામ રીયાસતનાં ઘણાંખરા લોક અમદાવાદ જઈ રહેલ અને દીવાનજી સા. કડી મુકામ રાખી રહ્યા. આ વર્ષે ભાઉ સા. નું ગુજરવું થયું હતું.

આવું નાંસ શરૂઆતમાં રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ વડીલ ગવરીદાસ પાસે અમરેલી આવ્યા પછી રઘુનાથરાય તો લાંબો રોજાયા અને વૃજદાસ પાછા રાજકોટ ગયા. કાચાણરાય તો અમરેલીજ હતા. આ વખતે જ્યેન સાહેબે પ્રથમ આવતા દસ્તુરના જે રૂ. ૪૫૫૬) હતા તે બદલે રૂ. ત્રણ હજાર લેવા મજમુદાર ખુશી છે એવી કબુલત માગતાં અમરેલીથી વડીલનો રૂકાર મળાવી ગવરીદાસ તથા વૃજદાસને નામે વૃજદાસે કબુલત લખી આપી પછી રજા લઈ તે નીલ તરણાવવા દારકાં ગયા.

આ. ખલેન સાહેબે-મુલુક ન બેએલ તેથી તથા મોટાં છોટાં મુલકી કામો બ્યાંહનાં હતાં ત્યાં તપાસ કરી બેવાના હેતુથી સંવત ૧૮૮૫ ના શીત કાળે તે કરવા નીકળેલા.

આ વખતે ગોવીંદરાવજી પોતાની નાની પુત્રીનાં લગ્ન દીવાનજી સા. કરી દેવાના હતા, તેથી દીવાનજી સા. ખાસે કડી ગયા ત્યારે બાબાજી બ્યાજીને તથા તેની ખાસે વાકફગાર નરીકે ગવરીદાસને અમરેલીનું કામ-સોંપતા ગયેલ તથા મજમુદારો તરફથી આ વિવાહમાં ભાગ લેવા કલ્યાણરાયને કડી મોકલેલ. ત્યાર બાદ ડેડાણવાળે ફરીયાદ કરી કે શ્રી. સરકારે બેરાવરીયા તેની હદમાં બે ગામ વસાવ્યાં છે તેથી તેના દાખલા પુરાવા રજુ કરવા તાકીદ આવતાં ગવરીદાસ અને રઘુનાથરાયને સાથે લઈ બાબાજી ગયા તેવામાં વિવાહ ઉદ્દેશી ગોવીંદરાવજી પણ કડીથી આવી પહોંચ્યા તે સાથે કલ્યાણરાય પણ હતા. તે ઘણા દીવસથી ઘર આગળ જઈ શકેલ નહિ તેથી તેને જુનાગઢ મોકલી ગવરીદાસ તથા રઘુનાથરાય અમરેલી આવ્યા અને ત્યાંના દરકી કામ સંભાળી હાજરી ભરી. આર માહાલની રજુવાત તો એકજ મજમુદાર હતી હતી, ઉપરાંત અમરેલી અને તેના પ્રગણામાં પણ મુલુકગીરીના ગામો દાખલ અને ખુદ અમરેલી ઉપર પણ મુલુકગીરીની જમીનો છોસો એટલે પાંચે માહાલમાં મજમુદારોનો ખત લખવા વીગેરેનો પુરો હક હોઈ ફક્ત અમરેલી પ્રગણાનું કામ દેશાઈ તરફ લખવા પુરતું રાખીને તેને પણ એટલો સીગો કરી આપેલ એટલે તે અને મજમુદાર બન્નેને કચેરીમાં ખુદ કમાવીસદાર - દક્ષીણીમાં ઉતારે ત્યારે સામેલ રાખે, તે, તેની જમણી બાજુ મજમુદાર

અને ડાબી મેર દેશાઈ એમ બેસારી ઉતારે એ પ્રા. ધોરણ હતું. ત્યાર બાદ અમરેલી પંચમહાવના ધારાળાના જમીન લેવા વી. કામ ચાલેલ તે સર્વનો બંદુબસ્ત રઘુનાથરાયનેજ હાથે થયેલ.

એ કામ ઉકલ્યાનંતર રઘુનાથરાય જુનાગઢ આવેલ. પછી વ્રજદાસના માતૃશ્રીને ભારે મંદવાડ થઈ આવ્યાનું લખી જણાવતાં વ્રજદાસ પણ રજા લઈ ત્યાં આવ્યા બાદ તેનાં માતૃશ્રી ગુજરી ગયાં—તે ઉપર ગવરીદાસ જુનાગઢ આવી ગયેલ.

૨—સંવત ૧૮૮૬ ના શીત કાળમાં ગોર્ધીદેવ ઝાંઝાને કારભાર જુનાગઢમાં મોકલ કરી બ્લેન સા. વેરાવળ રસ્તે દરીયાના કીનારાના માહાત્મે જેવા ફરવા નીકળેલ તેની હાજરીમાં કલ્યાણરાયને મોકલી વ્રજદાસ જુનાગઢજ રોકાયેલ. આ અરસામાં મુંબઈના નામ. ગવર્નર માલ્કમ સા. શાહુકારોના કોટા બહાને શ્રી સરકાર માહાલો કબજી કરેલ તેને લીધે તથા દીવાનજી સા. ની નીમનોક શ્રી. સરકારે બંધ કરેલ વીગેરે કારણે ગુજરાતમાં પંધાર્યા અને વડોદરે આવ્યા ત્યારે શ્રી. મહારાજ સાહેબે સહામા જઈ મરજી રક્ષણમાં મણા ન રાખી તથા શાહુકારનાં નાણાં ભરી દેવા પોતે તૈયારી બતાવી પણ દીવાનજી સા. ના બંદુબસ્ત વિષે ફકાર ન આપ્યાથી નામ. ગવર્નર સા. સાદરા તરફ ગયા અને દીવાનજી સા. ને કુંવની સરકારના લેખ પત્રે નીમનોક સંબંધે તથા તેણે ગોર્ધીદેરાવજીના પુત્રને દત્તક લીધેલ તે વિષે ખાત્રી પૂર્વક બંદુબસ્ત કરી આપી, કાઠીયાવાડ મુલુક જેવા રાજકોટ તરફ વિદાય થયા.

ગવર્નર સા. ની આમદ નઝદીક તેની મુલાકાત સાર સહુને

એ અગર આવતાં સહુ કોઇ દીવગીર થયા. ગોવીંદરાવજી તો ત્યાંજ રહ્યા અને બાબાજી બચાજીને અમરેલી ખાતે મુખીપણે મોકલ્યા.

આ. બલેન સાહેબ રેવ-યુ કમીશનર તરીકે જતાં આ. વીલખી સા. એજન્ટ તરીકે આવ્યા. તે અરસામાં વૃજદાસના તેડાવ્યાથી કલ્યાણરાય રાજકોટ ગયેલ તથા એજન્ટની મદદ છતાં દસ્તુરી હજી મળ્યામાં નથી એમ સા. ને વિનંતી કરતાં તેણે દીનાસો દઇ મજમુદારી કામ પ્રહેલેથી ચાલ્યું આવતું તે નવેસર નામથી “ કેવી રીતે ” ચલવતું એ વિષે દરાવતી એક યાદ પોતાની સહીથી કરી આપી.

ભાદરવે માસે તે વર્ષ કપીલાજીનું પર્વ આવતું હોઇ, તે ઉપર સહકુટુંબ બાબાજી તથા અમરેલીના શ્રી. ગુંસાંજી મહારાજ મહાજન સોકના સંઘ સહીત દારિકાં જવાનું કરતાં, ગવરીદાસે પણ યાત્રાની તૈયારી કરી અને રઘુનાથરાય તો ચાતુર્માસમાં અમરેલી આવેલ એટલે પાસેજ હતા તેથી કલ્યાણરાયને તેડાવી લઇ પોતાનાં નાનાં મોટાં સર્વ કુટુંબ તથા વૃજદાસના કપીલા સહીત સંઘ ભેગા ગયા અને દારિકા યાત્રા કરી આવ્યા. ત્યારબાદ જુનાગઢ થઇ, કલ્યાણરાય તથા ગવરીદાસ અમરેલી આવ્યા અને રઘુનાથરાય રાજકોટ વૃજદાસ પાસે ગયા.

આ અરસામાં મજમુદારને દસ્તુરી આપવા વિષે નામ. મુંબઈ સરકારને પુછેલા ખુલાસાની છેવટ મંજુરી આવી પહેાંચી એટલે ત્યારથી પ્રભુકૃપાથી મજમુદારનું દસ્તુરી વતન, ઉંડ, આગળ બા-બરીયાવાડની દસ્તુરી સહીત ખીન દીકત ચાલુપણે ચાલતું થયું.



શ્રી. સરકારની પોતાના માહાલો કબજા કર્યા સંબંધેની ફેરી-  
યાદ સાહેબ લોકો હથુ વિનાયત સરકાર સુધી પહોંચી. દરમ્યાન  
નામ. માદકમ સા. ની બદલી થઇ ત્યાં લાર્ડ કલેઅર સા. નીમાઇ  
આવેલ તે મુંબઈથી વડોદરે આવી શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ  
સા. ની મુલાકાત લઇ મારવાડ જ્યાં નામ. ગવર્નર-જનરલ સા.  
પધારેલ તેને મળવા સાર અમદાવાદ રસ્તે જતાં, હરદો સરકાર  
વચે આટલો વિરોધ કેવળ સારાભાઈના સમજવા ઉપર લેખી  
તેને પેન્શન ઉપર ચડાવી કચેરી કામથી દુર કર્યો.

મારવાડથી મોટા સા. વડોદરે આવ્યાનંતર શ્રી. મહારાજ સા.  
સાથેની બેઠકમાં તેઓને ઘટતી સમજીતી આપી, તેમજ વીલીયમ  
સા. ને જે કહેવાનું થતે તે કહી એનેજ રેસીડેન્ટ તરીકે કામ  
ઉપર પુર્વવત્ નીમી વડોદરે રહેવા કહ્યું તથા દીવાનજી સા. ની  
નીમનોક બાબત કંઈ શ્રી. સરકારને કહી શકાય તેવા રસ્તો ન  
દીકો અને એ વાતે માદકમ સા. બંધનમાં આવેલ તેથી ( દી-  
વાનજી સા. ના દત્ત પુત્ર ) કૃષ્ણરાવને તેની હયાતી સુધી કુંપની  
સરકારે દોલતમાંથી ૨૪ ગ્રામીસ હજારનું વર્ષાસન આપવું દરાવી,  
કબજામાં શ્રી. સરકારના માહાલો તથા મુલુકગીરીના અવેજ  
હતા તે સરવનો ખુલાસો એકદમ આપ્યો અને જેને ગાયકવાડી  
મંડળ જીદું પડી અમદાવાદ રહેલ તેને શ્રી. મહારાજ સા. પો-  
તાના રાજના માલીક તેથી તેઓની હજુરમાં હાજર થઇ રહેવું  
એ પ્રા. હુકમ કર્યો. આ પ્રા. મહારાજ સા. ને ખુશ કરી  
નામ. લોર્ડ કલેઅર સા. મુંબઈ પધાર્યા.

જે લોકો બેદીલ થઈ અમદાવાદ ગયેલ તેઓને વડોદરે હા-

જર થતાં લયનો પાર નહિ પણ શ્રી. મહારાજ સા. મહા દયાળુ તે મોટું દીલ રાખી કોઈને હરકત કરી નહિ. ફક્ત દીવાનજી સા. પાસે જે જે પેશામદમાં તેનોજ માત્ર નીષેધ કરી આકીનાને નજરાણો લઈ જે તે જગ્યાએ પુર્વવત આહાલ કરી પોતાના માહાશે શ્રી. સરકારે સંભાળી લીધા.

અમરેલીમાંથી ગોવીંદરાવજીના ઇશારાથી આખાજી રાજકોટ જઈ રહેલ. ફક્ત આખાજી બચાજી અને ગવરીદાસ અમરેલીમાં હતા તેથી ગવરીદાસની સલાહથી શ્રી. સરકાર હુજુર પાગાહવાળા આખાજીએ બસે ત્રણસે માણસો સીખંદી ચાકર તરી રાખી લઈ અંદુબસ્ત કરી સર્વ વિગત વડોદરે હુજુરમાં લખતાં-દીક કીધું એવો ઉત્તર આવ્યો. ત્યારગાદ વડોદરેથી ઘોડોપંત ભીકા-જીની અમરેલી ખાતે નીમનોક થઈ.

## પ્રકરણ ૧૩

સંવત ૧૮૮૮ થી ૧૮૯૦

ગવરીદાસની શ્રી. સરકાર સાથે છેત્રી મુલાકાત અને અવસાન.

સંવત ૧૮૮૮ સાસે હેલુનાગઢમાં નાગરી નાતમાં વિવાહ થવાનો હેતુ તેથી રઘુનાથરાયની પુત્રી દુર્લાભનાં લગ્ન કરવાનુંધારી ગવરીદાસે તે વર્ષના શીતકાળમાં “ જ્ઞેશી ” જેસારી વિવાહના ક્રમનો આદર કર્યા બહી ફાગણ માસે રઘુનાથરાયના મામા

ખુશાનયંદ તથા ચૈત્ર માસે રઘુનાથરાયની મોટી પરણેલી પુત્રી નરભે ગુજરાત, ગવરીદાસ તો વિવાહ આબર્યા પરંતુ વૃજદાસને ત્યાં તેના પુત્ર ભગવતીદાસનાં લગ્ન થવાનાં તેથી તે રગ્ન લઈ જીનાગઢ આવતાં રઘુનાથરાય રાજકોટ રહ્યા.

વિવાહ ઉકેલી વૃજદાસ રાજકોટ ગયા એટલે વૈશાખમાં થોડુપંત અમરેલી આવવાના છે એવી ખબર પડતા ગવરીદાસના જાખવાથી રઘુનાથરાય અમરેલી ગયા. થોડુપંત આવતાંવેંત તો અદાવતી લોકની આડી ચુગલીથી બ્રાંતીયુક્ત ખરા પણ ન્યારે રઘુનાથરાયે તેને મળી બધી વાતથી વાકફ કરી, મજમુંદારની કારનો સાફ માંમલો અને અદાવતી લોકોનું કહેવું કંઈ રીતે જીકું અને કપટનું છે તે સર્વ ગળે ઉતાર્યું ત્યારે થોડુપંત કહે કે સંવત ૧૮૮૨ સુધી શ્રી. સરકાર અને દીવાનજીને વિશ્વતા નહોતી તેથી શ્રી. સરકારે દીવાનજીને દુર કીધા પછી જે કાંઈ નવીન પ્રકાર બન્યો હોય તેની મંજુરી વડોદરેથી મેળવવી—આડી તે પહેલાંનું તો દીવાનજીનું કરેલ કામ બાહ્ય હોઈ ગ-રાગર ચલાવવું એમ હુકમ છે તો તમારો દરક સંવત ૧૮૮૦ થી છે તેથી તે પ્રમાણે હું ચક્રવીશ માટે જેમ તમે લેતા હો તેમ લીધે જાઓ અને તમે તમારું કામ કીધે જાઓ એવી પરવાનગી થઈ આવતાં તે વખતથીજ દીવાનજી સા. ના અમલમાં ઘાટ હતો તેમ ચાર મહાત્ત આંગત મજમુંદારની રજીવાતના અને એક અમરેલી તથા તેના પ્રગણામાં હરદો મજમુંદાર અને દેસાઈ મળી કામ ચલાવવા લાગ્યા.

આ અરસામાં મજમુંદારની પાગાહ લઈ એક જાણે જાતે

વડોદરે આવવાની ઉપરા ઉપર સરકાર હુકમથી તાકીદ આવતાં તે વખતે પોતાની પાગાહ નગારાં નિશાન સુધ્યાં સાથે લઈ ગવરીદાસે પાંડ્યે જવા હીમત કીધી. રઘુનાથરાયને અગાઉ વડોદરાના પાણીની ઝપટ લાગેલી તેથી તેને અમરેલી રાખવા દ્યું એટલે કલ્યાણરાય મહા હીમતવાન તે આવી વૃદ્ધાવસ્થાએ વડોદરાને એકલા કેમ જવા દેવાય એમ કહી આગ્રહ પકડી, બહુલાઈ મેતાને સાથે લઈ ગવરીદાસ ભેગા ગયા. તે પહેલાં દીવાનજી સા. ની પાગાહ વડોદરે મગાવી લીધેલ તેથી તે ભેગી મજમુંદારની પાગાહ પણ લઈ લેવાની કદાચ અંદરથી ગીણતી હોય એમ તે વખતે તો ભાર્યું.

વડોદરે પહોંચ્યા પછી કારભારીને મળવા વખતે નવો પ્રસંગ પણ તેની પાસે સખારામનાના હુજુરાત પાગાવાળા અને વિનાયક આપા—એ જુનાં જાણીતાં માણસો હતાં તેઓએ ઉત્તમ પ્રકારે મુલાકાત કરાવી આપી પછે શ્રી. સરકારની મુલાકાત સમે આપા સુધાં કારભારી વીગેરે સહુ એ રીકાકત સારી આપતાં, એક ઘોડો સારો સાથે લઈ ગયેલ તે નજર કરતાં, અંદરખાનેથી કદાચ પાગાહ લેવાની ગીણતી હશે તોપણ એક તો ગવરીદાસ પોતે દેખાવે તેજસ્વી પ્રતાપી પુરૂષ તે સંવત ૧૮૮૨ માં શ્રી. સરકારની હાજરી ભરી ગયેલ તે વખતની તેની રવાંમીલકતી નજરે જોયેલ અને તાજેતરમાં અમરેલીથી દીવાનજી સા. વાળા ઉદી જતાં કાઠી લોક વીગેરેને જાંની ઉશ્કેરણી પણ તે હંગામોમાં નક્ક રાખ્યા જેવું આખાજી હુજુર પાગાવાળાના લખ્યાથી પોતાની નજરમાં, વળી ઘોંડુંપંત દાદાએ પણ પોતાનો સતોપ, મજમું-

દારની ખેરખાઈ રસાઈ તથા સાહેબ લોકોમાં પણ તેનો સમાસ અને તેના ઉપર મીઠી નજર તેથી મજબુદારનું ઉપયોગીપણું વીગેરે લખી જણાવ્યાથી શ્રી. સરકાર પોતે પુરા કયાસ કદરદાન તે માણસ વર્તવાવાળા, વળી છેક વૃધ્ધાવસ્થામાં પોતે છતાં જાને આવી હાજરી ભરી એટલે છેવટ વડીલના મ્હોંનીજ મુરવત-વીગેરે કારણે પાગાહ ઉતારે લઈ જવા ફરમાવ્યું. પછી એક વખતે દસ્તુર પ્રા. હજુરમાં જવું થાતાં શ્રીમંતે હાજરી લઈ પોતે શ્રીમુખે કહ્યું કે-તારે ઘણું વૃધ્ધ શરીર તે આવજવ ન કરતાં, ( કલ્યાણરાય જે પાસે હતા તેની રહામુ ) જોઈ આવે મારી પાસે હાજરબાસી તથા હરેક કામસર મોકલતા રહેવું- તે પ્રા. નીત્ય કચેરીમાં હાજરી ભરે જતાં ગવરીદાસની પાગાહને સાદરે તૈનાતમાં મોકલવા હુકમ થયો તેથી પરદેશમાં રહેવાનું થતાં પાગાહનાં જુતાં લોક ફરી ગયાં અને જવા ના પાડી પણ કલ્યાણરાય તથા બહુભાઈ માહા જુજરસ તે મહેનત તો પરી પણ વડોદરા મ્હોટું શહેર તે વધારે પગાર દેવો કબુલ કરીને પણ માણસ મેળવી વખતસર હુકમ પ્રા. જાણીએ પાગાહ રવાના કરી.

ત્યાર બાદ ગવરીદાસે આરજવથી પાગાહની છેક ટુંકી ની-મનોક તે હવે ઇંગ્લેન્ડ અમલ થાતાં નીભાવ થનો નથી અને કરજદારી કરી ચલવણું પડે છે, એમ આરજ કરતાં તે હકીકત નજરે આવ્યાથી શ્રીમંતે કહ્યું કે સમુર રાખો અને આગળ ઉપર સમાસ કરી આપીશ હાલતો ખીજ લોકો વાદ લેશે માટે સાદ-રથી તુરત બદલી કરાવી શોભાવડલે મોકલવું છડે તે કાઠીયા-વારમાં મુરવતે ચત્રવી શકાય તેમ ચલાવજો-એવું ફરમાવું.

બદલી કરી આપી એટલે ગવરીદાસે લખતાં પાંચા પરચારી કાઢીયાવાડની ચાકરી ઉપર આવી દાખલ થઇ.

ગવરીદાસ વડોદરે રોકાયેલ તેની પાસેથી નજરાણો લેવા વિષે શ્રી. મહારોજ સાહેબે માશીની નજર રાખેલ તો પણ કંઈક નજરાણો લેવા એવું સાધન સૂત્ર અદાવતી લોકોએ કરવા માંડ્યું હતું તેવામાં વેણીરામ જે કંઈકતે શ્રી. સરકાર તરફ વી-કાલતે ગયેલ તે કાર્ય સીદ્ધ કરી વડોદરે આવ્યાનંતર ખટપટ થઇ તે વડોદરાના કારભારી થતાં, ગવરીદાસ, પ્રભુની વડાઈએ કરી કોઈનું ન ચાલતાં રજા રખસતનો પોશાક તથા ચદરનો અવેળ પામી સંવત ૧૮૮૯ ના શીતકાળમાં અમરેલી આવી પહોંચ્યા.

૨-સીતેર વર્ષની અવસ્થાએ ગવરીદાસ વડોદરાની ચાકરી ભરી આવતાં શરીર એ સફરથી આવતાં છેક નિર્બળતાને પામી ગયેલ તેથી તથા રઘુનાથરાયની પુત્રી દુર્લભના લગ્ન કરવાની ધારણા તેથી પોતે અમરેલી ન રોકાતાં જુનાગઢ ગયા તથા ના-ગરી ન્યાતમાં બીજા કોઈને ત્યાં વિવાહ નહી તેથી અર્ચનો મા-મલો પણ કંઈક કાલને વિચારે લાચાર તે દુર્લભના લગ્ન માટે આદર કરવા લાગ્યા.

વેણીરામભાઈના કારભારમાં ઘોંડાપત્તદારની તગીરી થતાં આપાહને અમરેલી માહાલની સોંપણ થઇ તેણે પણ મજમુદાર-રથીજ મમતા પૂર્વક કામ લેવા માંડ્યું કારણ કે તેઓની શકદગારી, લખણ, દસ્તાવેજમાં અને ઈત્રેણ મામલામાં પર નાહુકે બેજ મજમુદારના ઘરનો નિદાન સારો એ તેના જોવા બાણુવામાં હતું.

વિવાહ ઉપર કલ્યાણરાય, રઘુનાથરાય વીગેરે રજા લઈ જુનાગઢ આવ્યા અને એ પ્રસંગ નિર્વિધિને ઉકેલ્યો.

સં. ૧૮૯૦ શરૂ સાથે અમીનુદીન નવાબે અમરેલી પોતા નરક એક વરસ કર્યો પછે આંકડો ખાંધી લેવા કરી લેતાં, તે ઉપર મોહોબુલ્લાખાં અને તેના હાથ નીચે દુર્લભજી (વાણીઆ) ને મોકલ્યા. નવાબનું કારભારી પાસે પ્રયત્ન જોઈ અદાવતી લોકોએ વળી મજમુદાર વીરધ ભરામણી કરવા માંડી થણો ઉપાડો લીધેલ. આવા સમેમાં કલ્યાણરાયે ખાન સા. સાથે હળી મળી પોતાનો સીંગો ટીક રાખેલ.

આજ અરસામાં એકમેરે રઘુનાથરાયને દુંડીયું આવી ગયું, ખીજી બાજુ ષુજહાસને વીલખી સાહેબે વઢવાણની જમતીના કામ ઉપર મોકલ્યા. ત્યાં ગવરીદાસ માંદખે દયાનાં, રોગ વધતો જાય છે એવા ખબર આવતાં કલ્યાણરાય અંગાઉથી જુનાગઢ ગયા અને રઘુનાથરાય પોતે હજી અશક્ત તો પણ મીયાનાની સ્વારી-એ જઈ પોંચ્યાનંતર ત્રીજે દીવસે પોસ ચુદ ૧૩, રાત્ર વખતે ૧૪, ની પહેલી રાતનાજ ગવરીદાસે વૈકુંઠવાસ કર્યો તેનું થયા-યોગ્ય ઉત્તર કાર્ય કરી કલ્યાણરાય એકલા અમરેલી ગયા અને ષુજહાસ તો કેઠે જોઠે મામમાં હટકટ આવી શક્યા.

આ પ્રમાણે ગવરીદાસનું અહીંક જીવન પુરું થયું. તલ્લવારના તે જમાનામાં પણ ગવરીદાસ સાધારણ પંકતીના રીપાઈ ન હતાં. તેથી ગીણતી તો મોટા સરદારોમાં થતી એટલુંજ નહિ પણ લડાઈના વિકટ મામલાઓમાં તેણે પાછી પાતી ન કરતાં મોખરે રહીનેજ ભાગ લીધેલાં તથા કોઈ કોઈવાર તો મોટા

હંગામાં દાખવાની જવાબદારી તેને શીર રાખવામાં આવતી એમ માલુમ પડે છે.

૧. ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસ સંજયે નીચેનું આરોપ કરેલું કવિત જાણવા જેવું હોઈ અત્રે લખવું ઉચિત ધાર્યું છે:—

કટક આણીયાં દખણરાં જોર મહેનત કરી  
 એ વાતાં સુગી દોહીરે આગરે  
 નવો સદ્ગો એસારીયો રણુ નાગરે  
 ખરાંદળ આણુ અલગરાં એડીયાં  
 આપીયો દોકડો નાહ કર એડીયાં  
 દાસ ગવરી અને રંગીલો ડાંખરાં  
 ધુળધાણી કરી જડેજ વાળી ધરા  
 શહેર રાજકોટમાં ધુવાંડા સોસરા  
 તે દીકરા સવાઈ ત્રીકમદાસરા

પરંતુ ગવરીદાસ એકલા “શીપાહી” ન હતા, તેઓ એકલાં શસ્ત્રોજ વાપરી જાણતા એવું ન હતું. “અરછી” કરતાં પણ વધુ જોરદાર જે “કલમ”-મુત્સદ્દી પેશા-તેમાં પણ તેની જીણતી ઉંચી કોટીની હતી. પોતાના વડીલ ત્રીકમદાસના હાથ તળેજ ન્હાનપણથી મુલુકગીરી ખાતાની તાલીમ લીધેલી હોઈ, એક જાણુ જ્યારે કાઠીયાવાડને તો વિદેશી લાગે તેવી મરાઠી રીયાસતના-આ દેશના વાકફગાર હોઈ-તેઓ ચક્ષુસમા (માર્ગ-દર્શક) હતા ત્યારે બીજી જાણુ તે વિદેશી રીયાસતના આક્રમણ સામે આ દેશના ભુમીઆ ભુપાલોની રક્ષક દાલ સમા હતા તેને લઈનેજ વાકર સા. નું “સેટલમેન્ટ” એ નામથી ઓળખાતો



ગાયકવાડી મુલુકગીરીની જમ્મેનો ખંદુઅસ્ત થયો તે ગવરીદાસને  
 હાથે અને તેને મુસદ્દેજ થયો એમ કહેવામાં જરાએ અતિશયોક્તિ  
 નથી અને તે વાત કાઠીયાવાડના પોલી. એજન્ટ ( તે વખતના  
 સર્વેપરી ઇન્ચેજ અમલદાર ) આ. લાંગ સા. ના પત્રથી પુરવાર  
 થાય છે. એક દ્રુક્ત દસ્તાવેજ છે લેખની નકલ કરનાર તરીકે  
 ગવરીદાસે કામ કર્યું હતો તો પોલીટીકલ એજન્ટ સા. ના દર-  
 જમ્મેનો મોટે! અમલદાર કદી પણ તેને પુછત નહિ પણ ગવરી-  
 દાસે તે ખંદુઅસ્તના અંદરના મુખ્ય સંચાલકોમાંની એક વ્યક્તિ  
 તરીકે ભાગ લીધેલ હોઈનેજ તેને પુછાણુ વીગેરે થતાં એ દેખીતું  
 છે અને એ વાત પણ તે ખંદુઅસ્તને નજરે જોનાર તેના પુત્રના  
 ( રઘુનાથરાયભાઈના ) આંહવાલથી વધુ સ્પષ્ટ થાય છે.

મુત્સદ્દીઓમાં પણ ગવરીદાસ “ હાહ, હા ” કરે એ મી-  
 સલના પુરુષ નહિ હતા. રઘુનાથરાયભાઈ લખે છે કે ગવરીદાસની  
 “ પડી રહી પણ પ્રકૃત ઘણીજ નીખાલસ ભાળી તે ગાયાહ,  
 “ દીવાનહ સહુના સમજામાં, ઈ વાતે તે કોઈવાર ગમે તે ઘાટે  
 “ બોલી જતએ તોએ ભોલા છે લેખી ક્ષમા થાતી. તેહમાં રંગી  
 “ લદાસનું કહેવું જે જરે કોઈ ઉપર ગાયાહનો ગુસે થ  
 “ પ્રત્યક્ષ રાગ રૂપમાં આવે ત્યારે દીવાનહ દેસાંહભાઈથી માંડી  
 “ સહુ દમ પકડી બેસી રહે. માલ હાલાહત નૃસિંહ રૂપનીજ  
 “ ધારણા સહુના દીદામાં આવતાં ખીજ પણ ઉલટા મુજબ  
 “ લાગે તેવું, તેમા હાથ જોડી તોપના ગોળા જેવું ચાલેવા વત  
 “ તેહમાં એક ગવરીદાસ સન્મુખ ઉભા રહી અરજ વિનંતી  
 “ કરે તેહમાં તેહનો નિષેધ સુભા તરફથી થયામાં ન આવતાં

“ નીદાન ગવરીદાસની વિનંતીએ તેહનો બંધ ખુલાસો પામે,  
 “ ન પામે તેવું હોય તેહનું કાઈ કષ્ટજ કમા થઈ આવે-એવી  
 “ રીતભાત ગીણતી તેહના પંડની ખાસાઓ પામે, તેહમાં એક  
 “ મેર ભોળપણ ધપણ નીઃકષ્ટ છે એહવા લેખાથી વસીયો ને  
 “ મુત્સદ્દીગીરીમાં સીપાઈગીરીનો ઝોટો જુજવે મેં મલે મરદા-  
 “ રોને જોવા નીવડામાં, તેથી સહુ મજલીસમાં તેહનો દાવ  
 “ રવાખ, રૂપ ઉપર ચઢતું પણ હઠતું ન દેખાયે ને નિખાલસ-  
 “ પણે સાચમાં હજુર રૂગરૂ કે થાંસે એક ખીજમાં બોલે તે  
 “ સાંભળી રહેવું પડે. ”

ગવરીદાસનું પોતાના કુટુંબ પ્રત્યે કેવું વર્તન હતું તે તો રંગીલદાસના પ્રસંગમાં આગળ લખાયું છે. રઘુનાથરાયભાઈ બીજે ઠેકાણે લખે છે કે-“ રંગીલદાસ ગવરીદાસનાં પરસ્પર  
 “ ચીત ઘણાંજ નિર્મલ તે ઉપર કયા અંતરની આગળ ઉપ-  
 “ રતી પણ તે બેને નામે ગીણતીજ ન મળે. એક ખીજને  
 “ સ્વાર્થની ચરચા પણ કોઈવાર દીદામાં ન આવે એવો શુદ્ધ  
 “ એખો ઘાટ. ”-રંગીલદાસ તેને પીતા તુલ્ય ગણતા કે લક્ષ્મ-  
 “ નીજી માફક તેની મર્યાદામાં રહેતા તે સર્વે ગવરીદાસના શુદ્ધ  
 “ નીખાલસ ભાવની પ્રતીતિ કરાવે છે એ નિઃસંશય છે. ખુદ પો-  
 “ તાના પુત્ર ઉપર હોય તે કરતાં પણ વિશેષ હેતુ તે રંગીલદાસ  
 “ ઉપર રાખતા એમ રઘુનાથરાયભાઈ સાક્ષી પુરે છે.

ગવરીદાસ વિદ્વાન હોય સંસ્કૃત હોંદી કાસીમાં પુરા નિ-  
 “ લ્લાત હતા અને જો કે તે પોતાના પિતા ( ત્રીકમદાસજી ) કે  
 “ નાનેરા ભાઈકે ( રંગીલદાસ અને રેવાશંકર ) માફક “ કવિ ”

કહી તે તમે અસહશ્રીજ દરબારની ચાકરી કરતા આવો છો ને વળી પણ મોતીએ કહું જે દરબારની ચાકરી કોધામાં કમીનો રાખતા છે નહિ તે ઘટે છે ... ... ભાઈશ્રી દીવાનજી કોરની હકીમત મોતીએ કહી તે આ જગતી લા. અમારી વરધ ખોટ તો દીવાનજીને ગળે છે માટે ભાઈ વખત પ્યારીક છે મોતી કોઈ વાતે ભુલે તો ભુલવા દેશોમાં-મોતીના મુરખી હો એટલે ભલામણ શું લખું. શા. ૧૮૭૬ ના ગ્રાવલુ વદ ૫ \*

સહી

૭-સ્વસ્તી શ્રી. વડોદરા માલશુભસ્થાને સરવ શુભકેવમા વાયક મેહેતા શ્રી રંગીવલ્લભ ત્રીકમલસ શ્રી ભાવનગર બંદરથા. રાઓજશ્રી વળેસંઘજી તથા કુંવરશ્રી ભાવસંઘજીનો રામરામ વાંચજો. જન અત્ર ભલાઈ છે નમારી ભલાઈના કાગળ લખવા અપરંજ ખીનું લખવા કારણ હ છે જે શ્રી. સરકાર ગવરનઃ આહેન બાહાદુર શ્રી વડોદરા આવો છે ... ... આહેનને ઇલે કેટલાં દીવસ થાશે, દેશી પરદેશી માણસ મુલાકાતે આવે છે નહિ, કદાપી કોઈ આવે તેને મળવું થાય છે ! ... ... તેના સમાચાર પીસ્તારીને લખજો. આહી સરખું કામકાજ કાગળ સમાચાર લખજો-ભુલાઈ મળણોમાં-અસહશ્રી અખલાસ,

\* આ જ. આહુયા સહ. તે નવાનગરના જામશ્રીનાં રાણા હોઈ તેની પછવાડે જામશ્રીને દનક લઈ તે જાળક હોવાથી રી જંટ દરજે કામ કરતાં હતાં “ મોતી ” તે મોતીરામ શામળક બુચ નગરના દીવાન હતા તેને સંબોધે છે.

તુલ્ય હવને સંતોષ થાય છે. પરંતુ હમણાના સમયમાં તમારો  
પત્ર આવી વર્તમાન જાણ્યું નોતું. તેની પ્રતીક્ષા અત્યંત રહેતી  
એટલામાં તમારો પત્ર પોસ્ટ સુદી ૨ ના મીતીનો મુદ્દમ વિપ્ર  
સાથે પોહોંથી વર્તમાન જાણ્યું અરધી મુલાકાત જેટલો સંતોષ  
થયો.....હાલ પ્રસંગે જુનેગડ જવાએ એમ ધારણા પોંચતી  
નથી તમે ભાઈ રેવાશંકર તા. ગુલાબરાયને લખું તેએ તો એક  
ઘર એક વીચાર તેણે ન્યુતતા રહેનાર નહિ તત્ર પી  
તમારા ઘરનાં ભાઈ છોકરાં વીગેરે ખહુ હુશુઆર છે  
મશ્વર કૃપાથી કોઈએ ગાફલ નથી ... .. ગવરીદાસ !  
તમારેજ મહોએ કેટલીક વાતની ખાતર જમે છે. ઘણું  
ગુણગાંતને શું લખવું ... .. સંવત ૧૮૭૩ ના પોસ્ટ સુદ  
૬ શુકરવારે પ્રાતઃકાલે. રઘુનાથરાયને શ્રી સ્મરણી.

\* લા. સુંદરજી સવજીના રામરામ વાંચજો.

૨-આઈ શ્રી આધુષા...વા. મેતા રંજીલદાસ ત્રીકમદાસ  
જેમ જત રામાચાર જાણજો જે તમારી કોરની હકીકત પોતીએ

\* આ સુંદરજી સીવજી ધોડાના સોદાગર હતા તથા લાખો  
નો વેપાર કરતા. કુંપની સરકારનો કાઠીયાવાડમાં ખેલેલો પગ  
થયો ત્યારે આ દેશના જાણકાર હોઈ સાહેબોને તે સલાહ દેતા  
તથા નાણાં ધીરી માહોલો તાલુકા ઈબરે રાખતા-કાઠીયાવાડના  
ઘણા ખરા ભુપાલોનાં કારભારાં પણ જાતે અગર પોતાના મા-  
ણસો દ્વારા તે કરતા તથા આ. જેલેંટાઈન સા. ની તેના ઉપર  
સંપુર્ણ કૃપા હતી.

કહી તે તમે અસત્તરીજ દરબારની ચાકરી કરતા આવા  
 છે ને વળી પણ મોતીએ કહું જે દરબારની ચાકરી કોધામાં  
 કમીનો રાખતા છે નહિ તે ધો છે ... ... ભાઈશ્રી દીવાનજી  
 કોરની હકીમત મોતીએ કહી તે આ જગાની તા. અમારી  
 વરધ જોટ તો દીવાનજીને ગજો છે માટે ભાઈ વખત બારીક છે  
 મોતી કોઈ વાતે ભુલે તો ભુલવા દેશોમાં-મોતીના મુ-  
 રબી છે એટલે ભલામણ શું લખું. સા. ૧૮૭૬ ના ગ્રાવણ  
 વદ ૫ \*

સહી

૭-સ્વસ્તી શ્રી. વડોદરા માલશુભસ્થાને સરવ શુભકેપમા  
 સાયક મેહેતા શ્રી રંગીલક્ષ્મી ત્રીકમલસ શ્રી ભાવનગર બંદરથી  
 સા. રાઓત્રશ્રી વજ્રેસંધજી તથા કુંવરશ્રી ભાવસંધજીનો રામરામ  
 વાંચજો. જન્મ અત્ર ભલાઈ છે તમારી ભલાઈના કાગળ લખવા  
 અપરંજ બીજું લખવા કારણ ઇ છે જે શ્રી. સરકાર ગવરન-  
 રાહેન બાલદુર શ્રી વડોદરા આવા છે ... ... સાહેબને ઇહ  
 કેટલા દીવસ થાશે, દેશી પરદેસી માણસ મુલાકાતે આવે છે કે  
 નહિ, કદાપી કોઈ આવે તેને મળવું થાય છે ! ... ... તેના  
 સમાચાર પીસ્તારીને લખજો. આહી સરખું કામકાજ કાગળ  
 સમાચાર લખજો-ભુલઈ ગણશોમાં-અસત્તરી અખલાસ

\* આ જ. આધુઆ સ્થ. તે નવાનગરના જમશ્રીનાં રાણી  
 હોઈ તેની પછવાડે જમશ્રીને દત્તક લઈ તે બાળક હોવાથી રી  
 જંટ દરજે કામ કરતાં હતાં “ મોતી ” તે મોતીરામ શામળજી  
 જીવ્ય નગરના દીવાન હતા તેને સંબોધે છે.

ધરવટ રાખો છો તેજ રીતે રાખજો. સંવત ૧૮૭૬ ના  
વરખે ચૈત્ર પુન ૫ શનેઉ

દઃ દેસાઈ વીરલજી સોમજી તથા મહેતા નરસીદાસ  
લાધારામ તથા દેસાઈ સેવકરામ રાખરામનો  
નમસ્કાર વાંચશો.

( આ ત્રણે પ્રધાનો હતા )

૪-સ્વસ્તી શ્રી અમરેલી સ્થાને સકલગુણ નિધાન સરવશુભિ  
ઉપમા લાયક મેહેતા શ્રી ગવરીદાસ ત્રીકમદાસ-શ્રી ભોવનજી  
જાંદરથી લા. રાઓળશ્રી વજ્રેસંઘજી તથા કુંવરશ્રી ભાવસંઘજીના  
રામરામ વાંચવા. જત અત્ર ભલાઈ છે તમારી ભલાઈના કુગળ  
લખવા. અપરંચ લખવા કારણુ ઇ છે જે ..... શાખપરમે મે  
અમારા ગામ મોજે પાંચતલાવડા વીજેરે સાથે સીમાડાનો વાંધો  
દરાવતા ..... હાલ સાંભળું છે જે શાખપરથી સરકારના  
માણસે આવી અમારા ગામના વાડનો કોસ છોડવાને કોશી  
આને મારના માંડો ..... અમારા માણસને જખમી કરો  
દ વાત ધીજ અધરીન છે સરકારને તો અમારા પ્રગણને  
વાજખી રીતે પુશટ્ટી રાખવી ઘટારત..... સીમા  
રાની ચોખ વાજખી પરમાણે ગામેતીને ચલવી અથવા ઉભે  
પખસ જે માણસ જુના પરમાણીક વાકફદાર છે એનાથી પંચ  
ની રૂએ સમાધાન કરાવી આપવું ઇ વીશે તમને વીશેષ  
લખવાનું કારણુ નથી તે કજીઓ થાતાં મને કરાવવી ઘટારત  
છે. સંવત ૧૮૮૬ ના ભાદરવા વદ ૧૪

મુરખી શ્રીની કુશળતા પત્ર હમેશા નિરંતર ચાલુ છડેં અપરંચ સમાચાર જાણુને જે લખવા કારણ વિનતી ઈ છે જે તમારો કરુણાશાગર પત્ર માંગશર વીદ ૧૪ નો લખેલ ચી. શ્રી. વ્રજદાસની મારફતે આવ્યો તે પોતો વાંચી મળાતુવ સંતોશ અતંત આનંદ સુખ ઉપનું પરંતુ તમે ક્રેટલીક વેગતઆદ અત વીસતારી લેખી તે મુરખી શ્રી તમે વડીલ છે તમથી અધી; તે શુ છે વાસતે સલાહ શીખામણ હમેશાં લખો છે તેજ રીતે લખશો.....તમારી કૃપા...વિસરાતી નથી અમ સરખી સેવા લખવી માહા શુદ્ધ ૧૨ ગરઉ સં. ૧૮૮૩

શ્રી રણછોડ શત છે.

ઉ-સ્થિત શ્રી છરણગઢ માહાશુભસ્થાને સેવારાધે તમોતમ પરમપુજ અરચનીઆન્ય સકલગુણ સાગર એવ સરવશુભ ઉપમા અનેક વિરાજમાન તીરથરૂપ મુરખી શ્રી ભુજનગરથી દરશણ અલીલાખી વિનતિ લખમીદાસ વી. વલભજીના શેર સ્થાં. નમસ્કાર ડંડવત સેવામાં પોચે. જત્ર અત્ર શ્રી .. કૃપાથી સુખ આનંદ છડેં વડીલ સાહેબશ્રીની કુશળાર્થ નેરંતર ચાલુ છડેં અપરં ખીજુ સમાચાર ૧ જાણુને જે લખવા કારણ વિનતી એ છે જે તમારો કૃપાપત્ર સાધુ સંગાને આવો હતો તે વાંચી સંતોશ ઉપનો માત્રેત્રને જેવો લેખો વડે તેવો લેખો હતો. તેનો પ્રતિઉતર એજ સાધુ સંગાને લેખો છે.....પરંતુ તમારો પત્ર ચી. સાધુ વ્રજદાસ મારફતે.....દાગણુ શુદ્ધ ૧૧ ગરઉ અત્ર આવો તે પોતો વાંચી મળાતુવ પ્રેમ સંતોશ ઉપનો તેમાં તમે

તડના વેરોધના ઉકલ સમધી લેજો તડનો વેરોધ મેટો છે .....  
 ...તે તમે કીધું હશે તે ઠીકજ કીધું હશે તે યાંચી અમને  
 બહુ આનંદ ઉપનો જે આપણી લાજ રાખી ઉકલ કીધો તે  
 તમને માવેત્ર માણસને શું લેખી શું દેખાડું જેવું તમારો  
 ભરોસો હતો તેજ પ્રમાણે કીધો ને તમે શ્રી હરણુધટ્ટી  
 સંધાવનારા છો માટે કાગળમાં ઘણો જરૂર લખો નથી... વળતી  
 ખુદ શીખામણ લખજો દા. મુદ્દા બારસ શુકર સા. ૧૮૮૩

શ્રી રણછોડજી શત છે.

૮-સ્વરતી શ્રી રાજકોટ શુભસ્થાને સેવારાધે તમેતમ પરમ  
 પુજ અરચનીઆન્ય ગંગાજલ નીરમલ પુન પવિત્ર ચૌદ વિદ્યા  
 ગુણુ બદન્ય ચતુર સીરિમણ સકલગુણ સાગર એવં સરવ શુભ  
 ઉપમા અનેક વિરાજમાન તીરથ રૂપ વડીલ સાહેબ શ્રી પ  
 રંગીલદાસ ત્રીકમદાસની સેવામાં શ્રી ભુજનગરથી વિનંતી દર-  
 સણ અલીલાખી લક્ષ્મીદાસ વિ. વલભજીના કહેન પાચે  
 લાગી શેરસા સ્તાં. ડંડપ્રન પોચે જત્ર અત્ર શ્રી—ની કૃપા  
 થકી ને વડીલ સાચેખના આશીરવાદથી સુખરૂપ છઉં. તીરથ  
 રૂપ મુરખી શ્રીની કુશળતા આરોગતાના કરુણા સાગર પત્ર હ-  
 મેશા ચાહું છઉં.....લખવા કારણ વિનંતી છ છે જે માં. શ્રી  
 મોતીરામ વીજેરે શ્રી ગુજરાત પ્રાંતમાં આવેલ છે તેનો મુદ્દલ  
 થકી કાગળ પત્ર છે નહિ તેની બહુત ચંતા રહે છે તેનો કોએ  
 તમને સમાચાર ખબર હોયે તે લખશે.... ગુજરાતનું  
 દારજ સીધી થઉં, તમારી સલાહે સીધી થેમ, માવેત્ર



૧૦-સ્વસ્તી શ્રી છરણગઢ સ્થાને-પુર્ણરાધે તમોત્તમ પરમ  
 પુજ અરચતીઆન સંકરગુણ ભુવણ ભુપિત સરવ શુભ ઉપમા  
 લાયક વિરાજત રાજશ્રી ભાઈશ્રી પ ગવરીદાસ ત્રાકનદાસની  
 એવામાં શ્રી ખંભાણીચેથી વી. મોતીરામ શામલજીના જુગલ  
 કર જેડી દંડવત વાંચજ્ઞે...તમારે કાગળ ભાઈશ્રીના કારજના  
 વિષ્ણુ જમાડાં આસરે શ્રીનગર રસ્તે આવો તે ભા. શ્રીનગરમાં  
 વિપ્ર...જમાડી દક્ષણ વગેરે તમારા લખવા પ્રમાણે રૂડી રીતે  
 કીધું છે...કાગળ શ્રી ભુજના તમારા ખીડત આજ...ભુજ પો-  
 ચાડા છે...અમે પણ કાગળ ભાઈ લખમીદાસ વત્તલજી ઉપર  
 અમારી ખુદ્દિ પ્રમાણે લખો છે...મા. શ્રી આપના નામનો કા-  
 ગળ લખો છે તે અતિ પદવી ચડાવી લખો. એ શું ! એ કાંઈ  
 કીક નૈ કેમ જે તમે વડીલને એ લખાવવું નૈ કર્યા ચી-  
 રંજવીઓ ઉપર લખો છો એજ રીતે લખવો વળતો  
 કાગળ કામકાજ લખતાં રહેજો સંવત ૧૮૮૫....

\* સેવક મોતીના દંડવત

શ્રી શંકર

૧૧-રાજશ્રીના વિરાજત રાજ્ય માન્ય રાજશ્રી ગવરીદાસભાઈ  
 સ્વામીએ સેવેસી- યોગ્ય વિઠલરાવ દેવાજી સાષ્ટાંગ દંડવત  
 વિનંતી ઉપરી ચેથીત્ર કુશળ જ્ઞાણુન સ્વકીય કુશળ લીહીન જીવે  
 વિશેષ તુમ્હાકરીતાં મકર સંક્રમણાએ તીવ્ર શર્કરા યુક્ત થેલી  
 પાદવી લે આહૈત સતોસહ સ્વીકાર કરૂન પાવલીયાએ ઉતર પાડ

\* આ મોતીરામ ખુચ જામનગરના કારભારી દત્તા.

પાવે. ભાઈ ! તુમ્હા વરચેવર પત્ર પાઠવીત જાવેત વ મુલા બાપત  
કાળજી કરોનયેત. કેવળ ગાયકવાડ સરકારયા નોખતી યાં દેશા  
તુહુન ગેલ્યા નાહિ.....રંગીલદાસ સવિસ્તર લીહીતાં કળેજ  
લોભ કીજે હે વિનંતી ( સં. ૧૮૬૫ જુઓ પા. ૬૮ )

### શ્રી શંકર

૧૨-રાજશ્રીયા વિરાજત રાજ્યમાન રાજશ્રી રંગીલદાસ સ્વા-  
મીચે સેવેસી પોખ્ય વિઠ્ઠલરાવ બાબાજી સા. દંડવત વિનંતી  
ઉપરી ચેથીલ કુશળ તા. ચંદ્ર ૨૪ માહે સફર પર્વતે યથાસ્થિત  
અસે વિશેષ કાઠેવાડાંતીલ ગાંવ મોજે રસનાળ વ પીપળવે વ  
હડાલે આપલ્યા કડે આહેત ત્યાસ ઈંગ્રેજી અમલ આલ્યા પાસુન  
ગાંવ સંબંધી ટંટે ઉપસ્થીત હોઉન બલત હોતો ચે વીસીચે  
બંદોબસ્તા વિશી બેશજી તુમ્હાસ તીર્થરૂપ રાજશ્રી દીવાણુજી સા-  
હેબ યાંહી લીહીલે હોતે.....હાલ તુમચે પત્ર દીવાણુજી સાહેબાસ  
આલે ત્યાસ કાઠેવાડા તીલ ત્રીન ગાંવ વ જાલેવાડાંતીલ લખતર  
તાલુકયાચે ત્રીન ગાંવ એકુણ સાહા ગાંવચી યાદ એલાહીદા પાઠ  
વીલી આહે.....ચે વીશી તુમ્હાસ...લીહીતીલ ત્યા પ્રમાણે યાચી  
ખેરવી કરેન...પકે બંદુબસ્તાચી નજર ખોહોચુન તુમ્હી પ્રયત્ન  
કરણ્યાત લાવા તીજકરીતાં તુમચી ખાતર જમા જાહલ્યાસ ...  
તુમ્હાંસ લીહીતીલ ત્યા અન્વયે કરાવે કરાવે. સદરી લીહીલ્યે તે  
મનન કરેન પકા બંદુબસ્ત જાલીયાસ કરાવે ..... ઉત્તર પા.  
અહુન કાંચ લીહીણ્યે. લોભ કીજે...હે વિનંતી.



# ખંડ ખીન્ને.

## પ્રકરણ ૧

સંવત ૧૮૬૦ થી ૧૮૬૮

અદાવતીયોની ખટપટથી વડોદરામાં મજમુદારને પડેલી તસ્દી પણ પાછળથી સત્ય જણાતાં થયેલી કદર.

સંવત ૧૮૬૦ ના પોસમાં ગવરીદાસનું ઉત્તર કાર્ય થયાયોગ્ય કરી કલ્યાણરાય અમરેલી જયા અને રઘુનાથરાયથી કંઈ પણ શરીરે સત્તા આગ્યા વિના દરગાહ સેવન ન થઈ શકે તેથી તે દર આગળ જુનાગઢ રહેલા તે દેહ આતુમોસમાં અમરેલી જયા ત્યાં કલ્યાણરાય પાસે હોય ત્યારે તો દરકી દફતર વી. કામની વડીલ બંધુ રઘુનાથરાયને થોડી તસ્દી પડવા દે તોપણ કચેરીમાં અદાવતના ઘટમાં તથા જુજવા નવા અમલના પ્રસંગમાં ઉપા. ખેડે વડીલના ષંડયને વધુ સમાસ, વળી તે દીવસમાં સાહેબને ત્યાંથી પર તાલુકાની યાદ, અરજીઓ આવે તે સરવેના જવાબ વાળવા વીગેરે વડીલી ધંધો બહુત કરી ત્યાંથીજ આવતાં તે કાન એકદસ્તી રઘુનાથરાય તાલુકા હતું તથા કમાવીસદર પણ તેને બદલે દરગીજ ખીન્નેથી એ કામ ન થઈ શકે એવું સમજીને તેનીજ સલાહે ચલાવવા.

આ વર્ષે નવાળ અમીનુદીનને ત્યાં અમરેલી મહાદ્વ હોઈ તેણે કંઈ કારણસર ખોલાવતાં મજમુદારના માણસ બજલાઈને વડોદરે મોકલેલ. ત્યાં મજમુદાર તો નવા કબજામાં એટલે કે સંવત ૧૮૮૨ પછી જન્મીના વખતમાં હોવા થયા છે તથા તેને દરક પણ ત્યારથી મળે છે એવું જુદું તુલ પાછું હોયું થયાનું બજલાઈએ લખ્યાથી, તેને રઘુનાથરાયે એક પત્ર જુના અહેવાલનો વડોદરે નવાળ સા. ને વંચાવવા લખી મોકલ્યો તથા તે તકે સંવત ૧૮૮૦ તો શું પણ હેઠ સંવત ૧૮૬૮ સુધીના મજમુદારના હથુના મહોર સહીના દાખલા કલ્યાણરાયે દાખ કરી વડોદરે જઈને બતાવતાં નવાળ સાહેબે કલ્યાણરાયને આપ-કથી સન્માન કરી સોનાનાં કડાં વી. નું ઈનામ આપી વિદાય કરીધા.

સંવત ૧૮૮૧ સાલે રાજકોટના પોલી. એજન્ટ સાહેબે વ્રજ-દાસને માંગરોળની જમી ઉપર મોકલેલ તથા આજ અરસામાં રઘુનાથરાય ઘર આગળ જુનાગઢ હતા ત્યાં વડોદરાના કારભારી વેણીરામભાઈના નજીકના સગા પરમાણુદ શાસ્ત્રી દ્વારકાં પંચ-તીર્થી અર્થે નીકળેલા તે દ્વારકાંથી પુરબદર માધવજીરે થઈ જુ-નાગઢ આવ્યા ત્યારે તેને રઘુનાથરાયે ખોતાને ત્યાં ઉતારી વ્યાકત વસ્ત્રાદિકથી સારી સરભરા કરેલ. તેઓ સીધાવ્યા બાદ રઘુનાથ-રાય અમરેલી આવ્યા. આ અરસામાં ખુંદ. નવાળ સાહેબ બહાદુરખાનજી બાળી બહાદુરે નીચે લખ્યા પ્રા. રૂકો મહેરબા-નીના રાહે કરી આપ્યો.

# સીકો

..... શ્રી દીવાન નવાજ શ્રી બાહાદુરખાનજી ... ... બૌ.  
મેહેતા ગવરીદાસ તથા રંગીલદાસ વગેરે ફરજનદાન ત્રીકમદાસ  
ભવાનીદાસ બ. તમને પ્રથમ ચાલુ બાંધરીનો પરવાનો કરી આપે  
છે તે વચમાં સરકારથી સરખંદીની ફરજદલી કીધી માટે તકરાર  
તમારી દલબંધી સાફ આ પરવાનો અનામત થાય છે જે બા-  
તર જમે રાખી તમે ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસની ઓલાદ સરવે  
પોતાના સગા કુટુંબી તથા વાળસ્તાની વીગત—

૧ મો. નંદીરામ સતોડરામ	૧ મો. બજી મનોરદાસ
૧ મો. જીવણલાલ નરભરામ	૧ તમારો ગોર
૧ મો. કરશનજી દુલભજી	૫

ઉપર લખી આશામી જણ પાંચ મુદ્દાંત પોતાના ઘરમાં આ-  
બાદ રહેજો અસલથી સરકાર ખેરખાઈમાં ૫ દોલતખાઈ-  
માંશાઈલ સરગરમ છે તે પ્રમાણે રહેશો. તમારા ઘરાણા-  
ની લાજ હુરમત પરમાણે સરકારથી હરેક વાતે બાલાશ રહેતી  
આવે છે તે પરમાણે બરદાસ્ત સરકાર ખેરખાઈ બાણી રાખ્યામાં  
આવશે કશી વાતે મુઝાલમત થાશે નહિ હમેશથી તમારા ઘરોનું  
ઘણું મેહેસુલ માફ છે તે પરમાણે ચાલુ મેહેસુલ તથા રાહદારી  
ચીલોની માફી પાળ્યામાં આવશે, તમારું લેણું ગામમાં હોય તે  
પાસેથી લેજો તેમાં કોઈ આપતાં ઉજર કરશે તો સરકારથી  
તમારી કુમક કરી વાળખી રીતે પાર પડાવી આપવામાં આ-  
વશે. તમારા ઘરનાં તથા ગામનાં ગાડાંને વેડ ખેંગારની હરકત

થાશે નહિ કદાચીત નોકરી વગેરેને સગમે તમારામંથી કોઇ કાંદાઈ પડે અથવા છોકરાં સુધાંત જાય આવે તે વાતમાં એહને તથા તેહના ઘરને અથવા છોકરાઓને કશી વાતે હરકત હીલો થાશે નહિ એ વાતમાં તા અમલ કોઇ સરકારનો છે તથા આંધર મીઆસાહજ.....તથા જમાદાર સાલેહ ખીા. અમુદ તથા અમ- દલા શગેવાન તથા મનાહી દુરાને ચાલુ આપા છે તેમાંથી કોઈ જમાદારને ખરતરશી થાય તો તેની અવેજમાં ખીજ જમાદારની આંધરી કરાતી આપામાં આવશે. સં. ૧૮૯૧ના ચૈત્ર સુદ ૧૦ તા. ૯ જલહજ સને ૧૨૫૦ હીજરી

મોહાર

સંવત ૧૮૯૨ સાલે જુનાગઢ નાગરી નાતમાં વિવાહ હોઇ રઘુનાથરાયના પુત્ર દુલેરાય તથા વ્રજદાસના ખીજ પુત્ર લીલાધર- દાસનાં લગ્ન થવાનાં હતાં તેથી પ્રથમ તેનાં જનોઇ ઉપર સહુ જુનાગઢ આવ્યા. જનોઇ તથા વિવાહનો પ્રસંગ-તે હુજનો મા- મલો અને ઘરની નામના મોટી તેથી તે પ્રા. દલાખું સુધાં શ્રીએ મનોરથ કરાવતાં યથાયોગ્ય કાર્ય સિદ્ધિ થઈ આવ્યાનંતર હેવ- ટમાં લક્ષ્મીશંકર દીવાને પોતાની એક વહુ હુવત છતાં ખીજ કન્યાનું વાકલત કીધું તેનો નિષેધ કરવા બહાર દેશાવરની નાતે એક થઈ જુનાગઢને જુદું રાખી તડ કીધાનું દરશાવ્યું.

આ વખતે મજમુંદારથી હાનું આંપાથલ નજીક ખેટપટ્ટી લોકે બારવટીયા આંપરાજને મળી એવો હરાવ કર્યો કે આંપરાજે અ- મરેલી પ્રગણાને ન રંજડવું અને બદલામાં તેને મસારા આંધી

આપવો-પણ આ વાત ચારેમેરથી ચાલુ પાલુ થઈ બહાર આવતાં  
વિવાહ અગાઉ વૃજદાસ તથા રઘુનાથરાયે, કમાવીસદારના  
માણસને પોતાના ધર્મ પ્રા. બહીપણે ચેતવણી આપેલ છે  
આંપરાજ ઇંગ્રેજ સરકારનો ખુની છે તેથી ઉડતી વાત સાચી  
હોય તો ઘણીજ વીસમી લેખવી. ત્યારે તેણે ઉપરથી સફાઈનો  
ઉતર વાળ્યો પણ છાની રીતે તેણે તથા અદાવતી લોકોએ વડો  
દરે ખોટું ભરાવ્યું છે મજમુદારો ઇંગ્રેજમાં પણ રહે છે તે જરૂર  
બગાડશે માટે હાલ કોઈ કામ બહાને તેને વડોદરે તેડાવી લઈ,  
પછી રજા ન આપતાં, ત્યાં વર્ષ, ૬ માસ રોકી રાખવા. આ  
ઉપરથી મુલકગીરીના કામને બહાને જુના કાગળો લઈ તમે  
બંને વડોદરે તુર્ત આવજો એવો પત્ર આવ્યાથી વિવાહ નંતર  
વૃજદાસ તથા કલ્યાણરાય ઇકોર ઉપર થઈ વડોદરે આવણ  
માસમાં ગયા અને રઘુનાથરાયે અમરેલી આવી ત્યાંનું કામ  
સંભાળ્યું.

વડોદરે પોઆનંતર વૃજદાસ તથા કલ્યાણરાય કારભારીને  
મળ્યા તે પછી કેટલેક દીવસે શ્રી. મહારાજ સા. નો મુજરો પણ  
થયો. મજમુદાર કાંઈ કસુરીમાં તો આવેલ નહિ તે ખીજું તો શું  
કરે ! પણ મલમ ગુસ્સાના વેણે કારભારીએ સંભળાવી રજા  
દેવા ટાણે નવાબને એટલુંજ કહ્યું કે તમારા મહેની ખાતરજ  
શ્રી. સરકાર તેની હુરમત ઉપર હાથ નાંખતા નથી પણ એ  
લોકો કયાં જવા આવવા ન પામે એ વાતની તમારે સુરત  
રાખવી. આ હકીકત પછી ઉતારે આવી બંને ભાઈએ રઘુનાથ  
રાયને લખી જણાવી.

વૃજદાસે આવો પ્રસંગ દીકરો નહિ પણ પાસે કલ્યાણુરાય  
 મહુ છાતીવાળા તેણે દદતા રાખી રખાવી દીવસ કાઢ્યા. દરમ્યાન  
 ભગવતીદાસ ( વૃજદાસના મોટા પુત્ર ) એકલા રાજકોટ ખાતે  
 હતા તેથી તેની પાસે જઈ ત્યાંનું હાથ સંભાળવા રઘુનાથરાય  
 રજા લઈ રાજકોટ ગયા. ત્યારબાદ રેસીડંસી પોતાનો કારભાર  
 બંધ કરાવવા તજવીજ કરે છે તેની આતમી મળી હોય તેને  
 લીધે તથા પરમાણુંદ શાસ્ત્રી જેઓનું કારભારી ઉપર ધણુંજ  
 વજન પડતું તેના ઉપર વૃજદાસ તથા કલ્યાણુરાયે રાજકોટથી  
 રઘુનાથરાયનો ભળામણ પત્ર મગાવી દીધાથી, શાસ્ત્રીજીએ વેણી-  
 રામભાઈને, જીનાગઢમાં મજમુદારની રહેણી કરણી, પોતાની  
 બરદાસ્ત ચાકરી કરેલી વીગેરે વાત કહી હશે તેને લીધે-કારભારી  
 એ બેઠા ભાઈને દીવાસો આપી કહ્યું કે, આ કૃત્ય તમારા  
 વિરોધીની ભરામણીને લીધે થવા પામ્યું છે પણ તમે હવે ડર-  
 શોમાં પડી તો કચેરીમાં બેઠા ભાઈને તેજાવતા તથા ખાનગી  
 બેઠકમાં પણ પાસે રાખતા. એવામાં કાઠીયાવાડ ખાતે ચરણાળા  
 વાળાને હરાવ પ્રા. ધરતી વાડી નથી મળી આવતી તે આપવા  
 વિષે એ. વિવ્રળી સા. ની યાદ આવેલ તે સંબંધે એએ ભાઈને  
 પુછતાં તેણે ટુંકામાં ચરણાળાની બધી વીગત સમજાવી. ઉપર  
 પ્રા. હકીકત સાંભળી શ્રી. સરકાર રૂગરૂજ નવાબ પાસે બેઠેલ  
 તેને કારભારીએ જરા હપકો આપ્યો કે એટલી મુદત સુધી  
 આ મજમુદારો તમારા હાથ નીચે છે છતાં તમે તેહું  
 દીલ ન લઈ શક્યા !! કાઠીયાવાડ ખાતે જે ગણુ તે  
 વાકફ ને સરકાર ઉપયોગી ઇશ્વર વાળાજ છે પછી ગોપા-



જારાવ મૈરાળને લગામંણુ કરી કે બન્ને ભાષને તમારે ઘેર તેડી  
જાઓ તથા તેને કાંઈ કીડીપ ન રહો હોય તેની સોગન ઉપર  
પુછી પકેપણે ખાત્રી કરજો. એ પ્રા. ગોપાળરાવે હરદો બંધવને  
તેડાવી ખાતરી દીધા પછી વૃજદાસ તો તેની વહુની માંદપના કારણે  
રજા નહ કાઢીયાવાડ આવ્યા અને કલ્યાણરાય વડોદરે રોકાયા  
તથા પોતાની હુશીયારી માહેતગારીથી ખુબ પ્રસન્નતા મેળવી.

પર તાલુકાના અમરેલી ઉપરનાં દાવાનાં મજબુદારે  
આપેલા જવાબ હરિભાઈનો જન્મ વૃજદાસ  
સાથે વહેંચણી.

આ સાથે ચૈત્રમાં રઘુનાથરાયને રાજકોટમાં તાવતી સખત  
ખીમારી થઈ આવેલ પણ આયુષ્ય બળે તેનો બચાવ થયો. હરમ્યાન  
ચાંપરાજ બારવટીયાને સરકારે હાથે કરેલ તેની કોરટ થનાર  
હતી તેમાં દેસાઈ વી. સાહેદી સાથે અમરેલીથી ગયા. કોરટ થતાં  
દાદા બાગરે સોગંદ ઉપર સર્વ વાત કહી દેખાડતાં તેનો બચાવ  
થયો પણ ખાન સા. તથા દેસાઈ ઉપર ભારે મુદો આવી પડતાં  
મહોબુલાખાનને ન રાખવા અને સોગંદ ઉપર જુડી જુમાની  
દીધા સખત દેશાઈને સખ કરવી એમ કહ્યું. પછી ઇંગ્લેન્ડ સર  
કાર કારભારનો જરૂર ફેરફાર કરાવશે એમ લાગ્યાથી ગોપાળરાય  
મૈરાળને કારભાર સોંપી વેણીરામભાઈ કત્તકતે જઈ રહ્યા.

ઓખામાં વેણીરામે તો કલ્યાણરાયને રાખવાનું કહ્યાથી  
રઘુનાથરાયને પુછતાં તેણે કોઈ કમાવીસદાર આવે તો ઉત્તમ  
એમ લખ્યાથી હરિ શેઠને મોકલી વચ્ચે વચ્ચે પડે જઈ રહેલું  
કહ્યું. પછી ગોપાળરાવજીએ અમરેલી માહાલ પોતા તરફ કરી

ત્રેતા ત્યાં ગજનન આખા અને કોડાજી નાનાને મોકલ્યા અને  
પાંચ મહાસનો અખત્યાર કલ્યાણરાયને સુપર્દ થયો એટલે તે  
પણ ભેળા અમરેલી આવ્યા. રાજકોટ વડીલી કોગળ પત્રોતર  
વીગેરે મામલો રઘુનાથરાય જેમ નવાખના વખતમાં ચલવતા  
તેમ ચલવે જતાં પછી તે વર્ષના ( સંવત ૧૮૬૪ ) ચાતુર્માસ  
સુધી કલ્યાણરાય અમરેલી રહી, વ્રજદાસના તેડાવ્યાથી રઘુનાથ-  
રાયના હાથ તળે બહુલાઇ અને એક બે કારકુન સોંપી પોતે  
રાજકોટ ગયા.

આ અરસામાં ૮૪ કલમના પર તાલુકાના અમરેલી  
ઉપરના દાવાની ચાદ રાજકોટથી વડોદરા થઇ આવતાં,  
રઘુનાથરાયે દાખલા પુરાવા સહીત તેના જવાબ તૈયાર  
કરી તે તથા તદુપરાંત અમરેલીના રહામા દપ કલમના  
પર તાલુકા ઉપરના દાવાઓ તૈયાર કરી વડોદરે મો-  
કલ્યા, બાદ સંવત ૧૮૬૫ ના માગશર વદમાં રેવાશંકર ગુજ-  
રતાં તેની હટકટે રઘુનાથરાય તથા વ્રજદાસ જુનાગઢ ગયા અને  
આમુક વખત ત્યાંજ રહેવું થવાથી બાવા કીશોરદાસ જે સહુને  
સરખાં મુરખી જેવા હતા તે હથુ ધરે સમજાવતો મામલો સુ-  
ઠતો થાય તો કરવા વ્રજદાસે આહત દેખાડયાથી એ વિષે ઘણી  
ખરી કલમો રઘુનાથરાયે લખી મોકલતાં તેમાં વ્રજદાસે પોતાની  
મરજી મુજબ ફેરફાર કર્યાં તે મંજુર રાખી માત્ર વિઠાવડ ગામ  
તે રઘુનાથરાય તથા કલ્યાણરાયને આંગત રહે ને તેવીજ રીતે કુબા  
વ્રજદાસ તરફ આંગત રહે-આડી તમામ ગીરાસ મજમુ એવું  
ફરાવ્યું કલ્યાણરાયની વૃત્તિ રંગીલદાસ જેવી તેને કાંઈ વડીલ

લાઈ કરે. તેમાં કશો ઉચારજ નહિ એટલે ન તો આ વખતે રાજકોટ હતા. એ રીતે વૃજ્ઞદાસના મનને અંતાપ થાય તેમ બધું ચોકખું કરી આપ્યા પછી માતૃશ્રીને દ્વારકાં ખટમાસની ધાજા તેને તેડી કાગણ માસ એસતાં રઘુનાથરાય દ્વારકાં ગયા અને વૃજ્ઞદાસ રાજકોટ આવ્યા.

ખટમાં રઘુનાથરાયને ઉઘટીઓ થઈ કોગ વ્યાની લાવના થઈ આવ્યાથી અખાત્રીજ ઉપર છેક દુર્દશા થતાં નગરથી વેદને તેડાવી પોતે ડોળીની સ્વારીએ દ્વારકાં આવ્યા તથા માતૃશ્રીને ત્યાંજ ખટમાસ સમય રોકી બીજે જેઠ માસે ડોળી અને મીયાને ત્રીસરી રઘુનાથરાય નગર ઉપર જતાં ખગર મળ્યા કે કલ્યાણરાયને શ્રી ઇષ્ટદેવે એજ પુરુષોત્તમ માસની સુદ ૫ પુત્ર આપ્યો તે ખટ માસમાં પ્રભુ કૃપાનો પ્રસાદ લેખી “ હરિપ્રસાદ ” નામ પાડ્યું ( અગાઉ સંવત ૧૮૮૩ માં તથા સં. ૧૮૯૧ માં એમ કલ્યાણરાયને પુત્રો થયેલ તે ગુજરી ગયેલ ) પછી નામ. જામશંકરણમલજીનું દર્શન લઈ, રાજકોટ આસ્કીન સા. ને મળી રઘુનાથરાય અમરેલી આવ્યા. માતૃશ્રીને ખટમાસ પુરા થયે તેડી લાવવા કલ્યાણરાય ઘર ખટલો લઈ દ્વારકાં ગયા તથા યાત્રા કરી માતૃશ્રી સહ તે પાછા વળ્યા.

આ અરસામાં ( સંવત ૧૮૯૬ ) જુનાગઢના નવાળ સા. અહાદુરખાનજી ગુજરતાં તેની જગે હામીદખાનને એસારવાની તપાસ કરવા બેઠેલ સા. જે આસ્કીન સા. બદલાતાં ત્રીમાઈ આવેલ તે જુનાગઢ આવેલા પણ તેની તખીયત બગડતાં બેઠેલ સા. જેકબ સા. ને કામ સોંપી મુજબ ગયા. જેકબ સાહેબે—

પુરખંદરના રાણા સા. જ્યારે સં. ૧૮૯૦ માં જુનાગઢ આવેલ ત્યારે ગવરીદાસ વાળે ઘેર ઉતરેલ ત્યાં ખુદા નવાખ સા. ખલાફુરખાનજી નામ. રાણા સા. ને મળવા આવેલ ત્યારે ખીજા શાહખંદરખાનને ન લાવતાં મુખ્ય તો હામીદખાનને લાવેલા વીગેરે સાખીતીઓથી તેનેજ ગાદી પોતે એમ રીપોર્ટ કર્યો તથા રાજગાદીનો ખંદુખસ્ત કરતાં સુધી સાહેબે જુનાગઢની દેખરેખ સંભાળ માટે વજદાસને રાખેલ પછી મંજુરી ફરી વળતાં જોકણ સાહેબે સરકાર રીત પ્રા. તેને ગાદીએ બેસાર્યા.

સંવત ૧૮૯૭ સાલે જુનાગઢ નાગરી નાતમાં વિવાહ થતાં ગવરીદાસને ઘેર ગંગા ( રઘુનાથરાયની પુત્રી ) તથા ગોદાવરી ( કલ્યાણરાયની પુત્રી ) નાં લગ્ન થયાં તે ઉકલ્યા બાદ રઘુનાથરાય અમરેલી અને વજદાસ તથા કલ્યાણરાય રાજકોટ ગયા. આ વર્ષ દીવાન રણછોડજીભાઈ ( અમરજી દીવાનના પુત્ર ) મુજરી ગયા તો પણ તદ્દ તો એમજ ચાલુ રહ્યાં.

**કોડીનાર-ઉનાના સીમાડાની ઓખવટ તેમાં  
કલ્યાણરાયની ચાકરી.**

આ વખતે જુનાગઢ તરફે હખીખખાને ચારેકોરથી ગીરમાં શ્રી. સરકારની સરહદ લોપવા માંડેલ ને ઉપરથી એમ ફરીયાદ કરી કે શ્રી. સરકાર જોરદાર તે જુનાગઢની હદ લોપે છે તેથી તે સરહદના મામલા વિષે સર્વ વાકફગારી પુર્વક રઘુનાથરાયે અમરેલીથી ઉતર યથાસ્થિત લખી મોકલ્યા તે વજદાસે પોલી. એજંટ સા. પાસે દાખલ કરવા કોડાજી નાનાને ખતાવતાં તેણે કહ્યું કે તમે તો શ્રી. સરકાર કામમાં આવી દીલસોજી રાખી

કામ કરે છે પણ તેની વડોદરાવાળાને દરી ખમર નથી  
 માટે તે જવાબની નકલ મને ઘો એટલે આ કીસ્સો  
 હું વડોદરે લખી જણાવું કે મજમુદારે આ પ્રા. પોતાની  
 મુદ્દિ વાકેફગારીથી ઉતર લખ્યો છે તે નજરમાં લાવી ફેરફાર  
 કરવો ઘટે તે કરી પરત મોકલશે એટલે પછી સા. પાસે રજુ  
 કરશું. તે પ્રા. ખીડયાથી ત્યાં વાત ઘણી પસંદ પડી. તે અગાઉ  
 સં. ૧૮૯૮ માં જેકળ સા. કોડીનાર ઉનાનો સીમાડો નજરે  
 જોવા જતાં આદટીયા જાય તેવી જુનાગઢ તરફથી તકરાર થતાં  
 ઘણા ભારે સવાલ જવાબ થયા તે વખતે પણ કોરાળ હાજર  
 તેણે વૃજદાસ તથા કલ્યાણરાય તો હુશીયાર હોય પણ મજમુ-  
 દારી કારકુનોની પણ વાકેફગારી છતાં જોઈ બહુ પ્રસન્ન  
 થયેલ. આખરે તેટલા સીમાડાનો જે રીતે સા. નોર કાઢી આપે  
 તે દુતરફ મંજુર એવું દર્શાવી જેકળ સાહેબે ફરી તપાસ કરી  
 ચિહ્ન કરી તે પ્રા. દડીઓ નાંખવાનું કહી તે માટે દક્ષતરફ  
 ભગવાનલાલભાઈને વાંસે રાખી પોતે ખાખરીયાવાડ તરફ જવા  
 પીર માર્ગે નીસરી કંટાળે મુકામ કર્યું. સા. ના દરવાજા પ્રા.  
 ગાય તો અવગુણ જેવું ન હતું પણ પાછળથી ચાલતી વાટે  
 હુણીખખાન કંઈ દરેલ વાતમાંથી ફેરફાર કરવાનો ઇસારો સાહેબ  
 પાસેથી લઈ આવતાં, સાહેબ સીધાવ્યાથી વૃજદાસ કે કોરાળ પણ  
 અગાઉ ચાલતા થઈ ગયેલ, એક ફક્ત કલ્યાણરાય વાંસે રહેલ  
 તેને ફેરફારના ખમર પડતાં, ભગવાનલાલભાઈને કહે કે હાલ તે  
 પ્રા. ન કરવું, સમુર રાખજો હું અત્રધડી ચઢી રાતોવાઈ જઈ  
 સા. ને મળી જેમ પહેલાં દરેલ તે પ્રા. હુકમ લાવું છું એવું

કહી કેવળ ગીરના ભયંકર માર્ગમાં રાત્રે ચાલ્યા જતાં પ્રભાતે  
 સા. ઉઠ્યા અગાઉ જઈ પોંચ્યા તથા સા. જંગતાંજ જઈ અરજ  
 કરતાં સાહેબે કહ્યું કે એ વાત તો ઠીક, પણ તું ક્યાંથી કેમ  
 આવ્યો ! હર લાગ્યા જેવો રસ્તો તેમાં રાત્રે કોઈ હરામખોરે કે  
 જનવરે મારી નાંખ્યો હત તો તારું કોણ ધણી ચાવાનું હતું !  
 તેનો જવાબ દે-એટલે કલ્યાણરાયને જોકળ સા. સાથે ધણી  
 ભળતી હતી તેથી ઉત્તર દીધો કે નાના યથા વૃજદાસ નિશ્ચિંત  
 થઈને ગયા બાદ આ રીતે સાંભળતાં હું ન આવું તો કેમ મેળ  
 ખાય. પછી સાહેબે કલ્યાણરાયને પુછ્યું કે આ રીતના  
 તારા પરિશ્રમમાં તું ને ગાયકવાડ શું ધનામ આપશે ?  
 ત્યારે તેણે જવાબ દીધો કે ચાર પેઢીથી પાળે છે તેજ  
 ધનામ છે પછી પૂર્વવત્ દડી દેવાનો હુકમ કલ્યાણરાયને  
 હાથે ભગવાનલાલભાઈ ઉપર લખાવી પોતે સહી કરી સા.  
 ચઢી ગયા ને કલ્યાણરાયે ભગવાનલાલભાઈ પાસે આવી હુકમ  
 આપતાં તેણે એ પ્રા. એંધાણ નંખાવવા તજવીજ કરી.

નાના તથા વૃજદાસ પણ આ વાત સાંભળી ખુશી થયા  
 તથા તક સાંધી વૃજદાસે નાનાને વિનંતી કરી કે મહાલોમાં  
 ઉત્પન્ન કરતાં ખર્ચ વધુ પડે છે વીગેરે, તે ઉપરથી તેઓ કર્તા  
 પુરૂષ તે પડેલ ખાતરાંવાડી માંઝાવાવ અને સોલંકી વીગેરે જે  
 ઉસખીડ જમીન કસખાની વડનગર રસ્તે તે ઉપર ચાલુ રા. ૫૦)  
 તેમ જંગીરમાં પુરણ અરણ્ય પાણી લાગે તેવું રાજથળા ગામ  
 તે ઉપર પણ રા. ૫૦) જમલે સો રા. લેવા શ્રી. સરકાર  
 ખાતે ધનવું ઉત્પન્ન ટેવીને મહેનત કરાવી કાંઈક આરક વર્ષ

ખર્ચ કરી સુધારે તો મજમુંદારને પણ અંતે કાંઈ વગ પડે-એ રીતે કરી આપી સદરહુ જે લેખ દીધા.

શ્રી ગજનન

સીકે

મોતખસુદ

શ્રીમંત રાવશ્રી.....વિદ્યમાન રાજશ્રી ગોપાળરાવ મહેરાણ કમાવીસદાર પ્રગણે અમરેલી પંચમહાલ વા. મજમુંદાર રઘુના થરાચ ગવરીદાસ તા. વૃજદાસ રંગીલદાસ જત કસમે કોડીનાર તા. મોજે વડનગર પ્રગણે મજકુર વચ્ચે માંજવાવ તથા પીપળીવાવ તે વાવને આકારે ખાતરાં પડેતર તા. જુરાણેલ સોલંકી વાવની પડતર જમીન સુધ્યાંત તા. તે પાસે આસપાસ ખારેતર ધરતી ઘણુ વરસ થયા. ઉસ પડતર પડી છે તે ધરતીની ઉતપન મહાલ મજકુર સરકારમાં કાંઈ આવતી નહોતી તે જમીન વીધા ૩૫૦ સાડા-ત્રણસેહિંથી તે ચારસે લગણુ આજમાસે તે દરોખરત જમીનનો રકમ સાલ ૧ એકે રૂપૈયા ૫૧ એકાવન બાબાશાહી ઉધડ સલામી ભરવાનો હરાવ કરી તમને સુપરદ કરી છે ..... ખીત તથા ખારેત મોહોલની કુલ ઉપજ નગદી તથા જણસી ધીંગે તમે તમારી મુખતીઆરીથી વૈવટ કરી લેજો તથા ભોગવટો કરજો તે ઉપજ સરવે તમારી છે ..... ખાતર જમ્મે રાખી ભોગવટો કરજો કોલ સરકારનો છે સં. ૧૮૯૮ ના ચૈત્ર વદ ૨ જાણીજે ચંદ્ર ૧૪ માહે રંગીલઅવલ સુરસન દાસને અરજીન મળ્યાંતેન વ અવલક

શ્રી ગંજનન

સીકે

મોર્ત્યસુદ

શ્રીમંત રાવશ્રી.....વિદ્યમાન રાજશ્રી ગોપાળરાવ મહેરાળ  
 કુમાવીસદાર પ્રગણે અમરેલી પંચમહાલ વા. મજમુંદાર રઘુના-  
 થરાય ગવરીદાસ તા. વૃજદાસ રંગીલદાસ જત મોજે રાજથળા  
 પ્રગણે કોડીનાર એ ગામ મેવાસી ગીરકાંડે ઉજડ પડું રહેતાં.....  
 મહાલ મજકુર સરકારમાં એ ગામનું કાંઈ ઉત્પન્ન આવું નહિ  
 ..... ગામે વાવડું નથી ને નવી વાવ્યો કરવાની તમે હીમત  
 કરી તે ઉપર અરણ્ય મેવાસ સરહદનું ગીરગામ આપાદ થઈ  
 ખીજ એ તરફના સરકારી ગામે પેટામાં આવી છે તેથી સરકાર  
 દાવ્યાદાની વાત જાણી તે ગામની ચલુ ઉધડ જમીનની સાલ ૧  
 એકે રૂપીયા ૫૧ એકાવન પરમાણુ નીરંતર રકમ ઠેરાવી તે  
 ગામ તમને સુપરદ કર્યું છે ..... ગામની કુલ ઉપજ  
 નગદી તા. જણશી વીગેરે તમે તમારી મુખતીઆરીથી વહીવટ કરી  
 લેજો.....ખાતર જમે રાખી ગામની આપાદી લાવણી કરી  
 ભોગવટો કરજો. સં. ૧૮૯૮ ના ચૈત્ર વદ ૨ જાણીએ ચંદ્ર ૧૪  
 માહે રખીઅલઅવત્ર સુરસન ઇસને અરબૈન મઆતેન વ અલદ

સંવત ૧૮૯૮ આખર વૃજદાસ તથા કલ્યાણરાય રાજકોટ  
 અને રઘુનાથરાય અમરેલી હતા તે પંચરાત્ર જુનાગઢ આવતાં  
 કલ્યાણરાયની મોટી પુત્રીનું ગુજરવું થયું. તદ્દનંતર મેલેટ સા. પોલી.  
 એજંટ થઈ આવ્યા તેને મળવા રઘુનાથરાય પણ રાજકોટ ગયેલા.





આજમ વિનાયકરાય ગવરીદાસ

મેલેટ સા. આવ્યા અગાઉ જેકબ સા. આક્ટીંગ દરબજે  
 જેન્ટ હતા ત્યારે તેની કલ્યાણુરાય ઉપર ઘણી કૃપા હતી તેથી  
 સરકાર દફતરનું કામ પણ તેનાથી લેતા હતા તથા એજન્સી  
 તેજુરી ઉપરના ચોટુકારની ચાલ હીક ન લાગતાં શક જેવું વ  
 ચ્યાથી બરાબર સદાધથી કામ રાખવા વિષે પોતાની નજર  
 કલ્યાણુરાય ઉપર પહોંચતાં, ઇંધર સાખવાળું તે ઇતરને  
 જમાન દેવામાં સકોચાય પણ સરકારનો શીરસ્તો એટલે  
 તેની ખાતરી રઘુનાથરાય તથા વૃજંદાસની જીએ એમ ઠરાવી ઇ  
 ઘરાણાની યોગ્યતા આમર ઘણી સારી દરસાની સરકારમાં રી  
 પોર્ટ ચાલતો કીધા પછી પોતે સીધાવ્યા તે ચાલતાં કામ પુર  
 કરવા ઘોઘા સુંધી કલ્યાણુરાયને સાથે લેતા ગયેલ અને જહાજ  
 વિદાય થતી વખતે સરડીરીફ્ટ આપી પોતાનો રીપોર્ટ મંજુર  
 થશેજ એ ભરમે અગાઉ તેજુરી કામનો મૌલાવ્ય કલ્યાણુરા  
 અને દર્શાવતા ગયેલ. પછી મેલેટ સા. આવતા મંજુરી પણ  
 આવી પોંચી એટલે રીપોર્ટ વાંચી મેલેટ સા. ની પણ કલ્યાણ-  
 રાય ઉપર વધુ મીદાશ થઈ આવી તથા સરકારી કામ સાથે  
 મજમુદારી કામ પણ ચલાવવા રજા આપી-આ રીતે પ્રભુ  
 કૃપાથી સં. ૧૮૯૯ શરૂ સાલે કલ્યાણુરાયને એકદમ રૂ  
 એકસો પગારથી પાંદેજ દરબજે દાખલ થઈ એજન્સી  
 માં આમરની જગ્યા મળી આવી.



## પ્રકરણ ૨

સંવત ૧૮૬૬ થી ૧૯૦૮

મજમુદારોને સરકાર ચાકરી કરવા બદલ મળેલી  
જમીન તથા વાડીઓ

કોડીનાર-ઉનાનો સીમાડો ઠીક નિસર્યાનું કમાવી-  
સદારે જાહેર કર્યા ઉપરથી તથા રઘુનાથરાયના સરહદ  
વિષેના જવાબનાં મુસદ્દાની વિગત માલુમ પડ્યાથી શ્રી  
સયાજીરાવ મહારાજ મહા કદરદાનને સમજી હોઈ તેઓએ એજ  
મુસદ્દા પ્રમાણે જવાબ આપવા હુકમ તથા સાંખ્યાશી દઈ ફરમા-  
વ્યું કે-મજમુદારને તેડાવો, આ વખત તેઓને રાજી કરશું. એ  
પ્રા. નાના ઉપર પત્ર આવ્યાથી તેણે વગર વિલંબે વડોદરે જ-  
વાનું કહ્યાથી રઘુનાથરાયની અમરેલી ખાતે જરૂર અને વળી  
તેના શરીરનો પુરો તાલ નહિ એટલે પરસ્પર એમ દરાવ્યું કે  
બ્રજદાસે જાવું એટલે પછી દુલેરાય તથા લીલાધરદાસ સોજ  
સતરની વચનાં સમજી હોવાથી ત્યાંના રાજદારના વહેવારથી  
વાકફ કરવા તેને તથા બહુભાઈને લઈ બ્રજદાસ વડોદરે ગયા  
અને ભગવતીદાસ રાજકોટ મજમુદારી કામની દેખરેખ માટે  
કલ્યાણરાય પાસે રહ્યા.

વડોદરે શ્રી. સરકાર કૃપાથી કમાવીસદાર હથું પૃષ્ઠ કરતાં  
ભોજન ખર્ચના રૂ. ૧૨૦૦) મુબુકગીરી ખાતે ( મળતા ) હતા.

તે અમરેલી મહાત્ત ખાતે ગાહાત્ત કર્યા તથા લુણી, રાઢીયા, રી  
કડીઆ તથા પીપળાત્તગને સીમાડે એક ગામ મોત્તે દહીયા જેતે.  
દીવાનજી સાહેબે સંવત ૧૮૭૩ સાલે સુક્ષ્મ રકમ ગચ્છાદાસને  
પટ્ટે કરી આપેલ તેના દીવાનજી વાંસે ગોવીંદરાવજીએ ત્રણમજ  
હતા તે વધારી ઉધડ રકમ નવસેંદ સુધી કરેલ તે રા. નવસેંદ  
માફ કરી ઈજ્જામ જગાર વંશપરંપરા ઇનામ બક્ષીસ કરી આ-  
પવાનું ફરમાવી તેની હજુરી સનદ પડેપણે કરી આપી સહુને  
થથાગોગ્ય પોશાક આપી વિદાય કર્યા તે જેઠમાં અમરેલી વરસાદ  
હગેલ આવી પહોંચ્યા.

આ વર્ષે ઘણો વરસાદ થવાથી મોલ રેયાત્તાં પેદાશ કમતી  
થયેલ. જુનાગઢમાં જામર શેઠનો કારભાર આળસી અનતજીભા  
ઇનો કારભાર થયો તે પ્રસંગને લઇ સા. સ્વારી યોગે સમસ્ત  
નાગરી નાતનો સમુદાય જુનાગઢમાં એકઠો થતાં, તડ તુડી પાછા  
એકત્ર થયા. ત્યારબાદ મેલેટ સા. ની સ્વારી અમરેલી જીલ્લે તક-  
રાંરનો નીકાલ કરવા આવતાં સીંગાસન ટીંગા સંબંધે જેતપુર  
સાથે તકરાર હતી તે પ્રજાદાસે ઘણી સમજણથી સા. ને ગળે  
તકરાર ઉતારતાં તે ટીંગો ફેરાળા તળે ગાહાત્ત રહી આવ્યો.  
દામનગર. મહાત્તમાં પણ ઉત્પન્ન કરતાં ખર્ચ મજમુદારને અ-  
ધિક પડે છે એ વાત કમાવીસદારને કાને નાંખતાં ખુદ દામન-  
ગર કર્યાની છલાહીયાને સીમાડે ત્રમેટા ઉપર ધરતી પડતર  
એ સાંતીની અને એ સાંતીની તે પ્રગણના ગામ સાળપુરને  
નજદીક તેણે આપી તેનો લેખ મજમુદારને કરી આપ્યો.

શ્રી મહાત્મા કાત.

સીકા.

આજાપત્ર સરકાર રાજશ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તાસ  
ખેલ સમશેર બહાદુર તા. રઘુનાથરાય ગૌરીદાસ વ. વૃજદાસ  
રંગીલદાસ મજમુંદાર પ્રા. અમરેલી દામનગર પંચમહાત્મ સુમા.  
સલાસ આર્પાઈન મયાતેન વ અલક-તુમ્હી વડીલો પારજીત  
સરકાર ચાકરી કરી આલાવ પુઠે ચાકરીએ ઉપયોગી  
જાણીન સરકારતોન કૃપાવંત હાઉન મોજે દહીડા પ્રા. અમ-  
રેલી હાગાંવ નઉસે રૂપયે એક આકડી જમાબંદીએ દરસાલ  
સરકારાત ઘેઉન તુમ્હા કડે આહે તે નઉસે રૂપયે પેસ્તર સંવત  
૧૯૦૦ એ અવલ સાલા પાસુન ઘેણ્યાએ મોહોકુચ કડન સદર  
ગાંવ ચ્યતુઃસીમા પુર્વક હકદાર વ ધનામદાર ખેરીજ કડન સંવત  
૧૯૦૦ એ સાલા પાસુન તુમ્હાસ બક્ષીસ દીલ્લા આહે યાચા  
અનુભવ તુમ્હી વંશપરંપરા ઘેઉન સરકાર ચાકરી હમાને ધનપારે  
એકતીજેની કરીન જાવે સરકારતોન ગાંવ તુમ્હા કડે ચાવી  
વીલાજનમલ યેવીશી વર્તમાન ભાવી વ હાલીએ કમોવીસદાર વ  
જમીદાર પ્રા. મજકુર ચાએ નાંવે અલાહીદા પત્રે સાદર ફેલી અસે  
જાણીજે છ ર માહે જાં. વલ ઉર્ફે જેજટ માસ સંવત ૧૮૯૯

મોતબસુદ

યાદી રઘુનાથરાય ગૌરીદાસ વ વૃજદાસ રંગીલદાસ સુરસન  
સલાસ આર્પાઈન મયાતેન વ અલક-ભોજન ખર્ચા બદલ કાઠે-

વાડ ખાતે સહાસે વ પ્રગણે અમરેલી મહાત્ર ખાતે સહાસે થેણે પ્રમાણે બારાસે રૂપયે પાવત હોતે તે હાલી બંધ આહે તરુયાવીસી તુમ્હી સરકારાંત વીનેતી કેલી ત્યાંજ વડન તુમ્હી સરકાર કા-મચે ઉપયોગી જાણેાન સરકારાતોન બારાસે રૂપયે સંવત ૧૯૦૦ ચે સાલાપાસુન તુમ્હાસ કરન દીલ્હે આહેત તે સરકારા તુન પ્રગણે અમરેલી ચંથુન પાવત જ્યોત ત્યાચા અનુભવ તુમ્હી સાલ દરસાલ ઘેડેન તુમ્હી સરકારે ચાકરી ધમાને ઈતિબારે એક નીણેતી કરીત જાવે જાણીજે છં ર માહે જમાદીસઅવલ ઉર્ફે જ્યેષ્ઠ માસ સંવત ૧૮૯૯ થેણે પ્રમાણે ઈ સરકાર દસ્ત ખત ખાસ .

શ્રી ગંગનન

સીકા

મોર્તબીશુદ્ધ

શ્રીમંત રાવશ્રી.....વી. રાજશ્રી જે પાળરાવ મહેરાજ ના. રથુનાથરાય ગવરીદાસ તથા વજ્જદાસ રંગીલદાસ મજમુંદાર જત મોજે સાખપુર મધે ધરતી સાંતી ૨ એની ખેડાણ તથા કસબે દામનગર તળીએ ધરતી સાંતી ૩ એનું ખીડ પડતર જમલે ધરતી સાંતી ૪ ચારતી તમને આપી છે તે દામનગર ખુદ તથા ખરગણામાં બજે ૧ એકે દર છનશીએ માણું ૧ હેક તથા ગે-રડીના દર વાડ ૧ એકે ગોળનું ભીલું એક એ પ્રમાણે બાબત તમને કરી આપી છે તેનું કુલ ઉત્પન્ન પ્રગણે દામનગર મધે સરકાર ચાકરી બદલ તમારા ઉતારા ખરચમાં અનુભવ લેજો

તથા ધરતીમાં તમારો ધરથી ખરચ કરી કુવો કરાવી પીતનો મોલ કરશો તે તમારું છે. ચલુ પાળવામાં આવશે સં. ૧૯૦૦ ના ગુજરાતી ખીજ આવણુ સુદ ૨ ગુરવાર જાણીજો ચંદ્ર ૧ માહે શાખાને ઉદ્ધૃતિતીય આવણુ માસ સુરસન ખમસ આખાંઈન મચાતેન ૧ અલક

સંવત ૧૮૯૮-૯૯ થી વૃજદાસે ગાયકવાડી કામમાં જીવ વધુ ધાલતાં વડોદરે પાછતરનો તેનો પરિચય કીક થવા લાગ્યો હતો. લાંગ સા. પાસે સાદરા એજંસીનો કોઇ પ્રસંગ વડોદરે હજુરને પડી આવતાં વૃજદાસને શ્રી. મહારાજ સાહેબે આદ કીધાથી તે સંવત ૧૯૦૧ સાલે વડોદરે ગયા ત્યાંથી કામની હકીકતથી વાકફ થઇ સાદરા જવા વખતે પાગાહ વિષે વિનંતી કરતાં ૪૯ સ્વારની હાજરી હતી તેમાંથી દસની ગીણતી માફ કર્યામાં આવી. તેમજ સીંગાસનના ટીળા સંબંધેની મજ-મુંદારની આકરી બદલ ધારી તજે બારવાડીને લગતી ૪ સાંતીની જમીનનો ધારી ખર્ચ ખાતે લેખ કરી આવ્યો. આ અગાઉ અમરેલી કરજે પણ પુલકાડ વીગેરે ઉતારા ખર્ચ સાર વરગડા રસ્તે પહેલીજ વાડી આપી તેનો લેખ મજમુંદારને મળેલ પછી વિદાય સમયે શ્રી. સરકારે મહીકાંદા લગતાં દેહગામ વી. મહા-લોંની વીજાવત સંભાળવા વૃજદાસને કાઠીવાવાડી રીત જુદી અને આ જુલો તરકડી વધુ તેથી તાતકાળીક તે વાત લંબાણે નાંખી, રજા લઇ વૃજદાસ લાંગ સા. પાસે ગયા અને ઝરનિ-મોલી ગામના કામની વીગત તેને કહેવાની રીતે કહી સમજાવી. તે હકીકત વડોદરે લખી પરખાર્યા અમરેલી આવ્યા.

## શ્રી મહાલક્ષ્મી કાંત

સીકે

શ્રીમંત રાવશ્રી સીયાજીરાવ ગાએકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેરે  
 બહાદુર વા. રઘુનાથરાય ગવરીદાસ તા. વૃજ્ઞદાસ રંગીજદાસ મ-  
 જમુંદાર પંચમહાલ-પ્રગણે અમરેલી દામનગર વગેરે જત અમ  
 રેલી મધે તમારા ઘર ખરચ ફુલઝાડ તથા શાખભાજી વીગેરે  
 સાડ વાડી ૧ કુવા પડા સુદાંત સીપાઈ બહાદુરવાળી અમરેલી  
 કસબામાં ગામથી નળદીક પુર્વાદી દીસે વરસડે જતાં જમણા  
 હાથ ઉપર સરકારથી કૃપાવંત થઈ તમને આપી છે તેહનો ઉપ-  
 રભોગ ચાલુ તમે લેજો સરકારથી ખીન દીકત નીરંતર 'અલાવ-  
 વામાં આવશે. સદરહુ વાડીનું પડું થોડું સળખ ઈ વાડીપડામાં  
 તેની પાસે ઉગમણી તરફથી જમીન ઇ પડામાં લેણી કુલે  
 જમીન વીધા ૬૦ સાડ આપી છે તે પ્રમાણે તમે ખેડવી  
 વહીવટ કરજો તથા ઈ વાડીના કુવામાં પાણીની કમતી છે  
 માટે તમે તમારા ઉપર લખાપડાની જમીનની હદમાં ખીજો  
 કુવો કરો તો સુખેથી કરાવજો એ વગેરેમાં તમને કાંઈ મુશ્ક-  
 યમ થાશે નહિ. મીતી ભાદરવા વદ ૨ રવીવાર સં. ૧૮૯૯  
 બાણીજી .....

મોતબસુદ



## શ્રી મહાલસા કાંત

## સીકે

શ્રીમંત રાવશ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાપાસખેલ સમશેર  
ખાલાદર-વા. પ્રગણે અમરેલી પંચમાહાલ પ્રાંત કાંઠીયાવાડના  
મજમુંદાર રઘુનાથરાય ગવરીદાસ તા. વજદાસ રંગીલદાસ જત  
મોજે કેરાલા પ્રગણે અમરેલી એ ગામને ને તાલુકે જેતપુર-ચી-  
તળના ભામદાર વાલા હરસુર વાલાજીના ગામ મોજે પાણીઆ  
ને મોજે સીંગામનના ટીંખા તથા તેહની જમીન સીમાડે કાઠી  
દેવાની વાતનો મજેલો ચાલતાં તેનો ફેસલો કુંપની સરકાર વિ-  
દ્યમાને થયો તે વાતમાં તમારી ચાકરી તથા ઘરનું ખર્ચ  
કરી તથા મહેનતથી સરકારને કીડાયત ધણી થઇ તે તથા  
કસબે ધારી મધે મજમુંદારી દફતરના કામ ઉપર તમારો મહેતો  
માણસ રહેતાં નીમનોક કમતી ને ખરચનો વધારો મટે તે સરકાર  
વાત ઉપર નજર દઈ સરકાર કૃપાવંત થઇ તમને ધારી ખુદમાં  
ભાડ વાડીનો કુઓ ૧ જમીન પડા સુધાંત તા. તેહને લગતી  
ખારેતર ધરતી સાંતી ૪ ચારની આપી છે તે તમે રૂલુ નિરંતર  
તેનો ભોગવટો કરી અનુભવ લેજો ને સરકાર ચાકરી એકનીખા  
થી કરજો સદરહુ લખી જમીન તા. વાડી ઉપર માપા વીગેરે  
કોઇ ખાખતમાં સરકારથી કશી કાંઈ દોષ્ટ તથા શે નહિ મીતી ને  
વદ લે શનીવાર સંવત ૧૯૦૧ જાણીજે ૭ રર માહે જમાદીઅલ  
આખર સુરસન સીત ચારઐન મયાતેન ૫ અલફ

માતબસુદ

ઓખામાં માણકધાંધાનું વર-કુંપની સરકારમાં દુલેરાય  
નોકર રહ્યા જસવંતરાયનો જન્મ-મી. સરકાર  
સાથે ગોવીંદરાવજીનો દાવો.

સં. ૧૯૦૧ માં રઘુનાથરાય જુનાગઢ હતા ત્યારે મેદરડા  
ગીરમાં ઓખાના માણકધાંધાનો ભાઈ ભીઓ દ્વારકાથી નાસી  
જતાં તેની શોધ મારે માણસો આવેલ તેને રઘુનાથરાયે બંતતી  
મદદ દેતાં તે હાથ આવ્યાથી દ્વારકાં મોકલી દીધો પછી આખર  
સાંલે માણકધાંધાનું ભારે વેર ઓખામાં થઈ આવતાં સંવત ૧૯૦૨  
શરૂ સાંલે ફેટલાક સરજામથી ગળતન આખા, કોડાંજી નાના  
પી. ઓખા તરફ ગયા ત્યારે તેઓએ સાથે આવના લખતાં રઘુ-  
નાથરાય પણ દ્વારકાં શીતકાળમાં ગયા. ત્યાં વાંસેથી વૃજદાસને  
પાળી યાત્રાની માનતા હતી તેથી તે પણ આવી લેખા થયા  
પછી કામ ઉકેલી, વેર પાર પાડી, રઘુનાથરાય તથા વ્રજદાસ  
ચૈત્રી પુનમ ઉપર ખેટ જઈ ત્યાંની યાત્રા કરી વૈશાખ સુદમાં  
રાજકોટ આવ્યા. આ વખતે મેલેટ સા. બદલાતાં લાંગ સા.  
નીમાઈ આવ્યાથી તેને રઘુનાથરાય મળી પછી અમરેલી ગયા.  
આ વર્ષે લાંગ સાહેબે ચાતુર્માસમાં ભગવતીદાસને  
કુંપની સરકાર ખાતે નોકરીમાં દાખલ કર્યા.

અમરેલી તથા જુનાગઢને ગીર સરહદને વાંધો પડેલ તે  
સરહદ જેવા સાર સંવત ૧૯૦૩ ના શીતકાળે સાં. પડે કોડી-  
નાર તરફ જતાં, આખા ખેડે મજમુદારને લઈ કોડીનાર તરફ  
ગયા ત્યાં બંને તરફના પંચો તથા જુનાગઢ તરફથી અનંતજીભાઈ  
હાજર થયા આદ સવાલ જવાબો થઈ સા. ગીરતરફ ફરવા ની-

સરતાં કંટાળા-ધુંધવાણાનો સીમાડો નજરે જોઈ ત્યાં પંચ હથુ દડી દેવરાવી પછી ગરમીના દીવસો ઉપર દરીયા કીનારે જવાનું કરતાં આખરીઆવાડમાં ધણાં માણસો ત્રુટતાં તેમાં દીવાન રણછોડજીભાઈના દોહીત શંકરપ્રસાદ આદી નાગરો મર્યા વી. કારણે સાહેબે સહુને રજા આપી એટલે આખા અમરેલી આવ્યા અને આ વર્ષે જુનાગઢની નાગરી નાતમાં વિવાહ હોઈ લગ્ન નજદીક તેથી વૃજદાસ જુનાગઢ ગયા ત્યાં વસંતરાય તથા હરિભાઈને જ નોઈ દેવાઈ વૈશાખમાં હરિભાઈનાં લગ્ન ઉકલ્યા ખાદ સહુ પોતા પોતાની ચાકરી ઉપર જતાં મજમુંદાર ત્રણે ભાઈ રાજકોટ આવ્યા.

તે આતુર્ભાસમાં દફતરદાર ભગવાનલાલભાઈની યુદ્ધ તપાસ આલી તેને કામથી મોકુફ કીધા તથા આવણ આખર સાહેબે મહેરબાનીની નજરે દુલેરાયને પણ કુંપની સરકારની નોકરીમાં દાખલ કરી જુલાઈ સા. તજે કામ ઉપર મોકલ્યા. પછી સંવત ૧૯૦૪ સાલ જોડા હરોળ રજુનાથરાય તથા વૃજદાસ અમરેલી આવ્યા તે પહેલાં ગોવીંદરાવ દેવાજીએ શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર સામે મુળઈ સરકારમાં ચરજી કરી કે પોતાની ખુશ ખરીદીનાં ગામો હતાં તે મહાલ બદલો થયે શ્રી. સરકારે અમરેલી તજે દાખી દીધાં છે તે મળવાં જોઈએ વીગેરે. એ વાતનો તપાસ કરવા રેસીડેન્ટ સા. ઉપર હુકમ આવતાં તે ગામે સંખ્યા જવાબ દેવાના હોઈ તેની વડોદરાવાળાને તો થોડી વાકફગારી તેથી શ્રી. મહારાજ સાહેબે મજમુંદારને યાદ કરતાં વૃજદાસ દાખલા સાથે વડોદરે ગયા, એટલે જવાબ દેવી સાહેબ ગંગાના વકીલ સાથે વૃજદાસને પણ તે કામની

સોંપણુ કર્યાથી તેને ત્રણેક માસ ત્યાં રહેવું થયું. તે મામલો વાસ્તવીક દાખલાખંધ જોઈ રેસીડેન્ટ સા. ખુદ વિસ્મય થયા અને ગોવીંદરાવનું તરકટ ભાસ્યું. ખીજી બાજુ આજ અરસામાં દીવાનજી સા. ના ઘરના કંઈક અસલ દાખલા બાબાજી બચ્ચાજીના ઘરમાં હશે તેથી તે ગુજરી જતાં તેની સ્ત્રીએ અમરેલી આવી ગજનન આપાને મળીને કહ્યું કે જે જે દાખલા પોતા પાસે હોય તે લઈ શ્રી. સરકારમાં મોકલો અને પોતાને કંઈક જવાઈ કરી આપો. તે ઉપરથી તેને કંઈ આસામી ખાંધી દઈ, તે સર્વ કાગળો લાઈ કરી આપાએ વડોદરે મોકલતાં, શ્રી. સરકારે સા. ને વાંચવા તે દીધા તેમાં ઉપરના સરકારી દાખલાને ટેકો આપનારા ઘણા કાગળો દીવાનજી સા. ના તથા ગોવીંદરાવના હસ્તાક્ષરના નીકળતાં સાહેબે પુછ્યાથી તે અક્ષરે દીવાનજીના તથા પોતાના છે એમ ગોવીંદરાવજીને કબુલ કરવું પડ્યું. પછી ભીમકટાના લેખ તજે સાક્ષ જેમ માણસોની સાહેલી માટે જે જે હયાત તેને તપાસવા તે કામ લાંબ સા. તરફ કાઢીયાવાડ મોકલતાં, ત્રજદાસને ત્યાં જઈ કામ ચલાવવા આસા થવાથી તે પણ કાઢીયાવાડ જવા નીકળતાં શ્રી. મહારાજ સાહેબે કેલાસવાસ કર્યાનો ખતાવ ખતી આવ્યો.

સંવત ૧૯૦૪ ના શીતકાળે પ્રભુએ કૃપા કરી દુલેરાયને ત્યાં પુત્ર આવ્યો તેનું નામ જસવંતરાય રાખ્યું. ત્યારપછી લાંબ સા. કછથી દારકાં આવવાના તે ઉપર અમરેલીથી ગજનન આપા રઘુનાથરાયને લઈ દારકાં ગયા. ત્યાં રઘુનાથરાયે માતૃશ્રીને તકાવી લીધેલ પછી તેા કલ્યાણરાય દંપતીને ખાળી યાત્રાનો નેમ

ત્યાંત ખર્ચ પુરો હોત નાંહી મહણોન તુમ્હી પેશજી સરકારાંત  
 વિનતી કેલી હોતી ત્યાસ પુરવી પાસુન તુમ્હાંસ પાવત હોતે તે  
 કાયમ ફેડેન હાલી સાલ મજકુર સાં. ૧૯૦૮ ચે સાલા પાસુન  
 નવીન આસામી શાલીના ૩૦૦ રૂપએ ત્રીનસેંહ રૂપઆચી ઉખા  
 મંડલચે નેમણુકેત તુમ્હાંસ કરન દીહલી આહે તરી તુમ્હી સરકાર  
 ચાકરી ધમાને ઇતખારે એકનીજેની કરીત આસાવી. સરકારાતુન  
 વંશપરંપરા આસામી આલવી લીખઈવિ એ વીસી વર્તમાન ભાવી  
 કમાવીસદાર પ્રાંત મજકુર યાંચે નાવે ઇલાહીદા પત્ર સાદર કેસે  
 આસે ગણીજે ૭ ૭ માહે રમજાન ઉર્ફે અસાદ માસ સન ૧૯૦૮

મોતખસુદ

જુનાગઢમાં ખુદા. હામીદખાનજીનું ગુજરવું થતાં લાંગ સા.  
 ત્યાં ગયેલ તથા ખુદા. મહાઅતખાનજી રોધનપુર હતા તેને તેડાવી  
 ગાદી નક્શીન કીધા તે પ્રસંગ ઉપર દધુનાથરાયને સાથે લઈ  
 મીર સા. ગયેલા. આ વખતે કલ્યાણરાયના પુત્ર હરિપ્રસાદને  
 સખત તાવ અને સન્નિપાત થઈ આવેલ તેને લાંગ સા.  
 ખુદા પોતે જોવા આવી દવા ચીંધી જતા એવી કૃપા દર-  
 સાવતાં પ્રભુ કૃપાથી તેને સારું થઈ ઈશ્વરે નવો જન્મ આપ્યો.  
 વૃજદાસની વહુને પુત્ર શોકની મુંઝવણે જીવ હેડો ન બેસતાં તે  
 દારકા તરફ ગયાનંતર સંવત ૧૯૦૮ ના માગશરમાં તે દારકા-  
 માંજ ગુજરતાં લીલાધરદાસ તેની વહુ વીગેરે ઘરનો સથવારો જે  
 ભેગો ગયેલો તે પાછો વળ્યો. પછી પોસમાં હરિપ્રસાદને માથે  
 પાઘડી બાંધ્યાની બાધા રખાવેલ તેથી તેને તથા વસંતરાયને

લઈ રઘુનાથરાય દ્વારકાં ગયા અને ત્યાં માનતા સિદ્ધ કરી જુ-  
નાગઢ છોકરાંઉને મુકી પાછા રાજકોટ આવ્યા.

આ વખતે નામ. જામ સાહેબે દ્વારકામાં દેવળ બાંધી ત્યાં  
બેવડી ડોઢીની ભારે સરસ ધર્મશાળા કરાવેલ તેમાં દેવ પ્રતિષ્ઠા  
તથા વાસ્તુ કરવા માટે ઓખા પર તાલુકો હોયને ત્યાં જવા જામ  
સા. ને અડચણ જેવું તેથી દ્વારકાંની મામલત નગરને મળવા.  
સંબંધે મજમુદારને કહેવરાવતાં, મજમુદારે શ્રી. સરકારની શી  
મેરજી છે તે જાણવાનું કરતાં નગરવાળાકેટલાક દાવાનું કામ શ્રી.  
સરકાર સામે ચલવતા તેની ફારગતી દઈ સાં. લોક ઉપર રાજનામું  
લખી આપે તો ઓખાનો પાંચ વરસના ઇન્જરાનો પટો નગરના  
શાહુકારને શ્રી. સરકાર આપે અને આ વાત કમ્યુલ હોય તો  
નગરનાં માણસો જુએ વડોદરે આવે એવો ફસારો આવતાં, નામ.  
જામ સા. નું માણસ અને મજમુદારી મેંતો વડોદરે ગયા. ત્યાં  
નગર પાસે કલમબંદી કરાવી તે તળે સહી તથા દાવાની ફારકતી  
લીધા પછી પટામાં નગરના શાહુકાર પદમશીનું નામ લખવાનું  
કહેતાં વડોદરાવાળાએ જવાબ આપ્યો કે એ ગમે તેવો શાહુ-  
કાર હોય તોપણ અમારા મજમુદારની ખાતરી કરાવી  
આપો તો કામ પાર પડે એટલે નગરવાળા મજમુદારને ગળે  
પડ્યા. બીજી બાજુ ભાઉ સાહેબે મજમુદારને લખાવ્યું કે જો  
ના પાડશે અને બંદુબસ્ત તુટશે ( ફારગતી વી. ) તો શ્રી. સ-  
રકાર બંદીતું બદનામું તમારા ઉપર છે તેથી વિચારી તુરત  
જવાબ મોકલ્યો કે પદમશી એજ જામ સા. છે, કાંઈ મહાલમાં  
વગર વિચારે કરશે તો તેની બાંકસ મુકાબલ સાડ શ્રી. સરકાર

વતી. અમો ભેળા રહેશું માટે સુખેથી અમારને તેનું નામ શ્રી. સરકાર લેખમાં લખવું એ પ્રા. લેખ થઈ આખર સાલે તે મહાલનું કામ સોંપાયું.

આ ગરસામાં ગીર સરહદ ધરમેળે સુઝતી થઈ આવે તો પરસ્પર જોઈ વીચારીયે એવું મીર સા. તથા અનતજીભાઈ જે અન્નેને ઘાટો જોગ હતો તેણે સા. પાસે કહેતાં, તેમ કરવા મં-જુરી આપી સાહેબે પોતા તરફથી ચોકસી સાર ગુલામરાયને ભેળા રહેવા હુકમ કર્યો. ઉપર પ્રા. ઇર્ષાથી રઘુનાથરાયને મીર સાહેબે તેડાવતાં કામ ચાલવા માંડ્યું ત્યાં વ્રજદાસ પણ આવી પોતા. પછી દુતરફા મંડળ ઘાંટવડ જઈ પ્રથમ ગીરમાં ફેરો દઈ આવ્યા નંતર અનંતજીભાઈએ સુચના કરી કે કોડીનાર-પાટણ-મુત્રપાડ-જાવણાની સરહદનો તોડ રઘુનાથરાય તથા વ્રજદાસ પાડી આપે તે જુનાગઢ તરફ પોતે મંજુર રાખે અને કોડીનાર-ધારી-ચેચાઈ સામી ઉતારી હદનો નીકાલ પોતે કાઢે તે શ્રી. સરકાર મંજુર રાખે. આ પ્રા. મજમુદારે કબુલ નહિ થાય અને પોતાનું વેણ ઉપર રહેશે એમ ધારીને સુચના કરતાં તે વાત તો મંજુર રાખ્યાથી વળી અનંતજીભાઈએ બીજી સુચના મુકી કે રઘુનાથરાય તથા વ્રજદાસ હદ ઉપર ચાલી જોખ કરી આપે ત્યારે “ચાલી લેવું” એ કામ ગીરાસીયાનું છે, દફતરી કે દરકદારની રીત નહિ એમ મજમુદારે જરાગ વાળતાં તે કહે કે એ પ્રા. ચાલશે તોજ મંજુર છે નહિતર નહિ તેથી મજમુદારે વીચાર્યું કે ના પાડશું તો નાહક માથે શબ્દ રાખવા આંટી નાખે છે તે ન થવા દેવી. તેથી એ વાત પણ મજમુદારે કબુલ કરતાં, અનંતજીભાઈ, સા. તે

પુછવા જવાનું જાહાનું દધ સ્વારીમાં ચઢી ગયા બાદ સર્વ મંડળ  
પણ સ્વારીમાં આવ્યું અને સા. પાસે સૌએ પોત પોતાની  
વાત જાહેર કરી. સા. સાચખોટ મનમાં સમજ્યા. પછી વરસાદ  
નજાદીક હોઈ સા. રાજકોટ ગયા અને મજમુદારો ઘર આગળ  
કંઈક રહી પાછળથી રાજકોટ પોંચી ગયા.

## પ્રકરણ ૩

સંવત ૧૯૦૬ થા ૧૯૧૬

લીલાધરદાસનું મૃત્યુ-મજમુદારોને ખારજ કરવાની ખટ  
પટ-કલ્યાણરાય એજંસીમાં દફતરદાર થયા ઓખામાં  
રઘુનાથરાયે અળસાવેલું વાઘેરોનું ફીતુર.

લીલાધરદાસ તેની માના વર્ષો અને વૃષોત્સર્ગ સાફ દારકાં  
આવેલ તે કેટલુંક રહી કાર્ય ઉકેલી જુનાગઢ પાછા ફર્યા. તેના  
અંગે જરા પાંડુની ભાવના જેવું સંવત ૧૯૦૬ સાલે તાવ આ-  
વેલ ત્યારથી કુષ્ઠ્યને લીધે કોઈવાર કળાઈ આવતું પણ તે  
વખત ખાસ તેવું કંઈ દીક્ષમાં નહિ તે આ વર્ષે દારકાંથી વળતાં  
વાટે ખંભાળીયેથી કાંઈકસર જણાવા લાગેલ. આ અરસામાંજ  
ખીજી બાજુ ભાડે તાંબવેકર મજમુદાર ઉપર પુરા આંટીમાં  
આવેલ કારણ કે ગોર્ખીદરાવ દેવાળના શ્રી. સરકાર સામેના ત-  
રકરી દાવાના ક્રમમાં મજમુદારે તો વજાદારીથી સત્યવાતે શ્રી.  
સરકાર ચાકરી બજાવી તો પણ તેનો ગોર્ખીદરાવના લાગના વ-



ગળના મંડળને મળ્મુંદાર ઉપર પુરો રોપ તો હતો તેમાં વૃજ-  
 દાસ અગાઉ ત્યારે વડોદરે ગયેલ ત્યારે તેને કામ વગર વડોદરે  
 ખુલાસો કર્યા વિના રોકેલ તેથી વૃજદાસે તે ખા. લાંબ સા. ઉપર  
 ખાનગી પત્ર ઇંગ્રેજીમાં લખાવવા માટે મુસદ્દો કરી કારકુને  
 આપતાં, તેણે ખુટી જઈ ભાઉ સા. ને તે વંચાવી દેતાં ભાઉ  
 સા. ની અંગત ઇતિરાજ વૃજદાસ ઉપર થઈ આવેલ. વળી કાઠી-  
 યાયાડમાં સાહેબ લોકોમાં મળ્મુંદારનું માન તથા ચલણુ જોઈ  
 તેની અદેખાઈથી અદાવતી લોકોની મળ્મુંદાર વિરુદ્ધ ખોટી  
 ભરામણી તો ચાલુ હતી તેથીજ આંટીથી મળ્મુંદારને ફસાવવા  
 નગરવાળા શાહુકાર સાથે દારકાંની મામલતમાં ભાઉએ મળ્મુંદારનું  
 નામ લખ્યું હતું તથા આગળ ઉપર તેને ખારજ કરવાના ધરા  
 દથી પ્રથમ જે કાંઈ જુના નવા કાઠીયાવાડ સંબંધે મળ્મુંદાર  
 ખલા હોય તે સરવતી નકલો તેની પાસેજ ઉતરાવી  
 લેવા તેણે આન્યા કીએ અને સાથે નાનાં-ધુ વીગેરેને  
 ૮ મોકલ્યા અને ઓખાની દરકદારીના જે જે દાખલા  
 તેની નોંધ લઈ આવવા વામનરાવને, તે દારકાં ગયેલ ત્યારે,  
 કામ કરેલ. આ વખતે યુનાથરાય તથા વૃજદાસ દારકાં હતા  
 તેણે ત્યાંનાં દફતરો કુલનો નોંધ ઉતરાવીને આપ્યો અને વૃજ-  
 કીએને ખંગલાના કામની નકલો ઉતરાવી આપવામાં કલ્યાણ  
 યની મદદે રાજકોટ ગયા.

મહેવાડની વીગત રઘુનાથરાયને કાગળથી માણુમ પડતાં તે પણ કામ પડ્યું મુકી દારકાંથી મહા સુઝમાં નીકળ્યા પણ લાંબો પડ્યો તે વાટમાં પાનેલીએ લીલાધરદાસના અવસાનના માહ સમાચાર સાંભળ્યા—એ વાતના દુખનો વિસ્તાર લખતાં હાથ કે કલમ કામ કરતી નથી ત્યાં શું વર્ણવું ?

હજી સહુ કો ધર આગળ ઉદાસીમાં ગરકાવ હતો ત્યાં ભાઉ સા. ને અદાવતી લોકોએ નહિ નહિ વાતો મજમુંદાર વિરૂદ્ધ ઉભી કરેલ તેથી તે નજરે જોવા, તથા પોતાના સાધન સુત્રથી રેસીડેન્ટ ઓફીસ તથા ગવર્નર ફેકલ્ટી સા. વચ્ચે પોને આંટી પડાવેલ તેથી ઓફીસ સા. ગવર્નર સા. ની ફરીયાદ વીજાયાત ગયેલ તેની હહેશત લાગતાં લાંમ સા. કે જેને ઓફીસ સા. સાથે સારો વહેવાર હતો તેની સીફારસ લેવા—એ જે કારણથી ગોર્વીદસવ દેવાજીને સાથે લઈ તાંબવેકરની સ્વારી પ્રથમ અમરેલી આવી એટલે તેની હાજરઆસીમાં રઘુનાથરાયને જવું પડ્યું. આ વખતે લાંમ સા. ની સ્વારી અમરેલી જલે હતી તે એને ખટપટી લેખી સા. તો મુળગા દુર ફરવા ઉપડી ગયા પણ ખીર સાહેબે વચ્ચે પડી બંનેને મજવાનો યોગ સાંધ્યો એટલે રઘુનાથરાયને લઈ તે સા. સ્વારીમાં ગયા, પછી મુઝાકાત થતાં, ત્યાં પણ સા. કૃપાથી એ દુશમનવાજમાં રઘુનાથરાયનો ભરમ શરમ ઠીક રહી આવ્યો. પછી વડોદરે જવા વખતે જુનાગઢ સાથેની સરહદની રૂબારૂમાં કીએ પાસે હાજર રહેવા ભાઉ સા. રઘુનાથરાયને ફરમાવી રગ આપતાં તે અમરેલી આવ્યા, ત્યાં ખીર સા. ની રઘુનાથરાય ઉપર ખીડી નજર તેથી તેણે ખાનગી રીતે એત્યા કે સાવધાન

ળગતા મંડળને મજમુંદાર ઉપર પુરો રોષ તો હતો તેમાં વૃજ-  
દાસ અગાઉ જ્યારે વડોદરે ગયેલ ત્યારે તેને કામ વગર વડોદરે  
ખુલાસો કર્યો વિના રોકેલ તેથી વૃજદાસે તે ખા. લાંગ સા. ઉપર  
ખાનગી પત્ર ઇંગ્રેજીમાં લખાવવા માટે મુસદ્દો કરી કારકુનને  
આપતાં, તેણે ખુટી જઈ ભાઉ સા. ને તે વંચાવી દેતાં ભાઉ  
સા. ની અંગત ઇતરાજી વૃજદાસ ઉપર થઈ આવેલ. વળી કાઠી-  
યાવાડમાં સાહેબ લોકોમાં મજમુંદારનું માન તથા ચલણ જોઈ  
તેની અદેખાઈથી અદાવતી લોકોની મજમુંદાર વિરૂધ્ધ ખોટી  
ભરામણી તો ચાલુ હતી તેથીજ આંટીથી મજમુંદારને ફસાવવા  
નગરવાળા શાહુકાર સાથે દારકાંતી મામલતમાં ભાઉએ મજમુંદારનું  
નામ લખ્યું હતું તથા આગળ ઉપર તેને ખારજ કરવાના ધરા  
દાથી પ્રથમ જે કાંઈ જુનાં નવાં કાઠીયાવાડ સંબંધે મજમુંદાર  
પાસે દાખલા હોય તે સરવની નકલો તેની પાસેજ ઉતરાવી  
હાથ કરી લેવાં તેણે આન્યા કીએ અને સાથે માના ધ્રુ વીગેરેને  
રાજકોટ મોકલ્યાં અને ઓખાની દરકદારીના જે જે દાખલા  
હતા તેની નોંધ લઈ આવવા વામનરાવને, તે દારકાં ગયેલ ત્યારે,  
હુકમ કરેલ, આ વખતે રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ દારકાં હતા  
તેણે ત્યાંનાં દફતરો કુલનો નોંધ ઉતરાવીને આપ્યો અને વૃજદાસ  
કીએને ખગલાના કામની નકલો ઉતરાવી આપવામાં કલ્યાણરા-  
યની મદદે રાજકોટ ગયા.

ઉપર પ્રા. ધમાલ ચાલતી હતી તે દરમ્યાન લીલાધરદાસને  
માંદપ વધી જતાં વૈદાદીકને સાથે લઈ વૃજદાસ જુનાગઢ આવ્યા  
ત્યાં રહેતે રહેતે કલ્યાણરાય પણ રજા લઈ આવી પહોંચ્યા અને

મંદવાડની વીગત રઘુનાથરાયને કાગળથી માણુમ પડતાં તે પણ કામ પડ્યું મુકી દ્વારકાંથી મહા સુડમાં નીકળ્યા પણ લાંબે પડ્યો તે વાટમાં પાનેલીએ લીલાધરદાસના અવસાનના માદા સમાચાર સાંભળ્યા—એ વાતના દુખને વિસ્તાર લખતાં હાથ કે કંઈક કામ કરતી નથી ત્યાં શું વર્ણવું ?

હજી સહુ કે ધર આગળ ઉદાસીમાં ગરકાવ હતા ત્યાં ભાઉ સા. ને અદાવતી લોકોએ નહિ નહિ વાતો મજમુંદાર વિરૂદ્ધ ઉભી કરેલ તેથી તે નજરે જોવા, તથા પોતાના સાધન સુત્રથી રેસીડેન્ટ ઓફીસ તથા ગવર્નર ફેકલ્ટી સા. વચ્ચે પોને આંટી પડાવેલ તેથી ઓફીસ સા. ગવર્નર સા. ની ફરીયાદે વીત્રાયત ગયેલ તેની દહેશત લાગતાં લાંબ સા. કે જેને ઓફીસ સા. સાથે સારે વહેવાર હતો તેની સીફારસ લેવા—એ જે કારણથી ગોવીંદરાવ દેવાજીને સાથે લઈ તાંબવેકરની સ્વારી પ્રથમ અમરેલી આવી એટલે તેની હાજરઆસીમાં રઘુનાથરાયને જવું પડ્યું. આ વખતે લાંબ સા. ની સ્વારી અમરેલી જલે હતી તે એને ખટપટી લેખી સા. તો મુળગા દુર ફરવા ઉપડી ગયા પણ મીર સાહેબે વચ્ચે પડી બન્નેને મળવાનો યોગ સાંધ્યો એટલે રઘુનાથરાયને લઈ તે સા. સ્વારીમાં ગયા, પછી મુલાકાત થતાં, ત્યાં પણ સા. કૃપાથી એ દુશમનવાજીમાં રઘુનાથરાયનો ભરમ શરમ હીક રહી આવ્યો. પછી વડોદરે જવા વખતે જુનાગઢ સાથેની સરહદની રજુવાતમાં કીબે પાસે હાજર રહેવા ભાઉ સા. રઘુનાથરાયને ફરમાવી રજા આપતાં તે અમરેલી આવ્યા, ત્યાં મીર સા. ની રઘુનાથરાય ઉપર મીડી વજર તેથી તેણે ખાતગી રીતે ચેત્રગ્યા કે સાવધાન

રહેજે, મજમુંદાર ઉપર ભાઉ સા. ની નજર વધુ કઠણ લાગી છે. પછી ભાઉ સાહેબે તો વડોદરે જઈ રેસીડેંસી મારફત પ્રથમ મજમુંદાર સંબંધે રાજકોટ રીપોર્ટ કરાવતાં તેનો લાંગ સાહેબે ઝોખો જવાબ વાળ્યો કે તમારી કોરની વાત તો તમે જાણો પણ રાજકોટ ખાતે તો મજમુંદાર મુલુકગીરીની સોંપણ ભેળા આવેલા છે માટે તેમજ રહેવાના, તેથી તમે તેના તરફનું કામ મોકુફ કરવા ચાહતા હશે તો તે કાંઈ થવાનું નથી.

ઉનાળામાં કોડીનાર નજીક સા. સ્વારી આવતાં અમદાવાદ જવાની ચોરીના મુદ્દા વિષે ચેચાઈવાળાને પુછવાનું હતું તે સાહેબે કીમેતે અને મીર સા. ને કહ્યું કે તમે તેરાવશે તો નહિ આવે પણ રઘુનાથરાય લખશે તો આવશે તેથી તથા બીજું સરહદ વી. નું કામ હતું તેથી કીમેએ રઘુનાથરાયને તેડાવ્યાથી હાજર થયા છતાં કચેરીમાં કીમે પોતે સરહદ સંબંધે કામની જવાબ દેહી કરતા. લાંગ સા. ની તો મુળથી રઘુનાથરાય ઉપર મીડી નજર અને કાફી વાઘેર લોક શીતુરી જાત તેનું સમી રીતે કામ ચાલે-ચલવી આપે ને શીતુર વધવા ન દે એવી રઘુનાથરાયની ચાલ સાહેબે પોતે ઝોખે આવેલ ત્યારે નજરે જોયેલ તેથી સા. ચાદ કરે ત્યારેજ સા. પાસે જવું એવી રીત રાખતાં, એકવાર સાહેબે ચેચાઈવાળા સંબંધે કહ્યું ત્યારે અરજ કરી કે તેને બીજે જહાને ભોળવી તેડાવી પછી બંધનમાં નંખાવવો એવી અમારા ધરની રીત નહિ તો એવું ન થાય તો લખું એટલે સાહેબે કહ્યું કે મારે ફક્ત જુગાની લેવી છે તેથી રઘુનાથરાયે લખતાં તે સા. પાસે હાજર થયો. ત્યારબાદ એક દહાડો સા. સાથેની મુલાકાત દરમ્યાન વાતેવાત થતાં ઠાકરસીઆઈ દફતરદારને ભરૂચ જવાનું

દૂરવાથી પોતે કલ્યાણરાયને તે જગા ઉપર નીમવા ધારે છે પણ એના જેવો તેજુરીનો ભાવ કોણ સંભાળે એટલે કે તેજુરી સંબંધનો મજમુંદારનો જીમો બહાનુ રહે એવો પણ સા. નો મનોભાવ લાગ્યાથી, એ વાત ઘર પરિચાણની લેખી તત્કાળ કંઈ ન બોલતાં એમાસું નજીક હતું તેથી કામ આટોપી રઘુનાથરાય જુનાગઢ આવ્યા અને વૃજદાસ સાથે ચર્ચા કરી બેએ ભાઈઉએ ભેગા થઈ કલ્યાણરાયને લખવું ઘટે તે લખ્યું અને સા. ફરમાવશે તેમ કરવા હાજર છીએ એવો બન્ને નામે અરજ પત્રસા. ને પણ લખ્યા બાદ સાહેબે તો રીપોર્ટ કરેલ હશે તેની મંજુરી આવતાં કલ્યાણરાયને મુખ્ય દફતરદારીના કામ ઉપર દાખલ કર્યા અને એજંસી તેજુરી પ્રતાપરાય તરફ સોંપી તો પણ તેની જમાની રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસની બહાનુ રહેવા ફરમાવતાં મુકાબીન સાચવણ રાખવા પાસે અમારો ગુમાસ્તો સુંદરજી તેજુરીમાં કલ્યાણરાય વતી રહે તો તે ચાલુ રહેવો જોઈએ એમ અરજ કર્યાથી તે વાત સાહેબે મંજુર કરી.

એમાસે રઘુનાથરાય જુનાગઢ આવી રહેલ તેની ગેરહાજરીમાં આખામાં મોટું જંગ ઉભું થયું. પીંડારીયું ગામ, જુવાઇ રાખી, વાઘેરોએ નગરને ત્યાં માંડેલ તેમાં તેઓની પાટી જુદી હતી તેની પણ હદ નગર વાળે લોપતાં રણુમત્ર વીગેરે નગર અરજ કરવા ગયા ત્યારે કંઈ બહાને જુના લેખ જોવા માગી લઈ નગર પાછા ન દીધા. આ વાત જો રણુમત્ર વીગેરે શ્રી. સરકારમાં જાહેર કરે તો રસ્તો નીકળી વાત ન વધત પણ જુવાન સાથ તે માણસો એકઠાં કરી નગરનાં ગામ નંદાણા ઉપર ધાડ લઈ જઈ

હુંટયું તેમાં જે ખુન થયાં એટલે નગરે ખુંખાટ કરી મેલ્યો—આ ઉપરથી વધુ ખીંગાડ થવા ન પામે એટલા માટે રઘુનાથરાયે જાતે જઈ તપાસવું ને ભેળા મુલાનસીંગને મોકલવા એવું વીચારી મનમું દારનો કારકુન જે વડોદરા હતો તેને ફરમાવતાં, તેના પત્ર ઉપરથી રઘુનાથરાય દ્વારકાં ગયા, તે વખતે સોળે આના કમાચીસ-દારપદ લાંગ સાહેબે રઘુનાથરાય ઉપર મુકી, એ તેડાવે તોજ નગરવાળાએ ઓખામાં જવું નહિતર નહિ એમ નગરને હુકમ મોકલ્યો.

“ જામશ્રી વિભાજી.....વચનાત જીરણગઢ મેતા રઘુનાથરાયે ગંવરીદાસ જોગ જત સમાચાર એ છે જે હરામખોર વાઘેર રણમલીઓ ખારવટે નીકળો છે તેણે ખંભાળીઆ તાબાનું ગામ મોજે નંદાંજી મારું તેમાં કેટલુંક નુકશાન કરું તથા વળી પણ કરવાનો ધરાદો છે તેના બંદોબસ્ત બાબત રાજકોટથી સાહેબની સલાહ મગાવતાં હુકમ આપો જે તમે તથા રઘુનાથરાયએ એક સલાહ કરી તેનો બંદોબસ્ત કરોને કલાણરાયને કહું જે તમે રઘુનાથરાય ઉપર લખો જે દોવારકાં જહી ઉભે તરફની સલાહ કરી શમાશીતે હરામખોરનો બંદોબસ્ત કરવો એ રીતે દુલભજીની અરજ કરા ઉપર ફરમાવું છે તેથી લખવું હેજે તમે હવે દોઆરકાં જવાની તૈયારી કરી હશે, કદી તેમાં ઢીંચ રાખી હોએ તો આ લેખ વાંચી દોવારકાં જવા સાર તરત આંહી થઈ દોવારકાં જાજો ને તાંહાં તમે તા. શેઠ દેવજી એકસલાહ કરી તે હરામખોરનો બંદોબસ્ત કરજો સા. ૧૮૧૦ ના શાવણ સુદી સોમવાર

સહી.”

રધુનાથરાય આવ્યા જાણી વાઘેરો પોતાથી મળવા આવ્યા એટલે શામ દામ રીતે ઘટયું તે કહેતાં રણુમલને સમજાવી હાજર કર્યો અને અમ ઉપર નગરનો ત્રાસ છે તેની સા. ને દાદ પોત્યાડવી છે એમ અરજ કરતાં રણુમલને કેદ રાખી, એ સર્વ અહેવાલ લાંગ સા. ને જાહેર કરતાં, શીતુર અળસાવ્યા ખાતે ઘણું પ્રસન્ન થયા. પછી રધુનાથરાય એટ જઈ આવી મજમુદારના મેતાને તથા પદમશીને લજામણુ દધ પોતે પીંડારાના ગીરાસ સંબંધે હકીકત જાહેર કરવા સાથે જે ચાર મુખી વાઘેરોને લઇ સીધાવ્યા તે લાલપુર મુકામે સા. ને મળ્યા અને વાઘેરોને 'મેળવ્યા એટલે વાઘેરનું કામ ખુલાક સા. ને સોંપી સા. પોતે સંવત ૧૯૧૦ ના શીતકાળે પુરબંદર થઇ માધવપુર ગયા. ખુલાક સાહેબે નગરને તાકીદ પત્ર લખતાં તેઓએ પરવાનો તો પાછો મોકલી આપ્યો અને વાઘેરની ફરીયાદના રદીયા - દેતાં તે કામ આગળ ચાલ્યું.

આ વર્ષે એટલે સંવત ૧૯૧૦ સાલે મીર સા. ની મામલત મોકુફ થઇ આન્ધા કીબેને અમરેલી મહાલ સોંપાતાં ત્યાં તેણે પોતાના બંધુ તથા ચીરંજીવને મોકલ્યા તથા એક રાજકોટ તરફ મુલુકગીરીની મજમુદારી વિના અમરેલી પંચમાહાલની મજમુદારી નાના ધુના હાથે લેવા દરાવી મજમુદારની શોધ પ્રયાસ તરફીમાં કરી કસુર ન રાખી.

**મજમુદારોને વડોદરે તેરાવી શ્રી. મહારાજ સાહેબે**

**આત્માસન આપી કરેલી કદર.**

ધુનાગદની નાગરી નાતમાં આ વર્ષે વિવાહનો યોગ હતો



તેથી અમૃતલાલ અમરચંદને પોતાની પુત્રીના કન્યાદાનનો વિચાર  
પણ હજી લીલાધરદાસના બાર માસ પુરા નહોતા થયા તેથી  
વૃજદાસને પુછતાં તેણે તેનો તેમજ ભગવંતીદાસની મોટી પુત્રીનું  
લગ્ન પણ ભેગાભેગું કરવા સુદાંતનો ફકાર આપવાથી વિવાહનો  
આદર થયો. પછી લગ્ન નજીક આવતાં વૃજદાસ જુનાગઢ ગયા.  
રઘુનાથરાય તો સા. ની હાજરબાસીમાં વેરાવળ પાટણ વચ્ચે  
ભીડીયા મુકામે હતા. પછી લાગ સા. બે વર્ષની રજાએ જવા  
વેરાવળથી વહાણે રવાના થતાં રઘુનાથરાય પણ જુનાગઢ આવ્યા.

આગળ લખ્યું છે કે ઔદ્રામ સા. ને ગવર્નર ફોકલેન્ડ સા.  
સાથે મતભેદ પડેલ તે એવો હતો કે ઔદ્રામ સા. ના કહેવા  
મુજબ ભાઉએ મુંબઈના મંડળને હાથ કરેલ તેની બહેર રક્ષ-  
વતી માલુમ પડતાં જેમ સરકારે તે લોકોને રજા દીધી તે પ્રા.  
શ્રી. ગાયકવાડે પણ તેવાં માણસને ન સંધરવા જ્ઞેષ્ઠએ માટે  
ભાઉને ખારજ કરવા જ્ઞેષ્ઠએ પણ ગવર્નર સા. નો મત એમ  
પડ્યો કે શ્રી. ગાયકવાડ પોતાના રાજ્યમાં આહે તે કરે તે બા.  
તેને કહેવા શું અખત્યાર છે !—આ ઉપરથી ઔદ્રામ સા. ફરીયાદે  
ઠેક વિલાયત ગયા ને ત્યાંથી ધારી પાછા ફર્યા તેના પરિણામે  
વડોદરાની રજુવાત મુંબઈ તજેથી કાઢી ગવર્નર સા. ની બદલી  
કરવા હતું. પછી ઔદ્રામ સા. ને કલકત્તા સરકારથી પાછા  
વડોદરા રેસીડેન્ટ તરીકે જવા હુકમ થતાં, લાગલા વડોદરા આવી  
શ્રી. સરકારમાં પડે જઈ નામ. ગવર્નર જનરલનો સદરહુ ભાઉ  
તાંબવેકરને યરતરફ કરવા વિષેનો પત્ર આપી આવતાં તે પ્રા. કરવું  
મંજુર રાખી ભાઉને રૂબરૂ દીધી તથા કીમે જેના ઉપર મદાર

હતો તેને તપાસ માટે કેદ કરી, ગોવીંદરાવ રોડે જે કેદમાં હતા તેને પુર્વવત સા. ની વીકાવતમાં મોકલ્યા અને ગોપાળપંત લાઠિ કારભારી બન્યા.

ઉપરં લખી ગીરદી થયા હરોવજ આન્યાના લાઠ પુત્રાદિક મંડળ તથા નાના ધુનાં માણસો જે ચારે મહાવના દરક ઉપર જઈ રહેલાં તે વીગેરે રાંત લઈ નાશી ગયા. મીર સાહેબે અમરેલી મહાલ પાછો રાખી ચોમાસાની શરૂમાં અમરેલી આવી, સા. ને મળવા રાજકોટ આવ્યા ત્યારે અનંતજીભાઈ મારફત મજમુંદારને કહેરાવ્યું કે, મહાલી દફતરનું કામ મજમુંદારને દાણે પુર્વવત લઈશ તથા કાંઈ મુક્ત નજરાનો કમુક કરે તો પાગાદ સુદાં તેઓને હજુર બવા સુધી શ્રમ ન પડવા દેતાં આંહીથી બહાર નીકળી જાય ત્યાં મહાલ કરી આપું. આ વાત મંજુર રાખી રઘુનાથરાય અમરેલી મયા એટલે જેમ અગાઉ આવતું તેમ મજમુંદારના મહેતા હથુ કામ લેવા મોહીર સહીથી રકારી આપી કામ આવતું કરી વડોદરે લખી પુછતાં ઉતર આવ્યો કે મહાલનો ખુલાસો કર્યો તે ફીક કર્યું પણ પાગાહ વી. તો હજુ રનો મામલો તેનો અંદુજસ્ત હજુરથી થશે. દરમ્યાન વડોદરેથી જણેશપંત લાઠિએ પણ મજમુંદારને ફીલાસો દેવાવેલ કે સમુરી રાખશે તો તમને હજુરમાં તેડાવી પ્રતિષ્ઠા પુર્વક મહાલી જઈ આવશે તે પ્રમાણે સંવત ૧૯૧૧ શરૂ સાલે કંઈક કાસીયાવાડ પ્રકરણી બુતાં કામ સંબંધે શ્રી. સરકારને પુછવાનું છે માટે તુરંત હજુરમાં મજમુંદારે આવવું એમ હુકમ આવતાં કાર્તિક વદમાં રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ વડોદરે સીવાવ્યા તે શ્રી. ડાહીર

નાથનું દર્શન લઈ હાજર થતાં મીર સા. જે અગાઉથી વડોદરે ગયેલ તેને પ્રથમ મળ્યા ત્યારે તેઓ શ્રી. સરકાર હજુર જતા હતા તેથી કહ્યું જે હું જઈ આજેજ તમને મળવા યોગ કરીશ એટલે તે પ્રા. તૈયારી રાખેલ. પછી સરકારી માણસ આવતાં હજુરમાં જઈ હાજર થતાં ભીતર ત્રણ કારભારી ( ગણેશપંત, ગોપાળપંત અને ગોવીંદરાવ રોડે ) તથા મીર સા. માત્ર શ્રી. સરકાર પાસે બેઠેલ તે જગે બોલાવી મજમુદારને મેળવતાં શીરસ્તા પ્રા. વડીલપણે રઘુનાથરાયે હજુરને પોશાક નજર કરતાં વાંસે વજ્રદાસે પણ રોકડ નજરાણા કર્યા ઉપર શ્રી. મહારાજ સાહેબે એને હું ઓળખું છું કહી રઘુનાથરાયના અખર પુછતાં તેણે કહ્યું કે પહેલાં સામટાં વર્ષો પોતે શ્રી. મોટા મહારાજ સા. ની હાજરીમાં રહેલ ત્યારે આસાનું વય બાલ્ય હતું, પછી તે વખતે પાસે માણસો રહેતાં તેના નામ લઈ દેખાડી ટુંકામાં વિગત જાહેર કરતાં પ્રસન્ન-તાથી પાસે બેસાડી ઘડી પછી રજા દેતાં ઉતારે આવ્યા.

કારભારીને ત્યારબાદ મળતાં, ભાઉસાહેબ મજમુદારને રાવ સા. પાસે એકાંતમાં તેડી જ્યાં ત્યારે વિનંતી સાંભળ્યા પછી “તમને બહુ તસ્દી પોથી” કહી દીવાસો દીધો કે-તમારો નજરાણો ન જોઈએ, ચાકરી કરો છો એજ અમારે નફામાં લેખવું. હવે તમને નવેસર સનદ આપી સ્વચ્છતા કરશું વીગેરે. પછી વચે વચે કાઠીયાવાડ સંબંધીનાં જે જે જરૂરી કામો હતાં તે વિષે વાકેફ થઈ કારભારી સાહેબે ગામ, ઇનામ, દરક, હજુર, હજુર આસામી, પાગાહ વિગેરે જેમ હતું તેમ સંવત

૧૮૧૦ ની ચક્રર સહીત ગીડી આપી સદરજી સર્વ જા. ની નવેસર રઘુનાથરાય તથા કડ્યાણુરાય ગવરીદાસ અને વૃજદાસ રંગીલદાસ નામે બદાલી સનદ શ્રી. સરકાર સહી સીકાની કરી આપી, સહુ શાહી કચેરી વચે જે બાબતે શાસ્ર જોડાના ખોશાક આપી વિદાય કર્યા તે ત્રી. ડાકર થઇ બામુરાદ કાઢીઆવાડ આવ્યા.

### શ્રી મહાલક્ષ્મી કાંત

આજાપત્ર સરકાર રાજશ્રી ગણપતરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસ બેલ સમશેર બહાદુર તા. રઘુનાથરાય વ કડ્યાણુરાય ગૌરીદાસ વ વૃજદાસ રંગીલદાસ સુમા ખમ્મસ ખમરીન મયાતેન વ અલક તુમચે વીગી સરકારાંત ગેર વડા મજકુર સમજલ્યા વરોન તુમચે અમદોલી પંચમંદાવ વ મુલુકગીરી પ્રાંત કાઢીઆવાડ વ ઉખામંડળ ચેથીવ મજમુદારીચે વતન વ તુમચી પાગા આસામ્યા વ ધનાગી ગાવ વર સરકારાતુન સાવ ગુ. જાતી કરણ્યાત આલી હોતી ત્યાજ વરોન તુમહી સરકાર હુજુર ચેલિત વિનંતી ફેલી તી ધ્યાનાસ આણીતા તુમચે વિગીયા મજકુર અદાવતીને સમજવીલ્યાચે કળોન આલે આણી તુમહી સરકાર પદરચે બહુત વર્ષાચે ચાકર વ ચાકરી કરીત આજા વ પુઢેહી ચાકરીચે ઉપયોગી આહાત બજોન તુમચે વર લીલીલ્યા પ્રાં. મજમદારીચે વતન વ પાગા વ અસામ્યા વ ધનાગી ગાવ મોજે દહીડા યા સુધ્યાંયા ખુલાસા ફેલા આહે તરી તુમહી ચાલત આલ્યા પ્રા. વહીવટ કરન સરકાર ચાકરી ઇમાને ઇતબારે એક વીખેની ખેરખાહીચી કરીત અસાવી સર-

કારાતુન તુમચી બરદાસ્ત ફેઉન નીલાવી લ્યે બાઇલ બાણીજે છ  
૨૮ રખીલાવલ ઉ. માર્ગસીર માસ સંવત ૧૯૧૧

## મોર્તબસુદ

અમરેલીથી રાજકોટ આવ્યા પછી કછીગઢ સંબંધે મુંબઈ  
સરકારથી હુકમ આવ્યા પ્રા. ઉકેલ સારૂ કછ કાઢીયાવાડના  
આસી. સાહેબો ભેળા થવાનું કરતાં, જમીદારી તથા વાકફગારી  
રીતે રઘુનાથરાયને પણ ત્યાં હાજર રહેવા પ્રત આપતાં દ્રાગુણમાં  
ત્યાં ગયા. પ્રથમ દોલોત્સવ ઉપર બેઠ જઈ યાત્રા કરી વરવાળે  
બુલાક સા. ની સ્વારીમાં પોંચી ગયા પછી જરીફ હથુ સીમાડા-  
ની ટેવણી કરી નીશાન ઉભાં કરાવ્યાં પછી સાહેબો સીધાવતાં  
રઘુનાથરાય દ્વારકાં થઈ પાછા બેઠ ગયા.

તે ચોમાસામાં રઘુનાથરાય રાજકોટ આવ્યા અને ઓખામાં  
નગરના મામલા ભેળું અમારાથી નહિ નહી શકાય કારણ કે  
નગરવાળાને ઘેર મામલત તેથી વહીવટ તેને વધુ અખત્યારે  
વાઘેર કે સીળંદીનો જે જે ડખો તે સરવ મજમુંદારને વેઠવું પડે  
આવી સ્થિતી છે એમ બાર સા. પાસે અરજ કરતાં તથા તે  
પ્રા. વડોદરે પણ સાફ લખ્યાથી, આખરે દ્વારકાંના કામ સારૂ  
દેવીદાસ હંસરાજને માહાલ સોંપવાનું કરતાં તેની વતી નસર-  
વાનજી તથા માધવરાવ દખલ લેવા ગયા. પછી દ્વારકામાં દેવી-  
દાસને માધવરાયથી ખીગાડ થતાં તેને કેદ કરેલ વીગેરે હકીકત  
બત્તાથી લાંગ સાહેબે શોર્ટ સા. ને તપાસ કરવા લખેલ તે  
ઉપરથી તેણે બેઉ તરફ દાલગમ આવ્યા વીગેરે કેટલુંક તેની

અદ્યાલનું કામ બનાવી તેના કાગળો લાંગ સા. પાસે મોકલ્યાથી તે હકીકત તથા તે લોકોની અદ્વી અને સગ્ન થવા સાડ લાંગ સાહેબે વડોદરે રેસીડેંસી મારફત લખતાં તે જગા ઉપર લાયક કમાવીસદાર દેવતાં વિલંબ થાય તેટલા સુધી રથુના-થરાય ઓખાની સંભાળ રાખે એવો તેના ઉપર શ્રી. સરકારથી શીકાપત્ર લખી રેસીડેંસી મારફત લાંગ સા. ને ખી-ડતાં બેએ ભાઈઉ જુનાગઢ હતા ત્યાં સા. નો ઇશારો આવ્યો એટલે તુરત જગજીવન મ્હેતાને સા. ના હુકમથી કલ્યાણરાયની સલાહે દારકા રવાના કરી, કદાચ કમાવીસદારને વધુ વિલંબ થશે તો પંડ્યે બનશું એમ સા. ને જણવી, જગજીવનની મદદે અળવંતરાય દુલભજીને પણ દારકાં મોકલ્યાનંતર અમુક વખતે ગોવીંદરાવ દેવાજી ઓખાના કમાવીસદાર નીમાઇ આવ્યા. આજ અરસામાં શ્રી. ગણુપતરાવ મહારાજ ગુજરાનો અફસોસકારક બનાવ બની ગયો.

**ખાર-ખાર્ટન કમીટી આગળ મી. સરકારનાં મજમુદારે ચલાવેલાં કામો મજમુદારને પાલખીતું ઈનામ-અનંતજીભાઈ સાથે રહી મજમુદારે રાખેલ મહાલોનો ઈબારો.**

જુનાગઢ સરહદ સંબંધે તથા પરચુરણ તાલુકદારોની અરજીઓ ઘણા દહાડાથી પડતર હતી તેના નીકાલો એક ગાયકવાડી અને એક કાઠીયાવાડના સા. ની કમીટીથી કરવાનું ઈર્થાથી વડોદરાના આસી. રેસી. ખાર્ટન કાઠીયાવાડ આવે તે પહેલાં શા શા વાંધા છે તે કામ લઈ તુર્ત વડોદરે આવવા મજમુદારને હુકમ

કારાતુન તુમચી બરદાસ્ત ફેડિન નીલાવી ત્યે બાઇલ બાણીજે છ  
૨૮ રખીલાવલ ઉ. માર્ગસીર માસ સંવત ૧૯૧૧

## મોતબસુદ

અમરેલીથી રાજકોટ આવ્યા પછી કછીગઢ સંબંધે મુંબઈ  
સરકારથી હુકમ આવ્યા પ્રા. ઉકેલ સાફ કછી કાઢીયાવાડના  
આસી. સાહેબો ભેળા થવાનું કરતાં, જમીદારી તથા વાકફગારી  
રીતે રઘુનાથરાયને પણ ત્યાં હાજર રહેવા પ્રત્ન આવતાં ફાગુણમાં  
ત્યાં ગયા. પ્રથમ દોલોતસવ ઉપર બેટ જઈ યાત્રા કરી વરવાળે  
બુલાક સા. ની સ્વારીમાં ખોચી ગયા પછી જરીફ હથુ સીમાડા-  
ની ટેવણી કરી નીશાન ઉભાં કરાવ્યાં પછી સાહેબો સીધાવતાં  
રઘુનાથરાય દ્વારકાં થઈ પાછા બેટ ગયા.

તે ચોમાસામાં રઘુનાથરાય રાજકોટ આવ્યા અને ઓખામાં  
નગરના મામલા ભેળું અમારાથી નહિ નહી શકાય કારણ કે  
નગરવાળાને ઘેર મામલત તેથી વહીવટ તેને વધુ અખત્યારે  
વાઘેર કે સીપાઈનો જે જે ડાળો તે સરવ મજમુદારને વેદવું પડે  
આવી સ્થિતી છે એમ ખાર સા. પાસે અરજ કરતાં તથા તે  
પ્રા. વડોદરે પણ સાફ લખ્યાથી, આખરં દ્વારકાંના કામ સાફ  
દેવીદાસ હંસરાજને માહાલ સોંપવાનું કરતાં તેની વતી નસર-  
વાનજી તથા માધવરાવ દબલ લેવા ગયા. પછી દ્વારકામાં દેવી-  
દાસને માધવરાવથી બીગાડ થતાં તેને કેદ કરેલ વીગેરે હકીકત  
બન્યાથી લાંગ સાહેબે શોર્ટ સા. ને તપાસ કરવા લખેલ તે  
ઉપરથી તેણે બેઉ તરફ ઇલજામ આવ્યા વીગેરે કેટલુંક તેની

જુનાગઢ તથા અમરેલી વચ્ચેના વાંધાનું એકવાર સાહેબોએ જાતે જઈ તપાસવું એમ હતું. પછી લાવનગરના કુંડલા પ્રગણાની તથા અમરેલીનાં ધારી-ધાંતરવડના સીમાડા જે પ્રથમ નીકળેલ તેમાં પેશકદમી થઈ હોયતો તેનો જે તરફથી રઘુનાથરાય તથા ગવંરીશંકર ઓઝા મળી ત્રાહેત દુર્લભજી ખુચ હતું તપાસ કરે એમ હતું-વીગેરે કામો અમરેલી ચાલ્યા પછી ચેંચાઈ વીગેરે ધારી નજીક તેથી ત્યાં રહી એ કામો ચલવવા સા. ની ઈછા થતાં સહુ મંડળ ત્યાં જતાં કામ ચાલ્યું-તેમાં જુનાગઢે લાકેર ભલગામનું કામ પણ ચલવ્યું તેના મજસુદારોએ સંવત ૧૮૬૪ પહેલાંથી એ ગામો શ્રી. સરકાર તળે આવ્યાના દાખલા ખતાવી રજુવાત કરી પછી રઘુનાથરાય તથા પ્રજ્ઞાસ અને અનંતજીભાઈએ ભેગા મળી ધારીના તથા પીપરીઆને ખાલ સી-કાના સીમાડાનો સમાધાનીથી નીકાલ કર્યો.

દ્વાગણ સુદમાં હરિપ્રસાદની વહુને સીમંતનો પ્રસંગ હતો તે ઉપર જવા રઘુનાથરાયે રજા લેવાનું કરતાં મળે એવો યોગ ન લાગ્યાથી તે ન જઈ શક્યા એટલે કલ્યાણરાય રાજકોટથી આવી તે પ્રસંગ ઉઠેલી પાછા નોકરી ઉપર ગયા.

ગરમીની મોસમને લઈ સા. વિગેરે મંડળ ધારીથી કોડીનાર આવ્યું. ત્યાં ચેંચાઈ, નાંગધરા, ગીગાસરણના કામનો ઉદ્દેશ થયો તે એ રીતે કે-નાંગધરા ગામ કાડીને પોતા તાલુક કરવાની દોડ તેને સમજવી ૪ સાંતી ધરતી તથા ૨ કોસ તેની જુની જવાઈ ઉપરાંત આપવાનું ઠરાવી ગામ શ્રી. સરકાર ખાલસે બહાલ રહ્યું. ચેંચાઈ ગીગાસરણ વાળાને અનંતજીભાઈએ પેટામાં લીધેલ



આવતાં સં. ૧૯૧૩ શરૂ સાથે મજમુંદારો જે કાંઈ દર દાખલા હતા તે લઈ વડોદરે ગયા. પણ ત્યાં સા. તો, મડમ પરણવા અમદાવાદ તરફ ગયેલા હોઈ, હતા નહિ. પછી શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજા જે તાજેતર ગાદી નશીન થયેલા તેનું દર્શન લીધું. અમુક વખત સા. ની રાહ જોઈ ત્યાં ખમર આવ્યા કે સા. તો ખંભાત ગયા છે તે ત્યાંથી પરઆર્યાં થોથે ઉતરી અમરેલી જવાના છે એટલે મજમુંદારને તુર્ત અમરેલી જઈ પોચવા તાકીદ થઈ રત્નનાં વસ્ત્રો, શાવજોટાના પોશાકો આપી તે જેઠકમાં પણ શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજા સાહેબે મજમુંદારને ઘણું આગર યુક્ત આશ્વાસન કર્યું. પછી રત્ન લઈ જેએ ભાષઉ વડોદરેથી કાકર થઈ અમરેલી આવી પોચ્યાનંતર ત્યાં ખાર સા. તથા ખાર્ટન સા. આવતાં તેની મુલાજમત હાંસીલ કરતાં ખાર્ટન સા. ને મળવા ગયા ત્યારે તેનું ખીછાણ નહિ પણ તે વખતે ખાર સા. તેની પાસેથી પોતાને ખંગલે જતા હતા તે મજમુંદારને જોઈ પાછા ફર્યા અને ખાર્ટન સા. ને મજમુંદારની ઝાળખાણ આપી મેળવ્યા. એ પ્રા. કાઠીયાવાડમાં દેશી-પરદેશી લોકો આવવું થાય ત્યારે મીઠી નજર મહેરબાનીની રાહ શું લાંગ સા. તથા ખાર સા., ખુલાક સા. વીગેરે રૂબરૂ પ્રસંગ હોય તો ત્યાં અથવા ચીડી આપી મજમુંદારને મેળવી ઈજત આપે-અપાવે એવી મહોવાઈ દેખાડતા.

અમરેલી મુકામે એવાઈ ગીગાસરણ સરશીઆ વીગેરના કાઠીઓની અરજના સવાલ જવાબ વી. રણુવાતી કામ ચાલ્યું.

આવી તેવામાં ઓમાસે રઘુનાથરાયને શરીરે આખર ચોંમાસે બે માસ વાણી કસર થઈ આવેલ તેથી ત્રણે ભાઈચીરંજીવી સુદાં રાજકોટજ રહેલા. આ વખતે મજમુંદારને વડોદરે કંઈ સરકારી કામગીરી માટે હાજર થવા હુકમ આવતાં આમુ માસમાં વૃજ્ઞદાસ વડોદરે ગયા જ્યાં તેને-રઘુનાથરાય ઓમામાં સં. ૧૯૧૪-૧૫ ના ખર્ચેકાને લઈ શ્રી. સરકાર ચાકરીમાંથી છુટા ન થઈ શકતાં, જ્યારે તે મામલો કંઈ ટાલો પડી રઘુનાથરાયથી રજા લઈ ત્રણે આગળ અવાય તેવું થયું ત્યાં સુધી એટલે કે-લગભગ સવા એક વરસ રોકત થઈ આવી.

આ વખતે દરમ્યાન રઘુનાથરાયને માણસ દારૂ વીગેરે સંબંધે તરદી ન થાય એ વિષે વૃજ્ઞદાસે વડોદરે અને કલ્યાણરાયે રાજ-ગ્રામમાં જરાએ કસર ન રાખતાં જે જે મહેનત મદદ થઈ આવે તે કરી હતી. વડોદર ત્રીકમદાસના વખતથી મજમુંદારને પાલખી ધનામ મળેલ તે પદ બહાલ હતું પણ ગવરીદાસે પાલખીનું બે-સવું મોકુફ કરી દેતાં જમાના પ્રા. ચાલ રાખેલ તે આ વર્ષ (સંવત ૧૯૧૪) ગણેશપંત ભાઈવીગેરેએ નીદાન મજમુંદાર કામના છે એવું લેખી પેટમાંથી મુરખીવટ રાખી રઘુનાથરાય, કલ્યાણરાય તથા વૃજ્ઞદાસને નામે પાલખીનું ધનામ અપાવી તેના ગુંજનન વિષે સનદ કરી આપી.

શ્રી મ્હાલસા કાંત.

સીકો

આજ્ઞાપત્ર સરકાર રાજેશ્રી ખંડેરાવ ગાયકવાડ સેનાપ્તાય

તેનો ધ હથુ વિશેષે કરી તોડ પાડ્યો. આ અરસામાં સીયાન-  
ગરની તકરારનો પણ તોડ પાડ્યો તેમાં ભાવનગરનો બાન્ ગઢ-  
ડનો બા તથા શ્રી. સરકારનો બાન્ ભાગ હતો તો પણ વહીવટ  
હમેશાં શ્રી. સરકાર એકનેજ હાથ હતો તેમાં ભાવનગર વાળા-  
એ તકરાર લીધી કે પોતાનો ( ગઢડા સહીત ) બાન્ ભાગ હોધ  
પોતાની રજુવાત વગર વહીવટ ન થાય. તે ઉપરથી વડોદરાથી  
મરજી મગાવી મજમુદારે અને ગવર્નીશનકર એજાએ ચલુ  
ભાવનગરને ( રૂ. ૧૦૦૦-૧૬૫ ) રૂ. ૮૨૫ દેવા ઠરાવી શ્રી.  
સરકારનો નકરો અમલ રહે એ પ્રા. ઠરાવી-તે ઠરાવની યાદી  
કમેટીમાં દાખલ કરી. ત્યારબાદ વરસાદની મોસમ નજીક આવતાં  
કમેટી કામ બંધ કરી હરદો સા. રાજકોટ ગયા એટલે મજમુદારે  
પણ જરૂર તેટલું રોકાઈ પછી રાજકોટ હાજર થયા ત્યાં આર્ટન  
સાહેબે ચીતળ તાળાના ગામો ઉપરની જોરતવળીનો દાવો જી-  
નાગઢે અમરેલી સહામે કરેલ તે ગા. મજમુદારે રજુ કરેલા  
દાખલા તથા હકીકતની ખાત્રી માટે લાંગ સા. પાસેથી કાગળો  
મગાવીને જોયા તથા ચેચાઇવાળાને કમેટી આગળ દરાવયયા પ્રા.  
શ્રી. સરકાર તરફથી કરી આપવાનું કહેતાં છતાં તેણે ન માની  
વધુ જમીનના લોભે તકરાર લીધી એટલે તેનો તથા સરસીયા વા-  
ળાએ વધુ જમીન દાખેલ તેનો તપાસ કરવા સા. નો મહેતો જતાં  
તે સાથે તેની મદદમાં જવા સાહેબે ફરમાવતાં મજમુદારી મહેતા  
જગજીવનને પણ મોકલ્યો. સા. ના મેતાએ તપાસ કરી એ  
બન્ને ગા. રીપોર્ટો રજુ કર્યાં. ત્યારબાદ બીમકટા ઉપર નગરના  
આલંભા વી. થી જીલમ જરૂરી હતી તે કામની પણ રજુવાત

આપવા કરતાં અનતજીભાઈએ મીર સા. પાસેથી તે મહાલનો મંજરો કરી લેવા કરશનજી જાનીને વડોદરે મોકલ્યો. મીરસાહેબે અંદરખાનેથી પર તાલુકાના આસામી અનતજીભાઈને સાવ એકંદર મહાલ આપવાનું દીવાન સા. ને કહેવામાં આવે તો તે વાત તેને ગળે ઉતરે કે ન ઉતરે તેનો વિચાર લાવી મજમુંદારના મેતાને માંહે સામીલ કરવા કહ્યું હશે તેથી જાનીએ મજમુંદારના મેતાને ગળે પડી રૂપકાનો પોતા માથે જીમો લઈ મુરવતમાં દુકા લીધાથી તેણે મતું કયું તથા વિગત લખી જાણવી. પ્રથમ તો મજમુંદારે મંજુર ન રાખેલ પણ જાનીએ અનતજીભાઈને લખતાં, તેઓની સલાહ તથા આગ્રહ પત્રો ઉપરા ઉપર આવવા લાગા તેથી ચારે મહાલ મજમુંદાર તથા અનતજીભાઈને મજમું રાખવાની શરતે આખર મજમુંદારે કમુલ કયું.

## પ્રકરણ ૪

સંવત ૧૯૧૪ થી ૧૯૨૬ ઓખામાં વાઘેરોને  
બળવો.

વાઘેરોએ વસમતું ફીતુર જગાવી બેઠા લીધું—આ  
પ્રસંગે કમાવીસદારના મહદનીશ તરીકે  
રઘુનાથરામની નીમણુંક,

ઓખામાં એક વર્ષથી ગોવિંદરાવે વાઘેરો સાથે એવું બગાડ્યું કે તે ઠી ફરીયાદે વાઘેરોને લાંચ સા. પાસે જવું પડ્યું હતું.

એલ સંમશેર બાહાદુર તા. રઘુનાથરાય વ કલ્યાણરાય ગૌરીદાસ  
 વ વૃજદાસ રંગીલદાસ મળમદાર પ્રા. અમરેલી સુરસન સમાન  
 ખમસેન મચ્ચાતેન વ અલક તુમ્હી બહુત વર્ષા પાસુન  
 સરકાર પદરચે ચાકરે વ આમરોળી ઉખામડળ મહાલ  
 સંબંધી સરકાર ખેરખાહીચી ચાકરી કરીત આહાવ  
 કરણારે જાણેન સરકારાતુન કૃપાવંત હોઉન તુમ્હાંસ બહુમાન  
 પાલખી દીલ્હી ત્યાચે અચ બદલ શાલીના આંસામી રૂપએ ૬૭૨  
 સાહસે બાહાંતર રૂપએ પ્રા. અમરેલી થેથે સં. ૧૯૧૪ ચે  
 સાલા પાસુન કરન દીહીલે આહે ત્યાંચા અનુભવ તુમ્હી વંશ  
 પરપરેની ઘેઉન સરકાર ચાકરી ઇમાને છંતખારે એકનીજેની  
 કરીત જાણે. સરકારાતુન નીલાવીલે જામલ એ વીસી વર્તમાન  
 ભાવી કુમાવીસદાર પ્રજણે મળકુર ચાંચે નાવે અજાહીદા પત્ર  
 સાદર કેલે અસે જાણીજે જ ચંદ્ર ૭ માહે રજબ ઉર્ફ ફાલગુન  
 માસ સાં. ૧૯૧૪

મોતખસુદ

સંવત ૧૯૧૫ સાલે મળમુદાર દેસાઈને એક કરવાના ઇ-  
 રાદાથી મીર સા. કરતાં વધુ આંકડાની કબુલત લખાવી અમરેલી  
 મહાલ ઇજારે આપવાનું કરતાં, દેસાઈ સાથે એક વર્ષ કેવું રહે છે  
 તે જોવા એક વર્ષના દરારે મળમુદાર દેસાઈએ સહીયારો મહાલ  
 ઇજારે રાખ્યો. પછી દેસાઈ તે મહાલ સુધારાગ પોતા હથુ કરવાની  
 તજવીજે વડોદરા ગયા પણ મીર સા. ને પાંચ વરસ હતાં તેમાં  
 એક બાકી હતું છતાં મહાલ ફેરવેલ તે પાછો લેવાનો મમત  
 એટલે મીર સા. તેજ મહાલ જે સાલ સંવત ૧૯૧૬-૧૭ માટે

બોરી ખેતરીવાળાના સીમાડા વીગેરેનાં કામો ચત્રવ્યાં તેમાં રઘુ-  
નાથરાયે તથા તેના મેતા વીગેરેએ બરાબર હાજરી ભરી. આ  
પ્રસંગે સાહેબે રઘુનાથરાયની સાચવટ સફાઈ જોઈ તથા  
વાઘેર લોકોનો મામલો માંહેથી કુઠનો નહિ અને તેઓ  
રઘુનાથરાય ઉપર વિશ્વાસ ઠીક રાખે છે એવું સા. ને વસ્યાથી  
તેણે તે વિષે રઘુનાથરાયની તારીફ કરી રેસીડેન્ટને, લાંગ સા. ને  
તથા બાર સા. ને કંઈ લખ્યું હશે જેથી તે વાત તે તે સાહેબોએ  
વૃજદાસ, કલ્યાણુરાય, દુલેરાય વી. ને કર્યાથી તેઓના ઘરના  
કાગુળે રઘુનાથરાયને માલુમ પડી. ત્યારબાદ ગાગા-કુરંગાની ત-  
કરાર વાસ્તે બનને સા. નું, કચેરી મંડળ. સહ, કુરંગે મુકામ  
રહી સીમાડાનો તપાસ કરી ઓખાના બંદુબસ્ત માટે જોઈ  
વીગેરેને તેડાવતાં, તેને ગોવીંદરાવનો શક તે રજુ ન રહેતાં સા-  
હેબે મજમુદારના મહેતાને મોકલતાં બહાદર માગ્યા તેથી સાહેબે  
તેને તથા વસંતવાળાને પણ આમદ-રફતની બહાદરી આપી તે-  
ડાવ્યા. તેઓએ સા. પાસે આવી કશું ફેલ ન કરતાં કમાવીસ-  
દારને રજુ રહેવા વી. વાતો કરી રજા લઈ ઘેર ગયા.

નંદાણું માર્યાના ગુન્હા બદલ રણમત્ત પાંચ વર્ષથી કેદમાં  
હતો તેનો ખુલાસો ન થાય તો પીંડારીવાવાળાને તોફાન કરવા  
પર જોઈ વડોદરેથી વૃજદાસ મારફત કારભારીનો ફકાર મગાવી  
નગરના વડીલ કુરંગે હાજર તે હથુ રસ્તો કાઢી બેઠો સા. રૂબરૂ  
નગરના નીંદાવાતું રાજનામું, રણમત્તના સારી ચાલના જામીન  
લેવા દરાવી, દાખલ કરાવ્યું. પછી સા. તો સીધાવ્યા એટલે  
રઘુનાથરાય રણમત્તનો જામીન જોતવા “ કાયા ” ને મોકલી

તે પછી હીંદુસ્તાનમાં બળવાનો ઉઠાવ થયો. સાંભળી વાઘેર લોક સર્વ એકત્ર થઈ મોટું શીતુર ઉઠાવવાના વિચારમાં લાગે છે એવી હકીકત ગોવિંદરાવે વડોદરે તથા રાજકોટલખી જણાવતાં, જો આખામાં વાઘેરનું તુફાન ઉપડે તો કાઠીયાવાડમાં કાઠી, બાળ-રીયા, મીયાણા વીગેરે લોકો પણ હાથ રહેવા ન પામે એમ વીચારી આખાના વાઘેરની ત્રણ પાંખી માહેલા એ એ ત્રણ ત્રણ મુખીને પોતા પાસે મોકલવા લાંગ સાહેબે લખતાં, રખેને ઉઘટી પોતા વિરુદ્ધ પાછી ફરીયાદ કરશે એમ માની ગોવિંદરાવે મોકલવા હીલ કરી તેમ વાઘેરો તેના દબમાં પણ નહિ-મુખી તેની પાસે દારકાં પણ ન ગયા-એવી ઉઘાડી ગડબડનો મામલો જોઈ, તેની ચોકસી જાતે જઈ કરવા બાઈન સા. ને વડોદરેથી રેસીડેન્ટ સા. નો હુકમ આવતાં તેણે લાંગ સા. ની સલાહ લેતાં, રઘુનાથરાય ત્યાંના વાકેફ તેથી તેને સાથે લઈ જવા કહ્યું હશે તેથી બાઈન સા. ભાદરવે (સંવત ૧૯૧૩) બાલાચડી ગયા ત્યારે રઘુનાથરાયને હુકમ દેતા ગયા કે પોતે દારકાં જવા વખતે તેણે ત્યારે આવવું તે પ્રા. તેણે વતાં રઘુનાથરાયને હજી આમાસામાં થયેલી કસરને લઈ પગે ઘણાં સેજ હોઈ ચાલી ન શકે તેવી સ્થિતિ જતાં ધીરી મજલે નગર ગયા ત્યાં નામ જામ સા. નાં દર્શને જઈ તેની પાસેથી વિદત્ત ભટ વેદને માગી લઈ કાર્તિક વદ (સં. ૧૯૧૪) માં દારકાં પોચા નાંતરે ગોવિંદરાવે બેઠા માણેક વીગેરેને સા. ને મળવા બોલાવતાં ન આવ્યાથી સા. ની પરવાનગીથી રઘુનાથરાય ચીઠી લખતાં તેઓ હાજર થયા. પછી સાહેબે

ટાણે મળ્યા તે પત્રમાં એવું લખેલું કે રઘુનાથરાયે હાલ દ્વારકાંજ રહેલું તેથી તે રોકાયા.

નવા વહીવટમાં અમલ બંદુબસ્ત થાય તે બા. ની સાહીત્ય ( તોપો, પલટણનાં માણસો વીગેરે ) તો હજી હરિશેઠ જે આવવાના હતા તે સાથે હતું તેમ સંવત ૧૯૧૪ આખર સુધી તે મુલુકનો મસલતી બંદુબસ્ત હરિશેઠ તરફ અને વહીવટ ગોવીંદરાવ તરફ આવેા એન હંગામા સમયમાં જેયરો અખત્યાર રાખતાં, વસંધ બાબત આકરી કરી દેખાડી નવા વહીવટનેયશ ન મળવા પામે એવી ગોવીંદરાવને દેવા તથા જ્ઞેધાની એકાંતે વાતમાં સલાહ મળવા લાગી—જેને પરિણામે ગામમાં એક પણ હથીયાર બંધ માણસ આવવાં ન પામતું તેને બદલે ૧૦૦-૧૫૦ બંદુક-દાર મુખ્ય વાઘેરો ગામમાં આવી રહેવા લાગતાં એક તો જેટ લીધું ને દ્વારકાં વરવાળા લઘ લેશે એમ મહાજન વસ્તી કહે, સીંચાઈના જમાદારો કહે પણ આ વાત ગોવીંદરાવને કોણ જાણે શકારણે ગળે ન હતરે. આવી સ્થિતિ જ્ઞેધ રઘુનાથરાય પોતા તરફ હજી સરકાર રીતે અખત્યારી જવાબ ન મળે તો પણ તે દરકદાર દરજ્જે હોઈ તેની પાસે સીંચાઈના જમાદારોને લઈ બક્ષી આવી કહેવા લાગ્યા કે જેટ ગયાની બદનામી થઈ, હવે દ્વારકાંની માથે ચોટશે માટે જ્ઞે સલાહ આપો તો વહીવટ ખાતે કોઈને સાથે મોકલવા વીગેરે ફક્ત જરૂર જ્ઞેગાં માણસ કમાવી-સદારને આપીયે, બાકીથી કીલ્લાનો બંદુબસ્ત રાખીયે તેમાં જ્ઞે અમને વડોદરે લખી આપે કરે તો તમારે શરીફ રહેવું—એટલે જ વાતની ખાત્રી રઘુનાથરાયે કરતાં, લાગલા ટાણેજેતી, કીલા દરવાજા



બેટ ગયા. ગોવીંદરાવની ધારણા તો વસઘવાળાને ઘેરો ધાત્રવાની  
 હતી પણ સીખંદીનું અંદેશા જોવું તેથી તથા વસઘવાળાએ કોઈ  
 હથુ-પછી જોણુ જોવા હોય કે પેટ લેવા હોય પણ-વિષ્ટી મો-  
 કસતાં ચૌદ હમરનું તમારે ખાતે સ્વારી ખર્ચ થયું છે તે પાર  
 પડ્યા પછે વિષ્ટીની વાત એમ તેને હાકમી દમથી ગોવીંદરાવે  
 ઉત્તર આપ્યો હશે તેથી તેઓ ખીંગાડ ઉપર આવી, ગામમાંથી  
 ચરખના થાણાને રજા આપી,; લાગલા પોતાની વગના આશરે  
 ૫૦૦) માણસો વસઘમાં ભેળાં કરી ગામની મજબુત પ્હોળી વાડ  
 તેમાં મોરચાના ખાડા ગાળવા વીગેરે બચાવનો બંદુબસ્ત કરી,  
 લાગલાજ શ્રી. સરકાર સાથે વેરનું કામ શરૂ કરી, વાટ પાડી  
 એક બે ચોકીના મકરાણીને મારી, વેપારી લુટ્યા. આ  
 ઉપરથી ગોવીંદરાવે રણમત્રનું કામ ઉકલે તો શીતુર આજસશે  
 એમ ધારી રઘુનાથરાયને તેડાવતાં તુરત તે બેટથી આવ્યા અને  
 રણમત્ર ધાંધા વીગેરેના ચાલુ લીલા જમીન લઈ તે કામ ઉકેલી  
 દારકાંતી યાત્રા પુરી કરી શ્રી ઇષ્ટદેવની રજા લઈ રાજકોટ  
 તરફ સીધાવવા તૈયાર થયા ત્યાં ખજર મળ્યા કે વસઘવાળાએ  
 નગરનાં જહાજ પકડી બેટ જઈ ત્યાંનો કીલો હાથ કરી સીખં-  
 દીને કાઢી મુકી. આ ઉપરથી નગરે રાજકોટ ખુંખાટ કરતાં  
 ગોવીંદરાવથી ઓખા નહિ સચવાય એવું ખાર સાહેબે રેસીડેંટ  
 સા. ને લખ્યાથી શ્રી. સરકારે ઇજારે ન આપતાં ઓખાની  
 મામલત પોતા હથુ રાખી ત્યાં હરિશેઠને મોકલવા તથા  
 તેની પાસે દુખરેખ સંભાળ માટે મજમુદાર રહે એમ  
 ઠરાવી તે બા. ના કાગળો લખેલા તે રઘુનાથરાયને સીધાવવા

ખાટીન સા. પણ કછનો સરંજમ લઈ બેઠા ઉતર્યા ને રઘુનાથરાયને તેડાવતાં તે પણ દ્વારકાંથી બેઠા ગયા એટલામાં રાજકોટ તથા મુંગધથી પણ પલટણુનો સામાન સરંજમ આવી પોતો એટલે ગાયકવાડી માણસો પાછાં દ્વારકાં ગયાં.

બેઠા ખાલી કરી વાઘેરો વસઈમાં ભરાઈ બેઠા છે તેથી તે તો હવે ગાયકવાડી સરંજમથી સર થઈ શકશે—એ વીચારે કે ગમે તે કારણે ગાયકવાડી સરંજમની ભરતી કર્યા વગર ઇંગ્રેજ સામાનની ઉદંતરીનો રેસીડેટ સાહેબે હુકમ મોકલાવતાં ખાટીન સા. ને વાત રૂચી તો નહિ પણ હુકમ પ્રમાણે કરવા રઘુનાથરાયને તેડાવી કહ્યું કે “ તમારું થાણું આવી કોટ સંભાળે માટે તમારો સરંજમ મગાવી લેયો. વધુ દેર થશે તો અમે ખાલી કરી ચાલ્યા જશું તથા મંદીરવાળાને તથા ગામની વસ્તીને વાઘેરે તરદી દીધેલ તે દીવાસો દઈ હેઠો જીવ કચે છે અને તમારે પણ માસ પક્ષ બેઠામાં રહેવું ” તે પ્રા. વિગત હરિશેઠને લખતાં ૧૫૦ માણસ હોય ત્યારે બેઠાનો બંદુબસ્ત થાય તે જગે માત્ર ૫૦-૬૦ આદમી મોકલ્યાં એટલે સા. પેદતાના પલટણી લોક અને સામાન લઈ જહાજે ચઢી રવાના થયા કે એકદમ આખાના વાઘેર લોક માંહેથી એકત્ર તેથી તેમાં વધારે ચળવળાટ થવા લાગ્યો. વડોદરે વધુ માણસ માટે લખ્યું પણ તે દુર એટલે ત્યાંથી કુમક આવે તેવી આંહી વેળ નહિ અને સાંકડા પુરેપુરી હતી તેથી દેશમાંથી અરબ મકરાણી જેમ મેજે તેમ રાખી લેવાનું કરતાં, નગર તથા ભુજને તોં જો શ્રી. સરકાર પાછા પડે તો પોતાને તે મકાન સોંપાય એ લાલચે શરમાં ખુશ

કોઠામાં બાંધી કમરે રાત દી રહી હથીયારખંધ વાઘેરાને ગામ બહાર કાઢી બળતો કરી દીધો. રાતે વાઘેરની ટોળી સીબંદીને ઉશકેરવા ચોક્કેર આવી ગોકીરો કરાવે પણ કોઈ ન ઉશકેરતાં સાંવધાનીથી કોટમાં રહ્યા-આ પ્રા. નીદાન વડોદરેથી કે અમરેલીથી કુમક આવી પહોંચતાં મુઘી ૮-૧૦ દીવસ તો ખરી મુંઝવણથી કાઢતાં પ્રથમ અમરેલીના માણસ આવી પોંચ્યા.

બેટ પાછું સર થયું-આના ફીતુરના મામલામાં કપી-લાછની યાત્રા પ્રસંગે તથા સીબંદી માટે માણસ, દારૂ વીગેરેમાં મજમુદારોએ એકની બાધી બળવેલી સરકાર ચાકરી.

આજ અરસામાં બાર્ટન સા. ને હુકમ આવ્યો કે કરાંચીથી સોજરો સુરત જનાર તે પ્રથમ તમારી પાસે આવશે તેને લઈ બેટ જઈને કીલ્લો હાથ કરવો તેથી તે નગર આવ્યા ત્યાં તો હરિશેઠ પણ નગર રસ્તે આવી પોંચ્યા. તેણે રઘુનાથરાય તથા નાના હુજુરાતને દ્વારકાંતી ચોકસીએ રાખ્યા અને ગોવીંદરાવ સાથે પોતે રાજપરે નાકાબંદીએ ગયા. ત્યારબાદ સોજરો કરાંચીથી આવી પોચતાં તેના દબાવથી વાઘેરો બેટ છોડી દેશે એમ માની સા. તોપ વિના છુટે આવ્યાથી તે સામે વાઘેરો કીલ્લો બાંધી લડ્યા તેમાં એક બે અમલદાર અને સોજરો તુટ્યા પણ વાઘેરો પાસે દારૂનું બળ નહિ તેથી જો બીજી લડાઈ પડશે તો બેટમાં વેરાઈ મરશું એમ વિચારી બેટ છોડી વાઘેરો અરધી રાતે જહાજે વસઈ જઈ પેહા. આ રીતે બેટ ખાલી પડ્યાના સમાચાર આવતાં ત્યાં કીલાની સાચવણ માટે હરિશેઠે થાણું મોકલ્યા બાદ

આર્ટન સા. પણ કછનો સરંજમ લઈ બેટ ઉતર્યા ને રઘુનાથરાયને તેડાવતાં તે પણ દ્વારકાંથી બેટ ગયા એટલામાં રાજકોટ તથા મુંગધથી પણ પલટણનો સામાન સરંજમ આવી પોતો એટલે ગાયકવાડી માણસો પાછાં દ્વારકાં ગયાં.

બેટ ખાલી કરી વાઘેરો વસઈમાં ભરાઈ બેઠા છે તેથી તે તો હવે ગાયકવાડી સરંજમથી સર થઈ શકશે-એ વીચારે કે અમે તે કારણે ગાયકવાડી સરંજમની ભરતી કર્યા વગર ઇંગ્રેજ સામાનની ઉદ્ધારીનો રેસીડેટ સાહેબે હુકમ મોકલાવતાં આર્ટન સા. ને વાત રૂચી તો નહિ પણ હુકમ પ્રમાણે કરવા રઘુનાથરાયને તેડાવી કહ્યું કે “ તમારું થાણું આવી કોટ સંભાળે માટે તમારો સરંજમ મગાવી ’ હ્યો. વધુ દેર થશે તો અમે ખાલી કરી ચાલ્યા જશું તથા મંદીરવાળાને તથા ગામની વસ્તીને વાઘેરે તરછી દીધેલ તે દીકાસો દઈ હેડો જીવ કચો છે અને તમારે પણ માસ પક્ષ બેટમાં રહેવું ” તે પ્રા. વિગત હરિશેઠને લખતાં ૧૫૦ માણસ હોય ત્યારે બેટનો બંદુબસ્ત થાય તે જગે માત્ર ૫૦-૬૦ આદમી મોકલ્યાં એટલે સા. પેશતાના પલટણી લોક અને સામાન લઈ જહાજે ચઢી રવાના થયા કે એકદમ આખાના વાઘેર લોક માંહેથી એકત્ર તેથી તેમાં વધારે ચળવળાટ થવા લાગ્યો. વડોદરે વધુ માણસ માટે લખ્યું પાણુ તે દુર એટલે ત્યાંથી કુમક આવે તેવી આંહી વેળુ નહિ અને સાંકડ પુરેપુરી હતી તેથી દેશમાંથી અરબ મકરાણી જેમ મંજે તેમ રાખી લેવાનું કરતાં, નગર તથા ભુજને તો જો શ્રી. સરકાર પાછા પડે તો પોતાને તે મકાન સોંપાય એ લાલચે શરૂમાં ખુશ

કોડામાં બાંધી કમરે રાત દી રહી હથીયારબંધ વાઘેરોને ગામ બહાર કાઢી બળતો કરી દીધો. રાતે વાઘેરની ટોળી સીબંદીને ઉશ્કેરવા ચોકેર આવી ગોડીરો કરાવે પણ કોઈ ન ઉશ્કેરતાં સાંવધાનીથી કોટમાં રહ્યા—આ પ્રા. નીદાન વડોદરેથી કે અમરેલીથી કુમંડ આવી પહોંચતાં સુધી ૮-૧૦ દીવસ તો ખરી મુંઝવણથી કાઢતાં પ્રથમ અમરેલીના માણસ આવી પોંચ્યા.

**બેટ પાશું સર થયું—આના ફીતુરના મામલામાં કપી-લાછઠની યાત્રા પ્રસંગે તથા સીબંદી માટે માણસ, દારૂ વીગેરેમાં મજબુદારોએ એકની બીજી બળવેલી સરકાર ચાકરી.**

આજ અરસામાં બાર્ટન સા. ને હુકમ આવ્યો કે કરાંચીથી સોજરો સુરત બનાર તે પ્રથમ તમારી પાસે આવશે તેને લઈ બેટ જઈને કીલ્લો હાથ કરવો તેથી તે નગર આવ્યા ત્યાં તો હરિશેઠ પણ નગર રહેતે આવી પોંચ્યા. તેણે રઘુનાથરાય તથા નાના હુજુરાતને દારકાંતી ચોકસીએ રાખ્યા અને ગોવીંદરાય સાથે પોતે રાજપરે નાકાબંદીએ ગયા. ત્યારબાદ સોજરો કરાંચીથી આવી પોચતાં તેના દબાવથી વાઘેરો બેટ છોડી દેશે એમ માની સા. તોપ વિના બુટે આવ્યાથી તે સામે વાઘેરો કીલ્લો બાંધી લડ્યા તેમાં એક બે અમલદાર અને સોજરો તુટ્યા પણ વાઘેરો પાસે દારૂનું બળ નહિ તેથી એ બીજી લડાઈ પડશે તો બેટમાં વેરાઈ મરણું એમ વિચારી બેટ છોડી વાઘેરો અરધી રાતે જહાજે વસઈ જઈ પેહા. આ રીતે બેટ ખાલી પડ્યાના સમાચાર આવતાં ત્યાં કીલાની સાચવણ માટે હરિશેઠે થાણું મોકલ્યા બાદ

ખાટીન સા. પણ કહ્યો સરંજમ લઈ બેટ ઉતર્યા ને રઘુનાથરાયને તેડાવતાં તે પણ દ્વારકાંથી બેટ ગયા એટલામાં રાજકોટ તથા મુંગધથી પણ પલટણુનો સામાન સરંજમ આવી પોતો એટલે ગાયકવાડી માણસો પાછાં દ્વારકાં ગયાં.

બેટ ખાલી કરી વાઘેરો વસઈમાં ભરાઈ બેઠા છે તેથી તે તો હવે ગાયકવાડી સરંજમથી સર થઈ શકશે—એ વીચારે કે ગમે તે કારણે ગાયકવાડી સરંજમની ભરતી કર્યા વગર ઇંગ્રેજ સામાનની ઉઠંતરીનો રેસીડેટ સાહેબે હુકમ મોકલાવતાં ખાટીન સા. ને વાત રૂચી તો નહિ પણ હુકમ પ્રમાણે કરવા રઘુનાથરાયને તેડાવી કહ્યું કે “ તમારું થાણું આવી કોટ સંભાળે માટે તમારો સરંજમ મગાવી ” લ્યો. વધુ દેર થશે તો અમે ખાલી કરી ચાલ્યા જશું તથા મંદીરવાળાને તથા ગામની વસ્તીને વાઘેરે તરફ દીધેલ તે દીકાસો દઈ હેઠો જીવ કચે છે અને તમારે પણ માસ પક્ષ બેટમાં રહેવું ” તે પ્રા. વિગત હરિશંદને લખતાં ૧૫૦ માણસ હોય ત્યારે બેટનો બંદુબસ્ત થાય તે જગે માત્ર ૫૦-૬૦ આદમી મોકલ્યાં એટલે સા. પેદતાના પલટણી લોક અને સામાન લઈ જહાજે ચઢી રવાના થયા કે એકદમ ઝાખાના વાઘેર લોક માંહેથી એકત્ર તેથી તેમાં વધારે ચળવળાટ થવા લાગ્યો. વડોદરે વધુ માણસ માટે લખ્યું પણ તે દુર એટલે ત્યાંથી કુમક આવે તેવી આંહી વેળ નહિ અને સાંકડ પુરેપુરી હતી તેથી દેશમાંથી અરબ મકરાણી જેમ મળે તેમ રાખી લેવાનું કરતાં, નગર તથા ભુજને તો જો શ્રી. સરકાર પાછા પડે તો પોતાને તે મકાન સોંપાય એ લાલચે શરૂમાં ખુશ

ખરીદીએ વેપારી પાસેથી દારૂ લેવાની પણ મનાહ કરેલ ત્યાં  
માણસનું તો શું કહેવું ! પણ તે સમે ખર સા. ને કલ્યા-  
ણરાયે નજર પોતા પ્રા. અરજ કરતાં, જે કોઈ જે જગે  
ચાકર હોય તે વિના બાકીના માણસને સુખે રાખી લે  
તેમાં મનાહ ન કરતાં ખુશ ખરીદીએ દારૂ સીસું પણ સહુ  
તાલુકામાંથી લે તે લઈ જવા દેવું—એવું જે તે જગ્યોના  
વકીલોને તાકીદ કરી, પોતે રાજકોટથી સરકારી દારૂમાંથી દારૂ  
કાર્તુમ જે નેમ્બરે તે આપી બહુ ટેકા આપ્યો એટલે પછી  
જુનાગઢ નગરથી સીબંદી જેમ મળી આવી તેમ રાખી. પછી  
તો વડોદરેથી પણ કુમક આવી પોંચ્યાથી કોટ કીકા ન લોપાય  
તેવો પકો થાણાનો ને ગીસ્ત ફેરણાનો બંદુબસ્ત થયો. વસઈ  
ઉપર તોપ ચલુ કરી રૂપ કીક દેખાડ્યું પણ તે વર્ષ વરસાદ  
વધતો થયો તેથી ઘેરો ઘોલી બેસાય તેવું ન હતું તેથી વરાપ  
હોય ત્યારે તોપ ચાલે પણ વાઘેરોને થોરની વાડની બહુ મદદ  
તેથી ગોળો સોસરો ન નીકળતાં, ટપા ખાઈ તેમાં પડ્યો રહ્યો.

આ વર્ષ ( સંવત ૧૯૧૪ ) ભાદરવે મહીને કપીલાષ્ટ હોઈ  
હંગામાને લઈ યાત્રાણુ કંઈ રીતે આવી સહીસલામત જઈ શકે  
તેની પુરી મુશકેલી હતી. વસઈનું પ્રસિદ્ધ નામ પણ આખો-ઓખો  
લુટ કબાડીમાં તોયે આંખ વીંચી મજમુંદારે ( રઘુનાથરાયે )  
જે ત્રણ માસ હરોળથી કલ્યાણરાય હથુ સીયાનગર અમરેલી છ-  
ત્યાદીથી માંઠી વૃજદાસ હથુ દેહ ગુજરાત પર્યંત અર્ધો કર  
લેવાશે ને દેશમાં જાવતો સરકારી પુરો છે માટે જેને ઈજા  
હોય તે સુખે આવે એવા કાંગળ પત્રો લખેલ તેથી પુરતી ચો-

કસી બંદુળસ્તથી કોઇનું પુલ ન ફરકતાં, અમન ચેહેનથી જે જે આવ્યું તેને યાત્રા કરાવી. નગરવાળે તો ચીસો લઈ પછી ખંભાળીયે યાત્રાળુને ડર આપ્યો કે ઓખામાં ગયે લુંટાશે. માટે સામાન આંહી મુકતા જાઓ એમ યાત્રાળુના પગ ભાંજવામાં કસર ન રાખી અને કંઈ રાહ સાહેબે તો માણસોને દ્વારકાં ન આવવા દેતાં પોતાને ત્યાં ન.રાયણસર મોકલ્યાં તો પણ આ પર્વ ખાતે શ્રી. સરકારને એક લાખ ઉપર નગરશાહી ફોરીની આમદ થતાં સીખંદી ખર્ચમાં મદદ થઈ આવી, અને જે જે આવ્યા તે નગર માંડવી કંઈમાં રાજપણે તારીફ કરતા ગયા.

ઓખામાં “ બેચરા વહીવટ ” ની કઠંગી રાજની-  
તીનું પરિણામ-વસઈની કહેવાતી ફતેહ તથા  
તેની નામોશી ભરી શરતો.

ઉપર પ્રા. બધો યાત્રાનો બંદુળસ્ત મુખ્યત્વે મજમુંદારે રાખી કપિલાછટની ઉપજ લેવામાં કસુર ન રાખેલ એટલુંજ નહિ પણ આગળ વહીવટમાં નગર ભેળા મજમુંદાર હતા ત્યારે રજમલને દાખ જર્જમાં લઈ જેમ તે ફીતુર અ-જસાવેલ-ધાંધે માણેકે ઘડેથીનાં ત્રણ ખુન કરી ખશુ-ખાતો કોટ બાંધી બેઠેલ તેને પણ લાંગ સા. ને સમજાવી મંવત ૧૮૦૫ સાંને ચાકરીની રોજ બંધ કરાવી એટલે ખશુખો પડે મુકી દ્વારકાં રજુ થઈ પોતાને ગામ બેઠે ત્યારેજ રોજ ચલુ કરી આપી-એ શીવાય છોટા મો-મલા ઘણા, તેમાં કેટલાક આસામીઓને માથે પર તા-કુકાના મુદ્રા હતા તેને શામદામાથી હાથ કરી આખેથી



સા. લોક રૂણુવાતે મોકલ્યા વીગેરે કીસ્સાને જેમ પાર પા-  
ડ્યા તેજ રીતે દાખે જરખે કામ લઈ આ વસઈનું તોફાન પણ  
વરસાદ ઉઘડે આટોપી લેવા મજમુંદારની ધારણા હોઈ તેણે  
વડોદરે લખ્યું કે—ઓખામાં સામટી સીખંદી વીગેરે વડોદરેથી  
આવેલું કારખાનું ઘણું ખેડેદ થઈ રૈયતી લોકો ઉપર નહિ તે  
જુલમ કરે છે માટે તેને કેદ કાયદે નેમમાં રાખે એટલા અખ-  
ત્યારથી એક સરદાર તેના ઉપર મોકલવામાં આવે તો ઓખાનો  
તાલ ખીગડવા ન પામે—પણ મજમુંદારની કૃતિ પોતે નજીક  
હોઈ લાંગ સા. ( કાકીયાવાડ એજંસીવાળા સાહેબો ) ને બ-  
રાબર લાસતી, વડોદર તો દુર ત્યાં કંઈક સમજમાં  
તો ખરું પણ મામલો પુરેપુરો દ્રષ્ટિગોચર નહિ ને  
જ્યાં ત્યાંથી ખર્ચ કમી કરવા ઉપર નજર તથા જો કોઈ  
પોતાને સ્વાર્થે મોટી ખોટી વાતો કરી દેખાડે તો લાંબી  
નજર ન પોંચાડતાં તેના ઉપર લક્ષ્મી મુકી કામ સોંપે  
અને ‘ બંદુખસ્ત સારો કરશે તો કામગીરી અંતે પુર્ણપણે  
સોંપાશે ’ એવા ભીતરથી દીલાસા દઈને મોકલે પણ તે  
સાથે જુનાનો અખત્યાર ખીલકુલ ન કાઢે ને નવો માંહેથી  
ઉમેદવારીમાં શેર થઈ આવે—આમ મુળગો બેચરો વહીવટ રાખે  
એવી કઢંગી ઓખા સંબંધી રાજનીતિ હોઈ સખારામ બાપુએ  
બગાઈ મારી હશે કે પોતે ઓખા જતાં ત્રીજે દહાડે વસઈ  
કતેદ થઈ જળજીને તેથી તેમ થઈ આવે તો મહાલનું કામ  
આગળ મળવાનો દીલાસો આપી, તેને મોકલ્યા.

સખારામે આવતાં કુલ સીબંદીની હાજરી લઈ કોટ સાથ-  
 વવા રઘુનાથરાય પાસે માણસો મુકી જઈ, રાજ્જરામ ભાઉ જે  
 કારકુનીમાં હોઈ કામુદાર હતા તેને સાથે લઈ વસઈ ગયા તથા  
 ત્યાં પોંચી મોરચા કરી તોપ ચાલતી કીધી પણ એક તો વાડની  
 ઓથ હતી તેને લીધે તથા બહારનું દેવળ જે ગામમાં વાળી લીધેલ  
 તેમાં વાવનું ખાતર હતું તેના તળીયા પાસે પોલાણના પડખાં  
 ગાજેલ તેમાં ખાચડી છોકરાંઓએ તથા દેવળ ઓથે મરદોએ  
 આશ્રય લીધાથી કોઈ આદમીને ધજ્જ ન થતાં માત્ર કંઈક ભેંસ  
 તથા બળદ મર્યાં એટલે હલ્લો કરી ગામ નજીક જવાનું કરતાં  
 વાડના ઓથમાંથી બહારવાળાને વાઘેરો વીણીને મારે અને તેના  
 ઉપર બહારવાળાનો લાગ ન ફાવે તેથી વાડ સુધી પણ ન જઈ  
 શકાયું. હરિશેઠે અગાઉ તોપ ચલવી નુકશાન કરેલ તેટલું પણ  
 ન બની શક્યું. પછી ગામ પાસે એક ટેકરી હતી તે ઉપરથી  
 મોરચા તૈયાર કરી મારો કર્યો પણ બ્યારે આડીબંરથી પણ  
 ગામ ઉપર શેહ ન ખેંચી ત્યારે ખેરાજ માણેક કરીને એક ઇ-  
 સમ-જે નગરને મળી વસઈને મદદ અપાવતો અને પોતે બારા-  
 ડીના મુલુકમાં આગાદ રહી ખેડ કરતો-એવા મહા કુડીયાને  
 કૃત્રીમ માણસ હતુ એક બે ચારણને પોતાની તરફથી જમાદાર  
 બદરને દરમ્યાન રાખી, મજમુંદારોને અગ્તણમાં રાખી, પોતા  
 પાસે હરિશેઠ હતા તેને પણ વાતમાં ન રાખતાં ગુપ્તગુપ્ત વિષ્ટી  
 ચલવી જેમ વાઘેરોએ કહ્યું તેમ દસ્તાવેજથી શ્રી. સરકાર નક્કીના,  
 ખાતી વિધે લોપ કરી નામોશી ભરેલી શરતો કમુલ કરી અને  
 તેમાં અમુક હલકી શરતોના બબર તો વડોદરે પણ ન કર્યાં તે

શરતો નીચે પ્રા. છે.

(૧) વાઘેરોએ બેટની લુટ વીગેરે જે ગુન્હા કરેલ તે સર્વ તથા વળતરની ફારકતી શ્રી. સરકારે દેવી. (૨) વાઘેર ઉપર ફારકાંથી કશી જરૂરી ગેર મારગે ન થાય અને તેઓએ ચાર જમાદારને ચાલુ બહાંદર આપવા. (૩) તેનાંજ માણસો વસાઈને થાણે રહે-આના બદલામાં (૧) વાઘેરોએ બેટથી લઈ ગયેલ માલ રજુ કરવાનું, (૨) વસાઈની વાડ કાપવાનું, એથ સાફ કરેલ મેડી પાડવાનું તથા (૩) બેટના શાહુકાર પાસે ડંડ બદલ લખાવી લીધેલ ખત પાછું દેવું-આ પ્રા. કમુલ કરી બેટથી લુટેલ માલમાં ફકત ૧ તોપ, સરકારી મોહોર તથા એક જે તાંબાના ઘડા રજુ કર્યા તથા વાડ પણ કાંઈક માંહેથી કાપી પણ બહારની તો સાળીત રાખી અને ચાર નાદાર બહાંદર ઇ સર્વ કલમના બીલકુલ નીકાલ થાતા સુધી શ્રી. સરકારની ઓલખમાં સોંપતાં આશરે જે માસે સ્વારી ત્યાંથી પોષ આખર ઉડી ફારકાં આવી.

**હંગામા પ્રસંગે પણ મજમુદારનો સાફ વહેવાર.**

આ રીતે કામનો ગોટો વાળી સખારામ આપુ ઉપરથી તો રઘુનાથરાયને એવું કહે કે તમારું કામ બજાવી આપ્યું, આટલુંજ ફારકાં-રહીશ એમ વડોદરે બોલેલ છું તે વૃજદાસ જાણે છે મોટે હવે મારી રજા મગાવી આપો વીગેરે પણ અંદરખાનેથી વડોદરે પોતાની એજ ઢાંકવા એવું લખે કે મજમુદાર કપીલાછં ખાતે ખાઈ ગયા છે તેનો હીસાગ તેને ખારીજ કરી લેવામાં આવે તો લોકો તેની મુરવત મુઝી જરાખરે રૂબરૂવાત આપી શ્રી.

સરકારને નફો થાય તેવું છે. વળી સીયંદીમાં કશું ભરણું કે બક્ષી હથુ દરેક કમાવીસદાર એક એક આસામી. જેવી જેની ગુંજશ તેમ, જાની ખાતા હશે તે માંહેણું આમાં કશું નહિ-એવો મજમુંદારનો સાફ મામલો તે બક્ષી અને વકીલ મંડળ કહી દેખાડતા કે એ રીતનો એકે અમલમાં ચોકખો વહેવાર અમે ફીકેલ નથી એવી વર્તાણુંક જતાં, તેમજ સીયંદીમાં કલ્યાણરાગ ના ચીરંજીવ હરિભાઈએ ઘણી ખરી જીનાગદથી રાખીને મોકલી, તદુપરાંત ત્યાંથી રખેને પુરી ન મળે લેખી વડોદરેથી પણ એક બે કારખાનાં વ્રજદાસે મહાલ ખાતે શ્રી. સરકારને કાને નાંખી મોકલતાં, તે સહુ લગાઈમાં બાપુને બહુ અનુકુળ પડેલ તેમાં પણ ગોવીંદરાવના પટની અવજમાં જે માણસ રાખવાં પડેલ તે પણ મજમુંદાર હથુના પટમાં દરસાવી વધુ સીયંદી રાખ્યાનું નાહક બદનામું આપી આંખે કીધા કારણ કે વસઈ ખાતાના ખર્ચમાં ખોટાં નામાં ચડાવી શ્રી. સરકાર ઉપર ભારણ કરવાની વિશિષ્ટિ તેણે કરતાં મજમુંદારે એક તો પડખું ન દીધું (૨) વળી ગોવીંદરાવજીના વેવાઈ રાજ્જીરામ તેની પાસે કાપુદાર વીગેરે કારણે રઘુનાથરાય જતાંજ ખીસકુલ બે કાપુનો ડોળ થઈ રહેલ.

આ વર્ષ ( સંવત ૧૯૧૫ ) દુલેરાયના ચીરંજીવ જસવંત-રાયનું વૃત્તચંધ લગ્ન તેની ભગીની સુધ્ધાં ઘર આગળ શુભ કાર્ય તેમજ વ્રજદાસને પણ ભગવતીદાસની નાની પુત્રીનું કન્યાદાન કરવાનું તેથી ઘેર જવા ઉભયતાએ અરજ કરતાં માંડમાંડ રજા મળી એટલે વ્રજદાસ તો વડોદરેથી અમરેલી

આવી જરૂર જોટલું, દેસાઈ ભેળો ધજરો હોઈ, ત્યાં રહી જુના-  
ગઢ આવ્યા. રઘુનાથરાયે પણ કાગણ સુદમાં માહાત્મની સીમ-  
દીના રોજમદાર વી. ને ચુકાવો તથા ખર્ચ મહીને મહીને જેમ  
અપાતું તે પ્રા. અપાવી, વસઈ ખાતાના હીસાગ્ય ઉતારવાની  
પોતાના મેતાને લલામણ કરી, વિવાહ ઉપર જુનાગઢ જવા રજા  
માગતાં બાપુએ આનાકાની કરી ત્યારે રઘુનાથરાયે જરા દાખથી  
તેને કહ્યું કે, ‘ધણીની ચાકરી કરે જતાં તમે વગર બાપે કાંઈ  
તસ્દી કરશો-કરાવશો તો ઠેક શ્રી. હજુર સુધીને તમામ દેશમાં  
જાહીર અમારા ઉપર જીલમ કર્યો એવું કહેવાશે-હું એકો છું’-  
તે ઉપરથી ડર ખાઈ બાપુએ રજા આપતાં રઘુનાથરાયે રવાના  
થઈ, નગરમાં લાંગ સા. ની સ્વારી હતી ત્યાં તેની ભેટ લઈ,  
પુછતાં ઓખાનો તાજેતર કીસો કહ્યો તથા પંચરાત્ર નામ. જમ  
સા. ની હાજરીમાં રહી, રજા લઈ રાજકોટ આવી ખાર સા.  
તથા કલ્યાણરાયને મળી, જનોઈ ઉપર જુનાગઢ પોંચી ગયા.  
કલ્યાણરાય તો આવી શક્યા નહિ.

રઘુનાથરાય વિવાહમાં રોકાયેલ હતા તે અરસામાં વડોદરે  
સખારામની મનસ્વી ચાલ માલુમ પડેલ તેથી તે ઉપર ગણપતરાવ  
બાપુના ભાઈ નારાયણરાવને કારભારીએ મોકલ્યા એટલે નાના  
સા. મુખ્યત્વે તે ફોજદારી કામ ઉપર પોતે-એવો ઘાટ બાંધી  
સખારામ જે તે પ્રકારે મજમુંદારની ફારનો વહેમ નાંખવા મા-  
ડ્યા. રઘુનાથરાય ગયા પછી જાની રીતે મજમુંદારની ખાચકીની  
પુછપાછ તપાસ થણા પ્રકારે થઈ પણ તેમાં કશું કાંઈ નહોતું  
તે પ્રા. સાદા વહેવાર સમજમાં આવ્યો તોપણ તપાસ કાગળથી

કરી જોવા જ્ઞાને મજમુંદારનું દક્તર જાત કરી કચેરીમાં રા-  
જ્યું ને જુનાગઢવાળા સીયંદી કારખાનાને રજા આપી. વિવાહ  
ઉકલ્યા પછી ઓખાના હીસાખના સર્વ કાગળ પત્ર આપી મ-  
જમુંદારે પોતાના મહેતાને ઓખા મોકલી દીધા. તેઓએ હી-  
સાખ અતાવતાં વાજખી વસે પણ કહે કે દુરસતે જોશું માટે તે  
કાગળો કચેરીમાં રાખો એ રીતે તે પણ જમીમાં રાખ્યા આ  
શીવાય સખારામે એટલી લુટની માશીનું દસ્તાવેજ વાઘેરને આ-  
પેલ તે મજમુંદારથી તથા વડોદરાથી છાનું રાખેલ એ વાત  
નાના સા. ના જાણવામાં આવતાં તેને પણ શ્રી. હજુર મુઘી એ  
વાત લખવી પડી તેથી બાપુને માત્ર દરકો આપી-તમે જુના  
ભરસાના માણસ તે શ્રી. સરકારમાં કેમ લખી જાહેર ન કર્યું-  
એમ ઉલટાનો ચોર કોટવાળને કહે એ ન્યાયે મજમુંદાર ઉપર  
દાવજામ લાવી દુકા પકડવા લાગ્યા.

### મજમુંદારી માણસોની ચેતવણી છતાં મફલત રાખ્યાર્થી ઓખા જોયું.

સખારામ બાપુ ઓખામાં સાવધાનીથી પુરો જાહેજસ્ત ન  
રાખે ને નાહક કંઈક માણસ તથા તોપ લઈ ફેરવું જ્યે તેમનાં  
દઈ આવી વાઘેર લોકોને અદેશો આવે તેમ પુછપરછ કરે.  
આ પ્રા. થતાં મુજે તે વાઘેરો જહેમી ને પ્રીતુર ઉપર તો હતાંજ  
તેથી સહુએ એક મત થઈ આવણ માસમાં અમુક દીવસે ચઢાઈ  
કરી દારકાં તથા લમામ ઓખો રાધ કરી લેવા મોડવણમાં પડ્યા.  
મજમુંદારના મેતા લવાનીદાસને કંઈ કારણસર વરવાળે જતાં  
આ વાતની ખાતમી મળતાં તેણે હરિશ્ચંદ્ર ઉપર તે ખબર લખી.

ચેતવતાં, સખારામ તો ગર્વમાં બોલ્યા કે નાહક નાગર ડરાવે છે, જ્યાં સુધી ઝોખામાં પોતે છે ત્યાં લગી કોઈ વાધેર નામે કંઈ કરી શકનાર નથી. પછી દરેકે દીવસે રાતના નીસરણી માંડી પુર્વ-અગ્ની ખુણેથી વાધેરો ચઢી પ્રભાત થતાં સુધીમાં તો દેવળ, નવલખો, કચેરીવાળા મેડી, તોપો-એ રીતે ગામ તથા કોટ દરે-અસ્ત હાથ કરી લીધાં. બાપુ બહાર રામચાડીએ રહેતા હતા તેને બપોર પડતાં તોપ તથા મકરાણી લઈ આવ્યા પણ વાધેરોએ ૫-૭ મકરાણી ધાયલ કરી પાડી દેતાં બાકીના નારી છુટ્યા ને તોપ વાધેરના હાથમાં ગઈ. પછી બાપુ, નાના, હરિશંક વીગેરે નગરવાળા બહાર બે કોટીની મજબુત ધરમશાળા હતી ત્યાં ભરાઈ ગયા. વાધેરોએ પોતદારી દુકાન હુટી અને કચેરીનાં દફતર સરકારી તથા મજમુદાર બક્ષીનાં જે જમ્તીમાં હતાં તે સુધ્ધાં સર્વ બાળા દીધાં. ગામનાં જુની સીંચદીનાં માણસો હતાં તેને લેધાએ-તમારા અમલદારો જામની જગામાં ગયા છે એમ કહી રજા આપતાં, તે ત્યાં ગયા. કારકુનો અને મહેતા માણસો પણ ભાગીને ત્યાં જઈ રહ્યા.

આ સર્વે લોકો મળીને કુલે ૪૦૦-૫૦૦ માણસ હતું તેને લઈ વરવાળા સારું ફેકાલું તે જઈ બાંધ્યું હત તો અહીં શકત પણ ત્યાં ઘેરાવાની ખીંક ખરી તો રૂપણ બંદરથી આવતાં જલાજ ત્યાં પડેલાં તેમાં બેટ ગયા હતા તો ઇ મોડું બંદર ને દીસે! સજક વળી સામટાં જલાજ તાળાંમાં તેથી ઝોખા દેશ કદી છુટી જાય તોયે દેશાવરથી દાણા દારૂ વીગેરે મગાવી લેઈ કરી શકાય એમ હતું અને વહાણ વગર વાધેરોથી પણ બેટ

ઉપર એકાએક હૃદયો ન થઈ શકત તેટલામાં તો શ્રી. સરકાર  
કુમક પણ આવી પહોંચવા સંભવ તેથી બીજા થોડા સરંજામથી  
અને થોડે ખર્ચે છુટો મુલુક પાછો તુર્ત ત્યાંથી હાથ કરી શકાત  
અને એવડી ભારે મસતહત ન થઈ પડત. કેટલાક ડાહ્યા લોકે  
એવી સલાહ પણ આપી પરંતુ વસંધની ( નામોશીથી ) ફતેહ  
કરનાર આ બહાદુરોની હીમત ન ચાલી તેથી ધ્રુવાડના માંઝા ધાધા  
છીને રણ મુઘી સાથે લઈ જઈને લોકની પણ પુરી સંભાળ  
ન લેતાં ધટ્યું તેને લગામણ દઈ, સહુ સમાઈથી સીંચદી સાથે  
લઈ ચાલતા થયા. તે ભેગા કારકુનો મહેનાઓ પણ હેરાનગતી  
ભોગવતા ગુરગઢ ઢરડાઈને પોંચ્યા. પછી ત્યાંથી સહુ ખંભાળીયે  
આવી, ત્યાં કેટલાક દીવસ સ્થીર થઈ રહ્યા. આ રીતે ઓખા  
જીતે માણસે મુખાંધથી ખોયું. બીજી બાજુ ખેટના કીડલામાં  
વડોદરેથી આવેલ તોપખાનાના ગાર્ડ અને તેના મુનીમ તથા  
મજમુદારી મેતા દુર્ગોદાસ પુરખંદરકર એ બે પુખ્ત માણસો  
તે વાઘેરોને આવતા જોઈ કીડાનો અંદુજસ્ત રાખી લડતાં વાઘે-  
રોએ પોતા વધુ વડાણ કરી, વધુ માણસો મગાવી ગામ હાથ  
કરી કોટને ઘેરો ઘાલ્યો. પછી જોવા વીગેરેએ આવી કહ્યું કે  
તમારા અમલદારો તો દેશ પડ્યો મુકી ચાલ્યા ગયા છે અને  
તમે કેના થકા લડો છો ! માટે તમે તમારી હુરમતમાં નીસરી  
જાઓ તેથી નીકળી ખંભાળીયે સહુ ભેગા થઈ ગયા. પછી નગર  
પાસેથી કરજે રૂ. લઈ બાપુએ સીંચદીનો ચુકાવો કરી રજા  
આપી પછી હુજુર મનુખ્ય ગારદો પોલીસ તોપખાનાની પસંદગી  
વી. માણસો સહ સહ મંડળ રાજકોટ આવ્યું.



ઝોખા ગયાના ખખર પડતાંજ વડોદરેથી બાઈન સા. ને તે ઉપર જવા હુકમ થતાં હરદો સરકાર તરફનો એ પ્રાંતનો કુલ અખત્યાર લઈ તે રાજકોટ આવ્યા ત્યાં તેને ઝોખાનું મંડળ મળ્યું એટલે નાના ( નારાયણરાવ ) ને પોતા પાસે રોકી, બાપુ વીગેરેને વડોદરે જવા કહી, સાહેબે જુની સીંગદીના જમાદારો તથા મજમુદાર ઉપર નહિ તે દોષો બાપુએ મુકી વડોદરે લખેલ અને બહાર જમાદાર વાઘેરને મળતા છે એમ ખોટું ઉડાડેલ તે સંબંધી તેમજ વસંધવાળાને જાનો માશી પત્ર તથા બહાંદરીનો ફકો આવેલ તે સંબંધી મજમુદાર, હરિશંક વીગેરે બંધાને લેખા કરી રજુવાત કરતાં તે સર્વમાં બાપુ પાછા પડ્યા. પછી તે જખીરો તો વડોદરે ગયો અને બાઈન રાજકોટથી પત્ર ટાણ તથા અમદાવાદ વી. કાંપોમાંથી આવેલ સરંજામ લઈ ઝોખે રવાના થયા.

**ઇંગ્રેજ પલટણની મદદથી બેટ-દારકાં વી. ફરી સર થયાં-બેટનાં મંદીરો તોડ્યાંનો અત્યાચાર.**

આ અરસામાં ઈ મસલત ખાતે મુંબઈથી ડાન્યુબ સા. તથા નીકોલસન સા. પણ જહાજ રસ્તે આવી પોંચ્યા તે પરબાર્યા બેટ ઉપર ગયા ત્યાં દરીયેથી જોળા નાંખવા શરૂ કરતાં વાઘેરોએ કોટ સોંપવાની ખોટી વિષ્ટ કરી બહાર રહેતાં, પત્રટાણુ ઉતરી કોટમાં આવી એટલે દાબો દગો રાખી તેના ઉપર વાઘેરો તુટી પડતાં કાંઈ અમલદાર અને આશરે ૮૦-૮૫ સીપાઈ માણસ માર્યું ગયું તેથી તે વખત તો તેની લાંશો લઈ સહુ વહાણુ ઉપર પાછા ફર્યા એટલે વાઘેરો સદ વગર હલેસાંથી મછવે સામે

કાંઠે વેરની બીકથી ઉતરી દારકામાં જઈ પેદા. આ બપર મ-  
ળતાં ધંત્રેજી લશકર ઉતરી ગામમાં આવ્યું ને વાસ્તવીક વાઘેરને  
પુરું ઓળખે નહિ અને વાઘેરોએ દગો કરેલ તેના રોપમાં રૈયત  
નાં સામટાં માણસો હોર વી. નો ગહુ નાશ કર્યો અને રૈયતનાં  
ઘર, સાધુના મંદીરો વીગેરે છુટ્યાં. મુખ્ય શ્રીનાં મંદીરો તેમાં  
દારકાંનાથ બેટપતીનો વેલવન્જેનાં બાર, બાર શાખો સોનાં રૂપાનાં  
મઢેલ હોધ તેની બીજી દોલતનું તો શું પુછવું-એ મંદીરોના  
ગાદીવાળાથી માંડી સહુને બહાર કાઢી બંદીમાં રાખી, મંદીરોમાં  
હાથ નાંખતાં, સર્વ લઈ લીધું. તે ઉપરાંત એ જગ્યાનો કીલો  
ઘણો સરસ ને તે માંહેથી બે ત્રણ વાર હાલનાજ હંગામામાં  
શ્રી. સરકાર કૌજને જકા લાગવાથી તે કોટ સુરંગે પાડી દેવા  
સરકાર હુકમ હોય કે પછી તાજ રોપથી કરતા હોય પણ ભગ-  
વત્ મંદીર પણ સુરંગે ઉડાડવાનું છે માટે બાર કલાકમાં ત-  
મારાં સ્વરૂપો જે જે હોય તે બહાર લઈ જાશે તે રહેશે એવું  
કહેતાં શ્રી. બેટપતી વીગેરે સર્વ સ્વરૂપોને બહાર શ્રી. રાધાજીની  
ગૌશાળામાં આશ્રીત મુદ્દ ૧૨-૧૩ સં. ૧૯૧૫ અરસામાં પધ-  
રાવ્યા પછી તેજ દહાડે જગત જાણે તેવો એક સામટા તોપોના  
બહાર થાય એવો આસમાનમાં પશ્ચિમ દીશેથી ભયંકર ગડગડાટ  
પુર્વ તરફ આવ્યો ગયો તે સર્વના સાંભળવામાં અસિદ્ધ આવેલ  
છે. આ વિગત લખતાં હાથ પણ ચાલી શકતો નથી. એ આ.  
કોટ સાથે મંદીરોને પણ સુરંગે ઉડાડી બેટની જગ્યા સુની મુઠી  
પકટણો દારકાં તરફ ઉતરી ગયું.

બેટપતિ શ્રી દારકાંધીશ મુળથી શ્રી. વલ્લભ કૃણ માથે વિ-

રાજમાન તેથી તેનાં માંડવીમાં વહુજી મહારાજને સાથે લેઈ  
ભુજના રાવ દરબારનાં માણસો શ્રી હાકોરજીને કહ્યું લઈ જવા  
ગેટ આવ્યાં પણ ઈ પ્રમુ તો ગમે તેને ખવાસી ચીંધે પણ મુળ  
દહાડેથીજ પોતે સ્વતંત્ર છે તેથી પોતાને ખીજે ક્યાંઈ પધારવાની  
ઈજા નહિ અને એજ જગ્યામાં આગળ પુર્વવત્ રચના કરવાની  
હશે તેથી તે સમે ગુગળીને મરવા આડા રાખી પોતે ન પધાર્યાં  
અને રાવ દરબારનાં માણસો પાછાં ગયા.

હિંદમાં એ શ્રી હાકોર ધામના ધુરંધર, તેનું સહુ જગ્યે માન  
તેથી દુર દેશના રાજ રજવાડાંએ જ્યારે આ અત્યાચાર સાંભળ્યો  
તે દીવસ અન્ન ન લીધાં વીગેરે ખયરો દેશાંવરના કાગળથી  
માલુમ પડેલ પણ વિશેષ તો મુંબઈના મહાજને એ વર્ષ દીવાળી  
માથા ઉપર હતી તે નીમીત્ત એક દીવો પણ ન કરતાં, વહાણથી  
ગેટની જે જે વસ્તુ નજરે ચઢી તેને લુટનાર કે તેની પાસેથી  
ખરીદનાર પાસેથી કીમત દઈ હાથ કરી, તે ઉપરાંત માંહો માંહે  
ઉધરાણું કરી ગેટના લોકને અનાજ, વસ્ત્ર, પાત્રો ખોચાડી ઘણી  
મદદ કીધી. મુંબઈની રહ્યતની રીત જોઈ પલટણી સાહેબોએ  
પણ વળતરમાં કંઈક ઉપર જોડે માત્ર ચૌદ પેટીમાં  
ભેજો કરી સરકારમાં રજુ કરેલ.

ગેટથી ફોજ દારકાં ઉપર ગઈ તેને તથા બાર સા. અને  
લીથ સા. પલટણને, ગેટની આમન્યા લોપી તે ગહુ ખોટું કૃત્ય  
થયું એમ લાગતાં, દારકાં દેવસ્થાનની અમર્યાદા ન થાય અને  
વાઘેર શેહ પામી શહેર ખાલી કરે એ પ્રા. કામ લેવા તાજેતર  
મુંબઈ સરકારથી હુકમ આવ્યાથી સંવત ૧૯૧૬ શરૂ સાલે

દ્વારકાંને ઘેરો ધાલી ચારે કોરથી મોરચા લાગુ કરી દરીયેથી પણ જોળા છોડી, વાઘેરોને સાંકડમાં લઇ, દેવળ બચાવી મારો શરૂ કર્યોથી, આખર ઘેરામાં રહે ગંજવું જાણી ઉતર ચોકીમાંથી છોકરાં તથા સામાન સાથે સામટી ટોળીએ નીસરી ચોકીના ગાર્ડોનો પરાભવ કરી વાઘેરો રાજપરાપોશીતરા પાસે ડાબલાડ-બલાના ખડામાં જઈ રહ્યા.

વાઘેરો ગયા જાણી ખાટન સાહેબે ગામમાં દાખલ થઈ બંદુ ખસ્ત કીધો ને કૌજનો હાથ પડવા ન દીધો તો પણ બહારના મંદીરો તથા પરાની વસતીમાં સોજરોએ કુંટ ચલાવેલી. પછી જે ખડામાં વાઘેરો જઈ પડેલ તેના ઉપર લશકર ખોચતાં એક લડાઈ સારી થયા પછી વાઘેરો ઝોળામાંથી છોકરાં તથા માલ સહીત જથાખંધ નીસર્યા તે ખારાડી જામના મુલુકમાં ખાવાનું ગાડાં નેઘએ તે લઈ જતાં પ્રાચીન ધુમલીના માથાપર આખ-પરાના કુંગર ઉપર ઝોથ તથા પાણીની સારી સવડ તેથી ત્યાં જઈ દંડો કાયમ કીધો, ત્યાં કરાંચી પલટણવાળા ઓનર સા., લીથ સા. વીગેરેએ બહુ મદદીથી પર્વત ઉપર હલા કરેતાં નેધા માણેક વીગેરે તો માંડ જીવ લઈ ભાગી છુટયા પણ વાઘેરોનાં ખાયડી છોકરાં વી. સામટાં માણસો હાથ આપ્યાં તેને ખંદીવાન કરી ઝોખે મોકલી દીધાં પછી ઓનર સા. કરાંચી ગયા.

ખાટન સાહેબે મજમુદારનો વાકફ માણસને પોતા હજુર દ્વારકાં મોકલી દેવા રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસને નામે હુકમ લખી મોકલતાં જટાશંકર તથા ભવાનીદાસ એ બે મહેતાને દ્વારકાં રવાના કર્યાં તેને સાહેબે મજમુદારી કામ અગળ જેમ તેઓ

કરતા તે પ્રા. હાજર રહી ચત્રવવા ફરમાવ્યા મુજબ બે જણા તે આકરીમાં હાજરવાસ રહ્યા.

આ વર્ષે બેટનાં મંદીરોમાં કંઈના રાવ સા. કે જમ સા. ક્રિયાદી કોઈનો મુળથી અખત્યાર નહિ, માત્ર પોતાની નામના સાદુ બેટ મુખ્ય ધર્મનું કંકાણું હોય તેનાં મંદીર-મુખ્ય શ્રી. મંદીર સહીત-જમના ભાઈ હાલાજી કાકાજી પડધરીકરે અગાઉ કરાવેલાં તે જામે પોતા તરફથીજ ગણી ફરી પણ આગળ ( પોતા તરફ ) બાહ્ય રહેવા તે મંદીરો પુનઃ કરવાની શ્રી. સરકારથી રજા માગતાં તે મળી એટલે માણસો મોકલી આદર કીધો. દર-મ્યાન કંઈના રાવ દરબારને પણ હરતરેહ બેટમાં પોતાનો પગ પેસારો થય આવે તો કરવો એવી મમતા તેથી માંહેથી કંઈના રાજ્યની પ્રેરણા થઈ હોય કે પછી એ મંદીરોમાં સર્વ ગુંસાઈ સ્વરૂપોનો શ્રીજીવાર પ્રા. સરખો અખત્યાર, પરંતુ કંઈ-માંડવી વાળા ગુંસાઈ મહારાજ પાસે રહેનાર તેની આકૃત શીતુર વખત માં સારી સહાયતા વળી તેની આસ્થા અધીક હોય સેવા વીગેરે પણ ઘણી કરે-એટલે પોતાના નેગ સાદુ ફરીથી એ મંદીર ઇ ગોસ્વામીના ઘર હથુજ બંધાય તે વિના બીજા કોઈને કરવા ન દેવું એમ ધારી કંઈ-માંડવીવાળાં વહુજી મહારાજે પોતાનાં મા-ણસો બેટ મોકલતાં તેઓએ દુવાઈ દર્શ જમના માણસને અટ-કાયત કરી. આ પ્રા. હરતરકાથી મમતા મમતીને લીધે મંદીર નવેસર કરવાનું કામ બંધ પડી જતાં એ કીસાની ખજર વડો દરે ગયાથી શ્રી. ગાયકવાડ સરકારેજ તે મંદીરો પોતા તરફથી બાંધવાં એમ દરોવી નાના સા. જે બાઈન સા. પાસે તેજુરી કામ

ઉપર હતા તેના ઉપર વડોદરેથી હુકમ લખાઈ આવતાં તેણે નાના  
લાસકડળી નામનો કારકુન હતો તેને ખેટ મોકલી મંદીર શ્રી.  
સરકાર ખર્ચે બંધાવવાં શરૂ કર્યાં.

## પ્રકરણ ૫

સંવત ૧૯૧૬-૧૭

વાઘેરોએ કોડીનાર ભુટ્ટા-વૃજદાસ નાશક ચંબક  
યાત્રાએ ગયા-અદાવતીઓએ અનંતજીભાઈને  
ભોળવી કરેલી ખટપટ.

સંવત ૧૯૧૫ ને શીતકાળેથી કલ્યાણરાયના પગે ગોઠણ  
ચુધી અકડાઈ જઈ લીંડી ન શકે તેવું થઈ આવતાં તે ભેળો  
જવર પરાભવ પણ રહે. તે પ્રા. સોળના શીતકાળે પણ કસર  
થઈ આવેલ તોએ પડ્યું કહણ તે સા. સ્વારીમાં ભેળા રહી  
કામ ચલાવે ગયા.

આ વર્ષે ( સં. ૧૯૧૬ ) ગાર સા. વિલાયત જતાં ફાંખે  
સા. આકટીંગ એજન્ટ નીમાઈ આવ્યા. તેણે જુનાગઢ જઈ ખુદા.  
નવાળ સા. ની ઇજા પ્રા. અનંતજીભાઈનો કારભાર મોકલ કરી  
દુગરશી શેઠને કારભારી તરીકે રાખ્યા. તે વખતે સાહેબે સોળ  
વરસ ચુધી અનંતજીભાઈએ કામ કરીયું તે આ. તકરાર નથી એવું  
નવાળ સા. ફરકતી ખત લખી આપે તથા રાત્રે અનંતજીભા-  
ઈને ઝાંખોડઢ કામ ઇનામ તરીકે તથા આગ પાત્રખી વી. જે

આપેલ તે બહાલ એમ બાહુરમત સરકાર વિદ્યમાને દરાવ કરાવી, અનતજીભાઈને મકાને સાહેબે આવી, કચેરી કરી તેને યથા યોગ્ય સન્માન આપ્યું. પછી તેજ ઉનાળે ફારખસ સા. તો જજ તરીકે નીમાતાં ચુરત ગયા.

ચૈત્ર બેસતાં રઘુનાથરાયની નાની પુત્રી ગંગા ગુજરી ગયાં તેથી તે ઘર આગળ જીનાગઢ રોકાયેલ ત્યાં કલ્યાણુરાય, સા. ચુરત ગયા એટલે, હટકટે આવી બે ત્રણ રાત રહી રાજકોટ ગયા બાદ બીજું ગજબનું દુઃખ એ આવી પડ્યું કે ભગવતીદાસની વચલી પુત્રી જ્ઞેશંકર બુચના પુત્ર વેરે પરણાવેલ તે બનમાત્ર જોઈ માંસે ગુજરી ગયા એટલે વૃજદાસ પણ જીનાગઢ આવ્યા તથા પંચ રાત રહી તે તથા રઘુનાથરાય વૃષ્ટિ શરૂ તોએ રાજકોટ ગયા. ત્યાં ઋતુ બદલા પછી ઉનાળે કલ્યાણુરાયનું શરીર પણ માર્ગે આવેલ તેથી તે વર્ષે બે આસુ હોઈ કથાપુરાણુ સ્નાન, દાન નીયમ કલ્યાણુરાયે વિશેષ અને સદુએ ગજસંપત્તિ યથા યોગ્ય કરીવેલ.

આજ મહીને જોધા માણેક વીંગેરે વાઘેરોની ટોળી ગીરમાં જઈ રહેલ તેણે શ્રી. સરકારનો મહાલ ખુદ કોડીનાર તેના કીલા ઉપર ચઢી અંદર ઉતરી, સીજંદીનાં હથીયાર મુકાવી ક્રોટ ખોતા વસુ કરી, ગામના સારા શાહુકારોની દુકાનો તથા રૈયતી ઘરોં લુંટી, ઘણો માલ ને દ્રવ્ય લઈ ગયા. આ ખજર મળતાં ઓખેથી બાઈન સા. ને પંડયે આવી તજવીજ કરવા વડોદરેથી હુકમ આવતાં સાહેબે બેમાંથી એક મજમુદારને અમરેલી જીલ્લે આવી હાજર રહિવા ઓખેથીજ રાજકોટ શોર્ટ સા. ઉપર પત્ર લખી ખોતે લાગલા અમરેલી રવાના થયા.

આ અરસામાં અમરેલીની મામલત, સોળ સાલના ચોમા-  
સામાં મીર સા. વડોદરે ગયેલ ત્યાં માંદા થઈ ગુજરતાં, સાક્ષાત્  
ફેરવી તો નહિ કારણ કોડીનાર વાઘેરેએ લુંટતાં નુકશાન થયેલ  
તેની ચોકસી કર્યા બાદ મહાત્ત જદસો કરી દેસાઈને આપવે  
એમ હરેલું તેથી ચોકસી સાડ તથા જેટનાં નવાં મંદીર તૈયાર  
થવા આવેલ તેમાં શ્રી ઠાકુરજીને પધરાવવા સાડ ગણપતરાવ  
બાપુને શ્રી. સરકાર તરફે મોકલ્યા. આ ગણપતરાવ ઓખાવાળા  
નાના સા. ના ભાઈ થાય તથા ઓખાવાળા રાજરામે નાનાને  
મજમુંદાર વિરૂધ કરી મુક્યાથી તેણે પોતાના બંધુ ગણપત-  
રાવને નાલેશ જેવું લખતાં તેને ચીન રોષ તો આવેલ તેમાં  
દેશાઈનું મળવું થયું એટલે શી કસર રહે તેથી આવતાંજ મ-  
જમુંદાર ઉપર સખ્ત મામલો—એવું મહેતાઓના પત્રથી જાણ્યું.  
બાપુએ મહેતાને કહ્યું કે રઘુનાથરાયને લખીને અમરેલી તેડાવો,  
તે અગાઉ બાર્ટન સાહેબે તો મજમુંદારને તેડાવેલ એટલે વજ-  
દાસને પણ તજે કાવાનો પાલો કચરાતાં પડી જઈ પગે ઘણી  
જરખ આવી ગયાથી રઘુનાથરાય અમરેલી ગયા તો બાર્ટન સા.  
તથા બાપુ ધારી તરફ વિદાય થઈ ગયેલા એટલે લાગલા પોતે  
પણ ત્યાં જઈ પોતા. રઘુનાથરાયને ચંદ રોજ સંવત ૧૮૮૯ માં  
બાપુ સાથે બેળા રહેવાનો પ્રસંગ આવેલ, વળી સાફ વર્તન દેખે  
એટલે સાવ હાડય શી રીતે જવાય તેથી એક જે વાર એકાંતે  
બાપુને મળવું થતાં તેણે ઘોળો કચે કે પોતાના ભાઈ ઓખા  
આને શ્રી. સરકાર સંબંધમાં આવી ગયા તે તમે મજમુંદાર અ-  
મારા અંગી હોઈ વડોદરે ખાનગી રીતે મને લખી ચેતાવો તો



હતો વીગેરે પણ આખરે તે ઉમદું માણસ તે રહેતે રહેતે રધુ-  
નાથરાયની યોગ્યતા પ્રા. સહુ વચ્ચે સારી ખાતર રાખવા લાગ્યા.

સંવત ૧૯૧૭ ના કાર્તીકમાં ત્યારબાદ બાર્ડન સા., બાપુ  
વીગેરે કોડીનાર જતાં મજમુદાર કામનું મનુષ્ય લેખી  
બાપુ, રધુનાથરાયને ધારીમાં ખરચુના પરાલવની બીમારી થઈ  
આવેલ છતાં, તેને ભેગા લઈ ગયા તથા ત્યાં જે જે લોકો વાઘેરોને  
આદર આપી લુટવામાં સામેલ તેના ધકરા રુશીયનું ઘણું કામ  
ચાલ્યું. પછી ધારી પાછા આવતાં બાર્ડન સાહેબે સરસીયાનો  
માથલો નજરે જોવા ઇચ્છા કરતાં બાપુ તથા રધુનાથરાય પણ  
તપાસ અર્થે ભેગા ગયા. કાઠી પોતાની મતલબનું કહે ત્યારે  
શ્રી. સરકાર તરફનું મજમુદાર વાસ્તવીક ગંગે ઉતારે  
તે નજરે જોવાથી સા. ને સરસીયાવાળાનું કુડ વસતાં  
તેને કહેવાનું તે કહેતાં કસર ન રાખી. એ બધું પ્રત્યક્ષ દેખી,  
દેસાઈ મારમાર કરે છે તોપણ મજમુદાર અંગ ન ઝાલતાં  
શ્રી. સરકાર કામમાં ઈમાન પુર્વક ચાકરી ખરાખર કરે  
છે એમ બાપુને વરચાથી તેણે રધુનાથરાયને કહ્યું કે તમે  
તો કરો પણ તમારાં માણસોમાં પણ મળ્યા નહિ—આમ  
ઉપરથી મમતા દેખાડે પણ ઇ વરસ દેસાઈની મુખત્યારીનું  
તેમાં તેઓ તેની મરજી વગર કાંઈ કરી શકે નહિ. પછી સાહેબે  
અનતજીભાઈને તેડાવતાં ઈ જેઠસુર સુધ્યાં આવતાં તેનો પણ  
નીકાલ કાઢી, સાહેબ તો જોખે ગયા.

આ વખતે બાપુ તથા દેસાઈએ ઘણી ખાતરદારી કરી અન-  
તજીભાઈને મેળવી લઈ, જુનાગઢવાળા નાહક ભાડેર-ભડગામનો

દાવો ચલવે છે તે બા. સુધારી આપી શ્રી. સરકાર ચાકરી કરી દેખાડો તો શ્રી. સરકારમાં સમાસ કરી આપીએ-એવો લોભ દેખાડતાં, અનતજીભાઈએ પોતાના વકીલ જીકારને અમરેલી પંચ-મહાલ પોતાને ઇન્કારે મળે એવી તજવીજ કરવા વડોદરે મોકલેલ તેમા આ દેસાઈ વી. મદદગાર થશે એલાલચે-રઘુનાથરાય સાથે ધરવટ જેવો સંબંધ તે પોસે હતા છતાં તેને પણ અજાણમાં રાખી, અનતજીભાઈએ ભુલથાપ આઈ ભાડેરના કામમાં શ્રી. સરકાર ચાકરી કરી દેખાડવી એવું કચુક્તનું દસ્તાવેજ શ્રી. સરકારમાં કરી આપ્યું. પછી તે લઈ લાગલા દેશાઈ તથા આખા વડોદરે ગયા અને કારભારીને મળી તેની પાસે હાંકીકત જાહેર કરી કે ભલગામની ચાકરી કરી દેખાડવા બદલ તેને ( અનતજીભાઈને ) રાજકોટની વીકાસત સોંપવાનું આશ્વાસન દઈ આવ્યા છીએ એમ કહી દસ્તાવેજ બતાવતાં, કારભારીએ અનતજીભાઈના વકીલને જોલાવી ફરમાવ્યું કે તમારા યજમાનને સુમેથી તેડાવો તથા જે વાત તેણે કીધી તે પ્રા. આંહી સન્માન થશે. આ ઉપરથી જીકારે અનતજીભાઈને કચવાઈને લખ્યું કે-આંહી રેસીડેન્ટ સા. મારફત અમરેલી પંચમહાલની મામલત તમને મળે એવી શ્રી. સરકારમાં તજવીજ કરતાં વાઘેરના શ્રીતુરને લઈ અંદુજસ્ત ફીક રાખે તો સા. ને વચમાં રાખી મહાલ આપણને શ્રી. સરકાર સોંપે-એમ વાત ચાલે છે, ત્યાં મને જણાવ્યા વગર પરખાર્યું આ થું કીધું ! તો પણ તમે પડે આવો તો હજી પણ નફા પડતી વાત થઈ આવે-આ પ્રા. કાગળ અનતજીભાઈને ભાવનગર મુકામે મળ્યો કારણ કે તે તથા વ્રજદાસ, દુલેરાય

વીગેરે; બાર સા. રજા પુરી થતાં વીઢાયતથી મુંઝાઈ ઉતરી થોથે આવતાં, શોર્ટ સા. ની સ્વારી ભેગા સ્હામા ભાવનગર ગયેલ.

આજ અરસામાં વ્રજદાસને પણ વડોદરાના મજમુંદારી મહેતાનો પત્ર મળ્યો કે—અનતજીભાઈએ ભવગામના કામમાં શ્રી. સરકાર ચાકરી કરી આપવાની કળુલત લખી આપતાં તેને શ્રી. સરકારથી ચાલુ નીમનોક કરી આપે અને રાજકોટની વીકાલ-તનું કામ અનતજીભાઈ સંભાળે—એ પરિચાણ કરવા દેસાઈ તથા આખા આંહી આખ્યા છે એમ સંભળાય છે. આ પ્રા. બ્યારે ભાવનગર મુકામે વાત બહાર આવી ત્યારે અનતજીભાઈ પાસે નરસિંહપ્રસાદ જુવ તથા નીહાલચંદ, જે તેના મળતા અને અંગી હતા, તેને રૂબરૂ રાખી વ્રજદાસે ઘોખો કર્યો કે—અમારો તમારો વિરૂધ વિના નેગ તે ઉપર ન જોઈ, તમે તે કામ ઉપર તાક્યા હો તો કેવળ અમ સામે દગો કીધો વીગેરે કહી, પોતાને ગોદા-વરી—પંદરપુર સિંહસ્થગુરૂ સખગ યાત્રાએ જવું હતું તેથી અનત-જીભાઈના આગ્રહથી વડોદરા સુધી તેની ભેગા મુસાફરી કરવાનું પરિચાણ કરેલ તે માંડી વાળ્યું અને ઉપરની તમામ વિગત રઘુ-નાથરાયને લખી જણવી—એટલે અનતજીભાઈએ નરસિંહપ્રસાદ તથા નિહાલચંદને વ્રજદાસ પાસે મોકલી ખાતરી કરતાં, તેનો ભરૂઓ તો ન પડે પણ તેના સથવારે જ્યાં વ્રજદાસે પાછું કળુલ કયું.

બાર સા. રજા ઉપરથી આવતાં રઘુનાથરાય મળવા ગયા—અનતજીભાઈ સાથે દીલ ખુલાસે વાતચીત—અનતજીભાઈને પાગાહ પાલખીનાં મળેલ ઈનામ.

બાર સા. ઘણે દહાડે વિલાયતથી આવેલ તેને મળવા રઘુ-

નાથરાયે રજા માગતાં આપુએ કહ્યું જે કાગણમાં નવા મંદીરમાં શ્રી. બેટપતિને પધરાવવાનું મુહુર્ત હોય માલમાં પોતાને દારકાં જવું છે તે અગાઉ સા. પાસેથી રજા લઈ પાછા આવજો કારણ તમને દારકાં તેડી જવા છે. આથી એ કેવળ શ્રી ઇષ્ટદેવની પ્રેરણા ને આપુનો ઉપકાર લેખી રજા લઈ જતાં, રસ્તામાં વૃજ્ઞદાસનો કાગળ મળ્યો કે પોતે, અનંતજીભાઈના આગ્રહથી તે વડોદરે જાય છે તેના ભેગા, વડોદરે સુધી સાથ પુરવા ધાર્યું છે તે વળા ઉપર થઈ સહુ જશું. આ વખતે વળા અનંતજીભાઈને ત્યાં ઇન્નરે હતું તથા કામદાર તરીકે ત્યાં જાદવરાય વિહલજી ( વૃજ્ઞદાસના દોહીત્ર ) હતા. આ પત્ર મળતાં રઘુનાથરાય પણ વળા રસ્તે જતાં વળે વૃજ્ઞદાસ તથા અનંતજીભાઈને મળ્યા ને બે દીવસ રહી, છુટા પડી, બાર સા. નું મુકામ શીહોર હતું ત્યાં રઘુનાથરાય જઈ પોતા તથા દુલેરાય સા. સ્વારીમાં ભેળા હતા તેની સાથે ઉતર્યા. કલ્યાણરાયને તો શીતકાળે બે વરસથી થઈ આવતું તેમ પગે કસર જણાયાથી સ્વારીમાં ન ફરતાં, તે રાજ જોડાટ ચીરંજીવ સાથે રહેલ. ત્યારબાદ સા. ની ભેટ લેતાં નામ. ગવર્નર સા. અમદાવાદથી ભાવનગર થઈ ઘોઘા રસ્તે મુંબઈ જનાર હતા તેથી ત્યાં સુધી રઘુનાથરાયને રોકાવા ફરમાવ્યાથી તે રોકાણા. પછી તો ત્યાં કલ્યાણરાય પણ શરીરે કસર છતાં, ગવર્નર સા. આવવાનું જાણી, આવી પોંચ્યા.

ગવર્નર સા. આવવા પહેલાં બે દી અગાઉ બાર સા., સહુ કચેરી મંડળને સાથે લઈ, ભાવનગર ગયા. પછી ગવર્નર સા. પધારતાં રાજા રાણા કચેરી મંડળ વીગેરે જે મળવા આવેલ

તેની એક મીજલસ કીધી તેમાં કચેરી મંડળ સાથે આગરદાર લોકોમાં ફક્ત મજમુદાર રઘુનાથરાય તથા મણીશંકર વૈદ્યને યથા યોગ્યપણે મુલાજમત હાંસીવ થઈ. પછી ગવર્નર સા. સીધાવતાં ખાર સા. વીગેરે મંડળ શીફાર પાછું આવ્યું ત્યાં કાસદ સાથે આપુનો પત્ર જલદી વળવાનો આવતાં, 'દારકાં જવું' તે પર તાલુકાવાળા સરદાર શીરસ્તા પ્રા. વાટે પૈસા લઈ ગાડાં ધાસં વડડી ઇત્યાદી આપે તેમાં મદદગારી સાથે એક કાળા ડગલનો સ્વાર આપો'—એમ આપુ તરફથી ખાર સા. ને અરજ કરતાં, રેસીડેન્ટ સા. ના દાખલા વગર ન આપી શકાય એવું ધોરણુ તો પણ, નીદાન પોતે રઘુનાથરાય ઉપર કૃપા કરી મહેરબાનીથી અર્જ મંજુર રાખી એ પ્રા. સ્વારને રઘુનાથરાય સાથે જવા હુકમ આપી, પાસે નગર ગોંડળના વકીલ હાજર હતા તેને પણ તે પ્રા. તજવીજ રાખવા ફરમાવી રઘુનાથરાયને રજા આપી એટલે વિદાય થઈ દારકાં જવા માટે પ્રયાણ કરવાના મુહુર્ત અગાઉ અમરેલી જઈ પોતા.

આ અરસામાં વૃજદાસ તથા અનતછલાઈ વડોદરે જતાં, જેવી ઉમેદે અનતછલાઈ આવેલ તે પ્રા. મહાલની સોંપણુ તો ખીલકુલ ન થઈ, પણ ભાડેર સંબંધે જુનાગઢનો દાવો ન ચાલી શકે એવી આકરી કરી દેખાડવાનું હજુરમાં ખત કરી આપતાં અનતછલાઈને મીર સાહેબે અગાઉ ૧૫ સ્વાર મહાલમાં કરી આપેલ તે ઉપરાંત ખીજ પંદર સ્વાર વધારે કરી, તેમાં નગાર્શનીશાન નવેસર કરી આપી, તે સીવાય પાલખીનું ઇનામ તેના સરદાર લેખ પત્ર કરી દઈ, તેને કાઢીયાવાડ જવા રજા આપી.

પછી વૃજદાસ રત્ન લઈ ગોદાવરી યાત્રાએ જતાં મુંબઈમાં તેણે  
પણ પુરસતેથી ગવર્નર સા. ની મુલાકાત હાંસીક કીધી.

શ્રી બેટમાં નવાં મંદીરોમાં શ્રી બેટપતીનું વિરાજમાન  
થયું—તે પ્રસંગ ઉપર રઘુનાથરાયની ત્યાં હાજરી.

આપુ સા. દ્વારકાં જવાની તૈયારી કરતા હતા તે દરમ્યાન  
જુનાગઢનાં ચાહેતીયુ, જેને રાજની કુલ અખત્યારી હતી, તે કોઇ  
કારણસર ક્યાંકકે ગયેલ ત્યાંથી પાછા ફરતાં અમરેલી આવેલાં ત્યાં  
આપુએ તેની બહુ ખાતર ખરદાસ્ત કીધી. પછી અમરેલીથી વિદાય  
થવા વખતે તેણીએ કહેલ કે આપુએ દ્વારકાં જતાં રસ્તામાં પ્રથમ  
જુનાગઢ આવવું જોશે તથા તે પ્રા. જુનાગઢ જઈ ખાસ માણસો  
પણ આગ્રહ માટે મોકલતાં, સંવત ૧૯૧૭ ના મહા સુદ દસને  
દ્વારકાં જવાનું મુહુર્ત તે દહાડે પ્રયાણ કરી, આપુ, રઘુનાથરાય  
વીગેરે સર્વ મંડળ પ્રથમ ગીરનાર યાત્રાએ જુનાગઢ ગયું. ખુદા.  
નવાળ સાહેબે સર્વને આઠ દી રોડી, જ્યાંત મીજમાની વીગેરે  
ખરદાસ્ત કરતાં, યાત્રા પુરી થયે આપુ વીગેરેએ રત્ન લઈ કુલ  
કરતાં શીવરાત્રીને દહાડે સહુ દ્વારકાં પોતા. આપુએ સાક્ષર વિગેરે  
વડોદરેથી તેડાવી અગાઉથી દ્વારકાં મોકલેલ. વળી ત્યાં ટોકતા  
સ્વામી હોઇ તેને પણ શ્રી દાકોરજી પધરાવવા વિશે સલાહમાં  
લેવાનું ધાર્યું હશે પણ ઇ પ્રભુ પોતે સ્વતંત્ર—તે નિજેજાથી શ્રી  
વલ્લભકૃષ્ણ માથે ખીરાજે છે તેમાં ખીનનું કીધું કાંઈ થઈ શકે  
તેવું નહિ તેથી હજી ખીન સ્વરૂપેને તેડાવેલ તે આવી પહોંચેલ  
નહિ, ફક્ત આપુની વિનંતીથી અમરેલીવાળા શ્રી. ગોસ્વામી સહ  
પરિવાર અગાઉથી ત્યાં ગયેલ. તેણે ઉપર લખી વાતો સાંભળી,

આવી નીસરવાનું કરતાં ફાગણ સુદ પડવાને દીવસ રઘુનાથરાયને સાથે લઈ ખાપુએ બેઠ જઈ, જેમ સહુ વલ્લભ કુળની ધારણા તથા તેઓની મરજી તેમ ધાટે શ્રીને પધરાવવાનું કરશું—એ રીતે મહારાજશ્રીની ખાત્રી કરી, પોતા સાથે દક્ષીણી વિપ્રો હતા તેને સમજાવી કહ્યું કે તે દાકાર કાંઈ આપણે હાથ આવી આપણાથી તેને અંગે અભિષેક થઈ શકે તેવું નહિ, તેનું વિધાન જેમ તેનો શાસ્ત્ર શીરસ્તો તે પ્રા. શ્રી વલ્લભ કુળ કરનાર છે. પછી તે વાતની શાંતિ સાર કુંડ-મંડપાદી તે વિપ્રોએ પણ કોટમાં નીરાળું કરી, તે ખાતે સહુ વરી, ઇશ્વર પરાયણ જલ આદી લઈ તે ઉપર સર્વ અનુષ્ઠાન કર્યું. પછી તો માંડવીથી ત્યાંવાળાં વહુજી, કોટાના શ્રી મથુરેશજીના દીકાયતનાં વહુજી તથા લાક્ષા સહીત તથા નગર જુનાગઢથી શ્રી. મગનલાલજી તથા વૃજનાથજી વહુ બેટીલાલો સુધ્ધાંત તક ઉપર અગાઉ સહુ આવી પોચતાં ફાગણ સુદ ૭ સાતમે શ્રી. બેટપતી પોતે, સહુ સ્વરૂપ સહીત, મુહૂર્ત પોએ પોતાના મંદીરોમાં ખીરાજમાન થયા. ઇંછરંગ-સમારંભ, જીજવા ગોસ્વામીના સામટાં સ્વરૂપો, સેવા દર્શનનાં અધુર્વ સુખ—તેનો વિસ્તાર શો શો લખ્યામાં આવે. શ્રી ગાયકવાડ સરકારે તે સમે દેશી પરદેશી જે કોઈ યાત્રાએ આવે તેના કર વીગેરેની માફી અગાઉથી દેશાવરમાં સંભળાવી રાખેલ તે ઉપરથી ઘણું માણસ આવી ભેળું થયેલ.

**કલ્યાણરાયનો મંદવાડ અને અવસાન.**

રઘુનાથરાયને શ્રી દાકોરજી નવા મંદીરમાં પધાર્યા પછી ભારે મંદવાડનો ઝોળો આવ્યો પણ દૈવયોગે તે વખતે દેહપાત

જોવું થઈ આવ્યા છતાં કોઈ ન થયું. તેની આવી સ્થિતિ જોઈ  
 આપુએ ઘેર જવા રજા આપતાં તે મીયાનાની સ્વારીએ ચૈત્ર સુદ  
 પડવે જુનાગઢ જવા નીકળ્યા. ખીજી તરફ કલ્યાણરાયને હમેશ  
 ઋતુ બદલાઈ ગરમીના દી થયે પગે તથા શરીરે સુખ થઈ આવતું  
 તેવી વળતર આ વર્ષ ન થાતાં, સા. સ્વારીમાં તાણીતુસી ચાકરી  
 ભરતાં, શાહોરથી કુચ થયા બાદ કેટલુંક પાલીતાણે રહી ત્યાંથી  
 ઊના નજીક રાજપરે દરીયા કાંઠે થઈ વેરાવળ આવી સા. સ્વારીએ  
 બીડીયા મુકામ કર્યું. ત્યાંથી સાહેબે કલ્યાણરાયને ખુદા. નવાખ  
 સા. ને તેડવા જુનાગઢ મોકલેલ તે હજુ જુનાગઢમાં હતા ત્યાંજ  
 રઘુનાથરાય પણ બેઠથી આવી દાખલ થતાં તેના રહામા નરસીંહ  
 મહેતાના ચોરા સુધી કલ્યાણરાય આવેલ ત્યારે તેની દેહદીશા  
 જોઈ રઘુનાથરાયના તો હોસ ઊડી ગયા. પછી નવાખ સા. સાથે  
 પાછું વેરાવળ જવા કલ્યાણરાયે તૈયારી કરી ત્યારે રઘુનાથરાયે  
 તો તેને એવી તખીયતે જવા ના પાડી પણ તેમ કરે તો ખુદા.  
 નવાખ સા. આજસે એવું દેખી, કલ્યાણરાય છેક શરીરે પણ  
 સાથે વેરાવળ ગયા. પછી ખુદા. નવાખ સા. ને તેની મા સુધ્યા  
 સા. સાથે ઘટાર્થ ઘાટે મુલાકાત થઈ પ્રસન્નતામાં તે જુનાગઢ  
 સીધાવ્યા બાદ સાહેબે કલ્યાણરાયની પુરી અશક્તતા જોઈ,  
 મોટાં જરૂર કામ પ્રસંગે માત્ર સા. પાસે આવવું—બાકી શરી-  
 રની પુરી દુરસ્તી થાતાં સુધી ઘર આગળ કે મરજી પડે ત્યાં  
 હજા કે દવા માટે જવા ફરમાવી રજા આપતાં તે પણ જુનાગઢ  
 આવ્યાનંતર તેને તાવ તથા જંગલનો પરાભવ એકદમ થઈ  
 આવી ઉપાય થયા તે કીધા પણ કશું કારગર ન થાતાં સંદેહ



૧૯૧૭ ના વૈશાક સુદ ૭ ગુરવારે કલ્યાણરાયે વૈકુંઠવાસ કર્યો.

ઉપરના ખખર સાંભળી ઇંગ્રેજ લોક પોતાના સગાનો પણ ખુલો અફસોસ નથી કરતા તે સાહેબે પ્રત્યક્ષ ઉદારી જણાવી-એવી કલ્યાણરાયની ઉપરી લોક તરફ રહેણી કરણી હતી. રા-જકોટ કચેરી ખાતા માંહેલી ઘણી ખરી આસામીઓ મુખ્ય સરકાર સુધી બદનામી પામેલ તેવા સમયમાં પણ સહુ ઉપર કલ્યાણરાયને તેજુરીથી માંડી દફતરદારનો મોટો દરજ્જો મળ્યો ત્યાં મુખીમાં કશી બદનામી ક્યાંકથી સાંભળવામાં નહિ કે પાસે રહી કામ ચલવે તેમાં સાહેબ લોકોને પણ તેનો કશો ગેર ઘાટ નજરમાં ન આવ્યાથી તેનો ભરસો ઉજળા લોક પ્રા. જ હોય, ખુલાસે પેટ આપી સાહેબો એકાંતે તેની સલાહ લે અને કોઈ એવા તેવા કામ પ્રસંગે પણ તેને દુર ન રાખે. એના આગુણ લીધેજ આ. લાંબ સાહેબે રાવ બહાદુરનો ઇલકાય તેને દેવા માટે સને ૧૮૫૯ માં મુખ્ય સરકારમાં ભળામણ કરી હતી.

ખીલ તરફ પોતે મોટા એધા ઉપર જતાં કલ્યાણરાયને ગવર્નો નીશો ખીલકુલ ન હતો. કામ જનું તેનું સા. મરજી ઉપર તોએ તેમાં એની કારની સહુને સદાઈ ભાસે ને વિશેષે કરીને માણસોને, શું કચેરીમાં કે શું ઘર આગળ, આવે તેને આદર સત્કાર સન્માન દઈ સહયતાથી યોગ્યતે જવાબ વાળી સંતોષ આપી વિદાય કરે.

ખુદ રઘુનાથરાય પ્રત્યે તો આગળ લખ્યું છે તેમ કલ્યાણરાયની વૃત્તિ રંગીલદાસનાં જેવીજ હતી. એટલે કે જેમ તે વડીલ બંધુ ગવરીદાસની આજ્ઞામાં રહી તેની આમન્યા ન લોપતા

તેમ કલ્યાણરાયને પણ રઘુનાથરાય જે કાંઈ કરે તેમાં કશો  
ઉચારજ નહિ એમ વર્તે.... ( પ્રમાણ પત્રો )

Kallianrace Gowridas has served in this Agency for a period of sixteen years, ten as Treasurer and six as Dastardar and I have great pleasure in bearing testimony to the Zealous manner in which he has always discharged the duties entrusted to him, since I have been in charge of the Kathiawad Agency. I likewise consider him to be a highly respectable and very trustworthy man.

Camp Madhoopoor

(Sd) Lang.

22 n1. April 1859

Political Agent.

Kaleeanraee gowridas, the Dastardar is a member of the family of the Gaekwar Mazmudars and a very respectable man. His experience in Kathiawar and the influence derived from his family position are very useful and he has by his careful attention to his duties given me every satisfaction.

Camp Gopnath

(Sd.) A. K. Forbes.

12 th May 1860

Acting Political Agent

..... ..Kallianrai Gaoridas one of the Gaekwad Mazmudars & a most respectable member of a respectable family, diligent and faithful in the discharge of duties as treasurer.....

9 th. May 1846

(Sd) A. Malet.

સ્વસ્તી શ્રી શુરશુવદ સ્થાને પુખરાવે તમેતમ પરમપુજ્ય અરચતીઆન શકત્રગુણ જાણુ સરવ શુભ ઉપમા વિરાજમાન રાજેશ્રી ભાઈશ્રી પ રૂવનાથરાય ગવરીદાસ શ્રી નવાનગરથી વિનતી ભગવાનજી કરમસીના હંડવત વાંચજો. શમાચાર ધ છે જે રાજેશ્રી કલ્યાણરાયભાઈ વઢકુંદવાસ થયાના ખખર સાંભળતાં અતીશેજ મનને વશમું લાગું તથા બહુ દલગીરી થઈ ને તે વાત ખુદાવંદ સરકારશ્રીને જાહેર થાતાં ઘણો અફસોસ કરો રાજશ્રીના પંડતી તો સરકારમાં તથા ગાયકવાડ સરકારમાં તા. કાઠીઆવાડ પ્રાંતમાં ખોટ. આગળ રાજેશ્રી વૃજદાસભાઈને તથા આપને તરેહ તરેહના દારણ દુખ છે તેમાં આ ગજબ ઉતરે. એટલે કાંએ મળ્યા ન રહી.....આપને તો દુખની સીમા થઈ છે તે ખરખરો કાગળે કેટલોક લખાય પણ નીરૂપાય વતનો ઇલાજ નથી...આપ સમજી વળી ભગવદી છે તે જીવને વજતા તથા છાતી ધ્રુ રાખી હરીભાહીને આખેશણુ દેવું...સં. ૧૯૧૭ ના વઢસાક વદ ૧ શનીવાર વિનંતી ભગવાનજી કરમસીના હંડવત વાંચશો. અફસોસ હદથી જ્યાદે છે પરંતુ ઇશ્વરીજા આગળ કોઈનું જોર જળ નહિ. (આ ભગવાનજીભાઈ નગરના દીવાન હતા. )

શ્રી

સ્વસ્તશ્રી જુનાગઢ સ્થાને શરવ શુભઉપમા સહીત રાજમાન  
 રાજશ્રી વહીવટ રૂઢનાથરાએભાઈ ગવરીદાસની સેવામાં શ્રી ભા-  
 વનગરથી વિનંતી ગવરીશંકર ઉદ્દેશંકર તથા સંતોકરામ સેવક-  
 રામના સાષ્ટાંગ પ્રણામ. ઉપરાંત રાજેશ્રી કલાણુરાએભાઈને  
 તાવ તથા ઝાડાનું દરદ થઈ આવવાથી એકએક.....વૈકુંઠવાસ  
 કરાના ખખર સાંભળા તેથી ઘણીજ દીક્ષગીરી તથા અકસોસી  
 થઈ તે કાગળમાં લખએ તેમ નથી. આપને તથા રાજેશ્રી વૃજ-  
 દાસને દુખની મળ્યા તો કોઈ વાતે નહીં પરંતુ કલાણુરાએભાઈનું  
 ભંડીય થઆથી દુખરૂપી સમુદ્રમાં કુળા જેવું થઈ મગર ધશ્વર  
 માથે નાખે તે ઉપાડવી...આ ખખર સાંભળી ઠાકોરશ્રીને પણ  
 ઘણીજ નાખુશી થતાં આપના ઉપર ખરખરે લખવા ફરમાવવું  
 મતલબ જે વાત ખગડી તે સધરનાર નથી માટે સરવ તરહથી  
 ધીરજ રાખવી. ચી. ભાઈ હરિભાઈને આસીરવાદ-તમારા માથા  
 ઉપરથી છત્ર ઉડી ગયું તેના દુખની તમારે તો બાકી રહી નહિ  
 પણ અમારે તેમની જાતની પુરી ખોટ તથા કાઠીઆવાડ આ-  
 ખામાં તેમના પંડની પુરી ખોટ પડી છે તે વાતની દીક્ષગીરી  
 કાગળમાં લખી શકાતી નથી...તમે સરવ વાતે સમજી છો  
 એટલે વધારે કલેશ નહિ કરો એજ સં. ૧૯૧૭ ના વઠસાક  
 શુદ્ધ ૨૨ ભોમવાર

લી૦ સેવક

ગંગા ઉદ્દેશંકર તથા સંતોકરામ સેવકરામના સા. પ્ર.

( રા. અનતજીભાઈનો પત્ર છેવટના પત્રો ભેગો આપ્યો છે.)

ખાર સા. પુરા કદરદાન તેણે દુલેરાયને જમ્તીની જગાહતી તે ફેરવી ફોજદારી કામ સોંપ્યું અને કલ્યાણરાયના ચિરંજીવ હરિપ્રસાદને સરકાર ખાતે બહાલ કરી જમ્તી વાગે દફતરે રાખી, બાપુભાઈ દયાશંકરને કલ્યાણરાયવાળી જગે દફતરદાર બનાવ્યા.

વડોદરે ગણેશપંત ભાઉનો કારભાર મોકલ્યો. થતાં ગોવીંદરાવ રોડા અને ભાઉ સીધે હથુ કારભાર શ્રી. સરકારે ચક્રવર્તી કારભારીની તો બાપુ પર કડક નજર પણ બાપુ રૂબરૂ થાય ત્યારે શ્રી. સરકારને તેની મુરવત આવે તેથી તે પ્રા. મન માનતો બંદુબસ્ત કરી નવેસર પોતા તરફ મહાલનું કામ કાયમ કરાવવાને બાપુ વડોદરે ગયેલ તે વખતે વૃજદાસ પણ તાશીક પંદર મુરની યાત્રા કરી ત્યાં આવ્યાથી બાપુને મળવું થતાં બાપુ અમરેલી આવ્યા ત્યારે વૃજદાસને સાથે લેતા આવેલ. પછી ભીમકદા બાલભા તરફ આંડરસન સા. ચાતુર્માસે ગયેલ ત્યાં વૃજદાસને જવા હુકમ થતાં તે પણ હાજર થયાનંતર નગરનું મંડળ આવી પોંચતાં ઘણાં મુકામો સહુ ત્યાં રહી તપાસ રજુવાત અછી તરહ થઈ તેનો જે રીપોર્ટ રેશીડેટ સા. ને સાહેબે ક્યો તેમાં મજમુદારની જીતવડ વાકફગારીની તારીફ તથા તેઓની સફાઈ સંબંધે લખ્યું છે.

આ વખતે અમરેલીમાં ફોજદારી દીવાની કામો ચાલવા લાગ્યાં હતાં.

## પ્રકરણ ૬

સંવત ૧૯૧૮-૧૯૨૧

શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજનું અમરેલી પંચમહાલ  
જેવા પધારણું.

શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજ સા. ત્રી ખારી સ્વારી દીવાળી ખાદ  
સં. ૧૯૧૮ શરૂ સાંઘે અમરેલી પંચમહાલ જેવા દરમજલ આ-  
વતાં આંકરસન સાહેબે લીમકટ્ટી આવી દામનગર જીલ્લે મુકામ  
રાખ્યું તથા ખાર સા. પણ સરવં મંડળ સહીત ઘોઘા ભાવનગર  
મંજીકમાં અમાઉથી ગયેલ. વૃજદાસ લીમકટ્ટી જીનાગઢ આવી  
રઘુનાથરાયને મળ્યા અને તેને તેડી જવાનું કરતાં તેનું શરીર  
આપ હિંદ ન મળે, વળી વૈદ્યની પણ બહાર જવા પુરી મના એટલે  
દુલેરાયના ચી. જસવંતરાયને સાથે થઈ વૃજદાસ રવાના થઈ  
ગઢા મુકામે શ્રી. સરકાર સ્વારીમાં જઈ ગોંચ્યા.

શ્રી. મહારાજ સા. આવંડ વરસડાં મુકામ કરતાં અમરેલીની  
નદીપાર કાંપ રાખેલ ત્યાં પધાર્યા. પછી ત્યાં થોડું રહી શ્રી. સરકાર  
સ્વારી ધારી ચલાળા ઉપર થઈ ત્યાં એક એક રાત રહી, મળ  
ગીર છોડી કંદાળ માર્ગે ઉના રસ્તે કોડીનાર ગઈ. ત્યાંથી પ્રભાત  
પ્રાચી યાત્રા કરી વળતાં કાગણુ વદ પ નો રંગ કોડીનાર કરી,  
પાછી ઉના ડેકાણુ રસ્તે થઈ ભાવનગરના કારભારીના આગ્રહથી  
કુંડલે મુકામ કરી શ્રી. સ્વારી કરી અમરેલી આવી ત્યારે દુલેરાય તથા  
હરિભાઈ રજા લઈ શ્રી. સરકારનો મુજરો કરવા અમરેલી આવી

પોંચેલા. પછી શ્રી. સરકાર સ્વારી સામૈયું થઇ ઉરે દાખલ થતાં બાપુ સાહેબે દુલેરાય તથા હરિભાઈ વિષે-ઇ બે બંધન મજબુદારના પુત્રો છે તથા રાજકોટ એજંસીમાં આબ-રૂને હોદ્દા છે એમ-વરદી આપતાં તે બન્નેને તેડાવી મુજરો પામતાં શ્રીમંતે પોતાના છે એવું બાણી બહુ આદર મીઠી નજરે બે ઘડી બેસારી, પોતે અરજ વિનંતી સાંભળી દીવાસે વાતો કરી રજા આપી. ત્યારબાદ કૃપા કરી શ્રી. મહારાજાએ પોતે મજબુદારને ઉતારે પધારી સનાથ કીધા અને ઉભયતા બંધવને જરકોરના કીમતી ભારે શાલ જોડા તથા પાઘડીઓના પ્રસન્ન-તાથી પોશાક આપી વિદાય દેતાં તેઓ સા. સ્વારીમાં પોચી ગયા.

શ્રી. સરકાર સ્વારી તે પછી અમરેલીથી વડોદરા તરફ કુચ થઇ આવડ પોચી ત્યાં બાર સા. કચેરી મંડળ સહ મળવા આવેલ ત્યારે પણ આ બે બંધવ ( દુલેરાય વી. ) સાથે હોઇ, સા. ગયા પછી એક રાત વૃજદાસ ભેળા રહી, ફરીને શ્રી. સરકાર હજુર રજા લેવા જતાં પાસે અછી તરહથી બેસારી કેટલીક ઘણીપણાની મમતા પુર્વક સલાહની રૂપે શીખામણ દઇ, બહુ દીવાસા આશ્વાસનથી બ્યારે હરદોએ પગમાં માથું મુકી રજા લીધી ત્યારે પોતાનો હાથ માથે મુકી વિદાય કર્યા.

વૃજદાસ આ બધો વખત શ્રી. સરકાર સ્વારી ભેગાજ હોઇ તેણે બ્યારે સાંભળ્યું કે અનતજીભાઈમાં ન કાવ્યાથી અદાવતી લોકો ફરીને આ તકે રાજકોટ વીકાલતની સન્દ કૃષ્ણરાવને નામે કરવા માગે છે ત્યારે તેણે ઘણી તરહથી અરજ કરી તથા ખુદ આંડરસન સા. ને પણ બ્યારે એ વાતની બખર

પડી ત્યારે પોતા પાસે ગોવિંદરાવ રોડયા દીવાન જે રોજ  
 જાય આવે તેને સાહેબે કહ્યું કે મજમુદાર તમારા જુના વાક-  
 ફગાર છે તેને બદલી જે શખસનો ખંગલો રાજકોટથી બંધ છે  
 તે કૃષ્ણરાવને વીકાલત સોંપો છો તે દીક નહિ એટલે દીવાને  
 કહ્યું કે આ ખટખટ મહાલવાળા કરતા હશે પણ હજી શ્રી,  
 સરકાર સુધી એ વાત આવી નથી. પછી ગોવિંદરાવ રોડયા  
 શ્રી. સયાજી મહારાજ વખતનું જુનું માણસ હોય તેના જાણ-  
 વામાં સર્વ મામલો તેથી તેણે મજમુદારનો પક્ષ લઈ શ્રી. સર-  
 કારને વાકફ કરી મજમુદાર તરફ વીકાલતી કામ તો બહાલ  
 રખાવ્યું. બાકી તો સંવત ૧૯૧૭ તથા સંવત ૧૯૧૮ સામે  
 અદાવતીઓએ ખટખટથી મજમુદારના મહાલે મહાલમાં જે જે  
 સીંગા દરક વીગેરે હતા તે પુરા ન પતવા દઈ મજમુદારને મુ-  
 ઝવેલ તેના ખુલાસા વિષે અરજ કરતાં ધોળકા સુધી વજદાસને  
 બેળા લઈ ચાલતે મુકામે અરજીઓ વાંચી તે નીચે હજુરી રેતા  
 તો દીક કરાવી આપ્યા.

ધોળકેથી વજદાસને શાલજોટાનો પોશાક આપી સ્વારીમાંથી  
 વિદાય મળતાં શીયાનગર, લુવારા, દામનગર ઉપર થઈ અમરેલી  
 આવ્યા અને ત્યાંથી કોડીનારના બંદીરની દુરસ્તી વિષે શ્રી.  
 મહારાજ સાહેબે ફરમાવેલ તેનું જોવા તપાસવા બાપુ, આંડર-  
 સન સા. તે તરફ ઊનાળે જતાં વજદાસ પણ તેની હાજરી  
 ભરવા કોડીનાર ગયા.

રઘુનાથરાય તો ના દુરસ્ત તળીયતને લઈ જુનાગઢ હતા  
 તેને પણ જેઠ માસથી કંઈ કંઈ શરીર વળી માર્ગે આવવા



લાગેલ. આ વખતે જુનાગઢમાં ખુદા નવાળ સા. મુખ્યત્વે પોતાની મા નાજુખીખી અને તેની પાસે કરદમકાર ચાહેતીયુ હતાં તેની સલાહે કામ ચલવતાં પાસે કારભારી તરીકે કેશવજી દકર કુહાણા હતા. ત્યારબાદ નવાળ સા. ના દીકરને કાંઈ પોતાનાં માતૃશ્રી તથા ચાહેતીયુ તર્ફે જ્ઞેમ વિચાર આવ્યાથી બાહુદીનભાઈ વીં ને સાથે લઈ વંચળી દોડસન સા. પાસે જઈ ખેસતાં, તે વીગત તેણે બાર સા. ને લખ્યા ઉપરથી બાર સા. ક્યારે મળી ખાત્રી કરવા છડી સ્વારીએ જુનાગઢ આવી નવાળ સા. ની મુલાકાત લઈ, ૨-૩ દી રહી તુર્ત સીધાવ્યા. ત્યારબાદ નવાળ સાહેબે ચાહેતીયુને રજા આપી, કેશવજી દકરનું કામ મોકલ કરી, પાસે બાહુદીનભાઈ તથા સાલેહોદી તથા ગોકુળજી ઝાલા વીગેરે જે કામ કરનાર હતા તે બધા બહાલ રહેતાં, રાજકોટ તરફના કામની સુપદ અનતજીભાઈને થઈ તથા દોડતની સલાહમાં પણ એ ખરા-આ પ્રા. જુનાગઢનું તંત્ર ગોઠવાયું, પણ આ ખટપટમાં બાર સાહેબે ભાગ લઈ જુનાગઢના ખાસગી કામમાં હાથ નાંખ્યો વીગેરે કારણે નામ. ગવર્નર સાહેબે તેને ખેસવતાં આકર્ટીંગ દરજે આંડરસન સા. એજન્ટ થયા.

**શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજની સ્વારી કડી મહાલ જોવા  
પંચારી-મજમુદારની ચાકરીની કદર.**

તે પછી શ્રાવણ માસમાં અમરેલી ને પર તાલુકાના પરસ્પર દાવા વી. કામ તપાસવા હો સાહેબે કમાવીસદાર બાપુ સા. ને જાતે રાજકોટ આવવા લખતાં સાથે વૃજદાસ વીગેરે મંડળીને લઈ તે ગયા. આ વખતે આવી શકાય તો જરૂર આવવા

બાપુની તાકીદ ઉપર તાકીદ આવતાં રઘુનાથરાય મીયાનાની સ્વા-  
રીએ રાજકોટ હાજર થયા બાદ ત્યાં બાપુ આસુ લગી રહ્યા. પછી  
શ્રી. સરકાર સ્વારી કાર્ટમાં કડી પાટણુ વી. મહાલમાં જવાના  
ખખર પડતાં, દશેરા ઉપર અમરેલી જવા દાણે રઘુનાથરાય તથા  
વૃજ્ઞદાસની હાજરગારી વાકફગોરી તથા શ્રી. સરકાર ચાકરીનો  
મામલો અને મહેનત બાપુએ પોતે નજરે જોયેલ તેથી મજમુદારને  
ઘણુ આશ્વાસનથી કહ્યું જે મારે શ્રી. સરકાર સ્વારી સાથે જવું  
છે ત્યાં તમને તેડાવી તમારાં જે જે કામ હશે તેના ખુલાસા  
કરી આપીશ-એમ બોલી સીધાવ્યાનંતર અમરેલી પોંચી ત્યાં  
પણ બહુ ન રોકાતાં તે વડોદરે ગયા.

સં. ૧૯૧૯ સાલ શરૂ થયા બાદ શ્રી. સરકાર સ્વારી કડી  
પાટણુ મહાલ જોવા સીધાવી ત્યારે બાપુએ મજમુદારનો મેતો  
જે સ્વારી સાથે હતો તેને કહ્યું કે મજમુદારમાંથી ગમે તે એક  
પણ મુખી ખાસા માણસને તેડાવો એટલે પત્ર આવતાં, જાદવરા-  
યને સાથે લઈ વૃજ્ઞદાસ પાટણુ શ્રી. સરકાર સ્વારીમાં હાજર થતાં  
ત્યાં જાદવરાયને જવરાદી માંદપ ઘણી થઈ આવેલ. શ્રી. સરકાર  
પાટણુથી કડી ગયા પછી ત્યાં ફેટલુંકે રહી અમદાવાદ ઉપર  
થઈ વડોદરે આવ્યા પણ ચાલતી સ્વારીએ કંઈ કામનો ખુલાસો  
ન થઈ શકેલ તેથી વૃજ્ઞદાસને વડોદરે આવવા બાપુએ કહ્યાર્થી  
તે પણ વડોદરે ગયાનંતર બાપુએ જેવું આશ્વાસન રાજકોટમાં  
આપેલ તેવું તો કાંઈ કરી ન આપતાં માત્ર સીયાનગર મહાલ  
સંખર્ષે સંવત ૧૯૨૩ માં મજમુદારે ભાવનગર સાથે તોડ કરી,  
તેનો ભાગ કાઢી આપ્યા કરી શ્રી. સરકારની ઉપજ વધારેલ

તેથી તે મહાલમાં રૂ. સો મજમુદારી દરકના અને રૂ. ૪૦૦ આસામી ચાકરી બદલ એટલું મજમુદારને કરી આપ્યું તથા પાગાહની નીમનોક છેક ટુંકી તેમાં રૂ. ૫૦૦) તે આશરે વધારી, કોડીનારમાં મજમુદારની જમીન વાડી તે ઉપર રૂ. ૫૧) અને ગીરમાં ધનામી ગામ રાજથળા તે ઉપર રૂ. ૫૧) ભરવા પડતા—તેની માશીનો ખુલાસો શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજે દરસાવેલ ત્યારથી દરેક કમાવીસદાર માશીમાં પાળે જતા—તે સમયે માશીનો શ્રી. સરકારનો લેખ પત્ર કરી ઈર્ષ વૃજદાસને રાજ આપી એટલે બદવરાયને છત્રી મીસાલ અપાવેલ તેના સાલીનાનું નામ દીવાનજીએ સો સવાસો રૂ. નું પડાવી આવ્યા પછી દેણા લેણાનો તોડ પાડી ડાકોર થઈ કાઢીઆવાડ આવ્યા.

**કીટીંગ સા. પોલી. એન્ટ થઇ આવ્યા—દેશાઈજીનું  
અવસાન—દક્ષીણ ઉતર અમરેકાની લડાઈને  
લીધે મોંઘવારી.**

આ વર્ષે માગશર સુધી કન્યાગત હોઇ કલ્યાણુરાયની વહુને દ્વારકાં જવા મરજી પણ ચિરંજીવી ઈંગ્રેજ ચાકર તે તક વિના રખનું ન જોલાય તેથી રઘુનાથરાય તેને લઇ દ્વારકાં કાર્તિક વદ માં પોતા તથા કન્યાગત પછી જેટ ગયા આદ પોતાને તાવ લાગુ થતાં તેને જે માસ રોકાવું પડ્યું. પછી કંઈક શરીર વળતાં દ્વારકાં સ્થઈ ત્યાંથી પોતાના જમાઇ રેવાશંકર ખુચ ગુજરેલ તેની હટકટે રઘુનાથરાય જુનાગઢ આવી જે રાત રહી તુર્ત રાજકોટ ગયા. ત્યાં આ અરસામાં કીટીંગ સા. પોલીટીકલ એન્ટ તરીકે નીમાઈજી નેવારીમાંજ આવેલ તેની તથા આંડરસન સા. લીથ સા. વીગેરેની

મુલાજમત હાંસીક કરી તે વખતે આંડરસન સાહેબે સર્વ અહેવાલ મોટા સા. ને કહ્યો હશે તેથી તેણે ( કીર્ટીજ સાહેબે ) રઘુનાથરાયને સારી ઇજ્જત આપરૂ આપી એક બે કોર્ટમાં પણ ખાતા પાસે આસેસર ખાતે બોલાવેલ. ત્યાંથી પછી રઘુનાથરાય કાગળમાં શોભાવડે આંડરસન સાહેબે તેને બોલાવતાં ગયેલા આ વખતે હેઝર્ટ સાહેબે બાટવાવાળા બારવડીઆઓને લાખા-પાદરથી હાથ કરી, ત્યાંના કાડીઓએ તેને આશરો દેતાં તેને પણ પકડી કેદ કીધા અને તે ગામે સરકારે થાણું મુક્યું.

આ વર્ષે બે શ્રાવણ હતા તે બીજે શ્રાવણે બાપુ પાસે પાટણ મહાલ હતો ત્યાં શ્રી. સરકાર સ્વામી ગયેલ તે સમે શ્રી. સરકાર નજરાણા વી. બા. ધાલમેલ જેવું વડોદરે સમજામાં આવતાં તે મહાલ શ્રી. સરકારે તેના તરફથી પ્રથમ ફેરવી, વાંસેથી અમરેલી મહાલની પણ મામલત અદલી શ્રી. સરકાર આનગી વહીવટ ગણપતરાવ મહાજનને સોંપાણના ખબર મળ્યા અને પાછળથી તે ખોતે તથા તેના મોટાભાઈ શ્રીધર અનંત બાબા અમરેલી આવ્યા. આ વખતે કંઈ સરલદ સંબંધે તથા બીજાં પરચુરણ વાંકડગારીનું કીર્ટીજ સાહેબે ખુશ્યું હશે તેથી આંડરસન સાહેબે યાદ કરી રઘુનાથરાયને તેડાવતાં તેઓ અમરેલીથી રાજકોટ ગયા અને સા. ને મળી નેઠેલી માહિતી આપી. ગણપતરાવ મહાજન અમરેલી આવ્યા અગાઉ નાના કરીને કારકુને કંઈ દફતરનો કાગળ બાજેલ તે પહેરાનો સીપાઈ નેઠેલ ગયેલ તેણે નવા કમાવીસદારને તે વાત જાહેર કરી બાજેલ કાગળો લાજર કરતાં તે વડોદરે મોકલેલ તથા દેસાઈએ ત્રણ વરસના

વહીવટમાં જે મનસ્વી ખાયકી કરી છે તે શ્રી. સરકાર તપાસી  
તો વધુ નીકળશે પણ ૧ લાક્ષ તે હાલ સાખીત કરી આપું-એવું  
કહી માવજી હીરજીએ લખત કરી આપતાં, નાના વીગેરે ચાર  
કારકુનોને સરકારી કાગુલ બાબ્યાના તહોમત આ. તથા દેસાઈએ  
૧ લાક્ષ ૩૦. ખાધા આ. નો હજુર રૂબરૂ તપાસ થવાનો તે માટે  
તેઓને વડોદરે મોકલવા હુકમ આવ્યાથી. તેઓને જખતામાં  
વડોદરે લઈ ગયા. પછી ત્યાં શ્રી. સરકારથી દેસાઈને પુછાણ  
થતાં તેનો બરાબર ઉત્તર નહિ દેવાણો હોય તેથી શક આવતાં  
તેનું જીવું તથા નવેસર કરી આપેલ દરક તથા ગામ વી.  
જખત કરવા હુકમ આવતાં તે પ્રા. થયા બાદ દેસાઈ મુજેમાંદા  
જેવા રહેતા તે વડોદરે ગુજરી જતાં ( સંવત ૧૯૨૦ ) તેની  
કારકીર્દીનો આવો શોકજનક અંત આવ્યો.

ત્રણ ચાર વર્ષથી મુખ્ય અમેરીકમાં દક્ષીણ-ઉત્તરની લડાઈ  
આધ્યાથી રતની મોંઘાઈ થઈ આવેલ. સંવત્સર બાવે વરસાદ  
પાણી સારાં થાય ને અનાજથી માંડી મોંઘારતનો પાર ન રહ્યો.  
જેમ જનસની મોંઘાઈ તેમ રાજકોટ, ગોંડળ, ઘોરાજી, જેતપુર,  
ખાટવાથી રૂઢ દારકાં સુધી જમનનગર શાહીકોરીનું ચલણ તે વાને  
પણ ૧ રૂ. ની ડા હતી તેની અડી થતાં માણસોએ એવડા મા-  
રનો ખુબાટ કર્યાથી કીટીજ સાહેબે એ ચલણ સાંજી સર્વ જગે  
કુંપની રૂ. નું ચલણ ચાલવું કીધું. માત્ર નગરશાહી, જુનાગઢ  
દીવાનશાહી અને પુરબંદર રાણાશાહી કોરીનાં ચલણને મના  
ન કરી કારણ સર્વત્ર રૂ. નું ચલણ હવું તેથી આ જગ્યે પણ  
સહજ વખત જતે રૂ. નું ચલણ આખર થઈ જવા સંભવ હતો.

સં. ૧૯૨૦ સાલે શ્રી. ગાયકવાડ સરકારની સ્વારી સુરત મુજબ નાશક પુત્રા એ રીને દક્ષીણ પ્રાંતમાં મુસાફરીએ ગઈ ત્યાં રોગચાળો થઈ માણસો ત્રુટતાં એટલે પાછી ફરી પણ સોનગઢ મુકામે શ્રી. મહારાજનો ખાસો કબીરો શ્રી. અંબાબાઈ એ દર્દી દેવાસવાસી થયાં. ગયા એમાસાથી દુલેરાયની મોટી બેન દુર્લભને મુખ પાક તથા પગે વાયુની જડડ, તેમાં પતિ શોક તથા તાવ ઉધરસને છેવટ મુંઝારાની ગાંઠ થઈ આવતાં મંદવાડે દયાઈ તેની છેક હાલત થતાં રઘુનાથરાય અમરેલીથી અનકોટની રાતેજ નીસરી જુનાગઢ આવ્યા. પોસ માસથી પંછી કંઈક દુર્લભને ઉમરવા જેવી આશા થઈ એટલે વૃજદાસે આંડરસન સા. અમરેલી આવવાના તે ઉપર જરૂરી આવવા લખ્યાથી રઘુનાથરાય ત્યાં ગયાનંતર સા. આવ્યા એટલે તેની મુલાકાત થયા પછી અર્ધોદયપર્વ ઉપર પ્રભાસની યાત્રાએ બાબા સા. જતાં સાથે રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસને પણ લઈ ગયેલ.

**રીમબી સા. પાસે મજમુંદારે કરેલી કોડીનાર સરહદ  
[વધે રજુવાત-ભોજવાળાની ઇસ્ટેટ પર દુલેરાયની  
નીમનોક.**

ત્યારઆદ અમરેલી તથા જુનાગઢને ગીર સીમાડાની તકરાર ૨૨-૨૪ વર્ષથી ચાલતી પણ તેના તોડ કંઈ થયેલ નહિ તે તેડ લાવવા કર્નલ રીમબી સા. ની મુખ્ય કમીશનર તરીકે નીમને,ક થતાં તે જુનાગઢ વચ્ચેના ચેરવવત્રપાટણ સુત્રાપાડા તરફ થઈ કોડીનાર પધારવાના હતા તેથી રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ અગાઉના ત્યાં પોંચી ગયા પછી સા. તથા તેની વાંસે અનતજીભાઈ વીંગેરે

જુનાગઢનું મંડળ આવ્યું એટલે સાહેબે બંને પક્ષ રજુવાતે કામ ચલાવવા માંડ્યું ત્યારે કોડીનારના પુર્વ તથા પશ્ચિમ સીમાએ બા. સરકાર તરફના મંજમુદારે દાખલા પુરાવા વહીવટ વીગેરે રજુ કર્યા પછી જુનાગઢમાં શાહબદાની સુન્નત શાદી તથા પોતાના ભત્રીજની પુત્રીનાં લગ્ન ઉપર અનતજલાઈને જવાનું હતું તેથી સાહેબે કામ બંધ રાખ્યું એટલે મંજમુદારો પણ જુનાગઢ આવ્યા.

આ વર્ષે બાપુભાઈ સા. પણ ઘેર વીવાહ હોઈ રજાએ જતાં મોટા સાહેબે આકટીંગ દફતરદારનો આજ્ઞ હરિપ્રસાદ કલ્યાણરાયને સોંપેલ તથા ભોજવાળો જેતપુરમાં ગુજરી જતાં, તેનો ગીરાસ મોટો તેમાં ત્રણ જાતની તકરાર હતી તેનું સુઝતું થાતાં સુધી સરકારે તુર્ત કોઈ ભરસાનું માણસ મોકલી ખાલસા જમી રાખવા એ કામ ઉપર દુલેરાયને મોકલ્યાનંતર ભોજવાળાનાં બાયડીઓના ગુજરાનનો ખંદુબરત થતાં બાકી રહે તે ગીરાસ તેના વારસ-ભાગીદારો વચ્ચે વહેંચી દેવાનું કામ પણ કીર્ટીજ સાહેબે દુલેરાયને સોંપતાં તેણે ટુંક સમયમાં સફાઈથી તે કામ ઉકેલ્યાથી સાહેબે ખુશી થઈ સાબાશી આપી. પછી દુલેરાયે બાકું પોતાનું ફોજદારી કામ સંભાળ્યું.

ચૈત્ર વદ આદ્યમે આ સાહેબે ભુમીકંપ થયો હતો. જેઠ માસે રીગખી સા. નો પત્ર મંજમુદાર ઉપર આવ્યો કે જુનાગઢનું વકીલ કારખાનું આવ્યું છે માટે જલદી આવો એટલે હરદો મંજમુદાર જે બાબા સા. ના તેડાવ્યાથી વિવાહાનંતર અમરેલી ગયેલ તે વદમાં તુર્તમાં રાજકોટ આવ્યા એટલે સાહેબે જે જે કામોની તકરારનો કોડીનાર મુકામે એક બીજાની રજુવાતે ત-

પાસ કરેલ તેનાં ફેસલનામાં કરવા માંડ્યાં તેમાં—પ્રથમ વેળાદર  
 ત્રીજે પાંચ ગામો શ્રી. સરકારનાં છે તથા તેથી ઉતરે સોમત  
 નદી નગડીથી નીસરી દરીએ લળી તે નદીએ સરહદ એમ દર  
 વ્યું; તે પછી કોડીનારથી ઉગમણી દીસે પહેલાં ૧૫ પછી તેર  
 ગામની તકરાર જુનાગઢની હતી તેમાં જે ગામનો તોડ ગીર  
 સરહદના તપાસ વખતે કરવાનું રાખી, બીજા ૧૧ ગામો ફાફલી  
 બીજી ત્રીજે બા. દરાવ્યું કે તે કોડીનાર પ્રગણનાં છે તથા  
 જર્વીદરી ખટુંબી ગામો સોમતને આઘમણે કાંઠે હોય જુનાગઢનાં  
 છે, તથા જમનવાડા કોડીનારનું—એમ દરાવ્યું. ત્યારબાદ ભાડેર  
 લલગામનું કામ હાથ ધરતાં તે સંબંધી અગાઉ એજ સીમાં  
 કામ ચાલેલ તે તથા તેમાં થયેલા રીપોર્ટ વાગેરે વાંચી વાકફ  
 થઈ, પક્ષકારોની રજુવાત લઈ મુખ્ય સરકારમાં રીપોર્ટ કર્યો કે  
 શ્રી. સરકાર રૂ. ૫૦૦૦) જુનેગઢને હરસાલ તે બદલ પેશકશી-  
 માંથી મુન્દરે દે—તે પ્રા. તે રીપોર્ટ સંવત ૧૯૨૧ ના ફાગણમાં  
 મંજૂર થઈ આવ્યો.

આ વર્ષે અનતજીભાઈને શ્રી. સરકારમાં પાગોહ ચાકર હતી  
 તેને ખરતરફ કરતાં તે મીર સા. ના પુત્ર મીર બાકરઅલીને સાં-  
 પાણી. બીજી બાજુ જુનાગઢ તથા ગોંડળ વચ્ચે વીસાવદર સરસ-  
 ધના રીમાડાની તકરાર ઘણાં દીથી ચાલુ તેમાં મુળ એ સરસઢ  
 ખરડીયા પ્રગણના સેકારકા કોડીનું અને એ પ્રગણનો ત્રીજો  
 ભાગ વૃજદાસે સંવત ૧૮૯૦-૯૧ માં અગાઉ વેચાણ લીધેલ  
 તેથી—તમારી પાસે ખરડીયાના જુના કાગળો છે તે રજુ કરવા  
 ત્યાં સુધી કુઆ ( જે ગામ વૃજદાસે ખરડીયાનો પોતાનો ત્રીજો



જુનાગઢનું મંડળ આવ્યું એટલે સાહેબે બંને પક્ષ રજુવાતે કામ ચલાવવા માંડ્યું ત્યારે કોડીનારના પુર્વ તથા પશ્ચિમ સીમાડા બા. સરકાર તરફના મજમુદારે દાખલા પુરાવા વહીવટ વીગેરે રજુ કર્યા પછી જુનાગઢમાં શાહબદાની સુન્નત શાદી તથા પોતાના ભત્રીજની પુત્રીનાં લગ્ન ઉપર અનતજીભાઈને જવાનું હતું તેથી સાહેબે કામ બંધ રાખ્યું એટલે મજમુદારે પણ જુનાગઢ આવ્યા.

આ વર્ષે બાપુભાઈ સા. પણ ઘેર વીવાહ હોઈ રજાએ જતાં મોટા સાહેબે આકટીંગ દફતરદારનો આજ્ઞ હરિપ્રસાદ કલ્યાણરાયને સોંપેલ તથા ભોળવાળો જેતપુરમાં ગુજરી જતાં, તેનો ગીરાસ મોટો તેમાં પણ જાતની તકરાર હતી તેનું સુઝતું થાતાં સુધી સરકારે તુર્ત કોઈ ભરસાનું માણસ મોકલી ખાલસા જમી રાખવા એ કામ ઉપર દુલેરાયને મોકલ્યાનંતર ભોળવાળાની બાયડીઓના ગુજરાનનો બંદુબસ્ત થતાં બાકી રહે તે ગીરાસ તેના વારસ-ભાગીદારો વચ્ચે વહેંચી દેવાનું કામ પણ કીટીંગ સાહેબે દુલેરાયને સોંપતાં તેણે ટુંક સમયમાં સફાઈથી તે કામ ઉકેલ્યાથી સાહેબે ખુશી થઈ સાબાશી આપી. પછી દુલેરાયે પાછું પોતાનું ફાજદારી કામ સંભાળ્યું.

ચૈત્ર વદ આદ્યે આ સાહેબે ભુમીકંપ થયો હતો. જેઠ માસે રીગખી સા. નો પત્ર મજમુદાર ઉપર આવ્યો કે જુનાગઢનું વકીલ કારખાનું આવ્યું છે માટે જલદી આવો એટલે હરદો મજમુદાર જે ગયા સા. ના તેડાવ્યાથી વિવાહાનંતર અમરેલી ગયેલ તે વદમાં તુર્તમાં રાજકોટ આવ્યા એટલે સાહેબે જે જે કામોની તકરારનો કોડીનાર મુકામે એક બીજાની રજુવાતે ત-

પાસ કરેલ તેનાં ફેસલનામાં કરવા માંડ્યાં તેમાં—પ્રથમ વેળાદર  
 વીગેરે પાંચ ગામો શ્રી. સરકારનાં છે તથા તેથી ઉતરે સોમત  
 નદી નગડીથી નીસરી દરીએ ભળી તે નદીએ સરહદ એમ હરા  
 વ્યું; તે પછી કોડીનારથી ઉગમણી દીસે પહેલાં ૧૫ પછી તેર  
 ગામની તકરાર જુનાગઢની હતી તેમાં બે ગામનો તોડ ગીર  
 સરહદના તપાસ વખતે કરવાનું રાખી, બીજા ૧૧ ગામો ફાકણી  
 બીજી વીગેરે બા. હરાવ્યું કે તે કોડીનાર પ્રગણનાં છે તથા  
 જર્વીદરી ખટુંબી ગામો સોમતને આધમણે કઠિ હોધ જુનાગઢનાં  
 છે, તથા જમનવાડા કોડીનારનું—એમ હરાવ્યું. ત્યારબાદ ભાટર  
 ભલગામનું કામ હાથ ધરતાં તે સંબંધી અગાઉ એજંસીમાં  
 કામ ચાલેલ તે તથા તેમાં થયેલા રીપોર્ટ વીગેરે વાંચી વાકફ  
 થઈ, પક્ષકારોની રજુવાત લઈ મુંબઈ સરકારમાં રીપોર્ટ કર્યો કે  
 શ્રી. સરકાર રૂ. ૫૦૦૦) જુનેગઢને હરસાલ તે બદલ પેશકશી-  
 માંથી મુજરે દે—તે પ્રા. તે રીપોર્ટ સંવત ૧૯૨૧ ના ફાગણમાં  
 મંજૂર થઈ આવ્યો.

આ વર્ષે અનતજીભાઈને શ્રી. સરકારમાં પાગોહ ચાકર હતી  
 તેને ખરતરફ કરતાં તે મીર સા. ના પુત્ર મીર બાકરઅલીને સોં-  
 પાણી. બીજી બાજુ જુનાગઢ તથા ગોંડળ વચ્ચે વીસાવદર સરસ-  
 ધના રીમાડની તકરાર ઘણા દીથી ચાલુ તેમાં મુળ એ સરસઘ  
 ખરડીયા પ્રગણના સેકારકા કાઢીનું અને એ પ્રગણનો ત્રીજો  
 ભાગ વૃજ્ઞદાસે સંવત ૧૮૯૦-૯૧ માં અગાઉ વેચાણ લીધેલ  
 તેથી—તમારી પાસે ખરડીયાના જુના કાગળો છે તે રજુ કરવા  
 ત્યાં મુંબઈ કુઆ ( જે ગામ વૃજ્ઞદાસે ખરડીયાનો પોતાનો ત્રીજો

લાગ જુનાગઢને વેચાણ આપી બદલામાં અઘાટ રીતે જુનાગઢ પાસેથી લઈ લેતાં ત્રીસ વર્ષથી વૃજદાસના વહીવટમાં હતું ) તે બાત કરશું - એમ સખબ દરસાવી જુનાગઢ તે ઉપર જાતી કરતાં વૃજદાસે અરજી કર્યાથી તેનો તપાસ થવા લાગ્યો.

આસુ વઢમાં આ સાલે દુલેરાયની પુત્રી કેશર એકાએક જુજરી જતાં તે ઉપર જસવંતરાયને લઈ રઘુનાથરાય જુનાગઢ આવ્યા. રીગળી સા. નગર તથા કછને એટકાંની તકરાર હતી તેના તપાસાર્થે હુકમ આવતાં ત્યાં ગયેલા પછી સંવત ૧૯૨૧ માં વૃજદાસ તથા રઘુનાથરાયને પુરી જઈશિનો મામલો તેથી રીગળી સા. ની રજુવાતનું કામ હકલ્યા પછી અરૂં જરૂરી તેની વાકફગારીનું કામ પડે તો તેમાં વહીલોએ પોત્રવું-બાકી વીરામ લેવા વીચાર ધારી, હરિપ્રસાદ કલ્યાણરાય જે કુંપની સરકાર ખાતે ચાકર તેને રાજકોટ મજમુદારી, વડોદરાના કામ સાડ નોકરીથી ખુલાસો મળવા સા. પાસે તેઓએ અરજ કરતાં તેણે ખુશીથી સર્ટીફિકેટ દઈ રજા આપી.

Hariprasad Kallianrai served in the Kathiawad political Agency from 1st June 1861 to the 30th September 1864 as Zeptee master on a salary of sixty rupees monthly.

He always bore a good character and left at his own request.

Porbandar

(Sd.) R. H. Keatinge

March 10th 1865

Pol. Agent.

આ વર્ષે અમરેલી મહાલની કામગીરી માવજી હીરજીને મહાજન સા. ની મુરબીગીરીથી દરમાહે રા. ૨૦૦) આસામી તથા છત્રી મીસાલ વીગેરે તેના ગળ સંપત પ્રા. ગંદુખરત થઈ સોંપાઈ. ત્યારબાદ કોડીનારનાં વીસ ગામો સંબંધે જુનાગઢનો દાવો શ્રી. સરકાર તરફ મજમુદારે લડી રહ કરા. વ્યાથી એ ચાકરી મોટી તે આ આંડરસન સા. નો રેસીડેન્ટ સા. ને રીપોર્ટ જતાં તથા કુમાવીસદારે પણ શ્રી. સરકારમાં લખ્યાથી 'તમારા પંડતી કદર આગળ જાણવામાં આવશે' એમ મજમુદારને દીલાસો દઈ તાતકાલીક ઈ કામની તકરાર સારૂ વધુ મેતા માણસ રાખવાં પડે તથા રજુવાતે લોકો આવે જાય તેના ખર્ચ માટે રા. ૨૦૦) લેખે દરમાહે તે કામ ચાલે ત્યાંસુધી મજમુદારને મળે જશે એમ ફરી આવ્યું.

**કીટીંગ સા. ના સુધારા તથા ભરેલું પ્રદર્શન-રીગખી સા. નું મજમુદારને પ્રમાણ પત્ર.**

કીટીંગ સાહેબે જાનેવારી મહીને ફેટલા તરહ તરહના સંચા તથા જોવા લાયક સામાન મગાવી રાજકોટમાં મેળો કરતાં તે જોવા દેસાવરી સંસ્થાનોમાં જુનાગઢથી ગોકળજી ઝાલા વી. પુરસંદરથી કપા ગાંધી, લીંબડીથી લગવાનલાલભાઈ, નગરથી મણીશંકર વેંદ એમ મુત્સદીઓ પટેલીયા લઈ આવતાં આશરે પંદર દી મેળો રહેલ. ત્યારબાદ રીગખી સા. ઉપર શ્રી. સરકારના લીમકટા તથા નગરના ખાલંભાના સીમાડાની તકરારનો પણ તપાસ કરવા હુકમ આવતાં, તે ખચર પડોદરે માલુમ પડ્યાથી મજમુદાર રઘુનાથરાય તથા વજાદાસ માથે સા. મોસુદ

પાસે જવા હુકમ આવ્યો એટલે ફાગણમાં જ્યારે તે કામ સાહેબે હાથ લીધું ત્યારે રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ હાજર થયાનંતર સાહેબે જેએક દહાડા કરી, સ્થાનીક ચોકશી કરી, રઘુનાથ લઈ પોતાને વિદાયત જવા ઉતાવળ તે હડીઆણા મુકામે સહુને બેળા કરી ફેંસલો નગરના લાલમાં આવ્યો પછી જોડીયેથી જલ્દાજે ઉપડવા ટાણે સાહેબને ઠોડીનાર વીજેરે કામમાં મજમુદારનું સાફપણું વસેલ એથી આમરનું સર્ટીફિકેટ ફક્ત રખાં આપતાં રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ રાજકોટ આવ્યા નંતર ચૈત્ર સુદ ૧૫ ના રોજ લીલાધરદાસની વહુ-નથુ ખુચતી દીકરી-ગુજરી જતાં, રઘુનાથરાય, વૃજદાસ, જસવંતરાય વી. જુનાગઢ ગયા.

Camp at Hurriana Kattyawar

March 22 nd. 1865.

The Muzmoodars of the Umreley Purgannah, Vrijdass Rungildas and Ruggoonathrai having attended me as the Vukeels of the Baroda Durbar whilst engaged in the investigation of the Boundary disputes between Baroda and Joonaghur & Baroda and Nawanuggur, I have much pleasure in stating that I have on every occasion found them honourable, straight-forward and plain dealing and I am glad to all this to the

many testimonials they possess from political officers in Kattyawar.

(Sd.) C. P. Rigby Lieut-Col.

Boundary Commissioner in Kattyawar.

હરિપ્રસાદ તથા ત્રીકમરાય વડોદરે કામ પ્રસંગે ગયેલ તેને વડીલોએ તેડાવ્યાથી રજા લેવા જતાં, શ્રી. સરકારે કૃપા કરી-તમારા વડીલોની ઘણી ચાકરીઓ તેમાં તાજી ચાકરી સુદ્ધાં અમારી નજરમાં છે-એમ ખુદ ખાસાએ તથા દીવાને દીલાસો દઈ, પોશાક આપી વિદાય કરતાં તે જુનાગઢ આવ્યા ત્યારબાદ અવકાશ જોઈ રઘુનાથરાય વૈશાક વદમાં દ્વારકાં ગયા અને હરિલાલ અમરેલી આવ્યા. આ વર્ષે ગણપતરાવ મહાજન તરફ આપ્તા તથા અમરેલી મહાલ હતા તેની બદલો થઈ અમરેલીએ ફરીથી બાપુ સા. જે પુર્વે હતા તેની વતી બાબાજી રઘુનાથને અને આપ્તા, દીવાન રોડયાએ રાખતાં ત્યાં તેની વતી દાજનારાયણને જવું હતું. બાપુની મુરબીવટથી દેસાઈના દીકરાને જે દરક મળતો તે પુરતો ખુલાસો તથા બહાલી પોશાક મળી આવતાં તેને લાથે જેમ દેસાઈગીરીનું કામકાજ લેવાતું તેમ લેવા હુકમ થયા. પછી નવા વહીવટદાર આવવા ઉપર રઘુનાથરાય, જળયાત્રા ભેટ કરી, દ્વારકાં થઈ, વરસાદ પહેલાં જુનાગઢ ગયાનંતર તે તથા વજદાસ માણેકવાડે મે. આંડરસન સા. ની ભેટ લઈ, ગ્રાવણમાં અમરેલી પહોંચી બાબા સા. ને મળ્યા. જે ચાર દહાડા બાદ બાબા સા. મજમુંદારને સાથે લઈ માણેકવાડે જઈ આંડરસન

સા. ને મળી પાછા ફર્યા તથા માવજી હીરજીની ખાચકીનો ત-  
પાસ કરવા ધારી ગયા તે મજમુંદારને પેણુ લેતા ગયેલ, તેટલા  
માં પછવાડેથી અમરેલી જેલમાં અમુક વાઘેરોને કેદ રાખેલા  
તેઓએ સાંજના લાગ જોઈ બળવો ઉઠાવી જેલ કમળે કરી,  
પણ સીમંદી આવી પોચતાં તેનાં માણસોએ કોટમાં ઉતરી વા-  
ઘેરોને જખ્ખી ફેંટી કરી હાથ કરી લીધાં-એ ખમર ધારી પો-  
ચતાં સર્વ અમરેલી આવ્યા. આ અરસામાં ખમસરાના ગીરા-  
સીયાઓ પૈકી જે જણે વાઘેર તથા ખુમાણ ખારવડીયાને છાતાં  
દાડગોળી આશ્રય આપ્યા સખખ તેને કેદ કરી રાજકોટ લઈજઈ  
તેઓની કોર્ટ ચાલી તેમાં ગોકુળજી ઝાલા, ગવરીશંકર ઓઝા,  
સાલેહ હોંદી વીગેરે આસેસરો હતા. તે કોર્ટે ગુન્હો સાબીત મા-  
નતાં સાહેબે પડેલી ચુક સખખ રૂ. વીસહજાર દંડ કરી ગીરા-  
સીયાનો ખુલાસો કર્યો.

આ કીટીંગ સાહેબે મુંબઈથી આપવાનું લાવી તે દ્વારા જે  
કાંઈ સરકારી હુકમ તે સહુને જાહેર થવા દર અઠવાડીયે છાપી  
કાઢીયાવાડ એજંસી જેકેટ આઈ રૂ. ના લવાંજમથી સહુ કોર્ટ  
તાળાવાળા તથા તાલુકદારોને આપવાનું શરૂ કીધું-તેમજ લેણા  
દેણાં દરેકના સાચા ખુલા દાવાની ખહુ અરજીઓ આવતી તેના  
તપાસ માટે સા. લોકોને નાહક તરદી જેવું થતું તેથી એ કામ  
હુંકું કરવા સાડ દીવાની કોર્ટ દરારી રૂપીયે ૦) - કમીશન ભરી  
અરજી કરે એમ દરાવ્યું જેથી જે સાચો મામલો તેટલોજ સ-  
રકારમાં આવવાનો તેમજ કાઢીયાવાડના ભુમીયા ભુપાળોના તે-  
ઓના દરખ પ્રમાણે સાત વર્ગ પાડી તેઓની દીવાની ફેજદારી

હકુમત મુકરર કરી, જખતી ખાતામાં પણ જે કાંઈ સરકાર સં-  
બંધની જખતી તેટલી બહાલ રાખી બાકી તાગા પેટાની હુમકમાં  
સરકારથી જખતી હતી તે ઉકાવી લીધી વી. બંદુબસ્ત કર્યો.

## પ્રકરણ ૭

સંવત ૧૯૨૨-૧૯૩૦

દુલેરાયના રાજનામા છતાં કચેરીમાં ચાલુ બહાલ રાખી  
કીર્તીજ સાહેબે આપેલું પ્રમાણપત્ર

દુલેરાયનું શરીર ભારે ને જરા ચલુ અંગે શરદી જેવું  
રહ્યું કરે તેમાં શીરસ્તદ્વાર તરીકે મોટા સા. ની સાથે વિશેષ  
રહેવું થતાં ઘોડાની સ્વારી ને દોડધામની ચાકરીથી તેને કાયર-  
પાણું રહેવું તે અદેશે કે શે વિચારે તેણે રઘુનાથરાય કે વૃજ-  
દાસની સલાહ લીધા વગર પોતાને છ માસની રજા મળે તો  
તેમ નહિતર નોકરી ખાતાની રજા થાય તો પોતાના વડીલો જે  
પ્રા. કરતા આવેલા તેમ મજમુદારી કામની ચાકરીમાં હાજર  
રહીશ-એ પ્રા. ઇંગ્રેજીમાં તેણે મોટા સા. તરફ અરજી મોકલતાં  
સાહેબે એ પ્રા. ખુશીથી ઊંડે છે તેથી તેની જગ્યાએ ઘટે તે  
માણસોની ફેરબદલી ફરવા લા સા. ને લખ્યું. ઉપરના અખર  
રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસને પડતાં તેઓએ હરગીજ નોકરી ન  
હોડવા વીગેરે મતલબે ઇંપકાથી બે ત્રણ પત્રો લખેલ. પછી  
મોટા સા. ને કોઈ કામ પ્રસંગે મુગલ જવા વખતે દુલેરાયે



જુનાગઢ જવા રજા માગતાં તે આપી ફરમાવ્યું કે પોતે વળતાં પુરખંદર ઉતરે ત્યારે ત્યાં તારે હાજર થાવું. એ પ્રા. આસુ (સંવત ૧૯૨૧) માં સા. મુંબઈથી વળ્યા ત્યારે દુલેરાય પુરખંદર હાજર રહેલ તેને સાહેબની મુલાકાત થતાં સાહેબે પુછ્યું કે-તારે હવે કંઈ જગાએ નોકરી ઉપર જઈ રહેવા લીધ્યાર છે ? ત્યારે સા. ને પ્રથમ પોતાના વડીલોએ ઠપકો આપ્યો એ વાત ન કરતાં દુલેરાયે જવાબ દીધો કે-પોતે કાંઈ કોઈની નોકરીમાં જોડાવાનો વિચાર રાખતા નથી તથા મારા આપ દાદા કે તેના પીતાએ શ્રી. ગાયકવાડ સરકાર આકરી વિના બીજા કોઈની નોકરી કરી નથી ને મારે પણ કરવી નથી. આપના કદમમાં રહી ઉમર ગુમરવી છે-કહી પછી વડીલોના ઠપકાની વાત કરતાં સાહેબ બોલ્યા કે પોતે તો એમ સમજતા હતા કે તારા ઘર પરિવાર સલાહે તે અરજ કરી હશે, હવે હું તને આખર સહીત ખુલાસાનો લેખ આપીશ ને ચાલુ મારી કચેરીમાં બાહાલ રાખીશ-એવી ખાત્રીથી પકો દીલાસો આપી તેને પાસે રાખેલ અને અમુક વખત પછી બાપુલાઈ દક્તરદારે દાકતરની ચીડી રજુ કરી ત્રણ માસની રજા માગતાં, સાહેબે દુલેરાયને પુછ્યું કે તારે શી ઈજા છે ! ત્યારે તેણે અરજ કરી કે ચાકરી ખાતામાં હાલ કાંઈ ખર્ચ જેવું હોય તો બ્યાં હુકમ ત્યાં હાજર છું એટલે તેને રાજકોટ લો સા. પાસે જવા તથા દક્તરદારનું કામ ચલાવવા ફરમાવતાં દુલેરાય રાજકોટ આવ્યા.

પછી સંવત ૧૯૨૨ શરૂ સાલે વાઘેરોની ટોળાં આખેથી નીકળેલ તે કેશોદ નજીક જુનાગઢનું ગામ મારી મેંદરડાની જગ

હુંડી ગીરમાં પેસી ગઈ. એ ખખર સાંભળી કીટીંગ સાહેબ જે  
ખરડાની નાકાબંદી નજીક હતા તેણે લીજટ સા. ને કુંડલે આ-  
વીને તથા આંડરસન સા. ને ધારી સરસીયા મુકામ રાખી ના-  
કાબંદી કરવા હુકમ મોકલ્યો પછી ખોતે પણ કાર્તક વદમાં  
કુંડલે જવાનું કરતાં, રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ અગાઉથી ત્યાં  
પોંચી ગયા અને સા. આવ્યાનંતર તેની મુલાકાત લેતાં સાહેબે  
ફરમાવ્યું જે દુલેરાયે નોકરી ખાતેથી રજા લીધી તેમાં તમારી  
નાખુસી છે તો તે ન રાખવી કારણ દુલેરાયે ડહાપણનું કાન  
ક્યું છે તથા મેં એને દીલાસો કરેલ છે તે પ્રા. તેને આખરૂતી  
ચીઠી આપીશ ને મારી પાસે રાખીશ. પછી કુખા સંબંધે તથા  
ખીજી પરચુરણ વાતો કરી રજા આપી સા. તો કુંડલાનો કોટ  
જોઈ સીધાવ્યા અને ટીંગી મુકામથી દુલેરાયને આખરૂતું સર્ટી-  
ફિકેટ પોતાની મ્હોટાઈ પ્રા. એન મહેરબાનીથી મોકલ્યું તે જોઈ  
દુલેરાયે મોટી નવાજેશ માની.

Azam Dulerai Raghunathrai served in the  
Kathiawar Political Agency for I believe  
eighteen years. When I joined it three years  
ago I found him attached to the Political  
Agent's Kutcheri and he has remained with  
me upto the present time.

I have always esteemed Dulerai as a  
most respectable and trustworthy official and  
have never heard of his being mixed u

with any questionable proceedings.

He has resigned his situation of his own accord and as he is in a position to do so and his health of late has not been good I think he has done wisely.

I shall always be glad to see him in my office. I hope I shall be able to secure his services from time to time for special investigations requiring local knowledge.

Camp Timby (Sd.) R. H. Keatinge  
December 3 rd. 1865 Political Agent.

રાજમાન રાજેશ્રી ચ દુલેરાએ વી. રૂવનાથરાએ મુ. શ્રી રાજકોટ સેવામાં શ્રી. સાહીલેથી લી. વનરાવનદાસ વલ્લભદાસના જોશીકૃપ્ત વાંચજો વિશેષ વિ. જે આપ એજન્ટરી ખાતે સરકારમાં હુદેદારની જગ્યાએ હતા આપે જે કામ ચલાવું તે વાજબી રીતે અધીકારી સાહેબોની મરજી રાખી ચલાવેલ જેથી આપની ખુશખોઈજ હતી. હાલમાં આપે રજા લેવા વીચાર કરી મહેરબાન સાહેબ પાસે કામ ઉપરથી રજા લીધી હશે તે કદરદાન સરકારે આપને તા. ૩ ડીસેમ્બરના શહેરાથી સરટીફિકેટ આપી, એ સરટીફિકેટની નકલ.....આંદી દોશી સવંજએ ખીડી તે વાંચી વાંચી ખુશી થીઆ થઈ. આપ કચેરીમાં જુના વાકફગાર ને આપ રજા લેા છો એ

દીલગીરી થોડી નથી પરંતુ મહેરબાન સાહેબનો આપેલ મહેરબાની પત્રની નકલના હરફ વાંચવાથી હેતુ માણસને ખુશી ઉપજે છે. વળીતો કાગળ કૃપા પત્ર લખાવશે એજ વિ. સં. ૧૯૨૨ ના માગશર પદ ૧૨ ગરવાર

( સહી ) લી. વીરલક્ષ્મી વી. વલ્લભદાસના જેશ્રીકૃપ્ત ( આ વનરાવનદાસ પટવારીજી સાયલાના કારભારી તથા રણછોડદાસભાઈના બાપ હતા. )

લીસ્ટર સા. પાસે શ્રી. સરકાર તર્ફ મળમુંદારે ઝીર સરહદ બા. કરેલી રજુવાત.

ઝીર સરહદે જેમ જુનાગઢ તરફથી વીસ ગામનો કોડીનાર તરફ દાવો ચલવેલ તેમ તેજ વળતથી ધારી ધાંતરવડ તરફ પણ ૨૫-૩૦ ગામની તકરારોની રજુવાત રીગળી સાહેબે લીધેલ નહિ ને તે રજૂ ઉપર વિલાયત ગયા એટલે તેની જગે લીસ્ટર સા. હેમનું એ કામ ખાતે આવવું થતાં, ત્યારે તે પોતે કાગળો વાંચી વાકેફ થઈ કામ ઉપર ચડ્યા ત્યારે આંડરસન સા. ને લખ્યાથી તેનો હુકમ આવતાં, કામની માહિતી લઈ હરિભાઈ અંગાઉથી જગજીવન મેતાને સાથે લઈ ગયા. પછી મળમુંદારોએ પોતે જવા તૈયારી કરી ત્યાં પોસ્ટ સુદ ૧૫ ના રોજ રઘુનાથરાયની મોટી પુત્રી દુર્લભ એકાએક જુનાગઢ ગુજરી ગયાના બંબર આવતાં, રઘુનાથરાય તો અમરેલીથી ત્યાં આવ્યા પછી તુરત નોતાલ સળખ લીસ્ટર સા. મુખર્જી જતાં, હરિભાઈ પણ જુનાગઢ આવ્યાનંતર રજૂ પુરી થયે લીસ્ટર સા. પાછા આવી પોચતાં, હરિભાઈ વીજેર બોરડીએ ધારી નજીક હાજર થયા. પછી

હરિપ્રસાદ લીસ્ટર સા. લેગા સરસીયા ખાંભા હિના એમ ફેરણામાં સામીલ રહી કોડીનારને ગામ ડોળાસાં સાહેબે મુકામ કર્યો ત્યાં પણ હાજરીમાં હતા કારણ રઘુનાથરાય તથા દુલેરાયને તો દુર્લભની એકજ પુત્રી ૧૬ વર્ષની પરણેલ હતી તે પણ ફાગણમાં ગુજરી જતાં તેનો ભાઈ પથુભાઈ છેક ખાળક તેની વ્યવસ્થા સારી જુનાગઢ રોકાવું પડેલ. આ વખતે હરિભાઈની મા એકાએક ગુજરતાં હરિપ્રસાદને લાચાર જુનાગઢ આવવું થાતાં લીસ્ટર સા. ની હાજરીમાં વજ્જદાસ તથા રઘુનાથરાય ડોળાસે જઈ પોંચ્યા તથા ત્યાં માસ પક્ષ રહ્યા. પછી પ્રથમ જેઠમાં અમરેલી આવ્યા તથા લીસ્ટર સા. રાજકોટ ગયા ત્યાંથી પછી તેણે રઘુનાથરાય કે વજ્જદાસમાંથી એકને પોતાની પાસે મોકલવા આંડરસન સા. ને લખ્યાથી રઘુનાથરાય રાજકોટ ગયા ત્યાં ૪-૫ મહીના ધારી જવાના ગામો વી. ની રજુવાત થઈ કામ ચાલ્યું. વજ્જદાસ તો કુખાનું કામ લીજટ સા. પાસે ચાલવાનું હતું તેથી માણેકવાડે ગયેલ.

[ Extracts from the annual report of the Amreli Mahals by Lt.-Col. Anderson to the Resident at Baroda, dated May 25 th 1866 ]...

Para 33..." He has expressed to me the satisfaction he has had in having Majmudars Raghunathrai and Vrajlas with him on the part of H. H. the Gaikwad and the material assistance he has received from them in the prosecution of his work which,

he begged, I would bring to your notice...

Para 34.....“ His Highness has no more faithful servants than the above mentioned native officials and I can with pleasure record the opinion which many years of experience has enabled me to form that it is to their attachment to H. H.'s State and their unwearied exertions in his behalf, such favourable settlements have been effected as have come under my notice during the time I have had charge of these districts... ..

(Sd.) W. W. Anderson.

આ વર્ષે ખોસ વદમાં અને મહા વદમાં ટાઢ બહુ બળવન પડી-હીમ પડ્યાથી કપાસ તથા ઘઉંને નુકશાન વધુ થયું. આવી ટાઢ છતાં પણ સંઘ કાઢી ઘરકુટુંબ સાથે માલ સુદમાં અનતજીલાઈ મોટી યાત્રાએ સીધાવ્યા હતા.

રઘુનાથરાય તથા વ્રજદાસને મળેલો છઠા વર્ગના

તાલુકદારી અખત્યાર.

સને ૧૮૬૬ ના જુલાઈ મહીને આ સાલે રઘુનાથરાયને તેનું વિછાવડ ગામ જે જુદી ચુકવતીનો તાલુકો હતું તેમાં છઠા કક્ષાં સનું જુરીસ્ટીકશન એટલે છઠા વર્ગના તાલુકદાર તરીકેનો દીવાની ફેજદારી અખત્યાર મળ્યો હતો.

(કાઠીયાવાડ એજન્સી ગેઝેટ, વો. ૪ અંક ૩૦ તા. ૨૬ જુલાઈ સને ૧૮૬૬ પાન ૧૨૮)

### જાહેર ખખર:

મોજે વીજાવડના ભાગદાર આજમ રઘુનાથરાઅ તથા હરિ-  
પ્રસાદે માહોમાહે સમજણ કરી, એ ગામના દીવાની તથા ફા-  
જદારી કામો એકલા આજમ રઘુનાથરાઅના અખ્તીઆરથી  
ચલાવવા બાબત ઠરાવ કરતાં તે હકીકત આંહી લખીને જાહેર  
કરી વાસ્તે આજમ રઘુનાથરાઅને છઠા વર્ગનો અખ્તીઆર  
આપવામાં આવ્યો છે તે સર્વને માલુમ થવાં સારૂ આ જાહેર  
ખખર પ્રસીધ્ધ કરી છે. તા. ૧૮ મી જુલાઈ મુકામ રાજકોટ  
સને ૧૮૬૬ ઈસ્વી.

(સહી) આર. એચ. કીટીંગ પોલીટીકલ એજન્ટ

સં. ૧૮૨૩ માં મુજબના નામ. ગવર્નર સર આર્ટલેસ્ટ્રીયર  
કરાચીથી પુરબંદર વેરાવળ ઉપર થઇ પરબાર્યા મુજબ જતાં  
વેરાવળ મુકામે ખુદા. નવાબ સા. તથા ખીજા પરચુરણ સંસ્થાની  
કને તેની મુલાકાત થઇ આવેલ. આ પ્રસંગ ઉપર લીસ્ટર સા.  
પણ ત્યાં જતાં, રજા લઇ મહોદયપુર્વ ઉપર રઘુનાથરાઅ દ્વારકાં  
ગયા અને વજહાસ તથા હરિભાઈ તો બાબા સા. વડોદરા રેસી-  
ડેન્ટ સા. ભેગા કોડીનાર ગયેલા તે સાથે હતા. આ વખતે ગીરનું  
રજુવાતી કામ તો બંધ હતું કારણ કે સુત્રાપાડા તથા કોડીનાર  
વચ્ચે રીગખી સાહેબે સોમત નદીએ એક ખીજનની હદ દરાવેલ તે  
વિષે જુનાગઢવાળાએ અરજી આપી કે તે સરહદનો ફરી તપાસ

કરવો જોઈએ, તે ઉપરથી મુંબઈ રીપોર્ટ થતાં ફરી તપાસ કરવા એકતરફી હુકમ આપ્યાથી રેસીડેન્ટ સા. ડ્રોડીનાર આવેલ ત્યારે તેને આ વાત વહીવટદારે જાહેર કર્યાથી તે હથુ મુંબઈ સરકારમાં સલાહ જવાબ આપતાં, તેનો ખુલાસો આવી પહેલાં રીગળી આહેમે દરાવ્યું તે પ્રા. આહાલ ન રહે ત્યાંસુધી લીસ્ટર સા. પાસે કામ ચલાવવું મોકુફ રાખવું એવું વડોદરેથી લખાણ હતું. આ વખતે આલેલા કામની વાકફગારી સાર કાગળો લઈ હાજર થવા મજમુદારને તેડાવતાં, ઉભયતાથી વૃધ્ધાવસ્થા તથા તાડાને લઈ ન પોંચી શકાય તેથી હરિભાઈ વાકેફ હોઈ તેને વડોદરે રવાના કર્યા.

૬-૭ વર્ષથી મોંઘાઈ રહેતી હોવાથી મજમુદારને પાગાહ ખર્ચ બહુ લાગતું તેથી વડોદરે અરજ અહેવાલ કર્યો કે કંઈ કદરદાની ન થાય તો ધણીનું કારખાનું ધણીને સોંપી દઈએ એટલે માહાલ તૈનાતી કરતાં ઇંગ્રેજ સરકારની તૈનાતી વાળાને પગાર કંઈક અધિક તેથી પાગાહ અમરેલી ખાતે રહેતી તેની માણકવાડા લશકર ખાતે બહતી કર્યોતો શ્રી. સરકારે મહેરબાનીની રાહ હુકમ આપતાં, ત્રેવીસ સાલથી મજમુદારની પાગાહ લશકર તાળાની આકરીમાં દાખલ થઈ.

સં. ૧૯૨૨ શરૂ સાલે દુર્લભજી ખુચ સચવારાથી મહાયાત્રા એ ગયેલ તે કાશી જગન્નાથજી પર્યંત થઈ ત્રેવીસના માગશરમાં કુશળે દેશમાં આવી પોંચ્યા તથા રા. અનંતજીભાઈ પણ સંઘ કાશી ગયેલ તે મથુરા-ગ્વાલીયર-ઉજ્જૈન રસ્તે ડાકોર-વડોદરા-અમદાવાદ થઈ ચૈત્ર સુદ ૬ ના રોજ જુનાગઢ આવ્યા.



ત્યારપાછા દુર્લભજી ભુવ્ય જો ગોંડળના કારભારી હતા તે ગુજરતાં તેની જગે કોતું મુખ્ય કારભારી તરીકે નામ લાં છો એમ કીટીંગ સાહેબે પુછ્યાથી, ગોંડળ દરબારનાં કેશવલાલ ખીતમલાલ વીજેરે માણસોએ દુલેરાયને એ કામ ઉપર લઈ જવાં વાત ચલવતાં, તેને એ વાત પુરી પસંદ ન આવ્યાથી પછી ન્યાસ કરતી સા. પાસે માગણી કરી. આ ચરસામાં કીટીંગ સાહેબે કુખાને જોકમ સાહેબે અલગ ચુકવતી લખ્યું છે તોએ સરદાર વાકડે હોઈ તેનું કરેલ ફેરવવા કારણ નથી એમ દરાવી અલગ ચુકવતીમાં તે ગામને બહાલ રાખતાં, વજદાસને પણ છદા કલાસના તાલુકદાર તરીકેનો દીવાની ફાજદારી અખત્યાર કુખામાં મળ્યો.

( કાઠીઆવાડ એજન્સી ગેઝેટ વો. ૫ અંક ૩૦ તા. ૧ અગષ્ટ સને ૧૮૬૭ )

### જાહિર ખખર.

સ્વસ્થાન જુનાગઢ તીગેથી મોજે કુખા ગામ અલગ કરી તે ગામ આજમ મજમુદાર વરજદાસ રંગીલદાસના નામ ઉપર જુદી ચુકવતીમાં દાખલ કરવા ગોલીટીકલ એજન્ટ આજમ મહેરખાન કરતલ કીટીંગ સાહેબે તા. ૨૪ જુન સને ૧૮૬૭ ના રોજ હુકમ કરેલો તેથી તે ગામ જુદી ચુકવતીમાં દાખલ કરી મજમુદારને મોસુદને છદા કલાસનો અખત્યાર આપવામાં આવ્યો છે. ૧૮ જુલાઈ સન ૧૮૬૭

દુલ્લેરાય ગોંડળના દીવાન થયા તેને વસ્તી એ આપેલું  
માનપત્ર તથા ગગાભાઈ સા. નો પત્ર.

આ વર્ષે વૈશાક વદ ૩૦) ના રોજ હરિભાઈના બનેલી  
૩૫૭ અનતજી કચી ગુજરી જઈ મોટું દુઃખ આવી પડતાં રઘુ  
નાથરાય અમરેલીથી જેદમાં બુનાગઢ આવ્યા. પછી અપાડમાં  
તેણે અમરેલી જવા તૈયારી કરી ત્યાં સુદ ૭ સાતમે દુલ્લેરાયની  
વહુને પુત્રી આવી ચોથે વાસે એકાદશીએ તો એકાએક ગુજરી  
જતાં ઘરનો ત્રાપો તુટતાં છોકરાં બાળક છત્યાદી અનેક પ્રકારની  
આપદા દરપેશ આવી પડ્યાથી તે પડે રોકાણા ને રાજકોટથી  
દુલ્લેરાય પણ જસવંતરાય સહીત બુનાગઢ આવી પોંચ્યા. એક  
માસ પછી તો આવેલી પુત્રી પણ પાંચી થઈ. ત્યારબાદ સરકાર  
એજંસી દફતરના કાગુજો અફર તફર થયાથી બહાલા ભાઈ તથા  
પ્રભુલાલને જરતરથી આપી એ કામ સંભાળવા મુખીપણે દુલ્લે-  
રાયને રૂ. એકસોને પગારે (સહુ સા. લોકોનો તેના ઉપર ભરસે  
વિશેષ તેથી) નીમવા વિષે તેને પોતાને લખી પુછતાં, ઘર તરફની  
પુરી ગળાઝાલણીની અડચણ અને વળી જે નોકરી તેણે છોડેલ  
તે કરતાં આગળ વધતા દરજ્જાનું આ કામ નહિ તેથી ના પા-  
ડતાં, ત્યાં કોઈ પારસી નીમયા. પછી પુર્વ પ્રાંતના આસી. જેમીન  
સા. નો પત્ર દુલ્લેરાય ઉપર આવ્યો કે હિંડસરવૈયા બીગેરેના સી-  
માડાની ચોખ કરવાની કમેટી ઉપર સરકાર તંદે મુખી મેંજર  
તરીકે તેને નીમવા ધારણા છે તેથી—હરેક હુકમે ના પાડે તો નો  
ખરવાઈ સા. લોકને વશે માટે દુલ્લેરાયે તે નીમણુંક કમુલ રાખી,  
પોતે પુલીટીકલ એજંડ સા. ની કચેરી ખાતાની ગીણતીમાં

હોઈ, તે વિષે આંડરસન સા. ની પરવાનગી મેળવવા તે સા. ને સુચવ્યું.

આ વખતે ( સંવત ૧૯૨૪ ) આંડરસન સા., ફાટીંગ સા. રજા ઉપર વિલાયત ગયાથી, આકટીંગપણે એન્ટ હોઈ તેણે વાઘેરોને મારવા તથા પકડી સજ્જતે પોંચાડવા ખરડાખારાડી વી. ન્યાં ન્યાં વાઘેરોની રહેણાકના સગડ ત્યાં મહેનત લઈ જતે કરતાં નાતાલમાં દ્રાક્ષના ગામ ખોટાવદરે મુકામ રાખેલ ત્યાં સાથે પકટણી સા. તો હોય પણ ખુશીથી તહેવારો ગાળવા હેબટ તથા લટુશ સા. પણ રાજકોટથી આવેલા. આ અરસામાં વાઘેરની ખાતની પડવાથી સર્વ સા. ફોજ સાથે ઉપડતાં માછલડાના કુંગર ઉપર દરામખોરો લશકરને જોઈ ચડી ગયા એટલે સાહેબો પણ લશ્કરી સામાન સાથે તે ટેકરી ઉપર ચડવા લાગ્યા ત્યારે પહેલી પંદુકની લડાઈ ચાલતાં હેબટ સા. ને એક વરસી ગોળી લાગ્યાથી તે ગુજર્યા ને છેવટ તેજ લડાઈમાં લટુશ સા. પણ કામ આવી ગયા. વાઘેરમાં દેવા માણુક વીંગેરે ૧૭ જણ મરાયા તથા શકર જમાદાર, ભોજતે મેર હાથ આવતાં, શકરને ફારસી મળી.

અમરેલીમાં ખાખા રઘુનાથનો અમલ આ સાલે મોકુફ થઈ તે જગે ખજાવંતરાવ દેવ ( ખાખા સા. ) તથા તેના કારભારમાં આન્યા લાસકડણી દાખલ થયા. આ તંદ્ર મજમુદારો અમરેલીજ હતા ત્યાં વજ્જદાસને શરીરે કરંદ ચઢાવ્યાથી દુલેરાય, હરિભાઈ વીંગેરે તેને જોવા આવેલ. પક્ટી ખાખા સા. આંડરસન સા. ને મળવા સારૂ દુલેરાય સુધ્યાંને લઈ ગોંડળ મુકામે અંગત ત્યાંથી સા. દુલેરાયને તો પોતા સાથે રાજકોટ લેતા ગયા.

હોઇ, તે વિષે આંડરસન સા. ની પરવાનગી મેળવવા તે સા. ને સુચવ્યું.

આ વખતે ( સંવત ૧૯૨૪ ) આંડરસન સા., ક્રીટીંગ સા. રજા ઉપર વિલાયત ગયાથી, આક્રીંગપણે એન્ટ હોઇ તેણે વાઘેરોને મારવા તથા પકડી સજ્જતે પોંચાડવા બરડાખારાડી વી. જ્યાં જ્યાં વાઘેરોની રહેણાડના સગડ ત્યાં મહેનત લઇ જતે ફરતાં નાતાલમાં દ્રાકાના ગામ બોટાવદરે મુકામ રાખેલ ત્યાં સાથે પત્રટણી સા. તો હોય પણ ખુશીથી તહેવારો ગાળવા હેન્ટ તથા લટુશ સા. પણ રાજકોટથી આવેલા. આ અરસામાં વાઘેરની ખાતની પડવાથી સર્વ સા. ફોજ સાથે ઉપડતાં માછલડાના ડુંગર ઉપર હરામખોરો લશ્કરને જોઇ ચડી ગયા એટલે સાહેબો પણ લશ્કરી સામાન સાથે તે ટેકરી ઉપર ચડવા લાગ્યા ત્યારે પહેલી બંદુકની લડાઇ ચાલતાં હેન્ટ સા. ને એક વરામી ગોળી લાગ્યાથી તે ગુજર્યા ને છેવટ તેજ લડાઈમાં લટુશ સા. પણ કામ આવી ગયા. વાઘેરમાં દેવા માણુક વીગેરે ૧૭ જાણુ મરાયા તથા શકર જમાદાર, ભોળો મેર હાથ આવતાં, શકરને ફાંસી મળી.

અમરેલીમાં બાળા રઘુનાથનો અમલ આ સાલે મોકુફ થઇ તે જગે બળવંતરાવ દેવ ( બાળા સા. ) તથા તેના કારભારમાં આન્યા ઘોસકડડળી દાખલ થયા. આ તકે મજમુંદારો અમરેલીજી હતા ત્યાં વૃજ્ઞદાસને શરીરે કરાર થઇ આવ્યાથી દુલેરાય, હરિભાઈ વીગેરે તેને જોવા આવેલ. પછી બાળા સા. આંડરસન સા. ને મળવા સાહે દુલેરાય સુધ્ધાને લઈ ગોંડળ મુકામે ગયેલ ત્યાંથી સા. દુલેરાયને તો ગોતા સાથે રાજકોટ લેતા ગયા.

લીટીકલ સાહેબોની ફરીયાદ સોર હાકોર સા. વૈંશાખમાં મુંબઈ તરફ વિદાય થયાને ત્યાં કેહ દીવાળી પર્યંત રહી ફરીયાદ ચલવી- તેમાં મુંબઈ સરકારે તે ગેરવાજખી ગણી એવું ઠરાવ્યું કે દુલેરાયે જે રાજનામું આપ્યું છે તે હાકોર સા. મંજુર રાખે તો તેણે રૂ. દસહજાર શરત પ્રા. દુલેરાયને આપી, ખીજો સરકાર પસંદ કારભારી રજુ કરવો-આ પ્રા. ઠરાવ થયાનંતર હાકોર સા. તો એકાએક મુંબઈમાં સંવત ૧૯૨૬ માં ગુજરી જતાં, ખીજો બંદુળસ્ત થતાં સુધી તે તાલુકાનું કામ સરકાર તરફથી સંભાળવા પુલીટીકલ એજન્ટે દુલેરાય ઉપર હુકમ મોકલ્યાથી તેણે રાજ્યનો તથા મહેલ વી. સર્વનો બંદુળસ્ત કરી, કુંવર ભગવંત-સિંહજીને ગાદીએ બેસારી સરકાર તરફના કારભારીના ઓધાથી ૩૧ માસ કામ ચલવી, પછી વિનાયકરાવને ચાર્જ સોંપી દુલેરાય રાજકોટ આવ્યા એટલે એ નોકરી બા. એક માનપત્ર ગોંડળની રૈયતે તેને આપવા ઠરાવ્યું, જે રાજકોટ મુકામે દરબારમાં આ-ડરસન સાહેબે એનાયત કરેલું.

( પ્રમાણ પત્રો )

No. 219 of 1870

To Azam Dulerai Rughnathrai

As the Government have made arrangements for Gondal, I have directed Mr. Vinayakrao to take charge of Gondal State affairs from you pending the arrival of the officer appointed. Since you have had the charge of the State affairs as Karbhary of

## પત્ર.

સર્વગુણ સંપન્ન પરમ વિવેકી સદા રાજમાન રાજેશ્રી  
 દુલેરાયભાઈ વિ. રઘુનાથરાયભાઈ મુ. રાજકોટ-શ્રી ગોધેથી લી.  
 ગૌરીશંકર ઉદયશંકરના નમસ્કાર. વિશેષ ભાઈ શ્રી. સંતોષરાયના  
 લખવાથી જાણવામાં આવ્યું કે ગોંડળના કારભાર ખાતે આ  
 પત્રું નામ મેહેરયાન કીટીજ સાહેબે પ્રસ્ત કર્યું તેથી અમેને  
 ઘણાજ સંતોષ થાતાં હૈશ્વર એ કામ આપની પાસે ઘણી...  
 કાચમ રાખે એવું ચાહીએ છીએ.....કામ સંબંધી આપને  
 જે કંઈ આ તરફની સલાહ મસલત જોતી હશે તે અમે ઘણી  
 ખુશીથી આપશું મતલબ આપથી કોઈ વાતનો અંતર નથી...  
 મીતી જેષ્ટ સુદ ૬ શનીવાર

વી. ગગા ઉદેશંકરના સાષ્ટાંગ નમસ્કાર આપની હા-  
 એકી સરવ વાતે છે તે ઉપર પરમેશ્વર ઇચ્છથી હાલમાં ગોં-  
 ડળના કામનું દરાનું જાણી ઘણીજ ખુશી થઈ છે.....હેત કૃપા  
 છે તેજ રીતે રાખી પત્ર લખવો.

લિ. સેવક શામળદાસ પરમાનંદદાસના સા. પ્રા. કપુર  
 થાએ. આપને ગોંડળના મુખ્ય કારખારીની જગો મળાનું  
 સાંભળી ચીતને ઘણી ખુશી થઈ છે હૈશ્વર મુખારક રાખો.

વિ. સેવક જયંતીલાલનો સા. દંડવત પ્રણામ. ઉપરના સ-  
 માચાર સાંભળી મહને અત્યંત ખુશી પેદા થઈ છે.

( આ ગગાભાઈ સા. તથા સામળદાસભાઈ ભાવનગરના  
 કારભારીયો હતા ).

પછી અમુક વખત બાદ દુલેરાયની સંત્રાહ ન માનતાં પો-

the Late Thakoresaheb, I have had every reason to be satisfied with your management and have to thank you for the assistance you have always rendered me in connection with the Gondal state and I shall always take great interest in your future welfare.

Your friend

Rajkot (Sd.) W. W. Anderson

6 th April 1870 Political Agent

No. 54 of 1871

From, Captain G. R. Goodfellow.

Acting Special Assistant Pol. Agent in charge Rajkot & Gondal.

To, Colonel W. W. Anderson, Political Agent Kathiawar, Dated, Rajkot; 27 th. February 1871

Sir,

On my being about to give my charge of Gondal State and as I shall not have the opportunity of forwarding the annual report to you giving expression to my opinion as well as to patent facts concerning the state which existed on my assuming charge, I



રાવબહાદુર દુલેરાય રથુનાથરાય



think it but fair to Mr. Dulerai to express in a general manner the satisfactory result which has been arrived at in the present year's incoming revenue of the State, especially since it has been mainly attributed to his vahivat that the income of the year did not, during the unsatisfactory state of affairs immediately prior to my assuming charge, fall off but on the contrary is, if anything, above the average, a result which redounds to Mr. Dulerai's credit and should not be lost sight of

No 242 of 1871. Copy } I have honour to be  
given to Dulerai R. } G. R. Goodfellow  
ghunathrai for infor- } Captain, Asst. P. I.  
mation, Rajkot. Febru- } Ag. Rajkot & Gondal  
ary 28 th 1871

જેદ માસ ( સંવત ૧૮૨૫ ) માં જીનાગઢના પ્રખ્યાત કા-  
રભારી અને નામદાર નાગર ગ્રહસ્થ અતતજીભાઈ, જેને ઈંગ્લેન્ડ  
સરકારથી આંદ મળેલ તે, કૈલાસવાસી થયા.

હુલેરાયભાઈ દેવતરદાર થયા—જીનાગઢના વજીર શેખ  
બહાઉદ્દીનભાઈ તથા સાલેભાઈનો પત્ર-ગવર્નર  
સા. ની કોલીઆવાડમાં પધરામણી.

આ અરસામાં ગીર સરહદના કમીશનર લીસ્ટર સાહેબે ગીર સીમાડાનું કામ પુરું કરી ફેસલો આપ્યો તેમાં શ્રી. સરકારને ગામોની તથા જમીનની ઘણી નુકશાની પોત્તી લગભગ ઘણા ગામ વસે એટલા પ્રદેશની ગીર જુનાગઢને ગમ, બાકી દલખાણીયા ને ધાંતરવડની આસપાસનો પ્રદેશ એટલી ફક્ત ગીર શ્રી સરકાર તરફ રહી. આ કામની અપીલ કરવા સાફ વડોદરેથી શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજ સાહેબે મજમુદાર હરિપ્રસાદને તાકીદથી બોલાવતાં ભાદરવામાં તે વડોદરે ગયા અને ત્યાંથી સંવત ૧૯૨૬ સાલે મહારાણી વીક્ટોરીયાના ફટાયા કુંવર ડયુક ઓફ એડીનબરો હોંદુસ્તાનની મુસાફરી કરી મુંબઈ આવતાં, શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજ સા. તથા ડેલ્હાપુર વીગેરે દક્ષીણના રાજાઓ કજના રાવ સા. તથા જુનાગઢ, ધ્રાંગધ્રા વી. ના રાજાઓ મુંબઈ પધારી ભારે ધામધુમ થઈ હતી. આ પ્રસંગે શ્રી. મહારાજ સા. ભેગા સ્વારીમાં હરિભાઈ પણ મુંબઈ ગયેલા.

પછી આ સાલે તા. ૩૦ એપ્રિલના રોજ દુલેરાયે નાજકોટ એજંસીની હકૂતરદારીનો આજ્ઞ સંજો સા. બાપુભાઈ દયાશંકર પાસેથી લીધો તથા વળતે દહાડે આંડરસન સાહેબે દરબાર ભરી બાપુભાઈને માનપત્ર આપ્યું તેની સાથે આ દરબારમાંજ દુલેરાયને ગોંડળ મહાજને જે માનપત્ર આપવા ધારેલ તે પણ આંડરસન સા. ને હાથે દુલેરાયને એનાયત થયેલ.

### મુબારકીના પત્રો.

મહારાજાનું કદરહન રાજકાજ સમર્થ રાજેથી ૫ રૂપનાથ સંચ ગૌરીદાસ મજમુદાર સાહેબ મુ. રાજકોટ.

અજતરક જુનાગઢથીલા. જમાદાર બાહ્યદીનભઈ વી.  
હાસમભાઈ તથા જમાદાર સાહેબન સાલમ એના સ-  
લામ બાદ સલામ પોહોચે. આંહી ખુદાતાવાના ફજલો કરમથી  
ખેરીયત છે આપથી ખેરીયત ખુશી વ તંદુરસ્તી દરકાર દીગર  
બખવા કારણ એ છે જે આપના ફરજંદ રાજેશ્રી દુલેરાઅ-  
ભાઈને કાઠીઆવાડ એજનસીના દફતરદાર જગોની નીમનોક  
થવા મંજુરી મુઝે સરકારથી આવના ખુશ ખખર સાંભળી  
અમારા દીવને ખુશી પેદા થઈ છે.....આપનો અને અમારો  
નાતો વધુ વિવેક જણાવવા જેવો નથી પણ આ ખુશ  
ખખર સાંભળવાથી અમને ઈંદ મુખારકતા જેટલી ખુશ  
અપ્તી છે.

આ ખુશ ખખર ખાતે આપને મુખારક્યાદી છે પણ એ  
મુખારક્યાદી અમનેજ છે એમ આહીયે છીયે. દફતરદારની જગો  
ઉપર તેઓ સાહેબ મુકરર થયાથી અમારા દીવને દોહી ચોગણી  
હોએ કેમકે આપ સાહેબ મોહોમત અને રનેહ અમારા તરફ  
વિશેષ રાખે છે પરંતુ આખી કાઠીઆવાડનેજ અમારા પ્રમાણ  
ખુશી હશે અને આ ખુશ ખખર જેણે જે વખત સાંભળા હશે  
નેજ વખત તેહોનાં દીવ ઘણજ સંતોષ પામેલાં હશે. આખી  
કાઠીઆવાડન સંતોષ લેવાને કારણ છે કે એજનસી ખાતામાં  
શીરસ્તેદારીના હુકા ઉપર દુલેરાયભાઈ દત્તા તે વખતમાં પણ  
એજનસીના ઇરૂપીઅન અમલદારોની સરજી સંપાદન  
રાખી સહુ સાથે સનેહ રાખેલા જે માટે અઘાપી સુધી  
તાલુકદાર ભોમીઆ વીગેરેને એ વાતની યાદગારી દીલમાં  
ઠસીજ રહેલી છે.

આપ જ્ઞાનદાન છો. વળી સહુ સાથે નેકીથી વરતાયુક  
રાખો છો જે માટે આપના કુટુંબમાંથી કોઈ પણ આવા મોટા  
હાલની જગો ઉપર દાખલ થએથી આ કાઠીઆવાડ આખામાં  
મોટી ખુશી માનવાને વાસ પરવરદીગારે મેળવો છે...  
એજ આ તરફનું કામકાજ લખશો. કોઈ વાને જુદાઈ ન જા-  
ણવી. સં. ૧૯૨૬ ના અષ્ટતરની તા. ૧૯ ગુરુવારે વહ હ...

### શ્રી. જીનાથજી

ત્રિવે વહ ૬ ગુરુવાર સં. ૧૯૨૬ માં જીનાથજી

રાજશ્રી દુલેરાએ વી. રૂઢનાથરાએલાઈની સેવામાં વિ. વિનંતી  
દીલના ઉભરાથી માનું જઈ ને તે કોઈ પ્રકારે વિવેક બતાવવા  
નહિ પણ તમારા અમારા પ્રમથ્વરી સંબંધ ને તેમાં વળી  
મારા માટે આપની સુધ વ્રણાથી મોંઘ મન, તમ કરા વિના  
રહુ નહિ તોપણ વરીલ ઉપર કાગળ લખો નથી જે વિનંતી  
પત્ર સુદમ રીતે લખવાનો તે...પછી લખીશ.

જેઓ કે માણસ નીતિથી ચાલે છે, જે માણસ એ-  
કજ રેવાસ રાએ તેનાં ફળ. આખને જે મુખારક જગા મળી  
તેથી આપણી નાત અને કુટુંબ તેમજ જીનાથજી રાજ્ય એટલું  
નહિ પણ કાઠીઆવાડનાં દેશને કેટલું અલીમાન છે અને એથી  
સહુ કોએ પ્રમથ્વરની પ્રારથના કરા વિના રહેશે નહિ.

આપના ઉપર પ્રમથ્વરની પુરણ કૃપા માનવાને વળી  
મજબુત કારણ એ છે કે આ જગો આપના વરીલના હાથમાં

હતી અને તેજ પાછી કોઈ ગયેલી આપને પ્રાપ્ત થઈ એ આ-  
પનાં સદ્ગુણની અને શાંત સંતોષની ખુબી તેમજ વડીલ  
શુનાથરાયભાઈની શ્રી દેવારકાંનાથજીની ઘડ ભકતીનો  
પ્રતાપ હું માનું છું

આ જગો માનવંતો કરનેલ આંડરસનનો ઉપકાર હુથી  
ભુક્ષાતો નથી. આ પ્રસંગમાં તેઓ સરદારે ઘણી સગવડતા સા-  
ચવી પોતાના કામામાંનું એક આ કામ કાઢીઆવાડની તવારી-  
ખમાં નોંધવા લાગકનું રહ્યું છે. એક તો પોતાના માણસનું  
આથી જખરૂં અહીંમાન સાચવું ખીજું એવી ભારે જો-  
ખમની જગો તમ જવા ખાનદાનને લાચકની તે કરૂં-ત્રીજું  
નાગરો ઉપર અકૃપા નથી પણ પુરણ જગરથી પ્રીતિ છે તે બ-  
તાવી આપું, ચોથું કાઢીઆવાડમાં કોઈ દેશી ગૃહસ્થ લા-  
અકના નથી એવી ગાળને દુર કરી કાઢીઆવાડના દેશી  
અહરથોને માન આપું, પાંચમું તેઓ સાહેબનો આપનાં  
ઘર સાથે જે સંબંધ તે બતાવી વડીલ શુનાથરાયભાઈને  
સંતોષ આપો, છઠું અમારા સાથે કાઢીઆવાડનાં દેશીને જગો  
આપવા ઘણી વખત કહેલું તે મુખારક કરૂં હું મારા ખરા  
અંતઃકરણથી કરનેલ આંડરસનની તેના કુટુંબ સહીતલાંખી  
જીંદગી સુખાકારીમાં ચડતે દરજે ભોગવે એ પ્રમેશ્વર પાસે  
માગું છઉં અને આપ આપનો જોખમ ભરેલો હુદો આસાન  
રીતે ભોગવો ને વડીલ સરકારથી જસ મેળવો તેમજ કાઢી-  
આવાડના દેશીઓને વહાલા છે તેથી અધીક વહાલા  
થાઓ ને માન મરતઓ ઘણા કાળ ભોગવો એવું મારા શ્રી

જુનાગઢથી પાસે માંગી મુઆરક વખત આ કામગીરી વાંચવા વી.  
કરી હવે કલમ રાખું છઉં. આનંદ આનંદ ને આનંદ વી.

(સહી) નૃસિંહપ્રસાદ હરિપ્રસાદ

( આ નૃસિંહપ્રસાદભાઈ જુનાગઢના કોંસીતર હતા. )

આ વર્ષે મોરબીના ઠાકોર રવાણ તથા ભાવનગરના મહારાજા  
જસવત્સિંહજી ગુજરાતમાં તે તે જગે કુવરો વાઘજી તથા તખ્ત-  
સિંહજી ગાદીએ બેઠા અને પુરબંદરને ફર્ટ કલાસમાંથી ઉતારી  
સેકંડ કલાસમાં મુકયું.

સંવત ૧૯૨૭ સાલે મુંબઈના નામ. ગવર્નર સર સીમોર શ્રીટ  
શહુ કાઠીયાવાડના પ્રવાસે નીકળી રાજકોટ પધારવાના તે ઉપર  
આવવા માટે પહેલાથી સાત વર્ગ મુઘીના તાલુકદાર, કચેરી  
મંડળના અંમલદારો વીગેરેને લેખી નીમંત્રણ આંડરસન માફેએ  
મોકલેલાં હતાં. પછી ગોઠવેલા કાર્યક્રમ પ્રા. માંડવી જુજ નવાનગર  
થઈ તે નામદાર રાજકોટ આવનારો હતા તેથી ફક્ત આંડરસન  
સા. તથા હુલેરાય કેડ નગર મુઘી રહ્યા જતાં, ગાદીનું કચેરી  
મંડળ તથા પહેલાથી સાત વર્ગ મુઘીના રાજગો પોત પોતાનાં  
માણસો લઈ રાજકોટથી બે ગાઉ મુઘી સામેએ ગયેલા. પછી  
ગવર્નર સા. ફર્ટ સહુ રાજગો થયા ત્યાંથી સરવસ ફર્ટ  
તે નામદારની સ્વારી રાજકોટ આવી તે વખતે ગવર્નર સા.  
નગરના હાથી રથમાં બેઠેલ તથા તેની સાથે રથમાં જુનાગઢ  
નગર, ભાવનગર, ધ્રાંગધ્રાના રાજગો તથા પોલીટીકલ એજન્ટ.

પોલીટીકલ સેક્રેટરી અને લૉ સા. એટલા હતા. ખીજા રાજ્યો પોત પોતાના હાથી હિપર. હોઠ તે સાથે એકેક ગોરો અમલદાર બેઠેલો, બાકીના લોકો ઘોડાગાડીમાં હતા—આ પ્રા. ગોઠવણી હતી. આ સરઘસમાં તાલુકદાર મજમુદાર રઘુનાથરાય તરફે તેના પૌત્ર જસવંતરાયે હાજરી ભરી ઘોડાગાડીમાં બેસી ભાગ લીધેલ. રાજકોટમાં તા. ૨૦ ડીસેમ્બર સુધી ગવર્નર સા. તું મુકામ રહી તે નામદારે એક ભવ્ય દરબાર ભરતાં શ્રી. ગાયકવાડ ભાગ મજમુદારની જગે જસવંતરાયને ગવર્નર સા. ની ડાખી બાબુએ ખીજા લૈનમાં સા. લોક પાસે બેઠક મળેલી. પછી દરબારમાં ગવર્નર સા. પધારતાં સર્વ રાજ્યો તરફથી નજરાનો થયો તેમાં વજાવડ તથા કુઆ છઠા કલાસમાં હોઠ તાલુકદાર મજમુદાર રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસને આમંત્રણ હતું પણ વૃદ્ધાવસ્થાને લઈ તેઓએ પત્રથી હાજરીની મારી માગતાં આંડરસન સાહેબે કૃપા કરી તે આપ્યાથી તેઓની વતી—જસવંતરાયે પણ સોનાનો ગંદો નજર કર્યો. પછી સહુ તરફથી ગવર્નર સા. ને માનપત્ર મળતાં તેણે ઉતરમાં વળતું લાપણ કર્યું. ફૂલું.

તા. ૨૧ મીએ રાજકોટથી ગવર્નર સા. જુનાગઢ પધાર્યા તે વખતે આંડરસન સાહેબે મુરખીવટથી પાસે રહી રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ હરદો મજમુદારની નામ. ગવર્નર સાથે ગા. કલાક મુલાકાત કરાવી, એ વખતે ગવર્નર સાહેબે તે બેને એક એક હુશાસનો પોશાક આપી માન સાથે રજા આપી હતી. આ વર્ષે મહા વદમાં રાજકોટમાં આડકેડ હાલરકુલનો પાયો આંડરસન સાહેબે નાંખ્યો હતો.

હરિભાઈ વડોદરે હતા ત્યાં માગશર માસમાં શ્રી. ખડેરાવ મહારાજ સા. કૈલાસવાસી થયા. તેનો અફસોસ લખે પાર આવે તેમ નથી. પછી રેસીડેન્ટ સાહેબે તેના નાનાભાઈ શ્રી. મહારસવજીને પાદરે કેદમાંથી છોડાવીને તેડાવી, તેના નામની દુવાઈ ફેરવતાં તે વડોદરાના અધિપતી મોલેક થયેલ, પરંતુ શ્રી. ખડેરાવ મહારાજનાં રાણી સા. ને ઝોંધાન હોવાથી તેને રેસીડેન્ટમાં રાખેલ ત્યાં તેને પુત્રી અવતરતાં શ્રી. મહારસાવ પાકા ગાદી નશીન તો ત્યારેજ થયાં.

વ્રજદાસનું અવસાન, રાજસ્થાનીક કોર્ટની સ્થાપના-  
મજમુદારને શ્રી. મહારસાવ મહારાજે આપેલી  
સોજે આનાની સનદ.

અમરેલીમાં આવજી હીરજી ગુજરતાં તેના પુત્ર હંસરાજ માવજી વહીવટદાર થયા. પછી સં. ૧૮૨૭ ના ભાદરવા વદ ૧૧ ના રોજે આજમ મજમુદારે વ્રજદાસ રંગીલદાસ ગુજરતાં ઝોરીસ કામ બંધ રહ્યાં અને ફક્ત રઘુનાથરાય ગવરીદાસના નામથી મજમુદારી કામ ચાલવું શરૂ થયું. બાદ માગશર સં. ૧૮૨૮ માં રઘુનાથરાય દ્વારકાં તરફ, હરિભાઈ વડોદરે અને જસવંતરાય અમરેલી ગયા. આ વર્ષે વઢવાણે સુધી આગગાડી આવેલ તથા યુરોપમાં ફ્રાંસ અને જર્મની વચ્ચે મોટી લડાઈ થઈ. જે લડાઈ મહાભારતથી કંઈ કમ ન હતી એમ કહીએ તો ચાલે. એમાં પૈ થી ૧૦ લાખ મનુષ્ય ઉભય તરફથી હતરેલ, અને આખર ફ્રાંસનો પાદશાહ નેપોલીયન શરણે થયો. જર્મનીના બીસ્માર્ક, મેલ્ટકી તથા રાજ વીલીયમ વીગેરે એ જમાનામાં એકાં અથવા



અંતરે પુરૂષ જેવા વખણાયા. આ વર્ગે ગોપાળરાવ મૈરાળ જેઓ વડોદરાના કારભારી હતા તથા ઘણા ધર્માત્મા પુરૂષ હતા તે ગુંજરી ગયા તથા લોડ મેયો ગવર્નર જનરલનું આદેશમાનતા ટ્રાપુમાં ફેદીને હાથે ખુન થયું.

વૃજદાસ ઘરમાં પુરૂષ મજબુત માણસ વળી તેની ખુદ્દીની ત્રિશાળતા પણ તારીફ લાયક તેને લીધે પ્રથમ તેણે રાજકોટમાં જીવ રાખેલ ત્યારે ત્યાં પણ દરકનો મામલો દીકરા તેના કાયદા પ્રમાણ સંભાળતાં, ખીજી જાતી વીગેરે જે જે હુકમો એજન્સીના સા. કરે તેમાં પણ ચાકરી ભર્યાથી બચેલ સા. તથા લાંગ સા. થી માંડી ગધા સા. લોકોની તેણે કૃપા સંપાદન કરી સડીસીટો મેળવેલાં. મોંઠા મામલા જે જે ઉપસ્થિત થાય તે સમે રાજકોટ અથવા ફરતી સ્વારીમાં રઘુનાથરાય તથા વૃજદાસ બન્ને લાઇ લેળા થઈ, સવાલ જવાબનો તોડનેડ વડોદરાની મરજી મંગાવી કરે-એમ મોટે કામે ઉભરતા બાઈ ગયે નીવડે તેવે પ્રસંગે જઈ ઉભા રહે. ત્યારબાદ જેમ સંવત ૧૮૮૮ પછી રઘુનાથરાયે અમરેલીના મહાલી કામમાં જીવ ધાલવા માંડેલ તેમ વૃજદાસે સંવત ૧૮૯૮-૯૯ સાલથી ચાયકવાડી કામમાં જીવ વધુ ધાલતાં વડોદરે પાંચતર તેના પરિચય લીક થયા લાગ્યો હતો.

તેની સરસાઇ તથા હીમત જુદા પ્રકારની હતી. તે પોતાના ખાનગી ધંધામાં કાઠીઓનાં ગામ, તપાના ઇન્ચારા રાખતા. વચમાં વળા તાલુકાનાં ગામો પણ રાખેલ-આ પ્રા. એક ઉપર જે સામદા ધંધામાં તેની નજર પોંચ ઘણી તેથી તેના ખીલા કરતાં

તેણે સારું દ્રવ્ય એકઠું કરેલું હતું, પણ તે સાથે તેઓ કંજુસ નસતાં તેની દેણગી રાજ્ય જેવી લેખાતી. પોતાના પુત્રો પાછળ તેણે ધર્મશાળા, સદાવ્રત, વાવ, કુવા તથા સુપાત્ર બ્રાહ્મણોને પ્રભુ પ્રીત્યર્થ મકાનો વીગેરે ઘણા ધર્માદ્યો કરવામાં તેણે મજમુંદારી દ્વયનો વિનિયોગ કરેલ. તે જતાં કુટુંબને તેમજ ખરેખર નાતને એક ઉદારવૃત્તિના પ્રતાપી મુત્સદ્દીની ભારે ખોટ પડી હતી.

વૃજ્ઞદાસભાઈએ ધરમાદા કરી આપેલ જમીન તથા મકાનો તથા તેણે ચલુ કરેલા સદાવ્રતોની નોંધ:—

- |  |                            |
|--|----------------------------|
| ૧ કુંકાવાવ ગગસરા વચ્ચે વાવ                       | ૧ કોડીનાર મધે ધરમશાળા      |
| ૧ ધારીમાં ધરમશાળા                                | ૧ લુવારામાં ધરમશાળા        |
| ૧ અમરાપુર વચ્ચે વાવ                              | ૧ અમરેલી લાલાવદર વચ્ચે વાવ |
| ૧ જુનાગઢમાં બ્રાહ્મણોને નવાં ઘર બનાવી આપ્યાં તે. |                            |

### ચલુ કરેલાં સદાવ્રતો

- |  |                 |
|--|-----------------|
| ૧ ધારી ખાતે સદાવ્રત માટે જમીન                |                 |
| ૧ લુવારામાં સદાવ્રત માટે જમીન                | ડિપજ રૂ. ૮૦૦ ની |
| ૧ કુખામાં                                    | ડિપજ રૂ. ૩૦૦ ની |
| ૧ દહીડામાં                                   | ડિપજ રૂ. ૫૦૦ ની |
| ૧૦૦ રૂ. અગ્ની હોત્ર આવશ્યક જુનાગઢમાં વાર્ષિક |                 |
| ૨૦૦ રૂ. શ્રી મુરલી મનહરજીના મંદીર માટે       |                 |

એતો તદ્દન ઉઘાડું છે કે ઉપર લખેલા પૈકી જે જે મજમું જીરાણતી જમીન કે ગામને લગતા ધરમાદા છે તે તે રઘુનાથ-રાયભાઈ વી. ની પૂર્ણ સમતી તથા સહાનુભૂતીથીજ થઈ શક્ય છે તેથી એટલી નોંધ અત્ર લેવામાં આવે છે.

( પ્રમાણ પત્રો )

Porbander, 9th May 1831

It affords me much pleasure on leaving Kattywar, to express my good opinion of Vraujdas Rangildas, the Gaekwar Majmoondar. He is a person of great local information and intelligence and of peculiarly mild and conciliatory manner. I have placed much confidence in him and in every respect had cause to be fully satisfied with his conduct.

(Sd.) D. A. Blane

Acting Political Agent

Rajkote, 8th Decembar 1838

I have much pleasure in giving this certificate of character to Brijlal Rangildas, whom I have known for ten years and consider an able, zealous, and faithful native servant. He has served for upwards of fifteen years as His Highness the Gaekwar's Majmoondar in Kattywar and possesses a very intimate knowledge of all particulars, connected with his Wattans, as well as much

285

local information of a more general nature

(Sd.) W. U. Lang  
Acting Political Agent

Rajkot, 7th January 1843

Brijdas Rangildas, one of His Highness the Gaekwar Mujmudars of this Province, is an able servant of both the Governments. He is possessed of great local information, tact and ability. During the six years and upwards of my connection with this Agency, I have never had an occasion to find fault with him, and have often experienced the benefit of his services.

(Sd.) L. G. Jacobs  
Acting Political Agent

Brijdas Rangildas, May 9th 1846

I am happy to add my testimony to your various good qualities. I have benefited by your exertions, in the discharge of your duty to His Highness the Gaekwar, whose

Mazmoondar you are, and to the British Government.

I am your friend  
(Sd.) A. Malet

Rajkot, 29th November 1860

The bearer of this, Vrijdas Rangildas, is proceeding from this province on a pilgrimage to the Deccan. He is one of His Highness the Gaekwar's Mazmoondars of this province, and as such has performed excellent services to both His Highness and our own Government, for a period of nearly 50 years. The numerous testimonials he possesses, speak for his abilities.

(Sd.) A. F. Short, Captain  
Acting Political Agent.

વૃજદાસભાઈ વિષે કુંડલીયા

રંગીસદાસ જુગ જુગ રહેં વૃજદાસકે નામ  
પ્રમારથકે પંથમાં આત્મકું વિશ્રામ  
આત્મકું વિશ્રામ કામ તો ડીયોક  
ધરોં ધર્મસજા નામ શોભાં શીવ મંદીર ભારી

કેહે હરિજીવન વંશમાં હંસ ભયાં

મજલાલ કે નામ રંગીલદાસ જીગ જીગ રહ્યાં ૧

અથ મજલાલકો ભાવ લક્ષ્ય તે:—

મજલાલ અવતાર ભારીરે ગુણીજન મુખધારી

જીનાણે તો ભલા ભાવે દીલીને સતારે કાવે

તોલ્યે તેને કોઈ નાવેરે— ૨ વૃજ

સાવધાન શુરધીર ગુણજીવ દધીનીર

દુખ ભંજન વિક્રમ વીર— ૩ વૃજ

ભૂપ કૈક સલામ ભરે ઉભા કૈક ચરણ કરે

નરખીને નેણાં ઠરે— ૪ વૃજ

ખસ દેખી દલ ધુજે ડીગપાલ ધંદ્ર જીરે

ઐરાવત પર ધંદ્ર સુજે— ૫ વૃજ

આગે વંશ હુવે વા એવા, છત્રપતિ કરે સેવા

દાનેસરી કર્યું જેવા— ૬ વૃજ

કવિજાકો જસ કેશે મન વાંછીત સુખ લેસે

જસ જગો જગ રેસે— ૭ વૃજ

ચાલી જે કોઈ ચર્ણે આવે જન્મ દુખ મરી જાવે

હરજી વીર ગુણ ગાવે— ૮ વૃજ

સને ૧૮૬૨ માં કીટીજ સાહેબે એવું દરવિલ કે કાઠીયાવાડમાં તાખાના ગીરાશીયાની તાલુકદાર વિરૂધ્ધની ફરીયાદ એજ્-સીએ ન સાંભળવી—આ સંબંધે આંદરસન સા. નો એથી બુદ્ધો મત એવો થયો કે તે સાંભળવાનો શરૂથી રીવાજ છે માટે તે સાંભળવી તે વિષે મુજબ વિલાયત સુધી તાલુકાના કારભારી તથા

આંડરસન સા. ની લખાપડી તથા રજુવાત ચાલી સંવત ૧૯૨૬ સાલે એક રાજસ્થાનીક ( કોર્ટ ) સભા કાઢવાનો સરકારથી દરાવ થયો તથા એક નવી પોલીસ આખા કાઠિયાવાડ માટે કરવાની ભાંજગડ પણ તે સાથે ચાલતી હતી તે પોલીસ ઉભા કરવાનો પણ દરાવ થયો અને આ સર્વ કામનું સ્થાપન પીલ સાહેબે શરૂ કર્યું.

આ વર્ષે ( સં. ૧૯૨૬ ) ચૈત્ર વદ ૧૨ ગુરુવારના રોજ દુલેરાયની પુત્રી હેતુ ઉ. વ. ૧૨ ની ગુજરી ગઇ તથા વૈશાકમાં જુનાગઢના શાહજીદા આપુભીયાની શાદી ધામધુમથી થઇ.

મજદાસ ગુજરતાં તેના દોહીત્રા બદવરાય વીજેરેએ વારસાની તકરાર લેતાં મજમુંદારી વતન ઉપર જતી થયાથી તે ઉકાવવા તથા તેઓએ તે વતન ઉપર દાવો ચલવતાં જવાય સવાલ માટે હરિભાઇને વડોદરે રહેવું થતાં, અમરેલીનું કામ તથા કારખાનું આવા તંગીના વખતમાં પણ કશાલો વેડી જરાવંતરાયે મદદમીથી ચાલતું રાખ્યું હતું. પછી સંવત ૧૯૩૦ સાલમાં મજમુંદારની કદીમથી પાગાહ હતી તે શ્રી. સરકારે કાઢી નાખી ખરતરફ કરી. પાગાહને લીધે મજમુંદારોની ગીણુતી મોટા અમીર અને સરદારોની પંકતીમાં થતી હતી પણ મજમુંદારીનો આ સૌભાગ્ય જતાં તેઓની પ્રતિષ્ઠાને દેખીતી ઘણી હાનિ પોચી. બાદ સને ૧૯૭૪ ના અગષ્ટમાં શ્રી. મહારાજરાવ મહારાજ સાહેબે મજદાસના દોહીત્રા, જે મજમુંદારી વતન વિષે વારસાનો દાવો ચલવતા હતા તે રદ કરી સોજે આનાની સનદ કૃપાવંત થઇ મજમુંદાર રઘુનાથરાય તથા હરિપ્રસાદને આપી.

શ્રી જેટ સંજોદારમાં આ સાથે શ્રી ગોકુળના શ્રીમત ગો-  
સ્વામી શ્રી મહુશ મહારાજે હપન્ન ભોગ કર્યો તેમાં લાખો મા-  
ણસ દુર તથા નજીકનું ભેગું થયેલ ને કાંઈ પણ વિદ્ન વગર  
તે ભારે સમારંભ ઉકલ્યો તેમાં પ્રભુ કૃપાથી રઘુનાથરાયે હાજરી  
ભરતાં દર્શનનો અલેખ્ય વાલ્મ તેને પ્રાપ્ત થયેલ. જુનાગઢમાં આ  
વખતે ગોકુળજીજીવાનો કારભાર આજસી સાથેહીંદી દીવાન થયા.



## પ્રકરણ ૮



સંવત ૧૯૩૧-૧૯૩૬

મી. સયાજીરાવ મહારાજ ગાદીએ આગ્યા-મજમુદારી  
વતન બા. સર દી. માધવરાવે ફરી તપાસ કરી  
આપેલો ઠરાવ.

સંવત ૧૯૩૧ ના શીતકાળે મુગઝના નામ. ગવર્નર બુડ  
હાડિસ સા. કાકીયાવાડના પ્રવાસે નીકળતાં, પહેલાં નગર ઉત્તરી  
રાજકોટ, ગોંડળ, જેતપુર, જુનાગઢ, માણકવાડા, કુંડલા, પાલી-  
તાણા તથા ભાવનગર એમ અનુક્રમે મુકામો કરી મુગઝ સીંચાવ્યા.

શ્રી. મહારાજરાવ મહારાજને જ્યારે કારોબાર અદાર માસની  
અંદર સુધારવાની સુચના સંવત ૧૯૩૦ સાથે મળી ત્યારે તેણે  
પ્રેક્ષિત્સર દાદાભાઈ નવરોજજીને દીવાન બનાવ્યા, પણ અંદપટી  
લોકોએ તેની સાથે શ્રી. સરકારનો જીવ મેળાપ ન થવા દીધો  
તેથી દાદાભાઈનું ધાર્યું ન થતું એટલે તેણે રાજીનામું આપ્યું.



તેટલામાં શરણતમાં પોતાને શ્રી. મહારાજને ઝેર આપ્યું છે એવી રેસીડેંટે કંરેલ ફરીયાદનું કામ ચલવવા હુકમ આવતાં શ્રી. મહારાજ સા. ને જે દી અગાઉ નવા રેસીડેંટે આધીન થવા કલ્થાથી તે પોતાથીજ ખંગલે ગયા એટલે રેસીડેંટે વડોદરાનો કબજો કર્યો. પછી તપાસ માટે એક કમીશન ભેળું થઇ ૧૨ ૧૪ દીવસ સુધી કામની ચોકસી ચાલતાં ઝેર દીધાની વાત તો સાબીત થઇ શકી નહિ અને એ મુકદ્દમો તરકદી જેવો સર્વ દુનીયાને ભાર્યો પણ આગલી પાછલી વાતો ઉપરથી સરકારે ગાદી ઉપરથી તેનો તથા તેના વંશનો હક રદ કરી, શ્રી. મહારાજ મહારાજને ખસેડી મદ્રાસ મોકલી દીધા- નંતર કે. શ્રી. ખડેરાવ મહારાજનાં રાણી જમનાબાઈને પુત્રી તોડાવતાં તેણે આવી શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજને દત્તક લેતાં તેને ગાદીએ ખેસારવાની ક્રિયા ધામધુમ સાથે થઇ તથા સર દી. માધવરાવ કુલ મુખત્યાર દીવાન થયા.

આ રાજકીય ફેરફારનો લાભ લઈ વૃજદાસનો દોહીત્રોએ પોતાના માંડી વાળેલા દાવાને ફરી તપાસમાં લેવા અરજ કરતાં હરિભાઈને કાગળો સહ હાજર થવા હુકમ થયો પણ પોતાને ત્યાં જેપ્રસાદ વી. પુત્રો તથા પુત્રીનાં લગ્નનો પ્રસંગ હોઇ તે નજી શક્યાથી આખા વતન ઉપર ફરી જતી મુકાણી એટલે તેના નિવારણ સારૂ જસવંતરાયને સર્વ દાખલા સાથે મહેતા બળવં- તરાય દુર્લભજીને ભેળા આપી સંવત ૧૯૩૧ ના જેદમાં વડોદરે મોકલ્યા. આ અગાઉ ચૈત્ર સુદ ૫ ના રોજ જેસુખરાયને ઘેર પુત્ર અવતરતાં તેનું વીનોદરાય નામ રાખ્યું.

જસવંતરાયે વડોદરે જઈ સર ટી. માધવરાવની હજુરમાં કામ ચલવ્યું, ઘણા દાખલા પુરાવા આપ્યા ને નવ માસ મુઠ્ઠી કામ લાંબાઈ છેવટ સંવત ૧૯૩૨ માં સર ટી. માધવરાવે શ્રી. મહારરાવ મહારાજની કરી આપેલ સનદ રદ કરી, ગવરીશંકર ઝોઝાએ પંચ દરજ્જે જે દરાવ કરેલ તે તથા નાત શીરસ્તાને એક બાબુએ રાખી, વૃજદાસનો નીમે ભાગ તેના દોહીત્રો જાદવરાય વી. ને તા. ૧૮-૨-૧૮૭૬ ના દરાવથી આપવા હુકમ કર્યો, અને ત્રણ વરસ ધરનું ખર્ચ ખર્ચ જમ્તી છતાં સર્વ વતનની નોકરી કરી તે અંગેજ પણ રઘુનાથરાયને ન આપાવ્યો. \*

\* નોટ-વૃજદાસભાઈના મરણ પાદ કુખા તાલુકામાં તથા લુવારા ગામ અને રાજકોટ મજમુદારી દસ્તુરી વિષે નીચે પ્રા. ગોઠવણ થઈ હતી.

કાઠીયાવાડ એજંસી ગેઝેટ વો. ૧૧ અંક ૩ પાન ૧૩

તા. ૧૬-૧-૧૮૭૩, જાહેર ખબર નં. ૭ સને ૧૮૭૩

તાલુકે કુખાના તાલુકદાર આજમ મજમુદાર વરજદાસ રંગીલદાસ ગુજરી જતાં તેની જગોએ આજમ મજમુદાર જાદવરાય તથા ત્રીકમરાય વીલ્લજીનું નામ જુદી ચુકવતીમાં નાંખવામાં આવેલ છે ને એ તાલુકાનો ફાદા કલાસનો અખત્યાર સદ રહુ અને જણે આજમ મજમુદાર જાદવરાય વીલ્લજીને આપવા કબુલત લખી આપતાં તાલુકદારનો ફાદા વરગનો અખતીયાર તેને આંહી આપવામાં આવે છે. (સહી) સી. કબલ્યુ વોકર

રાજકોટ ૯ જાનેવારી ૧૮૭૩ આ. પોલી. એજંટ

મે. ગગાભાઈ સા. ના પંચ તરીકેના તા. ૧૫-૭-૧૮૭૨ ના દરાવ મુજબ લુવારા ગામમાંથી અરધ ઉપજ રઘુનાથરાય

## પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ ( એડવર્ડ ૭ મા ) નું પંચારત્ન - દીલ્હી દરબાર.

આ વર્ષે ( સંવત ૧૯૩૨ ) શીતકાળે મહારાણી વીક્ટોરી-  
આના પાટવી કુંવર નામ. પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ મુંબઈ પધાર્યા ત્યારે ત્યાં  
મુંબઈ ઇન્સાકાના સર્વ પહેલા વર્ગના રાજા, ઉમરાવો શ્રી. બેળા  
થઈ આતશબાજી, રોશની વીગેરે ધામધુમ થએલી. પછી તે શાહ-  
બદ્દ થોડું ગુજરાત, હીંદુસ્તાન, પંજાબ અને નેપાળ સુધી મોટી  
મોટી જગો જોઈ પાછા વિદાયત સીધાવ્યા. આ પ્રસંગે રાજા-  
ઓએ તથા વસ્તીએ સારી વફાદારી બતાવી તેને ખુશ કર્યા હતા.  
ત્યારપછી લગભગ એક વર્ષે સંવત ૧૯૩૩ ના શીતકાળે નવે-  
બર-ડીસેંબર મહીનામાં આખા હીંદુસ્તાનના સર્વ પહેલા વર્ગના  
રાજાઓ દીલ્હી ગયેલા ત્યાં કોઈ વખત હાજરના જમાનામાં ન  
થએલો એવો રાજાઓ, ગવર્નરો, લશકરી કમાન્ડરો વીગેરેનો મોટા  
મેળાવડો થયો. ૭ ગાડિમાં તંબુજ તંબુ સીવાય કાંઈ દેખાય નહિ  
અને હાથી ઘોડાં તો અગણીત હતાં. પછી તા. ૧ લી જાનેવારી

---

તથા હરિપ્રસાદે લેવી અને અરધ ઉપજ બદલરાય વીગેરે વૃજ-  
દાસના વારસોએ લેવી તથા એ જન્મે પૂજારો તરફથી તેનો  
વહીવટ પણ કરવો એમ હતું તથા તેનાજ તા. ૭-૮-૭૬ ના  
દરાવ મુજબ મજમુંદારી દસ્તુરી તથા રાજકોટ ઉતારાઓ બા.  
એમ હતું કે તે ઉતારાઓ પોતાના સ્વાધીનમાં રાખી તે બદલ  
રઘુનાથરાય તથા હરિપ્રસાદ, ઉચક રૂ. ૨૦૦૦૦ વૃજદાસના  
વારસોને દે તથા મજમુંદારી દસ્તુરી વતનમાંથી ફક્ત રૂ. ૮૦૦  
દરવરસ વૃજદાસના વારસોને એજંસી તેજુરીમાંથી આપવા વીગેરે.

સને ૧૮૭૭ ના રોજ દીંહીમાં મુખ્ય મોટો દરખાસ્ત ભરાયો તથા તે પ્રા. હરેક ઈલાકા, એજન્સીઓ, રાજ્યોમાં પણ દરખાસ્તો થઈ મહારાણી વીક્ટોરીયાએ હીંદુસ્તાનના શહેનશાહનો ખેતાળ ધારણ કર્યાનાં બહેરનામાં વંચાણું તથા દરેક જગે ફૌજની મોટી ક્વાયતો તથા તોપોના બહાર, રોશની વીગેરે ધામધુમ થએલી.

આ વર્ષે મહા માસમાં જસવંતરાયની વધુ વખતુ ઉ. વ. ૧૪ નાં શીતળાનાં રોગથી ગુજરી જતાં તેજ સાક્ષના જેટમાં તેનું ફરી સગપણ સંબંધ ખંભાળીયાના ગ્રહસ્થ દયાશંકર વસા નજી પુત્રની પુત્રી વેરે થયો. પછી જુન માસમાં સંસ્થાન જુના ગઢાતથા માંગરોળને હુકમત આ. તકરારનું કામ પોલીટીકલ એજન્ટ આ. પીત્ર સા. પાસે ચાલવું શરૂ થયું તેમાં તેણે જુના વાકફગાર તરીકે માહેતી આપી પોતાને મદદ કરવા ફરમાવતાં રઘુનાથરાયે તે કામમાં ઘટતી મદદ સરકારને દીધી હતી-તે સંબંધી પીત્ર સાહેબે જે રીપોર્ટ મુબઈ કરેલ તેમાં ઉલેખ છે. આ પ્રસંગે માંગરોળના શેખ સાહેબ તરફથી ખોટાં દસ્તાવેજ રજુ થયાં છે એવો શક આવવાથી મુબઈ સરકારના હુકમથી તેનો તપાસ થવા કમીશન બેઠું તેણે શેખ સા. તરફે ખોટાં દસ્તાવેજ રજુ કર્યાનું તહોમત સાબીત માની મુબઈ રીપોર્ટ કરેલ પણ તેનો દરાવ આવ્યા પહેલાં તે ગુજરી ગયા.

રઘુનાથરાયભાઈ એટલા સત્યનિષ્ઠ હતા કે પીત્ર સા. ને તેના બોલના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રહેતાં વીક્ટગઢ તાલુકાનાં ગામ સંબંધેના દાવામાં પણ રઘુનાથરાયની જુબાની પીત્ર સાહેબે લઈ ગવર્મેન્ટમાં રીપોર્ટ કરાવી તેના કાલમાં થયો હતો.

નામ. ગવર્નર સર રીચર્ડ ટેંપલ સાથે રઘુનાથરાયની  
એક કલાક સુધી થયેલી મુલાકાત.

સંવત ૧૯૩૪ ના શીતકાળમાં ( નવે.-ડીસે. સને ૧૮૭૭ )  
મુંબઈના નામ. ગવર્નર સર રીચર્ડ ટેંપલ મુંબઈથી વેરાવળ  
થઈ જુનાગઢ આવ્યા તથા ત્યાંથી પુરબંદર નગર કંઈ જઈ પાછા  
મુંબઈ પધાર્યા. જુનાગઢ મુકામે ખાસ નામ. ગવર્નર સા. ને  
મેળવવા સારૂ આજમ રઘુનાથરાયને તેની ૮૩ વર્ષ જેટલી વૃદ્ધ  
વય છતાં મે. પીલ સા. રાજકોટથી જુનાગઢ પોતા સાથે તેડી  
ગયા. પછી તેણે સાથે રહી એક કલાક નામ. ગવર્નર સા. થી  
રઘુનાથરાયને એકાંતે મેળવ્યા તે વખત તેના પૌત્ર જસવંતરાય  
કકત સાથે હતા. મુલાકાત દરમ્યાન આગળની કાઠીયાવાડની  
સ્થિતિ શું હતી, હાલ કેવી છે, જેમાં સારી હાલતી કે આગળ-  
ની વીગેરે નામ. ગવર્નર સાહેબે પ્રશ્નો કરતાં, તેના ઉત્તરમાં  
રઘુનાથરાયે જે હકીકત કહી તેમાં ઠેક કર્નલ આલેક્ઝાંડર વાકર  
સા. કાઠીયાવાડમાં બંદુબસ્ત માટે આવેલ ને તે પછી મેજર  
કાર્નોક સા. એજ કામગીરી ઉપર આવેલ વીગેરે રઘુનાથરાયે  
નજરે જોયેલ બનાવોથી માંડી અત્યાર સુધીનું તમામ બ્યાન  
કરતાં, તે સાંભળી નામ. ગવર્નર સા. ઘણાજ ખુશી થયા અને  
ખોલ્લા કે ખોતે કાર્નોક સા. નો વંશજ ભાણેજ છે વીગેરે કહી  
પ્રસન્નતા દેખાડી. પીલ સાહેબે પણ દુલેરાયને ખુશી બતાવી  
હું કે રઘુનાથરાયે ઘણી સારી વાત કહી, હકીકત તથા વાકેફ-  
ગારીથી ગવર્નર સા. ને ખુશ કર્યા છે, ત્યારે દુલેરાયે એટલુંજ  
હું કે એ સૌ આપનો પ્રતાપ છે. આ વખતે જુનાગઢ મુકામે

નામ. ગવર્નર સા. તથા જુદા. નવાબ સા. ની જે જે મુલાકાત થઇ તેમાં દફતરદાર તરીકે દુલેરાય હાજર હતા.

આ અગાઉ સીંધીયા સરકારના મશહુર દીવાન રાજ સર દીંકરરાવજી કાઠીયાવાડ આવેલા ત્યારે તેને જુના જમાનાના મુત્સદી કેવા હોય છે તે જાણવા ઈચ્છા થવાથી તેણે રઘુનાથરાયને ઉતારે આવી તેની મુલાકાત લીધેલી ત્યારે તે પણ તેની વાતચીત, અદમ્ય આદમ્ય જોઈ હેરત પામી બોલી ઉઠ્યા કે—અગાઉના રાજદારી પુરૂષો વિષે સાંભળેલું તો ઘણું પણ તેનો ખરો ખ્યાલ રઘુનાથરાયને મળ્યાથી આજ હવે આવે છે કે તેઓ કેવી ઉંચી કોટીના પુરૂષો હશે.

નામ. ગવર્નર સા. સીંધાબ્યા પછી જસવંતરાયને સાથે લઈ રઘુનાથરાય દ્વારકાં યાત્રાએ ગયા અને ફેબ્રુઆરી આખરે રાજકોટ પાછા આવ્યા.

### ચોત્રીસો દુકાળ ને મોંઘવારી

અમરેલીનાં જે ગામો હાલ જેતપુર તાળામાં છે તેના સંબંધે જુનાગઢનો જોરતગળીનો રૂ. ૩૨૦૦) નો દાવો હતો તેનો ઠરાવ જુનાગઢના લાલમાં આવતાં તે કામ માટે સર ટી. માધવરાવના હુકમથી હરિભાઈને વડોદરે મોકલ્યા ત્યારે આ વખતે અમરેલી—ઓખાના વતન—મજમુંદારીની વહેંચણીનું કામ પણ ત્યાં ચાલી અરધ ભાગે જે વહેંચણી થઈ તેનો ઠરાવ, મા. સર સુ. નં. ૧૯૬૨ તા. ૨-૫-૧૮૭૮ થી, થયો.

ગયા ચોમાસામાં ( સં. ૧૯૩૩ ) વરસાદ પુરો ન થયો તેથી ઘાસ દાણો ઘણાંજ મોંઘા થઈ જઈ, ઘઉં બાજરો

૮૦-૯૦-૧૦૦ રૂ. ની એક કળસી તથા ઘાસ પૌંડ ૧૦૦૦) ના રૂ. ૨૫) એ પ્રા. ભાવ હતો. પણ ઇંગ્રેજ રાજ્યના સુધારા થી દરેક અનાજ, ઘાસ, દરેક મુલ્યકથી જથાળું ધ આવતું હતું. આ દુકાળ પ્રસંગે પીલ સાહેબે અનાજની આયાત જકાત સ્વ-સ્થાનો પાસેથી માફ કરાવી હતી તથા તાકીદ સાથે ભલામણ કરી કે જગે જગે કુવા, તળાવો ખોદાવવા તથા સડકો બંધાવવા મજૂરી કાઢવી. વળી નગરોમાં લાચાર મનુષ્ય માટે દરબારો તથા તથા મહાજનોએ રાંધેલાં ખાણાં આપવાં શરૂ કર્યાં હતાં. ઉપર મુજબ નીભાવ માટે માર્ચ ૧૮૭૮ થી જુલાઈ ૧૮૭૮ સુધી ગોઠવણ ચાલુ રહેલ. આથી હજારો માણસો તથા દોર નબી ગયાં. ત્યારબાદ સંવત ૧૯૩૪ નું ચોમાસું બેસતાંજ વરસાદ ધણા સારા થઈ દુકાળની પીડા દુર થઈ.

### રઘુનાથરાયભાઈનો વૈકુંઠવાસ.

મહા માસમાં રઘુનાથરાયભાઈ દ્વારકાં યાત્રા કરી આવ્યા પછી તેને સોજની જરા કસર જણાવા લાગી ને તે સાલના અગાડ શ્રાવણમાં તે વ્યાધી તથા જવર વિશેષ જણાતાં, ભાદરવા વદ ૨ રાતે અગ્યાર બજે પવિત્ર થઈ સાધ્યમાં પરમેશ્વરનું ના-મોચ્યાર સાંભળતાં તેણે ૮૩ વર્ષની વયે રાજકોટમાં વૈકુંઠવાસ કર્યો. તે વખત પાસે દુલેરાય, જસવંતરાય, જેસુખરાય સહુ તેની શેવામાં હાજર હતા.

પોતાનો આખર વખત નજીક જોઈ, પાંડે ક્ષૌર કરાવી નાહી ગોંદાન અષ્ટ મહાદાન હાથે કર્યાં તથા ભગવદ્ મંદીરોમાં ભેટ-સામગ્રી તથા બીજા ધર્મોદ્ધાર તથા નાગરી નાતનાં બારગામ દેશા-

વરમાં દહાડો કરવો તેમાં પાંચ કોરી ત્રયો દશાહે તથા ત્રણ કોરી વર્ષોની દક્ષિણા મળી કુલે આઠ કોરી નામાંદીઠ ભુદેવોને શીવાય એ કોરી પુન્યોક્ષતની જુનાગઢમાં વધુ દેવાની તે-વીગેરે સંકલ્પો સ્વહસ્તે કર્યા હતા અને તેજ પ્રાં પાછળ દુલેરાયભાઈ એ સાંગોપાંગ ઉકેલ્યું હતું.

પડે મહા ગૌરવર્ણ, કદાવર સાથે સ્વરૂપવાન હોય જ્નેનારને તેની આકૃતિ અતિ ભવ્ય તેજસ્વી અને સાત્વિક લાગતી. રઘુનાથરાયભાઈની નીતિ, સદાચરણ, મુત્સદીગીરી અને દ્વારશી દક્ષીણી સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ભાષાઓમાં વિદ્રતા એ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ હતાં. તેઓએ ૮૩ વર્ષની લાંબી જીંદગી ભોગવ્યા હતાં કોઈ દીવસ કલમ હાથમાંથી છોડી દીધી નથી દમણી ગાડીમાં બેસી મુસાફરી કરતા હોય તે વેળા પણ કાંતો શ્રી બેટપતીનું સ્મરણ કરતા હોય કે તેના પદ રચતા હોય અંગર અન્નદાતા શ્રી. ગાય-કવાડ સરકારનાં કામ સંબંધે કાંઈક સવાલ જવાબનાં લખાણ પદાણનો મુસદ્દો યોજતા હોય. તેઓએ દ્વારશીમાં “ ઇનશાદ રઘુનાથરાય ” નામે એક કીતાબ લખેલી છે તથા “ બેટ પાવની ” કરીને ત્રજ ભાષામાં શ્રી બેટપતીની નિત્યલીલાનું કાવ્ય રાગ રાગણી યુક્ત પદોમાં રચેલું છે. તદુપરાંત પોતાના દાદા ત્રીકમદાસના વખતથી મજમુદાર કુટુંબનો અહેવાલ-મુખ્યત્વે કરીને સંવત ૧૮૩૪ થી સંવત ૧૯૩૪ સુધીનાં એકસો વર્ષનો-તે સમયની જુની ગુજરાતી ભાષામાં બહુ સરસ રીતે લખ્યો છે. આ શીવાય ધાર્મિક વિષયો ઉપર અગ્રાં પણ પત્રો લેણે લખેલા-એવા તે સર્વદર્શી સમર્થ લેખક હતા.



મજમુદારો રઘુનાથરાયભાઈ તથા વૃજદાસ ભાઈ વિષે મે. આર. તથા આર્ટન સાહેબની કમીટીએ સંવત ૧૯૧૩ માં પોતાના જોઈન્ટ રીપોર્ટમાં લખેલું કે-“ Para 23 ...The Majinudars were useful to the commission on account of their local knowledge and long acquaintance with the province.....” તે પંક્તિ (એકવીસ વર્ષે) જ્યારે રઘુનાથરાયભાઈ ગુજરાત ત્યારે તેની દીકરી ગીરી દશોવનાઈ એક નોટીફિકેશન નં. ૧૬ નું પોલી. એજન્ટ મે. આર્ટન સાહેબે કાઢ્યું હતું ( ગેઝેટ વો. ૧૬ નાં. ૩૮ તા. ૧૬-૬-૭૮ ) તેમાં પણ લખ્યું છે કે-આ નામીયા અમલદારે સરકાર ગાયકવાડ તરફે કાઢીયાવાડ એજન્સીમાં છેલ્લાં સાઠ વર્ષથી મેજમુદારનો ઓધો ધારણ કરેલ હતો. તે લાંબી મુદત દરમ્યાન તેણે જુદા જુદા જે અમલદારો આ પ્રાંત ઉપર સતા ચલાવી ગયા તેઓ તરફથી માન તથા ભરસો મેળવેલાં છે. તેણે પોતાની ફરજો ઉમંગ તથા વફાદારીથી અદા કરેલી છે અને તેના મૃત્યુ થી જે ખોટ પડી છે તે મુશ્કેલીથી પુરાશે.

આટલી આટલી સરકાર દરમ્યાન સંબંધે ચાકરીઓ કરતે છતે પણ તેનું હૃદય તો પરમાત્મા સાથેજ લાગેલું હતું, જેવી પરમત મેતાની ભક્તિ, જેવી વડીલ ત્રીકમદાસની ભક્તિ, તેવીજ તે કુળમાં વડીલ રઘુનાથરાયભાઈની પણ હતી. શ્રી ઈશ્ટદેવ જેટપતિ સંબંધે એટલે બધે દરજ્જે પ્રેમ, આસક્તિ તથા વિરલ એમને વધી ગયેલો હતો કે તે વખતમાં આગગાડી વીગેરે મુસાદરીનાં કે સારા રસ્તાનાં સાધનો નહિ છતાં અવારનવાર જેટ-

પતિનાં દર્શન લેવા ઠેઠ ઓખે જતા અને જો કોઈ વર્ષ ન જવાય તો તેઓ પોતાને ત્રિય ચીજમાંથી એકનો ત્યાગ કરી દેતા, તે દર્શન થયા બાંદજ તેનો સ્વીકાર કરતા. શ્રી. સત્યભામાજીના અધિકારી શ્રી નરોત્તમદાસજી જેણે હાલમાં ઘણી વૃદ્ધ વયે સ્વર્ગવાસ કર્યો છે તથા રઘુનાથરાયભાઈને એટ જતાં આવતાં જોયેલા—તેના સ્વમુખથી સાંભળેલું છે કે એટથી વિદાય થતી વખતે રઘુનાથરાયભાઈને એટલે વિરહ થતો કે તેઓ પ્રભુ પાસેથી ખસી શકતા નહિ તેવી તેની દેહ દિશા થઈ જતાં, ભરતી વળી જવાની ખીકે હાથ ઝાલીને તેને પરાણે પુડજે લઈ જવા પડતા.

વિશેષ ખ્યાલમાં રાખવા જેવું તો એ છે કે તેનો આ પ્રેમ નિઃસ્વાર્થ હતો, તેને લીધે ભગવત્ સીવાય આ સંસારનાં ધર દારાદીકમાં તેમને આસક્તિ ન હતી. ૩૪ વર્ષની નાની ઉમરે તેઓ ધર ભંગ થયા ત્યારે તેને માત્ર એકજ પુત્ર દુલ્લેરાય અઢી વરસના હતા જતાં તેણે કરીથી લગ્ન કર્યું જ નહિ અને જો કોઈ તેને એકજ પુત્ર હોઈ પરણવા આગ્રહ કરતું ત્યારે એટલોજ જવાબ દેતા કે પ્રભુને વંશ રાખવો હશે તો આ એકમાંથી એકવીશ કરશે—એવી દ્રઢ શ્રદ્ધાવાળા તે હોઈ, તેજ પુત્રને કારકુનીનાંથી કાઢીપાવાડ એજ રીતના દક્તરદારની માનવંતી જગ્યાએ ચઢેલા જોવા તે ભાગ્યવાન થયા હતા.

રઘુનાથરાયભાઈની આવી ભક્તિ અને નીતિને લીધે તથા ૩૪ વર્ષની વયથી ૮૩ વર્ષ પોતે ગુજર્યા ત્યાં સુધી કામને છતી બ્રહ્મચર્યા પાળ્યું તેના પ્રભાવે તેઓ પવિત્ર ઓલીયા પુરૂષ ગણાતા તે એટલે સુધી કે જ્યારે કોઈ સુવાવડી આઈને પ્રસન્ન થાણે

આહુ છોડે આવી કપડી પડતી ત્યારે રઘુનાથરાયભાઈના અંગુ-  
 ઠાને ઘોઘાં તેનું જગ તે આપને આહુ ભાંગવા માટે પાવા લેશે!  
 સહ જતા.

( Extract from the Kathiawar Agency  
 Gazette Vol. 16th no. 38 th Thursday, 10 th  
 September 1878 )

Notification no. 16th of 1878

The Acting Political Agent announces  
 with much regret the death of Azam Raghu-  
 nathrai Gowridas at the ripe age of 83 years.

This distinguished official has held the  
 post of Mazmundar on behalf of His High-  
 ness the Guikwar at the Kathiawar Agency  
 for the last 60 years.

During this long period, he has enjoyed  
 the respect and confidence of the various  
 officers who have administered the province.  
 He has performed his duties with zeal and  
 loyalty and his lamented death causes a void  
 which will with difficulty be refilled.

Kathiawar Political Agency, Rajkot } (Sd) L. C. Barton  
 September 14th 1878 } Acting Political Agent

રઘુનાથરાય તથા કલ્યાણરાયભાઈ વિષે કુંડલીયા:-

ગુણવંત ગૌરીદાસકે જુગલ બંધુકી જોડ  
 બડે નામ પ્રતાપતે દેત દંદકું તોડ  
 દેત દંદકું તોડ છોડહિ સંકટ બારી  
 રાયેહે રઘુનાથ કલ્યાણરાહો સુખકારી  
 કહે હરજી વિપ્ર સખ ભુપતી વસ તાશકે  
 જુગલ બંધુકી જોડ ગુણવંત ગૌરીદાસકે—૧  
 કલ્યાણરાહોકી કીરતીસે મીટે શ્રમ કો પાસ  
 મોજલાલા મહીપતી બડે સદા શર્ણુ સુખરાસ  
 સદા શર્ણુ સુખરાસ ત્રાસ તો કોઈ ન લાગે  
 હે બુધ્ધિ આગાર સદાજી રહે સુહાગે  
 કહે હરજી વિપ્ર નીરખલે નીરત્ય છે  
 મીટે શ્રમકો પાસ કલ્યાણરાહોકી કીરત્યસે—૨  
 રઘુનાથકું જનચકે રંક ભયે હે રાયો  
 વિભીષણ ગોબીલકો પડો હે સવલો દાયો  
 પડો હે સવલો દાયો ભાળ તો જાણી જનકો  
 દીયોહે સુખ નીવાસ દુખ તો મીટ્યો હે તનકો  
 કહે હરજી વીપ્ર સમરલે તાસકે  
 રંક ભયે હે રાયો રઘુનાથકું જનચકે—૩

My dear mr. Dularai Bhai,

It is with sincere regret that we have received the news of the death of your



ભાઈ ! તમારું હેતુ ગડી ના વીશરતું નથી કામકાજ સુખેથી  
લખજો ગર તમારું છે.

(સહી) ઠાકરસી મુળજી દા. ગોવીંદજી વી. ઠાકરસી

**દુલેરાયભાઈએ છઠા વર્ગનો અખત્યાર પોતાને મળતાં  
દફતરદારીમાંથી નિવૃત્તિ લીધી.**

રઘુનાથરાયભાઈની પછવાડે રાજકોટની શ્રી. ગાયકવાડ સર-  
કારની મજમુદારી તથા વીજાવડ છઠા કક્કાસની તાલુકદારીના  
હક સંબંધે પુલેટીકલ એજન્ટે મુખ્ય સરકારમાં દુલેરાયને તે  
હક મળે એ બા. તેની આવચકલ, હુશીયારી તથા આગલા સા-  
હેબોના સારા અભિપ્રાયો વીગેરે સર્વ દર્શાવી રીપોર્ટ કરતાં  
મંજુરી આવી એટલે તે સાતના ડીસેમ્બરમાં દુલેરાયભાઈએ એ-  
જન્ટસી દફતરદારીનો ચાર્જ મળતલાલ બાપુભાઈ ( ભાવનગરના  
નાગર ગ્રંથસ્થ ) ને સોંપી મજમુદારી કામ સંભાળ્યું. આ બા.  
એજન્ટસી ગેઝેટમાં નોટીફિકેશન છપાયું છે. અમરેલી પંચમહાલ  
પં. એજામંડળ વી. ગાયકવાડી બાવસા મહાલોની મજમુદારી  
વતનના હક બા. દુલેરાયભાઈએ હજુર વડોદરે ચાલી લખી, તે  
મજમુદારી વતન વી. માં પોતાના મોટા પુત્ર જસવંતરાયનું  
નામ ચક્રવર્તી માગણી કર્યાથી સંવત ૧૯૩૫ સાતથી અમરેલી  
વી. માં જસવંતરાયનું નામ ચક્રવર્તી લાગ્યું.

( Extract from the Kathiawar Agency  
Gazette vol 13 th No. 5) Parsly, 12 th  
December 1878, P. 117 )

(Office order No. 23rd of 1878

In consequence of the death of Azam Raghunathrai Gawridas, late Mazmundar of this province on behalf of His Highness the Gaikwar, Government has considered it advisable that Azam Dulerali Raghunathrai, Daftardar of the Agency, should assume the duties and emoluments of the Mazmudari which pertained to his father and should also assume charge of the Taluka of Vichhavad in Scrath which has come to him by right of inheritance.

Azam Dulerali Raghunathrai has been connected with the Agency since 1847 and since 1870 has been performing the responsible duties of Dafterdar in a satisfactory manner. He has earned the good-will and respect of the various officers who have held charge of the Agency and on entering on another sphere of duty, he may rest assured of support and consideration that are his due.

Kathiawar Political Agency office camp Amreli Novem ber 20th 1878.	}	(Sd.) L. C. Barton Acting Political Agent
---	---	--

## શેત્રુંજે સુપ્રીટિંગેંટ તરીકે દુલેરાય અને પછી જસવંત- રાયની નીમનોક.

અગાઉ શેત્રુંજા ડુંગર સંબંધે શ્રાવકો તથા પાલીતાણા દર-  
બાર વચ્ચે કેસ ચાલતાં એવું દરેલ કે-ડુંગર પાલીતાણા સ્ટેટને  
તથા તેની ઉપર જે કીલો તથા કીલ્લાનાં દેવળ તે તમામ શ્રાવકોનાં  
પણ કીલ્લાની અંદર દીવાની ફોજદારી હકુમત હાકોર સા. ની,  
વળી જનત્રાણ સંબંધે જે કીટીંગ સાહેબે દરાવ્યું છે કે શ્રાવકોએ  
શ. દસહજાર હરસાલ હાકોર સા. ને આપવા તે બહાલ છે પણ  
આ આંકડામાં ફેરફાર કરાવવો હોય તો સરકાર વિદ્યમાન મા-  
ગણી કરેથી સરકારે એક ખાતું ખોલી અમલદાર નીમવો, તેણે  
ત્યાં જે વરસ સુધી જનત્રાણની ગણતરી કરવી તથા પરદેશી શ્રા-  
વકો પાસેથી મુંડી દીદ શ. ૨ ને ગામનાં પાસેથી વર્ષ એકે શ.  
૫ જણ દીદ લેવા, તથા સરેરાશ કાઢી જે રકમ ઉપજે તે પ્રા.  
શ્રાવકોએ દેવું-ઉપર પ્રા. દરતાં સંવત ૧૯૩૬ સુધી તો દસ  
હજાર શ. પાલીતાણા દરબારે લીધા પછી આંકડો વધારવાની  
તકરાર ચાલતાં આ વર્ષે ફાગણમાં મુંબઈ સરકારના હકુમથી  
શેત્રુંજના જનત્રાણની ગણતરી કરવાનું નવું ખાતું ખોલી પાર્ટન  
સાહેબે સુપ્રીટિંગેંટના હુદાથી દુલેરાયભાઈને નીમતાં તેણે હાકોર  
સા. તથા શ્રાવકો વચ્ચેના દુશ્મની ભરેલા ખટપટી મામલામાં  
બહુ દુશ્મીયારી, મ્હેનત, સફાઈ તથા કાળજીથી કામ કરેલું તે,  
તે અખતના સા. લોકોના રીપોર્ટોમાં લખાયું છે તથા તેના  
સ્વાખ અને ન્યાયથી બન્ને પક્ષ હદમાં રહી શક્યા નહિતર તો  
નહિ જેવી બા. ને મોટું રૂપ આપી મુંબઈ તથા વિદાયત



મુઘી લહે અને અધીકારીની આગર ઉપર આવી જાય-એવો મામલો હતો.

પછી ઠાકોર સાહેબે સં. ૧૯૩૮ માં તકરાર રજુ કરી કે એ વર્ષની ગણતરીમાં તો પોતાને નુકશાન છે કારણ કે આ બે વર્ષ દરમ્યાન જત્રાએ ન જવું એવી પેરવી ખાનગી રીતે શ્રાવક નેતાઓએ કરી છે જેથી કરતી ઉપજની સરેરાશ ઘણી ઓછી આવવાની માટે ( અચોક્કસ મુદત મુઘી એટલે કે ) ધણાં વરસો મુઘી ગણતરી રાખી પછી સરેરાશ કાઢવી. આ વાત ગળે ઉતરતાં મુંબઈ સરકારે તે પ્રા. કર્યું ને ખાતાની મુદત વધારી એટલે દુલેરાયભાઈને તરી તાવ અને ધરેલથી શરીર માંદું રહેતાં તેણે કારક થવા લખ્યાથી બાર્ટન સાહેબે તે જગે તેના પુત્ર જસવંતરાયને લખાવ કીધા.

Mr Dear Mr. Dulerai,

I am much obliged to you for your letter and I can assure you it gives me much pleasure to record the high opinion, I have of the manner in which you have conducted your duties as superintendent of the enumeration at Shetruja. It is a difficult post requiring much tact and conciliation. This you have always exercised and I consider your appointment to the post was a most happy one. I only hope your health will enable

you to hold on to the close of the course.

I shall always be glad to hear from you, looking on you as I do more as an esteemed native friend than a late subordinate.

I was sorry not to have an opportunity of saying good-bye to you before I left Kattyawar.

If you come down to this part of the world mind, and come & see me.

Let me give you one little bit of advice and that is to keep rather a tighter hand on your subordinates. It is better for them and yourself also. This can easily be done without undue harassing. I hope last year's books have by this time been fully written up.

Sadra,                    }       I am yours truly  
1st Sept. 1881 } (sd.) Charles Wodehouse.

Office Order No. 1 of 1882  
Kathiawar Political Agency,

Rajkot, 25th January 1882

Mr. Dulerai Mazmoodar having requested to be relieved of his duty as Superintendent

of Enumeration of Shrawaks at Palitana on account of ill health, the Political Agent is pleased to accept his resignation from 1st proximo.

Mr. Dulerai has performed his duties as Superintendent, with tact and discrimination and in a way which has given satisfaction to the Political Agent.

In recognition of good service thus performed Jaswantray Dulerai is appointed to succeed his father as Superintendent of Enumeration from 1st proximo on a salary of Rs 100 per mensem.

(Sd.) Lionel C. Barton

Political Agent

મકરણ ૯

સંવત ૧૯૩૭ થી ૧૯૪૧

શ્રી. મહારાજ સા. ને પુર્ણ અખત્યાર-સેટલમેંટ

થતાં મજમુદારી વતનમાં કાપકુપ

સંવત ૧૯૩૭ સાલે માગસર માસમાં મુંબઈના નામ. શવ-

નર્ ફરગ્યુસન સા. ભાવનગર પધાર્યા તથા ભાવનગરથી ધોરાજી તથા વઢવાણ સુધીની રેલ્વે લાઈન ખુલ્લી મુકી તે વખતે સારો જલસો થયેલો. ત્યાંથી ગવર્નર સા. પાલીતાણે આવી શેત્રુંજી ઉપર જતાં દુલેરાયભાઈને તેઓની મુલાકાતનો કાલ મળેલ. પછી રેલમાં જેતપુર આવી, જુનાગઢ થઈ, રાજકોટ રહી ગવર્નર સા. અમદા ૧૬ સીધાવ્યા.

વીજાવડ તાલુકાના મુળ ગીરાસીયાઓએ રઘુનાથરાયભાઈ સાથે સં. ૧૯૩૨ માં હક હુદ્દ બા. રાજસ્થાનીક કોર્ટમાં ફરીયાદ કરેલ તેનો સં. ૧૯૩૩ માં તેઓએજ રઘુનાથરાયભાઈ પાસે આવી ધરમેળે સમજણ કરી દરાવ કરતાં ગીરાસીયાઓએ કોર્ટમાં રાજનામું મોકલાવી દીધું. પછી સંવત ૧૯૩૬ માં તેઓના મુખીને સા. પાસે લઈ જતાં તેઓએ ‘રાજનામું’ કયુલ છે, ખોતાને વાંધો નથી’ એમ સા. રજૂ કરેતાં સાહેબે પ્રશંસાપુર્વક કહ્યું કે આખા કાઠીયાવાડમાં ગીરાસીયાઓ અને તાલુકદાર વચ્ચે ધરમેળ નીકાલ થઈ રાજનામાથી કામનો બંધ વાળવામાં આ એકજ વીજાવડ તાલુકો છે. આ સાલે મહેસુરના કુંવર ઉમર લાયક થતાં સરકારે એકવીસ કલમનો દરાવ કરી તેને રાજ્ય સોંપ્યું. એકાંત હાકુર સા. પરણ્યા. બીમારી સજબ જેસુખરાય, જેઓ ઇલેક્ટ્રીક ડોક્ટરના કંપેનીયન અને માસ્તર નીમાયેલ, તેણે રાજનામું આપ્યું ( જુઓ સર્ટીફિકેટ ), વળી એક મોટો પુછડીયો તારો પણ આ સાલે દેખાયેલ.

શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ સા. ઉમર લાયક થતાં સંવત ૧૯૩૮ ના પેશમાં તેને રાજનો અખત્યાર મળ્યો તે વખતે

મુંબઈના ગવર્નર ફર્ગ્યુસન સાહેબે વડોદરા આવી તે સોંપવાની ક્રિયા કરેલી.

જુનાગઢના ખુદા. નવાબ સા. મહાબતખાનજી આ વર્ષે શ્રાવણમાં ખીમાર પડી ભાદરવામાં બેહેસ્તનશીન થયા. આ નવાબ સા. ગૌરવરણે હોઈ બહુ ખુબસુરત અને ઘાટાદાર હતા તે સાથે તેઓ ધણજ નસીબદાર ઓલીયા પુરૂષ હતા. તેની કારકીર્દીમાં માંગરોળ કેસ, ગીર સરહદના તથા પરરાબ્યો સાથેના કેસો જુનાગઢ જીત્યાથી રાજ્યનો વિસ્તાર વધેલો.

શ્રી. મહારાવ મહારાજ પણ પહેલા શ્રાવણમાં મદ્રાસ મુકામે કેલાસવાસી થયા સાંભળી ખરેખરી ઉદાસી થઈ.

જૂજહાસભાઈના દોહીત્રો જાદવરાવ વીગેરેએ જે દાવો સં. ૧૯૩૬ ( ૧૮૮૦ સને ) માં અમરેલી, ધારી, કોડીનાર, દામનગર, દારકાં, ખેટ અને વડોદરામાં આવેલા મજમુદારના ઉતારાઓમાં પોતાનો અરથ ભાગ મળવા કરેલો તેનો ફેસલો સને ૧૮૮૨ ના ડીસેંબરમાં જસવંતરાય તથા હરિભાઈ વિરુદ્ધ આવ્યો અને જાદવરાવ વી. નો તે ઉતારાઓમાં અરથ ભાગ થયો.

આજ અરસામાં વડોદરા સેટલમેંટ ખાતાએ ધણા વરસથી અમરેલી પંચ મહાલ વ ઓખાના મજમુદારી વતનનું સેટલમેંટ ચાલવું હતું તેનો ઠરાવ જમીદાર જા. નં. ૧૫૦ તા. ૨૬-૧૦-૧૮૮૨ થી બહાર પાડતાં નીચે લખ્યા મુજબ દરક, વતન, જમીન, વાડી આસામી ઇનામીગાંવ વીગેરે જે શ્રી. સરકાર રાજ્યમાં મજમુદારની કુલે આમદાની હતી તેમાંથી સીમાડા ખર્ચ, ભોજન ખર્ચ, પાલખી, શીયાનગર, કોડીનાર, માંડવી વી. આસામીએ

અંધ થઇ, તદુપરાંત દસ્તુરીમાંથી પણ કંઇ કપાત થઇ, બાબાપુર દડલીનાં ખીડ લઇ લીધાં તથા દામનગર શાખાપુર અમરેલી ડા-ડીનારની જમીનો માખી સનદ કરતાં વધારે હોય તે જમીન કાપી લેવી-વીગેરે હરતાં મજમુંદારોને ઘણું નુકશાન પોંગ્યું.

આ વખતે મજમુંદારની શ્રી ગાયકવાડી રીયાસતમાં જે કુલ આમદાની હતી તેની તપસીક :

ઘનામી જમીદારી	૭૨૬	સીમાડા ખર્ચ બા.	૨૪૦૦
મજમુદાર કારકુન બા.	૩૮૪	ભોજન ખર્ચ	૧૨૦૦
ગામગન્ના દસ્તુરી	૧૪૬૫	ઝોખામંડળ બા.	૬૬૦
સાયર માંડવી	૧૨૫	સીયાનગર બા.	૫૦૦
સાગીઈ ખેસા	૨૫૨	હજુરથી આસામી	૧૬૦૦
રાજકોટ વકીલી	૨૫૦	પાલખી બા.	૬૭૨
દહીડા તથા રાજથળા	૫૬૪૩	ઘનામી જમીન બદલ	૩૪૭૪
ખીડ બા.	૫૧૬	પટા લખામણી ઝોખા બા., ગોળ લીલી	} ૧૩૮૬

મળી કુલે રૂ. ૨૧૨૫૬ બાબાશાઈ ઉપરની ઉપજ હતી તેની સાથે લગભગ ખર્ચ પણ તેટલું જ હતું. સં. ૧૯૨૭ માં મજમુંદારી એસ્ટાબ્લીમેન્ટના સર્વે મહાસો મળી કાયમી તથા ૫/૭ હંગામી મળી કુલ રૂ. ૨૨ કારકુનો હોવાનું માલુમ પડે છે નોકરો તે ઉપરાંત જુદા હતાં વળી ૫૦ ઘોડાની પાગલ હતી ત્યારે રૂ. ૧૬૨૦૦) તેના મળતા.

૫મી સપ્ત ૧૯૩૯ સાલે જુનાગઢ તાલુકે શેરગઢના મૈયા-ઝોઝે બહુ ફરીયાદો કરી પણ બ્યારે એજંસી વચે ન પડી

એટલે મુંઝાઈ સર્વ ભેળા થઈ આશરે ૨૦૦-૨૫૦ માણસ  
 રીસામણે કનેગને કુંગરે ગયું અને તેની પાસે હથીયાર તો ખી-  
 લકુલ થોડાંજ હતાં કારણ ખેચાર વર્ષ અગાઉ તેઓને સમજાવી  
 કાઢ્યા આપી દીધાસે દમ તેઓનાં હથીયાર રાજ્યે મુકાવ્યાં હતાં.  
 આ ઉપરથી લગભગ એકહજાર સીપાઈનું લશ્કર જુનાગઢ  
 રાજ્યે મોકલી તે કુંગર-ઘેરી, ખીજા બાજુ એજંસીમાં જાહેર  
 કર્યાંથી હુકમ આવ્યો કે તેઓને પ્રથમ સમજાવવા અને ન  
 માને તો પછી પકડી લેવા એટલે જુનાગઢે એક તરફથી વિખી-  
 એ માણસ મોકલ્યાં ને તે ચાલતી હતી ત્યાં તક જોઈ સીપાઈ-  
 ઓએ તાસીરો કર્યો તેમાં ૭૪ મૈયા માર્યા ગયા અને કેટલા  
 ધાયલ થયા. આ બબર પડતાં એજંસીમાંથી વોટસન સા. ને  
 તપાસાર્થે મોકલ્યા. તેણે રીપોર્ટ કર્યો કે ખીન હથીયાર મૈયાઓ-  
 ની દગાવી ઉશકેરણી વગર કતલ થઈ છે તથા એજંસીમાં અ-  
 ગાઉ જે મૈયાઓ વિખે હકીકત જાહેર થયેલી તે બધી સાચી ને  
 દગાવી રજુ થઈ હતા. આ ઉપરથી સવાલ જવાબો થઈ છેવટ  
 કલકત્તા સરકારે સાલેલાઈ વીગેરે કારભારી મંડળને જવાબદાર  
 ગણી તેઓને દુર કરવા તથા મૈયાના હક નકી કરવા કમીશન  
 નીમવા દરાવતાં સાલેલાઈએ કારભાર છોડ્યો આ વખતે તેણે  
 પોતાના વિશ્વાસુ અંગી અમલદાર જસવંતરાય ( મામલલાઈ )  
 જે દલેરાયલાઈના વેવાઈ થતા હતા તેની મદદરૂત દુલેરાયલાઈને  
 જુનાગઢની દીવાનગીરી સ્વીકારવા વિષ્ટિ મોકલી ત્યારે તેણે નાદુ-  
 રસ્ત તળીયત વીગેરે કારણોએ ના પાડતાં, હરિદાસ વિહારીદાસ  
 નડીયાદના પાટીદાર દેસાઈ ભાદરવે કારભારી નીમાયા.

વડોદરાના રેસીડેન્ટ આ વર્ષે ( સં. ૧૯૩૯ ) જાનેવારીમાં અમરેલી પધાર્યા તે વખતે જેસુખરાય ત્યાં હાજર હતા. તેઓ સાહેબે સંક્રાંતને દહાડે ઇસ્પીતાલનું નવું મકાન ખુલું મુકવાની ક્રીયા કરી. પછી જેસુખરાયે તેની મુલાકાત લેતાં સાહેબે અમરેલી પંચમહાલની ઉત્પત્તિ, મજમુદાર કુટુંબનો ઇતીહાસ, તેઓની કામગીરી વીગેરે પુછતાં સારી વાતો થઈ. પછી સા. માણિકવાડાં, દલખાણીયાં રસ્તે શીકારે ગયા. ત્યાંથી પાછા ફરી માણિકવાડે આપ્યા ત્યારે ત્યાં દુલેરાયભાઈ તેને મળવા આવતાં, સા. સાથે તેને અહીં તરહથી મળવું થયું અને સાહેબે સર્ટીફિકેટો વી. જોઈ ખુશી થઈ પોતા સાથે ભાવનગર આવવા ફરમાવતાં તે પણ સા. સાથે ગયા. ત્યાં દુલેરાયભાઈનું શ્રી. મહારાજ સા. તથા કારભારીએ એક મોટા ઇંગ્રેજ અમલદારને જાણે તેવું ભારે સન્માન કયું, પછી સા. સ્થાંત્રી તો ત્યાંથી વડોદરે ગઈ અને દુલેરાયભાઈ પાર્ટન સા. ને મળવા વઢવાણ ગયા.

**શ્રી. મહારાજ સા. કડીનાં પ્રવાસે-શ્રી. મહારાજ સા. ને ત્યાં પ્રથમ પુત્ર પ્રાપ્તિ**

શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ સા. ની સ્થાંત્રી કડી, પાટણ, વીસતગર, સીધપુર એ તરફ પોતાનો મુલુક જોવા તથા વસ્તીનાં સુખ દુખ તપાસવા ગયેલી. આ મહારાજ સા. કામકાજમાં હુશિયાર, મહેનતુ નીવડવાથી સ્વતંત્રપણે સર્વ ચલાવે છે તથા બહાલી બરતરફી પણ પોતાની પસંદગી મુજબ કરે છે. આ વર્ષે સર ટી. માધવરાવે રાજીનામું આપતાં કાજી શહાબુદ્દીન દીવાન થયા.



ગીર કેસની અખીલ તૈયાર કરવાના કામમાં હરિભાઈએ સારી મહેનત લઈ ઘણી મદદ કરતાં હોવાનું આ. તથા ખુદ શ્રી. મહારાજ સા. ખુશ થયેલ તથા મજમુદાર શ્રી. સરકારને ઉપયોગી તથા જાતે કામ કરે તેવા છે એમ જણાવ્યું. વળી તાબાના ગામ આડા ઉપર સીયાનગરના જમેળાંદીના રૂ. ૭૨ સીકાઈ લેવાતા તે બા. વળાએ તકરાર લેતાં, તે કામ ચાલી આખર વળાએ સમાધાન કરી રૂ. ૬૨૦૦ કુંવરી હરસાઈ અમરેલીને આપવા તથા પાછલી ચડત દેવા કચુલ કયું.

આ પછે શ્રાવણ સુદ ૪ ના રોજ શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ સા. ને ઘેર સૌ. રાણી ચીમનાંબાઈ સા. ને પેટ પુત્ર જન્મ થયો. આ ખબરથી ઘણીજ ખુશાલી થઈ કારણ આગલા મહારાજ સાહેબોને ગાદીએ બેઠા પછી આવો પાટવી કુંવર જન્મનો શુભ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાનો યોગ થયેલ નહિ. આ કુંવરનું નામ શ્રી. કૃતેહસિંહરાવ પાડ્યું. વળી નીચામ સરકારના મુખ્ય કારભારી સર સદ્ગાર જંગ પણ આ સાથે ગુંજરી ગયા. આ પુરૂષ આખા હિંદુસ્તાનમાં પહેલા નંબરના રાજદારી પુરૂષ ગણાતા હતા અને તેની પ્રતિભા ઠેક વિદાયત સુધી પડતી હોઈ તેના મૃત્યુથી હૈંદને એક મોટી ખોટ પડી. શીવાઈલાલ ગોવીંદરામ દેશાઈ એજંસી દફતરદાર થયા.

**દુલેરાયને દરબારમાં મળેલી રાવળહાદુરની સનદ**

**તથા માનપત્ર.**

સને ૧૮૮૩ ના આગષ્ટમાં દુલેરાયભાઈને રાવળહાદુરનો ખીતાબ બક્ષવાનું જાહેરનામું બહાર પડ્યું તે ઉપરથી આદેશ

સાહેબે એન્જીની ગેઝેટમાં તા. ૧ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૩ ના રાજ  
એક નોટીફિકેશન પ્રસિદ્ધ કરી તેમાં દુલેરાયભાઈને મુખ્યાર્થી  
આપી હતી તથા કલકત્તા સરકારનો હુકમ તથા મુખ્ય સરકાર  
નો રેઝોલ્યુશન ટાંકી દુલેરાયભાઈને રાવગહાદુરની સનદ તથા રા.  
૩૦૦) નો પોશાક દેવા બા. લખ્યું હતું. પછી આ ઉપરથી તેને  
સનદ તથા પોશાક દેવા માટે તા. ૨૨ સપ્ટેમ્બર સને ૧૮૮૩ ની  
મુકરર કરી, તમામ રાજસ્થાન તરફ બંબર આપ્યા. ત્યારબાદ  
નીમેલી મુદતે એન્જીનીના બંગલામાં જીહોજવાલીથી દરબાર ભરી,  
દુલેરાયભાઈની નોકરીની તારીફ ભરેલું ભાપણ કરી, બાર્ટન સા-  
હેબે તેને રાવગહાદુરના ઇલકાગની સનદ તથા શાલ પાઘડી આ-  
પ્યાં. તે પછી દુલેરાયભાઈ તરફથી જે મુખ્યારથી આભાર પ્રદર્શક  
ભાપણ વાંચી ઘટીત ઉતર વાળ્યા બાદ સર્વ રાજસ્થાનના તરફથી  
એક માનપત્ર જુનોગઢના દીવાન હરિદાસ વિહારીદાસે વાંચી  
સા. ને દીધું એટલે તેણે તે દુલેરાયભાઈને એનાયત કરતાં, ઉભા  
થઈ સાભાર તેણે સ્વીકાર્યું. પછી પાન સોપારી થઈ દરબાર  
બરખાસ્ત થયો.

( Kath. Agency Gazette Vol 21 No. 36  
Dt/ 6-9-1883 )

Simla notification No. 2398-I, 21st. August  
1883

His Excellency the Viceroy & Governor-  
General is pleased to confer upon Azam  
Daleri Raghunathrai Majmudar of the pro-

vince of Kathiawar the title of "Rao Bahadur" as a personal distinction.



(Extract from the Agency Gazette Vol. 21st No. 40, Thursday 4th October 1883).

On Saturday the 22nd September 1883, at 5-30 p. m. the Political Agent, Colonel Barton, held a Darbar in the Agency Bunglow, Rajkot, to present a Sanad conferring the title of Rao Bahadur as a personal distinction on Azam Dularai Raghunathrai Majmudar of Kathiawar.

There were present, on this occasion, the President, Rajasthanik court, the Superintendent of Surveys, Rajasthanik Court, and Assistant Political Agent in charge Gohilwad, the Assistant Political Agent in charge Halar, the Principal Rajkumar College, the Civil Surgeon, the Agency Engineer, the Station Magistrate, the Superintendent School of arts, the Chiefs of Palitana, Rajkot Lakhtar, Jasdan and the Princes of Jannagar and Sachin as well as all Agency

officials present in Rajkot, the Divans of Junagadh and Nawanagar, the Karbharis of some other states, the Vakils of the several States, and a number of other private gentlemen

The Political Agent and the European Officers of the Agency entered the Darbar-room at 5-30 p. m. precisely and when all had taken their places, the Political Agent addressed the assemblage to the following effect:—

Chiefs and Gentlemen,

“ You all know we are met here this evening to do honour to Azam Dulerai Raghunathrai Majumdar of this Province. Azam Dulerai entered the service of Government in the year 1847, and is thus a little senior to me; and, after having served in various capacities from Karkun to Sirastedar to the Political Agent down to the year 1866, with zeal and integrity and to the satisfaction of his superiors, he was obliged to resign his appointment under the Agency

in the latter part of 1866 owing to ill health. But he could not long remain idle. In 1868 he was appointed Karbhari of the 2nd class State of Gondal with the approval of the Agency, and in this capacity he served for nearly a year and a half to the satisfaction of all concerned. About this time the post of Daftardar to the Political Agent having fallen vacant, Mr. Dulerai was appointed to that office, wherein he served till November 1878, when on succeeding to his patrimony, on the death of his esteemed father Majumdar Raghunathrai Ghoridas, he resigned the appointment to my great regret.

“ I have known Azam Dulerai and his father Majumdar Raghunathrai from the time I first was officially connected with the province for nearly a quarter of a century, and it is a source of great gratification to me that it has fallen to my lot, on the eve of my surrendering my appointment, to be the medium of presenting the Sanad of the title of Rao Bahadur conferred on

him by His Excellency the Viceroy and Governor-General, together with the shawls sanctioned by the Government of Bombay."

The Political Agent, having then read aloud the Sanad, presented it to Rao Bahadur Dulerai with the shawls with his hearty congratulations and good wishes for the future.

The Rao Bahadur then verbally thanked the Political Agent in a few appropriate terms and his younger son, Mr. Jesukhrail, read the following reply in his behalf:—

Colonel Barton, Chiefs and Gentlemen,

"I am unable to express in appropriate words my feelings of deep-felt gratitude for the honour of the title of Rao Bahadur conferred upon me as a personal distinction by His Excellency the Viceroy and Governor General of India.

'As I fortunately happen to belong to a family of the Majmudars, who, during the time of the Maratha Rule in this Peninsula of Kathiawar and since the advent of the

British Power in this country, have always been regarded as faithful servants both by His Highness the Gaekwar's Government, and the British Power, I respectfully hope you will find that in order to keep up the reputation of my ancestors, which they had duly earned by rendering their faithful services to the Paramount Power from time to time, I was in duty bound to discharge my services with as much zeal and integrity as could be expected from a person in my position.

“If therefore, I have not failed in rendering my services diligently and honestly to the satisfaction of my superiors, still I consider that I have done nothing more than a person in my position ought to have done in discharging the duties devolved upon him; consequently I feel myself highly flattered on the fact of my having been considered as deserving of this high distinction, by the benign Government of India, in recognition of the humble services rendered as a duty,

and I shall always remember this auspicious occasion as the happiest event in my humble life.

“ It is, indeed, a fortunate thing for me that my humble services have been greatly appreciated by my worthy superiors, the former Political Agents of the province, and yourself, Colonel Barton, who had been pleased to recommend for this title being bestowed upon me. To all of them, I feel highly grateful, as also to His Excellency the Governor of Bombay who was pleased to forward the recommendation to the Supreme Government. It is a great satisfaction to me that my services, humble as they are, have been more than amply rewarded by the Government of India, and I earnestly pray to the Almighty Creator to grant that I may prove more worthy of this mark of the Viceregal favour.

“ I shall highly thank you, Colonel Barton, to kindly convey these my humble sentiments of deep gratitude to His Excel-



lency the Governor of Bombay with a request that he would be so pleased as to communicate the same to His Excellency the Viceroy and Governor-General of India with a due expression of my deep-felt gratitude for the honour conferred upon me.

"I respectfully beg to offer to you again, Colonel Barton, my hearty thanks for the kind interest you have evinced in recommending me for the honour, and holding this Darbar on the eve of your departure to present to me personally with your own auspicious hands, the Sanad conferring the grant of the title of "Rao Bahadur" accompanied with robes of additional honour.

"And lastly, but not less do I express my due thanks to all the Chiefs and other gentlemen who have honoured me by their presence in this assembly "

Azam Haridas Viharidas Divan of Junagadh, then read the following address which was prepared and signed by the representatives of the principal States of Kathiawar,

and requested the Political Agent to present the same to Rao Bahadur Dulerai, on behalf of the States:—

[ Translation from Gujrati ]

“ To.

Azam Rao Bahadur Majmudar

Dulerai Raghunathrai Bhai,

Sir,

“ We, the undersigned the ( representatives ) Karbharis and Vakils of the States and Talukas of the Province of Kathiawar, beg leave to present this address in this public Darbar held here to-day, for the purpose of formally conferring on you the title of “ Rao Bahadur ” which the Honourable British Government have been pleased to grant you in recognition of your long and admirable services to that Government, which address you will kindly accept.

“ While you already enjoyed the hereditary and respectable post of the (Gaekwar) Majmudars in this Province, you served too this ( British ) Agency Department under

various Political Officers and in various capacities, during which period we can testify from our own experience to your having behaved faithfully, and honestly and in a virtuous manner.

“ Even the duties of such a responsible post as the ( Agency ) Daftardar you have conducted in a manner suited to the policy of the present time, and, while so doing, as on the one hand you secured the favour of your superiors, so on the other you acquired the good wishes of the representatives of the States and Talukas concerned—a task which, we believe, is by no means easy to perform. We are, however, extremely glad to give utterance to our feelings on this occasion that you have given entire satisfaction to, and secured the goodwill of, each and all by your following the above course.

“ We heartily pray the Almighty God that He may spare you long to enjoy this distinction of Rao Bahadur which has been so gracefully conferred on you in this public

Darbar by our respected Political Agent, Colonel Barton, and that you may continue to co-operate for ever with zeal in the execution of works in which this Province is interested."

*Dated samvat 1939 the 6 th of the dark half of Bhadrapad Saturday (corresponding with) the 22nd September 1883 A. D. Camp, Rajkot.*

Signed Haridas Viharidas on the part of  
Junagad

„ Maganlal Bapubhai on the part of  
Navanagar

„ Santokram Madhavji for Bhavnagar State

„ Madhavji Khetshi for Dhrangadra State

„ Samaldas Vallabhdas for Morvi State

„ Chhabilaram V. Dolatram for Vankaner  
State

„ Shavji Vahalji for Palitana State

„ Mahadev Devchand for Dhrol

„ Hematram Ghela Mehta for Limbdi  
State

„ Motichand Talshi for Rajkot-Sirdhar  
State

- Signed Laxmishankar Jetha Baxi for  
Wadhwan State.
- „ Shavji Vahalji for Jafarabad State
- „ Motilal Ramji for Porbandar State
- „ Fulchand Kamalshi for Than-Lakhtar
- „ Shavji Vahalji for Sayla (State)
- „ Jadvrai Harishankar for Chuda
- „ Anantrai Ranchhodji Vakil, for Vala
- „ Bhagvanji Bholanath for Jasdan
- „ Dulerai Ramji for Khan Shri  
Gazafarkhanji of Bantwa.
- „ Mansihankar V. Dayalji for Lathi Darbar
- „ Madhavji Khetsi for Muli
- „ Gopalji Bhawan for Bajana.
- „ Jagjivan Hemraj for Virpur Kharedi
- „ Shavji Vahalji for Malia Khakhrechi
- „ Hematram Ghela Mehta for Kotda-Sangani
- „ Manishankar Dayalji for Jetpur Share-  
holder Wala Lakhman Mehram
- „ Abhechand Motichand for Wala Surag  
Ganga of Jetpur.
- „ Do, for Wala Kala Devdan of Bilkha  
Jetpur
- „ Shavji Vahalji for Patdi

The Political Agent having complied with the request, Rao Bahadur Dulerai returned in appropriate terms his thanks to the States for the honour they had done to him.

The Chiefs, Officers and others present then congratulated the Rao Bahadur; and the usual distribution of Atar Pausupari and flowers terminated the ceremony.

(Sd.) L. C. Barton

Political Agent

Testimonial of Mr. Jaysukhrui Dulerai  
Mazmudar. (See P. 302).

Jaishukhrui Dulerai lived for some time in the Rajkumar College as Tutor and Adviser to the young Chief of Elol. The task assigned to him was by no means an easy one, but he performed it to my entire satisfaction. And I much regretted that continued ill health at length compelled him to resign the responsible charge. I have the highest opinion of his character. Perhaps

among those who know Kattywar, the fact that he is his father's son, will be the strongest recommendation that can be given him.

Chester Macnaughten  
Principal, Rajkumar College

October 1883.

સંવત ૧૯૩૮ માં જસવંતરાયભાઈ પાલીતાણે નીમાતાં ધી-  
લોલની નોકરીમાંથી જેસુખરાય ખીમરી સખખ કારક થયેલા  
હોય તેણે અમરેલીમાં મજબુદારી ગીરાસનો નીસ્તાર કરવા તથા  
કરજ વી. ની ફેડ કરવા વહીવટ વી. હાથમાં લઈ ૬-૭ વર્ષમાં  
તો તે કામ પાર પાડ્યું હતું-કારણ કે દુલેરાયભાઈએ છેવટ  
એવી આજ્ઞા કરેલી હતી કે દીકરાઓ ! ગમે તેવી મુશીમતી  
વેહીને પણ લેણદારના કરજમાંથી મુક્ત થાજો.

વીનાદરાયને જનોઈ-દુલેરાયનો વૈકુંઠવાસ-શ્રી.

મહારાજ સા. નવસારી પ્રાંતમાં.

સંવત ૧૯૪૦ માં શ્રીમંત મહારાજ સા. ની સ્વારી નવ-  
સારી પ્રાંતમાં પધારી ત્યાં તેમને વસ્તીએ બહુ માન આપ્યું.  
પંડ્યે પણ મહુનાં મુખ દુખ જાતે સાંભળી સર્વના કડયા કર્યા.  
આ રીતે પોતે સર્વ ઉપર પીતા તુલ્ય મહેનત લઈ રક્ષણ કરી  
એ મહીને પાછા વડોદરે પધાર્યા. તદુપરાંત આ સાથે શ્રી. ગાય-  
કવાડ સરકાર તથા નગર વચ્ચે ઓખાની ઉતરાદી તથા ઉગમણી

તરફ ખારા પાણીનું રણ આવેલું છે તેની તકરાર ચાલતી હતી તે બા. તપાસ થઈ ઓખાનું રણ શ્રી. સરકારને તથા નામ. જમ સા. ને અરથો અરથ હતું.

પોસ માસમાં વડોદરાના સરસુખા લક્ષ્મણ જગન્નાથ કા-  
ઠીયાવવાડમાં આવ્યા તે વખતે હરિભાઈને તેની સાથે જવા પો-  
શાક આપી શ્રી. મહારાજ સાહેબે ફરમાવ્યાથી તે પણ ભેગા  
હતા. આ પ્રસંગે દુલેરાયભાઈ અમરેલીમાં હાજર હતા તેને સર-  
સુખા સાહેબે સ્નેહ જતાવી બહુ માન આપ્યું. પછી તેઓ સા.  
ને મજસુંદારને મકાને પાન સોપારી માટે પધરાવ્યાનંતર અમ-  
રેલી પંચમહાલમાં તેઓ ફરવા નીકળ્યા તે વખતે હરિભાઈ તથા  
જેસુખરાય દરેક મુકામે સાથે હતા તથા દરેક કામમાં હાજર  
રહેતા. આ સમયે હરિભાઈની અતિ આખર અને જમાવટ જો-  
વામાં આવતી અને દરેક વખતે તેની સલાહ લેવાતી. પછી સર-  
સુખા સા. જુનાગઢ આવ્યા ત્યારે ખુદા. બહાદુરખાનનું નવાબ  
સાહેબે તેને ઘણા આદર સાથે કચેરી ભરી મુલાકાતનું માન  
આપી બહુ સારી ગરદાસ્ત કીધી હતી. જુનાગઢથી તેઓ સા.  
વડોદરે રવાના થયા અને હરિભાઈ અઢી વર્ષથી વડોદરે હતા તે  
રજા લઈ ઘર આગળ રોકાયા. સરસુખા સા. નું મુકામ કોડીનાર  
હતું ત્યાં તેને વડોદરેથી ખબર આવેલા કે લોડ રીપને શ્રી.  
સરકારની ગીર સખધે અપીલ કાઢી નાંખી છે.

ચૈત્ર માસમાં જેસુખરાયના પુત્ર કિનોદરાયને ખરબર ઓઢો.  
કુટુંબ જમણુવરો વી. ધામધુમથી જનોઈ દીધું તથા જસવંત-  
રાયતી સૌ. વહુને સીમંત હોવાથી જેદ માસમાં તે સમારંભ



પણ નાગરી નાત-કુટુંબ જન્મણુવારો વીગેરે વિધીથી ઉદ્ધેશ્યાનંતર આસુ સુદ ૧૨ ના રોજ જસવંતરાયનાં સૌ. વહુને પુત્રી અવતરતાં તેનું નામ સગુણ રાખ્યું.

આ સાથે ભાવનરમાં દીવાન શામલદાસ પ્રમાણુદદાસ ગુજરતાં તેની જઓએ, તેના પુત્ર વિહલદાસ દીવાન નીમાયા તથા ગોંડળના દાકેરશ્રી ભગવતસિંહજીને સ્વતંત્ર અખત્યાર મળ્યો. વળી શ્રોડ રીપન ગવર્નરે જનરલે સુધારા ખાતું જેને લોકલ સેફ્ટ ગવર્મેન્ટ કે સ્થાનીક સ્વરાજ્ય કહે છે તે વરતીને આપ્યું.

આ વર્ષના વૈશાક મહીનેથી દુલેરાયભાઈને અન્ન માથેથી રૂગી ઉઠી ગઈ, શરીર પીણું પડતું ગયું ને પેટ વધી ગયું તે સંબંધે ડાક્ટર બાબાજીની તખીખી સલાહ લેતાં તેને મત થયો કે જોદરનો રોગ છે. પછી તેની દવા કરતાં પણ જ્યારે આરામ ન થયો ત્યારે નામ. જમ સા. ની રજા લઈ પ્રખ્યાત વૈદ્યરાજ ઝંડુ ભટજીને તોડાવતાં જેઠ માસમાં તે આવ્યા. તેણે પણ જોદર કહી દવા શરૂ કરી. પછી અપાડ મહીને જેસુખરાયને સાથે લઈ દુલેરાયભાઈ રાજકોટ ગયા અને જે ક ઝં ભટજી સ્થાવરતાથી રાજકોટ રહી દવા કરતા તેો પણ પથેથી સોજા થતા આવ્યા તે ઠેક છાતી સુધી શરીર સોજામય થઈ ગયું. આવી સ્થિતિ છતાં પડે એ ટંક નહાઈ, દેવદર્શને જાતા તથા પ્રભુના પાદ, સ્તુતિ, ધ્યાન તથા શ્રીમત્ ભાગવત અને ગીતાજના શ્રવણમાં કાળ ગાળતાં જરા પણ દરદની વ્યાધી પણ કારતા નહિ, અને પછી દર્દ વધી જવાથી આસુ માસથી તે બહાર ફરવા નીકળતા તે પણ બંધ થયું તેો પણ ઘરમાં નહાવું.

ધોવું, ભગવત સંબંધી ચર્ચા વી. આહનિક ચાલુ હતું. આ વખતે પાલીતાણેથી જસવંતનાય, જુનાગઢથી હરિભાઈ તથા ભાણેજ પથુભાઈ વીગેરે તળીયત જેવા તથા સારવાર વીગેરે માટે જેસુખરાયની મદદમાં આવીને રહ્યા. આ પ્રમાણે ચાલતાં સંવત ૧૯૪૧ ના કાર્તિક સુદ ૧૩-૧૪ સુધી દર્દને લઈ તેને ખડાંગ જેસી રહી ઉજ્જગરો થતો તેમાં પણ દરેક ક્ષણ તેને પ્રભુનું રટણ તો જારી હતું. પંદરેક દીવસ અગાઉ પોતે ગૌદાન અષ્ટ મહા દાન વીગેરે યથાવિધિ કર્યાં હતાં. છેવટ કાર્તિક સુદ ૧૫ ના રોજ અપોરે આંખ વીંચી પથારીમાં શાંત બેઠેલા ત્યાં જેસુખરાયે જ-રાક તેનો પગ હલાવી જોતાં પોતે બોલ્યા કે “ધ્યાન ચુકાવોમાં” એટલે જેસુખરાયે પુછ્યું કે શેતું ધ્યાન ! ત્યારે “શ્રીનાં નિત્ય દર્શનનું” એમ કહી પોતે કલાક દોઢ કલાક પાછા ધ્યાન ધરતા શાંત બેસી રહ્યા પછી બોલ્યા કે હવે મને સુવારો એટલે સુવારતાં, મ્હોમાંથી પાણીનો ડાગજો નીકળ્યો. એવી સ્થિતિ જોઈ તેને સ્નાન કરાવી, ધોતીયું જનોઈ કંડી બદલાવી, ભુખી ઉપર જાણુદઈ, દર્ભ પાથરી તે ઉપર સૌએ સુવાર્યા તથા ગંગાજી અને દ્વારકાનાથજીનું ચર્ણામૃત તેના મ્હોમાં મુકવા લાગ્યા. એ પ્રા-પાંચ મીનીટ કર્યા બાદ તેનું મ્હોં ખીડાઈ બેએ આંખ ઉઘડી, તે વખતે આંખમાં અપાર તેજની લ્યોતી સહુના જોવામાં આવી. પછી તેની આંખ વીચાતાં સહુએ લૌકીક વ્યવહાર કર્યો. આ રીતે ચાતુર્માસ પુરણ થયે શ્રી. ડાકરનાથજીના પાટોત્સવને માંગ-લીક દીવસે, દીવસના બાર ઉપર બે બજે દુલેરાયભાઈએ દેડ ઝોડી વૈકુંઠવાસ કર્યો.

દુલેરાયભાઈના મરણના ખબર સાંભળી પોલી. એજન્ટ વેસ્ટ સાહેબે દીલગીરી દર્શાવનાર એક નોટીફિકેશન એજન્સી એજન્ટમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

Notification No. 41 of 1884.

The Political Agent announces with much regret the death of Rao Bahadur Dulerai Raghunathrai at the somewhat advanced age of 57 years.

From the year 1847 to 1878 this official was in the service of the Agency in which he rose to the rank of Daftardar. On the death of his father he succeeded to the hereditary office of Majmudar on the part of His Highness the Gaekwar. For his services he received from the British Government the title of Rao Bahadur, the Sanad conferring which was given to him in public Darbar in September 1883.

During the long period of his services, Rao Bahadur Dulerai always enjoyed the respect and confidence of the various officers who have administered the Province for his integrity and the zeal and loyalty with which

he performed his duties. His death is lamented by all classes.

Kathiawar Political Agency, Rajkot 13th November 1884	}	(3d.) Edward W. West Lieut-Colonel Political Agent.
---	---	---

દુલેરાયભાઈ સંવત ૧૯૦૩/સને ૧૮૪૭ માં બ્રીટીશ સરકારની નોકરીમાં દાખલ થયા અને સંવત ૧૯૨૧/સને ૧૮૬૫ માં રાજનામું દીધું. આ અરવાની અંદર તેણે હુશીઆરી, ચાલાકી, પ્રમાણીકતા અને નીતિથી જે નોકરીઓ કરી તેથી એજંસીના સર્વ ઇંગ્રેજ અધીકારીઓ દુલેરાયભાઈને નીમકહવાલ તથા વજનદાર પુરૂષ ગણતા હતા એમ-ટ્રાંગ સા., યુટાંક સા., શોર્ટ સા., ગાર સા., ફારગસ સા., કીટીંગ સા., આંડરસન સા., તથા બાર્ટન સા. વીગેરે સાહેબ લોકોએ પોતાનાં સરકારી કામમાં તેમજ સરકારી રીપોર્ટોમાં તેની પ્રશંસા કરી પોતાના દીવના ખરેખરા વિચારો જણાવેલા છે તેથી-માનુષ પડી આવે છે.

દુલેરાયભાઈએ રાજનામું આપ્યા બાદ લાંબા સમયે તેને રાજકોટના મેનેજરની જગ્યા દેવા કંઈ તથા ભુજથી શોર્ટ સાહેબે ત્યાંની દફતરદારી દેવા લખી મોકલ્યું તેમજ કોટીંગ સાહેબે ગોંડલનો કારભાર પહેલીવાર દેવા માંડ્યો-તે સર્વેની દુલેરાયભાઈએ પૈસાનો લોભ કે સત્તાનો મોહ ન રાખતાં સાફ ના પાડી અને બીજાવાર જ્યારે ગોંડલનો કારભાર ખાલી પડ્યો ત્યારે

એકમેર દાકાર સા. તથા બીજા બાબુ એજંસી એ અન્નેના વિશ્વાસુ તરીકે તેને આગ્રહ સાથે દયાણુ થવાથીજ તેણે તે સ્વીકારેલો. ત્યારબાદ સંવત ૧૯૩૬ માં કાકીયાવાડમાં પ્રથમ દરજ્જે ધરાવનાર જુનાગઢ જેવી રીયાસતની દીવાનગીરી સ્વીકારવા કહેણું આવેલું તે પણ તેણે સાભાર નકાચું હતું.

દુલેરાયભાઈની ખાનદાનીયતથી કીટીંગ સા. વીગેરે ઇંગ્રેજ સરદારો તેને ઘણું માન દેતા તથા મોહોબત રાખતા—તે એટલે સુધી કે દુલેરાયભાઈ નોકરીનું રાજીનામું દઈ છુટા થયેલ છતાં પોતા પાસેજ રાખી જાણે કે હજી તેઓ સરકાર ચાકરીમાં હોય તેમ તેના હથુ કામ લેતા. આનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો—તેઓ રાજીનામું આપી સંવત ૧૯૨૧ માં નોકરીમાંથી ફારક થયેલ છતાં સં. ૧૯૨૬ માં દફતરદારની એટલે કે કાકીયાવાડ એજંસીના અતિ ભરૂસાના અંગીમાણુસનેજ અપાય તેવી ઉંચામાં ઉંચી પાયરીની માનવંતી જગ્યોએ તેમની નીમનોક સરકારે કરી-તેજ છે.

ગોંડળ સ્ટેટના કારભારી તરીકેની ફક્ત એક વર્ષની કાર-કીર્દી દરમ્યાન તેણે વસ્તીનું હેત તથા લાગણી એવાં મેળવી લીધાં હતાં કે જેને લીધે વસ્તીએ તેને ખાસ માનપત્ર પોલી. એજંટના મુઆરક હસ્તે એનાયત કરેલું એ હકીકત પણ દુલેરાયભાઈની મુત્સદીગીરી તેમજ ન્યાયી વર્તનનું સુચન કરે છે.

કાકીયાવાડમાં નાનાં મોટાં ઘણાં સંસ્થાનો હોય દુલેરાયભાઈની ૮ વર્ષની દફતરદાર તરીકેની કારકીર્દી દરમ્યાનમાં અરસ

પરસ એક બીજાં રાજ્ય વચ્ચે ગામ ગોઠ, શેઠા, સીમાડા વી.  
અનેક પ્રકારની તકરારો ઉઠે તે સ્વાભાવીક છે તથા આવે પ્ર-  
સંગે ખાનગી રાહે હમરો રૂપીયાંની બક્ષીસ લેવા દુલેરાયભાઈને  
આગ્રહ પુર્વક દયાણુ પણ થતું છતાં લખતાં મંગરૂરી ઉપત્તે છે  
કે દુલેરાયભાઈનો એક એવો નીયમ હતો કે પરનીંદા કરવી  
નહીં તથા પરસ્ત્રી અને પરદ્રવ્ય તરફ દ્રષ્ટી નાંખવી નહિ જેથી  
તેણે એક પાઠ પણ ચાલુકની પોતાના પગાર ઉપરાંત  
ક્યાંઈથી લીધી નથી અને તેથીજ તેના વિશે કહેણી રહી ગઈ  
છે કે—

શેર બટેરાં શાખમેં અવર કરે અન્યાય,  
લાખ રૂપીયા દેતહીં ડગે ન દુલેરાય.

ઇતિશમ.



## પરિશિષ્ટ.

૬૧. રઘુનાથરાયભાઈ વી ઉપર આવેલ  
પત્રોમાંથી વાનગી.

રજવાડા.

સ્વસ્તીશ્રી અમરેલી રથાને શકલગુણ નીધાન સરવ શુભઉપ  
મા લાએક મહેતાશ્રી રઘુનાથરાએ ગવરીદાસ તથા મેતા વરજ-  
દાસ રંગીદાસ શ્રી લાવનગરથી લા. રાએલશ્રી વજેસંઘજી  
તથા કુંવર લાવસંઘજીના સમરામ વાંચવા જત અત્ર લેલાઈ છે  
તમારી લેલાઈના કાગળ લખવા.....કુંવરજી દાજીરાજના વ-  
ધાવાના રા. ૨૫૦)...મોકલા તે પોતા છે. તમે દરખાસ્તના  
ખેરખા છે અસલશ્રી તમારા હર સાથે ધરાઓ છે તેજ  
પરમાણે રાખવું. મેતા વરજદાસ વડેદરેથી આવે તારે આંહી  
મળીને જાએ છ રીતે વડેદરે લખવું. કાગળ સમાચાર કામકાજ  
દરખાસ્ત પોતાનો જાણી લખવું...સં. ૧૮૯૩ ના મહા ૧૬ ૫

સ્વસ્તી શ્રી અમરેલી માહાશુભસ્થાને શકલગુણ નીધાન સરવ  
શુભઉપમા લાએક મેતા શ્રી રઘુનાથરાએ ગવરીદાસ શ્રી લાવ-  
નગર બંદરથી લા. રાએલશ્રી વીજેસંઘજી તથા કુંવર લાવસંઘ-  
જીના સમરામ વાંચવા.....આંહીથી જે કેવાનું તે શા. નથુ વેજાને  
કહું છે તે તમને વાકફ કરશે માટે તે કામનો બંદોબસ્ત થાએ  
તેમાં થટે તે રીતે પ્રીઆશ કરી દરખાસ્તને સમાસ થાએ તે રીતે

કરશે તમે દરબારના ખેરખા છે તે તમથી મહેનત  
થાશે તે કરશે. આંહી ખીજ શાહુકારના કોટાની વાત ચાલે  
છે પણ રાજશ્રી ગોપાળરાવ મૈરાળના પંડની ચાહેના છે વાસ્તે  
એ કામ વીશે મહેનત કરી નથુને ખુલાસો આપવો.....સં.  
૧૮૯૮ ના ચૈતર વદ ૧૪

— — —

સ્વસ્તી શ્રી અમરેલી સંઘાને શકલગુણ નીધાન સરવ શુભ  
ઉપમા લાએક મેહેતાશ્રી રૂઢનાથરાએ જૌરીદાસ તથા મેહેતાશ્રી  
વરજદાસ રંગીલદાસ શ્રી લાવનગર બંદરથી લા. રાઓલશ્રી  
વજ્રેશંકર તથા કુવરશ્રી અખેરાજીના રામરામ...તમે બંદરી  
ચારખાનીના થાન ૨ તથા જસતનો પીઆસો રૂપે ઘડી જડેલ  
તથા અંગીઠી ૨ તથા શુરાઈ નંગ ૧ એ પ્રા. મોકલું તે...પોતું  
છે નવ અખતરાની જતશ તેથી...પસંદ આવી છે...  
મેતા રૂઢનાથરાઅની ઘણા વરસ થયા મુલાકાત થઈ  
નથી વાશતે સાહેબની સવારી આવેથી અગર અવકાશ લાવી  
તમારે બને ભાઈને જરૂર આંહી મળવા સાડ આપવું  
એ વિષે ફરી લખવું પડે તે ન કરવું જરૂર મળવા સાડ આપવું  
.....સં. ૧૯૦૪ ના વૈશાખ સુદ ૨

— — —

સ્વસ્તીશ્રી હરણગઢ માહાશુભસ્થાને શકલગુણગુણ સરવ  
શુભઉપમા બેગ ભાઈશ્રી રૂઢનાથરાએ તથા કન્યાશ્રી ગવરી-  
દાસ એતાનશ્રી પોરખંદરશ્રી લખાવંત રાણાશ્રી વિક્રમાતજના  
રામરામ જત આંહી શ્રી દેવારકાનાથજીને પ્રતાપે કુશળ છે.  
આપની કુશળતા લખવી...તમે કાગળ પ્રથમ લખેલ તેમાં તમ



## વડોદરા.

મહેરબાન મુખલીસાંન આજમ રઘુનાથરાએ તા. કલાણરાય  
ગવરીદાસ મજમુંદાર.....અજદીલ એખલાસ મીર સરફરા-  
જઅલી મુ. કીલે અમરેલી બાદે અજસલામ આંકે આંહી ખેરી-  
યત છે તમારી ખેર ખુશી લખવી.....તમારા યુજરગ ગવ  
રીદાસભાઈ તાં રંગીલદાસભાઈથી અમારે દોસ્તી ઘર-  
વટ આલી આવતાં તમારી જે બરદાસ્ત જે બની આવે  
તે થોડી છે...તમે સરવ વાતે લાગ્યક છે...દીગર તમને  
પ્રસત આવે તે વખત...તમારે આંહી આવવું તમને મલવાની  
ચાહત ઘણી છે બ્યાદે ખેરીયત મીતી ચૈત્ર સુદ ૧૨ બુધવાર  
સા. ૧૯૦૫

રાજશ્રીયા વિરાજત રાજમાન્ય રાજેશ્રી રઘુનાથરાયજી વ  
દ્વજલાલભાઈ સ્વામીએ સેવેશી પોખ્ય ભાસ્કરરાવ વિઠલ સા.  
પ્રા. વિનંતી ઉપરી થેથીલ કુશળતા માર્ગશીર્ષ વા. ૧૪ પાવેતો  
યથારથીત અસે વિશેષ.....તુમ્હી આપત્યા કડીલ કુશળ વત  
કળવીત બવે યાનંતર મોજે પીપળવે થેથીલ વ મોજે રાજકોટ  
પ્રા. દમનગર થેથીલ સીમાડયા સંબંધી ટંટા આહે...યાવીરી...  
પુઠયે સીમાડયાયા ટંટા ન ચાલે આસા બંદુબસ્ત કરૂન  
ચાયા..... ત્યા વીસી તુમ્હાં કરોન મદદગીરી હોત  
આસાવી થે વીસી વિસ્તારે કાય આહાવે-કળાવે બહુત કાય  
લોહીજ્યે એ વિનંતી.

રાજશ્રીયા વિરાજીત રાજમાન્ય રા. વૃજલાલભાઈ વ. રઘુ-  
નાથરાયભાઈ સેવેસી-ધોબ્ય ગોપાળરાવ મ્હેરાળ સા. નમસ્કાર  
વિનંતી થેથીલ કુશળતા ચૈત્ર વદી ૮ રવીવાર પાવે તો મુકામ  
અડોદે થેથે યથારથીત અસો વિશેષ.....કાઠીયાવાડ પ્રાંતી...  
કાય કાંરણની, કોણુતે મુકામે, કોણુચે વિચ્ચારે હા ઠરાવે ઝાલા  
ચાચી હકીકત તુમહાંસ માહીત યા કામાચી અસેલ ત્યાચા  
કચા મજકુર સમજલા પાહીજે થે વીશી સરકાર આજ્ઞા  
ઝાલી આહે. યા સાટી કોણુસ નકળતાં યા વીશીચી માહીતી  
તા. લી. પાહવાવી...હે વિનંતી.....

### હાલાર તથા કંછના કારભારી સા.

સ્વસ્તી શ્રી અમરેલી માહાશુભસ્થાને પુનરાધે તમોતમ પરમ  
પુજ અરચનીઆન્ય સકળ ગુણુ જાંણુ શરવ શુભ ઉપમા લા-  
એક રાજમાન રાજેશ્રી ભાઈશ્રી રઘુનાથરાએ ગૌરીદાસ શ્રી ભુજ  
નગરથી લા. મેતા લખમીદાસ વલભજી...હાલવણા રાજયાં  
તમારો કાગળ મુદ્દલ નથી તે ન રાખવું કૃપા કરી શીક્ષા  
પત્ર લેખી સંભાળ લેતાં રેવું. મારે તો તીરથ રૂપીએ  
વૈકુંઠવાસ કરતાં આપના પંડથી તેજ ખરોખર લાહો  
લેવો ધારલ મારે હુંને વીસારી ન મુકવો ને આંહી ભાઈશ્રીની  
લાજ તેજ આપનો પંડ છો તે લેખી શું દેખાડું...કૃપા રાખ  
વી જુદાઠ ન જાણવી-આ ઘર પોતાનું જાણી કામ સેવા  
લખવી મારે તો તમો સ્વરગવાસી ખરોખર છો...વળતા પત્ર  
લખવા અઠતર સુદ ૧૪ ભોમે સંવત ૧૯૦૭ ના વર્ષ.

સ્વસ્તી શ્રી જીરણગઢ મહાશુભસ્થાને પુજરાધે તમેતમ પરમ  
 પુજ અરચનીઆન્ય શકલગુણ જાણુ સરવ શુભઉપમા લાગ્યક  
 રાજમાન રાજેશ્રી રૂઢનાથરાય ગૌરીદાસ શ્રી ભુજનગરથી મેતા  
 લખમીદાસ વલભજી...તમારો...શ્રી બેટથી...વખલ આગ્યો  
 તે પોતો વાંચી સમાચાર જાણુ તેમાં હાત્ર આપથી ઘણા દેવ-  
 સથા કાગળ નથી લખાણો તે જાગત લખ્યું તે વાત શાચી છે  
 પણ તે વાત માફ રાખી આપે વડીલપણું વેચારી પત્ર લ-  
 ખ્યો એ ઠેકાણે મારા ઉપર વધારે કૃપા શું સમજો (સં-  
 ભવે) !...જાકી શ્રી દેવચારકાંનાથજી નીજ મંદીરમાં પ-  
 ધારી દરશન આપ્યાં હ મોટા ઓછાએ થયો, તે નોતું,  
 ત્યાંસુધી તો આપણે રેવું સરવનું જીવવું વૃથા હતું જાકી વરત-  
 માન સરવ કુશળ છે ત્યાંના નવલ વરતમાન હોએ તે લખી  
 સંભાળ લેતા રેવું મારે તો આપ મુરખી છો...અઘતર સુદ ૭  
 શુક્રે સંવત ૧૯૧૭

સ્વસ્તી શ્રી અમરેલી સ્થાને સકળગુણ નીધાન સરવ શુભ  
 ઉપમા વિરાજમાન ભાષથી રૂઢનાથરાય ગવરીદાસ નવાનગરથી  
 લી. મોતીરામ શામળજીના સા. વાંચજો અત્ર કુશળ છે ત-  
 મારી કુશળતા લખવી...કાગળ તમારો...પોતો...તમારો પંડ  
 મારે રાજશ્રી ગવરીદાસ તા. રંગીલદાસને ઠેકાણે છે. તમારો  
 પંડ ઘણું લાગ્યક મોટી સમજણવાળો ને ચિવેકી છે. ન-  
 જર ફેરવી જોઈં છઈં ત્યાં તમારે ત્રાજવે બીજા દોષને  
 બેસારીએ તેમ નથી. વધારે લખું તો વખાણુ લખા જેવું

લાગે એટલે લખું નથી ગાડી તમે ઉતમ છો પ્રભુ તમને  
દોલત શર્ધત ચરંજીવ રાખે...સં. ૧૯૧૩ ના પોસ વદ ૧૧  
મોતીના સા.

સ્વસ્તીશ્રી દેવ દ્વારકાં માહા શુભસ્થાને પુનરાધે તમોતમ  
પરમ પુજ અરચનીઆન શક્ત ગુણ જાણુ સરવ શુભોપમા  
વીરાજમાન રાજમાન રાજેશ્રી ભાષ્ટ્રી પ રધુનાથરાએ ગવરીદા-  
સની સેવામાં શ્રી નવાનગરથી વિનંતી ત્રિકમદાસ વી. કાનજી-  
ના ડંડવરત.....આહીનો કારભાર શેઠ ભગવાનજીનો તે આજ  
આશરે પંતર દીવસ થયા મોકુફ થાતાં.....જમ સાહેબે મેર-  
યાની કરી હુંને કારભાર સોંપવાની વાત ચલાવી પણ મેં ખા-  
વંદ મોસુફને અરજ કરી જે મારે કારભારનો મતવ્રખ ન મળે  
.....એ રીતે દશઆર દીવસ સુધી કટલીક પરસ્પર જકર  
ચાલી તેથી ભાષ્ટ્રી વૃજદાસભાઈની સલાહ મગાવી  
પણ તેનો જવાબ હજી સુધી આવ્યામાં નહિ ને કાલ કારતક સુદ  
(વદી!) ૮ શનીવારને દીવસ હુંને હજુરમાં તેડાવી.....મેરયાની  
કરી અમને પોશાક આપી આંહીનો કારભાર સોંપો છે  
એટલે ધણીના કહાથી જરૂર થાતાં કારભાર કરવો ગળામાં ઘાલો  
છે તે આપને રોશન થાવા લખું છે પણ સરવ વાતની વાર  
ફેર કરી રસ્તો ચલાવવો તે તમારા હાથમાં છે તે વા-  
તનો અમારે સંપુરણ ભરોસો છે એટલે વીસ્તારી વીગત-  
વાર લખું નથી...જુદાઈ ન જાણવી...સં. ૧૯૦૫ ના કારતક  
વદ(સુદ!) ૯ રવીર...વિનંતી ત્રિકમદાસ વી. કાહાનજીના ડંડવત.

સ્વસ્તી શ્રી જીરણુગઢ સ્થાને સકલ ગુણ જાણ સરવ શુભ  
ઉપમા વિરાજીત રાજમાન રાજશ્રી ભાષ્ટ્રશ્રી પ રૂઢનાથરાય  
ગવરીદાસ શ્રી નવાનગરથી લી. ભગવાનજી કરમસીના જેમા-  
રાજ વાંચવા...તમારો કાગળ...પોહોતો તેમાં.....ભટ વીઠ-  
લજીને તાંહાં મોકલવા લખું તે હાલ ભટજીનું આંહી  
જરૂરી કામ તોપણ આપના લખાઈ પુદાવંત જામશીના  
હજીરમાં આપની દુરનશ કઈ અરજ કરી તેને રજા મ-  
પાવી.....ભટજીને આપની પસે મોકલા છે.....આપને તથા  
કલાણરાએભાઈના શરીરને આરામ થયાના ખુશ ખબર લખશે  
તારે અમારા દીલને ખુશી થાવાની...શા. ૧૯૧૭ ના વૈશાક  
સુદ ૨ લા. ભગવાનજી કરમસીના જેમાહારાજ.....મારે આપ  
ધણી વાત છે.

વિવેક વિનય સંપન્ન ચી. ભાષ્ટ્ર શ્રી રૂઢનાથરાય વી. ગવ-  
રીદાસ પ્રત્યે કીલે રાજ્યકોટથી શા. વાસણજી હીંધરજીના  
શુધ્ધતંકરણ આશીર્વાદ વિશેશે વિનય પત્ર તમારો.....પ્રાપ્ત  
થોયો વાંચી વ્રતાંત જાણા. તમારી બુધી નીપુણતાના વચન વાંચ  
વેથી અતિ સંતોષ વૃદ્ધી થૈ. પ્રભુ તમને મુરખીના સાયામાં ચી-  
રાઉ સુખી નાજે...આજ...રાત્રીએ તી. નાજેશ્રી રંગીલદાસશ્રી  
ગોમતી સ્થાને કૃષ્ણનું નીરખવું તે મને રથે અત્રથી રવાના થા-  
નાર...દેશકાલ વ્યવસ્થા તો પ્રસીદ્ધ છે...નિરતર તમને દ્રષ્ટી  
એ જોઈ નેત્ર સંતોષ થાજે તાવત કુશળવ્રતાત લખવેથી સં-  
તોષ...શા. ૧૮૮૪ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧૩...ચી. રણજોડજીના નમા.

શક્તિગુણ તીર્થાન ચૌદ વિદ્યા ગુણગણ સરવ શુભ ઉપમા  
વીરાજમાન મુરખી શ્રી પ રથનાથરાયભાષ શ્રી નવાનગરથી વિ-  
નંતી સેવક દુલસજી મુળશંકરના ડંડવત ...અમે...વદ ૧ યુધ  
યારે આંહી આવા ને ગોદાવરી ગૌતમી ગંગાના જળથી દુવારકાં-  
ધીશં વીગેરેનું ચરણ પુજન કરી તરત વળવાનો વીચાર પણ...  
ખુદાવંદ જમશ્રીએ રજ નાખી તેથી પ્રભુ ધજા હાથ દરશન  
દેવાની નધ એવું સમજી આપ તાહાં છો ધ પુરો સંતોષ માની  
આંહીથી...લોટી મોકલી છે તે શ્રી દુવારકાંધિસ વજેરેનું  
ચરણ પુજન કરી તે લોટી અરપણ કરશે તેહ રોજ  
શ્રી ઠાકોરજીની સેવામાં દામ આવે.....અમે ગૌતમી ગં-  
ગાનું તીરથસ્નાન તા. પંચવટીમાં શ્રી રથનાથજી તા. સીતાજીનાં  
દરશન તા. શ્રી ત્ર્યંબકેશ્વરનાં દરશન તા. શ્રી પુંડરીનાથનું  
પુજન દર્શન તા. તાહાં ચંદ્રભાગા માહા તીરથનું સ્નાન વીગેરે  
...અગન...વાણ તા. અગનગાડીની મદતથી ટુંકી મુદતમાં  
કરી આવા તેની વીગત લખી જાય એટલી નહિ તેથી આપનાં  
દરશન થામે તારે નીવેદન કરશું.....વળતો પત્ર સેવા શીક્ષા  
લખજો કૃપા રાખો છો તેથી અધીક રાખજો શા. ૧૬૧૭ ના  
કાગણ વદ ૩ શુકર રાતે

ભાવનગર તથા સોરઠનાં કારભારી તથા ગૃહસ્થો.

સ્વસ્તી શ્રી રાજકોટ માહાશુભસ્થાને સકલ ઉત્તમ ગુણગા-  
શરવ ગુણઉપમા વિરાજત રાજશ્રી ભાષ રથનાથરાય ગવરીદા

રવાદ વાંચજો. લી. શા. પરમાનંદદાસ રણછોડદાસના અનેક આસરવાદ ઉપર લખાથી જાણવું મીતી.

---

સ્વસ્તી શ્રી અમરેલી માહાશુભસ્થાને શકલ ઉત્તમ ગુણગુણ અનેક શુભ ઉપમા વિરાજીત ભાષશ્રી રૂઢનાથરાય ગવરીદાસ તથા ભાષશ્રી વૃજદાસ રંગીવદાસ-શ્રી ભાવનગરથી લા. શા. પરમાનંદદાસ રણછોડદાસના અનેક આશીરવાદ વાંચવા. જત અત્ર કુશળ છે તમારી કુશળતાનો કાગળ...આવો. વાંચી પરમ સંતોશ થઓ ને ચી બાપુ તથા ગખસી તુલસીદાસ અમરેલી પોતાનું ઘર જાણી ખે દીવસ આવી ગયા આશરે લખું ને સુતરનો તાર ન અપાણો...વગેરે લખું તેનું જાણવું જે...તમારી પાસેથી એનો ( બાપુનો ) માગી લીધાનો હક છે ને વધુ પગ ભરવો કે અંતર લાવવો એવું નથી.....તમારા પંડને ઈશ્વરે લાયાકાત તથા મુજનતા આપી છે .... ઈશ્વરબા અધિકાર સલામત રાખે એ અંતરકરણથી આશરવાદ જાણવો ને...શ્રી ભગવતીદાસ આશરે લખું તે જાણું ને ચી. મજકુર સુદ ૩ ને...હવાફેર કરવા આંહી આવેલ છે.....કુશળ પત્ર લખતા રહેવું. કશી વાતે અંતર નથી ને ઈશ્વર નાખનાર નહિ તે જાણવું...સંવત ૧૯૦૩ ના કારતક સુદ ૪ ને રનેઉ...

---

શ્રી રાજકોટ શુભસ્થાને શકલ ઉત્તમ ગુણગુણ સરવ શુભ ઉપમા વીરાજીતભાષશ્રી રૂઢનાથરાય ગવરીદાસ તથા ભાષવૃજદાસ રંગીવદાસ તથા ભાષ કલાણુરાય ગવરીદાસ-શ્રી ભાવનગરથી

તથા ભાઈ વ્રજદાસ રંગીવદાસ શ્રી ભાવનગરથી લી. શુભચિંતક  
 દેસાઈ વિઠ્ઠલજી સોમજી તથા પરમાણુંદાસ રણછોડદાસના આ-  
 શીરવાદ વાંચવા...તમારી કુશળતાનો પત્ર...આવો તે પોહોતો  
 ...જુનાગઢમાં મેહેતા શ્રી માણકલાલના ઘરમાંથી ખાતર પડાવી  
 માલ ચોરાવો એ હીણા કામમાં મહેતા જીતરામ વીગેરે શરીક  
 ને એ ખોટી પ્રાંપંચી ચોરીને નીમીતે તમારી કાઠીએ દેક મુકી,  
 જોતાં વાત ઘણી અઘટીત થઈ...તેહની શીક્ષા નાગરી નાતને  
 આપવી જોઈએ એ વાત ઠીક ધારી છે...તમારા ઘરથી અ-  
 મારે કશીવાતે અંતર જેવું નથી ને તમારે પણ ન  
 રાખવું...દીવાન વાલાએ પ્રથમ ઘણું સહસા અઘટીત કામ  
 કામ કરું ને તે બાંધત દેશાવરે એનો ઉપવાદ મુકો...તેમની  
 ( ગવરીદાસ તથા રંગીવદાસની ) પુનાઈથી તમે સુપ્રજ સરવ  
 વાતે છો ને ઈશ્વરે લીઆકત ઘણી રૂડી આપી છે...હાલ  
 આ નીમત ધાઈ છે તે પણ ઠીક ધાઈ છે માટે...જીતરામ વીગે  
 રને ઉપવાદ મુકી તમે ધરમ પક્ષમાં રહીને દીવાન વીગે  
 રેથી નોખા થયા હસો...તમારી ભેળાં ધરમ પક્ષમાં કેટલાં  
 ઘર નાગરનાં તથા કેટલા બ્રામણનાં ભળાં છે તેના સમાચાર  
 વીગતસર લખવા. દેશાવર તો સદાએ ધરમ પક્ષ ભેળા હોય  
 અને ધરમ પક્ષ ભેળા રહેશે ને ધરમ પક્ષની પુષ્ટી રાખશે ને  
 અમારે તમારે તો નાતપક્ષે તથા ઘરદાવે ઉભે પક્ષે એ-  
 કતા છે તે લખી જણાવે કાંઈ વિશેષ નથી...તમે ધરમ  
 પક્ષમાં રહી ઉપવાદીથી નોખા પડા હશે...સંવત ૧૮૯૫ ના  
 જ્યેષ્ઠ ખીજ વદ ૧૦ શનેઉ લા. દેસાઈ વીઠ્ઠલજી સોમજી આશી-



લખવામાં આવશે . વિનંતી સેવક ગંગા ઉદ્દેશંકર તથા સંતોષ-  
રામ સેવકરામના સાષ્ટાંગ પ્રણામ ઉપર લખ્યેથી વિદીત થાશે  
કૃપા છે તેવી રાખી કામ સેવા લખાવશે એ વિનંતી મીતી પોપ  
સુદ ૧૩ રવીવાર વી. સેવક સવાઈલાલ તથા વજેશંકરના  
પ્રણામ કબુલ થાય.

સ્વસ્ત શ્રી અમરેલી સુથાને શો. ચી. રાજેશ્રી રઘુનાથરાયે  
ગૌરીદાસની ચી. હોળે શ્રી અમરાપોરથી શુા. માણુકલાલ ત્રી-  
કમદાસનો શુા. આ. છે. ચી દુલેરાયેને પુત્ર થયો તેથી  
ખુશી થણી થૈ ઇશ્વરે પોતાની વડાઈ સામું જોડું. ૧ દીકરો  
તેને દીકરો કાંઈથી એતો કેવલ શ્રીનો અનુગ્રહે જાણવો તમે  
ઉછાહ કીધો વધામણીઆને પાવડી શેણું તા. કો. ૩૦૦) આપી  
તે ઘટતું હતું...વચે ૧ રાત ૩૫૩ થૈ જશું માહા સુદ ૧૫ ચી.  
શામળદાસ રેવાશંકરને સા.....પીતમલાલ દુલભજીનો  
શા. નમા. ભાઈ દુલેરાયને પુત્ર થો તે સાંભળી અતિ ખુશી થઈ  
થઈ શ્રી ઉપર તમારો પુરણ આશરો તે તમને સુખ દેખાડું  
ઈશ્વર સુખી રાખે. એ વી. કૃપા છે તેથી અધીક રાખવી. કામ  
સેવા લખવી માહા સુદ ૧૫

તી. રાજેશ્રી રઘુનાથરાયભાઈ વડીલશ્રીની સેવામાં શુા. વિ-  
નંતી આ. સે. વૃજ્ઞદાસ સાં. ડં. તા. વિનંતી જે કુશળ પત્ર  
તમારો પોહોતો તમારે શરીરે જીલાખ થઈ આવા વીગેરે શરી-  
રની લાચારી લખી તેથી જીવ ઉચાટ રહે છે. સરીર સંભાળવું

લી. શુ. પરમાનંદદાસ રણછોડદાસના આશીરવાદ.....તમારી કુશળતાના પત્ર...આવો તે વાંચી ખુશી હાંસલ થઈ. દરબારને જે કામ મુખ્ય તેમાં ગગો ઝોઝો પ્રત્યાશ કરે છે ને ચી. બાપુ આવેથી લેગા થઈને કરશે લખું તે બાણું ને તમારા પંડથી એ કામ વિષે શહેલા શાહેતા થાશે તે કરશે...કામકાજ હુકમ કરીને લખવું લખું તે ઇષ્ટદેવ તમારી બતને સદામત રાખે તો હુકમવત લખવાનું કેકાણું છે તે લખી જણાવે અંધીક નથી ને જે કામ વિષે સરત રાખવાની છે તે તમારા બાણામાં છે ને.....નહિ બુલો તે વિષે તમને કંઈ લખવું પડે તેવું નહિ ...વાકફ થઈ સહલા આપવી તથા શાહેતા રાખવા વિષે તમને કાંઈ લખવું પડે તેવું નહિ...સંવત ૧૯૦૩ ના સાવણ વદી ૫ ને ચંદ્રવાર ચી. ભાઈ ભગવતીદાસને આશીર્વાદ કહેવો.

શકલગુણ સંપુરણ સરવ શુભઉપમા વિરાજમાન તી. રાજ-માન રાજશ્રી રૂઘનાથરાય ગવરીદાસ તથા વૃજદાસ રંગીલદાસ વડીલ સેવામાં—શ્રી ભાવનગરથી વિનંતી સેવક ગવરીશંકર ઉ-દેશંકર તથા સંતોષરામ સેવકરામના સાષ્ટાંગ નમસ્કાર સેવામાં કબુલ કરવા. ઉપરાંત આપનો કૃપાપત્ર...આવો તે વાંચી ખુશી થઈ સદૈવ એજ પ્રમાણે કૃપા કરી પત્ર દ્વારા જે સંભાવના લેવી.....મહેરબાન લાંગ સાહેબની ખાસી સ્વારી નામદાર ગવરનેર સાહેબની મુલાકાત લીધા બાદ મુંબઈથી નીક-ળશે એ રીતે મહેરબાનજી શેઠે મુંબઈથી લખું છે...તે બેતાં હવે સાહેબ મોરુક હવે થોડા દીવસમાં ઉતરશે તે ઉતરેથી ખબર

લખવામાં આવશે . વિનંતી સેવક ગંગા ઉદ્દેશંકર તથા સંતોષ-  
રામ સેવકરામના સાષ્ટાંગ પ્રણામ ઉપર લખ્યેથી વિદીત થાશે  
કૃપા છે તેવી રાખી કામ સેવા લખાવશે એ વિનંતી મીતી પોપ  
સુદ ૧૩ રવીવાર વી. સેવક સવાઈલાલ તથા વજેશંકરના  
પ્રણામ કમુલ થાય.

સ્વસ્ત શ્રી અમરેલી સુથાને શા. ચી. રાજેશ્રી રઘુનાથરાયે  
ગૌરીદાસની ચી. હોળે શ્રી અમરાપોરથી શા. માણુકલાલ ત્રી-  
કમદાસનો શા. આ. છે. ચી દુલેરાયને પુત્ર થયા તેથી  
ખુશી ઘણી થૈ ઇશ્વરે પોતાની વડાઈ સામું જોડું. ૧ દીકરો  
તેને દીકરો કાંઈથી એતો કેવલ શ્રીનો અનુગ્રહે જાણવો તમે  
ઉઘાહ કીધો વધામણીઆને પાવડી શેલું તા. ક્રો. ૩૦૦) આપી  
તે ઘટતું હતું...વચે ૧ રાત રૂગરૂ થૈ જશું માહા સુદ ૧૫ ચી.  
શામળદાસ રૈવાશંકરને સા.....પીતમલાલ દુલભજનો  
શા. નમા. ભાઈ દુલેરાયને પુત્ર થો તે સાંભળી અતિ ખુશી થઈ  
થઈ શ્રી ઉપર તમારો પુરણ આશરો તે તમને સુખ દેખાડું  
ઈશ્વર સુખી રાખે. એ વી. કૃપા છે તેથી અધીક રાખવી. કામ  
સેવા લખવી માહા સુદ ૧૫

તી. રાજેશ્રી રઘુનાથરાયભાઈ વડીલશ્રીની સેવામાં શા. વિ-  
નંતી આ. સે. વૃજ્ઞદાસ સાં. ડં. તા. વિનંતી જે કુશળ પત્ર  
તમારો પોહોતો તમારે શરીરે જીલાખ થઈ આવા વીગેરે શરી-  
રની લાગ્યારી લખી તેથી જીવ ઉચાટ રહે છે. સરીર સંભાળવું

તા. શ્રી વડોદરે આવવાનો વીચાર ન રાખો તેજ કીક  
કરું છે. માહારી ખોતાની નજરમાં ઈજ વાત.....તમે સરવ  
વાને નીરાંત રાખજો પોસ શુદ્ધ ૧૦ સોમ (સહી) વૃજદાસ.

વી. સેવામાં અનતજી અમરચંદ સાષાંગ નમસ્કાર તા.  
ડંડવત્. આપના લખવા તા. જોતવામાં કશી તરહથી શંકે  
નથી. પ્રભુ આપની આસ્તા છે તેહની મદતથી શાર શરીર થઈ  
આવશે ને ચરણારવંદનાં દરશન કરશું એ ઉમેદ છે. આ તરફ  
નથી પધારી શકા ને મહારે અગતથી વી. હતી તે ગીણતી  
આપને પુરેપુરી રહે છે મતવજ્જ આશરવાદ દેવો કે કુશળભેર  
આપની તરફ ફરીયે (સહી) અનતજી.....

વડીલ રાજમાન રાજશ્રી રૂઢનાથરાય ગૌરીદાસ શેવામાં  
ચોરવાડયા સેવક અનતજી અમરચંદના ના. આજદને.....  
પત્રમાં ઘણાજ ઉદાસી તા. આપસોસ ભરા સમાચારમાં કલાણ-  
રાઅભાઈ વૈકુંઠવાસ લેતાં નાત તા. કુટુંબમાં ઘણાજ શોકાતુર  
છે તે સમાચાર...પ્રસીધ પડથી લોકીક વહેવારથી નાહાનું માટું  
ભોમીઆમાં કોએ પણ બાકી રહ્યામાં નથી. તેમજ ખુદાવદની  
વાત લખું તો માથી વધુ તેહના દાખલા જેવું પણ  
ઉદીક શનીમાં હજુરે મને યાદ કરી તેડવા સ્વાર મુકો હું તાંહાં  
ગો.....ગઓ કે પહેલે એ જીકર અફસોસીની ઉદાવી તો તમે  
શોકાતુર હો તેટલો ચેરો તેહનો ને પ્રત્યક્ષ રોઈ દેખાડું  
નથી એટલો અવશોક શું લખું !.....કલાણરાઅભાઈનો  
હુખવટો એવો વખત કોઈને દેખવા વખત ન આવે. તેની સમજ

કે લાવતતા તા. સહન કરી આપણા તાપને સમાવવાપણું એ પંડમાંજ હતું. હવે એવા નીપજવાજ નથી.....અમે તો અમારાજ નસીબને વાસ્તે વીચારું છઉં.....આપતું શરીર નજરે જોઉં છું તેમાં દારણુ દુષ્પ નજરે જોવું ને વલી... વાંસે બાળક સાથ તેની આશવાસના કરવી એ બેવડી શીકરમંદી રહા કરે છે...છોડરાં સરવને તો આપ માર્ગીતરે તા. છત્રછાઇ છો પણ તમને કોઇ ધારણા લખવાને વાસ્તે છે નહિ..... અમારો સવારથ ને કલાણુરાગ્યલાઇનો મૃતુકાળ એ જોવા બેસી-એ કે વીચારીયે તાંહાં સરવ દશ બંધ પડી ગઇ છે...તમે પ્રભુના આત્રીત છો દયાવાન સમઝવારા તે દીલને કાયમ રાખી દુલે-રાગ્યલઇ વીગેરે સહને દીલાસો કરી જમ અનુકુળ આવે તેમ હોયે જીવ રખાવશો.....સાહેબ આપણા ઘર ખાતે પુરા મુરખી ચીવટદાર એવા પણ નીપજવાના નથી.....પણ શાદમ્ય લોકે ઘણાજ સારા શરમ હજુરને પોતા પીઆરાની વાત સમજવાના એ ખર્જ જાણવું. હરિભાઈ-દુલેરાગ્યને સારી પેઢે ઓળખે છે સમજે છે. શ્રી રણછોડજી શહુ વાતે માલીક છે વેશાક સુદ ૯ સની રાતે.

---

રાજશ્રીયા વિરાજત રાજમાન રા. શ્રી રૂવનાથરાગ્ય ગૌરી-દાસ મુ. બેટ સંખોધ્યાર-સેવામાં જુનાગઢથી સેવક ભગવા-નલાલ મહનજીના સાષ્ટાંગ ડંડવત જત અત્ર શ્રી પ્રતાપે કુશળ છે આપની હમેસાં ચાઉ છઉં. વિસેસ મારું આવવું આ તરફ થયા પછે આપનો આશરવાદ પત્ર નથી તેથી આપની કૃપામાં

અંતર પડા સરખું દીવમાં દીશી આવે માટે ચીતથી વિસ્મરણ  
ન કરતાં લખી દીવની ખાતરી કરશે. શ્રી છબીચરામજી.....  
હાલ તમારે તરફ આવા છે.....એના બંદુબસ્તમાં મારે લખવું  
એ વધારે જણાએ...હમેશાં હુંને પોતાનો સેવક જાણી શ્રીના  
દરશન સમે તથા ગોમતી સ્નાન વખતે યાદ લાગી આશરવાદ  
પત્રથી મારી સંભાળ કરશે. આપ મુરખી છો એજ સં. ૧૯૦૫  
ના કારતક સુદ ૩ ચંદ્રવાર

વીરાજમાન રાજશ્રી ભાઈશ્રી રૂઢનાથરાએ તા. વૃજદાસભાઈ  
મુ. સ્વારી-શ્રી જી. જી. ગુડથી શા. પ્રભુદાસ કાહાનદાસન શા. આ.  
ઉપરાંત શ્રી પ્રતાપે કુશળ છે. ભાઈઓનું કુશળતા હમેશે ચાહું  
છું. ભાઈશ્રી ચી. જીવ આપુભાઈનો શબ્દ.....શ્રી ધંધાથી  
બનો...એ વાત કાંઈ ધારા વિચારમાં આવે તેવી નોહોતી પણ  
...કંઈક ચી. જીવ બા. શ્રી કલાણરાએ આંહીથી તાંહા રાજકોટ  
જતાં માહારી સફાઈની વાત લેળા થે દેખાડી એવું દીઠામાં  
આવે છે.....શાથી જે રાજશ્રી અનંતજીભાઈ હાલ આંહી આ-  
વતાં જેવી નજર કહણ પુરવે હતી તેવીજ ઉઘડી મીઠાસની  
માલુમ પડી. એ વાતમાં કાંઈ તમને વધારે લખાનું નથી માહારે  
તો તમારી ભાઈની જાતથી સરવ વાત હુનીઆમાં શાર મળું  
છું ને આગળ ઉપર પણ લારોશો છે જે માહારી ઉતર અવસ્થા  
છે તો તમારા વહરથી બરદાસ્ત રહે.....શા. ૧૯૧૧ આશુ  
વદી ૫ સોમ

સર્વ શુભોપમા લાયક ચી. રાજશ્રી પ... રૂવનાથરાએ તથા  
કલ્યાણરાએ ગવરીદાસ-શ્રી જીરણગદથી શા. ભગવાનદાસ કા-  
હાનદાસના આસરવાદ અત્ર કુશળ છે તમારું કુશળ નીરંતર  
ધનું છડે... ભાઈ પ્રભુદાસને દીકરો આવના સમાચાર... લખા  
વા હતા. હાલ તમારો કાગળ આવો તેહેમાં એ આખત ક્રેટલોક  
હર્ષ પીરતાર લખલ તે જે પ્રમાણે માહરે તેજ પ્રમાણે તમે  
ભાઈએને છે..... અહ કુંડલી બા પત્રમાં બીડી છે તે વાંચી  
ધારશો... એ જોણમાં તમારી બારીક નજર છે સા.  
૧૯૦૭ ના વૈશાક સુદ ૧૩ સેવક ચર્ણુરજ મથુરાદાસ વી. ભગ-  
વાનદાસના કૃતાનેક સાષ્ટાંગ દંડવત કબુલ કરવા સેવા સીક્ષા  
લેખી સંભાલ લેવી...

સ્વસ્તશ્રી દેવ દુવારકાં માહા મુગતપુરી શુભસ્થાને શકલ મુણ  
જાણુ સરવે ઉપમા વિરાજમાત્ર સદા રાજમાન રાજેશ્રી મુરખી  
શ્રી રૂવનાથરાએભાઈ ગૌરીદાસની સેવામાં મુકામ માવવપુરથી  
વિનંતી કંબા એતમચંદના દંડવત સેવામાં પોણે..... આપને  
જુલ પત્ર ચૈત્ર વદ ૨ નો લખો આવો તેમાં વણદરા તા. અમ  
રેલીથી મણુસે આવતાં ખપ જેવું નથી ને રાજકોટ દરરાજ  
કાગળ ખપ આવેછે તેથી આ તરફ ન મોકલતાં બરડામાં  
બંદામસ્ત રાખવા વિશે લખું... તો ગીસ્ત વગેરે પકે  
બંદામસ્ત રખાવેલ છે તે જાણવું... વળતો પત્ર કામકાજ  
લખશો કશી વાતે જુદાઈ ન જાણવી એજ વિનંતી શા. ૧૯૧૪  
ના ચૈત્ર વદ ૭ સોમવાર

સ્વસ્ત શ્રી ગ્રેટ શંખોધાર માહા સુભરથાને અનેક ઉપમા  
વિરાજમાન શકલ શુભ ગુણ નિધાન ધરમ ધોરીધર પરમહેત  
એવા રાજમાન રાજેશ્રી ભાહીસાહેબ રૂગનાથરાઓ ગવરીદાસ  
એ. શ્રી માંડવી ખંદરથી લા. જેરામ તથા અખણ શવણ  
ના ગણા સનેથી ભગવત સ્મરણ વાંચજો. અત્ર કુશળ છે ભાઈ  
શ્રીના કુશળ પત્ર આવા તે પોતા વાચી મીઠાયા જીટલો સંતોષ  
ઉપજો.....આપ સરવ વાતે વિવેકી છો તે તમને શ્રી સરવે  
ઠેકાણે આપરૂ આપે છે.....વળતો પત્ર શને સંતોષ વિરધી  
કરવી. કીશી વાતે અંતગહી જાણવી નહિ.....એજ વિનંતી...  
સા. ૧૯૧૪ ના માહા વદ ૮ સનેઉ.....

### શ્રી. આચાર્યો તથા વિદ્વજ્જનો.

સ્વસ્ત શ્રીમદ્ ગોસ્વામી શ્રી રણછોડગુણસ્મરણાં સ્વકીયેષુ  
પરમવૈષ્ણવેષુ ગુરુસેવાયરાયણાંતઃકરણેષુ સામાદિનીતિવિચારયાતુ-  
ર્યાદિગુણભૂષિતેષુ રાજકાર્યનિપુણેષુ મહતા રઘુનાથરાયગવરીદાસ-  
સપરિવારેષુ શુભાશિષઃ સર્વદા શ્રી..... સેવ્યઃ સ્મર્તવ્યશ્ચ.....  
છતાંસુ પારેખ ડાયાભાઈ ધોરાલા જાયહે તાકે સંગ હમારે  
જેખમ હે સો જ્ઞેધપુર ખોંચાવનોહે તાકે લીયે પારેખ... કું  
આછી રીતસું જાખદા કરકે ખંભાલીયા ખોંચાય દોગે...કસર ન  
પકે તેસે કરોગે...યહ તુમારી સેવા હે. તુમ સેવા લાયક હો સે-  
વામેં ચિતહે તાસુ અધિક રાખોગે. તુમારી સેવા ક્ષણશઃ ભુક્ત  
નહિ કિમધિકમિતિ આશ્વિન સુદી ૪ સંવત ૧૯૧૫ સીકો



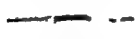
સ્વસ્તિ શ્રીમત્ ગોસ્વામી શ્રીબાબુરાયજીશર્માજી સ્વકીયેષુ  
પરમવૈશ્વેષુ ગુરુસેવાપરાયણાંતઃકરણેષુ સમસ્તસામંતસેવાનિર્વાહકેષુ  
કોશકૃષ્ણાયગજવાજીપ્રકાશિર્હર્ષહૃદિતુનીતિસેતુરક્ષણનિપુણેષુ મેતા  
રઘુનાથરાયગવરીદાસસપરીવારેષુ શુભાશિષઃ સદા.....જાહુ દીન  
ભયે તુમારો કુશળ પત્ર નહિ હે શો લીખોગે ઓર.....જન્મા-  
ષ્ટમીકે મહાપ્રસાદ નાગરી પદાયો હે શો મેથે ચકાયકે લ્યોગે,  
તુમ સેવા લાયક હો સદા સેવામેં ચીત રાખોહો તાસુ અધીક  
રાખોગે.....મિતિ ભાદ્ર-આશ્વન વદી ૬ સં. ૧૯૦૩

સ્વસ્તી શ્રીમત્અમરવલ્લીપુરવરસ્થ અમરપતિપદ્માપતિપદાવિદ-  
ભક્તિપ્રસાદપ્રોહભૂતયશઃપુંજપુરિત સૌજન્યસુધાસાગર નાગરકુલા-  
લંકારરાજકાર્યધુરંધર સ્વપક્ષપોષક પ્રચુરગુણગુણમુક્તામણિમાલા-  
મંડિતકલેવર રઘુનાથરાય ગવરીદાસચિરંજીવ પ્રતિ નુતનનગરસ્થ-  
વિદલવિહિતાઃ વેદોક્તાઃ આશિર્વાદાઃ.....આપનો કૃપા પત્ર  
હમણાં બણા દીન ગત થયા નથી તે સંભારીને લખશે. હું  
આપનો આલ્મણ છું માટે મળવું તો ઇશ્વરની ધારણા હોય તથે  
બને પણ હરરોજ પત્ર દ્વારા સંભાલ લેવી ઘટે તમે અમારા  
હિતેથી છો..... બેન ગંગાબાઈને દરદના પ્રથમ શમાચાર હતા  
તે ઉપર બ્રામર લોહ દેવાની ધારણા હતી તે આપ્યું હશે.....  
૧૯૦૪ ના પોષ વદ ૧૧ ( આ વિદલ વૈદ્ય ઝંડુ ભટ્ટના આપ  
થાય )

સ્વસ્તિ શ્રીમત્સકલામલમનોઋતિસુરસમુદાયવિરંચિશંકરસ-  
સ્તૂત્યમાનગુણમહાત્મ્ય ..... દ્વાર્વતીનાયકશ્રીપુરુષોત્તમપદાવિદ-

શનાભિલાપુ કચિત્તતિવિચારીતવિવિધલીલાભાવેપુ રાજનીતિવિવેક-  
વિનયગાંભીર્યધૈર્યસદ્ગતનમુકતારતનાકરેપુ વૈષ્ણવવર્ચકુલપરંપરાધર્મ-  
વિદુરેપુ ... રઘુનાથરાયસંશિષ્ટેપુ...લક્ષ્મીરામચન્દ્રુચનરામરચિતાઃ  
ચતુર્વેદોદિતા આશિપઃ ભગવત્ભકિતપર્વકં મનોભિલપિતાનિ...  
રચયંતુ.....પરંચ ભગવદીયદ્વારા પ્રતિવર્ષલબ્ધમાનં વર્ષાસનં  
શ્રીમદ્રાજરાજવર્ચાત્ તદિદં ગતવર્ષવત્ ધર્મમૂર્તિના ભવતા તતઃ  
સંપાદ્ય મે દેયં. સુજેપુ કિમધિકમિતિ. સં. ૬૮૯૨ પોપ વદ ૬

શ્રીકૃષ્ણકાન્ત કૃપાનિધાન શ્રેયઃ સદા દ્વાર્વતિનાયકેશ  
ભકતે વિનીતે રઘુનાથરાયે કુર્યન્ ભક્તાગ્રિય દુષ્પઃહંતઃ...



સ્વસ્તિ શ્રીમત્.....અમરવલ્લીકૃતનિરૂત્તમેપુ શ્રીમત્દ્વાર્વતીપતિ-  
પદ્મપંકજનવરતસપ્તર્ષાસંપાદિતપુરુષાર્થપર્વતકુદ્રાવતંમેપુ શ્રીગોવર્ધ-  
નોદ્ધરણ્યરણ્યુગલસતતસેવાપરાયણાંકઃકરણેપુ..... રઘુનાથરાયગૌ-  
રીદાસસપરિવારેપુ ભાવનગરતઃ લિખિતશુભચિંતકહિરજ્જલદકૃતાઃ  
શુભાશિષાં રાશયઃ સમુલ્લસંતુ...પત્ર વાંચી ચિત્તને ઘણો સંતોષ  
થયો. સદા આશ્રિત ઉપર એજ રીતે રનેહાંકીત પત્ર લખવું...  
કરાવિંદેન પદ્મવિંદ-એ પ્રાચીન શ્લોક છે તે ઉપર નવીન કૃતિ  
વૃધ્ધે કરી છે...-

દિવ્યેંદીવરમેકમત્રયુગલં મીનસ્ય સુખં યથા  
સ્તોકાલિસ્તિચિસમ્મિતાશ્ચ શશિનઃ પાર્શ્વેસ્ય ગાઢં તમઃ  
તસ્યૈકં ધયતિ ઘ્રગૃહ્ણ રચિરં મૌઞ્યા સુધાદીધિતિ  
પસ્ય આશ્ચર્યમિદં મદીયભાવને ધન્યાસિ માન્યાસિ મે

...આપની પાસે પાંચદીન સમાગમ ન થયો તે વાતમાં  
વૃદ્ધને વાસના રહી...કિંમધિકં સુરેષુ આશ્વિન કૃષ્ણ ૮ શંવત  
૧૯૧૨ . ધ્યેય શ્લોકમાં શ્રી યશોદાજી પોતાની સખી પ્રત્યે કહેછે...

સ્વસ્તિ શ્રીમત્ સકલસદ્ગુણાલંકૃતશ્રીમત્ભગવદ્ગુણપાત્રભાગ-  
વતશિરોમણિભૂતભગવદ્જનપરાયણપુધ્ધિશીલસાગરેષુ ભગવદ્ઘાત્ત્વ-  
સિધ્ધાંતકુશલેષુ મેહેતાજીશ્રીરઘુનાથરાયજીશર્મણુ ગિરિધરભટ્ટસ્ય  
આશિર્વાદઃએક સમયે આપ સ્નાન કરીને સંધ્યે કરવા બેઠા  
હતા તે સમયે મેહેતા મુરારજી આવ્યા તેણે કહી શ્રી મહાભારત  
સંબંધી કથા સાંભળી હશે તે મધ્યે શ્રી ભીષ્મપિતામહનું પરા-  
ક્રમનું વર્ણન કરી તારે મેહેતા મુરારજીયે શ્રી ભીષ્મને અપશબ્દ  
બોલવામાં આવ્યો તે સમયે આપ વાક્ય બોલ્યા જે દેશ મધ્ય  
રોગ પ્રચાર થયો તે રોગને પણ અમને ગાલી પ્રદાન બોલવામાં  
આવ્યું નહિ એ આપના વાક્યનું સ્મરણ અમને અહોરાત્ર  
રહે.....એક સમયે હું વિદ્યાર્થીને ભણાવતો હતો. શ્રી ભાગવત  
મધ્યે શ્રી પ્રહ્લાદજીનું વાક્યનો શ્લોક ૧ આપના વાક્યને અનુ-  
કુત્તર્ય આવ્યો.....માટે તમને પત્ર લખવું પડું છે.....તમો  
સદશ કોઈ અન્ય પુધ્ધિશીલ અમારા જોવામાં આવ્યો નથી...  
સુરેષુ કિંબહુના ધતિ માત્ર સુદી ૧ ચંદ્ર વાસરે.....લી, ગિરિ-  
ધર ભટ્ટના આશીર્વાદ

સ્વસ્તિ શ્રીમત્સામદામલેદનિગ્રહ...પૃથ્વીશપ્રસાદપ્રતિપન્નધૈર્ય-  
સત્યસાહસસાગરેષુ યશઃપિયુષમાલિકેષુ કુશાગ્રમતિષુ એવં અનેક-

પ્રશસ્ત્રોપમાવિરાજમાન-સ્વધર્મકર્માનુષ્ઠાનતત્પર-ગોપ્રાહ્લણપ્રતિપા-  
લક-રાજ્યમાનરાજેશ્રી-રઘુનાથરાયગૌરીદાસ-સપરિકરેષુ ચિ. અત્ર  
નૃપદુર્ગોત.....માહાવજ્રના-વેદોક્ત શુભાશિર્વાદઃ..... રાજેશ્રી  
કલાણુરાયભાઈએ યાત્રા પ્રસંગ સમંધી વર્તમાન કથો તેનો ઉતર  
યથાબુધ્ધિ લખું છે તે જાણવો શ્રેયોક.....જ્યોતિર્નિર્ગધે.....  
મધાનક્ષત્ર ઉતરે ગૃહસ્પતિ તેનું વિશેષ દુપણ નહિ માટે ત્રૈત્ર  
પૌર્ણીમા ઉપર જાવું ધારો તો ઉત્તમ છે.....પછી મરજી સુ-  
ત્રેષુ કિમધિકં શા. ૧૯૦૫ ના માર્ગશીર્ષ સુદ ૧ રવૌનિશાયાં

નોટ:- ઉપર જે પત્રો આપ્યા છે તેવા તો નાના મોટા  
રજવાડા તથા ગ્રહસ્થોના પત્રો રઘુનાથરાયભાઈ ઉપર અસંખ્ય  
આવેલા છે પણ લંબાણના ભયે તે આપેલા નથી. પત્રો લખ-  
નાર પૈકી-લક્ષ્મીદાસભાઈ, દેસાઈ વિઠ્ઠલજી, મોતીરામ શામળજી,  
ત્રીકમજી કહાનજી, પરમાણુંદાસભાઈ, ગંગા <sup>ભાઈ</sup> ઝોઝા, સંતોષરામ-  
ભાઈ, વજ્રેશંકર ઝોઝા, કન્યા ગાંધી, દુર્લભજી મુળશંકર, અન-  
તજીભાઈ, ભગવાનજી કરમશી, ભગવાનલાલ મદનજી, ગોપાળરાવ  
મૈરાળ વીગેરેએ દેશી રાજ્યોમાં દીવાનગીરી જે તે વખતે કરેલી  
હતી. જેરામ તથા અન્યજી શવજી મોટા વેપારી હોઈ તેને વણી  
દુકાનો હતી. તે ' સવાલી ' કહેવાતા હતા.



# ખંડ ત્રીજો.



વૈ. વ. રંગીલદાસ તથા રઘુનાથરાયભાઈનાં કાવ્યો શરૂ કર્યા પહેલાં અમારા કુટુંબ વિષે સદ્ગત મે. રા. રા. હરિલાલ હર્પદ-રાય ધ્રુવ સાહેબે સ્વીડનમાં ભરાયેલી આફમી ઓરીએન્ટલીસ્ટની કોંગ્રેસ સમક્ષ જે ઉદ્દગારો એક લેખમાં કાઢેલા છે તે વાંચક વર્ગની જાણ માટે અત્રે આપ્યા છે:—

[ Extract from the essay “ the Neo—Vernaculars of Western India ” in the book “ the Baroda Delegate at the VIIIth International Congress of Orientalists ” Stockholm and Christiania A. D. 1889, by H. H. Dhruva B. A. LL. B. M. R. A. S. etc. City joint-Judge and Sessions Judge Baroda ]

PP. 87-88 .....The family was originally known as Pandiyas (contraction of Pandita) while at Mangrore, and they came to be known as Vaishnavs in the time of Narsinh and Parvat Mehta. They are also known by their official title at present as the Majmudars.

P. 88:—“ This has been a family of Poets. Narsinh Mehta was a poet, Fifth in descent

from his uncle Parvat Mehta, Sarangdhar was a poet. Fifth from Sarangdhar's brother Sadafal, Trikamdas, author of the Parvat-Pachishi, was a poet. So were also brothers Rangildas and Rewashauker ( mentioned in the earlier Kavya-Dohuns and the Brihat Kavya-Dohuns, which see ). Raghunathrai their brother or cousin was a poet and one of his grand sons, Jayasukhrail, still living, is one as well. He is fifteenth in descent from Parvat Mehta.....”

એટલે કે આ કુટુંબમાં શ્રી. નરસીંહ મેતા, સારંગધર, ત્રી-કમદાસ, રંગીલદાસ, રેવાશંકર, રઘુનાથરાય અને જેસુખરાય ( જે હયાત છે ) વીગેરે કવિઓ થયેલા હોય, આ કુટુંબ “કવિ-કુટુંબ ” તરીકે પણ જાણીતું છે વીગેરે.

ઉપરના કવિઓમાં શ્રી નરસીંહ દાદાજીનાં પદો તથા વૈ. ત્રીકમદાસજીનાં પદો—ચરિત્ર સાથે—શ્રી. ગુજરાતી પ્રેસના માલીક સાહેબો તરફથી છપાઇને બહાર પડ્યાં છે; વૈ. સારંગધરજીના પદો માટે અમે ઘણા તપાસ કર્યો પણ હજી સુધી હાથ આવેલાં નથી, વૈ. રેવાશંકર દાદાનાં કાવ્યો હજી પુરેપુરાં હસ્તગત ન થયાથી છપાવી શક્યાં નથી તેથી અત્રે વૈ. રંગીલદાસ તથા વ. રઘુનાથરાયભાઈનાં કાવ્યો છપાવ્યાં છે તથા વ. જેસુખરાયભાઈનાં કાવ્યો પ્રભુ ઇશ તો આગળ ઉપર છપાવવા ઇરાદો છે. ઇતિહાસ

# રંગીલદાસનું ' દ્રૌપદી પટનિધાન '

ઈશ્વર સ્તુતિ.

દોહડા—શ્રીપતિ સમરણ કીજ્યે પ્રાણી નિત્ય હરી પ્રાત  
ભવ બાધા કટી બંધનુ મિટિજ્ય સખ ઉતપાત  
સોત સમય સમરણ કરત, સુખ ખીતત સુખરાત.  
હોય ન દુઃસ્વપ્નાદિભય, સન્મુખ મંગલ પ્રદ  
નિશિવાસર નર નેમ કરી, ધરત કમલ પદ ધ્યાન  
ગિજ્ઞ મિલવી ભવતરે પાવે પાર નિદાન.  
નામ કામપ્રદ મોક્ષપ્રદ ધર્માર્થપ્રદ નામ  
કલ્પવૃક્ષો જો ભજે તિન કરમકોલિરામ  
સર્વાવસ્થા સર્વથા હરી સમરણ પ્રાધાન્ય  
તામે સાધન કાલગત્ર નહિ કછુ ફલ સામાન્ય  
કાલે પુલે કલે તર કાલે ધન સસ્યાદિ  
કાલ ક્રિયાતે સુફલ સખ યહ કમ કાલ અનાદિ  
તા કારન પ્રતિકાલ નર સમર સલોને સ્યામ  
સુખ અનુભવ ભવ છત્ર અંત પેહ નિબંધામ  
પ્રાતકાલ કૃપાવળવ કૃતીજ્ય કેશવરાય  
ગદધરે રઝાકરે ધરે વિવન તસાય  
આસંગ્ય સમય સુમર ગુણનિધિ શ્રી ગોવિંદ  
જંસીધર સુંદર સુખદ દૂર કરત દુઃખ દંદ  
નારાયણ પુત્રી પ્રાણમે શક્તી કર-પ્રદ શ્રી

ત્રાતા ભય દાતા અભય, બાંહ દેત બલવીર  
ચક્રપાણી વિષ્ણો વિભો ચીતચિંતત મધ્યાહ્ન  
ભડત મનોરથ દેનકોં કુશલ સકલગિધિ કાલ  
અવિનાશી અપરાહ્નકો મધુસૂદન ધનુષાણી  
સેવત સુમરત સર્વદા રાખત નિજ જન કાની  
સાયેલ માધવ ત્રાયતે ત્રીનલોક પ્રતિપાલ  
હૃષીકેશ રાખે સદા કાલ પ્રદોષ કરાવ  
ખમ્મનાલ પાતુ પ્રબલ અર્ધ નિશા નીરધાર  
જે જન શરનાંગત રહત અંતર દ્રષ્ટિ વિચાર  
શ્રી વત્સધામ નમામિહોં અપર રાત્રીકોં ઇશ  
અસિવરધર પ્રત્યૂષમે જનઅર્દન જગદીશ  
દામોદર કરુણારસિક રક્ષક સર્ધીપ્રાત  
કાલમૂર્તિ ભગવાન જો વિશ્વેશ્વર સાક્ષાત  
દીનમપિરજની દુહન મિલ યહ દશકાલ પ્રમાણ  
મુરરિપુત્રરણુ મનન કરત ગ્રીયપદ પાવ પુમાન  
ભૂરલોક બ્રહ્માંડ ભૂ વિભક્તિ અધિકતા ભાષ  
દન્ય જોઇ યહ મધુરતા પરમ પ્રેમ તે પાત્ર

કુંડલીયા—પ્રેમ અભય કારન પુનઃ પિરા મીટન હિદારી  
નિઃપાપારથ નિત્યશ્રી પાવન ભજહું મુરારી  
પાવન ભજહું મુરારી જગતમેં એ પદ સાક્ષી  
પ્રલહાદ ઓર વિલીપણુ ગજ દુપતી પત રાખી  
ગૌતમધર્મિ, રાયદ્રુવ અપનેં અપનેં નેમ  
પડધા પડજન વશ કીયે પાકે મનકે પ્રેમ-પ્રેમ



## કથાપારંભ-દ્રૌપદી સ્વયંવર.

દોહા—ઋષિરાજન સતિ પતિવ્રતા અગજગ જીવસીવાધ  
સ્તવન યજન નિયમ ભજન, કરીમન વાંછીત પાય  
કારનતેં કાર / પ્રકટ કીહી હેત કીન કૃપાલ  
ભકતી દઢાવ બઢાવ નિજ લીલા લલિત ગુપાલ  
ભર્તી પંચ ભજત બજત સતી દ્રુપદી વામ  
ભકત શીરોમણી ભામની સન્મુખ સુંદર શ્યામ

ચોપાઈ—કૃષ્ણ સુક્રીતિ કૃષ્ણાગ્ન્યાના વરણન શક્ય ન કીન વિધાતા  
મતિ અનુસાર સકલ યુધ ભાષે કુંડીત મતિ મમ ઇછા રાખે  
સંત સુજશ હરિલીલા ગાથા ગાંઠિ નાંઠિ હરિજન પદમ્પદ્યા  
પુનીત દેશ પંચાલ વખાણો દ્રુપદરાય રાજન સરસાનો  
સતી સુલછની તાકર કન્યા દ્રૌપદી નામઠિ પાઈ ધન્યા  
સુતા સુહેત સ્વયંવર કીનો, પ્રભુ પંચાલ કહીન ‘પન’ લીનો  
સપ્તતાલ સહમજ વિભેદહી તાહે દ્રૌપદી સુતા નિવેદહી  
જુરે સ્વયંવર નરપતી નાના, દેખન છાહે વ્યોમ વિમાના  
યથા શકિત શ્રમ સગરને કીને, બેધન મજકલા નહી ચીને

દોહા—કુરુ ઉરુ અતિ અભિમાનતેં ગુરુ પુરહીત લે સંગ  
પયહારે સારે રહે યથ પ્રયાસ માનુ પંગ

ચોપાઈ—તય વે સતી અતિ અકુવાની રાય ઉપાય અહત કષ્ટુ આની  
દેખી નૃપ પંકતી સય હેરી, સુધ આઈ પાંડુ સુત કેરી

અુજતગાય સુનો ધતિહાસા, લાક્ષાધર જરી ભયે વિનાશા  
ગ્જાની વિશેષ વિષાદ બદાના કિહિવિધિ બહેહે કન્યાદાના  
દીન વતસલ ભકતન સુખદાતા બિચિત વ્યોત તાંહા કીયોવિધાતા  
પાંડવ લાખ ધામકે ધાયે, વેપ છુપાય દ્રુપદ પુર આયે  
રહે નગરતે કિંચિત ન્યારે વિષમકાલ બિાધ ભેદ ગુનરે  
ચલે સ્વયંવર દેખન પારથ ભગવત ઈછા લાવી ભારત  
નોરિ નિષેધ કરત નૃપનાના, અરબુન કરી ધનુશર સંધાના  
સદ્ય ભેદ મછ કીયો સતાગ્રા, કન્યા અરપી વર વરમાગ્રા

### અબુન સાથે લગન.

દોહો—હરખો નંરવર નગર સખ નિરખો નર અવતાર  
પરખો પારથ બાન જખ કરખો કર પારવાર  
પ્રકટ હોત પાંડુતનય માત બ્રાત કુલ મૂલ  
ચરચત ચરચત દ્રુપદ પદ બની સુતા અનુકુલ

કવિત—ઉમગાની રાતી સખગતી બરબિશ્નુ મિલ્યો  
કુંવરી કીશોરી કો કેશર નવ્હામહે  
પધરાયો પાંડવ તાંહ તાંડવ સભા સમારી  
મતીમય ઉઘોત દીપ રચના બનામહે  
દીને શૃંગાર જરકે છરકે સુરંગ રંગ  
મંડપ મહોજયમે મંગલ બધાઈ હે  
રાજ પટરાંની સાથ, દીનો દુલહીકો હાથ  
દુલહાં કર ભામિની ભાંવર દીવામ હે—૪

દોહા—પુલ્કો કાલ્પુન માયપેં કહ્યો જાય કહુપાય  
ભેદ ન સમુજત માતુ કહે ખાંટી લેઉ સખ ભાય  
ખોલી ખોલી જખે કહી તખ સધરે મન પછીતાઇ  
ભાવી પ્રખવ વિચારકે આય રાયપેં ધાય  
કરમકથા વીતી કહી ભરન ભીતિ સખ કાઢી  
મર્મ જાની યાલા ખિલખી ચિત ચિંતાગહી ગાઢી

### દ્રૌપદી પૂર્વજન્મ વૃતાંત.

છાંદ—કરી ધ્યાન સમાધી વિચાર કીયો, સતી પૂર્વ જન્મ નિહારલીયો  
ઋષિજન જન્મ આપહુતિ છતિમેં લઘુતામેં પિતાગત આવતીમેં  
નહિ નાથ ન માત ન તાત દોષ વનમેં પચુલો અસુધાર રોધ  
કહુ ઓર ઉપાય ન દેખ પડ્યો, દુખદાહ જવાલ અંતર પ્રજ્યો  
તપ સાધી કુમારી ઉમા રીઝઇ, યરદેન પ્રસન લઇ ખિજઇ  
અતિ હેત વિચેત ઉચાર ગઈ, પતિ પાંચ ઘેર મુખી માગી લઇ  
મહાદેવી ભણે પતિ પાંચે હઇ, સુની સારંગનેની રહી ચીતઇ  
કરજેડી કીશોરી કરે વિનંતી, લઇ ચુક ક્ષમા બહુ પારવતી  
કહુ દેખી સુનીત બહુપતિકા બહે નપ્ત ધરમવ્રત કુલવતીકા  
વરદાવર વાણી વિચારી કહી, પુરૂષોત્તમ માસ વ્રત આદી રહી  
કરીહેં કરૂણા કેશવ તખહી. જન્માંતર જુગત બહેઈ સખહી  
નહિ નિંદ સકલ વંદા તુમહી, જગ પુજ્ય પુનીત પરમે તુમહી  
તજ શોક મદદેશાત સુતા કહી ગુપ્ત લઇ ભૂધર દુહિતા

દોહા - મોઘાવી કન્યા કુશળ તપવત કરી દેહાંત  
પાંચાલેશ નિવ્રય પ્રકટે કારણ પંચ સુકાંત  
પાંચાલી પ્રાચીન લખી પિતુ દીગ કીયો પ્રકાશ  
પૂર્વાશ્રમ પાવન રહસ્ય અંગા વાક્ય વિલાસ

### પાંચે પાંડવ સાથે લગ્ન.

સતીવત પાળે દ્રૌપદી અંતર ઉમા પ્રસાદ  
વલ્લી પ્રવેશ નિવેશ નૃપકંચન કલા વિવાદ  
ઋષિજન મુનીગન નૃપતિવર સગસન આય સુભાગી  
દુપદ દુલિયા હિતકીયે પંચ ગ્યાહ અનુરાગી  
ધર્મ ભીમ અર્જુન નકુલ લઘુ બંધુ સહદેવ  
ગ્યાહ દ્રૌપદી આયે ઘર કુંતા ચરનનિ સેવ  
રાજ રિધિ રાજ દધ સમંધી કર સંતોષ  
કીયે વિદાય વિવેક વિધ, દે મણી માણેક કોપ  
પાય હરતીનાપુર પુનઃ રાજ્યાસન કીતેય  
કૃષ્ણ પક્ષ જાકો પ્રજાવ, તાકો યશ અપ્રમેય

### સર્વેયો.

ધર્મકો અર્થ મીલ્યો સઘરો ભયો વ્યર્થ મનોરથ દુર્યોધનકો  
અનહિત ગ્યોત કીયો જતનો તીતનો સગ સાહીત અર્જુનકો  
ભકતી આધીન દયાલ દીયો મુખ વિષ લીખેતે વિષયા પાવનકો  
હરીજન પ્રીતી રમાપતિ રીતિ ન્યાય મુનો માંતુ ચાતુક પતકો

દોહા—તાદીનતેં દુર્યોધનહિ હૃદય ગાડી દુરાઈ  
ખીન પાંડવ પૃથ્વી કરેં દ્રૌપદી લીહુ હરાઇ

### શ્રી કૃષ્ણનું ઈંદ્રપ્રસ્થ પધારતું.

કવિત—ગયે દીન વીતી કીતે ધર્મ મન ધારી ચીતે  
પત્રી પહાઇ ખુલાય ચદુકુલચંદાળુ  
ઇછા અનુમાનહુંતે ભેદ ભગવાન જન્યો  
નિપટ સયાંના દાંના દેવકીકે નંદાળુ  
ઉધવસો માધોજી મંત્ર કરી તંત્ર બાંધે  
સાંધે સુમહૂર્ત ચલે જનન અરવિંદાળુ  
આંનર્તતેં ઈંદ્રપ્રસ્થ એક ઘોસરાતહુમેં  
ભેગ મનભેગ ધાય આયહે અમંદાળુ

કુંડલીયા—દુરંગખન સલ્જનલવન ખસવો જાતી વિશેષ  
સૂક્ષ્મ સાહિત ચતુર્ધા સંગ પહાઇ શેપ  
સંગ પહાઇ શેપ સમુગ્રી વિચિત્ર વિહારી  
મંગલ સુખદ વીચારીલઇ સહ નિજ પટનારી  
મોદ વિનોદ પુરેંદ્રપુર પહુચી શંખધૂતીપૂર  
શબ્દ શ્રવણ પાંડવ પડ્યો યદ્યપિ યોજન દૂર-દૂર

કવિત—સુતી કાન આયે શ્યામ રાજા મન પુજે કામ  
પાંચો ભાઇ પંચ પ્રાંત અતિ હરખાયેહેં

ગજ સુખપાત્ર રથ અશ્વાદી પાયક ઠઠ  
સખ સન્માન લીયે પાંચે ચલી આયેહે  
ચાર ચખ હોતહીમેં પ્રભુ પદ ચારી હોય  
ભેટી ગહી લાયનસો વિધિ સંપ્રદાયેહે  
ધર્મ ભીમ જોષ્ટતાહે નાથ માંથ નાઈ મીઠે  
ગુડકેશ ભેટી મિથે દોય શીખ નાંચહે

ટાહા—યથાયોગ્ય મુજરાયતેં સૈન્ય યુગ્મ સમુદાય  
ખાસ આમ પ્રમુદિત લયે માન પાન સખ પાયે

કવિત—ગાજે ધન જ્યોં નિશાન રાજે રચનાધ્વજન  
ખાજે ખાજીત આન સરસ સુહાતહે  
છટા છત્ર ચોર કાંતિ કળી જળી પાંતિ પાંતિ  
ગુની ધુની લાંતી લાંતી સુજસ સરાતહે  
અનંત ન પાવે અંત ઇલાકા ઉચરંત  
વિશ્વજ્ઞાન પટતંત વિદિત વિખ્યાતહે  
ઉમગ્યો ધનશ્યામ ભોમ પુલ્યો તન રોમ રોમ  
વિમુઘ વિમાન વ્યોમ પુલ્યે વરસાતહે

સવૈયો.

સોનમતી મતીમય રથ સંકુલ જગમગે જ્યોતિ ઉદ્ધોગ સમાને  
લસત હસત રવિમંડલમેં માનો નવ ધનશ્યામ નિશા કર જ્ઞાને  
આદિ ઉપેંદ્ર નરેંદ્ર ચલે જુરી પ્રશ્નોત્તર પ્રતિ, પ્રતિ પુલકાને

ઝોરઝો અનુક્રમ સુધુ સખાભટ્ટ દેખી નગર નરનાર લુભાને  
 નગર પ્રવેશ નિશંક કીયો પ્રભુ પ્રેમપીત પુરજન ઉમગાને  
 હાટ ભઘ બહુ-બાટ ખરે કહું ચઢે અટા કહ્યુ લાજ લુકાંને  
 નોંછાવર નગ પુત્ર દુકૂત્ર યથા અનુકૂલ કરતન અવાને  
 મંગલચોક પતાકા ધરધર તૂરનાદ તોરન તીયગાંને  
 રાજસદન ચદુનંદન પાય વિદાય કીયે પુરકે જન જેતે  
 નિજ અનુચર ઉતરાયે યથા વિધિ હરમધામ ગ્રેહ નવત્ર નિકેતે  
 ખાનપાન સિગ્ગ સનમાન સખ નીકે પાંડવ દીયે સહેતે  
 નિત્ય નવનેહ પદાચુંજખેહ કૃતાર્થ ગેહ ગીતે ચિત ચેતે  
 પટરાનીન અંતઃપુર જાય પૃથાપદ નાય યથાક્રમ માથા  
 બહુરી સુભદ્ર સનેહ સંતોષી અંતોખી ભાંતિ દ્રૌપદી ગહેહાથા  
 બહુત વિવેક વિનીત પુજી વિદરભીયોં હરીપત્ની સાથા  
 ભાખી પરસ્પર પ્રેમવાદ આલ્હાદ ભરે મન સુરઝી ગાથા  
 દૃષ્ણુ કમલ ચખ તૃણાતુર લખી ભૂપ બ્રાત ભીતર પધરાયે  
 ચરણુ વિલોકી પુરીકેં માધો દંડ પ્રણામ કીયેં મન ભાયે  
 કુંતા ચિંતા જાંડી નિરખી હરી હરખી હીયે ઉડી લાય લગાયે  
 પુતી આશીપદધ યુઝી કુશલતા અપનો શ્રમદમ ખોલી સુનાયો  
 ચતુર શીરોમણી જની મનોરથ કુંતા સુતકો મન ગિકસાને  
 તાછીનતેં તત્પર વહે ત્રીકમ શ્રીકમની સન દેખી હસાને  
 એક કટાક્ષ કીયે કમલા તહાં ધીરપ્રસ્થભા સ્વર્ગ પ્રમાને  
 ચહુધા ચમકત લલવિલજની સુતી કૌતક કૌરવ ગિલખાંને  
 પૂરણુ પુરુષોત્તમ પૃથ્વીતત્ર પ્રાદુર્ભાવ ભક્તવશ કીનો  
 પુષ્ટિ પ્રતાપ પ્રકાશમાંન કરી દુષ્ટ દમન સબજન સુખદીનો

કુંતાહેત નિકેત પધારી વિચારી બીરદ મન થહ 'પન' લીનો  
અતિ દુઃપ્રાપ્ય અલૌકીક વૈભવ પાંડવ સુતકોં દેહ નવીનો

સોરઠા—નીજ ઇછા નિરમાણુ અલ્પલોક પ્રભૃતિ અથ  
સર્ગ વિસર્ગ નિદાન આત્મારામોપચરીરમત  
વાકધીશ સર્વેશ કરતન તાહે વૈખરી  
ખાંનીકર નિર્દેશ મધ્યા મનસા અનુસરહીં  
યદ્યપિ કરતા આય તદ્યપિ રહત નિર્લેપસો  
ભુકતા પુન્ય ઓ પાપ ધર્મ કર્મ પ્રતિબંધ વરી  
અતિ અનંત ઉપકાર પ્રેરક વહે પ્રીયતમ કીયે  
નીતિ રીતિ અનુસાર દુર્લભ ફલ સુલભ કીયે

શ્રી કૃષ્ણે ધર્મરાયને રાજસૂય યજ્ઞની આજ્ઞા દીધી.

ગ્રોપાર્થ—ધર્મ સુનુ જન્મ ધન્ય માને પ્રભુ આયેતેં અતિ અધિકાંને  
જ્યોં જ્યોં કૃષ્ણ કૃપા કરી દેખે ત્યોં ત્યોં રાજ્ઞરીઝ વિશેષેં  
અનુચરસી અનુસરત સપર્યાં ત્યોં કૃષ્ણા સેવહી તિય વર્યાં  
પ્રેમ પરસ્પર બંધ્યો અચારા બિનસ સુખસી ખટમાસ નિવારા  
યદુપતિ આગમ જનન પિતામહ દુર્યોધન પિતુ બ્રાત સભાસહ  
હરતીનાપુરતેં ભેટન આયે યથાભાવ વિધિ મિલી સુખજાયે  
કુશલ કુલાહલ સખ મીલ કીનો અંધકે નંદ હલાહલ ચીનો  
મોજન મીષ્ટ ઇષ્ટ સખ કીનેં સભા સિંધારીત બોલેં દીને  
બીજમ વિદુર વ્યાસ ધૌમ્યાદિ ધૃતરાષ્ટ્રાદિક કુરૂ પ્રતિવાદી  
દ્રુપદ દ્રૌણ સાત્યકી સખ સંગા, વિપદ વિશ્નુ બ્રાજતહેં પ્રસંગા



પ્રજ્ઞીત મન તનુ પાંડવ બોલે સભા સુનત મુખ વચન અમોલે  
 સ્તુતી પ્રણીત રસીકન રચીકારી યદુવર સનમાંગત મનુહારી  
 રાજસૂય કૃત કરતહોં ચહોં, તુમ્હરી કૃપાતેં ચહ ફલહોં  
 મૃદુ મુસકાય કમલ મુખ લાખી પ્રિય પરમારથ વચન સસાખી  
 ચહ કછુ અદ્ય કર્મ નહિ બ્રાતા ચકવર્તી સોંહે તન તાતા  
 બ્રહ્મા રૂપ શક દિકપાલા શ્રે જીતહિ ભૂઘૌપતાલા  
 ચહ કૃત મૃત્યુલોક દુષપ્રાપા બીન કારન કીતકર સંતાપા  
 સભા સભ્ય સખ ચિત્ર ત્રિખેસે ટિંગમીગાય કૌ કહત ન કેસેં  
 રાય યુધિષ્ઠિર કહી કર જોડી સ્તુતિ કહા કરીહું મોર મતિ થોડી  
 વિશ્વનાથ મમનાથ કહાવહુ તો મેરી ચહ આશ પુજવહુ  
 કારન રૂપ તત્ત્વ કર મૂરી ભક્તાધીન દેભતેં દૂરી  
 નાથ અનુગ્રહ અખિલ પદારથ સિદ્ધિ નહોય કોણ પુરપારથ  
 ધર્મ વિનય સુની પ્રભુ પુલકાને પુતી બોલે ખરવીર રસાને  
 ધન્ય ધર્મ તવ ધીર દદાઇ સુધર્મ કર્મ નેમ અધિકાર્ધ  
 મહા બડલાગી યુધિષ્ઠરરાયા તુમ સમ ભૂતલ જનની ન જાયા  
 હોં જગદીશ ચરાચર કારન ઉપજવન પાલન સંધારન  
 બ્રહ્મ પુરોગમ મોર વિભૂતિ ચૌદ લોક મમ અજ્ઞ પ્રસૂતિ  
 મો વશીકરણ ક્રિયા કછુ નાહિ ગિનુ અનન્ય ભક્તિ ભવમાંત્રી  
 ચંદી સ્વતંત્રમેં સખ વિધિ સાચા પૈં ભક્તાતુર અતિ મન કાચા  
 શીલ સ્વભાવ ભક્તી અનુપાયની તુમ્હારી પ્રીત નીત્ય નવ  
 મુખદાયની

તુમ કીલેય મુનીત પ્રવીના મમ મન અજ્ય વિજ્ય કરી લીના  
 શિવ વિધિ લોકપાત્ર નર પતંગ સખ મો જીતે જીતે તુમ સમ્યગ

તા બીન ન એકો ગુન અજરન જરહે  
 ખાંડવ બીનુ ખાંડવ ખવાવૈં મોકોં કોંન  
 એરેં તરે શરધનુધોષ અમર અધીરહે  
 શરનાંગત પ્રમાની અતીરથી અલિમાની  
 મન બચન સન્માની શુચી સરસાયોહે  
 વિદ્યાબલ અશ્વસાધી રથ ચઢી નિખગ બાંધી  
 સુર સંગ્રામ ચહત સુરલોક ધાયો હે  
 પરીબ્રહ્મ પ્રીતિ દેખી ઈંદ્ર અપરાજ્ય પેખી  
 સખા શોભા વિશેષ ચિત સકુચાયોહે  
 આપ સંગ ચલે જાન સારથી બને નિદાન  
 સ્વર્ગ પ્રાકાર નિકટ અગ્નિ ઉમડાયો હેં  
 પ્રજ્વલ પ્રચંડ જવાલ તેજતીવ્રતા વિશાલ  
 ખાંડવ પેકો ખુશાલ એપધી ઉપાવકોં  
 કૃષ્ણ વિશ્નો વિદ્યમાન સાહિતકોં સાવધાન  
 તોઉ મધવા અયાન અનયો બરસાવકોં  
 પ્રબલ જલધારાતેં તડિત ચલકારા તેં  
 મરત મતવારા તેં ઝરત ઝરાવકોં  
 અજુનકે બાન છાત રૂકતન બરસાત  
 પારથ પ્રતિજ્ઞા કરી પાયો પછતાવકોં

ટાહા - રંભન પરિરંભા સુખદ સ્વર્ગ અમી ઉદગાર  
 સુરવર વિપ્રન વસન સુખદ તરનાઇ સુખચાર  
 ચાર પદારથહિ લગ્યો મગન દનુજકુલભાન  
 સ્વેછા ખાંડવન વસત ગુપ્ત ન જાનત આન

શ્રીહરિ મર્મ સખે લહત કહત ન કાહુ ચીન  
એક પથકારન અનંત કરત કલા કુશલીન  
દાહ પ્રસર ચૌધા ચિત્યો મયદાનવ મન કાય  
સખ ધરમની પરિત્યાગસોં અર્જુનકોં સરનાય  
પાવકોં પહીલોં દયો ખચન અવિછન ખાંન  
મય ટારેં આમય રહેં કહી કરગર હિ કશાન  
ખને નએકો વિધી કીયો હુતભુગ સુનેં ન શીખ  
પ્રનતારનકી વેદના પારથ ચીતવધ શીષ  
એક ઓર સેના સજેં ચઢ્યો નિશંક સુરેશ  
યદ્યપિ અરજુન મહારથી ચલ ન તરક લવેશ  
અંતરંગમી અખીલભુગ જનત જીયકી ખાત  
લકત મનોરથ સાર્થક કરહોં નેન જલ જત

કવિત—ઇત મહા મેઘમાલ ઉત અતિ ઈંદ્ર જલ  
જવાલા કરાલ ચહત દનુજવર ઘાતકો  
ચક્રીત ગતિ પારથ ચિંતત મન સારથ  
હિયધર હસારથ બિરદ વિખ્યાતકોં  
ગોવર્ધન લીલાકોં ગોવિંદ ગરવિલાકોં  
અર્જુનમેં આપ રૂપ દાખ્યો નિજ બ્રાતકો  
દાવાનલ પાંણી માંન પાવક પ્રસિધ માંની  
લય પાય છાંડ દીનો દનુજ દુખ પાતકોં  
ઇંદ્ર અલીમાન છાંડી ગીરીધર ગુનગાય માંડી  
ખન સોચ લોચમોચ ફેર ગયો નાકમેં  
અગ્ની મન ભાયે મૂલકંદ શાખા બેલી પુલ

ફલ ખાચે ખીરજ લયે રીઝ લયે જાકમે  
 પુરન પ્રસનતાસોં અલોકીક ધનુ ચાપ  
 અક્ષય અલંગ દીતે સ્યંદન વજ્ર ચાકમે  
 અનન્ન પાયો વિરામ કૃષ્ણ યુગલ અભિરામ  
 આય ઇદ્રપ્રસ્થ ગેગ ઉજવ અથાકમે

### મયદાનવે બાંધેલી સભા.

દોહા—અંતરયામી પ્રેરના સગહિં ન અંતર રૂપ  
 મયદાનવ નીજ લક્ષિતસોં શરણાગતકે ભૂપ  
 સંગ આચે સેવક રહે, આસાકારી ઐન  
 સભા સુધર્માતેં સરસ રચીપચી મોહની મૈન  
 કંતુ હિત સગસાહિત લલો સગતે ભલી સભાય  
 તીન લોકકે પાહુને રીઝ લખી અનુપાય  
 શ્રીપતિ અનુમોદન અધિક રાય મનોદય બહોરી  
 મનવાંછીતકે બ્યોતમોં કો રાખે લલુ દોરી  
 રાયધર્મ શુભકર્મકે અનુરાગી દિનરાતી  
 અત્પકાતમેં સખી઼ લઈ સામગ્રી દિપસાત  
 સોંઝ સિદ્ધતા દેખીકે ચદુપતિ આસા દીન  
 શુભ કાર્યકી શીઘ્રતા કીજે રાય પ્રવીન  
 બ્રહ્મસભા દૈવસ મિત્ર સોધિ સુદીન સુપ્રકાર  
 મુહૂર્ત કીતો મોદસોં પહચે પત્ર મનુહાર

## પાંડવ દિગવિજય.

કુંડલીયા-દીગ હવનકે ચર જોર અનુજ વાંહિ પડાયે  
 ત્યાહુજલી મહાવીર વિચિત્ર કલા મનુભાયે  
 યામ્યદિશા મહદેવ નિકુક પશ્ચિમપ્રદિ ધાયે  
 અભુત ઉત્તર દિશ દેશકોં ભીમ પડાયે  
 ભૂજમય ભૂપતિ હવ વેકરિ કર કર આયે વિજય  
 કરિ નિવેદ સ્વરાજકે કૃપતિ અયે ખોલે વિજય  
 મગધ ભૂપતી ભાકરી કમે બહુત રાજન  
 તિત રાનીતકોં દુસહ દુષ્ણ મુન્યો સ્યામ નિજ કાન  
 કુષ્મીત અગત્યન વિચારી  
 દુષ્ણ હવનકે મનન કીયો મધુસુરનરકારી  
 રાજમુય મગધ મહાદુ ગદાન લાય મારહી અલગ  
 ચેહ નેહયે કરી આછી ચડાયો કુમતિ મગ

## જરાસંધ વધ.

કરપય-જરાસંધ અતિ ઉચ્ચ તરેસ સકલ જમ જાતે  
 પીસ હગર ભૂપાત્ર અમુ ગૃહ બંધીખાતે  
 તાકર જય મહા કીલ વિચારી મહો કરી ખેહન  
 ભીમ ધનંત્ય કૃષ્ણુ રૂકે દ્રોણ વેપ મુસોહન  
 પરમ ઉત્તર મગધ ધણી સમય જાતે અવિદાનકો  
 કપટ વેપ જાનો તોઉ છીનો વચન નિદાનકો  
 કૃષ્ણ ભજો બહુવાર ચરણ સાગરકોં લીન્હે  
 વાસોં યુધ પ્રસંગ ન કરીહોં નહયે કીનો

અબ્જુન મમ સમનાંહિ તુલ્ય જલ ભીમ પ્રમાને  
કરહુ યુધ બિન સહાય નહિ સંસય મન આને  
ગદા યુધ નિત્ય નિત્ય કરત ભીમગત પાવે શીથલ  
કર અમૃતકે ખરસતે શ્રમટારત યુની નિત્ય નવલ

સોરડા-કિતિક ઘોસ દુરમતિ લરચે લરાછ ભીમસો  
કાયર વહે હરિગતિ વદહિ વૃદોદર ત્રાહિમામ્  
બનતહે ઉતપત્ય કૃષ્ણ અખિલ પરમાત્મા  
સમજાઈ સખ ગત્ય ભીમસેનકો સેનસે  
તિહિ વિધિ કૃત બધવીર સધી દેખી શરીરકી  
ગહી પદ ડાયો ચીર ખીચ આકૃતિ શિવત્રિંગ રચી  
મહદ મનોરથ ખાય રાજન સખડહુ મુકત કરી  
પડ્યે ઘર ઘર બાય શીર આવહુ મંડપ મહુ

દોહડા—શતી વિદિસદિસ દિવ અધ જસુધાકે જસુલાય  
ઈંદ્રપ્રસ્થ આશ્રિત ભયે સકલ દેશકે રાય

યજ્ઞમાં શ્રી કૃષ્ણની અગ્રપૂજા-શીશુપાલ વધ.

મુનીનારદવ્યાસાદિ સખ ઋષીજણ દ્વીજ સમુદાય  
સાદર રાય મહામતિ આશ્રમતે લેઆય  
ત્રધ બંધુશત સલાસહ દ્રુપદ્યાદિ સંમદાન  
સખન બુલાયે સ્નેહ કરી વિવિધ ભાંતી સન્માજા  
યશ્વર્થોગ્ય આનક દીપે ખીમા મંડપ ખૂખ  
આનપાન ખરચી નગદ અશ્વન રાત્રય દૂખ

પ્રતિનિવાસ સખ ડોરપેં રાખે નિયમ મનુજ  
 તિહિપર તત્પર સકલવિધિ પ્રતિપ્રતિ એક અનુજ  
 હાતન આઘ સભ્યાશ્રયન ભોજન મધ્યદિનાંત  
 બીડાંવાસ મુખધી દ્રવ્ય દીપન દીપતિ પાંતી  
 બીન તોચેં માંગે બિનાં સાહિત સંગ મીઠાચ  
 નૃપ મંડલ દિજ સખતપેં હાર્યોન ભર પદ્મચ  
 કોટિ ગીનતી નાવેં ગીનતી સંજમ ભયો અશેપ  
 વાહિ સખન મન ભાંવતી સોજ પુરાઇ નરેશ  
 અપઅપને મનમેં કરહિ અચરજ સખ વરનાહ  
 સ્વગ્રહ પ્રતિ સત્તા સ્વકીય હોત ન ચહ નિર્વાહ  
 ધર્મ ન જનહુ માંવરી પાંડર પાંચો દેવ  
 ઇંજાહિતે અવતરે દેવ ન મનુજ અવેવ  
 કહા રિક મુરસયકી કહા નિધિ લોકપ્રાતાળ  
 ભૂરતક્ષમી ધર્મકી લખી હોચન ભૂપાર

આપાઠ—સર્વોત્તમ દીન દેખ કરાયો મજ્જરંભ મંડપ ખીરચાયો  
 કનક થંભ નગરખચિત મુહાયે મુકતાદ્વ રચી ચોક પુરાયે  
 મણીદીપન ઉજવતતા ભારી ઘત દીપનસો શાસ્ત્રધારી  
 ભૂ સૂરવર મહા ઝંખી મુનીસા પુજે સાલંકૃત પદ શીરા  
 ધુતી મુનિ આજ્ઞા પાય યુધિષ્ઠિર સભાખીચ આયે સહ દ્વીજવર  
 વિવિધ પ્રકાર કરે ઉપહારા કંચન ચોટી ધરી વિસ્તાર  
 નૃપ ભૂપતિ જૈહે બની કનીકે પાંત પાંતિ ભૂપિત ગણ મણિકે  
 પારશરજેં કરી પ્રણામ રાજ કરજેડે તિહિ દાંમ  
 આત્મદેહુ ઉચિત શ્રમિ હોમ પૂજહુ આદિ નૃપતિવર સેન

બદરાજન મુનિ કાઢે ન જોલે સકલ સલા દેખતહિ બોલે  
સહદેવ વિપ્ર જોલે વચના પ્રથમ કરીહું શ્રીકૃષ્ણ અરચના  
મન લાયો અર બેઠ બતાયો કટુ તજ લેયજ મધુરો ખાયો  
શીઘ્ર લીયેં હિપહાર અનેકા પુજે આદીનારાયણ એક  
પ્રથમ નિશેષ કીયે થજમાના પુની મધુસૂદન ઓગુનગન ગાના  
દેખી દહો દાહુલ ચેદેશા નખશીબ લાખી જવાલ નરેશ  
કુછીત ગારી કુખત કરી દીની મુની મુની શ્યામ સમે  
ગીનલીની

ગારી—કપટી કનોડે કુટીલ કામી કુર કારા કુછીતધી  
કંલંકિ કઠોર કુખાધ કોધી સકલ જજ તુંહી મનહી  
ખ્યાલી પુની ખુસાંમતી ખલ જોટ બક તુંહીમહુ ધની  
ગરજ ગુમાની ગોવારીયા ગરવી ગવૈયા નિરગુની  
ગારી ગરીબ ગવાર ઘેરા ઘોપવારી સખ કહે  
નીલજ નીચ નીઠોર નદુવા નિરંજનહિ નિખોડહે  
ચેરા ચવૈયા ચુગલ ચંચલ ચેટકી ચેરાવધી  
છંદી છલી છોરા છકી છજયા પિવૈયા રસીકહી  
બૂઠા બૂહારી બર બડ જીભાર કેરી કુરન  
ટેઢા કરાર દગોર દગહે દીટહે પરિપુરન  
તામસી તૌરી તિલંખી થરકાર દુરમતિ દીનહોં  
દંતી દીગંબર દેખી દંદી દાસકે આધીનહોં  
ધૂરત પ્રમત પ્રપંચી પાપી પરતીયાગાંમી બરા  
પશુપાલ ફંદી શીતુરી ફેલી શીસાદી સાંવરા  
આહોરા બિરાહ બિનોદી બકીયા બીચારા બધુરા પુરા  
બિકારી પુની બીગારી બહુવેષ ઘોખેહિ ધરા



ભરવા લીખારી માતુલારી મોહનાં મનહર મહા  
 મોરપીછધર મરડટપ્રીય યોગીક્રીયા જાંની રહા  
 રનછોર રંક રીસાર લંપટ લુખ્ધ લોલ લખારહી  
 લાલચુ વિપર્ધ વિરકત વિકલ વિભત્સ શઠ સંસય નહી  
 સારથી પટકરમનવિહન હડી હરી ક્ષોભી ક્રુધી  
 અચગરા અમિત અયાંન આતુર અધમતાકર અબુદ્દી

સોરઠા—જળ શતતેં અધિકાઠ ગારી ગીનત સલામહુ  
 શ્રીહરી બ્રહ્મટી ચઢાઈ ચક્ર ચલાયો ચૈદ્યપેં  
 દેખત સકલ ભુપાર શીર છેઘો શીશુપારકા  
 ચૈતન તનુ તતકાર કૃષ્ણાનનમેં પ્રવેશ કીયો

દોહો—કાહા અચરજ યહિ બાતમેં ગયે અનુચર નિજધામ  
 શાપ અનુગ્રહતે ભયે અખિલ મનોરથ કામ

સવૈયો.

છીનમેંજ ધતી ધતીહાસ ભયો પુની સલા પંગતી સખ સમટાંની  
 કંટક બ્યોં પાવનતેં જાત વિથા તજી રહત મનુજ સુખ થાંની  
 ત્યોં લધુ પ્રૌઢ રહે હરખાઈ બનાય બનાય કરત સખ કાંહાંની  
 દીજ ઉદેશ નરેસ કરી વિધિસોં પૂજા પ્રભુકી મનમાંની  
 દિરકે નરનાહ ઉછાહ ભરે મખમંડપમેં આયે મુનીસાથા  
 રાણી સંગ સોહાત ખડે સુરનરમુનીપદપે નાયેકે માથા  
 કરી પ્રારંભ યજ્ઞન વિધિ વીર વિનિત બજંન કીનો રૂષી હાથા  
 ખીતાંબર કુંડલ મણીમાલ દીયે ગુંની ગાય અજ્ઞેં સોઈ ગાથા

## રાજસૂય યજ્ઞ-પાંડવનો વૈભવ.

દોહા—યજ્ઞ વિભાગી ધરા અજ ઈદ્રાદીક દિગ્પાત્ર  
 સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતારતે આઘ મીઠે તત્કાલ  
 દેવન દેવ પ્રત્યક્ષ જહાં સહાયક સળ વિધિ આપ  
 તીન લોકમે કોન જડ આવત કરહી વિનાપ  
 ધન્ય ધર્મ ધન્ય યજ્ઞ યહ ધન્ય ભૂમે ભરત  
 યહ ઓતાર ન હોત જગ યહ લીલા કો કરત  
 સળ દિજ અપઅપને કરમ ક્રિયા દ્રવ્ય દિગ લીન  
 નવ ગ્રહકે નવ મણી કનક પાત્ર અનુપમ કીન  
 મંત્ર પઠત હુતભુગ પ્રકટી આહુત લીન અશેષ  
 સકલ લોકકે સુર ત્રપતિ પાયે રસાતલ શેષ  
 અખિલ ભુવન નિજ વ્યૂહમે વિશ્વરૂપ વાસુદેવ  
 સોમભુકી સુશ્રૂષતે ત્રપતિ ચરાચર મેવ  
 અન્ન ઓધ પકવાન ગિરિ ઘૂત સરિતાલો પૂર  
 ખાનપાનતે જગત યશ બદ્યો તરંગ પ્રચૂર  
 જળ લગી અધ્ધર સીમહી હોમ હવ્ય હબ્ધૂમ  
 એક પંગતી જેવહી સમ ભટ દાતા સૂમ  
 યદુવર આપ સ્વહસ્તસોં દે પનવારે ડારી  
 ઉમંગ ભરે આગે ખરે જુદે દેવાવત ઝારી  
 શ્રીપતિકી સર્વજતા કહા ખને નર ચૂદ  
 દેખનમે કષ્ટ ઓરહિં અનુભવ અર્થ નિગૂદ  
 કુરકુલકોં દીનો સંકલ દૈન લૈન અધિકાર  
 દેશ રાખી ખરચે વિપુલ હોય સુયશ વિસ્તાર

દાનકરન કર કરણકે ધન દુર્ગોધન હાથ  
ખરચત ખુટત નાંહી નિધિ સો જાને જગનાથ  
સફલ નેન યહી લોકકે લખત લક્ષિતગતિ લાલ  
સો દુર્ભાગી રીહો અલગ તાકો ખુટ કપાલ  
‘મયકૃત મંડિત સલામે’ મિજલસ હોય હમેશ  
દીનમે રચના રાતિલોં નિશિ મન ઉદય દિનેશ  
મર્મ વિચારી દુનુખપતિ સલા ભરહી સંભાર  
જલ થલ ભેદ ન લહ કોઉ યહ વિવેક ઉરધાર  
નટ ગાયક નૃત્યક નીચુણુ ઉર્વશી આદી અનૂપ  
રાગરંગડી દેડમે શીર ધુનત સખ ભૂપ  
ઉજ્ય અતુલ અમુલ અતિ વરણુત ચલે ન કવિમતિ  
દો અક્ષરમે કહતહુ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ

### સવૈયો.

સરસ સલાપતિકે સમયે શુભ મંગલ ચોક ચિત્ર બાજુ  
સાજ સમાજ રાજ મહારાજ સલા ભરી ગોલ લીયે અંરિમિત્ર  
નારીકેર શત રતનાંખરમાં પૂર્ણાદૂતિ દધ્યૂ પવિત્ર  
જે જે શબ્દ ભયો તિહુ લોક રહે હરખાય દેવમુનિપિત્ર

નોંદ-અહ્યાસિ સહસ્રાદી દિજજન સ્વરિત પદી સુભગ  
દઢ આશીવ પ્રસાદી રાય પ્રણય કીનો સખની  
યદપિ તીરથરૂપ રાજસૂય ભુવિ જન કિયો  
ધર્મ સુધર્મ અનૂપ અવભૂથ નહાન ચલે અમલ

હંસમુનાદે કૃત્ર ત્રિભુવન જીરુકી લખી રહેા  
દેહ દશા મયે ભૂત્રી ચારિણાંનીકે છવ જડ

### સવૈયા.

રાય સુહાય સુભૂષિત અંગ સોહાગતી મોર સુધાત અન્નકૃત  
દિવ્ય દુતિ દંપતિ આગે દે સંગ ભૂપ ચતુરંગિન આવત  
ભોમ છાહી પુનિ બોમ રહી મુર નરનારી આવે ગુન મુદ્રત  
કૃષ્ણ ધરે કર પારથકોંબુ ધરે કૃષ્ણાપેદ રકમનીપ્રભુત  
બય ખરે મન મોદ ભરે જમુનાં ગંભીર તજોં તિલિ દાંઉ  
તીરથ આયે મિલે ત્રીલોકકે ધર્મ દરસ તજતજ નિજ ધાંઉ  
કરી સંકલ્પ કીયો વિધિ રનાન ચરાચર જે જે બોલે નાંઉ  
એક સમે મજ્જન સળ કીનો સો વર્ણતહુ મનન અધાંઉ

ટાહા—અવલૂયાંત રૂપી રાય મીત્ર સુપરોક્ષત વિધિ કીન  
પુલે પાંડવ પુત્રકી તન ભૂરિ દક્ષીણા દીન  
પ્રમુદિત પુર આયે પુનઃ ઉર આનંદ અપાર  
પ્રેમ સહિત પૂજે સકલ સભ્ય યથા અધિકાર  
બોલે અન બોલે મિલે સુત અદિ સમુદાય  
પાય મનોરથ ધાંમપ્રતિ ચલે દરિદ્ર ગિલાય  
નરવર નાગ અગર મુનિ ભયે વિદાય વિવેક  
કીરતિ કરત ચલે ભુવન ધન્ય ધર્મકી રેક  
શ્રીહરિ સુખ સંતોષણે સુગત વસે કલ્પમાસ  
સ્વજન રીઝાવન હિત કીયોં સભા પ્રશંસ સદાસ

## દુર્યોધનની હાંસી-તેનું ક્રૂણ.

કવિ ૧—અદભુત સભા સુદાની મધ્ય ભાગ ભર્યો પાંણી  
 બાનીક કહું વખાણી અંતર પટરાનીયાં  
 સ્ફટીક સહારક સૂ નાટિક કૌતકો ખેલ  
 વિવિધ વિરોધ બોલે કૌરવકુલ કાંત્રીયાં  
 દુર્યોધન પાછેલે અવતર અતિ આજેલે  
 થલકું જરૂર જાંત્રી કીને બસત હિંચાનીયા  
 પછતાંને આગે ચલ ઉદકકું જાંત્રી થલ  
 ચાંકા જિનિ સદે દિવ પરે જીય જાંત્રીયાં  
 દેખત ઉક દોરે ભાષ હાહા કહે આગે ધાધ  
 હાથન લીધે ઉદાધ ગાસ પરિધાનીયાં  
 બેઠો પર બેઠો નહિ હિસાસતે ગ્રાસ હેઠો  
 પ્રચુર પછતાન પેઠો જીવમેં બિજાનીયાં  
 ભીમાદીક બેઠુંતે અંતરગતિ બેઠુંતે  
 પરસ્પરે મુંદે મુખ કરત મુસકાંત્રીયાં  
 અંધહુંકે અંધવંદે હિપમહ દીને અમંદ  
 બેપરદે પટરાની હરહર હસાનીયાં  
 ચતુર્ભુજ ચરંચાકો દેખત ચક્રેર નેન  
 બોલત ન કાહુ બેન બુજત હોત જાંત્રીયાં  
 માની મુખ દોર પાંત્રી ઉઠો મન રેણ આંત્રી  
 ધિક્ખાંત્રી રાજધાની પૂછત પરધ્વનીયાં  
 છત અકુલાને લોક મંત્રી મીત્ર ચોક ચોક  
 દુર્યોધન દુખો મહા ભારથ નીશાનીયાં

આયો શ્રીરંગ શરન નાંખો શીષ ચરન  
 માંગતહ લાગિ ડરન અભય પદ દાનીયાં  
 કૌરવમે રેરવશ્યકો પેટ ચોંક લાગી રહી  
 ગૌરવ લખી સ્પરધીકો કુમતિકી ખાંનીયાં  
 શકુની શઠ સારી ખેલ બને બહુ બૂઠે ફેલ  
 બૂપમે જુગાય ભૂપ કરીહે રિપુ દાનીયાં  
 એસી દહેરાય દીક ખીરદકી ખાંધી લીક  
 સયસું કલે સટીક ખાતે રીઝાવનીયાં  
 ચીંતા તજ ભૂપણ સજ સભા કીન બોલે દ્રોજ  
 અસમંજસ સમુજ પુછે પરિયાનીયાં

દેહા - દેવ બદત દીન દીન ચલ્યો ચતુર શીરોમણી બન  
 નેહ ભરે નીકે ચલે લે બીદાય બરપાન

સોરઠા - તીહી ઉસર જુખમ્વાની કુંતાદીકકી કહા કહું  
 ચંદ ખીરહ મુરઝાની સકુચ કુમુદીનીકી જમી

**સુતમાં પાંડવની હાર-દ્રૌપદી વસાહરણ.**

કુંડલીયા - મીલ સખ મતો વિચારકે દટ કીનો યહ બ્યોત  
 પાસા ખેલી હરાયખે પાંડવ બોલે ન્યોત  
 પાંડવ બોલે ન્યોત યુધિપર ભોર સભાઉ  
 ખરજત મિત્ર કલત્ર ગ્યે સોં ર્યે ન કાઉ  
 ખેલત પાસા હારીંહી ધની સંપતિ રિધિ પદ સકલ  
 છેલે દાવ ધરિ પ્રીયા હારી ઉડે સખ બ્રાત મીલ-

મન અભિલાષ ભયો સુરત જલસો વેરી ઝીત  
 બીન પ્રયાસ વસુ હરી લીચો બધુ પુની લઈ અનીત  
 બધુ પુની સહ અનીત તાહ દુખ દેન યીચારો  
 દુશ્યાસન દુર્ગુણિ પદાયેં પન્નગ કારો  
 યદ્યપી પાચ બધુ પ્રબલ નિર્બલ ભયે હારે વચન  
 આવત દેખ દ્રુપદસુતા દુષ્ટ જ્ઞાન કીનો નમન-મન  
 ભય પાછ મન પાંડવી ચરચર કાંપત દેહ  
 દુર્યોધનપે ચલ વધુ તજ પંચનકો નેહ  
 તજ પંચનકો નેહ ચલે ગોરી ગુનખાંતી  
 જાંડ દરિદ્રો સંજ રાજકી હો પટરાંતી  
 શામદામતેં સમજ્યેં જોહર ન પાવહીં યહ સમય  
 દુશ્યાસન કહે સુન કહે તો તુંહી અખ દેહું અભય-ભય  
 સતી અસતીકી ખાત સુની હર ઉદનાયો કોષ  
 જગત જરાવન શકિત તો રાખ્યો મનકોં રોષ  
 રાખ્યો મનકોં રોષ કહી ઇક ખાત સયાંતી  
 અરે! દુષ્ટ કા બક્ત આહં તવ માત સમાતી  
 સુની શદહકતેં પકરી કયમેંચ ચલ્યો દેખત પતી  
 વહે અવશ આંખન ભરી પદ પદ પ્રભુ ઉપાસતી-સતી  
 સભા ખીચ દાઢી કરી સાડી કાઢી આહે  
 લીખ ધમ દ્રૌણકી સજ બરજ શકે નહિ તાહી  
 અરજ શકે નહિ તાહી દીશો દીશ દેખત ઝાંખી  
 કાહ છુડાવે આય ભરોસો ભામીની રાખી  
 જાંડી આશ નિશ્વાસ વહે પ્રાંન તજું કહે પ્રગલ્ભા  
 ધ્યાન કરન લાગી સુમરી શ્યામચુંદરકી સરમભા-સભા

દોહા—ખરન ખરનકે ગુન પ્રથકકોં ભાવેં ચદુરાય  
જાકર વરણુનતેં નિપટ મેગ ખધારે આય  
કકારાદિ દ્વાત્રિશ ખર અક્ષર ઇસુર રૂપ  
પ્રેર કહે પરમેશકુ કરહો સહાય અનૂપ

### સવૈયા-દ્રૌપદી રત્નતિ.

કૃપણા કૃપાનીધી કણ્ય વહેણું સિંધુ ગિલોપન મંદર ઘણે  
કમલાકારન દેતવીદારન દેવઉખારન બ્યાંત વિચાર્યે  
કાંમનીરૂપધાર મનમોહન પુની પાષી અતિ રાહુહી માર્યે  
કસન રાખહોં મોપતિ શ્રીપતિ કેસો ત્યોં કરી કાલ નીવાર્યો  
ખગવાહન આવાહન કહું કહન ગત મોરી ખરારી  
ખલનિગ્રહ અવતાર આપકોં સોચિતને કીત દેત વિસારી  
ખડગપાણી છન એદ બિચારો પરાધીનહું દીન દુખારી  
ખગઅંડન રાખે જગજીવન ત્યોં રાખહું મેરી લગ્નરી  
ગોવરધન ધર રાખી લીયે સખ ગોકુલ ગોષી ગ્વાલારી  
ગોપીનાથ ગોપાલ ખિરદતેં મધવા માન મીટાય મહારી  
ગોપતિ મોપતિ રાખન કારન છતનો શ્રમ તુમહો તન ભારી  
ગીરીધારી ગુનધામ ગુંસાઇ ગુહાર સુનોણુ ગોવિંદ મુરારી  
હનશ્યામ ઘેરી મોય દુષ્ટન કચલટ પટ એચત અકુલાઇ  
ધોપનાથ મમ પચનાથ મીલી બૂદ બૂપમે એલી બીકાઇ  
ધન ગર્જની દુર્યોધન ગરજત લરજત મેરી સાસ ઉઝાઇ  
ધરી ખરસ અરૂ પલ પખવારો કોંન કાંન બિધિ રહે કનદાઇ  
નારાયણ નિજદાસી ઉસારી ઉદારી આપ કહકા મન આવે



નરહરી નેકુ નીહારીયે નીહકર કુર હાંસિ હિયો હુલસાવે  
 નલકુબેર મણીગ્રીવ ઉધારન ખીન બોલે જન શાપ મીટાવે  
 નાથ માથ નાવહી કરજોડી તુમ વીણુ કોન મોર પછ લાવે  
 ચતુર શીરોમણી ચિતદે વિનંતી ચંચલતાસો ચરન ચલાવો  
 ચક્રાદિક આયુધ સજી સુંદર દુઃશાસન શાસન મન લાવો  
 ચોક વિચારી વિચારી મેરી ઝોટ મોટ ભરી શીઘ્ર પહાવો  
 ચાતકડાં ચાલત ધન ત્યોં મેરે ઢીંગ આય અનંદ બઢાવો  
 છદીકે અક્ષરમેં મેરે કહા બનો વિધિ લખી કહાહેં  
 જલકર ધર્મોદીકડું જીત અનીત કરે જગમેં હાહાહેં  
 જાંડ જખીલે ભોગવિલાસ કૃકલાસ ઉધારન ખીદ બહાહે  
 જાહે દેહો પટતેં ઘટ મેરા જ્યોં એંચે જ્યોં પેહેર રહાહે  
 જગજીવન પીવન સ્તન પાનીની આપની સંપતિકા અધિકાંતી  
 જનહિત જનમ કરમ ક્રેતે કર નીજ સુખ જાંડી ભકત સુખદાંતી  
 જરાસંઘ જંજીર જરે નખસહસ્ર નરાધિપકી સુધ આંતી  
 જન્ય છુડાય તાહે ઘર પટયે પ્રાણુદાંન દીનો સખરાંતી  
 ઝળકત શ્યામશરીર પીતપટ જખ દેખુ નેંનન મનમાંને  
 ઝકઝોરન છોરન નીવીકટ અંતરજનમી કાહે ન જાંને  
 ઝમક મેલલોં દેહ ભરો અંતર બાહર અંબર લપટાનો  
 ઝાંહી તનક તનકી ન પરે દ્રિગ દુષ્ટનકી કવિ બિરદ વખાણુ  
 નામાકી જખરી છાયનકી ગરજ ગોવીંદ તુમે કા હુતી  
 નિર્ધન નિપટ સુદામા બિનુ માંગે દધ વિપુલ વિભૂતિ  
 નારી મુનીકી શીલા મીટાઈજી પાપ શાપક દંદ ખીગુતી  
 નટવો વહે નાચે ગોપી હિત નાથ ગાથ સોધ ગાય વિશ્રુતી

ટેક તીહારી તીન ભુવનલોં સખ જાતે શરનાંગત વત્સલ  
 ટેરત ટેરત સખ સુર ચૂકયો ચીંતામની ચિત આપલ  
 ટંકારવ નહિ સુનત આપણે ખગપાંખનકી હોત ન ખલસલ  
 ટેક પ્રધો તજહો ત્રીકમજી ડરપતિ જીયરા જાત અથક જલ  
 ઠાકુરજી બલી આય ઠાકસોં ગાંઠ વસનકી જોહોર દીવાએ  
 ઠાંહે ઠાંહે ઠાડે દુર્મત સો તાકી આંખીન ધુર ભરાએ  
 ઠાડે આપ રહો મેરે ઢીંગ તો મેરે મન ધીર ધરાએ  
 ઠોક ઠોક પાયો સમુખન પર કુરકુલદોં યમલોક પદાએ  
 ઢીંગ મગ કહા રહે દુખભંજન ગંજન ગર્વ ગુમાનીકેહો  
 ડર પાવત મોયે જન અનાથની અહંકારી અભિમાની એહો  
 ડંખ રાખી રહ્યો દુર્યોધન દોઢિ વિધ ખાત હરાંની તેહો  
 ડારત શર નહિ મજી વિધાયો સભામાંજ મુસકાની મૈહો  
 ઢાંક અંગ શ્રીરંગ રમાવર નિર્લજ આહત અંગ ઉધાર્યો  
 ઢરની ટેવ રાવરી રામ પ્રણામ કરહું જીએમેં ભે ભાર્યો  
 ઢીંવર સફલ સહજ રીઝનસો અધમ કુમત તતજન તાર્યો  
 ઢોલ બજાય બજાય કહું નહિ આવત નાથ અનાથ નિહાર્યો  
 નમો નરાકૃતિ વિકૃતિવિરહીત અગ્યાહતગતી કૃષ્ણ તુમારી  
 નમો નાથ નિર્લેપ નરોત્તમ ભકત દયાનિધિ નિધિ ઉપમારી  
 નાનાંરૂપ અરૂપ અનોપમ સૂક્ષ્મ સ્થુત ચરાચર ચારી  
 નખસીખ વસ્ત્રાવૃત કરી વીહલ પછતાવહુ પૂતન ગંધારી  
 ત્રીકમ ત્રીલોકકે નાયક તાઠ કહાં પોહાંયે પાય સ્તુતિ મેરી  
 ત્રાહિ ત્રાહિ ત્રૈલોકમાંહી સચરાચર મુ કુર કરે અનેરી  
 તનુકતનુકોન યાય મહિ લીન અધીન બલિ ગ્રહ રહે ખરેરી

તમે લગી આશ બહોર નિશ્વાસ હર્યો તન ત્રાસ બિસાસ પરેરી  
 થંભ ફોર પ્રકટે નરસીહ પરો જળ પર્મકષ્ટ પ્રહાદે  
 થરહરાય દલ દૈત તમે હરનાકસ જન અહાદે  
 થાકી રહ્યો હેં ગરીબ ગરરકિ થરકત આપ પછ પ્રતિપાદે  
 થીર મન રહો લહો પર પીડા લાજ ગયે પુની હોય વિપાદે  
 દારિકેશ મોયે કેશ પકરીકેં ખરે નગર બીચ ખેચ બુઝાઈ  
 દીન દયાલ ચોર ચંડાલ આય મેરી પતિ લેન ઠેરાઈ  
 દુખ દાવાનલ ઉમગ્યો મોં તન દયારીધુ બીન કોન બુઝાઈ  
 દામોદર કંચણારસ રસળસ દુષ્ટદમ કીત મન ન લગાઈ  
 ધરનીંધર નહિ ધીર ધરી તળ જળ ધરની પાતાર ધસીબુ  
 ધરમાધરમ વિચાર કીયો નહિ જળ ચેરી ચિત આય બસીબુ  
 ધારી ઉધારી સકલ સ્વીકારીહીં નરકાસુર ગૃહનારી કસીબુ  
 ધરકતહેં હિયરો દઇ મેરે રેખ લેખ કિહિ બિધિ નિકરીબુ  
 નંદલાલ કલીકાલ પ્રળલ વા કાલ હમારો આય ખરોબુ  
 નર નહિ કોઉ આપ સમ આગેં કોન પ્રકાર વિચાર પરોબુ  
 નિગમ નેતિ નેતિ ગુન ગાવહીં શેષ સહસ્ર મુખ જપ કરોબુ  
 નિરભય કરો સ્વપ્નજાતે મોય બાર બાર તન વસન ભરોબુ  
 પુરુષોત્તમ પરિપુરન પ્રાગટ અંશકલા કંછુ ન્યૂન નહીરી  
 પુષ્ટિ પ્રમાન પરાક્રમ પેખત ગર્ગમહાઋષી પહીલે કહીરી  
 પરમારથ સમ કા પુરુષારથ સ્વારથ સળહીંન લાગી રહીરી  
 પ્રાણુ જાહીકી પીડ નાંહી પરિ દૂર દુઝલ ન હોં ઉચહીરી  
 કરસુરામ વહે ન્યાય નીજત્રી કીંન મહી મહીમા મુની ભાખે  
 કલદાતા કર્માનુસાર અધિકારપુરઃસર જાંહી તીંહી રાખે

ફેલગઈ યહ ખાત ચહુદિશિ મિસકર મોહિ દુસહ દુઃખ દાખે  
 કાડી તોડી કહા કરોં પુકાર વિકાર ભરી દુર્મતિકી આખે  
 બાલમુકુંદ હુતે જોકુતમેં તખ કીને કૃતે ચારિ ચુરન  
 બડે હોતમેં વિવિધ વિનોદ વિહાર કરત સંહાર અસુરન  
 ખેટ પધારી મારી શંખાસુર વેદ થાપના કરી પરિપુરન  
 બલ બાહુ નાહિ આબુહો અલ્પ કલપના છુટ કુટી કુરકુરન  
 ભૂધર ભેટી ભયેકો લાગ્ય કોન ભાંતિ કહી કરી સમજાઉં  
 ભાંતુ રહો રથ ખાંચ ખરો સીર સીસ ધુનાવત કાસું દુર્ગાઉં  
 ભૂર કંપા મો પરિ પરમેશુર આદિઅનાદિ અભયપદ પાઉં  
 ભાલ બિહાલ કિખો કહા વિધના પીર ચીરકી કછુહું સુનાઉં  
 મધુસૂદન મન લાય મયા કરી મુખ લીજે જીજે જીમિ દીના  
 મોહન સોહનિમૂરત ખીન મન તકપતહે જગ બીનુજી મીના  
 મોંની ગહે રહે મોટ છોટ સખ ભીખ્યાદિક ભટ પ્રોહ પ્રવીણા  
 માંજરીઆલક જીમો રાખે તિમિ રાખહું મમ અસન નંગીના  
 યદુનદન વંદન કરીહું કળ ચરન કમલ ચિત ચાય લગીહે  
 યાન બિહંગમ તાહિ ન સંબ્રમ કાહે દયાનિધિ પાંખ લગીહે  
 યમ કોંકરસેં શત ભયા દયા મોહે કરત કરત નગીહે  
 યા બિરથાં માધોજી ન ખિસરો તિન પ્રલાપકે તાપતે દેહ ધંગીહે  
 રામકૃષ્ણ રણુધીર રમાવર તરસાવત કિત ગેહેંર લગાઈ  
 રટત નામ રઘુવર કીરહીત અધમ જાત ગનકા ઉધરાઈ  
 રુકમની રાણી બ્યાહે બાહુબલ ચૈલમંગલપતિ હાર મનાઈ  
 રહી પચહાર તીહાર તીહાર પધાર પાંચ મોય લેહુ છુરાઈ  
 લક્ષ્મીનાથ અનંત સ્વતંત્ર કામ નહિ તિન ચોર કવનકો

સોઠપાત્ર પ્રતિપાત્ર પ્રચંડ અખંડ અરાધન તીનલવનકો  
લાવડું તાહી જ્યા કિમિ કરકે લાગી નહિ જહાં અલ રતવનકો  
લીલા અટપટી મોઢોં ચટપટી નાંહી રહેો અવકાશ લવનકો  
વાસુદેવ વિખ્યાત નામ તવ વ્યાપ રહેો બિધિસોં અગ જગમેં  
વિશ્વંસર ભતોં સચરાચર ભૂખ ન રાખત કોં અગમૃગમેં

x x x x x

વંધ્યા પ્રસવ પીર કાહા જાને ધાખ્યો ખાત ઉડાવદિ દગમે  
શારંગધનવા ભજરે મનવા અંતકાલકી અવધ લીખહે  
શહ હક કહીન વૃથા શ્રમ કરવો મરજો ભાગેત આયો દિખીહે  
શાલવલ્લનન દોર મયુગાં ગયે સો મુઘતેં દ્રિગ દ્રિગ નિરખેંહું  
શોચશોચતતેં સોશપરે ગરે ગરત્ર ભયો મેરી લાજ રખેંહું  
મુંદરશ્યામ મુખદ મુખ તેરો નેરો આવત કાલ ન દેખો  
સાંચ મરનકી આંચ નહિ લજ્યાંસર જાન વિમાનસોં લેખો  
સરેં ન દુખપરિહાર તો કા ભયો અંત અનંતકોં શ્રીમુખ પેખો  
સત્યગિરદ ભયભંજન જાની નિદાન કહે નહિ આર વિશેખો  
ષટકર્મનતેં સાધી નહિ હરી હોં કહા હટક ગુલાય લેઉરી  
ષટપદજીવ પદાંમુજ અટક્યો સો નહિ આશ માટેં મરીજેંઉરી  
ષોડશવિધિ ઉપહાર અંગ કરી વેદપ્રમાન પૂજનઅલ દેઉરી  
પડણપૂરન જાન તાન કહું કૌરવગૌરવ નાંહી ચહેંઉરી  
હરીનામ ધારનકો કારન તારનજન સંહારન પાપી  
હલધર હોયે હરે કેતે આરિ દુખ દીનનકે હરે કાપી  
હયગ્રીવધર દૈત્ય વિદારે કૃષ્ણ સકલ ઘટપટમેં વ્યાપી  
હરો હરી આધી સવરી મોય લાજ ભરી રાખો નિજ જાપી

અશરન કહાવત કેશવ આવત કાહી ન શંખ યજ્ઞદ  
 અનહદ નાદ સુનાવહુ ત્રીકમ મનકમવિક્રમ અરિ ડરપાદ  
 અંધકી અંધપ્રબ મતીમંદહે તીન સુઝત નહિ કૃપણ સુહાદ  
 અન્ને પધાર પારકરી મોહન લાજકીજાહાજ અમે કુળજાઈ  
 ઇશ્વર અખીલ દેવમય લહીયત કહીયત સકલ જગત ઇશ્વરમય  
 ઇતનો વિવેક કરેલ્યો ગ્યાની અગ્યાનીકો કાઉકો કા ભય  
 ઇદ્રયંદ્રસો મોહીનકારન દુર્યોધન આંખિનમે આમય  
 ઇસ નવાય સીસ કરગરીહુ ધાય મીટાય મોર મહાપરલય  
 ઉત દેખુંતો દૂર દારિકા ઇત પલકનમે પ્રલય લિખુંરી  
 ઉંચનીચકી ખખર પરત નહિ સલા ચિત્રકસી નીરખુંરી  
 ઉરતે પૂર પસીનો છુટત સૂંદકો સ્વાદ કહાજૂં ચખુંરી  
 ઉતમ આઉ ન આઉ ભલે મેરી આખર આંધહે ઝેહેર ભખુંરી  
 એક અગોચર ગુણાતીત હરી પુરન પરમાનંદ કહાઉ  
 એસો ઇ આખ સ્વયં પ્રિજ પકટે તેઉ પુની દારામતીરાઉ  
 એતી બકાઇ બહી દકુરાઇસો પાંચ પાંડવકી પક્ષ ઘરાઉ  
 એહો ભૈયા ઇતઉતકીતજૈયા જાજ ચહો જન દોહોની છિપાઉ  
 શ્રીજીઈ નિર્ગુનઅક્ષકીશક્તિ શ્રીજીઈ નિપટનિરંજન માયા  
 શ્રીજીઈ સ્વયંજેતી મધયોતી શ્રીસોહ સગુનસરૂપન જાયા  
 શ્રી શ્રીપતિમે ભેદ નહી કછુ એકરૂપ જહી જગત નયાયા  
 શ્રી શ્રી દયા કરો દાસીપર પદવહો સ્વામી પતિ દાંપે મમ કાયા  
 જ્ઞાન અખંડિત એક તિહારો અક્ષરઅક્ષહુતે અધિકાનો  
 જ્ઞાતા અંતરબાહિરકે તાતે અક્ષરાતીત કહાનો  
 જ્ઞાની બહેનકે ભયે મુનેસર તોર કૃપાતિહુ તોહિ ન જનને

જેય તુમહિ સર્વજ્ઞ તુમહિ હોં દીન અજ્ઞાનતે દેહું ઉરાલો  
 જમાકરહું અપરાધ કર્નહો અરુણહિયતે અમલોં ખોલી  
 સાંતતિતિલાશીલ આપનો મો રાખો ઉર અંતર તોલી  
 દાણભંગુર કયા દાંપનકોં પુરોતમતે યાતિ પટોલી  
 ક્ષેત્રન ખુબ મીઝો આપરો કલકીકીયા કરોહોં ગદ ખોલી

દોહા—જાવનમેં જાકીરહે તે ત્રેપનમેં ત્યાગી  
 કરી પુકર પુરીકરી ખરનખરન ખરમાજ  
 કૃપા કૃપાહિતેં રહે હરિ નહિ સાધન સાધ્ય  
 મજાઅકલ અલખકીયો ગિનહિં દુરાધ્ય  
 ચહનહેંચે કરી દ્રૌપદી દ્રઢ કીનો વિશ્વાસ  
 ત્યજે ન ત્રીકમ દસકોં બહેહે સ્વયંપ્રકાશ

સવૈયો—શ્રી કૃષ્ણ દ્રૌપદીનાં ચીર પૂર્યા.

શ્રીશ્રવા મુની મોર ખિદરતે અંક રમા તજ ધાય નિશંકે  
 ચાંનકો ભાંન જીસારી પચાંન પદાંબુજતે કીયો ખુંદત પંકે  
 મુંદરી સંકટતે અતિઆતુર આતુરકે ચિત ચોટ કલકે  
 ખહુંચ તુરત કરી પટસીયે મુરત મુરત લખી હરી ખદત મયકે  
 નેકું વિલખહેં નીચ નરેસ વિશેષ વિપતકી આથમુ દીની  
 નિરદય દુશસન અપને કર કચગહી સાહી ઉતારી લીની  
 એક નિકારતહેં તિહિ દુસરી એસે અનેક નિકારદીની  
 પાત્ર ન પાર રહે પચિહાર નિહાર પ્રભાવ પ્રનમ્ય પ્રવીની

દોહા—કછુ પાંડવકી પછપર કછુ કુંતીકી કાંની  
 કછુ દ્રૌપદીકો કોહ સુની સહી ન શકેજી સુગન  
 કોઉ આવત દેખે નહિ જાત ન કાહુ જાન  
 ખીચ તાંઘ બતરાતહે આય મનુ ભગવાન

સોરઠા—પ્રેમાશ્રુસો ભીજ અંચર અંગીઆ તર ભયે  
 પોંજત દ્રિગ સરશીજ સમાધાન હિત સતીકે  
 ગદગદ ગીરાન ઉચરે યથાયોગ્ય સ્તુતિવાદ  
 પ્રેમપુલક રોમાવલી સ્તવત મુજસ સંવાદ

કવિત—શોક સમેં ગઘ ભૂલ અંગઅંગ બદી પુલ  
 માઘ બરપટફૂલ અબલા અમૂલજી  
 દેખતહીં દુખગયે અંતર અલહાદ ભયે  
 જપે નામ નયેનયે ગુનસંમ તૂલજી  
 નિહોરો કરે બહોર નાવે સીર કરબોર  
 નાથ ખીના કોન જોર દાતા દુદૂલજી  
 જયજયહે જગન્નાથ જય જગદંબે સાથ  
 દીનનકોં ગહે દાથ મેટે મહાશયજી

સવૈયા—શ્રી કૃષ્ણનો મહિમા—મહાભારત સુદ્ધ.

ભૂદરજીકી ભકતવજ્રતા પાંચાલીકી પ્રીત પુરાની  
 કૌરવકુલકી કડીનકુટીલતા ધર્મરાયકી સત્ય સુખાંની  
 મનકર યોગ ઉપાયો અદ્ભુત ભારત બાત વિશ્વ સખ બાંની  
 દ્રૌપદી કોહ સંભારી સંભારી કુરુ દઈ પાંડવકોં રાજધાની



હવડી જડતા ઈશડી જડતા કહેં ન શકે કહ્યું દેહી બીચારા  
 રંચકભાવકોં મેરસો માન પ્રીરેં અભિમાન ભયો દીનચારા  
 પ્રાટીશ્વભાંડપતિ લક્ષ્મીપતિ જનપેં અગણીત કરી ઉપકારા  
 ઉરીનન હોઉ કહેંબુ ઉરકમ ત્રીકમ તવ ગુન પારાપારા

દેહી—સંસૃતિ રચના મુલકી એ દોઉ બાત અખંડ  
 દુખ ભોગે સુખ પાવહી સુખતેં દુઃખ પ્રત્યંડ  
 દુયોધન સુખ દંભતેં કુલ વિડરાયો કાટ  
 પાંડવ પાયે દુસાદ દુખ ભરત સુખનકી મોટ  
 સન્મુખ વિમુખ સુફલ દોઉ આક્ષર અર્થ સમાન  
 અંતરજનમી અખિલકે દેત યથા વિધવાન  
 ઈશ્વરકોં નહિ દોપ કહ્યું ચેર વિપમતા હાંની  
 કીચે કરમ ફલ પાવહી જનયોં જનની ચોખાંની  
 કુર હરિસોં અનલિત કીચો ન ધર્માદિક ઉપકાર  
 ઉન દોઉનકે દોપ ગુન ભોગે સુખદુખ ભાર  
 જો હરિ અંતરસાક્ષી સો કુની સાક્ષી બાહારી  
 મોહ મદ મત્સરતેં કુર નેકુ ન લહો બીચારી  
 કોન અચંબો ચાલિમેં ક્ષત્તશિંવાદીકશેષ  
 ઇષ્ટામર્મ ન જનંહે કહા અપરાધ નરેશ  
 ભકત પક્ષ થાપી અચલ કાપી કુમગ કરોર  
 રાખી લાજ દ્રૌપદી ધરમ સમરથ શ્રીરંછોર  
 મચ્યો મહાભારત મહી રચ્યો મહા રણવીર  
 નચ્યો નીપટ ગાંધવ શર બચ્યો ન ધાત્રાપ્ટીર

મહાભારથ માધવ રચ્યો ભૂમી ઉતારત ભાર  
 મેટી મુરજા મેદની ભકંતા દ્રોહ ઉરધાર  
 મહાભારત મહોદધી મધી ભીષ્મપીતામહ મહ  
 તિન હિત નામ નયો કીયો રથાંગપાણી પ્રત્યક્ષ  
 મહાભારતકે એક દીન ઝોર યુદ્ધ જુગ પુર  
 કરે ન સમતા યાહીકી કહા ખદ્યોત દિગ સ્વર  
 મહાભારત મહાવેગકે ધરતા આપ અનંત  
 ગંગાધર ધરી મનો સીશ જટા ભગવંત  
 મહાભારથ મહતી કથા ભારતી કહન અશકી  
 સો હોં જડ ચેહો લયો ગિરવર ભાર ઉચકી  
 મહાભારથકે એક ભટ સૈન્ય ઝોર સંગ્રામ  
 સમર કરનકી કહા ચલી સુની આવે તન ધામ  
 સો સુભટન સહસ્રાદી સગ લરે પરે એક ખેત  
 કીયો કૃષ્ણ ઇતીહાસ યહ ભકત યક્ષકે હેત  
 ભારતકે સંગ્રામકી ઉપમા ઝોર ન દેન  
 દુર્યોધનકે માંનકી કીરત કહત ખનેન  
 સહનશીલ સીમા પ્રભો નિજ અપરાધ નિભાંલી  
 જન અપરાધીકી ગતિ ભારત ભટકી નાંહી  
 સગ ખાતન ભૂધર ભુલે ગિને ન જન ગન દોષ  
 કલ્પ કોટી ખીસરે નહિ ભકત દ્રોહ કર રોષ  
 પાંડવ પાયે દુસહ દુખ ક્ષણ ક્ષણ જીવ ખલ કીન  
 જન્મકાલતે મૃત્યુ લગી દુર્યોધન પન લીન  
 પાંચ ખીચારે કહા સકહીં કર્મ શતસોં સંવાદ

જરે પરે બીછુરે શીરે ગીરી બન ભવન નિષાદ  
 પ્રભુ પ્રતિક્ષણ પોપત રહે દૂર સમીપ સુખાંન  
 દુખ ઠારે સારે અરથ ત્રિયપદ દીયો નિદાન  
 દુખ પાછે સુખભોગકો પરમાનંદ અપાર  
 પાંડવ સાર્વભોમીપદ પાય અખીલ અધીકાર  
 તીનકે સુખકી કહા કહે કવિ કુંડીત મતિ ગાથ  
 પ્રણમહું પુરુષોત્તમ જીંહી કીયે અનાથ સનાથ  
 સગ વિધિ સુખ અનુભવ કીયે એકછત્ર ભુવ રાજ  
 ધન્ય કુંતા ધન્ય દ્રૌપદી પારથ પાંચ સમાજ

### કવિની દીન યાચના.

કુંડલીયા-જીમી પટ પુરે દ્રૌપદી કરી પાંડવ પતિપાર  
 તીમી નિશીદીન જનપ્રણુતકી પૂરન આશ કૃપાલ  
 પુરન આશ કૃપાલ કરો મનવાંછીત મેરી  
 ધલ પર ત્રીકમદાસ પ્રજા શરનાગત તેરી  
 વેદ શેષ સમરથ નહિં તો સ્તુતી કહા કરીહું કૃમી  
 લક્ષ્મીનાથ કૃપા કરો ચરણકમલ વિલસેાં જીમી-જીમી  
 સં. ૧૮૭૮ = વસુસમુદ્રઅગ્રિશશી અબ્જુન સંસીકમાસ  
 તીથી તીજ રવિવારકોં ભયો ગ્રંથ સુપ્રકાશ  
 ભયો ગ્રંથ સુપ્રકાશ સરસ સોરઠ ગઢબૂના  
 નાગર નરસિંહભકત સુજકતપ્રસિધ નિપુના  
 તીન કુલ ત્રીકમદાસ યથામતિ ગાયો સુયસુ  
 શ્રીવલ્લભકુલ પદ પ્રસાદ પાયો સરળસુ-વસુ  
 સંવત વિક્રમ ત્રિપટશત અદ્યોતર અગોંન

શુકલ તીજ રવી અશ્વતી ફૂલ્યો માસ ફગોન  
 પુલ્યો માસ ફગોન લયો પુરન આંખ્યાના  
 નાંઉ ધયોં ચેહ અંથ: 'દ્રૌપદીપટનિધાના'  
 સોરઠ જુતાગઢ પ્રકટ નાગર નરસહી સુરસં  
 તીન પ્રસાદી ત્રીકમતનય ગાય રંગીલે હુલસં-સંવત

દોહા—દ્રૌપદીપટનિધાન નિત્ય જો પડે સભાવા  
 સકલ સુખન અનુલવ કરી સહજ પાવે લવનાવા

કુંડલીયા—વિક્રમ સંવત ત્રીપટસત આયોતર અગોન  
 શુકલ તીજ રવી અશ્વતી ફૂલ્યો માસ ફગોન  
 પુલ્યો માસ ફગોન સરસ શક શાલીવાહન  
 સતરહત્રેતાલીસ સંવહરનંદ સોહાવન  
 તાદીન અંથ પુરનસયો પડે સુતે નિત્ય માંનવી  
 હરિચરયા મનકમ કરત ધર ખેડે ફલ જાંહવી

નોટ—રંગીત્રાસ આચારે એવા વૈશ્વન હતા કે તે પ્રભુપ્ર-  
 સાદી જળ કે મુખવાસજ લેતા, ઈતર ( અપ્રમર્ષિત ) નહિ.



# રંગીવદાસનું “ સ્તુતિમાલા. ”

દોહા—શ્રીગણપત જનકી કૃપા પાપ સુમંજસ નાંહિ  
જાંતી હાંતી જગત જાંહીં તિંહી પ્રભુકી જલ જાહેં  
યસપુરુષ વલ્લભસુવન વિહલવંશ વિશાલ  
ચરન ધારી ચિત મતિયથા ગુહું ગિરિધર ગુનમાલ  
મેા સહ મુરખ જલ ત્રિપુત્ર ઓર ન સમુઝ સયાંન  
યથામતિ ગુન ગુંફહોં સ્તુતિમાલા ભગવાન  
જાડે ગુનીનકે ગ્રંથ સખ વિવિધ ભાંતી મીષ્ટાંન  
શાક સંધાનો રચી ગહો મેા સ્તુત કૃપાનિધાન  
મુગ્ધસુવંન તુતરે વચન જીહીવિધિ જનક સુહાય  
ત્યોં મેા સ્તુતી ચારી કરહુ જગતપિતા ચહુરાય

શ્રી પ્રભુના દશાવતારનું વર્ણન.

સુર સુરભી ભુદેવજણ દાનવતેં દુખ પાપ  
તપ તપ કૃષ્ણ કૃપાનિધિ વપુ ધરી કરત સહાય  
શંખાસુર શ્રુતિ મુસિ જયોં દુરંગમ જલનિધિમેટ  
મજ્જ હોય લાયે નિગમ કાયોં પાપી પેટ  
કમઠ કહેવર કરી ધયોં મંદરગિરિ ગુરુભાર  
મહાસાગર મથી કાઢીહેં રતનરૂપ દશ ચાર  
દીતીમુત દુરગુહી દે દુષ્ટ વિદિત સંસાર  
નૃસિંહ સૂકર હરી હને અદ્ભુત દે અવતાર  
ક્ષિતિ રાખી હરીનાજ હની હરીનકશપુ કરી નાશ  
પ્રકટ થંભ પ્રહ્લાદકી પુરન કીની આશ

વામન વેશ ધરે ભરે દેકમ હીતિયાકાશ  
 બલી શીર તીજે પાવ ધરી દીનો સુતલનિવાસ  
 સહસ્રયાહુ કાહુનકો ગીને ન કર બરબેર  
 ખરશુરામ કાંઈ સુકર હુત્રીકુલ મદ મોર

### શ્રી રામ ચરિત્ર.

બહુરી સૂરકુલ ભૂપધર ચતુરવ્યૂહ અવતાર  
 ધરે કરે નાનાચરિત્ર શતકોટીક વિસ્તાર  
 અજન અલખ અદ્વૈત હરિ સગુનરૂપ રૂચી રાચી  
 દશરથ ભુવન સુવન સરજી કીડે કીલકે નાચી  
 લઘુતા પ્રભુતા બડ કીયે કૌશીક સાથ સીધાચ  
 નિશીચર હણી મખ સીદ્ધી કરી ચાપે તોડી રીચ બ્યાદાય  
 સર્ગસ્થીતિલય પલક જાંહી સો અનુવત શ્રુતિસીખ  
 પીતુબચન વન વિહરત સીયા રાવન હરી મીસ ભીખ  
 ખોજત ખોજપ્રીરે ધરે મુનિસુવેપ રઘુનાથ  
 કીયે પુનીત સુજીવ જગ જાંહો જાંહી નાચે માથ  
 નીચ નિપાદ વિપાદ ધર સકુલ કૃતારથ કીન  
 અચરજ કા શિવ શિવભયે શીર ચરણોદકલીન  
 શલ્યા અહલ્યા વહે ઉડી પરસ પદાંબુજરેન  
 પાપપ્રાપદાહક અનલ ખદરજ પંકજનેન  
 બહરીફલસુ વિશેષકા શીવરી ક્રોન સુગ્ગન  
 જુઠેજુઠે પાચ સો ખિદ બહાવન બાંન  
 ગિધ સિધ કાગિધ સાંવરે પહ્યો પર્મ સુધામ  
 સંસ્કાર સધરી ક્રિયા શ્રીકર કીની રામ

શરણુગત સુગ્રીવકોં કીયો નરેસ કીફંદ  
 આવ બિહારી મહાગલી દીનખંધુ રઘુનંદ  
 તનકતનુ હતુ કષિ ઉત્તધિ જલધી જરાધ લંક  
 રીય સુધી સીતાપતિકૃપા લાય નિવેદી નિશંક  
 સેવા કા કિંપુરપકી લીલાશ્રયી રઘુનાથ  
 સેતુ બાંધી સીતા લઘ કોટે રાવનમાથ  
 અલીમાની નિશિચર અતુલ પ્રોઠ પુષ્ટ બલવાન  
 તિનકી સીક્ષા શ્રીહરિ કરી હરીકર જાન  
 ગર્વ ન ભાવે ગોપતી દીનખંધુકી બાંન  
 માંનીકોં પાતી દુરેં રાખી અકિંચન કાંન  
 બ્રાત બિભો ખારો ન કરી ન્યારો રહ નીજ ભાવ  
 ભક્તિભાવ વિભિષણ મિત્રો રંક લંક સિરપાવ  
 હાયન દ્વાદશ બંન અટે કટે દુષ્ટ દશશીપ  
 પુષ્પક ચઢી કોથલ ચલે મીટે અવધિ અવધીશ  
 પ્રભુઆગમ પુરજન પુત્રક ચૈતન અતિ હર્ષાન  
 ભરતાદિક સુખયોં લહે જીમી અણ્યે દેહ પ્રાણ  
 મંગલ જલ મંગલ કલસ મંગલ ગાવત બાંસ  
 ધ્વજપટલ શુભ સગુન પુર ચંદ્રાયે શ્રીરામ  
 નીતિનિપુણ રઘુવંશમણી ગુરુ આરજ નીજ બ્રાત  
 સચીવ અવધવાસી જગત વિધિવત સખ સુખ દાત  
 ત્રીભુવનત્રાતા ત્રિદશપતિ બ્રહ્મસનાતન જ્યેષ્ઠ  
 ભૂપૃથ ભૂતલ કીયો રાજ અપૂરવ સોય  
 અગ મ્રગપતિ મંજર મુસ શત્રુ મિત્ર સમાન

રામરાજ નિરભય અખીલ સચરાચર હરિયાંન  
ધરા જરા નહિ છવજડ વિપવિષાદ નહિ લેશ  
રામચંદ્રકે રાજમુખ સકલ વિશ્વ અકલેશ  
મંછા અંતરધ્યાનકી કલીપુરવ હરિ કીન  
સગુન શીરોમંછી શ્યામભુ નિર્ગુણ મુખ મુખ દીન  
કેતે પતીત પુતીત કરી હરી પદ્યે નિજધામ  
પુર ખરસૂકરન્વાનસહ સ્વર્ગ સીધાએ ધામ

શ્રી કૃષ્ણ 'ચરિત્ર' - બાળલીલા.

પુતી છતી અતિ પીડા લયે સુરમુનિ સ્તુતી પુકાર  
કીયે લીયે કણ્ણાનિધિ સ્વયં કૃષ્ણ અવતાર  
શંકરપણ પહીલે લયે પાછે પુરુષપુરાન  
ધન્ય દેવકી દેવતનુ શૌરી નિગમ પ્રમાન  
એકકાળકે બ્યોતમેં કરે અનેક કૃપાલ  
ચેહી મિસ ખિસ ૩૨ કંસકે એકુલ ગયે ગોપાલ  
કંસ પ્રકટ સુન કૃષ્ણકે બાલવાત ઉઘોગ  
પદ્યે માયક અસુર નિજજય રીપુછય ઉપયોગ  
પૂરનબલ પરાતપર લીલાપુષ્ટીપ્રકાશ  
કીડાલોં સંધરે હરે દુષ્ટ બદાવન ત્રાંસ  
પય પીવત પીતી બકી જનનીગતિ તિહિ દીન  
પ્રભુતા દીનદયાલતા પ્રકટ દીખાય પ્રિવીણ  
શીશુ તર સોવત પાલને રોવત પ્રાકૃત રીત  
શકટ બીકટ પદ્ધાતેં તોરત લાય ન લીત  
વિશ્વવિદ્નહરતાં વિભો બાલકેલી બલીહારી



વિધનશાંતિ માતા કરત દેત નુશવર વારી  
 બદ્ધે રોમવિવર વસન કોટીકોટી બ્રહ્માંડ  
 સો ગોપન ઘરઘર બસન ફોરન ગોરસ ભાંડ  
 માખન ચાખન રસિક અતિ બચન રચન જલ જાય  
 મર્કટ વિકટ બટોર બહો માખન દેત બવાય  
 બહુ દધીભાજન ભંગ લખી કુપત ચશોદામાત  
 પાંધી ઉલુખલ દામ ગહે શીર ન કરે ઉત્પાત  
 દામોદર ડીગમગ ચલે અર્જુનભુગલ ઉખાડી  
 વ્રક્ષ યક્ષ કરી ઘર પડ્યે સો રતુતિ કરત પુકારી  
 જ્યજ્યજ્ય જગદાત્મા સદા રહો મતી મોર  
 વચન શ્રવન મન ચરન કર શીપ સકલ તવ ઓર  
 ચૌદહસૌનનિદાન હરી અહીરવેપ વૃજદેવ  
 રંક મોદ પાવે ન કો લંકા હુટાતી પેખ  
 યહ લીલાસોભાસુભગ યહ સંપતિ સુખ જ્ઞેય  
 અનુભવળીન આવે ન મન ચતુરાનન કીન હોય

### વૃંદાવન લીલા.

વનવીહાર કર વેણુધર વતસચરાવન બદ્ધ  
 દાન લીયો દધીકો કીયો જેલ અનોખો સાંધ  
 ફારી અઘાસુર ઉદરકોં ગ્વાલ ગાય જવાય  
 સ્વામી ત્યોં સંકટ પરે સેવક સદા બચાય  
 યાગભાગ બહુચત્નસો નીહ અરોંજે નાથ  
 દધીઓદન ભોજન કરત મોદન ગ્વાલન સાથ  
 મહાપ્રસાદકે સ્વાદ અજ જલશફરીતનુ કીન

કર પટ પોંછે ચતુરવર ચમુના છુવે ન ચીન  
 બ્રમીત હોય વિધિ શીર હરે વત્સ બાલ એકસંગ  
 હરિમાયા જ્યોત્યોં દ્રિગન નિરખી ભયો મોહભંગ  
 બ્રહ્મા રમા ઉમાપતિ વ્રજજન સુકૃત દેખ  
 રસના ધન્ય સરાવહીં અમર સમર મુનિ શેષ  
 દ્રીજયુવતિસોં જગચીલે ભોજન કીચે ભવાંન  
 મખ દીગ ધોંખે આવોજી ન ગિચિત રાવરી ખાંન  
 વ્યાલ વિપુલ મોહન મદુલ નાથી લાયે નદીતીર  
 કાલી કલંક કલંદીની કાલી કીચો શુધ્ધતીર  
 જો પ્રભુતાતો પય પીવત પુંદી પુંદી સીરાય  
 દાવાનલ દેખત પીચો ગોકુલ સકલ જગ્યાય  
 અન્યાશ્રય અજગર અગર અસે આય મતિભાર  
 તો રાખો ધ્રુવ નિજશરન નંદુલુ નંદકીશોર  
 નંદરાય નાહત ગહે વરુણ અતિક્રમ માંની  
 ઢોટાછોટા જાય તહા પિતા લાય ધરિ પાની  
 ઈંદ્રરાજ ગીરીરાજકોં દેત પ્રવય ઝડી ઝારી  
 ગીરીધર ગીરીધરી કરઉપરતરતર રાખી વ્રજસારી  
 રાસ આશ વ્રજનારી બહો કીચો કલંદીસ્નાન  
 વસનહરન શીર દેન મોં દીચો કેલીરસદાન  
 શરદ્દેન નિજ બિદસો વેણુ જગ્ગય બુલાઈ  
 તિનસોં વિલસેં વિવિધવિધિ પ્રતી ત્રિયતન પ્રકટાર્જ  
 રતિરસ વૃદાવન બઢ્યો વિહરત સુંદરશ્યામ  
 સુખસ વસે વ્રજરસમસે વિસર્યો વૈકુંઠધામ

બક ઘેનકે મારત તંનક બાર ન લાગી વિહારી  
કેશી હૈસી લટકસો પટક હન્યો અસુરારી  
વ્યોમ વૃષભ બડે બિધન અતિપાપીજ્ઞ પ્રલંબ  
આવતહી મારે તુરત નેકે ન લાગી વિલંબ

### કંસ વધે.

કંશ કાલકોકાલ લખી મથુરાદિસ મન દીન  
સુકલકસુત આવત ભયે ધજાતંત્ર અધીન  
ચલે ચતુર્ભુજ ચોંપસો માતપીતા દુખ બની  
રાહ રજક માર્યો વિમુખ સન્મુખકો સન્માની  
ચેરીકા ચેટક કીયો કુબળ તન ગુનહીન  
સન્મુખ લખી રીઝે રસીક રહે હોય સ્વાધીન  
આયુધબીનુ માતંગકે દંત પકર ઝટકાય  
પ્રાણ કાઢી પુની કાઢી રદ શસ્ત્ર કીયો ધૃતરાય  
પરિપુરન બ્યાપિક અખિલ અદ્ભુત દરસ દીખાય  
યથાભાવ દેખે જગત કાલ કંસ મન આય  
મલ્લમથન કરી ધનુરકે ખંડખંડ કરી ડારી  
રંગસભા હાઢે રહે આપદુક કરવારી  
કેશગહે અતિકોવતે પટકયો પૃથ્વી પછાડી  
હંસ કંસતનુપંજરા દુટત હડયો પુકારી  
શકાદીક ગિનતી સુનત ચલત ચરન અરવિંદ  
આય પિતા પાચન પરે મોચન બંધ મુકુંદ  
શ્રુતિસેતુહેતુ કરહી સમય સોહાયે કામ  
નાંતરકત બંધન રહે માતપીતા દુખધામ

મધુપુરી મધુરિપુ વસત પુરવાસી મુખ પાથે  
 યાદોકુલ મુખ મુખ કલા મો મતિમંદ કહાય  
 શીખ્ય ભયે સાંદીપકે જગદ્ગુરુ ગુરુ માંની  
 ગુરુની ઈજા દક્ષીણા દયો મૃતકસુત આંની  
 જરાસંઘ જીત્યો ખીયુરી સેના સતરહવાર  
 જીવત છાંડ્યો જાંનીકે કાલાકાલ વિચાર  
 યવન યુધખીનુ યુકિતસો ખાળા ભસ્મ કરી કારી  
 મનભાવન મુચુકુંદકો દરસન દયો મુરારી

### શ્રી દ્વારકાં લીલા.

દિવ્યદુર્ગ દ્વારામતી હાટકરતન ખયાય  
 માયાસોં મહાસીંધુમો યદુકુલ લીયો ખનાય  
 ભૂએકુલ શ્રીદ્વારિકા શ્રીપતિ વૈકુંઠનાથ  
 ખાનીક ભલી ખીરાજહે સકલ ભકતજન સાથ  
 ઉધવ આરુ અકુરસે સચિવ સયાને પાસ  
 ભકતવતસલતાકો ખિરદ પ્રકટ ધયો અવિનાશ  
 પટરાની અષ્ટાદિ તિય પૃથક ખ્યાહે સમુદાય  
 પ્રજામન અનિરૂધ આદી ખ્યાહો વંશ ખદાય  
 રાજરવની મનકમવચન ચિત હરીચરન લગાય  
 પાતી લીખી પ્રાનેશકો પતિ દુખ દયો સુનાય  
 સમુગ્રી શ્યામ વહે કામ ત્રગી મગધપતિધર આય  
 ભીમસેનકો સેનદે જરાસંઘ મરવાય  
 કાઢે વીસહજાર નૃપ દીનખંધુ છોડી ખંધ  
 યજ્ઞ યુધિષ્ઠીર સીવકીયો યશ ખદાય યદુનંદ

કુંતીજીકે કુંવરકો કષ્ટ પડ્યો દેવાર  
 સહાય તેરી સાંવરે ઉગરે દુગરે આર  
 પાંડે પાંચડી કુરુનિકર જીતે હારે રાજ  
 કૃષ્ણશરત અશરત મુકુલ મુધરે બીગરે કાજ  
 પારથ પત કાર્યો પ્રકટ અભનસુવટી ત્રાન  
 લેત સહાય ન ચદુપતિ જાતે પત વા પ્રાન  
 પત પ્રતિપારત જીવજે લકતી ભલી પતાહ  
 ભીષમ પતપાહલ તીરે હારથઉદધી અથાહ  
 દ્રોણ નિર્ધન આયો તીકટ પ્રીતી પુરાતન જન  
 અતીઉદાર દે હરી રીધ સુરપતીશ્રીયા સમાન  
 દ્રૌપદીકી વિનતી મુનરહી કરી સહાય  
 રાજ લાજ રાખે અખે દ્વાપતીકે રાય

શ્રી પ્રભુના બીજા ચરિત્રો અને મહીમા.

કરી કરી આરતભરી ખરી સ્તુતી બહે દીન  
 જાન પરત ખગ તજ ધસે ધાય ગ્રાહવધ દીન  
 અશુભદુષ્પ્રઅધઅરિહરત કરત ક્રોડી કલ્યાણ  
 હરી અરી અપુના દસકે દ્વર રહે દરબાન  
 અંગરીયપેં આયે ઋષી તાંમસભરી તતજ્ઞ  
 અગ્યો મુદરદન તાપ તન ભાજ ભયે બેહાલ  
 વિધિવિષ્ણોશિવલોકલોં નિરભય ભયે ન તેઉ  
 અમય રાયકે પાય પરી નાય શીખ ઉચ્ચરેઉ  
 પુતી પુતીત પરીક્ષીત નૃપત પ્રકટ જાતી અભાસ  
 માતકેદર જાન લગ્યો કહે સવિસ્તર શાસ્ત્ર

તપો સુદર્શન તાહી છીન તિક્ષણતેજ બદાય  
 વિધિશર ઉલટો ધરી ભજ્ને સંત બચ્ચો સુચીપાય  
 જાંહી સુતી શ્રીમદ્ભાગવત શુકમુખ સુધાસમાન  
 અચલ અજ્ઞે કલીજનતરન જગજલ પોત પુરાન  
 કહા પરીક્ષીત શુક કહાં પ્રશ્નોત્તર શ્રુતિસાર  
 આપકૃપા જુરી આય જન લૌકજલેપજ ચાર  
 ગંગા નીધી ગોલોકકી ભૂતલ દુર્લભ દાન  
 ભયે ભગીરથભય સુદ્ધ પીતર મોક્ષ પયપાન  
 નારાયન દીગ સારખે અખીલ ચરાચર લોગ  
 તદ્વપિ ભજનદ્વલ અધિકતા નિજપદ સુખસંયોગ  
 અહો ખેચરી આપુડી વિપત પડી બીજુલાય  
 ગજધંટાધરી દીજ રક્ષે કયોં પ્રપન્ન દુઃખપાય !  
 અબ્જમેલ અવસાનલોં કોનસુ સુકૃત કીન  
 સુતહીત નાંમ ઉચાર મોં મોક્ષ મુરારી દીન  
 સન્મુખતા સખ સુખલતા મેરે મત નીરધાર  
 ત્રીવીધતાપ ભાજે ભજે રમારવન રીઝવાર  
 બીન સમુજે કારજ કરે આરત પરે અનંત  
 બાલખિલાઈલોં રખો શરણાગત શ્રીકંથ  
 ચીંતામણી ચંદ્રહાસકોં બીનુશ્રમ લયો બચાય  
 ભકતીશકતી દેખો જગત વિપ વિધયા વહે જય  
 ગનકા બિનકા ગાંનકોં સુરલલનનાંન સુહાદ  
 ભરથખંડતે ભાવ ધરી લઈ બૈકુંઠ બુલાઈ  
 ભરથખંડ બડભાગહો સાતદ્વીપ સરદાર

પતીતશીરોમણી પીંગલા જીહ્વી બસી પાછ ઉધાર  
 અપને કર કીની કુલુક તીન ચૌદ આગાર  
 ધીજીખીનુ ઉધરે નહિ જીરે ન બોહોરીરી વાર  
 ભક્ત સમર્પે ભાવસોં પાત પુષ્પ ફલ વારી  
 મેર કૈસી માનીહો પ્રેમગિયસ બનવારી  
 ખીદુર પાત ગજકાં સુમન ભીલનારીકર બેર  
 ભક્તવતસલ શ્રુતદેવજલ માંન લીયે કરીમેર  
 બેદ કહત બુધ હોય કલી કલકી માહ કલીકાલ  
 ખલદલસદ શ્રષ્ટિ સ્થિતી કરીહે કૃશ્ન કૃપાલ  
 બિદ્ બહુત રસના સકૃત સકૃત ન બક્ત વખાંણ  
 સ્વરૂપ ભજત અજહોં કરત ભક્ત અભયપદદાંન  
 નીગુનીકુલ નાગર નીપટ નરસૈ અતિમતિજીન  
 દામોદર ઉરહાર નીજ જગતગિદીત તીહોં દીન  
 નરસૈંહીત નાગર સદા ભૂધરકેં મનભાથે  
 દ્વારામતી તજ યદુપતિ પરજીતકે ઘર આથે  
 ડાકુર સુરપુરતેં સરસ રવનધાંમ રંછોર  
 વિજયનંદ વિખ્યાત કરી સદા બસે તિહિ ઠોર  
 મીરાં વિપ પીયુષ કરી લછ નીજંગ સમાર્પ  
 ભક્તહેત ડાકોરપુર વાસ કીયો યદુરાધ  
 ત્રીકમદાસ નિવાસ નિજચરન ચતુરભુજ દીન  
 અદરાસે છપન સવત બિદ્ બહાવન પીન  
 સાતપુત્ર તીનકી પ્રજ્ઞ પ્રણીત રાવરે પાય  
 નિજપ્રતાપ નિરભય સદા રહે અનુભવ સુખપાય

સાદર પાદરવિંદો ॥ જે ધરિંહે ચીત ચાચ  
તે શીરહી તિહુલોકમાં અભયજન શીર જાય  
કો મોતન મનીગણુ કનક હીરા હાર ધરાય  
મોં તંનમંનમાલા સુમંન રાખહું રચી રરકાય  
ભાવાભાવસુભાવતે અર્પીહું અતિસકુચાય  
દીનખંધુતાસોં ધરહું અનુકંપા ઉર લાય  
છેલછબીલે રસરસીક રંગરંગીલે લાલ  
મોં મન વસી વિહરઉ સદા કમલાયુકત કૃપાલ  
પ્રભુપદરત પદીહેજી પહ રતુતીમાલા નિશીપ્રાત  
સકલ મનોરથ સુકવલે ત્રીકમ લવ તરીખત

સંજ્ઞા:—મહામાલાગતા લલિતપદમાધુર્યગુણિતા

સમારંધાવંદાવનચારત્રયિંતામનિમયા ૧

(૨) રંગીલાદાસેન અભયભવનહેતોવિરચિતા

યથા ધન્યાલોકાહરિભજનકંદાભરણિતા ॥-૧

એવં પ્રમાણિતા માલા અષ્ટોત્તરશતદોહકા

સુપદ્મમેશ્વરયુકતા પ્રણમ્યા ચૈવમુત્તમા-(૨)

કુર્વંતુ સબ્જનાઃ કંઠે કૃષ્ણભકિતપ્રદાયકાં

યત્સુભૂષિતકંદાનાં કિમન્યૈઃ સ્વદ્મભૂષણૈઃ-૩

દોહા સંસ્કૃત:—કેન ચિદાસપ્રપૂજતા કવિના ભાગવતેન

છંદોયુગભાષાવિદા પિંગલઅંધરતેન ॥



## શ્રી બેટપતિની સેવાપૂજનો નિત્યક્રમ.

૫. રઘુનાથરાયભાઈ રચિત શ્રી. ‘બેટ બાવની’ સમજવા માટે શ્રી. શંખોદ્ધાર બેટમાં શ્રી. રણછોડરાય બેટપતિની સેવા, ભોગ વીગેરેની શું પ્રણાલીકા છે તે જાણવાની પહેલી જરૂર છે તેથી અત્રે તે ટુંકમાં ભાવિક લોકો માટે લખવા રજા લઉં છું.

બેટમાં શ્રી. રણછોડરાયની બારે માસ ‘મંગળા’ થી ‘શ્યમ’ સુધીની મુખ્ય સેવા વારા ફરતી ફક્ત બેજ પટારાણીઓ-શ્રી લક્ષ્મીજી તથા સત્ય ભામાજી-તરફથી થાય છે. વારો એકેક દીવસનો હોય આ બે પટારાણીઓ પતી તેના બ્રહ્મચારીજી, બાળુ અર્થે શ્રી. વલ્લભી સંપ્રદાયની પ્રણાલીકા પ્રમાણે, એકાંતરા સેવા કરે છે. શ્રી લક્ષ્મીજી, શ્રી સત્યભામાજી અને શ્રી. જ્ઞાંત્રીપતીજીના મંદીરના મુખ્ય ગાદીપતિ તથા શ્રી બેટપતીની સેવા ફરવાના અધિકારવાળા ઇસમ “ બ્રહ્મચારી ” કહેવાય છે, બ્યારે શ્રી. રાધાજી મંદીરના ગાદીપતિ ‘ ભંડારીજી ’ તરીકે ઓળખાય છે.

બેટમાં ગદની અંદર મુખ્ય શ્રી દારકાંનાથજી, ત્રીકમજી, કલ્યાણજી, માંવવરાયજી, પુરંપાતમરાયજી, દેવકીજી તથા શ્રી લક્ષ્મીજી વીગેરે ઉપર લખેલાં ચારે રાણીઓનાં-એટલાં મુખ્ય મંદીરો છે,

**સવારની સેવાનો ક્રમ.**

અધીકાર નથી તેથી તેઓ ‘ચરણ’ ને હાથ અડાડી સ્નાનની સેવાનો લાભ લઇ શકે છે.

“ શ્રી ” ને સ્નાન થઇ રહ્યા બાદ વારાવાળા બ્રહ્મચારી  
 અવાસની મદદથી ‘ શ્રી ’ ને શૃંગાર ધરે  
 શૃંગાર. છે તથા રાધાજી મંદીરમાંથી પુલેલ તેલ  
 તથા કેશરી ચંદન આવે છે તે “ શ્રી ” ના  
 મુખ ઉપર સમર્પી ધરે છે, અને ‘ શ્રી ’ ને સંધ્યા વંદન કરાવે  
 છે. પછી “ શ્રી ” ને ‘ બાળભોગ ’ ધરાય છે. આ બાળભોગ  
 રોજ રાધાજી તેમજ લક્ષ્મીજી મંદીરમાંથી આવે છે. (વધારામાં  
 જેદી સત્યભામાજીનો વારા હોય તેદી તેના મંદીરમાંથી દહીંથ-  
 રાનો ડોનો આવે તે પણ સાથે ધરાય છે ) આ બાળભોગ બે  
 ગાયત્રીમાળા જપતાં લાગે તેટલો સમય રહી પછી સરાય છે  
 ત્યારે ‘ પાનખીડાં ’ અવશ્ય ધરાવાં જોઈએ. પછી લોકોને બા  
 કલાક દર્શન થાય છે તથા ચર્ચુ સ્પર્શ તુલસીદત્ત સમર્પવા છુટ  
 મળે છે, દરમ્યાન રાધાજી મંદીરમાંથી વૃક્ષાકાર ‘ આરતી ’, ધૂપ  
 પાત્ર વી. આવે છે તેટલામાં બ્રહ્મચારીજી શ્રીને મુરલી છડી ધરી,  
 દર્પણ દેખાડે છે અને ખીજો સેવક “ શ્રી ” મંદીરનો ઉંબરો  
 ઘોષ ‘ શ્રી ’ સામે ગરૂજી પધરાવે છે જેથી કોઇથી ઉંબર ઓ-  
 ળંગાતો નથી. પછી બ્રહ્મચારી શંખજળથી શ્રીને ઓવારણાં  
 કરી, દર્શનાર્થી લોક ઉપર તે જળ છાંટી ધૂપપાત્ર ફેરવી પછી  
 પ્રજવલીત કરેલી વૃક્ષાકાર આરતી ઉતારી, પુનઃશંખથી ઓવારણાં  
 કરી યાત્રાજી ઉપર જળ પ્રક્ષાલન કરે છે એટલે સેવક ગરૂજીને  
 ઉંબર ઉપરથી ઉપાડી લેતાં લોકોને મંદીરમાં જવા આવવા

છુટ થાય છે. આ 'શૃંગાર આરતી' કહેવાય છે પછી ભોગ આવતાં સુધી યાત્રાળુને ચણોદક અપાય છે તથા 'શ્રી' ને મેવા મીસી તુલસી વી. જે ધરાવતું હોગ તે યાત્રાળુ ધરી શકે છે.

પછી એક ભોગ જાંબુવતીજાંથી આવે છે તે બેગાયત્રી

માળા જેટલા સમય પર્યંત ધરાઈ સરાય

મધ્યાહ્ન ભોગ એટલે તેજ ભોગ લક્ષ્મીજીને ધરાવા નીત્ય  
અને આરતી. જાય છે. પછી બીજો ભોગ રાધાજીમાં

થી આવી ધરાય છે તથા સરે એટલે

અલ્લયારીજી ઘણ થાય તો 'શ્રી' ને નવા શૃંગાર ધરે છે અગર ધરેલા રહેવા દઈ, 'શ્રી' નું મુખ ધોઈ, લુછીને રાધાજીમાંથી આવેલ પુલ્કેત તેલ તથા નવું ચંદન સમર્પે છે પછી ચરણ સ્પર્શ કરવા લોકોને બ કલાકની પાછી છુટ મળે છે. ત્યારબાદ સત્ય-ભામાજી તથા લક્ષ્મીજી એમ બન્ને મંદીરમાંથી ભોગ આવે છે જે બન્ને એક સાથે ધરાય છે. આ 'મધ્યાહ્ન' ભોગ કહેવાય છે તથા સરે એટલે 'શ્રી' ને પુષ્પમાળા પહેરાવી છઠી ધરાય છે ત્યાં રાધાજીમાંથી ધૂપપાત્ર તથા વૃક્ષાકાર આરતી આવે છે. આ વખતે પણ શૃંગાર આરતી માફક ગરૂડજી મુકાઈ જોવારણાં વી. કીયા કરી અલ્લયારીજી આરતી ઉતારી પુનઃરાંખજત્ર પ્રક્ષાતન કરે છે એટલે ગરૂડજી લઈ લેવાય છે. આ 'મધ્યાહ્ન' આરતી કહેવાય છે.

મધ્યાહ્ન આર્તિ પછી લગભગ બાપ કલાકે 'શ્રી' ને રાજ-

ભોગ આવે છે. દરમ્યાન વખતમાં દાર

રાજ ભોગ. ખુત્રા હોઈ યાત્રાળુને ચણુ-સ્પર્શ બંધ થઈ

ફક્ત ' શ્રી ' નાં ગદ્યાર્થી દર્શન થાય છે તથા વારાવાળા મંદીરમાંથી સેવક આવી મંદીર ઘોઘ, લુછી. ઝારી ભરી ચમચા ચોકી વી. મુકી રાજભોગની તૈયારી કરે છે. પછી વારાવાળા મંદીરમાંથી અન્નચારીજી રાજભોગનો થાળ ' સખી ભાવે ' લાવે છે તથા તેની પાછળ ભીતરીયો ખીજો થાળ લઈ આવે છે અને આગળ જલધરીયો રસ્તો ધોતો આવે છે. ત્રણ ગાયત્રીમાળા જોડેલો સમય રાજભોગ રહ્યા બાદ સરે છે એટલે દર્શન થઈ શકે છે તથા સીંહાસન, મંદીર ધોવાઈ, સાફ થઈ, ખીજોનાં પથરાઈ તે ખર ગાદી તકીયા, ચોપટ ખીજાવી સોગઈ મંડાય છે અને સીંહાસન નીચે ચોકી તથા પેટી મુકાય છે. પછી ઝારી આવે છે તે વડે ' શ્રી ' ને આચમન કરાવી મેવો વી. ધરાયા બાદ લક્ષ્મીજી તથા સત્ય ભામાજીમાંથી પાનખીડાં આવે છે તેમાં વારાવાળાનાં પહેલાં સમર્પાઈ પોત પોતાના મંદીરમાં ધરવા લઈ જાય છે. પછી જાંબુવતીજીમાંથી બટો આવે તે ધરાયા વગર શ્રીની ડાખી બાબુ મુકી તેનું માણસ ચાલ્યું જાય એ પ્રા. બંટા ધરાયા પછી " શ્રી " થોડી નીંદ્રા લે છે જેથી દ્વાર બંધ થાય છે. પછી થોડી વારે રાધાજીમાંથી માણસ આવી ઘંટ વગાડી બાર ખોલે એટલે વારાવાળા આવે છે તથા સત્યભામાજીમાંથી ભોગ આવે તે ધરી ૫ મીનીટ બાદ સરે એટલે વારાવાળા મંદીરમાંથી " મીઠાંજળ " ની ઝારી તથા ખીડાં આવે અને લક્ષ્મીજીમાંથી તો દરરોજ ' મીઠાં જળ ' આવે છે. તે અરોગાવી તેમાંથી દર્શનાર્થીને પ્રસાદી દેવાય છે. સત્યભામાજીનું મીઠું જળ શ્રીને ધરી પોતાને ત્યાં ધરવા

લઈ જાય છે. પછી ‘શ્રી’ ને શય્યામંદીરમાં પધારવાની સીડી, ખેડા, ગાદી વી. બીજાવી બાર બંધ થાય એટલે ‘શ્રી’ પોઠી જાય છે.

### સાંજની સેવાનો ક્રમ.

શીયાળામાં બપોરે છા વાગે અને બીજી ઋતુમાં પ વાગે પ્રથમ રાધાજી જાગી, તેનું માણસ ‘શ્રી’ ઉત્થાપન. નો ઘંટ વગાડી બાર ખોલે એટલે ‘શ્રી’ નો ખવાસ અંદર જઈ, પાદુકા વડી કરી ગાદી તકીયા લઈ બે છે તથા ગોદ જોખાળને જગાડી, સંજગા ઉપાડી પછી વારાવાળાની જગાડારી આવે એટલે શ્રીને આચમન લેવરાવે છે. પછી શ્રીને રાધાજીમાંથી ‘ઉત્થાપન’ ભોગ આવ્યો હોય તે ધરાય છે. તે સર્વા બાદ દર્શન થાય છે. પછી બીજે ‘ઉત્થાપન’ ભોગ જાંબુવતીજીમાંથી આવે છે તે પણ ધરાય સરે એટલે બાં કલાક દર્શન થાય છે ત્યાં રાધાજીના ભંડારીજી ‘કુંડલા’ આરતી લઈ, પ્રથમ રાધાજી, લક્ષ્મીજી, કલ્યાણરાયજી વી. ને એમ આરતી કરતા કરતા આવી પહોંચે છે તથા શ્રીને આરતી ઉતારે છે. પછી સંધ્યા વંદન સાડ કળશ રાધાજીમાંથી આવે છે ત્યાં વારાવાળા બ્રહ્મચારી પણ પૂજનનો કરંડીયો લઈ આવી પોચે છે તથા શ્રીને સંધ્યા વંદન કરાવે છે. ત્યારબાદ રાધાજીમાંથી ‘વૃક્ષાકાર’ આરતી આવી હોય છે તે પ્રકટી બ્રહ્મચારી “શ્રી” ને આરતી ઉતારે છે. આ ‘સંધ્યા’ આરતી કહેવાય છે. આ વખતે ઉંચરા ઘોવો, ધૂપ કરવો વી. કીયા થતી નથી.

પછી રાધાજીમાંથી કુસેવ તેલ, તાજું ચંદન તથા જળ આવે છે એટલે ઇંછા થાય તો નવા સાચા શૃંગાર ભોગ શૃંગાર પ્રત્યયારી ધરે છે અગર ધરેલ તથા આરતી. હોય તે રહેવા દર્શ કરત 'શ્રી' નું મુખારવીંદ તથા ચરણ ધોઈ, લુછી, તેલ લગાડી, ચંદન 'શ્રી' મુખે ધરે છે. પછી શૃંગાર ભોગ, લક્ષ્મીજી તથા સત્યભામાજીમાંથી આવે છે તે બન્ને સાથે ધરાય છે તથા સરે એટલે લોકોને ા કલાક દર્શન થાય છે. પછી રાધાજીમાંથી 'વૃક્ષાકાર' આરતી તથા ધૂપપાત્ર આવે છે એટલે 'શ્રી' ને તાજી પુષ્પમાળા પહેરાવી, મુરલી છડી ધરી સવારની શૃંગાર આરતી માફક આં સાંજની 'શૃંગાર' આરતી પ્રત્યયારી ઉતારે છે. પછી જાંબુવતીજીમાંથી ભોગ આવે છે, તે ધરાઈ સર્ચા બાદ ા કલાક દર્શન થાય છે દરમ્યાન 'શ્રી' નું સીંહાસન વીગેરે રાજભોગ વખત માફક ધોવાઈ સાફ થાય છે તથા વારાવાળા મંદીરમાંથી રાજભોગ માફક 'શયન' ભોગ આવે છે. આ ભોગ ૩ ગાયત્રીમાળા જેટલા વખત બાદ સરે ા કલાક દર્શન થાય છે દરમ્યાન બીજોનાં વી. બીજાવી 'શ્રી' ને જળ આરોગાવે છે પછી લક્ષ્મીજી, સત્યભામાજી તથા જાંબુવતીમાંથી ભોગના તથા પાનના બંટા ધરાવા આવે છે.

ત્યારબાદ રાધાજીના ભંડારીજી 'કડછા' આરતી તથા પાન- નો બંટો લઈને આવે છે તથા બંટો કડછા આરતી, પ- 'શ્રી' ને પડખે મુકે છે. પછી 'શ્રી' ને ગલનાં દર્શન જુ- 'કડછા' આરતી ઉતારી, તે આરતી ગલ આરતી. લક્ષ્મીજીનાં મંદીરમાં લઈ જાય છે. આ

વખતે ત્યાં શ્રી લક્ષ્મીજીના સેવકે ચરણ ચોટી સીંહાસન નીચે  
 પધરાવી તે ઉપર પગલાં ( કપડામાં લક્ષ્મીજીનાં રાતાં છાપેલાં  
 હોય છે તે ) રાખી ઉંચરા સુધી પાથરી સુકેલાં હોય છે.  
 પછી આ પગલાંવાળાં વસ્ત્રને અડાડીને રાધાજી મંદીર તરફ-  
 થી લાવેલું ચરણ છાપેલું **ખીજું વસ્ત્ર** લક્ષ્મીજી મંદીરના  
 ઉંચરાથી બહાર ઓશરી સુધી પથરાય છે એટલે રાધાજીના  
 ભંડારીજી લક્ષ્મીજીને તેજ 'કડછા' આરતી ઉતારી પછી  
 શ્રી ભાગવતના દશમસ્કંધમાંથી રૂકમણીજીએ શ્રી કૃષ્ણ ભગવા-  
 નને પઠવેલ પ્રેમ પત્રનો પાઠ ભણુતા ભણુતા ઠેઠ શ્રી એટપતીના  
 મંદીર સુધી લક્ષ્મીજીનાં પગલાંવાળાં વસ્ત્ર ખીજાવતા ખીજાવતા  
 જાય છે ( 'આમાં એવી ભાવના છે કે શ્રી લક્ષ્મીજી સાક્ષાત્  
 પોતે 'શ્રી' પાસે શયન માટે પધારે છે તથા આને લીધે  
 યાત્રાળુ આ દર્શનનો તથા પગલાંનાં ચર્ણ સ્પર્શ કરવાનો લાભ  
 લેવા સુકતા નથી ). 'શ્રી' ના મંદીરમાં પણ ચરણ ચોટીથી  
 ઉંચરા સુધી પગલાં વાળું એક **ત્રીજું વસ્ત્ર** આ વખતે પાથરી  
 રાખ્યું હોય છે તેને આ ખીજું વસ્ત્ર અડાડી દેવામાં આવે છે.  
 પછી ભંડારીજી 'શ્રી' ના મંદીરમાં જઈ 'કડછા' આરતી  
 પાછી ઉતારે છે. આને '**જુગલ**' આરતી કહે છે કારણ કે આ  
 સમયે 'શ્રી' નાં મંદીરમાં પગલાંથી શ્રી લક્ષ્મીજી પધાર્યા હોઈ  
 તે જુગલ જોડી સાથે હોવાની ભાવના છે. પછી ચોટી, પાદુકા  
 પધરાવી, દીવાળતી ગુલ કરી, દ્વાર બંધ કરી ભંડારીજી જાય  
 છે અને 'શ્રી' પોદી જાય છે.



# રઘુનાથરાયભાઈની 'શ્રી ઝેટ બાવની'.

## શ્રી ગોમતીજીની સ્તુતિ-રાગ ભૈરવ.

ઠે ગોમતી હરંની અતિ પાતક, સુનત સમાગમ સિંધુધ્વની;  
 દરસ પરસદો મહિમા મુખતે, કહી ન સકત શુક વ્યાસ મુની ૧  
 સદુથી જ્યેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ તીર્થનમે, બાસિષ્ઠી વિખ્યાત સુની;  
 બહત નિકટ શ્રી દ્વારવતી પુરી, નિગમ શાસ્ત્ર જસ ગાત ગુની ૨  
 આદિ ગંગજલ બ્રહ્મ જાનિકે, ગંગાદિક શ્રુધિ હિત અપની;  
 આયે નાહે તવ અંગુક અંગ રઘુ, દૂર કરત મલ્લ ધ્રુનિ ધ્રુનિ ૩

## શ્રી ઝેટપતિનાં નિત્યાનિહકનાં પદ-ગુરૂ સ્તુતિ.

રાગ લલિત-પ્રથમ સિર નાય, ગુરૂ પદ મન દદ લાય;  
 શ્રી વલ્લભ મેયે અપનોં જાનિકે, બ્રહ્મી કર કોજે કપાય. ૧  
 હોં બુધિ હોંન અહત કષ્ટ કેલવો, નાથ બસો ઉર આય;  
 નિત લીલા જસ જઠુપતિ બરને, દાસ રઘુ મતી પાય. ૨  
 દોહો.

આય જગાવત રાધિકા; સખ બિધિ યાંકે હાથ;  
 સોવત જગત બસી રહી, સેન ઉત્થાપન પ્રાત ૧

## રાગ લલિત.

વિમલ ભયે ભોર, બ્યાગે શ્રી રંછોર;  
 નેનન નીંદ ભરે આઘે ઉગરે, બદનકી છખી કષ્ટ ઓર. ૧  
 બિથુરી અલક તિલક કહું દેખીયત, અમિત લટક ચિત ચોર;  
 મંગલ આરતિ વારી નિહારત, ઓર આરતી કરિ બોહોર. ૨



સાવણ્ય નિધી અદ્ભુત અંગ સોભા, મોહિત મદન કરોર;  
કહે રઘુનાથ નાથ કરૂંના નિધ, અસિમેં દ્રીગંત મંત મોર ૩

### રાગ ભૈરવ-સ્તુતિ.

અધમ ઉધારંત પતિત પાવન, બિદ્ધ સંભારન બેટ પતી;  
પારાવાર ચરિત્ર તુમ્હારે, કહા બરને મુખ મંદ મતી. ૧  
પાર ન પાવત શેષ મહેશ ગનેશ દિનેશ સુરેશ બિધિ;  
બેદ બદત નેતી નેતી મુની, સાધી સમાધી ન પાય નિધી. ૨  
જપ તપ જોગ જરા વૃત સાધન, નહી શરણાંગત સમ પ્રીથે;  
અપને જનપર અધિક અનુગ્રહ, ઔગુ ન અનંત ન લેત હીથે. ૩  
અતિ ઉદાર કરૂંનામય શ્રી પતિ, દીન બહુવ્રતા અધિક અપાર;  
આપહીં આપ ઉઆરિ લેહો પ્રભુ, લેહો ત્રીકમ સુત તંતસાર ૪

‘ મેરે જીરધર ગુપાલ ’ એ રાગ.

મેરેં એક દ્વારકેશ અન્ય નહિં ઓરેં  
ઉંન ગિતા ન ઓર કોઉ મેરે રંતછોરે;  
શંખોધાર રંમણ દ્વીપ સોહત સાયર સમીપ,  
ઓર ધાંમ અંગ બસેં મુકતી કર જોરેં. ૧  
વાસિષ્ઠી આદિ ગંગ નાસત અથ લખિત રંગ;  
સ્નાન કરેં પરમ પ્રીત, અહો રાત્ર ભોરેં. ૨  
સપ્ત પુરી ચાર ધાંમ, કહું બાસ કહું બિશ્રામ;  
દ્વારવતી તુલ્ય નીવાસ નાંહી ડોરે ડોરે. ૩  
રંક ત્રીકમ અપનો દાસ, જાનિ હરી રાખ્યો પાસ;  
વાઙી પ્રજા કે કાજ કબલું મુખ ન મોરેં. ૪

## દોહા.

સેવા સખડી દોયકી લેત નિરંતર સ્યામ;

ઐક દિન ઓસર શ્રી રંમા, દિન દૂજે સત્યભામ. ૧

બાલ ભોગ ઘર ચારકે, આરોગત નિત નાથ;

રાધા રમા સત્યભામા, જાંબુવતીકે હાથ. ૨

## પ્રથમ શ્રંગાર સમયકો પદ-રાગ બિભાસ.

સ્નાન કરત શ્રી જહુકુલ ભૂખન, અંગ અલ્યંગ સુગંધ લગાંધ ૧  
 રૂકમની સત્યભામા પદ પોંછત, અતિ આદર ઉર ઉપર લાંધ ૧  
 નાના બસન અમોલ્ય અનોખે, અરપત નિરખત અતિ મુસ્કાંધ;  
 કુંડલ કલંગી ખેસર તોરા, આભન અનૂપ અધિકે અધિકાંધ ૨  
 શ્રીપતિકોં શ્રંગાર સમરપત, હિમંગત ઉર આનંદ ન સમાંધ;  
 ઘરિ ઘરિ ભોગ ઉતારત આરતી, ન્યે માલા હરિ કંઠ ધરાંધ ૩  
 ગરજત ઘંટઘટા જળિ શ્રીમુખ, સુર સમાજ છટા દરસાંધ  
 અરખત બિપુલ બિમલ ચરનોંદક, ભકત ભીર સખ શાલી સીંચાંધ ૪  
 જત્ર ચંબર ધારે સુરનર મુંની, છડીદાર ગનપતિ મુખદાંધ;  
 તાંહાં રઘુનાથ કોંન તુજ ગીનતી, ખેંહરી પૂરન આસ ગુસાંધ; ૫

## રામકલી ' રેનઉનીદે ' એ રાગ.

હોં બલિ બલિ બાનક પર તન વારોં,

દારકેશ દયાનિધિ પ્રભુકો; ભરિ ભરિ નેન નિહારો.

સાંવરી સૂરત માધુરી મૂરત, નિરખિ નિરખિ ચિત હારોં;

વારંવાર નિહારી બદન પર, ત્રિવિધા તાપ નિવારોં. ૧

બિબિધ કુસુમ બિપુલ તુલસી દલ; જુગલ ચરનપર ધારોં;

હરિ પરિક્રમા ચહું દિશ મંદિર, પાપ પુંજ પરિહારોં. ૨

બાલ ભોગ આવત એકદુજે, સેવા ઓર સંવારે;  
ત્રોકમ સુત તંન કરિ બહુ બિનતી, માંગત છિનું ના બિસારેં ૩

### મધ્યાંન શ્રંગાર-રાગ બિલાવલ.

બિજેં ઘંટ સુનિ સેવા કારી, સાહિત્ય લે ઉડી નિજ મંદિરતેં;  
સિધ ગયે તાંહાં સમય બિચારી. ૧  
લીલા ઘંટ બળ્લય ચિતાવત, દ્વાર મંદિર દેચકકી ખરી;  
ચહું દિશતેં દોરત જન લેલે, જોજો સમય ચહત ચિત ધારી. ૨  
શ્રી રાધા ભંડાર ભુવનતેં, દાસ રધુ પોહોંચ્યો લે વારી;  
પંચામૃત સોં સ્નાન કરાવત, અંગ અંગો છત નિરખી નિહારી. ૩

( અગાઉ શ્રી દ્વારકાધીશ ત્રોકાલ સ્નાન કરતા તેથી વડીલ રધુનાથરાયલાઇએ એ પ્રા. પદો લખ્યાં છે પણ સંવત ૧૯૩૦ માં શ્રી મદુજી મહારાજેં છપન ભોગ કીધો ત્યારે શ્રી પ્રભુને વિનંતિ કરી માત્ર પ્રાતઃ સ્નાનની આજ્ઞા આપી અને મધ્યાન્હ તથા સાયં સ્નાન બંધ કીધાં છે ).

### ચોતાલી.

છિનું છિનું છબિ અનુપ સૌહત સુંદર સ્વરૂપ  
ચિતવંતી ન આવત પાવત નહિ કોહિ પાર;  
સુંદર શુભ ખેટ ધાંમ, રાજિત હરી પૂરંન કામ,  
નિત નૂતન બસન મુક્તા મનિનકે શ્રંગાર. ૧  
સોહિં સિરપેંચ અલક, ભાલ ભાલ જરિત તિલક;  
ચણુક ચોકી ચાર ચલક, કુંડલ લસત સાર. ૨  
ભુજ ભૂખન હિર હાર પાંત પદકંનકી;  
પરસત પદ પંકજ નિજ દાસન આગાર. ૩

‘ સુભગ શ્રંગાર નિરખિ મોહનકો ’ એ રાગ,  
 સુભગ શ્રંગાર સ્યામ સુંદરકો, ચરપી સમરપત ઉર બનમાલા;  
 કમલ પત્ર બનાય બદનપર, ભોજ ધરત દય રચિર રસાલા. ૧  
 શ્રીમુખ ચંદ દેખિ નસ દરપન, અપ્રધૂપ આરતી વિસાલા;  
 ચારત દોઉ કર શંખ ઉતારત, નિરખી ભયો રઘુનાથ નિહાલા ૨

### રાગ ટોડી ચોતાલ.

નેન સલોનેરી કાહા કહોં સજની, વારોંરી કોટી જાંજન મીન;  
 હરિ લીનો મન મેરો કલનાં પરત કષ્ટ,  
 ગાવરી બનાય મેરો બસિ કીન. ૧  
 મંત્ર જંત્ર વસેં દ્રિગ મોહન, જોંજોં નિકારત હોત બત લીન;  
 દુવ્રહે શ્રીદ્વારકેશ અપનોં કરિકે ન જાંડે, મેગ હરેં દાસનકે તાપ તીન ૨

### રાગ અશાવરી ત્રેતાલ.

શ્રીહરી મેશ્ય ભરોંસો ભારી, દ્વારકેશ દીન દુવ્રહે દયાનિધિ;  
 લીજ્યેં શિવ હમારી. ૧  
 જોસેં આપ અકરતું કરતું ઝોર અન્યથા કહરી;  
 તે સોંધ હોં અતિ અધમ મંદ મતી; બિગિધ ભાંત બિલિયારી ૨  
 સાધન હીન મર્જીન મૂઠ મન, ઝોર અધિક અહંકારી;  
 તુમ બિન ઝોર કોર નહિં સૂઝત, પુષ્ટ પરમ પંનધારી. ૩  
 અતિ ઉદાર અજનિત ગુન રાજિત, કીરત જગ મિસ્તારી;  
 જીવન પ્રાંત બનિ હુબત રઘુનાથ, નાથ લેહો તારી. ૪

### પચ્ચાર સમયકો પદ.

બહુ બિધિ ભેદ કહ્યા કોઈ ગાવેં, દ્વારકેશકી નિત નઇ લીલા,  
 ચિતવનીમેં ન સમાવે, જોંજોં જન સેવા અધિકારી;

સાધિ સમે દિગ્ગ આવે, ભોજન બેરીયાં નિકટ જાનિદે,

બહુ બિધિ બ્યોત બનાવે. ૧

બેગ બોહારત મંદિર ચિતદે, પરસ પ્રસાદી ન ખાવે;

બાર બાર ધોવત બહુ શુચિસો, પટસોં પોંછિ સુકાવે. ૨

સિદ્ધ હોય શ્રુધિકારન સખડોં લીલા ઘંટ બજાવે;

ઝારિ ચોકી લાય પ્રચારક, ચારી લેત સો નાહાવે. ૩

ઝોંસેં ઝોસરમેં અતિ સુંદર, રચિ રચિ સેજ બિછાવે;

કહે રઘુનાથ બોહોરિ સુનિ ઘંટા, છડાદે ચારી ધરાવે. ૪

### રાગ સારંગ ત્રેતાલી.

ભોજન કરત શ્રી મન મોહન, કનક ચાર રાજીત સખ સખડી,

મધ્ય સુખા સિક મોહન નાના ભાત આરોગત નિત પ્રતિ;

સાંમગ્રી મન રજન, મીઠે મધુરે ખારે ખાટે,

બિબિધ ભાત બહુ બિજન. ૧

માખન મિશ્રી ક્ષીર બસોદી, મેવા બહુ મોહન મન;

દધી ધૂત આર અનેક રચિર રસ, કાહા બરનોં ગવરી તન. ૨

પદ.

જેવત રયાંમ સુંદર સુખકારી, કાહા બરનોં કછુ કહેત ન આવે;

રચિક રસ બિરતારી.

બોહોત ભાત પકવાંન પરોસત, રકમની લેકર ચારી

સમુજિ સેન ધરત સત્યભામા, શક પાક રચિકારી. ૧

જાંબુવતી અતિ પ્રેમપ્રીતસોં, લે દાડી જલ ઝારી;

સરસ મધુર રસ મેવા લાવત, શ્રી જુપલાંન દુવારી. ૨

લીલા શ્રીમદ્રમણદ્રીપટ્ટી, ત્રીન લોકતેં ન્યારી;

ભૂ બૈકુંઠ ભૂપ પર ઝરત, ત્રિકમ સુત તન વારી. ૩

૫૬.

હસિં હસિ જેવત સ્યાંમ સુંદર વર,  
 જે જે ચહત સેન દે પરપત, દ્રવ્ય સુધાંતપ નિજ ધર;  
 તેસેલીં ધારત સજ પટરાની, મોહન ચિતવંતી મનપર,  
 ભેદ ન સમુઝત પરત ચુક જગ, હસિ મુરકાત પરસ્પર. ૧  
 યહ લીલા નિત ચિતવત મુનિ જન, પારન પાવત જિવધર;  
 ત્રીકમ સુત તન નાથ કૃપા જિન, કાંહાં આવત યહ ઓસર. ૨

૫૬.

પિયાકોં અંચવાવત બહુ ધીરી,  
 અંગોછા દે કોમલ કરમેં, હાડી રહત ભુજ ભીરી. ૧  
 ગોર સખી મુખવાસ પાંન ધરી, બાંધી દેત બહુ ખીરી;  
 ત્રીકમ સુત તન સોભા નિરખત, કરી છતિયાં અતિસીરી. ૨

**ચોતાલી 'ગોવર્દન ગીરી શ્રંગ સેલન પર' એ રાગ**  
 કમલબદન સુખસદન સોહનપર, બારોંરી દ્રોષમંદન તનમંનધન,  
 ભોજન કરિકેં વિરાજત પ્રકૃતિત, નેન લસત રસરંગ અપાર;  
 પાટ જિજાવત જિયિત્ર બસન જન. ૧  
 ઓસર સંવારી રખત તકીયા ઢિંગલાધ, ધરત ભરત ઝારી ધરતખારી,  
 આનિ ઓટ બસન, જાંબુવંતિ આધ જળ ભોગ ભરિ બંટામેં;  
 બાંટત ચરનોદક રધુ પાય હોત પાવન. ૨

**સારંગ-સોરઠ 'મોહન બદનકી સોભા' એ રાગ.**  
 દેખોરી શ્રીપતિ બેટબિહારી, લીલા નવત દેખાવત સખકોં;  
 નાથ અનુગ્રહ કારી. ૧  
 કછુક પોલી જગત લાંધ, સત્યભાંભા ભોગ સંવારી;

મીઠો જલ મુખવાસ અરોગત, નેનન નીંદ ખુમારી. ૨

પ્રીત પોદેં મુખ સેજ રમાયર, અગ જગ આનંદકારી;

બરને કાહા રઘુનાથ અદ્ય મતિ, અતુલિત મહિમા ભારી. ૩

### ખ્યાલ-રાગ સોરઠ.

સાવરો બેહારી, માંને ચારી છખી પ્યારી;

બેટપતી જિ ન છાંડો જુ માને, અપતી ઓર નિહારી. ૧

ખિરહ બિથા કહુ કેહત ન આવત, કોન બિથ મોહની કારી;

જન રઘુનાથ દીન પર દેખો, કડના દષ્ટિ પસારી. ૨

### ઉત્થાપન સમય-પુરવ ચોતાલી.

દેખોરી મોહન મુખારવિંદ, કોટિ કલા છખિ છાહીરી;

લોચન લાલ લાલ બીબરી ચંદન આડ;

અતિ અરસાત ઝૂંભાધરી. ૧

ચોસર ચોટી સિજ સમેટી, ધરત ભોગ રચિદાધ;

બોહોરો ભોગ ધરત ગુન ગાવત, દાસ રઘુ સિર નાંધરી. ૩

### રાગ નટ.

જેસેં તુમ પાંડવકી પ્રતિ પારી, તેસેં દોર દોર દયાનિધિ;

રજા કરત હમારી.

દેવ મુંની ગુંની ચાર ન પાવે, બેદ રહેં પચિહારી;

સંભ દમ્ભ કરિકેં અહરનિશ ઓજત, બેગ જગ્ય તપધારી. ૧

અદભુત બિદ દીન બસલતા, બરનો કહા ખિસ્તારી;

બિન સાધન અંગીકૃત જનકો, લેતહોં શીઘ્ર ઉપારી. ૨

સદા સહાયક હો જુ રમાયર, અપતી ટેક બિચારી;

જેસો તેસો તેહારો હોં દ્વારકેશ, બલિ બલિ રઘુ બલિહારી. ૩

## રાગ ગાડીકે ચોતાલી.

સુંદર સલોને રયાંમ, ગિલસત શુભ-ખેટ ધામ;  
 આહો જનમ અતુલિત આનંદ લખિ પાયો.  
 વ્યુહન સમેત બાસ, પટરાંની રાગે પાસ;  
 પ્રખલ પ્રતાપ પુંજ, સુખ સમુદ જાયો.  
 ઘરી ઘરી પલ છિંન, અદભુત શોભા તનં;  
 જન મન આનન, દેખિકેં લુભાયો.  
 અખ કિ તજેહાં નાથ, ગ્રહી વિજેં મેરો હાથ;  
 હાં અનાથ રઘુનાથ, ચરન શરન આયો.

૫૬.

દેખોરી અનોખી રીત, ભેદ ભાવ અગનીત,  
 ઓર દોર એસી પ્રીત કાણેકોં ન આવત;  
 રંભણુ દ્વિપ નાથ બિહરત સખ સાથ,  
 રાગ્ય કાગ્ય પ્રતિ દીન અધિક દેખાવત.

૧

સાંઝ સમે દીપમાલ ઉતરત આરતિ બિસાલ,  
 ખાંદિકેં સંખ્યા સુવર્મ સખનકોં સિખાવત;  
 આરતી દરસ બોહોરી, એક સમે સુખડી જોરી,  
 નિરખિ હરખિ દાસ રઘુ નિર્મલ જસ ગાવત.

૨

## રાગ કલ્યાનકે.

રેન નિત નાહે રસિક ખર, ધરત અંગાર અતિ નીકોં;  
 નખ સિખ શોભા નિરખતહીં મુખ, દૂર હોત દુખ જીકો.  
 ભૂખન ખસન જરિત જરતારી, ધરત હાર હિયે કુસુમકલિકો;  
 દાસ રઘુમન ખેટપતિ બિન, લાગતહેં સખ શીકો.

૧

૨



## ૫૬.

ધાંમ તજિ આવત સુરિનર, દેખનકો રાજ્યધાની;  
 એક પગભર ઠાડે અવિલોકત, બિનય કરત મદ્દુ બાની. ૧  
 રેન શ્રંગાર ભોગ આરતિ પર, આવત ભોગ દિર જાની;  
 દેખી રધુ લધુ સુખ રસમેં, સુરિજન સુધિ બહાની. ૨

## ચોતાલી.

અનુચર કોન આયે જૂજતેં સદેશ લાયે રહે હો એક તુમ જાનીરી;  
 કહો હંમ કોન બિધ જાત પિછાંતી, અંતર ગતકી છાંતીરી.  
 આજકો મુખારજિંદ આપસે ગવાહી દેત, હસિકેં કહત પટરાંતી;  
 કહે રધુનાથ નાથ નેહમેં બિખસ ભયે જૂજબધુહિત ઉર આંતીરી ૧

## સ્તુતિકે ૫૬-રાગ કાફી.

શરન આયો રંછોર તેહારે, દીન દયાલ દારકાં નાયક;  
 અશરન શરન હરન અધ ભારે. ૧  
 હોં પાપી ઝોર ઠોર ન મેરો, જાંહાં જહિં તાંહાં દોષ બિચારે;  
 સખ સામર્થ્ય દેખિયાંહ અટક્યોં, નાથ બિનાં કોન અધમ ઉધારે. ૨  
 અતિ ઉદાર શરનાંગત વસત્ર, જન ઔગુન આનત નહિ આરે;  
 અભય પાય રધુનાથ ચરન દિગ, આય પયોં નિજ મસ્તક ધારે. ૩

## રાગ ખમાચી ચોતાલમેં.

તેરે મુખ કમલકી માધુરી,  
 કોન ભાંત જરનોં નાથ, જાંતી સકુચિ પાવેરી;  
 લલિત લટક અંગ અંગ, વારિ ડારો કોટિ અનંગ  
 નેહ ભરે નેન તામેં, દયા દરસિ આવેરી. ૧

અલક તિલક ચપ્પક કાંતિ, બાંનક બેસર કહી ન જાત,  
ભુખનં બસનં ભાંત ભાંત, શું નિ જન કાહા ગાવે;  
મોહની મુરત દારકેશ, નિરખી મોહે બિધિ મહેશ,  
કિંકર રઘુનાથ રંક, ચરન શિશ નાવેરી. ૨

### બિચાર સમયરો-રાગ કાન્હરો.

નિકટ જાનિ ભોજનકો ઓસર, સેવા કારી હિત ચિત ધારી;  
સમય બિચારી રહત સખ તત્પર. ૧  
જો બિધિ દિનકોં શ્રમ કરી સાજત, સો બિધિ રેન પખારત મંદિર;  
સેજ સંવારિ રહત તાંહ આવત, થાર છડાસોં કરિ મગ સુંદર. ૨  
બેગ આયે પઢિયારે પોંકારત, ટેરત જદુકલ અર સખ મુરિનર;  
ત્રીકંમ સુત તંન સુખડી સીમા, નિરખિ નમાવત શિશ જોરિકર. ૩

૫૬.

કરત બિચાર શ્રી જદુકલ નાયક, આંછે નીકે મધુરે મીકે;  
બહુ પકવાંન સ્વાદ સુખદાયક. ૧  
તાતો ભાત શાકે સંધાને, આર રચિર મેવા મનભાયક;  
નેહ ભરી પડસત પટરાંની, દાસ રઘુ બરનત જસ બાયક. ૨

૫૬.

શ્રી રમણ દ્વિપ પતિ કરત બિચાર,  
કનક થાર બિચ રાગિત ઓદન, આસપાસ સામગ્રી આર. ૧  
ઓટથો દૂધ મલાદ મિઠાઈ, નાંના બિધ બિજન બિલસાર;  
રચિસોં અરોગત હસિ હસિ માંગત, ધસિ ધસિ પરાંસત રાંની રિઝાર. ૨  
નારદ શારદ શેષ શંભુ અજ, આશ પ્રસાદ ધરિ દિગ દાર;  
દાડે જાનિ નિહારત સખકોં, દાસ રઘુ બિન શ્રમ એક બાર. ૩

૫૬.

જેવત શ્રી રંછોર રમાગર, પાસ રહી પરોસત પટરાંની;

જ્યો માંગત સો ધરત કમલ કર. ૧

ખોલત જોન રસાલ મધુર સુર, રૂચિ ઉપજવત પ્રેમ પુરહ સર;  
યહ લીલા નહિ ભૂમંડલ અરૂ, સુર ગિધિ ઇશ શેષ ધામન પર. ૨  
શ્રીપતિ અતિ સુખદાયક ગિલસત, જેટ સમાન નહિ જૈકુંઠ ધર;  
દાસ રધુ મન છાંડિ સખનને, રાચત રમણ દ્વીપ રસ સાગર ૩

૫૬.

અચાવાવત પતિછોં પટરાંની, સુંદર આરી કમલકર ધારી;

સિંચત પિયા કર ઉપર પાનિ. ૧

મુખ મર્જન જળકીયો જગતપતી, પાસ ધર્યો અંગોછા આંની;  
અતિસુખાસ મુખઆસ પાંનધરિ, ગીરી ખંવાવત અહુ મન માંની ૨  
શેષ પ્રસાદ દેત સખ સુરિનર, લકત લીરકી પીર હરાંની;  
ત્રીકંમ સુતતન અતિ મુખ પેખત, નાય શિશ ગાવત જસ્યાંની. ૩

**મુજરા સમયકે પદ-રાગ અડાનો ચોતાલ.**

મોહન મેરી ઓર દેખો દયાનિધિ, પેખિ પરમંપન અપતી રેક;  
હો મતિહીન ગિનાં ગિત સાધન, ગિનતી કરત ચિત સકુચિ નેક. ૧  
એસો ગિયારત જન જિયા હારત, હમસે નાયછોં ઓર અનેક;  
જેસો તેસો તિહારો હોં દારકેશ, દાસ રધુ મન આપ એક. ૨

**રાગ કેદારો ચરચરી.**

રૂકમંતી રવંતકે દિગંતમેં વસિકરંન,  
હરંન ત્રૈલોક મન પ્રાંન વારોં;  
અંગ રસ રંગમેં કોટિ અનંગ છગિ,

બદન સુખ સદન નિત્ય પ્રતિ નિહારોં.

૧

જીવંત જગ સાંવરો સખન મંન બસિ રહ્યો,

કવંત પાવે ગહંત ગતિ બિચારોં;

કહત રઘુનાથ મમ નાથ જંત અધમકી,

આસ પૂરત સમુજિ ત્રાસ દારોં.

૨

**સેન સમય-રાગ બેહાગ.**

સજ્જનિરી દ્વારકેશ નિહાર, મોહંત બદંત સરોજ સુંદર;

બાંનક પર તંત વાર. ૧

અંગ અંગ તરંગ શોભા, બસત જડિત કિનાર;

સોહત સરસ શ્રંગાર મનિમય, સુમન સુગંધિત હાર. ૨

ચાર ભુજ ચક્રાદિ આયુધ, કંઠ કૌસ્તુભ સાર;

ઉર બસે શ્રી બછ ભૂખંત, ઉદર અમિત ઉદર. ૩

બૈજયંતી જઘન અટકી, નિકટ સનતકુમાર;

ચરંતંત પરિ બલિહારી ત્રીકંમ, દાસ કુલ આધાર. ૪

**પદ.**

નિરખોં નવલ છળિ સુખ દેંત,

ધરત સુભગ શ્રંગાર નીકોં રસિક બર નિત્ય રેંત. ૧

સેન ખેરિયાં બદંત શોભા, નાવતહે કધુ કેહેંત;

અતિ અહંત અરસાત રસ બસ, નીંદ લસત બહુ નેંત. ૨

અલિત લટક નિહારિ સજ્જની, માંત તળ્યો મંત મેંત;

ત્રીકંમ સુત તંત અતિ ઉમંગતે, ગાવતહે જસ બેંત. ૩

**‘ભરોંસોં દ્રઢ ઈંત ચરંતંત કેરોં’ એ રાગ.**

બિછોંનાં બિવિધ ભાંતકે ભારી, ધરિ સીંધાસત ચોસર ચોટી;

પાદુકા કંચન દિગ ધારી. ૧

તકિયા રજિ જલપાંત કરાવત, ઓટ અંચર દે ચારી; ૨  
 પોષત મુખ અંગુરી દે પટ બિચ, ખીરા ધરત સુપારી.  
 સિજ ભોગ આયો ભરિ ખંટા, ઘંટા ભયો બિચારી; ૩  
 સેવા કારી સાજ સવારી, આરતી આય ઉતારી.  
 તા પાછે શ્રી રૂકમંની મંદિર, જય સ્તુતિ ઉચારી; ૪  
 જોરિ હાથ રઘુનાથ માતકે, ગાવત જસ બિસ્તારી.

૫૬.

સ્વાંમા સખતે તું બડ લાગી, આઠો જાંમ ધરી પલ પ્રભુ સંગ; ૧  
 રહેત રમાં અનુરાગી.  
 સોલ સહસ્ર અર આઠમેં તુજ પર, પિયા ચિત મંમતા લાગી; ૨  
 કહે રઘુનાથ માત અંગ અંગ તું, રસિક રાય રસ પાગી.

૫૬.

રસિક વર મગ દેખત હે માધ, રંમા રંમા મુખ રટત રંમાપતી; ૧  
 દ્રિગંત નીંદ કુકિ આદ. ૧  
 ચલિયેં બેગ બિલંબ ન કોજે, હોં કહા કહું અધિકાધ; ૨  
 ત્રીકંમ સુત તંન માત મયા કરિ, ગોવિંદ સંગ સુખદાધ.

‘ જેસો તેસો તિહારો શ્રી વલ્લભ ’ એ રાગ.

ધીરે ધીરે ધરત પગ ધરતી, જત મંદિર હરી રસભરી રામા, ૧  
 પરસત પદ સુરમુનિ નિરખત છળિ, જોરી જુગલ સ્યાંમ અર સ્યાંમા  
 સેન સમે જળ હોત આરતી, શિશ નમાય ચલે નિલ્લ ધામાં, ૨  
 કહે રઘુનાથ કૃષ્ણ રૂકમંનીકો, અંગ એકે દેખન દ્રવ્ય નામા.

૫૬.

શ્રી રમણદ્વીપ પ્રદીપધાંમમે પોટે પીયા રંગ મહાલ ચિત્રકારી;

કમલા રાંતી શોદ મન આંતી, ચાંપત ચરંન કમલ ઉરધારી ૧  
ચહું દિસ શ્રેષ્ઠ ઓટ દધ સાચર, ચક્ર કરત ચિત ધરી રખવારી;  
કહે રઘુનાથ કહત નહિ આવત, રંભા રવંન રસ જસ ગિસ્તારી ૨

‘ દ્રઢં ધન ચરંનં ન કેરો ’ એ નદગ,

પોઢે રંગ મહલ જહુરુધ, અતિ મુંદર સિન્ધ સુખકારી;  
જિગિધ સુગાસ રહી લપટારી. ૧  
કરત જિતોદ મનોદયસોં દરી, અવિગત ગત અધિકાંધ;  
અગમ નિગમકોં સુગમ નહિ સો, સિંધુ સુતા જસિલાંધ. ૨  
નેહ બદાવત પતિ હિત દારંન, જો હવંન મંન ભાંધ;  
સોઈ જાત કહે રઘુ નીકી, સ્યામા સ્યામ રિજાંધ. ૩

૫૬.

દંપતી પોઢે નેહ ભરેરી, શ્રી અરૂ શ્રીવર ઉપર વારોં,  
તંન મન ધન સધરેરી. ૧  
રાજ્ય મહલ આગેં અતિ ઉમજેં, સુર મુંતિ સ્તવન કરેરી;  
ગાય જાજાય રિજાવત પ્રમુદોં, એક એક પાય ખરેરી. ૨  
સકલ દેવ સિરતાજ મગનકોં, મુજરા મંન ધરેરી;  
ચહ જોરી રઘુનાથ દ્રિગનતેં, પલ છિત નાંહી દરેરી. ૩

શીતલના સમયકેં.

પોઢે લાવણ્ય નિધિ રંજોર,  
ઝોઢિ રિન્નધ અનુપ અંગ પર, લજ્જા લે ઉર ઝોર. ૧  
શીત નિવારંન આંતિ અંગીકી, રૂપ રૂકમણી જોર;  
જ્વરિ ઝરોંજેં દાસ દે પરલ, રાખત જતંન કરોર ૨  
શીત સમેં અનુભવ રૂતુ ગ્રીષ્મ, લેત નથ એક દોર;  
દેખો ત્રીકમ સુત તંન પ્રમુદી, રાજ રીત વર જોર. ૩

# ઉષ્ન કાલ સમયકો-ચોતાલી.

ખિલસત મિલિ દોઉ, દંપતિ અંગ અંગ રસ રંગ;  
 સુમનસોં રચી સેજ તાપર પોઢે, ચાર સુચિત્ર અટા અતિ ઉતંગ. ૧  
 ઉસિરડી છાત સુવાસ સીતલતે, માણત વહત ઉઘોત અનંગ;  
 વિષમ ત્રિષંભમે સીત ગુન પંખા,  
 ખેંચત રઘુનાથ પરમ પ્રીતિ સંગ. ૨

‘ હસિ હસિ દુધ પીવત નાથ ’ એ રાગ.

મૈરી સાર લીજે સુબંન,  
 દેવકીસુત રંછેર ત્રીકમ, માધવ કુંવરકલ્યાન. ૧  
 શ્રી પુરુષોત્તમ શ્રીવર ગીરીધર, મુકુંદ પ્રિય મમ પ્રાંન;  
 જુગલ જોરિ ગોપાલ વ્યુહસો, રાજિત યુરુષ પુરાંન. ૨  
 અંગના હરી રમાં રાધા, સત્યભાંમા ભરી માંન;  
 જાંબુવતી અતિ પ્રિય પીયા મંન, મોહન અંશ નિધાન. ૩  
 ગરુડ અંબ ગનેશ કુશપતિ, જે વિજે હનુમાંન;  
 કહે રઘુનાથ સિરોમંનિ સળકે, શ્રી રંછેર પ્રમાંન. ૪

પદ.

મૈરી પતિ રાખીયે રંછેર,  
 અશરંન શરંન હરંન પ્રનિત અઘ, નાથ બિના નહિ જોર. ૧  
 સકલ શુભ ગુન ધાંમ સ્વામી, તેસેહી જ્યોગુન મોર;  
 તરંન તારંન અતિત પાવંન, આય બની ઘત જોર. ૨  
 જોરંનતે ન સરે યહ કારજ, અતુલ કઠિન કઠોર;  
 બહોત જનમકે દુકતિ પર, યહ જન્મ કર્મ અધોર. ૩  
 અંતરજામીસોં ના છુપ્યે કછુ, હોં અતિ સેવા જોર;  
 આશ પુરો દાસડી, રઘુનાથ કરત નિહોર. ૪

‘ નિજ્ય દાસ દાસ દાસનમે ’ એ રાગ.

શ્રી દારકેશ દયાસિંધુ, અપુનો મોય જાની;  
લીજે ગ્રહી ખાંહ નાય, કર્ણા મન આની. ૧  
હોં પતીત અવંમ, અધિપ દોષ દુર્ગ ઘેરો;  
દાખ્યો શિર કર્મ દૂત, કામ કોષ પ્રેરો. ૨  
સોભ મોહ પાસ્ય વપુ, ખાંધ્યો બહુ બલતે;  
નાય નાંહી દાર છુટા, કેસે અખ જલતે. ૩  
દાયો ભય ભીત દેખિ, બિદે શરન આયો;  
કરિ હો સાર શિગ્ર સ્યામ, દિદે જ્યો બચાયો. ૪  
શંખ ચક્ર ગદા ચાર, અંબુજ કરધારી;  
જવન ધન લેહો, રઘુનાથકો ઉચારી. ૫

ગુરુ સ્તુતિ-રાગ કેદારો ચરચરી.

જય શ્રી બલ્લભસુવંન, ભુવન ત્રય હરન તંમ,  
ઉદિત ભુવિ ભાન, ગિરવાન શ્રુતિ કીરનતે;  
અગમ અદ્ભુત રહસ્ય, કીન સખકોં સુગંમ. ૧  
પતિત પાવન નિભાવન, બિદે બિશ્વમે,  
નાંહી સમ તુલ્ય કોઉ, ચેહી દૈવત પરમ;  
જાંડી સખ ખાત, રઘુનાથ અટક્યો ચેહાં,  
રાખિ લેહો શ્રી બૃજધીશ, પ્રભુ ઇશ મમ. ૨

રાગ કાફી.

બિન બલ્લભ દુર્લભ ભવ તરવો, યહ સાયર ઉમંગે ભવંરા અવ;  
આનિ કર્યોં જિય, અખ કાહા કરવો. ૧  
કર્મ ગ્રાહ ગ્રયો અંગ સિર પર, મોહ માન લહરનકો દિરવો;



સાધનહીન મલીન કલી જલમેં, ગુરૂપદ પોત જિનાં ન ઉતરવો. ૨  
 અગ્નિ કુમાર તિલક તૈલંગ કુલ, કૃપા પવનતેં પાર ઉતરવો.  
 યુગ્નધીશ ખેવટ ગુન સાગર, હાથ ગ્રહો રઘુનાથ ન ડરવો. ૩

### રાગ ખેહાગ-આડચોતાલ.

અંદો શ્રી ગુરૂપદ સુખદ મનોહર, શ્રી વલ્લભ વિકૃત ગુન ગાઉ;  
 તારન તરન પ્રનિત ઉધારન, નામ મંત્રતેં તાપ સમાંઉં. ૧  
 થહ સમ તુલ્ય કૃપાંત ન કોઉ, ઉપમા અરનત પાર ન પાઉ;  
 યેહી આશ રઘુનાથ હદે ધરી, શ્રી યુગ્નધીશ અરનન સિરનાઉ ૨



રઘુનાથરાયભાઈનાં શ્રી દ્વારકાનાથજીની સ્તુતી  
 વી. ઈતર પદો.

પ્રભુકે દરશનકી આર્તિ 'વૃજવાસીસોં ગીંદીયાં  
 દીનીરે ચક્રાય.' એ રાગ.

મેરી મુધિ લીજેં સ્યામ સુગ્ગન, કરના નિધિ ખેટ ખેલારી; મેરી.  
 સખ દેવન સિરતાજ રમાઅર, નહિ કોઈ તુમ સમાન;  
 અતુલ પ્રતાપ અનોખી લીલા, અગ જગ પ્રસિધ પ્રમાન. ૧  
 બહોત જતન જપ જોગ સિવિતે, નાવત મુનિકે ધ્યાન;  
 કૃપા કટાજ ગિનાં અતિ દુર્લભ, પદ રજ પુષ્ટિ પ્રદાન. ૨  
 હોં મતિ હીન દીન કાંહાં પાઉં, ગિના ભકિત અર સાન;  
 અધમ ઉધારન બિદ તેલારો, યાસો લગી રહી તાન. ૩  
 પાપી શ્રાપી અમિત ઉધારે, દીન અસલ ભગવાન;  
 શરનાંગત રઘુનાથ જાનિકે, દીજ્યેં અસય પદ દાન. ૪

‘ મેં તો તેરે હાંમન લગીરે ગોપાલ ’ એ રાગ

જંગલો ખ્યાલ.

અથ તો દીછ્યેં દરસ ધનસ્થાંમ,

( રમણ દ્વિપપતિ પરમ કૃપાનીધ-અથવા )

નાંહી ખિસારો દયાનિધિ હાકુર, નિજ જનં પૂરન કાંમ;

શરનાંગત રઘુનાથ જનનિદેં, નાં તલ્યો જગ ખિશ્રાંમ.

રાગ કાફી.

મેં કપ પાંઉં કાંખી ચરનંનકી,

સુંદર અદન નિહારંન કારંન, લાગી લગન પ્રભુ મેરે મનંકી. ૧

દીન દયાલ દારકાં નાયક, ચિત ધરેં ખીનતી અપનેં જનકી;

હલે રઘુનાથ કૃપા ખિન ન ટરે, અતુલિત આરત મેરે તનંકી. ૨

પદ

પ્રભુ નાંહિ લેહો ચિત ચુક હંમારી,

દારકેશ દયાલ કૃપાનિધી, દેખો અપની ઝોર નિધારી. ૧

મેં નહિ પાવોં આપ કૃપા ખિન, રાખિ લેહો નિજ ખિદં ખિચારી:

લ્યોં છાંડે રઘુનાથ કાંન ગતિ, પેં હરી મોય ભરોંસો ભારી. ૨

દારકાંથી યેટ જાવા વખતતું પદ-કાફી.

દિસત દિવસ આજ મંગલકારી;

આનંદકારી અહુ મંગલકારી;

કાંન પુન્ય સંચિતકે કારંન, સુલગ ચેહેંન હુલસત હિયે ભારી. ૧

હોય લાલ દુર્લાલ સુલલ મોયેં, લ્યો ચિતવત સુરમુંનિ શ્રન ધારી:

નાવત સ્વપને નિમિશ ઈશદે, દ્રષ્ટિપરે નિજ જનં પ્રતિપારી. ૨

શુભ મુહુર્ત શુભ લગાંન નજીતર, શુભ ગુન શકુંનંકી અલીધારી;

પાંઉ દરસ પરસ પરમાનંદ, ધાંઉ સન્મુખ પાપ પ્રજ્વરી. ૩  
 સુદ્ધ જન્મ સાર્થક સખ કરતી, યહ ફલ નિજ કરના અનુસારી;  
 હોય સનાથ દાસ રઘુ નિરખે, ચરન સરોજ શ્રી જેટ બિહારી. ૪

**શ્રી ઠાકુરજીનાં દરસન થયાં તે વખતનું પદ-કાફી.**

કહા ખરનો રંછોર ખડાઇ,  
 નિમિષ ન આવત ધ્યાન મુનિનકે, સો નિધિ સંનિધ મમ સુખદાઈ. ૧  
 વારોં સખ સુખ યહ સુખ આગે, ભાગ્ય ખડાઈ કહી નહી જઈ;  
 સુદ્ધ ભઈ કરતી અર કાયા, દેખિ પરતહે કૃતિ કૃતિતાઈ. ૨  
 સદા રહો સન્મુખ દ્રિગ મેરે, દ્વારકેશ હુલહે જહુરાઈ;  
 યહ માંગેત રઘુનાથ જોરિ કર, કૃપા પાય ચરનન સિર નાંધ. ૩

**કાફી.**

શરન આયો હોં નાથ તેહારે,  
 સખ દેવનકે દેવ બિનાં તુમ; પાપી પંગુલ કોન ઉધારે. ૧  
 છિમાવાંન ગુન ધીર કૃપાનિધ, જન ઔગુન આનત નહિ આરે;  
 એસો જાંનિ આંનિ અખ અટક્યો, ભટકિ ભટકિ ભવ સિંધુ કિનારે. ૨  
 સખ પેખ્યોપે કોઉ ન લેખ્યો, અખ દેખ્યો, તખ ત્રાસ નિવારે;  
 અભય પાય રઘુનાથ અધમ જન, આય પયો પદ મસ્તક ધારે. ૩

**ખમાય.**

હરી ધરી પદ પંકજ નાં છોરોં,  
 કોટિ કોટિ અપરાધ ભયોહોં, તુમ જિન કલિ મિસ કાંહાં તોરો. ૧  
 પરમ ઉદાર ચતુર ચિતામનિ, છાંડી ફૂજે અખ કાંહાં દોરો;  
 આય શરન રઘુનાથ પાય સુખ, જોરનતેં મન નાં જોરો. ૨

શ્રી ઠાકુરજી પાસથી વિદાય થવા વખતનું પદ ગિસારેલ.

કરિ નિજ નાંહિ ગિસારે નાથ,  
 બહો દેખિ મોયે પાપ પ્રવાહમેં, કરુંતા કરિ અહો હાથ. ૧  
 કાંહાં હોં કાંહાં તુંમ દરસ પરસ કિધોં, ખરની સકત નહિ ગાથ;  
 અપની ટેક અવેસોકો દયાનિધિ, કીનોં દીન સનાથ. ૨  
 મૂઝ તેહારો બિધુર્યોં મિગયોં, સુકતિ કો નહિ સાથ;  
 કરિ પ્રસીધ અપુનોં નહિ છાંડો, નેહય રહે રધુનાથ. ૩

સંલિત.

ખસોળુ મેરે મેંન, નાં ગિસારે દિન રેંન;  
 કમલાકાંત રાધિકાનાયક, સત્યભાંમા સુખ દેંન. ૧  
 જાંબુવતીપતિ અતિ કોમલ ચિત, અંગિકત સુધિ લેંન;  
 નાંહી ગિસારે નાથ રધુ મુખતેં કહી ન શકત કછુ ખેંન. ૨

રાગ રામકલી.

દયા કરી હરી મોયે નાંહિ ગિસારે,  
 અમિત અગનિત અપરાધ ભર્યોં હોં, જેસોહી તેસો તેહારો. ૧  
 જ્યો દેખોં કરંતી નાં તરંતી, આંનિ મિલે ન કિનારો;  
 અધંમ ઉંવારંન ગેટપતિ બક્ષી, અપુનોં જ્વાંનિ ઉજારો. ૨  
 અહુ બિધિ બિધન હરેજીં હમારે, ચેહી ટેક ઉર ધારો:  
 સાધન હોંન રધુનાથ સ્વાશ્રયી, કાહો કહી સકે ગિચારો. ૩

રાગ કાફી.

અસિ હો સ્યાંમ સદા મેરે મનમેં,  
 ન રહો દૂર દ્રિગનતેં મોહન, નાં ગિસારે નિસિદિન પદચિનમેં. ૧  
 દેહો દરસદયા કરિ પુંનિપુંનિ, લેહો સાર મેરી ઉલ્લસલુવનમેં;  
 કહે રધુનાથ બિનતી કરિ ધતનોં, મેરો ચિત રાખો ચરનંનમેં. ૨

## રાગ બેહાગ-રુતિ.

મેરો કયોં કરિ હોય નિવેરો,  
 નિસદ્દિન રચ્યો પચ્યો પાતકમેં, નહિ સંગ સુકૃતિ કેરો. ૧  
 બિન સાધન સદગુન સતસંગત, માંનુ મિટે ભવ ફેરો;  
 કાચ પનાસોં કયોં ષવટે, દેખો દેખત ચેહી અધેરો. ૨  
 ન્યાય રીતસોં જો દેખો તો, કળહું ન આવે છેરો;  
 પાહી પાહી પ્રભુ પુષ્ટ પ્રતાપી, નિજ સાંમર્થ અતિ ધેરો. ૩  
 દારકેશ તુમહારો જગમેં, મહિમા પ્રસિધ્ધ ધનેરો;  
 આય ચરન સિર નાય કહે રધુ, જેસો તેસો તોઉ તેરો. ૪

‘ નાથ બિન બિગરી કોન સુધારે રે ’ એ રાગ.

લીજેં મોય ઉઝારી રમાવર, લીજેં મોય ઉઝારીરે.  
 હોં પાપી અતિ દુષ્ટ દુર્મતી, બિબિધ ભાંત બિલિચારીરે;  
 નાથ બિનાં મોયે કોન ઉઝારે, દેખો ગિર્દ બિચારીરે. ૧  
 અગ્નમેલ મિસ નાંમ નિર્ભયો; સહજ હીં ગનિકા તારીરે;  
 ઝોર અનેક પતિત ઉધારે, નાથ અનુગ્રહ કારીરે. ૨  
 ઝોર ઠોર કાંહા જાંઉં કૃપાનિધિ, કોન લે સાર હમારીરે;  
 એક ટેક લખિ આય પર્યો, નહિ છાંડો હરી દુઃખહારીરે. ૩  
 કાહા જરનોં પ્રભુકી પ્રભુતાઝ, અતુલિત મહીમા ભારીરે;  
 ધાવે કોન પાર રધુપતિકા, એક રહે પચિહારીરે. ૪

કાફી.

હરિ જો નિભાઓ તો નિભે લાજ મેરી,  
 સંતત હોં ધાવત દુઃકૃતિમેં, નાહિ નિહારત પાછે ફેરી. ૧

સંસુઝિ યુઝિ પરત પાતકમેં, કાહા કંઈ સંચિતકરિ ગતિ ઘેરી;  
એસીદેખિ મોયે ક્રાંત ઉગારે, એક તુંમ સંમરથ દયા લહેરી. ૨  
બહો દેખી ગ્રહી બાંહ કૃપાનિધિ, તોહિ ન તજીહોં ચાત્ર અનેરી;  
બિર્ધધારી બલિહારી નાથ રધુ, નાંહી તજ્યો મોયે આસ વાંનેરી. ૩

### રઘુનાથરાયભાઈ કૃતં.

બાળલીલા, દાનલીલા, રાસ વી. નાં ૫૬.

‘ નાથ કેસેં ગજકો ફંદ છુડાયો ’ એ રાગ.

નાથ ક્યોં ન દેખો નેંક નિહારી, હંમ ગિનતી કરત પચિહારી,  
તે અંબર ચઢિ જોડે કદમ પર, હંમ જલમાંજ ઉધારી;  
યામેં ક્રાંત બડાઇ સાંવરે, જોહીત ભઈ ખંનવારી. નાથ. ૧  
અતુલ કીંત અન્ધાય અનીતી, યહ તહિ રીત તુમહારી;  
તંદકે નંદ પ્રજ્વલાલક કછુ, દેખો ધર્મ બિચારી. નાથ. ૨  
દેહો દાંત બસંતકે મોહંન, હંમહેં દાસી તેહારી.  
અજ નિહુરાઇ પાય જાય કંદો. નૃપસો સજ બિસ્તારી. નાથ. ૩  
હસિ જોલે હરિ પાઓ અંબરજો, આઓ નિકટ હમારી;  
અંગ હાંપિ અપુનેં કરસોં, સજ નિકસિ આઇ બૃજવારી. નાથ. ૪  
કહે કાંહાંન બિન બસંત રનાતે, બૃત કીનોં બિલિચારી;  
જોરિ હાય જલનાથ નમો તમ, હોય અનુગ્રહ કારી. નાથ. ૫  
જેસેં કહો કીયો સજ તેસેં, હરિ ચરંનન ચિત ધારી;  
સેત નહી કછુ મંનમેં શકા, કદ મતી ગોપ કુમારી. નાથ. ૬  
દીનેં બસંત બચંત મન માંને, પાય પરમપદ ભારી;  
કહે રઘુનાથ પ્રીતકી બિતિયાં, જોદ પુરંનતેં ન્યારી. નાથ. ૭

## ‘ ચંદ જિલોનાં ’ એ રાગ.

યુજત સખી સખીસોં છાંતી, પુરંન પ્રીત લંગાંધરી;  
 કેસેં ભઘ જાવરી સજની, કયોં રહિહેં મુરઝાંધરી. યુજત. ૧  
 કાહા કહોં કછુ કેહેત ન આવે, હાથસોં ખાત ગમાંધરી;  
 મેં મુરખ અજ્ઞાન જાવરી, ભઘ સો કહી ન જાંધરી. યુજત ૨  
 બોહત જતનતેં મિલે રસિકે ખર, બોલ દીયોં મુંસકાંધરી;  
 રેંન ખસોં આજ ભુવન તેહારે, સુનિ આનંદ ઉર ખાંધરી. યુજત. ૩  
 કીનોં બ્યેત જેસેં તેસેં કરિ, સાસુ નનંદ સમુઝાંધરી;  
 સઘરી રેંન મોથે જાગત ખીતી, નિમિશ નીંદ ઝુકી આંધરી. યુજત ૪  
 એસેમેં આયે મન મોહન, મેં કછુ જાન્યો નાંહીરી;  
 રાખિ ગયે ઉર હાર આપુનોં, જાગિ દેખિ અકુલાંધરી. યુજત. ૫  
 અખ કાંહાં પાંઉં રહત મન લાગ્યો, દેહ દશા ખિસરાંધરી;  
 કલ નખરત દિનરેંન સખી મેરી, ગતિમતિ ગઈ હરાંધરી. યુજત ૬  
 સોચ નકર આલી બેગ મીલાંઉં, તોપેં કું અર કન્હાંધરી;  
 કહે રઘુનાથ દેત સખી ધીરજ, મિલેહી સ્યામ સુખદાંધરી. યુજત. ૭

રાગ લલિત

૫૬.

અઈન દ્રિગ તેરે, લસત ઉંનીદે રાત;

લે દરપંન મુખ દેખ્ય માંતુની, સાચી કહે કયોં ન ખાત. ૧

જેંની સિથલ ચપ્પુક નખ રેખા, ઝોર ચેહેંન બહુ ભાંત;

જાંની પરે બિલસી સંગ ગિરીધર, તું ન કહે કહે ગાત. ૨

રજની સુદલ લઘ સુન સજની, આનંદ ઉર ન સમાત;

રંગ રમી રઘુનાથ પ્રભુ સંગ, માંન ભરી મુસ્કાત. ૩

### રાગ બિભાસ.

કાહેકોં નાંહી કહો નંદલાલા, પકરિ પ્રાઇ આજ ચોરી તેહારી;

મેં કહુ ખાત પ્રગટ નહિ કરિહો, લલી લઘ ઇત આયે બિહારી. ૧

અંજન રેખ લંગી અધરંન પર, દેખો તુમ દરપંન કર ધારી;

તીંન તિલક અતિ સોહે સાંવરે; નેંનન નીંદ ભરી બહુ ભારી. ૨

અંબર કોન સખીકો લાયે, પીતાંબર કાંઠાં આયે બિસારી;

ખોલત જેંન અટપટે આવરે, કોંન તિયા ચિત ચોર તેહારી. ૩

મેરીસોં માંતો મંન મોહન, સકુચિ રહે કાહા મુઘર ખેલારી;

પુરન પ્રોતે રઘુનાથ પ્રભુ લખી, ઉર ધારી ખ્યારી અજનારી, ૪

૫૬.

આજ જાઓ જાંહાંસો આયે તાંહાં તુમ કાલકી ખાતતો કાલ રહીરી;

કુટિલ કહોં કાહા અટપટિ અતિયાં.

અખ ન ખોલો મેંતો આંચી કહીરી ૧

વચંન કીધે તુંમ અસંન ભયે તાંસો, ત્રિપ્ત નેંનન ખીચ નીંદ છહીરી.

કોંન સયાંનીકે હાથ પરે દેખો, નાથ ગઘ સખ રેંન બહીરી. ૨

ચેંતુહી અરજત આપ બિચારાં, આનિ પરે અખ આજ સહીરી;



## ‘ અંદ ખિલોનાં ’ એ રાગ.

યુજત સખી સખીસોં છાંની, પુરંન પ્રીત લંગાંધરી;  
 કેસેં લઘ ખાવરી સજની, કયોં રહિહેં મુરઝાંધરી. યુજત. ૧  
 કાલા કહોં કછુ કેહેત ન આવે, હાથસોં ખાત ગમાંધરી;  
 મેં મુરખ અજ્ઞાન ખાવરી, લઘ સો કહી ન જાંધરી. યુજત ૨  
 બોહત જતનતોં મિલે રસિક બર, બોલ દીયો મુંસકાંધરી;  
 રેંન ખસોં આજ ભુવન તેહારે, સુનિ આનંદ ઉર ખાંધરી. યુજત. ૩  
 કીનો વ્યોત જોસેં તેસેં કરિ, સાસુ નનંદ સમુઝાંધરી;  
 સઘરી રેંન મોયે જાગત ખીતી, નિમિશ નીંદ ઝુકી આંધરી. યુજત ૪  
 એસેમેં આયે મન મોહન, મેં કછુ જાન્યો નાંહીરી;  
 રાખિ ગયે ઉર હાર આપુનોં, જાગિ દેખિ અકુલાંધરી. યુજત. ૫  
 અળ કાંહાં પાંઉં રહત મન લાગ્યો, દેહ દશા ખિસરાંધરી;  
 કલ ન પરત દિનરેંન સખી મેરી, ગતિમતિ ગઈ હરાંધરી. યુજત ૬  
 સોંચ નકર આલી બેગ મીલાંઉં, તોપેં કુંઅર કન્હાંધરી;  
 કહે રઘુનાથ દેત સખી ધીરજ, મિલેહી સ્યામ સુખદાંધરી. યુજત. ૭

## રાગ લલિત

સખીરી આજ ભોર, દેખ્યો ચપલ ગતિ ચોર;  
 સ્યામ બરન લોચન અનિયારે, કોમલ ગાત કિશોર. ૧  
 રેંન ધરયો ધર સુધર પરાસન બિન સમુઝે કાલો જોર;  
 જાનિ પરત આવતહીં ગ્રહી કર, લાય રખત નિજ દોર. ૨  
 પ્રેમ પાસતે બાંધી કરત જો, આવત મનકી ચોર;  
 જાન દેત રઘુનાથ પ્રભુ જળ, હાહાં ખાત દિગ મોર. ૩

બેગ જાઓ ઘર અપુતે ગુમાંની, જાગી જસોદા બિલોવે મહીરી. ૩  
 પેખી પ્રેમ સંકેત કીન હરી, ચલ્ય જાન બેચન આજ દહીરી;  
 ભૂલ પરી સો ગઘ ગુજરી પ્રિયા, જાત પ્રભુ રઘુનાથ લહીરી. ૪

### રાગ બિલાવલ

જસોદા તેરે સુતકી જાત, કહી ન જાય કાહા કહું તોપે;  
 મોપેં સહી ન જાત. ૧

ઘરતેં જાહાર નિકસિ નહિં પાઉં, તકયો રહત દિન રાત;  
 દાવ પાય ચોરી જર જોરી, દધી ઘૂત માંખન જાત. ૨

છીંકાં તોરે મટુકી ફેરે, છોરી જચ્છ પિયાત;  
 બોહત બેર સમુઝાઇ કહોંપેં લંગર નાંહી લખત. ૩

તુંમહી એક જસો યા બજમેં, કુંવર લયો બિખ્યાન;  
 ખીજ કહી રઘુનાથ પ્રભુસોં, ગારી દેહોં જહુ ભાંત. (અથવા) ૪

ખીજ કહી રઘુનાથ પ્રભુકી, લીલા અગમ અઘાત

### દાન લીલા-રાગ કાફી.

જાનંદે જાનંદે બોહોત બડાઇ, નંદકુમાર ગોપાલ ગ્વાલીય;  
 તુંમ કાંહાંતેં પાયે દકુરાઇ. ૧

દાન ન પાઓ જાઓ યાંહાંતેં, જા ક્રેહોં વૃષભાનતેં જાઇ;  
 કઠિન પરેગોં જૂજમેં બસિવો, સાંચિ કહતહોં આંખ્ય દિરાઇ. ૨

કંસરાયકે ચોર કન્હેયા, છુપિકે છાંડિ દેહોં નિકુરાઇ;  
 ક્રેહે રઘુનાથ અચાંન સુનિ એસે, દાદાર દાડો ભોંહ ચઢાઇ. ૩

૫૩.

દાન દે દાન દે દાન હમારો, સુન વૃષભાંન લડેતી રાયે;  
 બિંન દીનેં ન ઉપાય તેહારો. ૧

નાં છોરોં ડરપત નહીં યાસોં, કાહા કરેગો કંસ ગિચારો;  
કહે રઘુનાથ રોકી મગ હાંડો, નવઘનંસ્યામ શ્રીનંદદુલારો. ૨

### માન લીલા રાગ ખમાય

મેરો કહ્યો માંન્ય રાધે છાંડિદે ગુમાન, મગ દેખત યૃજરાજ લાડિયો;  
હિં ચલ ચતુર સુખાંન ૧

જાત જાંમની સુન્યરે લાંમની, સજ ભૂખાંન તજિ માન;  
કહે રઘુનાથ ખચન સુની સ્યાંમા, કીન મદુલ મુસ્કાંન. ૨

( માંન બદાયવેકે લીયેં ચહીયેતો )

કહે રઘુનાથ મૂંદિ દ્રિગ બેઠી, ખચાંન સુનાંત નહો કાંન. ૩

૫૬.

બિધનાંકી ગતિ ઉઘો, કેસે સુઝિ પરેં;  
પુત જાંની ઝઘરી હરી ખાંધ્યોમેં, કાજ દયે સઘરે. ૧  
હો ગયો સ્વપનો કહત બિકલ ભઘ, મોહાંનકે બિછુરે;  
કહે રઘુનાથ સુમરિ સુખ મૈયા, નેંનન નીર ભરે. ૨

૫૬.

ઉઘો કહીયોરે, સાંવરેસોં જાચ કહીયો:  
યૃજ બિનતા બિછુરી અતિ આતુર, બેગહીં સુધી યાકી લૈયો. ૧  
દ્રષ્ટીતે દૂર ગયે અજજીવંન, પ્રાન રહે નાં લહીયો:  
આસ્યા આવાંન રઘુનાથ પ્રભુ દઈ હેસો સુમરાંન દધયો. ૨

### જંગલાનાં ૫૬.

દેખોરે સખી કેસેં ભરત જલ જૈયેં, જમુના તટ ઠાડો નંદનંદન  
યાસો નિપટ ડર પૈયેં. ૧  
સાંવરો બાવરો જોખન માતો, દેખત રૂપ લુલૈયે. ૨  
જાચ મિલોં રઘુનાથ પ્રભુસોં, લોક કહે સો સહીયે. ૩

‘ રોડી રહ્યો છે મેરી ગેલ ’ એ રાગ.

લંગરવા સોં લગિ રહે મેરે નેન, આવત દેખ્યો ગાયનકે બીચ;  
 સ્યામ સુંદર સુખ દેન. ૧  
 અટક્યોં મન લટકતિ ગતિ ઉપર, કલ ન પરત દિન રેન. ૨  
 લાજ કહા રઘુનાથ કહે અખ, નાંહી મિલે જિન ચેહેન. ૩

‘ મેરો ગીરધર ગોપાલ દુસરો ન કોઇ ’ એ રાગ.

અખતો મોયે આંનિ મિલો નંદકે દુલારે, લાગો મોયે અપુનો ધ્યાન  
 ગિસરી ગયો દેહ ભાન, દિવસ રેન નાંહિ ચેન; નેનનકે તારે. ૧  
 હમસે તુમકોં અનેક, મેરે તો આપ એક;  
 ટેક ધરી નાથ નેક, રહોજી ન ન્યારે. ૨  
 જળ દેખો કરંતી મોર, તખ તો કાંઠાં પાંઉં ડોર;  
 અપની ઝોર દેખી કરો, સિંધુતેં કિનારે. ૩  
 માથ નાથ રઘુનાથ, કલન સિથલ હોત ગાય;  
 કૃપાનાથ ધરો હાથ, શીશપેં હમારે. ૪

રાસકે પદ ‘ ગીંદીયાં દીનીરે ચસાય ’ એ રાગ.

ગિલસત બનમેં મંડલ જોરી, સાંવરે સંગ વિનતા ગોરી; ગિલસત.  
 પુરન ચંદ ચઢ્યો રસ માતો, શર્દ નિશા અતિ ઘોરી;  
 કોંમલ ભોમિ નિકટ જીમુનાં તટ, અદ્ભુત રાસ રચ્યોરી. ૧  
 ગાજત તાલ મૃદંગ ખંજરી, પીન ઉપંગ સુ ડોરી;  
 નાચત સંગ હરિ મિત્રિ અંગ અંગ, અતિ રસ રંગ મચ્યોરી ૨  
 પુઢી પ્રવાહ બઢ્યો અતિ ભારી, કુલ મરયાદ તોરી;  
 મદન છાંડિ મદ બેહે ગયો વૃજમેં, આનંદકી ઝંક ઝોરી. ૩

સુર જિમાંન ચડિ દેખિ સરાહત, ધંન્ય ધંન્ય ગોષ કિશોરી;  
 પૂરંન અલ્લસોં દિલિ મિલિ જિહરત, ઉપમા સગ લાઘ થોરી. ૪  
 અંત સંમંધ પ્રાપ્ત હિત સુર મુનિ, કરત જતન પદ છોરી;  
 દહે રઘુનાથ પ્રીતતેં પાઘ, સહજ લાંમની ભોરી ૫

‘ સોરી સુરત નેનનમેં જસી રહીરે ’ એ રાગ.

મોહની મુરલીયા, સખી સુન્ય બૃંદાવન જાજિ રહીરે;  
 ચિત ચોરલીયો ચલ્ય જોગ સખી, અલકાજ સખે અજ સજ રહીરે ૧  
 હમંજી ધંન કાંમ થય તનમેં, નહ નેહ છટાસો ગજ રહીરે. ૨  
 વરણા રુદ્રી સરિતા જ્યોં ચલી, પિતુ માત પિયા મુત તજ રહીરે ૩  
 રઘુનાથકે નાથકોં જાશે મિલી, સુખસીધુ સમાગમ લજ રહીરે ૪  
 રાગ કાફી ‘ જાંસુરી જાઝા અજ રંગસો મુસારી ’  
 એ રાગ.

આજ સોહત સજોને, સ્યાંમ રાંસમેં જિહારી,  
 સોર મુકુટ કાજનિ કટિ, ખીત ૫૨ સંવારી;  
 કરંન કુંડલ ચરંન તુપૂર, મુરલી અધર ધારી. ૧  
 જંસી સુની આંનિ મિલી, સગ અજકી નારો;  
 થેઘ થેઘ થઘ નાયત, હરી રાંચ રાધા ખ્યારી. ૨  
 બૃંદાવન કુંજ દસા, રાસ રચ્યો ભારી;  
 એક એક પ્રતિ રૂપ ધરો, જિવસોં બંનવારી. ૩  
 સુર નર મુનિ નારો સહિત, નિરખી મુધિ જિસારી;  
 ધંન્ય ધંન્ય રઘુનાથ પ્રભુ, બૃંજનં મુખકરી. ૪

‘ જિગરી કેન મુખરે નાથ જિન ’ એ રાગ.

કહીયો ખાત હમારી ઉપો, કહીયો જાય હમારીરે;

- કપટી કરે કપટ કપટીસોં, યહ બતિયાં કછુ ન્યારીરે;  
હંમ ભોરી ભાંવરિ ભરમાયી, દેખો નેક ખિચારીરે. ૧
- સમુજિ પરી નહી આગેં એસી, ભૂલ પરી બહુ ભારીરે;  
ભલી કરી ધૂરત બૃજભૂષન, લંગડ નિપટ ખિલારીરે. ૨
- જનનતહેં મનડી સખ ઉઘો, કહિયે કાહા ખિસ્તારીરે;  
પ્રાંન હમારે પાસ નહી બ્યો, મીન જિન ખિનુ બારીરે. ૩
- દેખો દિશા સકલ અજજનકી, અંતર દ્રષ્ટિ નિહારીરે;  
ખિન દેખે બૃજરાજ લાડિલો, હોય ન કછુ સુખકારીરે. ૪
- અમયાં વછ બૃજ બૃજ વ્યાકુલ, અતિ વ્યાકુલ નર નારીરે;  
ચેહી કહો રઘુનાથ પ્રભુસોં, નાથ ન દેહો ખિસારીરે. ૫

### રાગ ખીલાસ

ખ્યારી તેરો મુખ આજ લાગે અતિ નીકો અદભૂતતેજ  
કહેત ન આવે જોસોં રાજે રૂપ જખીકો  
આરસમેં આલી અંજ તેરો ડોલે મુખી રહો ઉર હાર કુસુમકલીકો  
નેન અરૂન લખીયત રેન જાગે બદનકમલ સોહે ડંક અલીકો  
કાહા બરનો અંજઅંજકી શોભા માન છુડાયો મદન બલીકો  
કહે રઘુનાથ મિલે મનમોહન યાસોં દીસેં રંગ ભાતભલીકો

### ખ્યાલ કુમરી.

મેરો ખીન સુનત મન જન વસ્યો સૈયાં કછુ ન મુઝે અખ કાજરી  
બતય મીલત પીતમ પિયા બરજ્યો લગન લગી કાહા લાજરી  
એક ટંક રઘુનાથ હમારી નંદનંદન સીરતાજરી.

૫૬.

કાઉ આનિ મીલાવો અરેસીવારેજી

દીનરેન ધરીપલ નાં બીસરૂં નહિ ચેહેન હરિબીન કેસે કરૂં  
ગઠ લથસોં ખાત કાલા સુમરૂં રઘુનાથ ચપલ મન કેસે ધરૂં

૫૬.

કબ દેખોં મોહન મુખ નીકો બોલત દીનનતેં આશા લગીરહી  
બેદ (બેધ!) પર્યો મન તન અરૂં જીકો  
ચીત ચહતહે બેગ મીલો બચ સંગ ન છુટે કામ અરીકો  
કૃપા હોય નિરખે ચરનનકો રઘુનાથ માથે ધરી હાથ હરીકો

૫૬.

સાંવરો બીહારી મોથે દાન્ટ પર્યોરી  
લોક લાજતે દૂરલખ પે મોહન મન બીચ મો મન આની અડ્યોરી  
પ્રાણુ બસે પીતમ ચરનનમેં હેહ રહ્યોહે સો આશભરોરી  
મોય મીલે ન તજે કરી આપુતો બીસવાસ રહે રઘુનાથ ધરોરી

૫૬ જંગલો,

આંખડલી કામણુગ રી નેનાં ત્રગધરી સાંવરેજી મોહની કારી  
દરદીવાની લગ્નહોં બાંવરી નાં લગેરી અન્ય ઉપચારી  
લાગો તખીય રઘુ લખી એસો મોથે મીલાવે ગીરધારી

૫૬.

બલમાંજી મોથે સારી રંગાદીબેવે મહાશયજી ચારે નેનન પર જલ્લીહારી  
રાજવનેન દારકાનાયક મુખ મુસકની પર વારીહોં વારી  
દેખી રઘુ અંબઅંગ અતિશેભા દંદર્પ રહ્યો બિચારી દર્પહારી

૫૬.

દીબ્યો માહારી હેલી સંદેશો ચોહયાય  
સાંવરો સચોના બિન દેખે ન સુધાય

મુન્ય સજની રજની નીપટ લઈ બેરન ગિરહન દીનનાહિ જાય  
કહે રઘુનાથ વિકલ ગૈયા જન વ્રજ બન રહે મુરઝાય

પદ.

ધીયા બીન નીંદ ગમ સંધો કફોરે, શ્યામ ગયે તો ના શીરે  
પ્રાણ જાત કોન કામકો પરદા હોય સો જાતન કરે  
ના સમુજત બાળ્યા અરૂ મૈયા તોં રઘુ જાય ઉચરે

પદ.

મોરી સજની ધીવાઈ જાત ન દેરી  
પુરવાસીકો સંગ બધોં પાવે શીર શુધ તોરી નક્ષે  
બેગ જાય પરો રથ આગે કહે રઘુનાથ સખે

સોરઠ.

નેણારી ચોટ લગાય મોરા તનમેં  
અળ કાહા જાય છીપ્યો મધુ જનમેં  
હોં વ્રજનારી બોજત હારી જુલી ચરી ધન કુંન સધનમેં  
ના કરીએ પ્રીતી લંગરસો મેહેર નહિ કહ્યુ વાકે મનમેં  
કહે રઘુનાથ દેખી સખી આતુર તાય મીલે જાદો રસ તનમેં

પદ.

યહ દીન લેખાકો ચરમાન  
નાગરી મીલે કીશોરનંદ જળ મન સુખ પાવે પ્રાંત  
વ્રજકીશોર હાકુર અતિનીકો રાસવિલાસ નિધાન  
કહે રઘુનાથ જસોં દ્રિગ મેરે મુકુટમુરલીધર કાલાન

પદ.

બોહત ન કીજે આલી માંન મેરો કહ્યા માંન રાધે અતુરસુગન



બીહારી માંને તુજ બીન રૂચે નહિ ઓર  
સાંવરી સુરત મન મોરે બંસી રહી ચીત નાં ચુખત ફોર ફોર ૬  
કુમરી.

બેટપતિ પતિ પ્રાંત હમારે તોરી ગહન ગત ન્યારીરે  
ભેદ ન પાવે બેદ બેદવિત મુની જન મતીયાં હારીરે ૭

બેટપતિ બલીહારી બદન તોરી અંબીયાં કામનગારી  
વરોંરી કોટીમદન તન ઉપર ચરનકમલ ચિત ધારી ૮

બેટપતિ બિનતી ઇતની પ્રભુ અપુની ટેક ન તોરો  
હોં અપરાધી બીકમસુતકો, નીજ દાસનમેં જોરો ૯

અમરેલીલાળા ગોસ્વામીશ્રી વિઠ્ઠલરાયજી તથા કાશીલાળા શ્રી  
ગોવિંદરાયજી મહારાજ વિષે. પદો કાઢી.

શ્રી વિઠ્ઠલ ગોવિંદ ગુન ગાંઉ  
લીલાસ સંતત સુખભોગી ઉન દુકે ચરનકમલ શીર નાંઉ  
નાંહિ વિસારો ગિર્દ અપુનો બ્યોં છાંડો તો મેં અગ કાંહાં જાઉં  
કહે રઘુનાથ જેસોહિ તેસો હોં પાપી તોઉં અપનો કહાંઉં

પદ

શ્રી વિઠ્ઠલ ગોવિંદ બલિહારી  
કૃપાસિંધુ શ્રી વશ્વભનંદન અપુનો જાની નહિ દેહો બીસારી  
કુખત તારો પાર ઉતારો તુંમ બીન લે ઝાંન સાર હમારી  
કરનાસોં પક્યોં કર તેસેં લીગ લીજે રઘુનાથ ઉચારી

શ્રી ગજનન આપ્યા જે અમરેલીમાં મુખ્યત્વે હતા તેણે એક કીર્તન જેમાં “ આખર જાત અહીર ” વાક્ય આવે એમ બનાવવા કહેતાં તે પ્રા. રઘુનાથરાયે કરેલું પદ.

રાગ કાફી.

કાંગરવા નિપટ કપટી બસવીર  
 વૃજ્ઞવારી જલ્લ બીચ કુમારી દેખી હરે વાકે ચીર  
 ઘરઘર ડોલત નેહસોં બોલત સાહે કરત પરે ભીર  
 વસીકરી વિનતા વિલસત વૃજ્ઞમેં વનવન જમુનાંતીર  
 મીઝવે વાકે મન અતિ આહત નાંહિ ધરતહે ધીર  
 ગજનન કરપત જીયા મીતનો ‘ આખર જાત અહીર ’

તે આપ્યા સા. ના કારકુન શ્રીધર આન્યાએ, એક કીર્તન પુંડરીક વિહલનાથની સ્તુતિનું-જેમાં ‘ વિશ્વંભર ’ શબ્દ જરૂર આવે એવું રચવા કહેતાં તે પ્રા, એક પદ તેને પણ રઘુનાથરાયે કર્યું તે.

રાગ ભૈરવ.

શરન દેહો ‘ વિશ્વંભર ’ વિહલ સુખદારી  
 પુંડરીક પુરનકામ આયે તજી અપુનો ધામ  
 ભક્તવત્સલ જગવિશ્રામ કટિતટકરધારી ૧  
 ચંદ્રભાગા સરિત તીર વસે વાસ શ્રીચંદુવીર  
 ભેટ લેત ભકતનકી જકતકલેશ હારી ૨  
 રૂકમીનીવર અતિકૃપાલ દક્ષીણધર પ્રતિપાલ  
 લીજેં હરિ અપનો લેખી શ્રીધર ઉચારી ૩

શ્રી રણછોડજીની સ્તુતિ-ખીલાવટ  
 હમારે શ્રીહરિ પર્મકૃપાલ

ળીહારી માંને તુજ ળીન રૂચે નહિ ઓર  
સાંવરી સુરત મન મોરે ળસી રહી ચીત નાં ચુખત કોર કોર ૬  
હુમરી.

ળેટપતિ પતિ પ્રાંન હમારે તોરી ગહન ગત ન્યારીરે  
લેદ ન પાવે ળેદ ળેદવિત મુની જન મતીયાં હારીરે ૭

ળેટપતિ ળલીહારી ળદન તોરી અંખીયાં કામનગારી  
વ્ધારી કોટીમદન તન ઉપર ચરનકમલ ચિત ધારી ૮

ળેટપતિ વિનતી ધતની પ્રભુ અપુની ટેક ન તોરે  
હોં અપરાધી લીકમસુતકો, નીજ દાસનમેં જોરે ૯

અમરેલીવાળા ગોસ્વામીશ્રી વિઠ્ઠલરાયજી તથા કાશીવાળા શ્રી  
ગોવિંદરાયજી મહારાજ વિષે. પદો કાફી.

શ્રી વિઠ્ઠલ ગોવિંદ ગુન ગાંઉ  
લીલારસ સંતત ચુખભોગી ઉન દુકે ચરનકમલ શીર નાંઉ  
નાંહિ વિસારો ગિદ્ અપુનો જ્યોં છાંડો તો મેં અજ કાંહાં જાઉં  
કહે રઘુનાથ જોસોહિ તેસો હોં પાપી તોઉં અપનો કહાંઉં

પદ

શ્રી વિઠ્ઠલ ગોવિંદ જલિહારી  
કૃપાસિંધુ શ્રી વલ્લભનંદન અપુનો જાની નહિ દેહો ળીસારી  
હુખત તારો પાર ઉતારો તુંમ ળીન લે કોંન સાર હમારી  
કરનાસોં પકર્યો કર તેસેં લીજ રઘુનાથ ઉઝારી

- જાંબુદ્વિપે ભરતખંડ સમીપરે-વાહાલાજી  
 છે વ્યાસવચને નીરાળો રમણકંદીપ-મહારા વહાલાજી ૪
- ચૈકુંઠથી છે અધિક મહીમા જોહનોરે-વાહાલાજી  
 શીવપ્રભાદીક વાસ ધજેછે એહનો-મહારા વહાલાજી ૫
- ભાસેછે સહુ ધામ એહને અંગેરે-વાહાલાજી  
 નીરખતાંજ નિષ્વે થાગે પ્રત્યક્ષ પ્રસંગે-મહારા વહાલાજી ૬
- વ્યૂહસહિત ત્યાંહ પુરુષોત્તમનો વાસરે-વાહાલાજી  
 શ્રીલક્ષ્મી ચાર સ્વરૂપે રાજે પાસ-મહારા વહાલાજી ૭
- જ્ઞાનંદમય ઈ ધામ ઉચ્ચ નીત્યપ્રત્યરે-વાહાલાજી  
 જર્ઘ નીરખે તેહનાં પૂન્ય પુરણ કૃતકૃત્ય-મહારા વહાલાજી ૮
- ચાર પદારથ તુજ દીસેછે ત્યાં હરે-વાહાલાજી  
 એવી અદ્ભૂત લીલા દષ્ટે ન આવે ક્યાંહરે-મહારા વાહાલાજી ૯
- નિત્ય નવાનવા શૃંગાર ધરે દીનરાગરે-વાહાલાજી  
 મનમોહન નાંખે મોહી જોતાં માત્ર-મહારા વાહાલાજી ૧૦
- અતિ કશ્ણ દયાનિધાન ન લે અવગુણ મનરે-વાહાલાજી  
 છે પુષ્ટપરમપણધારી પાલણ તિજજનરે-મહારા વાહાલાજી ૧૧
- શ્રીદારામતિને જોટ અન્યોઅન્ય એકરે-વાહાલાજી  
 જાંહ ગોમતી ત્યાંહ હરિ હરિ ત્યાં એહની ટેક-મહારા વાહાલાજી ૧૨
- નાહે નીરખે તુરત પાર ઉતારેરે-વાહાલાજી  
 રઘુનાથ કહે સંભારે તેહને તારેરે-મહારા વાહાલાજી ૧૩



શ્રી જોટની પરિક્રમા શ્રી શંખનાર આ પ્રહારીજી  
 જેશ્રીકૃષ્ણજીએ આગાઉ કરેલી અને જે એ

શ્રીરણછોર છોરે રત જનકે ભયમોચન જમકાત ૧  
 તેજકલાપૂરન પુરુષોત્તમ સમરથ દીન દયાલ  
 ભવદુષ્પદાહક સદાસહાયક શ્રીપતિ બીર્દગિશાલ ૨  
 વેદપ્રમાન વપુ દશઆંગુલ લાવણ્ય રૂપ રસાલ  
 તારન ત્રીકમ રઘુનાથ પ્રભુ પર્વતકુલ પ્રતિપાલ ૩

શ્રી. ડાકોરનાથજી ત્રિવે-રાગ દેવગંધાર.

આજ બધાઈ અતિઆનંદ  
 શ્રીરંછોર બીના કોન છોરે નિજજન ભવરત કંદ ૧  
 દેખો કોન જાત કાલ કરની વીજેનંદ મતિમંદ  
 દુર્ખલ જાની દયા જળ કરી હરી મીલ્યો હરત મલકંદ ૨  
 સતસંગત પંગત જૂઠતોં પ્રકટયો પ્રેમ પ્રગંદ  
 સંતત સેવન દ્વારવતીસોં તેં પાયો પરમાનંદ ૩  
 સંવત દ્વાદશશન દશપરદ્ય કાતીક સુદીન સુધંદ  
 પુરનીમા ગુર જનહિત આયે ડાકુર જહુકુલયંદ ૪  
 ધન્યગંગા ધન્ય વિજેનંદ ધન્ય ગુજરધર રસકંદ  
 ગયો તિમિર ઉગોત ભયો જસ ગાવે ત્રીકમનંદ ૫

શ્રી બેટામનો મહિમા-ગરબી.

શ્રીમેટ ઉપર બલીહારી વાઈ પ્રાણુરે-વાહાલાજી  
 એ ભૌકુંદ છે નીશ્યેને નીરવાણ-મહારા વાહાલાજી ૧  
 પુરાણપ્રસિધ્ધ શંખોધાર શીરોમણુરે-વાહાલાજી  
 જઈ વસી ત્યાં જહુરાય કીધું પૂરણ-મહારા વાહાલાજી ૨  
 દીકામાં છે નીકટ ભૂમંડલમારે-વાહાલાજી  
 જલકમલ પ્રમાણે અલગ પૃથ્વી તલમાં-મહારા વાહાલાજી ૩

- જળુદિપે ભરતખંડ સમીપરે-વાહાલાળ
- છે વ્યાસવચને નીરાળો રમણકંદીપ-મહારા વહાલાળ ૪
- વૈકુંઠથી છે અધિક મહીમા જોહનોરે-વાહાલાળ
- શીવઅભાદીક વાસ ઇછેછે એહનો-મહારા વહાલાળ ૫
- ભાસેછે સહુ ધામ એહને અંગેરે-વાહાલાળ
- નીરખતાંજ નિઝે થાએ પ્રત્યક્ષ પ્રસંગે-મહારા વહાલાળ ૬
- વ્યૂહસહિત ત્યાંહ પુરુષોત્તમનો વાસરે-વાહાલાળ
- શ્રીલક્ષ્મી ચાર રવરૂપે રાજે પાસ-મહારા વહાલાળ ૭
- આનંદમય ઈ ધામ ઉછવ નીત્યપ્રત્યરે-વાહાલાળ
- જઈ નીરખે તેહનાં પૂન્ય પુરણ કૃતકૃત્ય-મહારા વહાલાળ ૮
- ચાર પદારથ તુછ દીસેછે ત્યાં હરે-વાહાલાળ
- એવી અદ્ભૂત લીલા દષ્ટે ન આવે ક્યાંહરે-મહારા વાહાલાળ ૯
- નિત્ય નવાનવા શૃંગાર ધરે દીનરાગરે-વાહાલાળ
- મનમોહન નાંખે મોહી જોતાં માત્ર-મહારા વાહાલાળ ૧૦
- આતિ કણુ દયાનિધાન ન લે અવગુણ મતરે-વાહાલાળ
- છે પુષ્ટપરમપણધારી પાલણ નિજજન્મરે-મહારા વાહાલાળ ૧૧
- શ્રીદારામતિને બેટ અન્યોઅન્ય એકરે-વાહાલાળ
- જાંહ મોમતી ત્યાંહ હરિ હરિ ત્યાં એહની ટેક-મહારા વાહાલાળ ૧૨
- નાહે નીરખે તુરત પાર ઉતારેરે-વાહાલાળ
- રઘુનાથ કહે સંભારે તેહને તારેરે-મહારા વાહાલાળ ૧૩

શ્રી બેટની પરિક્રમા શ્રી શંખનારાયણજીના અભયારીજી  
જેશ્રીકૃષ્ણજીએ અગાઉ કરેલી અને જે બેટમાં શ્રી દ્વારકાંધીસ

પોઢ્યા પછી દર અગ્યારસ રાત્રે હાલ પણ ચોકમાં ગવાય છે તેથી  
 રઘુનાથરાયભાઈએ એટની પરિક્રમા ન રચતાં શ્રી દ્વારકાંની  
 પારિક્રમા ક્રોધએ કરેલી ન હોવાથી પોતે રચી છે જે નીચે આપી  
 છે. તે પરિક્રમાને મહા પદારથ સમજી પોતે દરેક વખતે મત્રામાં  
 જતા ત્યારે (પગપાળા અને દૂર જગ્યા હોય ત્યાં વૃદ્ધાવસ્થાને  
 લઈ ગાડીમાં બેસીને પણ) દરેક સ્થળે જતા અને ત્યાં દર્શન દેવ  
 ભાવથી કરતા તે જેસુખરાયભાઈએ સંવત ૧૯૨૬ માં પોતે  
 ભેળા હોઈ તેની એ રીતે વિધિ પૂર્વક એટ તથા દ્વારકાંની યાત્રા  
 તથા પરિપૂર્ણ લકિતભાવથી શેવા પણ નજરે જોઈ છે.

### શ્રી દ્વારકાંધીશની પરિક્રમા. રાગ-ગરબાની ચાલે.

સમઈ દ્વારકાંનો રાય (૨) થાય સાલ શ્રી રમાપતિરે  
 ધરી ધ્યાન સુંદર સ્યામ (૨) વંદું વૈભવ દારામતિરે ૧  
 પ્રથમ પ્રણામી પૂર્વ પોગ (૨) જયવિજય બહુ જસવંતનેરે  
 પછી કરી પુર પ્રવેશ (૨) ભુવન જાઉં ભગવંતનેરે ૨  
 મોક્ષદ્વારીને માહે વસે (૨) શ્રીપતિ શોભા અતિરે  
 લાગી પાય પરમ પ્રીત (૨) કરી કુશપતીને વિનંતીરે ૩  
 માગી આજ્ઞા આગળ જાઉં (૨) આઉં સન્મુખ તે શ્રીહરીરે  
 ત્રેલોક સુંદર સ્વરૂપ (૨) રૂપ અક્ષર હૃદે ધરીરે ૪  
 કરી હંડવત પ્રણામ (૨) ધામ પતિ બળદેવનેરે  
 સર્વ મંદીર નામી શીશ (૨) પાંખી દુસ્વાસાની સેવનેરે ૫  
 ન્દાવા તીર્થ માગી શીખ (૨) સ્વર્ગદ્વારીએ નીસરે  
 જોઈ ગોમતી સંગમ (૨) અમીત આનંદ અંતર ધરેરે ૬  
 નીરખે નાશે અધ ઝોધ (૨) સ્નાન કીધે કૃળ અતિ વાલુરે

વહે શાસ્ત્ર અરૂ વેદ (૨) ભેદ શું કહે મતી અણુરે	૭
છપન પગથીનો ઘાટ (૨) દાંહે તટનો રળીઆમણુરે	
દીશે ચકાંકીત ભાસ (૨) જોતાં જંગમ સ્થાવર તણુરે	૮
વામ વિશ્નુ દક્ષીણ હરિ હર (૨) ઉતર નમીયે હનુમાનનેરે	
પશ્ચિમ શારદાને પાય (૨) લાગી શંકરપન માનનેરે	૯
ઉભે દેવળમાં આદી (૨) કરી જમને વિગન્યાપતિરે	
દામોદર દુવારકાં સ્વરૂપ (૨) જેને કહે છે સહુ ગોમતીરે	૧૦
પૂરણ પ્રીત પદકમલ (૨) વંદું શ્રી વલ્લભાચારનેરે	
પુણ્ય પાય પરમ પ્રીત (૨) હુંડીવાળા સાહુકારનારે	૧૧
પંચ ખાળ પાંડવ ઘાટ (૨) નાહું ગૌધાટે ધીરથીરે	
વસુદેવ સંગમ નાહે (૨) ઝીલે થાય પંચ તીરથીરે	૧૨
કરું સેવ સંગમ દેવ (૨) અશ્રુ તીરથે આવું ફરીરે	
ક્ષાલી ચક્રતિથિ દેહ (૨) ચક્રનાથની સેવા કરીરે	૧૩
રૂપણ કુંડ કરી સ્નાન (૨) જોયુવાન નરસીંહ તીરખીએરે	
જ્ઞાનવાવ વપુ ઘોષ (૨) જોષ સીધેશ્વર હરખીએરે	૧૪
જુગલ સ્થળ છે શ્રીરામ (૨) નામ તીરથ ત્યાં મન ધરેરે	
એવંત્રી વાવ પાસે કુપ (૨) દોશ કાપે દામોદરારે	૧૫
મંજન ભાગીરથી માહે (૨) કરી રૂકમણી વનગ્નચારે	
ગયા નાહી જવું ઘાષ (૨) ઘોડાપાટીમાં સત્વરેરે	૧૬
કુંડ કૃકલા પ ઉધાર (૨) કાંકે સૂર્ય દેવનું સ્થાનછેરે	
ચપ શુદ્ધ જવું ત્યાંહ (૨) ત્યાંહ પીઠ સુખ નિધાનછેરે	૧૭

... ..  
અવરી ત્રીકમનો તન (૨) એ સ્થળમાંહે માગે ગલિરે



નોંધ:—

શાસ્ત્ર પુરાણમાં બેટ-દ્વારકાં વી. તીર્થોનું જે માહાત્મ્ય વર્ણવેલ છે તે આજ પણ ત્યાં પ્રત્યક્ષ નજરે જોવામાં આવે છે. કારણ કે શ્રી ગોમતીજી અને ચક્રતીર્થમાં મનુષ્ય તથા પ્રાણી-જોનાં હાડો પ્રત્યક્ષ ચક્ર રૂપે થઈ જાય છે તેમજ બેટમાં પદ્મ તીર્થમાં પણ તેવાં હાડોમાં પાંચ પાંખડીનાં પદ્મ થાય છે તથા આરંભકા વી. સ્થળે શંખો થાય છે-એ રીતે પ્રભુનાં આયુષો સાક્ષાત્ તે તીર્થમાં મળતાં હોય તે પ્રદેશ દીવ્ય છે તથા “ મુન્દિતપુરી ” કહેવાય છે.

યાત્રાની વિધિ એવી છે કે શ્રી. ગોમતીજીમાં નાણા વિના પ્રભુનાં ચર્ણુ સ્પર્શાદીક્રમે અધિકાર થતો નથી તેથી તે મુખ્ય તીર્થ છે અને ત્યાં જત્રાણુએ કર સરવો પડે છે. પછી ક્ષૌર કરાવી સ્નાન વિ. દેહ શુદ્ધિ કર્યા બાદ શ્રી દ્વારકાં બેટની યાત્રા થઈ શકે છે એ નીયમ છે અને તે પ્રા. ભાવિક યાત્રાણુઓ અઘાપી વર્તે છે.

આ સ્થળે એક સૂચના દેવી વટે છે કે જત્રાણુએ શ્રી ગોમતીમાં જ્યારે સરતી તથા બોટ પુરજ્જેશમાં હોય ત્યારે પગથી-ચાંથી આગળ વધી નહાવું નહિ, તેમજ અજાણ્યા માણસે જ્યાં ગોમતીજી તથા સમુદ્રનો મેલાપ થાય છે તે “ સંગમતીર્થ ” માં પણ નહાવાનું નથી. કારણ પાણીનો પ્રવાહ તાણી જવનો સંભવ ઘણો હોય છે. તેજ પ્રા. જેને દરીયામાં નહાતાં ન આવડતું હોય તેણે ચક્રતીર્થ કે પદ્મતીર્થમાં નહાવું નહિ અને નહાય તો ઘણીજ સાવચેતી રાખવી.

સમાપ્ત.

# ખંડ પહેલા તથા બીજાનું સાંકળીયું.



અનતજીભાઈ ૬, ૮, ૧૬૩, ૧૭૬, ૧૯૧, ૧૯૫, ૨૧૭, ૨૨૧,

૨૨૨, ૨૨૪, ૨૪૩, ૨૫૫, ૨૬૫, ૩૪૨-૪૩

અમરજી દીવાન ૧૪; અમીન જમાદાર ૨૮-૨૯

અમીનુદ્દીન નવાબ ૧૨૦, ૧૩૩, ૧૪૮, ૧૫૧-૫૨

અમેરીકામાં લડાઈ ૨૪૦

શ્રી. આનંદરાવ મહારાજ ૩૮, ૪૦, ૫૧, ૫૪, ૫૫, ૫૮, ૬૪

આબાજી બચાજી ૧૨૮, ૧૩૨; આબા સેલુકર ૩૪, ૩૫-૩૭

આસ્કીન સા. ૧૫૫

આંડરસન સા. ૨૩૨, ૨૩૪, ૨૩૯, ૨૫૪, ૨૫૮, ૨૬૩-૪,  
૨૬૯, ૨૭૮-૯

ઘઝારામ ભટ્ટ ૨૮, ૩૧, ૩૨

લોર્ડ એલ્ફ્રીસ્ટન ૯૭-૮, ૧૦૨-૩, ૧૧૫; ઔટ્રામ સા. ૧૭૯. ૧૮૪

એકદસ્તી શ્રી. સરકાર અમલ ૫૦, ૫૧, ૫૭

ઓબા ૫૩, ૬૯, ૭૫, ૮૮-૯, ૧૦૩, ૧૬૯, ૧૭૨-૧૭૫,  
૧૮૨, ૧૯૫-૨૧૬

કર માશી (યાત્રાંતી) ૫૪-૫૫; કડ્યાણુ શેઠ ૨૯, ૪૯, ૫૭

કરમચંદ ગાંધી ૨૪૫, ૨૪૫

કાઠિયાવાડ એજન્સી સ્થપાઈ ૧૦૪

કાનાંક સા. ૬૭-૮, ૭૬, ૭૮, ૯૨, ૨૮૫

કીટીંગ સા. ૨૩૮-૨૪૦, ૨૪૨, ૨૪૫, ૨૪૮, ૨૫૧, ૨૫૬,

૨૫૮, ૨૭૮, ૩૨૬-૭

- કુળા ૧૫૪, ૨૪૩, ૨૫૮, ૨૮૨; કંટાળા-ધુધવાણા હદ ૧૭૦  
નામ. કુંપની સરકાર ૪૩, ૯૦, ૯૩-૪, ૯૭-૮  
કેશવલાલ પીતમલાલ દુલભજી ૨૫૮, ૩૪૧; કલેઆર, લોડ ૧૨૭  
દોડાજી નાના ૧૫૪, ૧૫૬-૧૫૮, ૧૬૨, ૧૬૬; કોરીનું ચલણ ૨૪૦  
કોડીનાર સરહદ ૧૫૭-૧૫૮, ૧૭૬, ૨૪૨-૩  
શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજ ૧૧૪, ૧૯૦, ૧૯૪, ૨૩૩-૪, ૨૩૭-૮,  
૨૭૨, ૨૮૧, ૨૯૬  
ગમનન આળા ૧૫૪, ૧૬૬, ૧૭૧-૨  
શ્રી. ગણપતરાવ મહારાજ ૧૭૩, ૧૮૬-૭, ૧૮૯  
ગણપતરાવ બાપુ ૨૧૯-૨૦, ૨૨૫-૬, ૨૩૭-૩૯, ૨૪૭  
સદર મહાજન ૨૩૯, ૨૪૭  
ગણેશપંત ભાઉ ૧૭૩, ૧૮૬, ૧૯૩, ૨૩૨; શ્રીનવુડ સા. ૭૧-૭૨  
ગવરીશંકર ઓઝા ૧૯૧-૨, ૨૩૧, ૨૪૮, ૨૬૨, ૨૮૨-૩,  
૨૯૭, ૩૪૦  
ગીર સરહદ કેસ ૧૫૬-૫૮, ૧૬૬-૭૦, ૧૭૬, ૨૪૧-૪૩, ૨૫૩-૪,  
૨૬૬, ૩૦૭, ૩૨૨; ગુડફેલો સા. ૨૬૫  
ગોકુળજી ઝાલા ૨૩૬, ૨૪૫, ૨૪૮, ૨૮૦, ૨૯૬  
ગોવીંદજી ઝાલા ૧૧૬, ૧૨૨, ગોપાળપંત ભાઉ ૧૮૫-૬  
ગોપાળરાવ મૈરાળ ૧૫૩, ૧૫૬-૬૦, ૧૬૫ ૨૭૩, ૩૩૦, ૩૩૩  
શ્રી. ગોવીંદરાવ મહારાજ ૧૯-૨૧, ૩૦, ૩૫, ૩૮  
ગોવીંદરાવ શેડયા ૧૮૫-૬, ૨૩૨, ૨૩૫, ૨૪૭  
ગોવીંદપંત મામા ૬, ૧૯ ૨૧; ગોવિંદરાવ યાત્રા ૨૨૫, ૨૩૨  
ગોવીંદરાવ દેવાજી ૮૧, ૧૦૭-૦૮, ૧૨૧, ૧૨૩, ૧૨૫, ૧૭૦-૧  
૧૭૭-૧૭૯, ૧૮૯, ૧૯૫-૯૯

શ્રી. ગોસ્વામી મહારાજ ૧૨૬, ૨૧૪, ૨૧૬, ૨૨૫-૬, ૨૮૦,  
૩૪૬-૭

ચરલાળા કેસ ૧૨૪; ચાવંડ કેસ ૧૧૧

ચીતળનાં ગામ ઉપર જમે યા. કેસ ૧૨૪; ચેસ્ટર મેકનોટન ૩૨૧

જમીન વાડી મજમુંદારને મળ્યાં ૧૦૯-૧૦, ૧૫૯-૬૦, ૧૬૪-૧૬૮

જર્મની ફ્રાંસની લડાઈ ( પીસ્માર્ક, મોલ્ટી ) ૨૭૨

નામ. જમ સા. ૬૨, ૭૫-૭૭, ૮૫-૮૭, ૧૩૮-૯, ૧૭૫, ૧૮૨,  
૧૯૬, ૨૦૮, ૨૧૬

જસવંતરાય મજમુંદાર ૧૭૧, ૨૦૨, ૨૩૩, ૨૭૧, ૨૮૧-૨,  
૨૮૪-૮૬, ૨૯૪, ૨૯૭, ૩૦૧, ૩૦૩, ૩૪૧

નામ. જસવંતસીંહજી તથા નામ. તખ્તસીંહજી મહારાજ ૨૭૦.

જાદવરાય વિઠ્ઠલજી ૨૨૩, ૨૩૭-૮, ૨૭૬, ૨૮૨, ૩૦૩

જેકબ સા. ૧૫૫-૧૫૮, ૧૬૧, ૧૭૬; જેમીસ સા. ૨૫૯

જુનાગઢનો જોરતલખી યા. કેસ ૨૮૬; ઠાકરશી મુળજી ૨૯૩

શ્રી ઠાકોરજી ૩૦, ૩૩, ૯૫, ૧૧૨-૧૪, ૧૫૧, ૧૮૫, ૧૮૭,  
૧૯૦, ૨૩૮

ડંકન સા. ૪૩; તડ ( નાતમાં ) ૧૫૦, ૧૫૬, ૧૬૩, ૩૩૮

તાપીદાસ ૫-૬-૭-૯; ત્રીકમરાય વિઠ્ઠલજી ૨૪૭, ૨૮૨

તાંબવેકર ભાઉ ૧૭૩, ૧૭૭-૯, ૧૮૪

ત્રીકમજી કહાનજી ( લાલા યુચ ) ૩૩૫; દલીડા ૧૬૩-૪

દસ્તુરી ૧૨૬, ૨૮૩; દક્ષતરદાર ૧૮૧, ૨૬૬-૬૯

શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજ ૪-૫

સર દીનકરરાવ ૨૮૬; પ્રો. દાદાભાઈ ૨૮૦

દીલ્હી દરબાર ૨૮૩; દુર્ગલજી મુળશંકર યુચ ૨૫૭-૮, ૩૩૩

દારકાં-એટ ૫૩, ૫૫, ૭૫, ૧૧૭, ૧૨૬, ૧૫૫, ૧૬૬, ૧૭૧,  
૧૭૫, ૧૮૩, ૧૮૮, ૧૯૬-૭. ૨૦૧, ૨૧૩-૪, ૨૧૬,  
૨૨૫-૬, ૨૩૮, ૨૪૭, ૨૫૬, ૨૭૨, ૨૮૦, ૨૮૬.  
૨૯૦, ૨૯૭

દેસાઈભાઈ ૪૫-૬, ૮૧, ૯૨; ઘોંટુપંત દાદા ૧૨૮-૯, ૧૩૨  
નર્મદાજી યાત્રા ૧૧૩; નીઝામુલ મુલક ૨-૩

નૃસિંહપ્રસાદભાઈ ૮, ૨૨૨, ૨૬૮, ૨૭૦; તથા ૨૬૧

પ્રમાનંદદાસભાઈ ૭-૮, ૩૩૮-૩૪૦

પાગાહ ૧૭, ૧૩૦-૧, ૨૩૮, ૨૫૭, ૨૭૬, ૩૦૪,

પાલીતાણા ૪૭-૮; ૨૬૮-૩૦૧; પાલખી ૨૧, ૧૬૩-૪

નામ. પ્રતાપસંઘજી તથા નામ. નોંધણી ૩૩૧

શ્રી. પીલાજીરાવ મહારાજ ૩; પીલ સા. ૨૭૬, ૨૮૪-૫

નામ. પ્રીતિ ઓફ વેલ્સ ( એડવર્ડ ૭ ) ૨૮૩

ફતેહમહમદ જમાદાર ( કજી ) ૭૦-૭૨, ૮૮

શ્રી. ફતેહસીંહરાવ મહારાજ ( પહેલા ) ૫, ૬, ૧૦, ૧૨-૧૪

સદર ( ખીજા ) ૭૬-૭૮, ૯૩

નામ. ફર્ગ્યુસન સા. ૩-૨-૩; ફાર્ગીસ સા. ૨૧૭-૮, ૨૨૬

ફાકલાંડ; લોર્ડ ૧૭૬, ૧૮૪

ફીટઝાર્ડ, સર સીમોર ૨૭૦-૭૧; બહાઉદ્દીનભાઈ ૨૩૬, ૨૬૭

બુદા. બહાદુરખાનજી નવાબ સા. ૭૬-૮૨, ૧૧૬, ૧૨૩, ૧૪૬, ૧૫૬

સદર ઉર્ફ આયુબીયાં સા. ૨૭૬; ૩૨૨

બાર્ટલ ક્રીયર, સર ૨૫૬; બાળા સા. ૨૬૦

બાપુભાઈ મુવ ૨૩૨, ૨૪૦, ૨૫૦, ૨૬૬

બાબાજી બચાજી ૧૦૮, ૧૨૧, ૧૨૪, ૧૨૮. ૧૭૧

શ્રી. બાબાજી આપાજી ૨૨, ૩૯-૪૨, ૪૬ ૪૮-૫૩, ૫૬, ૭૨-૭૩  
 બાબા શ્રીધર ૨૩૯, ૨૪૧-૨; બાબા રૂઢનાથ ૨૪૭, ૨૫૬  
 બાર સા. ૧૮૯-૧૯૨, ૨૦૨, ૨૨૩ ૪, ૨૨૮, ૨૩૨, ૨૩૪,  
 ૨૩૬, ૨૮૯

બાર્ટન સા. ૧૮૯-૧૯૨, ૧૯૬-૭, ૨૦૧, ૨૧૫, ૨૧૮-૨૦,  
 ૨૮૯, ૨૯૧, ૨૯૫-૬, ૩૦૧, ૩૦૮-૩૨૦

બાર્નવેલ સા. ૯૯, ૧૦૧, ૧૦૪-૧૦૭, ૧૧૩

બુલાક સા. ૧૭૦, ૧૮૩, ૧૯૦

બેલેંટાઇન સા. ૮૪-૮૭, ૮૯-૯૦, ૧૦૧, ૧૦૩-૦૪

બ્લેન સા. ૧૧૯, ૧૨૧-૧૨૫, ૧૫૫, ૧૭૫

નામ. ભગવતસિંહજી સા. (ગોંડળી) ૨૬૧, ૨૬૫, ૩૦૨, ૩૨૩

ભગવાનજી મદનજી ૧૫૭-૮, ૧૭૦, ૨૪૫, ૩૪૩-૪

ભગવાનજી કરમશી ૨૩૦, ૩૩૬

ભગવાનદાસ, પ્રભુદાસ, મથુરાદાસ બક્ષી ૩૪૪-૪૫

નામ. ભારમાત્રજી તથા દેશજી સા. ( કજ ) ૮૮, ૧૦૩

ભાડેર કેસ ૧૯૧, ૨૨૧-૨, ૨૪૩; ભાણુજીભાઈ ૫-૮

ભારકર વિહલ ૩૩૨; બીમકટા કેસ ૧૯૨, ૨૩૨, ૨૪૫-૬

મગનલાલ બાપુભાઈ ૨૯૪

મણીરાય વિહલજી ૨૬૧; મણીશંકર વૈદ ૨૨૪-૫

શ્રી. મલ્હારરાવ મહારાજ ૨૭૨, ૨૭૯-૨૮૧, ૩૦૩

ખુદ. મહાબતખાનજી ૧૭૪, ૨૧૭, ૨૨૭, ૨૩૬, ૩૦૩.

માણુકલાલ (કાકા) ૨૪, ૬૭, ૧૨૪, ૨૭૨, ૩૪૧

માધવરાવ, સર ટી. ૨૮૧-૨, ૨૯૬, ૩૦૬

મામલભાઈ ૩૦૫; માનપત્રો ૨૬૬, ૩૧૫-૩૨૦

નામ. માલકમ સા. ૧૧૫, ૧૨૦, ૧૨૨

માવજી હીરજી ૨૪૦, ૨૪૫; હંસરાજ માવજી ૨૭૨

શ્રી. માનાજીરાવ મહારાજ ૧૭, ૧૮

મીર ઈમાઈતિ ૧-૨;

મીર સરદારાજગલી ૧૭૨-૩, ૧૭૬, ૧૭૯, ૧૮૩, ૧૮૫-૬,

૧૯૪-૫, ૨૧૯, ૨૨૪, ૨૪૩, ૩૪૨

શ્રી. મુરલીમનહરજી ૪, ૨૫, ૨૮, ૨૭૪

મુલુકગીરી સોંપણ ૯૭-૯૯; મેયો, લોર્ડ ૨૭૩

મેકમડો સા. ૭૯, ૮૧, ૮૪, ૮૮, ૧૦૩, ૧૦૬

મેલેટ સા. ૧૬૦-૧, ૧૬૩, ૧૬૯, ૨૩૦, ૨૭૭

મોતીરામ શામળજી ખુચ ૧૩૯, ૧૪૩-૪, ૩૩૪

શ્રી. રણછોડરાયજી ૯-૧૧; રણછોડસલાહ ૬-૯

રણછોડજી તથા રઘુનાથજી દીવાન ૧૫-૧૬, ૫૬-૭, ૮, ૧૫૬

રાજસ્થાનીક કોલેજ ૨૬૧; રાજથળા ૧૬૦

„ કોર્ટ ૨૭૯; રાવળહાદુર ૨૨૮, ૩૦૮-૦૯

શ્રી. રાવજી આપાજી ૧૯, ૨૨, ૩૦, ૩૫-૩૭, ૩૯ ૪૧, ૪૩, ૫૫

રીપન, લોર્ડ ૩૨૨-૩; રસ્તમગલીખાન ૨

રીગખી સા. ૨૪૫-૨૪૭, ૨૪૧-૪૩

રીચાર્ડ ટેંપલ, સર, ૨૮૫, ૨૯૭

રેવાશંકર ( કાકા ) ૩, ૯, ૧૦, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૨૮, ૩૦, ૩૨,

૫૭, ૬૦, ૬૭, ૧૫૪, ૩૫૨

સક્તમીનાસ વલ્લભજી ૧૦૩, ૧૪૧-૪૩, ૩૩૩-૪

લક્ષ્મીરાંકર દીવાન ૧૫૦; લાઇટ સા. ૩૨૬  
 લો સા. ૨૩૬, ૨૫૦, ૨૭૧; લક્ષ્મણ જગન્નાથ ૩૨૨  
 લીજટ સા. ૨૫૧, ૨૫૪; લીથ સા. ૨૧૪-૫, ૨૩૮  
 લીસ્ટર સા. ૨૫૩-૪, ૨૫૬-૭, ૨૬૬; લુવારા ૭૮-૯, ૨૮૨  
 લાંગ સા. ૬૩, ૧૨૪, ૧૬૬, ૧૬૯-૭૦, ૧૭૨, ૧૭૪, ૧૮૦-૨,  
 ૧૯૦, ૧૯૬, ૨૦૩-૪, ૨૨૮-૯, ૨૭૫-૬  
 વનરાવનદાસ પટવારી ૨૫૨; વળા ૨૨૩, ૨૭૩, ૩૦૭  
 નામ. વખતસીંહજી મહારાજ ૭૮  
 નામ. વજ્રેસિંહજી મહારાજ ૧૩૯-૪૦, ૩૨૯-૩૦  
 વજલભાઇ ૩૪૧; વાસણજી ખુચ ૩૩૬  
 વાકર સા. ૪૩, ૪૪, ૬૧-૬૬, ૬૮-૬૯, ૯૨  
 નામ. વાઘજી તથા રવાજી સા. ( ખોરખી ) ૨૭૦  
 નામ. વીક્રમાતજી રાણા સા. ( ખોરખાંદર ૬૨-૬૯ ) ૧૫૬, ૩૩૦  
 વીજાવડ ૮૬-૭, ૧૫૪, ૨૫૫-૬, ૨૬૪-૬, ૩૦૨  
 વિઠ્ઠલદાસભાઈ ૬, ૮, ૩૨૩; વીઠ્ઠલ ભાઉ દાજી ૨૬૩  
 વિઠ્ઠલજી સોમજી દેસાઈ ૧૪૦, ૩૩૮  
 વિઠ્ઠલ ભટ્ટ તથા ઝંડુ ભટ્ટજી ૧૯૬, ૩૨૩, ૩૩૬, ૩૪૭  
 શ્રી. વીઠ્ઠલરાવ દેવાજી ૪૪, ૪૭-૮, ૫૬, ૫૮, ૬૧-૬૬, ૬૮,  
 ૭૦, ૭૬, ૭૮-૮૨, ૮૫-૭, ૯૧, ૯૬-૮, ૧૦૨,  
 ૧૦૮-૦૯, ૧૧૪, ૧૨૦, ૧૨૨, ૧૨૫, ૧૪૫  
 શ્રી. વીઠ્ઠલરાવ યાયાજી ૭૪, ૯૫, ૧૨૦, ૧૪૬  
 વીઠખી સાં. ૧૨૬, ૧૩૩; વીઠ્ઠન સા. ૧૧૩, ૧૧૭, ૧૧૯  
 નામ. વીક્ટોરીઆ મહારાણી ૨૬૬, ૨૮૩-૪



નામ. વુડ હાઉસ સા. ૨૮૦; વેસ્ટ સા. ૩૨૫-૬  
 વેણીરામભાઈ ૧૩૨, ૧૪૮, ૧૫૨-૩; વોડસાઉસ સા. ૩૦૦  
 શંકરપ્રસાદ દીવાન ૧૭૦, શહાયુદ્ધન, કાશ્વ, ૨૬૬, ૩૦૬  
 શામળદાસભાઈ ૬, ૮, ૨૬૨, ૨૬૭, ૩૨૩  
 શીવાઈલાલ ગોવિંદરામ ૩૦૭; શીયાનગર ૧૯૨, ૨૩૭-૮  
 શોર્ટ સા. ૧૮૮, ૨૨૨, ૨૭૭, ૩૨૬  
 સખારામ ખાપુ ૨૦૪-૨૦૬, ૨૦૮-૨૧૦, ૨૧૨  
 શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ (ખીજા) ૯૩-૪, ૯૭-૮, ૧૦૯-૧૦,  
 ૧૧૩-૪, ૧૨૦, ૧૨૨, ૧૨૭, ૧૩૦-૨, ૧૬૪,  
 ૧૬૬-૧૬૮, ૧૭૧-૨  
 શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ (ત્રીજા) ૨૮૧, ૨૯૭, ૩૦૨, ૩૦૬-૭, ૩૨૧  
 સાલેહિંદી ૨૩૬, ૨૪૮, ૨૬૭, ૨૮૦, ૨૯૬, ૩૦૫  
 સર સલાર જંગ ૩૦૭; સર્ગાસન ટીંગો ૧૬૩, ૧૬૮  
 સુંદરજી શવજી ૮૭, ૯૨, ૧૦૧, ૧૩૮  
 સેવકરામ દેસાઈ ૧૪૦-૪૧; સંતોપરામ દેસાઈ ૨૩૧, ૨૬૨, ૩૪૦  
 હરિપ્રસાદભાઈ ૧૫૫, ૧૭૦, ૧૭૪, ૧૯૧, ૨૦૭, ૨૩૨, ૨૪૨, ૨૪૪  
 ૨૫૩-૪, ૨૫૬-૭, ૨૬૬, ૨૭૨, ૨૭૯, ૨૮૬, ૨૯૭,  
 ૩૦૩, ૩૦૭, ૩૨૨  
 ડૉ. હરિલાલ ધ્રુવ ૩૫૧-૨; હમીદ જમાદાર ૧૮, ૨૮  
 હરિદાસ વિહારીદાસ ૩૦૫, ૩૦૮, ૩૧૫, ૩૧૮  
 હરિશેઠ ૧૫૩, ૧૯૮, ૨૦૦-૧, ૨૦૫, ૨૧૦, ૨૧૨  
 ખુદા. હામીદખાનજી ૬૦, ૭૯  
 સદર ૧૫૫-૬, ૧૭૪; હેબર્ટ લટુશ સા. ૨૩૯, ૨૬૦



## શુદ્ધિ પત્રક.

પાન	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧	૧૯	કયું	કયું
૧૨	૧૬	૧૪૩૦	૧૪૩૩
૧૬	૨	માગુશર	માગશર
૨૧	૭	વંશાતળી	વંશાવળી
૨૩	૮	રઘુનાથભાષા	રઘુનાથરાયભાષા
૭	૫	પ્રભ	પ્રભુ
૧૦	૮	મંડણુજી	માંડણુજી
૧૧	૨૩	ઓદપ	ઓદ્ય
૧૨	૧	સૌમ્ય	સૌમ્ય
૧૮	૧૨	કામ	કાળ
૨૨	૧	પાહતી	પોહતી
૨૩	૫	મારા	માર=(મજકુર)
૨૫	૧૭	વર	ધેર
૨૬	૧૮	થી કૃષ્ણ	શ્રી કૃષ્ણ
૩૨	૧૧	પાર તદ	પાર્ષદ
૩૪	૧૯	- જનરતી	જનસ્તી
૩૭	૧૦	મેટા	મોટા
૪૨	૩	કરવા	કરાવા
૪૬	૧૯	ભાષાઓ	ભાષાઓ
૫૨	૮	ચંદ્ર ૮	ચંદ્ર ૨૮

નામ. વુડ હાઉસ સા. ૨૮૦; વેસ્ટ સા. ૩૨૫-૬

વેણીરામભાઈ ૧૩૨, ૧૪૮, ૧૫૨-૩; વોડસાઉસ સા. ૩૦૦

શંકરપ્રસાદ દીવાન ૧૭૦, શહાબુદ્દીન, કાચી, ૨૬૬, ૩૦૬

શામળદાસભાઈ ૬, ૮, ૨૬૨, ૨૬૭, ૩૨૩

શીવાઈલાલ ગોવીંદરામ ૩૦૭; શીયાનગર ૧૯૨, ૨૩૭-૮

શોર્ટ સા. ૧૮૮, ૨૨૨, ૨૭૭, ૩૨૬

સખારામ બાપુ ૨૦૪-૨૦૬, ૨૦૮-૨૧૦, ૨૧૨

શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ (બીજા) ૬૩-૪, ૬૭-૮, ૧૦૬-૧૦,

૧૧૩-૪, ૧૨૮, ૧૨૨, ૧૨૭, ૧૩૦-૨, ૧૬૪,

૧૬૬-૧૬૮, ૧૭૦-૧

શ્રી. સયાજીરાવ મહારાજ (ત્રીજા) ૨૮૧, ૨૬૭, ૩૦૨, ૩૦૬-૭, ૩૨૧

સાલેહિંદી ૨૩૬, ૨૪૮, ૨૬૭, ૨૮૦, ૨૬૬, ૩૦૫

સર સલામ જંગ ૬૦૭; સર્વિંગસન ટીંગો ૧૬૩, ૧૬૮

સુંદરજી શવજી ૮૭, ૯૨, ૧૦૧, ૧૩૮

સેવકરામ દેસાઈ ૧૪૦-૪૧; સંતોષરામ દેસાઈ ૨૩૧, ૨૬૨, ૩૪૦

હરિપ્રસાદભાઈ ૧૫૫, ૧૭૦, ૧૭૪, ૧૯૧, ૨૦૭, ૨૩૨, ૨૪૨, ૨૪૪

૨૫૩-૪, ૨૫૬-૭, ૨૬૬, ૨૭૨, ૨૭૬, ૨૮૬, ૨૯૭,

૩૦૩, ૩૦૭, ૩૨૨

ડૉ. હરિલાલ ધ્રુવ ૩૫૧-૨; હમીદ જમાદાર ૧૮, ૨૮

હરિદાસ વિહારીદાસ ૩૦૫, ૩૦૮, ૩૧૫, ૩૧૮

હરિશેઠ ૧૫૩, ૧૯૮, ૨૦૦-૧, ૨૦૫, ૨૧૦, ૨૧૨

જી. હામીદખાનજી ૬૦, ૭૯

સદર ૧૫૫-૬, ૧૭૪; હેન્ટર્સ લટુશ સા. ૨૩૯, ૨૬૦



		યથા	તથા
૧૫૮	૭	ચાવીવીલા	ચાલવીલા
૧૬૪	૧૫		
૧૬૬	૧૯	‘વૃજદાસને કહેતાં’ વાંચવું	
૧૬૭	૧૦	ઉપરભોગ	ઉપભોગ
૧૭૨	છેલી	સંવત ૧૯૦૬ વાંચવું	
૧૭૪	૧૭	દધુનાથરાય	રધુનાથરાય
૧૭૬	૧૦	પ્રથત	પ્રથમ
૧૭૯	૧૫	એને	ભાઉસા.ને
૧૮૭	૧૪	વર	વ
૧૮૭	૧૫	આલે	હોતે
૧૯૨	૧૨	‘તેટલું’ જુનાગઢ ’-એમ વાંચવું	
૨૧૫	૧૬	કરેતાં	કરતાં
૨૨૦	૯	માથલો	મામલો
૨૩૦	૩	respectabl	respectable
૨૩૦	૩	deligent	diligent
૨૩૧	૮	લખએ	લખાએ
૨૪૧	૧૭	તથા	તથા
૨૪૪	૧૮	zeptee	zuptee
૨૫૭	૨૧	સંગ	સંઘ
૨૫૮	૧૯	મજમુંદારને	મજમુંદાર
૨૬૮	૩	હા.દની	હુદાની
૨૬૯	૮	રૂં છું	કરૂં છું
૨૮૦	૫	અલેભય	અત્રભય
૨૮૯	૯	તા. ૧૦	તા. ૧૬

# ૪૬૨

૫૪	૧૪	રણછેડજી	રણછેડજી
૫૯	૭	મકામ	મુકામ
૬૪	૧૨	સૂચક	અર્થ સૂચક
૭૧	૩	મોકલો	મોકલ્યો
૭૨	૨૦	'તથા' શબ્દ રદ કરવો	
૭૩	૨૦	બાબા કલાસવાસ	બાબાજી કૈલાસવાસ
૭૫	૧૫	અજ	અજડ
૭૭	૧૮	ત્યૌર	ત્યાર
૮૩	૧૨	ત્યાં	ત્યાંતો
૯૫	૫	તેને	ભાઉ સા. ને
૯૯	૧૨	should	should
૧૦૦	૧	discussion	discussions
૧૦૦	૧૧	દીતાનજી	દીવાનજી
૧૦૦	૧૯	'રાખી' શબ્દ રદ કરવો	
૧૦૪	૨૦	આપે	આપે ત્યારે
૧૧૨	૨૩	વાડ	વાડા
૧૧૩	૧૯	જીતવાની	જીવ ની
૧૨૦	૨૩	નરણાવવા	પરણાવવા
૧૩૪	નવમી લીંટી પછી "માર ગોળે અને ધસે રણમેડીયાં"		
	એ લીંટી રહી ગઇ છે તે વાંચવી.		
૧૩૭	છેલી	'કુશળ'...	'કુશળ'છે. ભાઈ! તમારું કુશળ'
૧૩૮	૫	પોતીએ	મોતીએ
૧૫૬	૧૪	તઠ	તડ

		યથા	તથા
૧૫૮	૭	ચાવીવીલા	ચાલવીલા
૧૬૪	૧૫	‘વૃજદાસને કહેતાં’	વાંચવું
૧૬૬	૧૯	ઉપરલોગ	ઉપલોગ
૧૬૭	૧૦	સંવત ૧૯૦૬	વાંચવું
૧૭૨	છેલી	દ્યુનાથરાય	દ્યુનાથરાય
૧૭૪	૧૩	પ્રથત	પ્રથમ
૧૭૬	૧૦	એને	ભાડિસા.ને
૧૭૯	૧૫	વર	વ
૧૮૭	૧૪	આલે	હોતે
૧૮૭	૧૫	‘તેટલું’	જુનાગઢ ‘એમ વાંચવું
૧૯૨	૧૨	કરેતાં	કરતાં
૨૧૫	૧૬	માથલો	મામલો
૨૨૦	૯	respectabl	respectable
૨૩૦	૩	deligent	diligent
૨૩૦	૩	સખએ	સખાએ
૨૩૧	૮	તયા	તથા
૨૪૧	૧૭	zeptee	zuptee
૨૪૪	૧૮	સંગ	સંઘ
૨૫૭	૨૧	મજમુંદારને	મજમુંદાર
૨૫૮	૧૯	હા.દની	હાદની
૨૬૮	૩	રૂં છું	રૂં છું
૨૬૯	૮	અલેભ્ય	અલેભ્ય
૨૮૦	૫	તા. ૧૦	તા. ૧૬
૨૮૯	૯		